MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

Tyragetia

Istorie
Muzeologie

SERIE NOUĂ

Vol. XVIII [XXXIII], nr. 2

Chișinău
2024

ISSN 1857-0240 Categoria B

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

TYRAGETIA

Colegiul de redacție

Redactor responsabil: dr. hab. Eugen Sava
Secretar de redacție: dr. Aurel Zanoci
Redactori: dr. Claudia Cemârtan, Mariana Balan

Membri: dr. Marius Alexianu (Iaşi); dr. Ana Boldureanu (Chişinău); dr. hab. Nikolaus Boroffka (Berlin); dr. hab. Ion Eremia (Chişinău); dr. hab. Alexander Falileyev (Aberystwyth University Ceredigion); dr. Elena Izbitser (New York); dr. hab. Elke Kaiser (Berlin); dr. Igor Manzura (Chişinău); dr. Eugen Nicolae (Bucureşti); dr. Virgil Nițulescu (Bucureşti); dr. hab. Elena Ploşniță (Chişinău); dr. Elena Postică (Chişinău); dr. hab. Gheorghe Postică (Chişinău); dr. hab. Igor Sapozhnikov (Kiev); dr. Ion Tentiuc (Chişinău); dr. hab. Valentin Tomuleț (Chişinău); dr. hab. Lilia Zabolotnaia (Chişinău).

Toate lucrările publicate în revistă sunt recenzate de specialişti în domeniu.
All the papers to be published are reviewed by experts.

Revista „Tyragetia” apare de două ori pe an.
Journal „Tyragetia” appears twice a year.

Manuscrisele, cărțile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondență se vor trimite pe adresa Colegiului de redacție al „Tyragetiei”: *Muzeul Național de Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Manuscripts, books and journals for exchange, as well as other papers are to be sent to the editorial board of the „Tyragetia”: *Muzeul Național de Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Design: Ivan Litsuk, Mihai Sava

Revistă apărută în cadrul subprogramului: „Patrimoniul istorico-arheologic muzeal: sistematizare şi valorificare ştiințifico-culturală” (cifrul: 180101), realizat de Muzeul Național de Istorie a Moldovei.

© Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei

Verum ab Histro oppida Cremniscoe, Aepolium, montes Macrocremni, clarus amnis Tyra, oppido nomen imponens ubi antea Ophiusa dicebatur. In eodem insulam spatiosam incolunt **Tyragetae**; abest a Pseudostomo Histri ostio CXXX.

Plinii Secundi, *Naturalis Historia*, IV, 12 (26), 82

Iar de la Istru înainte se află oraşele Cremniscoe, Aepolium, munţii Macrocremni, vestitul fluviu Tyras, care dă numele şi oraşului, numit odinioară Ophiusa. Tot acolo este o insulă întinsă, locuită de **tirageţi**, la o depărtare de o sută treizeci de mii de paşi de braţul Pseudostomon al Istrului.

Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, IV, 12 (26), 82

CUPRINS
(Contents)

I. Studii (Researches)

Ginel Lazăr
Biserica „Sfinţii 40 de Mucenici de la Sevastia", ctitorie şi necropolă a dinastiei vlahe a Asăneştilor, din munţii Haemus. Ideologie politică şi tradiţie ortodoxă (Church of the Forty Martyrs of Sebaste with the Wallachian dynasty of Asen rulers' burial place in the Haemus Mons. Political ideology and Orthodox tradition) 9

Lucia Marinescu-Tonu
Creaţiile Casei Fabergé: între utilitate şi rafinament (Creations of the House of Fabergé – between utility and refinement) 23

II. Materiale şi cercetări (Papers and surveys)

Vasile Mărculeț
Limbi utilizate şi traducători folosiţi la încheierea tranzacţiilor comerciale în Chilia la mijlocul secolului al XIV-lea, potrivit actelor notariale genoveze (Languages and translators used in conducting commercial transaction in Chilia in the mid-14th century according to Genovese notarial documents) 35

Lilia Zabolotnaia
Noi explorări documentare în cantemirologie. Testamentul lui Matei Cantemir (New documentary explorations in Cantemirology: The will of Matei Cantemir)..... 43

Cătălina Chelcu
Ecclesiastical economy – one of the criminal justice grounds in Moldavia (Iconomia bisericească, unul din temeiurile justiţiei penale în Moldova) 53

Felicia Aneta Oarcea
Urme ale unor familii nobiliare româneşti în colecţiile Complexului Muzeal Arad (Traces of some Romanian noble families in the collections of the Arad Museum Complex)..... 63

Sergiu Boţolin
Integrarea periferiilor occidentale în Imperiul Rus. Problema elitelor în perioada 1812-1828 (Integration of the Western Peripheries into the Russian Empire. The Elite Issue in the Period 1812-1828) 73

Andrei Emilciuc
Personalul carantinelor dunărene din Basarabia: dinamică, structură şi salarizare (1812-1856) (Personnel of the Danube quarantines in Bessarabia: dynamics, structure and wages (1812-1856)..... 79

Eugen-Tudor Sclifos
Relaţiile româno-ruse şi problema Basarabiei în presa românească (1877-1878) (Romanian-Russian relations and the Bessarabian issue in the Romanian press (1877-1878)..... 97

Анастасия Гуцу
Российская историография XIX - начала XX веков о торговых связях Бессарабии с Австрийской империей (1812-1867) (Russian historiography of the 19th - early 20th centuries about trade relations of Bessarabia with the Austrian Empire (1812-1867) 107

Игорь Сапожников, Ольга Айсфельд
Картография и археология острова Змеиного конца XVIII - начала XX веков (Cartography and archeology of Snake Island at the end of the 18th century - beginning of the 20th century) 121

Valentin Tomuleț
O nouă tentativă de emigrare a țăranilor din satul Tabani, județul Hotin, în regiunea Amur, Rusia (19 iunie 1902) (A new attempt by peasants from the village of Tabani, Khotyn Uyezd, to resettle in the Amur region of the Russian Empire (July 3, 1902) 157

Cristina Păiușan
Corespondență inedită din Colecția „Iorga – Pippidi": regele Carol al II-lea și Nicolae Iorga (Unpublished correspondence from the "Iorga-Pippidi" Collection: King Carol II and Nicolae Iorga) 173

Andrei Nicolescu
Contextul intern și internațional al relațiilor militare româno-franceze din anii 1930-1936 (The internal and international context of the Romanian-French military relations from 1930-1936) 185

Ana Molcosean
Pagini din activitatea profesională a arhitectei Etti Roza Ludvig Spirer în orașul Bălți (1931-1939) (Pages of the professional activity of the architect Etti Roza Spirer in Bălți (1931-1939) 193

Eusebiu Narai
The Germans from the south of Banat, from the privileged to the pariah of society (1944-1948) (Germanii din sudul Banatului, de la privilegiați la paria societății (1944-1948) 203

Nicolae Fuștei
Biserica Catacombelor (The Catacomb Church) 221

Maria Hadiji
Caraşovenii – ethnic enclaves in Banat (*Craşovenii* – enclavă etnică în Banat) 229

Monica Cîrstea
Povestea reginei Maria a României transpusă într-un exercițiu cultural (The story of Queen Marie of Romania translated in a cultural exercise) 235

Vahagn Ayvazyan
Horomayr monastery: recent studies and discoveries (Mănăstirea Horomayr: studii și descoperiri recente) 245

Mioara Burluşanu
Considerații privind constituirea, dezvoltarea și promovarea colecției de documente și cărți vechi a Muzeului Județean Argeș (On the establishment, development and promotion of the collection of old documents and books of the Argeș County Museum) 271

Ana Maria Rusnac
Muzeul virtual – o evoluție necesară în contextul actual al conservării patrimoniului cultural (The virtual museum as a necessary evolution in the current context of cultural heritage preservation) 279

Elena Ploșnița
Pledoarie pentru muzeul memorial (In defense of a memorial museum) 285

Amalia Daniela Nicoară
Viforul – 113 ani de la premiera absolută: prezențe foto-documentare în cartea poștală ("The Blizzard" ("Viforul") – 113 years since the theatrical premiere: photo-documentary presence in illustrated postcards) 293

Elena Ploșnița
Editorul A.F. Grekulov. Creionări de portret (Publisher A.F. Grekulov. Sketches for the portrait) 303

Vera Serjant
Colecţia academicianului Antonie Ablov în patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (Collection of Academician Anton Ablov from the holdings of the National Museum of History of Moldova) 311

Adelaida Chiroşca
Chipul Mântuitorului în colecţia de icoane a Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Tipologii iconografice (Image of the Savior in the icon collection of the National Museum of History of Moldova: Iconographic typology) 335

Anatol Povestca
Expoziţie aniversară „Academicianul Alexei Şciusev. Viaţa şi Opera. 150 ani de la naştere" (Anniversary exhibition "Academician Alexey Shchusev: Life and works. To the 150th anniversary of his birth") 349

Мария Евдокимова
Отражение истории образования в Бессарабии посредством выставки «Образовательное наследие. Учебники, фотографии и школьные принадлежности из коллекций Национального музея истории Молдовы» (Reflecting the history of education in Bessarabia by means of the exhibition "Educational heritage. Textbooks, photographs and school accessories from the collections of the National Museum of History of Moldova") 359

Silviu Andrieş-Tabac
Însemne teritoriale înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova în anul 2023 (Territorial symbols registered in the General Armorial of the Republic of Moldova in 2023) 375

III. Recenzii şi prezentări de carte (Paper and book review)

Helena Krasowska, Polacy w naddniestrzu. Świadectwo zanikającego dziedzictwa (Poles in Transnistria. A testimony to a disappearing heritage). Wydawnictwo: Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 2024, 350 str. ISBN 978-83-67208-22-2 (*Lilia Zabolotnaia*) 397

Lista abrevierilor (List of abbreviation) 401

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia" 403

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal 404

Условия для публикации в журнале «Tyragetia» 405

BISERICA „SFINȚII 40 DE MUCENICI DE LA SEVASTIA", CTITORIE ȘI NECROPOLĂ A DINASTIEI VLAHE A ASĂNEȘTILOR, DIN MUNȚII HAEMUS. IDEOLOGIE POLITICĂ ȘI TRADIȚIE ORTODOXĂ

Ginel Lazăr

Cuvinte-cheie: Munții Haemus, Klokotnitza, 9 martie 1230, Ioan Asan al II-lea, „Sfinții 40 de Mucenici", Târnovo, ctitorie, necropolă, dinastia Asăneștilor, coloane epigrafice, cultură bulgară veche.

Introducere

În timpul stăpânirii bizantine a Bulgariei, secolele XI-XII, populația vlahă (românească) din Munții Haemus se dezvoltă treptat, ajungând la sfârșitul secolului al XII-lea să reprezinte o pânză compactă de romanitate, care va contribui în mod nemijlocit la eliberarea Bulgariei de sub „jugul bizantin"[1] și constituirea unui stat condus de dinastia vlahă a Asăneștilor, unde, în prima fază de existență, rolul vlahilor a fost unul predominant. Încă de la momentul declanșării răscoalei, la 26 octombrie 1185, continuând cu fondarea statalității Asăneștilor, devenite, în timp, al Doilea Țarat bulgar, implementarea tradiției politice bulgare și triumful ortodoxiei vor genera dezvoltarea cultului sfinților militari și generalizarea unui fenomen religios specific ideologiei bizantine, preluate de Țaratul Asăneștilor. Dintre cei trei frați Asan, care au ocupat – în ordinea vârstei – tronul Țaratului, îl amintim pe mezinul Ioniță Kaloioannes[2], un veritabil cuceritor, poreclit de bizantini Skyloioannes[3], în realitate, un suveran care și-a dorit să fie proclamat împărat pe tronul basileilor din Constantinopol, un vis mai vechi al țarului bulgar Simeon Veliki, însă nerealizat de niciun țar vlaho-bulgar sau bulgar. Cel mai aproape de visul lui Simeon a fost nepotul lui Ioniță, Ioan Asan al II-lea, despre care vom povesti în continuare, dar nici el nu s-a dovedit demn de un statut așa de înalt[4]. Totuși, realizând imposibilitatea proclamării ca împărat de Constantinopol, Ioan Asan al II-lea încearcă să transforme capitala Târnovo într-o a treia Romă.

Prima etapă importantă de afirmare a ideologiei bizantine este lupta de la Klokotnitza din 9 martie 1230[5], când țarul de la Târnovo se transformă într-un adevărat suveran balcanic, instituind o hegemonie imperială în regiune. În cinstea victoriei amintite, repurtate în dauna împăratului grec de Thessalonic, Theodor Comnenos, Ioan Asan al II-lea ridică în Târnovo, pe malul râului Iantra, sub zidurile cetății „Țareveț", o biserică de factură imperială, cu hramul „Sfinții 40 de Mucenici de la Sevastia" (Попов 1985, 21). În jurul bisericii se va organiza una dintre cele mai importante mănăstiri din capitala Asăneștilor, care ia numele hramului, cunoscută, în special, sub denumirea „Marea Lavră"[6]. Biserica este astăzi un veritabil monument al artei și culturii bulgare, adăpostind

[1] Stăpânirea bizantină (1018-1185) asupra teritoriului Primului Țarat bulgar este reflectată în istoriografia bulgară prin sintagma „Jugul bizantin".

[2] Cunoscut și ca Ioniță cel Frumos, datorită chipului fermecător și staturii sale impozante. Apelativ dat de greci, printre care a trăit ca ostatec princiar la curtea imperială bizantină.

[3] În urma expedițiilor lui Ioniță Kaloioannes, purtate la sud de Haemus, populația greacă a avut de suferit de pe urma ororilor războiului, fapt ce i-a atras țarului româno-bulgar anumite cognomene menite să reflecte starea de spirit a populației din Thracia, respectiv Macedonia. Astfel, era numit *Skyloioannes* (Ioniță cel Câinos).

[4] Visul lui Simeon a prins un și mai mare contur după înscăunarea lui Ioan Asan al II-lea, fiul lui Asan I, întemeietorul Țaratului vlaho-bulgar, recunoscut de Bizanț. Țaratul Asăneștilor a atins maximum de putere în timpul țarului Ioan Asan al II-lea, iar prin victoria de la Klokotnitza, din 1230, asupra puternicului împărat Theodor Angelos Dukas Comnenos al Epirului, Țaratul Asăneștilor a ajuns cea mai puternică forță a peninsulei. Forța tradiției Țaratului Asăneștilor se baza pe moștenirea bulgară, reamintind de ambițiile și planurile lui Simeon Veliki. Ofensiva lui Ioan Asan al II-lea redeșteptau vechea dorință de cucerire a Constantinopolului.

[5] Bătălia s-a dat în zi de mare sărbătoare ortodoxă, respectiv 9 martie 1230, când se prăznuiește hramul celor 40 de soldați martiri din cetatea Sevastiei, căzuți pentru credința creștină.

[6] Mare mănăstire ortodoxă cu o formă de organizare complexă, după modelul de la Muntele Athos, având largi imunități, privilegii și înzestrări eclesiastice.

urme de necontestat ale istoriei, având, totodată, şi funcţie de necropolă a dinastiei Asăneştilor.

În rândurile următoare, vom analiza aspecte relevante despre politica complexă a lui Ioan Asan al II-lea, materializată printr-o serie de exemplificări ideologice ce îi definesc opera. Ctitoria sa închinată „Sfinţilor 40 de Mucenici de la Sevastia" nu este doar o construcţie religioasă, ci un monument al politicii de stat, în măsură să-i servească interesele laice şi clerice deopotrivă, ca un binom ce conservă în mod miraculos trăsături fundamentale ale tradiţiei bulgare şi ale ideologiei Asăneştilor.

Contextul istoric al bătăliei de la Klokotnitza

Până la bătălia de la Klokotnitza, Peninsula Balcanică era disputată de cei doi conducători, respectiv Ioan Asan al II-lea şi despotul epirot, însă, în ciuda puterii fiecăruia dintre ei, niciunul nu îndrăznea să atace Constantinopolul, deoarece „fiecare se temea că, dacă va asedia oraşul, celălalt îl va ataca" (Treadgold 2004, 145). Puterea şi influenţa lui Theodor Angelos Dukas Comnenos al Epirului creşte pas cu pas, lărgindu-şi teritoriul spre est, în Macedonia şi Thracia, preponderent, în dauna slăbitului Imperiu Latin. Cucerirea Thessalonicului se realizează, probabil, în 1224, iar un an mai târziu cucereşte coasta Mării Egee, dinspre Thracia, inclusiv Adrianopolul şi regiunea învecinată. După aceea va fi proclamat şi uns împărat de Thessalonic de către Demetrios Chomatianos, arhiepiscopul „Ohridei şi al întregii Bulgarii", în 1227 (Lazăr 2018, 302, n. 324). Faptul de a-l fi proclamat împărat pe Theodor îi conferea lui Demetrios Chomatianos, înaltul ierarh al moştenitoarei Arhiepiscopii de Justiniana Prima, dreptul de a se intitula patriarh al Imperiului grec de apus. Slăbirea puterii Imperiului latin îl determină pe Alexios-Slav[7], vasalul latinilor, să se reorienteze spre o alianţă cu Imperiul lui Theodor Angelos Dukas Comnenos, cu care se înrudeşte pe cale matrimonială, deşi prima soţie era chiar fiica lui Henric I de Constantinopol (Akropolites 2007, 172). Între timp, Slav şi-a mutat centrul puterii sale la Melnik, unde va domni ca un adevărat potentat local, pendulând între Ţaratul Asăneştilor, ca membru al dinastiei conducătoare, şi Imperiul de Thessalonic, puterea suzerană. În acest context, cele două puteri vecine din Balcani se aliază contra Imperiului Latin şi a Imperiului de Niceea. Alianţa este întărită de căsătoria fiicei lui Ioan Asan al II-lea, pe nume Maria, cu Manuel Dukas Comnenos, fratele împăratului din Thessalonic (Akropolites 2007, 178, 206-207). Alianţa era mai degrabă formală, având în vedere ambiţiile ambelor tabere de a supune Constantinopolul. Ioan Asan a încercat în zadar, pe cale paşnică, să obţină bunăvoinţa baronilor latini, pe când Theodor Angelos Dukas Comnenos al Epirului a recurs la o ofensivă agresivă, reuşind cuceriri importante şi chiar supunerea puternicului despot Slav. Continuând în stilul caracteristic, împăratul grec de apus va dezavua alianţa cu ţarul de la Târnovo, propunându-şi chiar eliminarea rivalului din Haemus (Lazăr 2018, 302, n. 327). Aflând de intenţiile războinice ale lui Theodor, Ioan Asan se pregăteşte în grabă de luptă. T. Skutariotes, care îl compilează pe G. Akropolites, ne dă o informaţie în plus faţă de izvorul original. Este vorba de ataşarea la stindardul de luptă vlaho-bulgar a tratatului de alianţă. Pergamentul care conţinea textul de jurământ al împăratului epirot simboliza garanţia sub cuvânt imperial a menţinerii unei alianţe cu caracter oficial, consacrată printr-o înţelegere matrimonială. Textul documentului era întărit de o formulă de blestem, în cazul trădării unuia dintre aliaţi, permiţându-i, totodată, lui Ioan Asan al II-lea folosirea documentului ca un pretext pentru declanşarea unui război sfânt chiar de ziua martirajului sfinţilor 40 de mucenici de la Sevastia. Efectivele militare reduse ale Asăneştilor, de fapt, o coaliţie vlaho-bulgaro-cumană, probabil, armata permanentă, mobilizată în grabă, au fost însufleţite şi susţinute moral de cauza unui război sfânt pentru care luptau. Ziua luptei din 9 martie nu a fost o întâmplare, ea fiind premeditată, sub auspicii religioase, de un ţar extrem de credincios, era garanţia chemării divine, dusă în numele onoarei şi al jurămintelor canonice. În dorinţa de a-i surprinde pe vlaho-bulgari, armata Epirului, întărită cu mercenari occidentali, pleacă de la Adrianopol, înaintând spre Philippopolis. Puternica armată a Epirului se angajează într-o luptă directă cu un corp de armată vlaho-bulgar, adunat în grabă şi obosit după un marş de câteva zile, lângă fortăreaţa din satul Klokotnitza[8]. Lupta părea să încline în favoarea grecilor. Ca printr-o minune, ţarul ordonă unui detaşament cuman

[7] Este vorba de nepotul după soră al ţarului Ioniţă Kaloioannes sau vărul primar al viitorului ţar Boril, cunoscut ca stăpânitorul *Regatului Rhodopilor*. A deţinut mai multe dregătorii şi chiar funcţia aulică de despot.

[8] Provincia Haskovo de astăzi.

mobil, format din circa 1000 de războinici arcaşi, care aştepta momentul prielnic, să intervină cu precizie. Luaţi pe nepregătite, încercuiţi şi săgetaţi, soldaţii epiroţi sunt complet învinşi, iar Theodor Angelos Dukas Comnenos este luat prizonier, împreună cu nobilii greci. Deznodământul fericit al luptei este folosit într-o manieră de profundă pioşenie imperială de Ioan Asan. Acesta îi eliberează pe soldaţii de rând, arătând că el este protectorul lor[9] (FHDR 1975, 402-405, 438-439). Doar o mică parte din armată, comandată de Manuel, fratele împăratului, reuşeşte să scape, regrupând în jurul despotatului de Thessalonic vechile posesiuni epirote. Tratat ca un împărat în captivitate, Theodor pune la cale o revoltă, drept care este orbit, după practica bizantină. Este posibil ca de această mutilare să nu fie străin chiar Manuel, despotul Thessalonicului, ginerele şi vasalul lui Ioan Asan al II-lea (Akropolites 2007, 178-180). Mărinimia de care a dat dovadă ţarul în relaţia cu grecii îi conferă acestuia un real avantaj, fiindcă „toţi i s-au supus fără vărsare de sânge şi ajung sub stăpânirea lui Adrianopolul şi îndată după aceea Didymoteichon, apoi Boleron, Serrai, Pelagonia şi Prilapos şi împrejurimile. A năvălit şi în Vlahia Mare". Stăpânirea Asăneştilor ajunge până în Thessalia (Vlahia Mare), Macedonia şi în Albania (Elbanon). Totodată, Ioan Asan se amestecă în treburile interne ale Serbiei (Illyricum), înlăturându-l pe Ştefan Radoslav, aliatul lui Theodor, iar în locul acestuia îl numeşte pe fratele mai mic, Ştefan Vladislav (FHDR 1975, 402-405, 438-439). Acesta din urmă, devenit rege al Serbiei din 1233, îi va fi credincios ţarului de la Târnovo, cu a cărui fiică se va căsători. Este vorba de Beloslava, fiica lui Ioan Asan al II-lea şi a Anei, prima soţie a suveranului vlaho-bulgar, trimisă la mănăstire din considerente politice (Lazăr 2018, 298, n. 315).

Ofensiva ideologică şi religioasă post 1230

Marcat de măreţele idei ale ideologiei imperiale bizantine, suveranul din Balcani va încerca tot posibilul şi îşi va folosi influenţa pentru a deveni împărat de Constantinopol. În acest sens, a încheiat alianţa cu împăratul de Niceea, îndreptată contra Imperiului latin şi a Sfântului Scaun. Ea se baza pe valorile creştine ortodoxe, arătând ataşamentul monarhului balcanic faţă de spiritul viu al imperiului universal. Marea sa ambiţie a fost mascată de o politică înţeleaptă, care, de fapt, dovedea o strategie temperată, apreciată chiar de greci, din moment ce Theodor Angelos Dukas Comnenos al Epirului, învinsul său, a fost tratat ca un împărat în prizonieratul de la Târnovo, ceea ce nu putem afirma despre Ioniţă Kaloioannes, care l-a umilit de-a dreptul pe Balduin de Flandra. Mai mult, ura lui Ioniţă faţă de greci era aşa de mare, încât acesta a răzbunat atrocităţile făcute de Vasile al II-lea, supranumit şi Bulgaroctonul[10], prin pedepsirea crudă a grecilor, devenită realitate datorită apelativului sugestiv de Romaioctonul[11].

Aşa s-a evidenţiat şi remarcat Ioan Asan al II-lea, dar tot aşa s-a detaşat de precursorii săi. Politica sa abilă i-a atras respectul bizantinilor, fapt certificat de omul politic şi cronicarul niceean G. Akropolites. Imaginea sa bună în reprezentările bizantine este un caz atipic, un paradox nemaiîntâlnit până atunci. Poate că această apreciere pozitivă se datorează şi relaţiilor bune dintre Ţaratul Asăneştilor şi Niceea. Iată această prezentare favorabilă făcută de G. Akropolites lui Ioan Asan al II-lea: „Niciodată nu şi-a ridicat sabia împotriva poporului său, nici nu s-a mânjit omorând bizantini, precum au făcut conducătorii din trecut ai Bulgariei. Din această pricină a fost iubit nu numai de bulgari, ci şi de bizantini şi de alte popoare... Dintre barbari, era cel mai bun om" (Obolensky 2002, 269).

Conform inscripţiei de redacţie bulgară, păstrate pe un pilon din ctitoria sa „Sfinţii 40 de Mucenici"[12], se menţionează în mod clar pacificarea *Romaniei*, adică Thracia şi Macedonia, intrate în componenţa Ţaratului său sub influenţa acestuia (Despotatul de Thessalonic, Serbia, Despotatul lui Slav) (Попов 1985, 22). „Din situaţia de forţă prinsă în cleştele puterilor catolice din Constantinopol şi din Ungaria, statul Asăneştilor a devenit fulgerător cea mai mare putere din sud-estul european şi, prin forţa lucrurilor, a ameninţat din nou existenţa Imperiului latin" (Papacostea 1993, 39). Titulatura de „ţar al bulgarilor şi grecilor", precum şi erijarea în protectorul „altor ţări" trădează însuşirea ideologiei lui Simeon Veliki, visul neîmplinit al suveranilor bulgari (cucerirea Constantinopolului). Sursele istorice care atestă puterea imperială a suveranului de la Târnovo şi întinderea maximă a Ţaratului nu menţionează şi Dobrogea, ca parte integrantă

[9] Ioan Asan al II-lea se erijează în împăratul milostiv.

[10] Ucigătorul de bulgari.

[11] Ucigătorul de romei/ greci.

[12] Vezi, subcapitolul următor: Biserica „Sfinţii 40 de Mucenici de la Sevastia".

a statalităţii Asăneştilor. Provincia amintită era, după toate probabilităţile, integrată în statalitatea Asăneştilor din raţiuni de strategie militară (apărarea eficientă a Ţaratului dinspre nord-est), înainte de 1230. Astfel, inexistenţa unui important centru politic şi economic în perioada domniei lui Ioan Asan al II-lea face imposibilă menţionarea în documentele vremii (Madgearu 2014, 175-177).

După bătălia decisivă de la Klokotnitza (9 martie 1230), victoria câştigată decisiv de Ioan Asan al II-lea cu sprijinul cumanilor a avut drept efect major extinderea fără precedent a Ţaratului şi consolidarea puterii centrale, devenind tot mai pronunţată înclinarea lui Ioan Asan al II-lea pentru o alianţă cu împăratul de la Niceea, Ioan al III-lea Dukas Vatatzes. Alianţa se va prefigura prin 1230 sau 1231[13] şi va fi întărită abia în 1234 prin acordul de la Gallipoli, care stipula căsătoria Elenei, fiica lui Ioan Asan al II-lea şi a Annei-Maria Arpad, cu viitorul împărat de Niceea, Theodor al II-lea Laskaris, fiul lui Ioan al III-lea Dukas Vatatzes, relaţie matrimonială îndreptată împotriva împăratului de Constantinopol, ale cărui stăpâniri urmau să fie împărţite între cei doi aliaţi (Madgearu 2014, 177, 180). Alianţa dintre Târnovo şi Niceea presupunea coagularea forţelor militare în vederea eliminării Imperiului latin de pe eşichierul politic.

În ciuda faptului de a nu se fi renunţat la unirea cu Sfântul Scaun[14], Conciliul din 1211 şi alianţele ce s-au prefigurat ulterior au permis deschiderea unor vii resentimente contra Romei şi aliaţilor ei în Peninsula Balcanică (История на България 1982, 151-152; Lazăr 2018, 283, 373 şi urm.). În prima parte a domniei sale, Ioan Asan al II-lea a stabilit legături matrimoniale şi de bună vecinătate cu puternicele state din nord şi sud, respectiv Ungaria, Imperiul latin de Constantinopol şi Epir. Victoria de la Klokotnitza contra lui Theodor Angelos Dukas Comnenos al Epirului a însemnat creşterea autorităţii ţarului în Balcani, moment ce reprezintă o cotitură favorabilă şi pentru afirmarea unei politici bisericeşti independente şi de mare amploare în peninsulă. Pentru aceasta a încheiat o alianţă specială cu Niceea, îndreptată înspre Imperiul latin de Răsărit, „ale cărui stăpâniri urmau să fie împărţite între cei doi aliaţi" (Istoria Românilor 2001, 436-437). Planul de subminare a influenţei Imperiului latin de Constantinopol, alianţa cu Niceea, dar şi mişcările active ale bogomililor au atras atenţia papei. Sfântul Scaun s-a arătat îngrijorat de soarta bisericii bulgare, aflate încă sub jurisdicţia canonică a Romei, papa anticipând noua politică religioasă dusă de ţarul bulgar, defavorabilă Romei. Noua politică bisericească a lui Ioan Asan al II-lea în vastul teritoriu pe care-l controla a fost efectul desprinderii sale progresive de sub obedienţa Romei şi a apropierii sale de Niceea, care a acceptat, într-un final, să recunoască Patriarhia de Târnovo, consfinţind pe această cale independenţa Ţaratului Asăneştilor (Lazăr 2018, 387, n. 180). Ioan Asan al II-lea etalează după 1230 o atitudine suverană, ce îi permite dezvoltarea unei ideologii imperiale, susţinute şi de o politică confesională pe măsură (Teoteoi 2008, 167-180). Mai întâi se ocupă de lărgirea jurisdicţiei bisericii bulgare în ţinuturile nou cucerite, prin instituirea de episcopi bulgari cu drepturi cuvenite. Apoi se ocupă serios de contracararea ofensivei papale în Balcani, Roma fiind organizatoarea şi beneficiara politicilor duse de statele catolice – Ungaria şi Imperiul latin de Constantinopol – într-o epocă de prolifică identificare şi supunere a clerului creştin ortodox din Europa de Sud-Est, conform deciziilor Conciliului al IV-lea de la Lateran din 1215 (Istoria Românilor 2001, 455).

În 1234-1235, la Lampsakos este consimţită alianţa cu Niceea, prin care Biserica Bulgară era recunoscută ca patriarhie autonomă. Motivul principal care a dus la acordarea acestui privilegiu, fără precedent de la recunoaşterea patriarhiei bulgare de către Bizanţ în secolul al X-lea, a fost unul politic, cu un puternic substrat religios. Această alianţă a avut ca urmare desfacerea bisericii vlaho-bulgare de Roma, fapt ce constituia o grea lovitură pentru poziţiile câştigate de papalitate în Balcani, precum şi revenirea patriarhiei bulgare la statutul de biserică independentă (История на България 1982, 263-264).

Etalarea puterii suveranului din Târnovo poate fi dedusă şi din hrisovul emis de Ioan Asan al II-lea mănăstirii Zographou, care conţine sigiliul ataşat al ţarului. Pe avers este legenda „Ioan Asan ţar al bulgarilor şi grecilor". Ţarul poartă ca simboluri

[13] Când încep negocierile de revenire a Bisericii bulgare sub tutela Patriarhiei din Niceea.

[14] După o serie de negocieri cu Sfântul Scaun, Ioniţă Kaloioannes a aderat, în anul 1204, împreună cu toţi supuşii, la confesiunea catolică. Este o acţiune dictată de raţiuni politice. La 8 noiembrie 1204, cardinalul Leon, respectând indicaţiile lui Innocentius al III-lea, l-a încoronat pe Ioniţă Kaloioannes ca *rege al bulgarilor şi al vlahilor*, îi dădea diadema, sceptrul şi bula de recunoaştere, trimise toate de papă, împreună cu un steag cu chipul apostolului Petru.

ale puterii imperiale diadema, sceptrul şi globul cruciger. Pe revers este reprezentat sfântul Dimitrie aşezat pe tron. Acest tip de reprezentare simbolizează victoria, glorificându-l, totodată, pe marele mucenic al lui Hristos, cel căruia i s-a dedicat un cult special încă de la momentul declanşării revoltei din Haemus (Lazăr 2018, 346, n. 454). Proliferând o atitudine suverană, care îi permite dezvoltarea unei ideologii imperiale, susţinută şi de o politică confesională pe măsură, suveranul balcanic acordă o protecţie importantă mănăstirii bulgăreşti de la Zographou, cu hramul marelui mucenic Gheorghe, şi, în special, mănăstirii Vatopedi, căreia îi emite şi un chrysobul (1230), care, conform tradiţiei, este însoţit de o serie de înzestrări eclesiastice (Teoteoi 2008, 167-180).

Biserica „Sfinţii 40 de Mucenici de la Sevastia”

Ansamblul de cult mănăstiresc este cunoscut în istoriografie sub mai multe denumiri: „Marea Lavră”, „Mănăstirea Imperială”, „Mănăstirea lui Ioan Asan al II-lea” sau „Sfinţii 40 de Mucenici”. În studiul său special din anul 1985, Atanas Popov rămâne fidel formulării „Marea Lavră”, promovând „ecumenismul” în expansiune al civilizaţiei Asăneştilor (Попов 1985, 17-25). În prezentul articol, vom uzita varianta „Sfinţii 40 de Mucenici”, pentru a defini mănăstirea unde se află biserica omonimă, deoarece se scoate în evidenţă caracterul istoric şi ideologic al construcţiei. În zilele noastre, termenul de „Marea Lavră”, cu referire specifică pentru cazul nostru, este unul impropiu, fără o accepţiune religioasă, ci doar culturală. Biserica are formă de bazilică alungită cu trei abside, cu şase coloane în interiorul navei centrale, osuar mausoleu şi două galerii. Sunt păstrate fresce din secolul al XIII-lea. În secolul al XVI-lea, turcii au transformat-o în moschee, distrugând frescele şi icoanele.

Aici se găsesc şi cele mai importante monumente istorice ale scrierii bulgare: coloana de graniţă a cetăţii Rodosto din vremea hanului Krum (Попов 1985, 20), coloana glorioasă cu valenţe socio-filosofice a hanului Omurtag (Атанасов 2012, 28-45; Попов 1985, 20, 22), ambele aduse la Târnovo de la Pliska, capitala hanatului protobulgar, la care adăugăm încă o coloană epigrafică, cea mai importantă dintre toate, respectiv *pisania şi actul de naştere* al bisericii mănăstirii „Sfinţii 40 de Mucenici”, care, împreună cu celelalte coloane mai vechi, luminează istoria Bulgariei. Cum păşeşti în nava centrală, privirea îţi este imortalizată de şase coloane, dintre care trei sunt epigrafice. Prima din dreapta primului rând de coloane, în proximitatea intrării principale, este a lui Ioan Asan al II-lea, căreia îi urmează, în partea stângă, coloana cetăţii Rodosto din vremea hanului Krum, iar pe rândul al doilea de coloane, faţă în faţă cu coloana hanului Krum, se află cea a hanului Omurtag, fiul şi succesorul lui Krum.

Hanii protobulgari, deşi erau descrişi de bizantini cu apelativul de „barbari cruzi”, au dat dovadă de un grad ridicat de instruire, aducând din oraşele bizantine cucerite statui şi coloane, sporind gradul de cultură al unei societăţi războinice, în curs lent de emancipare şi creştinare. Mai mult, Omurtag[15] reconstruieşte capitala distrusă, Pliska, reconfigurând-o într-o manieră monumentală, conturându-se, astfel, o imagine a culturii păgâne, influenţată preponderent de Bizanţul creştin. Evenimentele deosebite din viaţa statului sunt marcate şi cinstite prin inscripţii monumentale şi coloane de piatră. Centralizarea statală, cristalizarea etnică şi creştinarea Bulgariei[16] îi conferă noului stat balcanic un puternic caracter etno-cultural. Ioan Asan al II-lea preia o tradiţie seculară bulgară, aducând din capitala hanatului protobulgar coloanele lui Krum şi Omurtag, simboluri ale unei civilizaţii apuse, dar nu uitate. În acest mod, se încearcă sublinierea descendenţei de veacuri a Ţaratului Asăneştilor, fondat pe tradiţia politică bulgară. Preluarea ideologiei lui Simeon Veliki este afirmată nu numai de faptele de arme ale suveranului balcanic, dar şi de măreţele cuvinte inscripţionate pe amintita coloană a bisericii ctitoriei sale, cu hramul „Sfinţii 40 de Mucenici”, de pe malul râului Iantra. „În anul 6738 (1230), indiction 3, Eu, Ioan Asan, ţar şi autocrat al bulgarilor, drept-credincios Domnului nostru Hristos, fiul bătrânului ţar Asan, am ridicat din temelie şi împodobit cu picturi în întregime această preasfântă biserică a celor 40 de Sfinţi Mucenici, cu al căror ajutor, în al 12-lea an al domniei mele, în anul în care acest lăcaş a fost pictat, m-am dus să port război în *Romania*, am învins armata greacă şi l-am prins pe împăra-

[15] Hanul Omurtag a avut supranumele de Constructorul, cu referire concretă la refacerea Bulgariei afectată serios de războaiele anterioare.

[16] Relaţiile dintre statul slavo-bulgar şi Bizanţ au dus inevitabil la acceptarea şi adoptarea oficială a creştinismului de factură ortodoxă, fapt petrecut în timpul hanului Boris, şi la proliferarea culturii elene în elita societăţii bulgăreşti. Evenimentul s-a produs în anul 864.

tul şi Domnul Theodor Comnenos în persoană şi pe toţi boierii săi. Şi am ocupat întregul teritoriu de la Adrianopol la Drach (Dyrrachium) – grec, albanez şi sârb deopotrivă. Numai oraşele din vecinătatea Constantinopolului şi cetatea însăşi sunt în mâinile francilor. Dar ei au trebuit să se supună autorităţii mele imperiale, pentru că ei nu au alt împărat în afară de mine. Numai datorită mie mai supravieţuiesc ei, deoarece aşa a poruncit Dumnezeu. Slavă veşnică lui. Amin" (Lazăr 2018, 271, n. 227). Titulatura ţarului bulgar după 1230 impunea o nouă atitudine în raporturile cu lumea balcanică, el intitulându-se *împărat al bulgarilor şi al grecilor* (Obolensky 2002, 269; Tanaşoca 1989, 154; Zabolotnaia 2012, 55). Autorităţile bizantine au recunoscut atât lui Simeon Veliki, în trecut, cât şi lui Ioan Asan al II-lea, în prezent, prima parte a titulaturii, adică de *împărat al bulgarilor*, cât despre cea de-a doua, de *împărat al grecilor*, Bizanţul, reprezentat pe atunci de împăratul de Constantinopol şi de cel de la Niceea, a considerat folosirea acestui titlu drept o uzurpare a titulaturii imperiale universale. Termenul *Romania*, menţionat în inscripţia bisericii mănăstirii „Sfinţii 40 de Mucenici", se referă doar la teritoriul cucerit de la Imperiul latin şi de la Imperiul de Thessalonic. Provincia Thracia se numea, convenţional, *Romania* (Ovcearov 1975, 109-111). Toate fuseseră teritorii bizantine.

Pantheonul sfinţilor de la Târnovo îl are la loc de frunte pe marele mucenic Dimitrie, intrat în conştiinţa colectivă a locuitorilor din Haemus drept trimisul lui Dumnezeu, eliberatorul acestora din severele constrângeri bizantine. Pe acest fond s-a constituit în interiorul statalităţii Asăneştilor un cult al sfinţilor militari, dezrobitori şi purtători de biruinţă, dezvoltat în prima jumătate a secolului al XIII-lea, atunci când s-a consumat momentul de glorie şi hegemonie balcanică a Ţaratului Asăneştilor. Reşedinţa de scaun a Asăneştilor deţine şi un bogat pantheon sacru, acesta fiind îmbogăţit permanent prin grija drept-credicioşilor suverani. Astfel, Petru, Asan I, Ioniţă Kaloioannes şi Ioan Asan al II-lea au adus la Târnovo moaştele unor sfinţi, dintre care de o mai mare popularitate se bucură sfântul Ioan Rilski şi sfânta Vineri („Sf. Parascheva"), rămasă în tradiţia ortodoxă drept „de la Târnovo". Ioan Asan al II-lea a adus în Bulgaria moaştele sfintei Parascheva (care în limba greacă înseamnă Vineri), cunoscută mai bine sub diminutivul slavon de „Sf. Petka" („Sf. Vineri"). Moaştele sfintei au fost luate imediat după 1230 din biserica din Epibatai (satul natal al cuvioasei din Thracia), când ţarul vlaho-bulgar a declanşat ofensiva contra Imperiului latin, constituind, în fapt, un fel de pradă de război. În jurul „Sfintei Petka" s-a format un cult deosebit, imaginea sfintei fiind adoptată imediat de către locuitorii capitalei, ulterior de către întreg ţaratul (Lazăr 2018, 367).

Ioan Asan al II-lea ridică biserica „Sfinţii 40 de Mucenici", sugestivă pentru preluarea tradiţiei statale bulgare, cât şi pentru dezvoltarea cultului sfinţilor militari la Asăneşti şi pentru cinstirea memoriei soldaţilor vlaho-bulgari, căzuţi în bătălia de la Klokotnitza din 9 martie 1230. În timpul ţarului Ioan Asan al II-lea, cultul sfântului Dimitrie, în special, şi al tuturor sfinţilor militari, în general, a cunoscut o dezvoltare importantă, fiind o dovadă a credinţei ţarului în ajutorul primit de la divinitate prin intermediul sfinţilor militari. Credinţa suveranului balcanic în capacităţile creştine ale soldaţilor săi, conduşi spre victorii de sfântul Dimitrie, patronul spiritual al Asăneştilor, a generat motivaţia concretă pentru ridicarea Marii Lavre „Sfinţii 40 de Mucenici", realizată după victoria totală a lui Ioan Asan al II-lea contra lui Theodor Angelos Dukas Comnenos al Epirului la data de 9 martie 1230. Aşadar, jertfa glorioasă a soldaţilor vlaho-bulgari pe câmpul de luptă coincide ca dată cu jertfa soldaţilor martiri de la Sevastia, moment oportun pentru Ioan Asan al II-lea de a-şi glorifica soldaţii morţi pentru cauza crucii. Mitul celor 40 de soldaţi romani creştini din cetatea Sevastia, deveniţi martiri întru Hristos, fiindcă au refuzat să se închine zeilor romani şi să se lepede de Hristos, supuşi la nenumărate torturi şi omorâţi în chinuri groaznice, apoi rămăşiţele lor luminoase, devenite moaşte sfinte, au oferit creştinătăţii un exemplu de solidaritate creştină împotriva persecuţiilor din primele secole ale erei creştine. Cenuşa sfinţilor mucenici, amestecată cu pământ şi sânge, se conservă şi în zilele noastre la mănăstirea Xiropotamul de la Muntele Athos, aceasta purtând hramul „Sfinţii 40 de Mucenici". Influenţa spirituală şi politică a Asăneştilor asupra mănăstirilor de la Sfântul Munte Athos, după momentul Klokotnitza, a atras de la sine şi răspândirea acestui cult bizantin al Sfinţilor 40 de Mucenici şi sfinţi militari în orbita spirituală a Asăneştilor. Astfel, se produce ridicarea Târnovului, prin prisma cultului sfinţilor militari, la rangul de mare reşedinţă politică şi religioasă, în măsură să reprezinte şi prin dezvol-

tarea acestui cult interesele şi pretenţiile imperiale ale Asăneştilor la moştenirea Bizanţului. În mitologia populară, forţa spirituală a Sfinţilor 40 de Mucenici apare ca un laitmotiv, mitul lor devenind o personificare a protecţiei omului şi a mediului înconjurător. Pentru a le capta bunăvoinţa Sfinţilor 40 de Mucenici, acestora li se aduc ofrande, care sunt pregătite sub formă de turte, împletite în formă de opt, în amintirea zilei de prigonire a sfinţilor mucenici, cu o compoziţie specială, denumindu-se sugestiv mucenici. Sfinţii Mucenici sunt sărbătoriţi în fiecare an în ziua de 9 martie, această zi continuând să reprezinte o sărbătoare a reînvierii naturii, a venirii primăverii, trezirea din astenia iernii şi pregătirea spre purificare întru Hristos (Lazăr 2018, 345, n. 449).

Pictura Şcolii artistice târnovene este relevată în fragmentele de pictură murală păstrate în bisericile de pe colina Trapeziţa, precum şi în biserica „Sfinţii 40 de Mucenici”, formată din trei nave, ridicată de Ioan Asan al II-lea în cinstea victoriei obţinute în bătălia de la Klokotnitza (1230) (История на България 1982, 166-168). După opinia lui N. Mavrodinov, picturile murale ce împodobeau interiorul bisericilor din Trapeziţa au continuat tradiţiile artistice din vremea Primului Ţarat bulgar, însă, alături de acestea, şi-au făcut apariţia şi elemente ale noului stil. Acele imagini tradiţionale reprezentându-i pe pustnici şi pe călugării sihaştri au fost înlocuite, în epoca de hegemonie balcanică a Asăneştilor, cu imagini de sfinţi militari, pe care meşterii târnoveni i-au înfăţişat în ipostaze destul de realiste, armonizate în acord cu credinţa epocii. În iconografia picturilor murale ale bisericii „Sfinţii 40 de Mucenici” au intrat un număr de 35 de scene calendaristice, toate marcând sărbători tradiţionale de peste an. Caracterul hramului mănăstirii este dat de particularitatea scenelor în care sunt prezentate suferinţele soldaţilor-martiri din cetatea Sevastia. În continuare se subliniază natura artistică a frescelor amintite, elocvente fiind elementele de expresivitate şi cromatică aparte, specifice Şcolii artistice metropolitane târnovene. Conform specialistului bulgar, trăsăturile specifice, dar mai ales cele generale ale Şcolii artistice metropolitane au fost influenţate de arta bizantină, precum şi de elemente specifice tradiţiei elenistice şi artelor orientale (Lvova 1977, 39; Попов 1985, 24-25).

Biserica a beneficiat în trecutul recent de o restaurare solidă, care îi pune în valoare istoricul fără egal. Ca orice monument multisecular, acest lăcaş de cult, astăzi muzeu, ascunde în vechea sa incintă o serie de mărturii ale trecutului, neelucidate încă pe deplin. În pridvor, dar în mod special în interior, sunt păstrate o serie de monumente tombale[17], care aduc aminte de o altă funcţie sacră a bisericii (Попов 1985, 24). Primul mormânt al necropolei dinastice a Asăneştilor este atribuit lui Ioniţă Kaloioannes, fiind plasat în partea stângă a pridvorului, în proximitatea intrării în biserică, un loc de pelerinaj pentru credincioşi şi iubitorii de cultură. Nu avem nicio informaţie despre înmormântarea celui de-al treilea ţar vlaho-bulgar în biserica ctitorită de nepotul său şi succesorul la tron, însă putem presupune, vag, că Ioan Asan al II-lea şi-a onorat unchiul căzut la asediul Thessalonicului, reîngropându-l în „Marea Lavră” de pe Iantra, după 1230. Acest mormânt este în prezent o enigmă a istoriei. Cei mai mulţi dintre specialişti consideră, în baza unor cercetări ştiinţifice pluridisciplinare, că Ioniţă Kaloioannes este înhumat în pridvorul bisericii. În urma cercetărilor arheologice din anul 1972, în mormânt s-au găsit un inel sigilar din aur, cu inscripţie circulară slavonă: КАЛОЮѦНОВ ПРЪСТЕНЬ[18], având în centru o felină (râs), o ţesătură brodată cu fir de aur şi butonii de la veşminte (Попов 1985, 23). Analizele antropologice confirmă că este vorba despre un bărbat cu trăsăturile fizice ale ţarului vlaho-bulgar[19]. Ivan Duicev şi alţi specialişti sunt convinşi că au făcut o mare descoperire istorică şi, cu sprijinul autorităţilor centrale, îi reînhumează osemintele lui Ioniţă cu onoruri demne de un suveran în anul 2007, cu participarea mitropolitului de Târnovo şi a preşedintelui ţării. Se susţine ideea că a fost reînhumat în noua ctitorie consacrată martirilor de la Sevastia (Duicev 1975, 173-178; Попов 1985, 21, Madgearu 2014, 147; Teoteoi 1989, 90-91). Pe de altă parte, există o tabără care contestă vehement această atribuire funerară, considerând că nu există suficiente argumente *pro*, ci mai degrabă *contra*. Astfel, Constantin Totev este convins că inelul are analogii care îl datează în secolul al XIV-lea şi inscripţia nu conţine titulatura unui ţar, fiind nespecifică epocii. Mai mult, faptul că mormântul nu este localizat în interiorul bisericii, aşa cum este cazul cu alte morminte de ţari şi

[17] Sarcofage din marmură albă.

[18] „Inelul lui Kaloian”.

[19] Scheletul avea 1.90 m, vârsta decedatului cuprinsă între 35-40 de ani, iar după reconstituirea chipului conform craniului, a rezultat o figură demnă de un ţar, denumit de greci Kaloioannes (Ioniţă cel Frumos).

rudele lor, trupul defunctului nefiind depus într-un sarcofag, ci direct în groapă, denotă că este vorba de un anume Kaloian, un personaj important din secolul al XIV-lea, şi nu de ţarul însuşi (Totev 2010, 27, 47, 67-69, 79, 113-115). În acest moment, este foarte greu, aproape imposibil, să demonstrezi ceva sigur referitor la acest subiect. Nu avem informaţii despre locul de veci al primilor Asăneşti. Mă refer, în special, la fraţii ţari Asan, dar nu ştim nimic nici de Ioan Asan al II-lea. Ştim ca a murit în contextul năvălirii mongole, conduse de Batu han, din primăvara anului 1241, soldată cu devastarea şi supunerea Europei de Sud-Est (Lazăr 2018, 312-313, n. 356). Marele ţar din Balcani ar fi murit subit în iunie 1241, după o domnie glorioasă (Zabolotnaia 2012, 56).

La Târnovo a activat în ultima parte a vieţii şi sfântul Sava Nemaija, arhiepiscopul Serbiei, fiind invitat al ţarului, în calitate de teolog, om de cultură şi rudă prin alianţă cu familia dinastică din Târnovo (Попов 1985, 17; Madgearu 2014, 181). A avut o moarte fulgerătoare, răpus de boală, în luna ianuarie a anului 1235. Impresionat peste măsură, Ioan Asan al II-lea porunceşte înmormântarea sfântului Sava în biserica „Sfinţii 40 de Mucenici", ulterior, după insistenţele şi rugăminţile ginerelui său Ştefan Vladislav, regele Serbiei, ţarul de la Târnovo a încuviinţat transferul sfântului în Serbia natală. Şi în prezent există în ctitoria imperială de pe Iantra un sarcofag care cinsteşte memoria celui care a fost primul arhiepiscop autocefal al Serbiei (Попов 1985, 18).

În încheiere, vom semnala, pe scurt, câteva sarcofage de suverani, ce împânzesc interiorul bisericii. Lângă coloanele protobulgare se află două sarcofage ale primilor hani protobulgari: Kubrat şi Asparuh. Primul este întemeietorul Bulgarei Mari, din stepele Ucrainei, pe când al doilea este fondatorul Bulgariei dunărene. Aşadar, aducerea osemintelor celor doi mari hani la Târnovo, în biserica „Sfinţii 40 de Mucenici", semnifică încă un moment de raportare tradiţională, sugerând continuitatea statală bulgară de-a lungul veacurilor. Momentele dificile din viaţa statului de la sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul celui următor sunt relevate de prezenţa altor trei sarcofage, respectiv ale ţarilor Ivailo[20], Gheorghe I Terter[21] şi Mihail al III-lea Asan, sau Mihail Şişman[22] (Lazăr 2018, 338-342).

[20] Ţar al Bulgariei Asăneştilor între 1277-1280.
[21] Ţar al Bulgariei între 1280-1292.
[22] Ţar al Bulgariei între 1323-1330.

Concluzii

Personalitatea puternică, caracterul moral şi spiritual ale lui Ioan Asan al II-lea, evidenţiate şi de bizantini, cântăresc enorm în aprecierea doctrinei politice a suveranului balcanic. Prin instaurarea hegemoniei Ţaratului Asăneştilor în Balcani, post 1230, s-a urmărit instaurarea unei „păci evanghelice"[23], gestionată de personalitatea imperială a ţarului, cu toate că atât acesta, cât şi alţi principi, regi şi suverani europeni ştiau că această prerogativă specială este un apanaj exclusiv al basileului universal din Bizanţ. Dar, după momentul 1204[24], eşichierul geopolitic balcanic s-a schimbat atât de mult, încât chiar şi ţarul vlaho-bulgar, moştenitor al tradiţiei politice a Primului Ţarat bulgar, privea această chestiune ca pe una de atitudine ***personală, un dar al providenţei*** şi o luptă care trebuia dusă în spirit creştin şi politic.

Hegemonia politică a Asăneştilor, declanşată în Balcani după Klokotnitza, a generat o nouă politică bisericească a lui Ioan Asan al II-lea, în vastul teritoriu pe care-l controla. Această chestiune a fost efectul desprinderii sale progresive din obedienţa Romei şi a apropierii de Niceea, care a acceptat, într-un final, să recunoască Patriarhia de Târnovo (1235), consfinţind pe această cale independenţa deplină a Ţaratului Asăneştilor.

Mănăstirea închinată „Sfinţilor 40 de Mucenici de la Sevastia" este un dar ceresc conferit unui ţar cucernic, întotdeauna gata să-şi asume noi sacrificii şi provocări în numele Mântuitorului şi pentru prosperitatea supuşilor. În ziua de azi, se mai păstrează, sub formă de muzeu, biserica cu hramul „Sfinţii 40 de Mucenici" şi doar o mică parte din fosta „Mare Lavră" imperială. Lăcaşul de cult reprezintă o punte peste veacuri, o formă de culturalizare a celor ce doresc cu adevărat să cunoască contribuţiile substanţiale ale înaintaşilor în procesul de definire locală şi naţională, unde tradiţia se uneşte cu modernitatea, generând evoluţia. Totodată, datorită monumentelor păstrate cu atâta grijă, se transmite un mesaj tulburător prin actualitatea lui, pe care de multe ori noi, românii, dar şi bulgarii, îl uităm uşor: comunitatea de viaţă şi creaţia comună sunt mai puternice şi mai vizibile decât separatismul şi izolarea.

[23] „Ferice de cei împăciuitori, căci ei vor fi chemaţi fii ai lui Dumnezeu". *Evanghelia după Matei*, Cap. V: 9.
[24] Este vorba de cucerirea Constantinopolului de către cruciaţi. Aceştia au deturnat scopul Cruciadei a IV-a, instaurând Imperiul Latin de Constantinopol (1204-1261).

1. Biserica mănăstirii „Sfinţii 40 de Mucenici de la Sevastia” din Veliko Târnovo, plasată la poalele cetăţii Ţareveţ, pe malul râului Iantra, plan general (foto: G. Lazăr, 2004).

2. Cetatea Ţareveţ, plan general (foto: G. Lazăr, 2023).

3. Biserica mănăstirii „Sfinţii 40 de Mucenici de la Sevastia” din Veliko Târnovo, plan apropiat (foto: G. Lazăr, 2023).

4. Mormântul atribuit ţarului vlaho-bulgar Ioniţă Kaloioannes (1197-1207) din pridvorul Bisericii „Sfinţii 40 de Mucenici de la Sevastia” din Veliko Târnovo (foto: G. Lazăr, 2023).

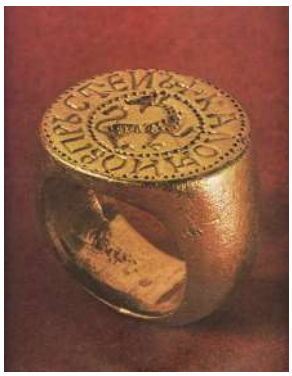

5. Inel sigilar din aur, cu inscripţie slavonă: „inelul lui Kaloian”, descoperit în mormântul atribuit ţarului vlaho-bulgar din biserica mănăstirii „Sfinţii 40 de Mucenici” din Veliko Târnovo. Muzeul de Arheologie din Veliko Târnovo (după: История на България 1982, c. 141).

6. Ţesătură brodată cu fir de aur, descoperită în mormântul atribuit ţarului Ioniţă Kaloioannes, aflat în pridvorul bisericii din cadrul mănăstirii „Sfinţii 40 de Mucenici” din Veliko Târnovo (după: История на България 1982, c. 204).

7. Coloana ţarului vlaho-bulgar Ioan Asan al II-lea, reprezentând pisania şi actul de fondare a Marii Lavre din capitala Ţaratului Asăneştilor (foto: G. Lazăr, 2023).

8. Coloana cetăţii Rodosto din vremea hanului protobulgar Krum, în partea stângă a intrării în biserică, alături de coloana lui Ioan Asan al II-lea (foto: G. Lazăr, 2023).

9. Coloana hanului protobulgar Omurtag a palatului cetăţii Silistra de pe Dunăre (foto: G. Lazăr, 2023).

10. Mormântul Sf. Sava, arhiepiscopul sârb (foto: G. Lazăr, 2023).

11. Mormântul ţarului bulgar Ivailo
(foto: G. Lazăr, 2023).

12. Mormântul ţarului bulgar Gheorghe I Terter
(foto: G. Lazăr, 2023).

13. Mormântul ţarului bulgar Mihail Şişman
(foto: G. Lazăr, 2023).

14. Mormântul hanului protobulgar Kubrat
(foto: G. Lazăr, 2023).

15. Mormântul hanului protobulgar Asparuh
(foto: G. Lazăr, 2023).

16. Frescă murală din secolul al XIII-lea
(foto: G. Lazăr, 2023).

18. Frescă murală din secolul al XIII-lea
(foto: G. Lazăr, 2023).

17. Frescă murală din secolul al XIII-lea
(foto: G. Lazăr, 2023).

Bibliografie

Akropolites 2007: G. Akropolites, The History. Introduction, translation and commentary by R. Macrides (Oxfrod University Press 2007).

Duicev 1975: I. Duicev, La bague-sceau du roi bulgare Kalojan. Byzantinoslavica XXXVI/1-2, 1975, 173-183.

FHDR 1975: Fontes Historiae Daco-Romanae, vol. III (Bucureşti 1975).

Istoria Românilor 2001: Istoria Românilor, vol. III (Bucureşti 2001).

Lazăr 2018: G. Lazăr, Civilizaţia Ţaratului Asăneştilor (Iaşi 2018).

Lvova 1977: E. Lvova, Arta bulgară. Traducere şi cuvânt înainte de I. Marina (Bucureşti 1977).

Madgearu 2014: Al. Madgearu, Asăneştii. Istoria politico-militară a statului dinastiei Asan (1185-1280) (Bucureşti 2014).

Obolensky 2002: D. Obolensky, Un Commonwealth medieval: Bizanţ: Europa de Răsărit: 500-1453. Traducere de Cl. Dumitriu, postfaţă de N.-Ş. Tanaşoca (Bucureşti 2002).

Ovcearov 1975: D. Ovcearov, Le terme „ROMANIA" sur une inscription nouvellment découverte à Preslav. Studia Balcanica 10, 1975, 109-111.

Papacostea 1993: Ş. Papacostea, Românii în secolul XIII. Între cruciadă şi Imperiul mongol (Bucureşti 1993).

Tanaşoca 1989: N.Ş. Tanaşoca, O problemă controversată de istorie balcanică: participarea românilor la restaurarea ţaratului bulgar. In: (Coord. E. Stănescu) Răscoala şi statul Asăneştilor. Culegere de studii (Bucureşti 1989), 153-181.

Teoteoi 1989: T. Teoteoi, Civilizaţia statului Asăneştilor între Roma şi Bizanţ. In: (Coord. E. Stănescu) Răscoala şi statul Asăneştilor. Culegere de studii (Bucureşti 1989), 70-102.

Teoteoi 2008: T. Teoteoi, Deux episodes de la lutte pour la suprématie au Mont Athos (XIIIe – XIVe siècles). In: T. Teoteoi, Byzantina et Daco-Romana. Studii de istorie şi civilizaţie bizantină şi românească medievală (Bucureşti 2008), 167-180.

Totev 2010: K. Totev, Golden Signet-Rings from the Time of the Second Bulgarian Kingdom 1185-1396 (Veliko Târnovo 2010).

Treadgold 2004: W. Treadgold, O istorie a statului şi societăţii bizantine. Traducere de M.E. Avădanei, ediţie îngrijită de V. Spinei şi B.P. Maleon, vol. II (1025-1461) (Iaşi 2004).

Zabolotnaia 2012: L. Zabolotnaia, Women and power in the history of the Asan dynasty. Tyragetia s.n. VI/2, 2012, 53-62.

Атанасов 2012: Г. Атанасов, Дръстър (Силистра) и дунавската резиденция българските ханове през първата половина на IX в. Археология I, 2012, 28-45.

История на България 1982: История на България, том III, Втора Българска Държава (София 1982).

Попов 1985: Ат. Попов, Иван-Асеневият манастир „Великата Лавра" в Търнов. В: Културата на средновековния Търнов (София 1985), 17-25.

Church of the Forty Martyrs of Sebaste with the Wallachian dynasty of Asen rulers' burial place in the Haemus Mons. Political ideology and Orthodox tradition

Keywords: Haemus Mons, Klokotnitsa, 9 March 1230, Ivan Asen II, Forty Martyrs, Tarnovo, church, burial place, Asen dynasty, epigraphic monuments, ancient Bulgarian culture.

Abstract: The Asen Kingdom created after the Vlach-Bulgarian uprising in the Haemus Mons (after 26 October 1185) represents the first and only attempt of the eastern Roman world south of the Danube to get organized into a state of Wallachian (Romanian) origin, based on the political tradition of the First Bulgarian Empire. The rulers from the Asen dynasty of Wallachian (Romanian) origin, of which we mention here only Ioanitsa Kaloyan and Ivan Asen II, were called tsars according to the Bulgarian political tradition. The latter, having become a true Balkan sovereign after winning the Battle of Klokotnitsa on March 9, 1230, established imperial hegemony in the region.

In honor of the victory in the Battle of Klokotnitsa, won over the Thessalonian emperor Theodore Komnenos, Ivan Asen II built on the banks of the Yantra river, outside the walls of the Tsarevets fortress, an imperial church dedicated to the Forty Martyrs of Sebaste. One of the most important monasteries in the capital of the Asen kingdom, Tarnovo, was formed around it. Today this church, which was used as a royal burial place, is a genuine monument of Bulgarian art and culture, preserving undeniable evidence of history. Like any centuries-old monument, this place of worship, now a museum, hides still unknown secrets of the past in its ancient premises.

List of illustrations:

1. Church of the Forty Martyrs of Sebaste Monastery in Veliko Tarnovo, located at the walls of the Tsarevets Fortress, on the banks of the Yantra River, general view (photo by G. Lazăr, 2004).
2. Tsarevets Fortress, general view (photo by G. Lazăr, 2023).
3. Church of the Forty Martyrs of Sebaste Monastery in Veliko Tarnovo, close-up (photo by G. Lazăr, 2023).
4. The tomb of the Vlach-Bulgarian ruler Ioanitsa Kaloyan (1197-1207) in the vestibule of the Church of the Forty Martyrs of Sebaste in Veliko Tarnovo (photo by G. Lazăr, 2023).
5. A golden signet ring with the inscription in Old Slavonic: "Ring of Kaloyan", discovered in the tomb of the Vlach-Bulgarian ruler in the Church of the Forty Martyrs of Sebaste Monastery in Veliko Tarnovo. Museum of Archeology in Veliko Tarnovo (after: История на България 1982, с. 141).
6. Cloth embroidered with gold thread, discovered in the tomb of Ioanitsa Kaloyan in the vestibule of the Church of the Forty Martyrs of Sebaste in Veliko Tarnovo (after: История на България 1982, с. 204).
7. Column of Vlach-Bulgarian Tsar Ivan Asen II with an inscription about the founding of the Great Lavra in the capital of the Asen Empire (photo by G. Lazăr, 2023).
8. Column of the Rodosto fortress from the time of Proto-Bulgarian Khan Krum, to the left of the entrance to the church, next to the column of Ivan Asen II (photo by G. Lazăr, 2023).
9. Column of Proto-Bulgarian Khan Omurtag from the palace of the Silistra Fortress on the Danube (photo by G. Lazăr, 2023).
10. Tomb of Saint Sava, Archbishop of Serbia (photo by G. Lazăr, 2023).
11. Tomb of Bulgarian Tsar Ivaylo (photo by G. Lazăr, 2023).
12. Tomb of Bulgarian Tsar George Terter I (photo by G. Lazăr, 2023).

13. Tomb of Bulgarian Tsar Michael Shishman (photo by G. Lazăr, 2023).
14. Tomb of Proto-Bulgarian Khan Kubrat (photo by G. Lazăr, 2023).
15. Tomb of Proto-Bulgarian Khan Asparukh (photo by G. Lazăr, 2023).
16. 13th century fresco (photo by G. Lazăr, 2023).
17. 13th century fresco (photo by G. Lazăr, 2023).
18. 13th century fresco (photo by G. Lazăr, 2023).

Церковь Сорока Севастийских мучеников с усыпальницей валашской династии Асеней в Балканских горах. Политическая идеология и православная традиция

Ключевые слова: горная гряда Гем, Клокотница, 9 марта 1230 г., Иван Асень II, Сорок святых, Тырново, церковь, усыпальница, династия Асеней, эпиграфические памятники, древнеболгарская культура.

Резюме: Царство Асеней, возникшее после влахо-болгарского восстания в горах Гем (после 26 октября 1185 г.), представляет собой первую и последнюю попытку восточнороманского мира к югу от Дуная организоваться в государство с валашскими (румынскими) истоками, но на основе политической традиции Первого Болгарского царства. Правители из Асенской династии валашского (румынского) происхождения, из которых мы упоминаем здесь только Иоаницу Калояна и Ивана Асеня II, назывались царями согласно в болгарской политической традиции. Последний, став после битвы при Клокотнице 9 марта 1230 года истинным балканским государем, установил имперскую гегемонию в регионе.

В честь победы в битве при Клокотнице, одержанной над фессалоникским императором Феодором Комнином, Иван Асень II воздвиг на берегу реки Янтры, под стенами крепости Царевец, императорский храм, посвященный Сорока Севастийским мученикам. Вокруг него был образован один из важнейших монастырей столицы Асеней Тырнова. Сегодня эта церковь, использовавшаяся в качестве царской усыпальницы, является подлинным памятником болгарского искусства и культуры, хранящим неоспоримые свидетельства истории. Как любой многовековой памятник, это культовое сооружение, ныне музей, скрывает в своих древних помещениях еще непознанные тайны прошлого.

Список иллюстраций:

1. Церковь монастыря Сорока Севастийских мучеников в Велико-Тырново, расположенная под стенами крепости Царевец, на берегу реки Янтра, общий вид (фото: Г. Лазэр, 2004 г.).
2. Крепость Царевец, общий вид (фото: Г. Лазэр, 2023 г.).
3. Церковь монастыря Сорока Севастийских мучеников в Велико-Тырново, крупный план (фото: Г. Лазэр, 2023 г.).
4. Могила влахо-болгарского царя Иоаницы Калояна (1197-1207) в притворе церкви Сорока Севастийских мучеников в Велико-Тырново (фото: Г. Лазэр, 2023 г.).
5. Золотой перстень-печатка с надписью на старославянском языке: «Перстень Калояна», обнаруженный в гробнице влахо-болгарского царя в церкви монастыря Сорока Севастийских мучеников в Велико-Тырново. Музей археологии в Велико-Тырново (История на България 1982, с. 141).
6. Ткань, вышитая золотой нитью, обнаруженная в могиле царя Иоаницы Калояна в притворе церкви монастыря Сорока Севастийских мучеников в Велико-Тырново (История на България 1982, с. 204).
7. Колонна влахо-болгарского царя Ивана Асеня II с надписью об основании Великой Лавры в столице царства Асеней (фото: Г. Лазэр, 2023 г.).
8. Колонна крепости Родосто времен протоболгарского хана Крума, слева от входа в церковь, рядом с колонной Ивана Асеня II (фото: Г. Лазэр, 2023 г.).
9. Колонна протоболгарского хана Омуртага из дворца крепости Силистра на Дунае (фото: Г. Лазэр, 2023 г.).
10. Могила святого Саввы, сербского архиепископа (фото: Г. Лазэр, 2023 г.).
11. Могила болгарского царя Ивайло (фото: Г. Лазэр, 2023 г.).
12. Могила болгарского царя Георгия I Тертера (фото: Г. Лазэр, 2023 г.).
13. Могила болгарского царя Михаила Шишмана (фото: Г. Лазэр, 2023 г.).
14. Могила протоболгарского хана Кубрата (фото: Г. Лазэр, 2023 г.).
15. Могила протоболгарского хана Аспаруха (фото: Г. Лазэр, 2023 г.).
16. Фреска XIII века (фото: Г. Лазэр, 2023 г.).
17. Фреска XIII века (фото: Г. Лазэр, 2023 г.).
18. Фреска XIII века (фото: Г. Лазэр, 2023 г.).

16.04.2024

Dr. Ginel Lazăr, Muzeul Naţional de Istorie a României, Calea Victoriei, nr. 12, sector 3, Bucureşti, România, https:/ orcid.org/ 0009-0008-7113-3472, e-mail: eugeniulazar@yahoo.fr

CREAȚIILE CASEI FABERGÉ: ÎNTRE UTILITATE ȘI RAFINAMENT[1]

Lucia Marinescu-Tonu

Să faci din viață – artă și din artă – viață
Peter Carl Fabergé[2]

Cuvinte-cheie: muzeu, colecție, orfevrărie, giuvaiergerie, Fabergé, călimară, căuș.

În lumea ebluisantă a pietrelor prețioase și a metalelor nobile există unii bijutieri care s-au detașat evident, reușind, prin arta lor, să armonizeze perfect *eleganța discretă cu rafinamentul absolut, geniul cu designul, sofisticarea cu splendoarea eternă și inubliabilă* (Meyer-Stabley, Catinot-Crost 2020, 348).

Numele ***Fabergè*** – emblemă a originalității creațiilor unei Case devenite celebre – a scris istorie în lumea bijuteriilor și a artelor decorative. Talentul lui Peter Carl Fabergé de a reuni bijuteria, designul artistic și utilitatea în *objets de lux* și *objets de fantaisie* (Лопато 2006, 41) a suscitat mereu o veritabilă fascinație. Acest artizan de geniu a reușit să ofere capetelor încoronate din Belle Époque creații unice. Astăzi, când le admirăm în muzee, expoziții sau fotografii îngălbenite, vizualizăm un întreg univers legat de simbolismul puterii imperiale.

Povestea Casei Fabergé începe în Franța secolului al XVII-lea, în localitatea La Bouteille, regiunea Picardia. Cei din neamul Favri sau Fabri erau tăbăcari hughenoți, aparținând comunității protestante. Persecuțiile împotriva francezilor protestanți îi determină să-și caute o casă nouă, dincolo de granițele estice ale regatului[3]. Familia Favri s-a stabilit inițial în Germania, la Schwedt-on-Oder, nu departe de Berlin. În timpul acestor peregrinări, numele familiei a suferit numeroase transformări, astfel Favry devine Fabri, Fabrieri, Fabrier, iar în final – Faberge. În anul 1800, încântat de libertatea religioasă acordată de împărăteasa Ecaterina a II-a a Rusiei și de primirea rezervată artizanilor europeni, pe care suverana îi cinstea în mod deosebit, Pierre Favry – Peter Fabrieri ceva mai târziu – se mută cu familia la Pärnu (Pernau), în Livonia (Estonia de azi). Acolo se naște, în anul 1814, Gustav Fabrier, iar în 1825, numele familiei se schimbă din nou și devine Faberge.

În anii 1830, Gustav Fabergé se mută la Sankt Petersburg, pentru a-și începe ucenicia ca aurar sub bagheta giuvaiergiului Andreas-Ferdinand Spiegel. Ajunge ulterior să se angajeze la celebra Casă Keibel, cunoscut furnizor al Casei Imperiale Ruse (Bainbridge 1966, 1).

După finalizarea uceniciei și obținerea titlului de maestru aurar, tânărul orfevru își deschide, în 1842, într-un subsol de pe Bolshaya Morskaya Ulitsa, un magazinaș de bijuterii și orfevrării. Era o mare realizare, deoarece concurența dintre giuvaiergiii stabiliți pe această stradă era acerbă. În anul 1862, 25 de meșteri aurari, din 193 înregistrați la acel moment în Sankt Petersburg, locuiau pe această stradă. Marea majoritate și-au deschis magazine în casele care aveau ieșire și pe strada Kirpichnaya, pentru a fi mai aproape de Bulevardul Nevsky (principala arteră comercială a orașului) (Кузнецова 2017, 95). Tot atunci își schimbă și numele – devine Fabergé, adăugând accentul pe „e”-ul final, pentru a-i da numelui un caracter vădit francez. Erau vremuri în care curentul francofil domina aristocrația rusă. La Curtea imperială și în toate familiile nobiliare se vorbea franceză, tinerii ruși studiau la Paris, și toată lumea cumpăra bunuri de lux de provenință franceză. Frenezia franceză, cum fusese numită, cucerise capitala. Interesul excesiv pentru cultura

[1] Articolul a fost elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 18.01.01 „Patrimoniul istorico-arheologic muzeal: sistematizare și valorificare științifico-culturală”, la Muzeul Național de Istorie a Moldovei.

[2] https://www.cotidianul.ro/se-intorc-in-rusia-tezaurele-faberge/

[3] Membrii familiei Favri se numără astfel printre cei aproximativ 250.000 de hughenoți care părăsesc regatul în anul 1685, în urma Edictului de la Fontainebleau, prin care li se retrăgea libertatea de a-și practica religia. Așa începe exodul estic al hughenoților, care se retrag către țările protestante din Europa: Anglia, Țările de Jos, Elveția, Norvegia, Danemarca sau Prusia (https://www.igorcarlfaberge.com/storage/2021/04).

1. Gustave Fabergé cu soţia Charlotte Jungstedt, Imperiul Rus, 1860 (https://www.herodote.net/Les_oeufs_du_paradis-synthese-2438-425.php).

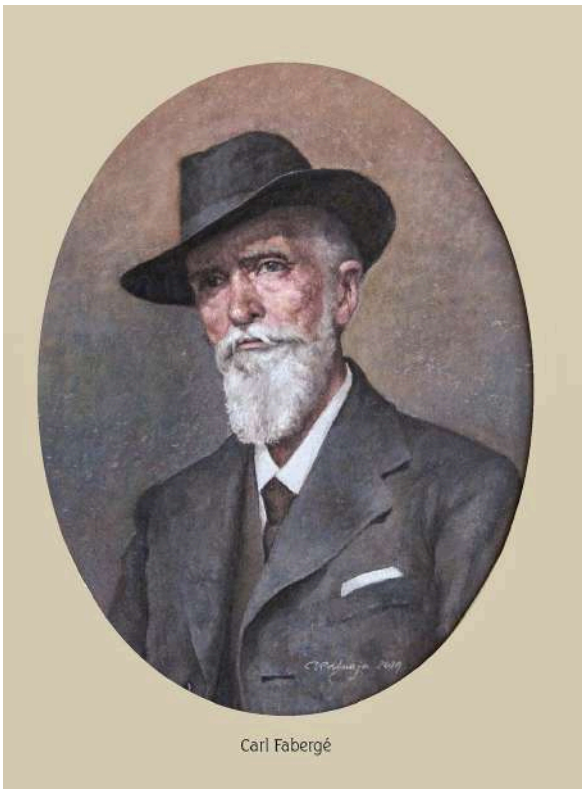

2. Peter Carl Fabergé (1846-1920) (https://veryimportantlot.com/ru/news/obchestvo-i-lyudi/rassvet-i-zakat-imperii-faberzhe).

europeană şi, în special, pentru limba franceză poate fi înţeles, mai ales în condiţiile concurenţei la care erau supuse familiile nobiliare vechi din partea funcţionarilor de origine inferioară, viitori nobili şi ei. Într-o perioadă în care importanţa obârşiei începuse să scadă şi noi aspiranţi la statutul de nobil se îmbulzeau dinspre păturile inferioare, educaţia şi cultura europeană reprezentau cea mai sigură cale de a realiza această delimitare (Olteanu 2023, 98). Prin urmare, pentru Gustav Fabergé este important să-şi accentueze originile, pentru a-şi crea un nume în rândul înaltei societăţi din capitala Rusiei.

Schiţele care au supravieţuit de atunci ne permit să afirmăm că Gustave Fabergé era un bijutier extrem de talentat, dar nu prea original în raport cu standardele epocii, care se baza, în esenţă pe realizarea pieselor din aur şi diamante după modelele dictate de moda timpului.

În anul 1842, Gustave se căsătoreşte cu Charlotte Jungstedt (fig. 1), fiica unui pictor danez, iar la 30 mai 1846 se naşte primul copil al cuplului – Peter Carl Fabergé (fig. 2), mai cunoscut sub numele de Carl Gustavovitch Fabergé. Părinţii s-au îngrijit cu mare atenţie de educaţia lui. A făcut studiile gimnaziale la Annenshule (Şcoala Sfânta Ana) şi la liceul german din Sankt-Petersburg, unde a învăţat franceza şi germana, pentru ca ulterior să înceapă ucenicia în atelierele tatălui său. În 1860, Fabergé-tatăl s-a retras din afacere şi s-a mutat în Dresda (Germania), lăsând firma în mâinile directorului şi asociatului său Peter Hiskias Pendin şi administratorului Valerii Zaiontchkovschi (Bainbridge 1966, 2).

Indubitabil, Fabergé-fiul moşteneşte de la tatăl său grija pentru lucrul bine făcut, atenţia la detalii şi dorinţa de diversificare. La doar 15 ani, după absolvirea cursurilor de comerţ la Halderlschule din Dresda, Carl intră ca ucenic la Friedmann, un mare orfevru din Frankfurt pe Main. Şi-a desăvârşit formarea artistică şi comercială printr-o serie de călătorii de studiu în Germania, Anglia, Italia şi Franţa. În cursul acestor voiaje, s-a „infuzat" cu numeroase influenţe şi idei, pe care avea să le folosească în creaţiile lui viitoare. A învăţat cum să utilizeze sticla, în manieră decorativă, dar şi opalele, ametistele şi alte materiale foarte originale pentru acea epocă. Era un pictor talentat, iar

3. Magazinul *Casei Fabergè* din Sankt-Petersburg, 1890
(https://www.magnoliabox.com/products/shop-in-the-house-of-faberg-st-petersburg-russia-1910-2548231).

această calitate a sa, împreună cu spiritul rafinat, i-au modelat viziunea asupra bijuteriilor de lux, domeniu în care voia să se lanseze.

Reformele implementate de ţarul Alexandru al II-lea (1855-1881) au îmblânzit, într-o anume măsură, regimul autocratic din Imperiu. Influenţat de aceste schimbări, în 1864, Carl Fabergé se întoarce la Sankt Petersburg. Tânărul era deja un bijutier experimentat, dar ca să dobândească şi savoir-faire-ul vechilor bijutieri, s-a oferit să lucreze, fără să fie plătit, la Muzeul Ermitaj[4], unde a catalogat, reparat şi restaurat timp de aproape douăzeci de ani piese de giuvaiergerie antică, realizând, în acelaşi timp, mai multe reproduceri ale unor piese din tezaur. Oportunitatea de a studia şi a însuşi afinităţile uzitate de orfevrii antici - greci, sciţi, traci, sarmaţi – a reprezentat o rampă de lansare excelentă. Talentul şi abilităţile orfevrului au fost remarcate de curatorul muzeului, care a recomandat Casa Fabergé Cabinetului Imperial (Кузнецова 2017, 96). În anul 1866, Carl Fabergé realizează o serie de bijuterii (cadouri de nuntă) pentru căsătoria ţareviciului Alexandru (viitorul ţar Alexandru al III-lea al Rusiei) cu Marie Sophie Frederika Dagmar de Danemarca.

În anul 1870, Carl a preluat conducerea firmei Fabergé. S-a căsătorit cu Augusta Iulia Jacobs, fiica unui cunoscut furnizor de mobilier al Casei Imperiale Ruse. Cuplul a avut patru băieţi: Eugène (1874), Agathon (1876), Alexandre (1877) şi Nicolas (1884). Pentru ca afacerea familiei să acceadă la un nivel superior, Carl a mutat magazinul într-un local mai spaţios, aflat la parterul casei de vizavi, de pe aceeaşi Bolshaya Morskaya Ulitsa (fig. 3). Împreună cu cei mai buni artizani – Hiskias Pendin, August Holmstrom, Wilhelm Reimer, Erik August Kollin, Iulius Rappoport şi fratele său mai mic, Agathon, care se va dovedi un designer de bijuterii foarte talentat şi un ajutor de nădejde, – au transformat afacerea într-un fenomen internaţional. Succesul celor doi fraţi a devenit răsunător datorită utilizării artistice a

[4] Muzeul Ermitaj este unul din cele mai mari muzee din lume, situat în centrul oraşului Sankt-Petersburg, Rusia.

4. Oul de găină, sau Găinușa, 1885 (https://fabergemuseum.ru/en/collections/collection-highlights/hen-easter-egg).

materialelor şi culorilor. Fiind nu doar un iscusit giuvaier, dar şi un manager vizionar, Carl a gestionat armonios organizarea generală a afacerii şi supervizarea artistică şi tehnică a producţiei. În anul 1881, reuşeşte să creeze firma „Carl Fabergé", iar un an mai târziu renumele firmei depăşeşte graniţele imperiului la Expoziţia Pan-Rusă de Artă şi Industrie, organizată la Moscova, sub înaltul patronaj al ţarului Alexandru al III-lea (1881-1894). Creaţiile Fabergé au impresionat publicul prin îmbinarea ingineriei cu creativitatea şi rafinamentul, fiind apreciate cu medalia de aur şi ordinul Sfântului Stanislau. De acelaşi succes s-au bucurat şi la Expoziţia din Nuremberg (1885), la care Fabergé a primit medalia de aur pentru copiile comorilor scite din patrimoniul Muzeului Ermitaj. Ţarul Alexandru al III-lea nu reuşeşte să facă diferenţa între original şi replicile lui Fabergé. Suveranul a cerut ca această copie să fie preluată de muzeu drept un exemplu al măiestriei bijutierilor contemporani, astfel Casa Fabergé şi lucrările sale au intrat în atenţia familiei imperiale. Impresionat de măiestria acestuia, suveranul îl numeşte pe bijutier „Furnizor Oficial al Curţii Imperiale" (Snowman 1962, 33). Acest titlu îi conferă dreptul de a marca creaţiile sale cu stema Imperiului Rus.

După expoziţie, presa vremii scria despre fenomenul Fabergé: *Printre creatorii de bijuterii există un artizan care consideră că ţine de onoarea lui să-i redea acestei arte nobleţea de odinioară. După cum putem vedea, Domnul Fabergé deschide calea unei noi epoci în arta bijuteriilor. Îi urăm mult noroc în eforturile sale de a-i reda acestei arte prospeţimea. Sperăm că, de acum înainte, graţie bijutierului nostru atât de celebru, valoarea obiectelor nu se va măsura doar prin valoarea pietrelor preţioase, prin valoarea brută a acestora, ci şi prin valoarea lor artistică* (Snowman 1962, 34).

Reacţia nu s-a lăsat mult aşteptată: ca un adevărat magician, Fabergè a creat Oul, nu un ou simplu, ci unul fermecat. În Rusia, Paştele era una din cele mai importante sărbători din calendarul ortodox. Încă din zorii creştinismului fusese adoptat obiceiul de a celebra atât Învierea Domnului, cât şi venirea primăverii prin schimbul a trei sărutări şi a câte un cadou reprezentând un ou. Oul sintetiza misterul Creaţiunii; dintr-un ou trebuie să se fi născut Universul, Lumea, deci şi omul. Oul cosmic trebuie presupus la baza credinţei tuturor popoarelor din lume (Gorovei 2011, 11).

La finele secolului al XVIII-lea, în Rusia, ouăle colorate au fost înlocuite cu primele ouă de paşte, confecţionate din papier macher, din sticlă, din porţelan sau piatră. Ceremoniile de Curte din Rusia, chiar şi în timpul ultimului Romanov, se remarcau printr-o bogăţie şi un fast extraordinar – imagine creată pentru a consolida prestigiul excepţional al Imperiului. Cu ocazia sărbătorilor pascale, împăratul le dăruia tuturor ouă de paşti: cele destinate personalului de grad inferior erau mari, confecţionate din porţelan fin în atelierele imperiale; demnitarii, la rândul lor, primeau nişte ouă mai mici, realizate din pietre semipreţioase de Ural (Olteanu 2023, 77), iar pentru membrii familiei imperiale erau comandate ouă speciale, concepute de cei mai iscusiţi bijutieri.

La comanda ţarului Alexandru al III-lea, Carl Fabergé a creat întâiul său ou imperial – Oul de găină, sau Găinuşa, în 1885 (fig. 4). Bijuteria destinată ţarinei Maria Feodorovna (1881-1894) era acoperită cu email alb şi semăna perfect cu un ou veritabil. Când era deschisă, lăsa vederii un interior de un galben sclipitor, aurit, unde se ascundea o găină minusculă, cu ochii de rubine. Găinuşa cu coada şi aripile articulate, adăpostea, la rândul ei, o copie a coroanei imperiale cu diamante, o medalie de aur şi un pandantiv cu rubine. Maiestatea sa a apreciat atât de mult piesa, încât ţarul, care nu putea să-i refuze nimic adoratei sale Minni, hotărăşte să facă din asta o tradiţie: în fiecare an, Carl Fabergé avea să creeze special pentru ţarină un ou de Paşti, având libertate deplină din punct de vedere artistic. Singura cerinţă a ţarului a fost ca fiecare ou să aibă în interior o surpriză care să facă referire la istoria familiei imperiale. Prin urmare, începând cu 1885, în fiecare an, Casa Fabergé livrează familiei imperiale, de Paşti, un ou-surpriză. „Sunt subvenţionat de ţar să fac ouă", spunea, în glumă, inventivul orfevru. Reproduceri miniaturale, portrete, scene alegorice, un boboc de trandafir din email, care ascundea o coroană incrustată cu diamante şi rubine, palatele imperiale, transsiberianul, monumentul ecvestru al lui Petru cel Mare, iahtul imperial „Standart", trăsura folosită la încoronare, o lebădă mecanică, o pasăre cântătoare disimulată într-o portocală – toate acestea au punctat, de-a lungul anilor, cele mai importante momente din istoria dinastiei Romanov (Meyer-Stabley, Catinot-Crost 2020, 75). După moartea lui Alexandru al III-lea, în 1894, tradiţia este păstrată de succesorul acestuia, tânărul ţar Nicolae al II-lea (1894-1917).

Pentru Casa Fabergé începe „epoca de aur". Firma îşi deschide ateliere şi magazine la Moscova (1887), la Odessa (1890), la Londra (1903) şi la Kiev (1905). Măiestria artizanului Carl Fabergé este recompensată cu numeroase titluri şi premii la diverse expoziţii: Titlul ereditar de „Cetăţean de onoare al Imperiului Rus" şi Cavaler al ordinului „Sfântul Stanislav" de gradul II – la Expoziţia din Nizhny Novgorod (1896), titlul de Furnizor al Majestăţii Sale, regele Suediei şi al Norvegiei – la Expoziţia de Arte şi Industrii, organizată în Stockholm (1897) etc.

Apogeul Casei Fabergé a fost marcat de Expoziţia Universală de la Paris (15 aprilie - 12 noiembrie 1900). Expoziţia a reprezentat un festin al progresului şi civilizaţiei din acea perioadă, unde treizeci şi cinci de state şi-au prezentat pavilioanele care concentrau elementele definitorii ale ţării şi cele mai importante realizări în domeniul ştiinţei, tehnologiei şi artei. La acest eveniment, Rusiei i-a fost alocată cea mai mare suprafaţă expoziţională, privilegiu confirmat de spectaculoasele exponate ale respectivei delegaţii. Casa Fabergé a prezentat, în afara concursului[5], colecţia imperială de ouă de Paşte şi replicile în miniatură a însemnelor imperiale (coroana, sceptrul şi globul suveranului). Creaţiile iscusitului orfevru au uimit atât juriul, cât şi vizitatorii, iar Casa Fabergé a cunoscut triumful definitiv. Peter Carl Fabergé a fost numit Cavaler al Legiunii de Onoare, iar breasla bijutierilor parizieni i-a acordat titlul de „Maestru". Astfel, Fabergé a câştigat rapid admiraţia regalităţii şi a clientelei la modă de pe tot globul, devenind oficial cunoscut ca „artist bijutier" (Snowman 1962, 36). După expoziţie, Casa Fabergé primeşte comenzi din toată lumea, iar numărul angajaţilor săi ajunge la 700 (designeri şi bijutieri), fiind cel mai mare atelier de bijuterii din Rusia (Палатная 2011, 62). Carl Fabergé, asemeni unui magician, interpreta dorinţele clienţilor şi transforma această dorinţă în realitate, datorită inspiraţiei sale artistice şi a variatelor tehnici pe care le aplica. Aceasta este, poate, raţiunea principală, pentru care s-a transformat într-un maestru ce reflectă cel mai bine gustul epocii sale.

Deşi monarhii rămâneau entuziasmaţi de minunatele creaţii Fabergé, ei nu se grăbeau însă să le şi achite. Firma a ajuns în pragul falimentului. O „susţinere" fermă a venit din partea burgheziei şi a intelectualităţii, aşa-zisa a treia pătură socială.

[5] Peter Carl Fabergé a fost membru al juriului la Expoziţia Universală din Paris (1900).

Numai că reprezentanţii ei nu achiziţionau capodoperele confecţionate pentru curte, ci producţia de masă, caracterizată, la rândul ei, prin acelaşi gust şi rafinament. Carl Fabergé a reuşit să-şi exprime inepuizabila imaginaţie şi calităţile sale artistice deosebite prin crearea aşa-numitelor *obiecte fanteziste,* majoritatea confecţionate din pietre dure, cu monturi din aur sau din argint: sonerii, călimări, sfeşnice, lămpi electrice, prespapier-uri, sigilii, compoziţii florale, mici pendule portative, animale domestice sau exotice, figurine folclorice, cutii muzicale, barometre, truse de birou, flacoane de parfum, carnete de bal etc. (Aurul 2003, 166).

În Europa, perioada de tranziţie dintre cele două secole a fost marcată din punct de vedere estetic de metamorfoze fundamentale. În artele plastice şi decorative s-au afirmat numeroase curente, orientări, şcoli, mişcări şi grupări, având titulaturi sonore şi inedite: abstracţionism, artă concretă, artă naivă, Arte Joven, Bauhaus, constructivism, cubism, dadaism, expresionism, Art Nouveau, Jugendstil, Stile Lyberty, Modernisimo, neoimpresionism, postimpresionism etc. Dezvoltarea lor ilustrează dinamica transformărilor sociale şi economice, obiectele de artă decorativă constituindu-se în continuare ca mărturii nu doar ale gustului, ci şi ale gradului de cultură şi civilizaţie al unui anumit mediu, popor sau al unei anumite perioade (Pupeza 1999, 3).

Stilul Fabergé se poate defini ca o combinaţie de elemente eterogene care, luate împreună, nu corespundeau cu niciunul din stilurile trecute în revistă de istoricii de artă. Este greşit să afirmăm că Fabergé aparţine eclectismului artistic, dar şi a susţine că a fost unul din creatorii de Art Nouveau. Artizanul îşi caută inspiraţia în formele renascentiste şi baroce, impresionând, fără îndoială, prin orbitoarea viziune ce i-a oferit-o în tinereţe oraşul Florenţa. Colecţia din Palazzo Pitti cu reliefurile sale în marmură policromă şi mozaicurile din pietre semipreţioase realizate la Opificio delle Pietre Dure, dar şi emailurile din renascentismul toscan trebuie să fi lăsat o profundă impresie tânărului Carl Fabergé. Elementele gotice ce le întâlnim în numeroase piese reflectă, de asemenea, anii de început petrecuţi la Frankfurt. Mai târziu, s-a inspirat din stilul Ludovic al XVI-lea şi Empire, caracterizat prin rigiditatea formelor şi eleganţă tradiţională, criterii ce se armonizează perfect cu convingerile politice ale clasei conservatoare. Opera lui Fabergé, în stil renascentist, gotic sau baroc, poate fi înscrisă în istorie pentru furorile pe care le-a făcut în Europa.

La sfârşitul secolului al XIX-lea, arta orfevrăriei ruse urmează aceleaşi tendinţe ale artelor decorative tributare stilului „modern", a cărui orientare occidentală, în prima perioadă a existenţei sale, este neîndoielnică, dar care a oferit apoi o perspectivă „specializată" a esteticii fondului autohton arhaic, proclamând revenirea la „rădăcinile naţionale". Folosirea emailurilor colorate, a perlelor, pietrelor preţioase şi semipreţioase, precum şi utilizarea unor tehnici ca damaschinajul, nielura, filigranul sunt proprii pieselor ruseşti (Pupeza 1999, 15).

Meşterii în prelucrarea metalului se inspiră din natură, fără a avea pretenţia de a o imita întocmai. În schimb, ei preferă să creeze forme şi aranjamente florale ori animaliere într-o manieră nouă. Sub considerentul că până şi tehnicile de prelucrare a metalului erau învechite, precum presarea, ştanţarea, filigranarea, ciocănirea, artiştii erau de acord că singura modalitate de a revitaliza această artă era aceea ca ei să-şi aducă propria contribuţie printr-o prelucrare manuală inedită. De aici a pornit dilema artiştilor orfevri, împărţiţi în două tabere – unii care susţineau că puritatea expresiei unui produs se găseşte numai în prelucrarea manuală, deci piesele să fie unicate, alţii care considerau că industrializarea trebuie să preceadă calitatea produselor. În favoarea primei tabere avea să contribuie emailarea şi decorarea pieselor cu caboşoane cu pietre preţioase şi semipreţioase (Dinu 2020, 8). Pentru a descuraja practica imitaţiei fără limite a unei piese, a fost necesară implementarea unui sistem de numerotare a obiectelor dintr-o serie. Aceasta a combătut expresia ,,arta se termină acolo unde începe industria".

Carl Fabergé a reuşit să integreze cultura şi arta aplicată europeană în tradiţiile ruse. Tehnologia emailării, dezvoltată în atelierul său, oferea produselor Casei o estetică inimitabilă, în vreme ce o practică inovatoare în acea epocă – folosirea pietrelor semipreţioase – îi permitea să-şi vândă obiectele la preţuri competitive. Efectul opalescent, numit „de stridie", era obţinut prin aplicarea unui strat semitransparent şi, ulterior, a mai multor straturi de email clar, care erau arse la temperaturi înalte. De asemenea, fiecare strat era finisat pe rând, printr-o lustruire minuţioasă, astfel încât chiar şi cea mai mică imperfecţiune să fie eliminată. La final, emailul era lustruit vreme

5. Placă cu paleta de culori, uzitată de *Casa Fabergè* pentru emailarea pieselor (avers, revers) (Snowman 1962, 54-55).

de mai multe ore, cu ajutorul unui disc de lemn şi a unei bucăţi de piele de căprioară (Meyer-Stabley, Catinot-Crost 2020, 79). Ilustrul artizan a făcut numeroase experimente, ca să obţină tonuri de culoare noi, pornind de la o paletă de 144 de nuanţe (fig. 5). Anumite culori de emailuri lansate de Casa Fabergé ca noutăţi absolute au provocat pasiuni entuziaste, ca emailul roşu zmeuriu, ce s-a transformat în culoarea preferată a societăţii londoneze, sau rozul opalescent – culoarea eleganţei pariziene. Fabergé a ştiut să-şi adapteze stilul somptuos la tehnologia avansată a epocii sale. Un exemplu este imensa piaţă ce s-a creat odată cu fabricarea ramelor de fotografii, a instrumentelor de scris şi a preţioaselor sonerii ce substituiau celebrul clopoţel folosit pentru a chema servitorii.

Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei tezaurizează câteva creaţii unice, marcate cu poansonul Casei Fabergé: o călimară[6] (fig. 6), acoperită cu email cloasonat, şi un căuş[7] (fig. 7), executat în tehnica auririi parţiale.

Conform datelor din registrul fondului de bază al MNIM, călimara a intrat în colecţiile muzeului în anul 1984[8], prin transfer de la Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală[9].

Călimara este realizată din argint masiv şi are o structură complexă. Compoziţia decorativă, dispusă pe corpul sferic al piesei în opt registre, este compusă din frunze şi flori de akantus, surmontate de o coroană stilizată şi flancate de rozete petaliforme. Rozetele sunt decorate cu motive geometrice şi globule de argint. În alveole mari sunt fixate perle naturale, neregulate. Capacul semisferic este ornamentat cu medalioane romboidale şi hexagonale, inserate cu perle şi decor granulat, buton în formă de paralelipiped dreptunghiular, la fel înnobilat cu perle. Buza recipientului şi a capacului este marcată cu un brâu de bucle spiralate. Călimara este susţinută de patru picioruşe sferice fixate pe un suport din malahit. Corpul piesei este acoperit cu email policrom (albastru, mov, verde-turcoaz), lucrat în tehnica *cloisonné*[10]. Poansoanele, aplicate pe baza interioară şi exterioară a corpului sferic, certifică realizarea piesei de renumita Casă Fabergé. Conform catalogului, elaborat de M.M. Postnikova-Loseva, cu sigla К. ФАБЕРЖЕ, surmontată de stema Imperiului Rus, însoţită de un profil feminin cu kokoshnic, întors spre dreapta, flancată de litera majusculă Δ (delta) din alfabetul grec şi încadrată în chenar oval, se marcau articolele realizate în atelierul din Moscova (fig. 8; 9)

[6] FB-6569.
[7] FB-7407.
[8] Registrul fondului de bază nr. 9, pag. 64; Act nr. 182 din 28 septembrie 1984.
[9] Călimara a intrat în patrimoniul Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală în anul 1945 (Act nr. 1 din 5 martie 1945). Aducem sincere mulţumiri doamnei Irina Badiuc, şef Secţie Patrimoniu, Evidenţă şi Completare, pentru informaţia oferită.
[10] Termenul francez *cloisonné* înseamnă „închis într-o celulă" şi se referă la celulele realizate din sârmă îndoită de cupru, care sunt sudate sau lipite pe un vas din metal pentru separarea diferitor zone de email. Pulberea de email se aplică, prin arderea la temperatură scăzută, pe diferite materiale, inclusiv pe argint. Emailurile sunt, de regulă, amestecate cu un fondant (metal lichid) pentru a facilita topirea. Procesul de umplere a cloison-urilor (celulelor) şi arderea la temperatură joasă se repetă de mai multe ori, căci emailurile se contractă, dar în final suprafaţa se poate şlefui până devine netedă şi sârmele se pot auri cu mercur (Atterbury, Tharp 2003, 118).

6. Călimară. Atelier Fabergè, Moscova, Imperiul Rus, 1908-1917 (MNIM, FB-6569).

7. Căuș. Atelier Fabergè, Moscova, Imperiul Rus, 1908-1917 (MNIM, FB-7407).

și certificate de Camera de Marcare din Moscova, după anul 1908 (Постникова-Лосева, Платонова, Ульянова 1983, 259), iar cifra 91 indică titlul argintului, introdus după anul 1847 (Постникова-Лосева, Платонова, Ульянова 1983, 148).

Filiala Casei Fabergé din Moscova (fig. 10; 11) a fost deschisă în 1887, adresându-se bogatei burghezii din acest oraș, ale cărei preferințe se îndreptau către piese cu mult mai scumpe, chiar ostentative, decât cele destinate clienților din Sankt Petersburg. De asemenea, exista o diferență notabilă între obiectele produse în cele două centre, cu Moscova specializată în veselă de argint și *cloisonné* tradițional, și Sankt Petersburg care continua să se axeze pe *objets de fantaisie*.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, recepțiile, dineurile, balurile, organizate de aristocrație, reprezentau o oportunitate de reliefare a statutului privilegiat, a locului ocupat în societate. De multe ori, aristocrația comanda, cu acest prilej, decorațiuni din argint, special concepute pentru ornarea mesei, care tronau în centru și care erau cunoscute sub denumirea de „surtout de table”(denumirea franceză), sau „centrepiece” (denumirea englezească), decorate cu diferite motive florale, geometrice, din care nu lipseau monograma familiei-gazdă sau blazonul acesteia și care, în ultimă instanță, subliniau specificul ceremonial al unei mese. Acest tip de piesă se distingea ca argintărie de uz casnic cu un preponderent rol decorativ,

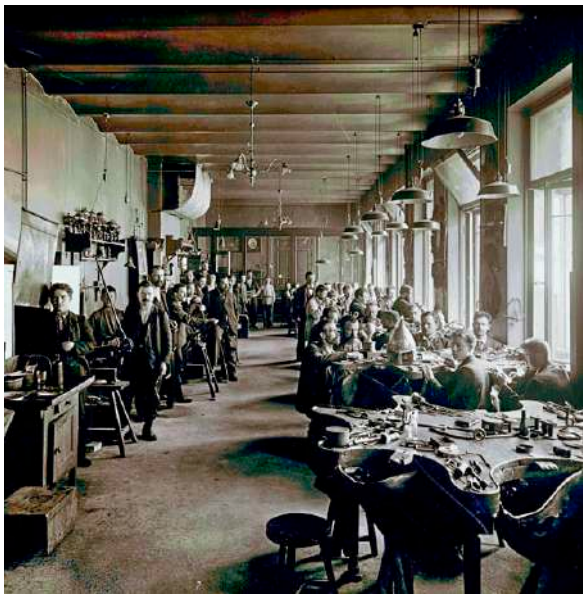

8. Atelierul *Casei Fabergè* din Moscova, sfârşitul sec. XIX (https://faberge-museum.de/en/the-history-of-faberge/).

10. Afiş publicitar al Magazinului *C. Fabergè* din Moscova, 1890 (http://rus-antiques.ru/).

9. Artizanii *Casei Fabergè*, Filiala din Moscova, 1900 (https://faberge-museum.de/en/the-history-of-faberge/).

11. Afiş publicitar al *Casei Fabergè* publicat în cataloagele de epocă, 1910 (http://rus-antiques.ru/).

ceremonial şi care eclipsa rolul funcţional prin somptuozitate. Din această categorie face parte şi *căuşul* realizat din metale preţioase – un simbol al abundenţei şi prosperităţii.

În Rusia, căuşele realizate din aur sau argint sunt atestate pentru prima dată încă în secolul al XIV-lea, ca vase din care obişnuiau să bea înaintaşii ruşi miere sau agheasmă. Uzitate la ceremoniile organizate cu diferite ocazii de familia imperială sau de familiile înstărite, căuşele simbolizau ospitalitatea şi generozitatea gazdei.

La sfârşitul secolului al XIX-lea, căuşele din metale preţioase sunt gravate cu monograme, inscripţii comemorative ori aniversare, devenind, astfel, daruri de mare preţ în contextul relaţiilor diplomatice, alianţelor politice sau simboluri de apreciere a persoanelor care s-au remarcat într-un anumit domeniu. (Постникова-Лосева, Платонова, Ульянова 1983, 27).

12. Afiş publicitar al Casei de Comerţ „Александръ”, 1913 (https://www.citywalls.ru/house1591.html?s=1kritc44mdu1cvf6qrt8aranpc).

Căuşul Fabergé din colecţiile muzeului reprezintă un melanj curios între „stilul rus” şi stilul „modern”. Piesa a fost achiziţionată în anul 1985 din oraşul Leningrad (azi Sankt-Petersburg)[11].

Căuşul este realizat din argint masiv, are formă circulară, cu cupa aurită pe interior, cu toartă supraînălţată, stilizată (tip cârlig), decorată cu elemente vegetale, inele triple şi globule de argint. Buza este împodobită cu un brâu lat, alcătuit din medalioane dreptunghiulare, ornamentate cu bucle spiralate şi solzi stilizaţi, dispuse alternativ. Recipientul este susţinut de patru picioruşe semisferice. În registrul central, sunt gravate inscripţiile ТОРГОВЫЙ ДОМЪ „АЛЕКСАНДРЪ”/1863/15/10/1913 şi Eugenie von Platonow/St.Petersburg, dispuse simetric.

În urma cercetărilor, presupunem că acest căuş a fost realizat la comanda negustorului de ghilda întâi, Alexander Trauberg, proprietarul Casei de Comerţ „АЛЕКСАНДРЪ”, de pe Bulevardul Nevsky 11, Sankt-Petersburg (fig. 12), cu ocazia aniversării a 50-a de la fondarea firmei sale. Piesele au fost realizate pentru a desemna realizările unor negustori ce s-au remarcat în activitatea ghildei. Conform spiţei de neam a familiei Fabergé, alcătuită de istoricul Valentin Scurlov[12], fiica lui Alexander Trauberg, Lidia, a fost căsătorită cu fiul marelui orfevru, Aghaton Fabergé, care a devenit ulterior proprietarul Casei de Comerţ „АЛЕКСАНДРЪ”.

Însemnele de marcaj, poansonate pe exteriorul bazei – sigla К. ФАБЕРЖЕ, surmontată de stema Imperiului Rus, un profil feminin văzut din dreapta, cu kokoshnic, în chenar oval, însoţită de litera majusculă Δ (delta) din alfabetul grec şi titlul argintului *88,* – certifică, şi în acest caz, realizarea piesei de filiala moscovită a Casei Fabergé.

Creaţiile făurite în atelierele Casei Fabergé – de la miniaturi până la piese de mari dimensiuni – reprezintă o inestimabilă comoară de creativitate. Maestrul acorda o importanţă deosebită calităţii materialelor folosite şi designului. Confecţionate din aur, argint, email şi pietre preţioase, piesele realizate în atelierele Fabergé sunt dovada unei virtuozităţi ieşite din comun, distingându-se prin grija pentru detalii şi perfecta asociere a materialelor. Stilul Fabergé, aflat sub zodia de originalitate caracteristică marilor creatori, este dispreţul pentru uşurinţa ostentaţiei oferite de diamante şi alte pietre de mare preţ, pe care le substituie cu mici rozete de briliante şi pietre semipreţioase, armonizate cu emailuri de culori neobişnuite şi diferite tonalităţi de aur. Această noutate în alegerea materialelor, alături de o rară calitate a preciziei, conferă obiectelor o exclusivă extravaganţă, ce impresionează de la prima vedere. Chiar şi piesele inspirate din vocabularul stilurilor anterioare poartă marca unei inconfundabile originalităţi. Creaţiile cu şarm hipnotic realizate de Casa Fabergé au devenit idealul estetic al unei epoci, simboluri ale exuberanţei şi rafinamentului, create de un *bijutier al regilor şi un rege al bijuteriilor*.

[11] Registrul fondului de bază nr. 9a, pag. 6; Act nr. 30, 1985.

[12] https://skurlov.blogspot.com/2012/08/blog-post_23.html

Bibliografie

Atterbury, Tharp 2003: P. Atterbury, L. Tharp, Antichităţi (enciclopedie ilustrată) (Bucureşti: Editura M.A.S.T. 2003).

Aurul 2005: Aurul lumii. Frumuseţi şi celebrităţi (Chişinău 2005).

Bainbridge 1966: H. Ch. Bainbridge, Goldsmith and Juweller to the Russian Imperial Court (London 1966).

Dinu 2020: C. Dinu, Modernismul rus: delimitări, trasee şi contradicţii. In: Modernismul rus în Veacul de Argint (Oradea 2020), 21-72.

Gorovei 2011: A. Gorovei, Ouăle de paşti. Studiu de folclor (Bucureşti 2011).

Meyer-Stabley, Catinot-Crost 2020: B. Meyer-Stabley, L. Catinot-Crost, Bijutieri de legendă (Bucureşti 2020).

Olteanu 2023: A. Olteanu, Rusia Imperială. O istorie culturală a secolului al XIX-lea (Târgovişte 2023).

Pupeza 1999: M. Pupeza, Mobilier şi argintărie în Europa secolului XIX (Bucureşti: Muzeul Naţional de Artă al României 1999).

Snowman 1962: A. Snowman, The Art of Carl Faberge (New York 1962).

Кузнецова 2017: Л. Кузнецова, Петербургские ювелиры XIX – начала XX в. Династии знаменитых мастеров императорской России (Москва 2017).

Лопато 2006: М. Лопато, Формирование и развитие школы ювелирного искусства Петербурга XVIII-XIX веков. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора искусствоведения (Санкт-Петербург 2006).

Палатная 2011: С. Палатная, Филиалы фирмы Фаберже на Украине. Arta. Arte vizuale (Chişinău 2011), 54-59.

Постникова-Лосева, Платонова, Ульянова 1983: М.М. Постникова-Лосева, Н.Г. Платонова, Б.Л. Ульянова, Золотое и серебряное дело XV-XX вв. (Москва 1983).

Шаталова, Скурлов 1990: И.В. Шаталова, В.В. Скурлов, Покупателю о ювелирных изделиях (Москва 1990).

Creations of the House of Fabergé – between utility and refinement

Keywords: museum, collection, goldsmithing, jewelry making, Fabergé, inkwell, ladle.

Abstract: In the history of jewelry, in the dazzling world of precious stones and precious metals, there are unique masters who managed to give a special shine to the era in which they created.

The name Fabergé is the first one that comes to mind when thinking about the jewelers to the Russian Imperial Court. It went down in the history of jewelry and decorative art as a symbol of the magnificence of the creations of the famous firm. The secret of its enormous success was the talent of Carl Fabergé (1884-1920) to combine refinement with utility in wonderful combinations, which he called "fantasy objects". The great jeweler created unique masterpieces for crowned heads in the Art Nouveau era. Today, these symbols of imperial greatness, which we admire at exhibitions or in photographs yellowed by time, seem to us to be echoes of a long-gone world.

The National Museum of History of Moldova possesses two unique exhibits with the mark of the House of Fabergé: an inkwell decorated with cloisonné enamel and a gilded ladle. Our article sheds light on the secrets of these objects, striking in their originality, artistry and sophistication of decor.

List of illustrations:

1. Gustav Fabergé with his wife Charlotte Jungstedt, Russian Empire, 1860 (https://www.herodote.net/Les_oeufs_du_paradis-synthese-2438-425.php).
2. Peter Carl Fabergé (1846-1920) (https://veryimportantlot.com/ru/news/obchestvo-i-lyudi/rassvet-i-zakat-imperii-faberzhe).
3. Fabergé store in St. Petersburg, 1890 (https://www.magnoliabox.com/products/shop-in-the-house-of-faberg-st-petersburg-russia-1910-2548231).
4. Jeweled egg, or "Hen", 1885 (https://fabergemuseum.ru/en/collections/collection-highlights/hen-easter-egg).
5. Palette used by Fabergé artisans to cover objects with enamel (working and back sides) (Snowman 1962, 54-55).
6. Inkwell. Fabergé workshop, Moscow, Russian Empire, 1908-1917 (MNHM, Accession no. FB-6569).
7. Ladle. Fabergé workshop, Moscow, Russian Empire, 1908-1917 (NMHM, Accession no. FB-7407).
8. Fabergé workshop in Moscow, late 19th c. (https://faberge-museum.de/en/the-history-of-faberge/).
9. Artisans of the House of Fabergé Moscow branch, 1900 (https://faberge-museum.de/en/the-history-of-faberge/).
10. Advertising poster for the Fabergé store in Moscow, 1890 (http://rus-antiques.ru/).
11. Advertising of the Fabergé firm in catalogs of that time, 1910 (http://rus-antiques.ru/).
12. Advertising poster for the Alexander Trading House, 1913 (https://www.citywalls.ru/house1591.html?s=1kritc44mdu1cvf6qrt8aranpc).

Творения фирмы Фаберже – между утилитарностью и изяществом

Ключевые слова: музей, коллекция, ювелирное дело, изготовление ювелирных изделий, Фаберже, чернильница, ковш.

Резюме: В истории ювелирного дела, в чарующем мире драгоценных камней и благородных металлов, есть уникальные мастера, сумевшие придать особый блеск своей эпохе.

Имя Фаберже первым приходит на ум при мысли о ювелирах Российского императорского двора. Оно вошло в историю ювелирного и декоративного искусства как символ великолепия творений прославленной фирмы. Секретом ее огромного успеха был талант Карла Фаберже (1884-1920) объединять изящество с утилитарностью в чудесной комбинации, которую он называл «предметной фантазией». Гениальный ювелир создавал уникальные шедевры для коронованным особ, живших в эпоху модерна. Сегодня эти символы имперского величия, которыми мы любуемся на выставках или на пожелтевших фотографиях, представляются нам отголосками давно ушедшего мира.

В Национальном музее истории Молдовы хранятся два уникальных экспоната с клеймом фирмы Фаберже: чернильница, украшенная перегородчатой эмалью, и ковш с позолотой. Наша статья проливает свет на тайны этих предметов, поражающих своей оригинальностью, мастерством изготовления и изысканностью декора.

Список иллюстраций:

1. Густав Фаберже с женой Шарлоттой Юнгстедт, Российская империя, 1860 г. (https://www.herodote.net/Les_oeufs_du_paradis-synthese-2438-425.php).
2. Петер Карл Фаберже (1846-1920) (https://veryimportantlot.com/ru/news/obchestvo-i-lyudi/rassvet-i-zakat-imperii-faberzhe).
3. Магазин Фаберже в Санкт-Петербурге, 1890 г. (https://www.magnoliabox.com/products/shop-in-the-house-of-faberg-st-petersburg-russia-1910-2548231).
4. Пасхальное яйцо, или «Курочка», 1885 г. (https://fabergemuseum.ru/en/collections/collection-highlights/hen-easter-egg).
5. Палитра, использовавшаяся мастерами фирмы Фаберже для покрытия предметов эмалью (рабочая и оборотная стороны) (Snowman 1962, 54-55).
6. Чернильница. Мастерская Фаберже, Москва, Российская империя, 1908-1917 гг. (НМИМ, инв. № FB-6569).
7. Ковш. Мастерская Фаберже, Москва, Российская империя, 1908-1917 гг. (НМИМ, инв. № FB-7407).
8. Мастерская фирмы Фаберже в Москве, конец XIX в. (https://faberge-museum.de/en/the-history-of-faberge/).
9. Мастера московского отделения фирмы Фаберже, 1900 г. (https://faberge-museum.de/en/the-history-of-faberge/).
10. Рекламный плакат магазина К. Фаберже в Москве, 1890 г. (http://rus-antiques.ru/).
11. Реклама фирмы Фаберже, публиковавшаяся в каталогах того времени. 1910 г. (http://rus-antiques.ru/).
12. Рекламный плакат торгового дома «Александръ», 1913 г. (https://www.citywalls.ru/house1591.html?s=1kritc44mdu1cvf6qrt8aranpc).

29.05.2024

Lucia Marinescu-Tonu, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chișinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0002-1364-2286, e-mail: lucica.marinescu@yahoo.com

LIMBI UTILIZATE ŞI TRADUCĂTORI FOLOSIŢI LA ÎNCHEIEREA TRANZACŢIILOR COMERCIALE ÎN CHILIA LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIV-LEA, POTRIVIT ACTELOR NOTARIALE GENOVEZE

Vasile Mărculeţ

Cuvinte-cheie: Chilia, Bizanţ, Genova, latină, greacă, cumană, română, gregescha/gregechescha, comanescho/comanescha, romecha.

Intensitatea comerţului internaţional din bazinul pontic în a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIV-lea a transformat Marea Neagră, potrivit inspiratei expresii a lui Gheorghe I Brătianu, „în placa turnantă" a traficului comercial internaţional (Brătianu 1944, 36-69; Brătianu 1988, 112-153; Ciocîltan 1998, 13-259; Ciocîltan 2012, 30-279). Victoria asupra Bizanţului în urma conflictului din 1349-1351 şi prevederile păcii din 1352 i-a permis Genovei să-şi impună controlul asupra centrelor comerciale bizantine din bazinul pontic, inclusiv asupra celor de la gurile Dunării (Gregoras 1994, XVIII.2.1; cf. Papacostea 2006, 163-174; Papacostea 2009, 53-58). Sub control genovez, centrele de la gurile Dunării aveau să fie integrate organic în marele comerţ internaţional, desfăşurat în bazinul pontic sub controlul comunei ligure. Diversitatea etnică a negustorilor şi armatorilor care realizau tranzacţii comerciale în zonă, la mijlocul secolului al XIV-lea, şi-a aflat reflectarea în varietatea limbilor vorbite aici, fapt semnalat de actele notariale redactate la Chilia.

Limbile folosite în realizarea tranzacţiilor comerciale din Chilia

Pe fondul amplorii comerţului internaţional, Chilia pare a fi devenit, la mijlocul secolului al XIV-lea, principalul centru comercial ligur din zonă şi coordonator al acestuia, substituindu-se celui de la Vicina, care deţinuse întâietatea la sfârşitul secolului al XIII-lea (Papacostea 2006, 163-174; cf. Brătianu 1923, 113-189). O lume eterogenă din punct de vedere etnic, formată din negustori, armatori, marinari, meşteşugari sau chiar robi de diverse etnii, desfăşurându-şi activitatea în centrele din zonă, este semnalată în actele genoveze. Asemenea realităţi etnice sunt cât se poate de veridic surprinse succint de istoricul Charles King, care conchide că „pe străzile pavate" ale oraşelor din Pont, inclusiv ale celor de la gurile Dunării, „se puteau auzi o duzină de limbi" (King 2005, 133).

Din punct de vedere etnic, la mijlocul secolului al XIV-lea, Chilia nu făcea excepţie de la celelalte centre. Portul dunărean era frecventat de navigatori şi negustori din întreg bazinul ponto-mediteranean, fiind „un centru cu adevărat cosmopolit" (Mărculeţ 2007-2008, 195). Documentele contemporane confirmă locuirea definitivă sau temporară, precum şi prezenţa cu afaceri aici, în primul rând, a negustorilor italieni (genovezi, veneţieni, pisani, lombarzi), provensali şi catalani, greci din Bizanţ, Trapezunt sau din alte regiuni de limbă greacă, din teritoriile aflate sub jurisdicţia Hoardei de Aur (mongoli, tătari, georgieni, armeni, gruzini), dar şi români, unguri şi alţii (King 2005, 133).

Pentru realizarea demersului nostru, am studiat un număr total de 211 acte notariale, redactate de notarul Antonio di Ponzò, în Chilia, în două etape, respectiv între 11 august şi 30 octombrie 1360 (112 acte) şi 27 noiembrie 1360 şi mijlocul lunii mai 1361 (99 de acte notariale) (Balard 1980a, 42-194, nr. 12-123; Pistarino 1971, 3-180, nr. 1-99). Dintre acestea, 36 de acte notariale, reprezentând circa 17,06% din numărul total al actelor notariale, fac trimitere la traduceri ale respectivelor documente din limba latină în limbile vorbite de reprezentanţii altor comunităţi etnice, decât cele italiană şi apusene, care derulau afaceri comerciale în centrul de la gurile Dunării (Balard 1980a, 58, 86, 99, 108, 129, 135, 167, 184, 186, 187, 193, nr. 22, 41, 50, 56, 75, 77, 102, 115, 116, 117, 121; Pistarino 1971, 12, 14, 15, 23, 30, 33, 37, 41, 42, 53, 65, 70, 79, 81, 101, 103, 109, 118,

126, 148, 153, 160, 170, 171, 177, nr. 6, 7, 8, 15, 18, 20, 22, 24, 25, 32, 39, 41, 46, 47, 59, 60, 63, 67, 71, 83, 85, 88, 93, 94, 97).

Respectivele traduceri ale actelor notariale erau destinate negustorilor necunoscători ai limbii latine, care încheiau anumite tranzacţii. Asemenea traduceri însă nu ni s-au transmis.

Actele comerciale redactate de notarii genovezi la Chilia evidenţiază, în direct, utilizarea mai multor limbi în realizarea tranzacţiilor încheiate în centrul de la gurile Dunării. În mod indirect, acelaşi lucru este relevat de respectivele acte prin precizarea etniei locuitorilor, precum şi a negustorilor sau armatorilor prezenţi în zonă. Aceste realităţi etnice sunt excelent sintetizate de istoricul francez Michel Balard, în concluzia că „nicăieri, ca la Chilia, preponderenţa numerică a unui grup etnic nu a reuşit să marcheze atât de puternic latina notarială, încât scribul să folosească, în timp ce le deformează, cuvinte împrumutate din vocabularul local, pentru a desemna limba vorbită de unii dintre locuitorii locului" (Balard 1980b, 236). În acelaşi context, conchide în continuare autorul, „cu siguranţă, în toate punctele comerciale genoveze din Orient – în special în Caffa şi Sinope – s-a format o *lingua franca*, în care se amestecă contribuţiile lingvistice occidentale, în special italiana, şi dialectele locale" (Balard 1980b, 236).

Actele notariale genoveze, redactate la Chilia, prin precizarea etniei semnatarilor, scot, indirect, în evidenţă faptul că, fără îndoială, cea mai numeroasă etnie prezentă în centrul de la gurile Dunării a fost cea italiană. Acest lucru ne-a determinat să conchidem că italiana a fost, indiscutabil, „cea mai utilizată limbă în încheierea majorităţii tranzacţiilor comerciale realizate aici" (Mărculeţ 2007-2008, 196).

O a doua limbă vorbită în centrul de la gurile Dunării a fost cea greacă. În acest context, limba greacă devine a doua limbă utilizată în tranzacţiile comerciale de la Chilia. Numai aşa se explică menţionarea directă în trei acte notariale a prezenţei a unor traducători din „latină în gregescha (sau gregechesha) şi din gregescha în latina", şi, indirect, în alte 25 de acte notariale (Balard 1980a, 86, 129, 135, 167, 184, 186, 187, 193, nr. 41, 75, 77, 102, 115, 116, 117, 121; Pistarinio 1971, 12, 14, 15, 30, 33, 37, 41, 42, 53, 70, 81, 101, 103, 109, 118, 126, 148, 160, 170, 171, nr. 6, 7, 8, 18, 20, 22, 24, 25, 32, 41, 47, 59, 60, 63, 67, 71, 83, 88, 93, 94).

Limba „gregescha" sau „gregechescha", menţionată în cele trei dintre actele notariale, potrivit istoricului francez Michel Balard, „desemnează limba greacă" (Balard 1980b, 236). Dacă avem în vedere faptul că, cel puţin, unul dintre partenerii în afacerile comerciale, derulate conform actelor notariale menţionate, este etnic grec, considerăm că identificarea limbii *gregescha* sau *gregechescha* cu limba greacă este absolut plauzibilă.

Numărul mare de negustori greci care activau la Chilia, precum şi în alte centre comerciale genoveze din Marea Neagră, conduce spre o nouă interpretare, mai nuanţată, a opiniei exprimate de Nikephoros Gregoras, potrivit căruia genovezii au interzis bizantinilor accesul în Marea Neagră (Gregoras 1994, XVIII.2.1). Din punctul nostru de vedere, considerăm că aşa-zisa interzicere a pătrunderii Imperiului Bizantin în Marea Neagră trebuie înţeleasă în sensul că Genova victorioasă a interzis statului basileilor ca entitate politică să mai desfăşoare operaţiuni comerciale în Pont, în primul rând, prin impunerea propriului control asupra centrelor comerciale deţinute de Bizanţ în zonă. Măsura nu i-a vizat însă pe negustorii greci, care au putut desfăşura, în continuare, aici afaceri private. Acest lucru explică, în opinia noastră, prezenţa la Chilia a unui număr mare de negustori sau armatori greci din alte centre ale imperiului, care desfăşurau afaceri comerciale cu negustori de alte etnii de la gurile Dunării.

O a treia limbă ca pondere, înregistrată de actele notariale de la Chilia, este limba cumană, numită în respectivele documente *comanescho/comanescha*. Utilizarea limbii cumane în realizarea tranzacţiilor comerciale desfăşurate în centrul genovez de la gurile Dunării este evidenţiată direct de două acte notariale şi indirect – de altele cinci (Balard 1980a, 99, 108, nr. 50, 56; Pistarino 1971, 23, 65, 79, 153, 177, nr. 15, 39, 46, 85, 97).

Utilizarea limbii cumane în realizarea diferitor tranzacţii comerciale este semnalată, de regulă, atunci când, cel puţin, unul dintre partenerii de afacere este de altă origine decât italiană sau greacă, respectiv din rândul populaţiilor nord- şi est-pontice, aflate sub jurisdicţia politico-teritorială a Hoardei de Aur.

Diversitatea etnică a negustorilor din regiunile nord-pontice, caucaziene, transcaucaziene şi caspice, care locuiau sau desfăşurau tranzacţii comerciale în Chilia şi utilizau limba cumană, îi conferă acesteia un caracter internaţional.

Această constatare ne determină să ne menţinem opinia exprimată cu altă ocazie, anume că limba cumană a fost o veritabilă *lingua franca* pentru locuitorii regiunilor menţionate (Mărculeţ 2007-2008, 199).

Însemnătatea acestei limbi şi dezvoltarea ei în epocă este confirmată, inclusiv, de realizarea unei lucrări cu un conţinut eclectic, numită *Codex Comanicus*, a cărei redactări debuta în 11 iulie 1330 (Drimba 2000, 35). Lucrarea înregistra o serie de norme juridice, unele realizări literare şi un interesant dicţionar care conţinea, pe lângă numeroşi termeni uzuali, şi unii specifici unor domenii de activitate precum cel administrativ, social, fiscal şi comercial (Drimba 2000, 35-144).

În sfârşit, o ultimă limbă utilizată în încheierea tranzacţiilor comerciale derulate în Chilia, semnalată de actele notariale, a fost limba română, sau *romecha*, conform denumirii cu care este înregistrată de notarul genovez din Chilia, Antonio di Ponzò. Folosirea limbii române este menţionată în mod direct, o singură dată, într-un act notarial din 25 august 1360, care menţionează existenţa unui interpret „din limba latină în romecha şi din romecha în lătină (*de lingua latina in romecha et de romecha in latina*)" (Balard 1980a, 58, nr. 22).

Limba romecha la care face referire actul notarial a fost identificată de Michel Balard cu limba română. Acesta consideră că „romecha din latină ar putea fi derivată dintr-o formă coruptă a termenului **românească** (s.a.), cuvânt care semnifică limba română" (Balard 1980b, 236). Totodată, istoricul francez vede în negustorul Costa Aga, menţionat în actul notarial ca parte într-o tranzacţie comercială, un posibil etnic român, respectiv, un Constantin Aga (Balard 1980b, 236). În temeiul constatărilor făcute, acesta conchide că „Chilia era deci colonizată de români – locuită, spunem noi, – încă înaintea intrării sub autoritatea voievodului Vlaicu, în jurul anului 1370" (Balard 1980b, 236).

Din punctul nostru de vedere, utilizarea limbii române în realizarea unor tranzacţii comerciale, încheiate de negustori români, care, cu certitudine, au avut loc, deşi nu sunt menţionate în documentele de care dispunem în prezent, precum şi funcţionarea unui traducător al actelor notariale din latină în română şi invers se explică numai prin intensa locuire şi prezenţă românească în centrul de la gurile Dunării. Foarte probabil, asemeni celorlalte etnii, şi cea românească era formată atât din locuitori permanenţi ai oraşului, numiţi *burgenses et habitatores* în actele notariale, cât şi temporari, prezenţi aici doar cu prilejul derulării unor tranzacţii comerciale (Mărculeţ 2007-2008, 199-200). Un asemenea locuitor permanent al oraşului era şi acel Costa Aga, desemnat în actul notarial ca „habitator in Chili" (Balard 1980a, 57, nr. 22).

Preocuparea autorităţilor genoveze din Chilia de asigurarea traducerii actelor notariale din latină în română, greacă sau cumană denotă atenţia de care se bucurau reprezentanţii etniilor vorbitoare ale celor trei limbi, care desfăşurau afaceri comerciale în centrul de la gurile Dunării. Ea este consecinţa rolului însemnat jucat de aceştia în traficul comercial internaţional din zonă, parte integrantă a marelui comerţ genovez din Pont.

Traducători din limba latină în limbile greacă, cumană şi română

Fără excepţie, actele notariale redactate de notarii genovezi in Oltremare, inclusiv în centrele de la gurile Dunării, sunt redactate în limba latină. Faptul este perfect plauzibil în condiţiile în care limba latină era limba oficială de cancelarie în lumea apuseană.

Numărul mare de negustori de alte etnii, care desfăşurau tranzacţii comerciale în Chilia, dar care nu cunoşteau limba latină, a impus autorităţile genoveze din zonă să recurgă la folosirea unor traducători ai actelor notariale din latină în limbile greacă (*gregescha/gregechescha*), cumană (*comanescha*) şi română (*romecha*), vorbite în centrul de la gurile Dunării. Faptul că nu dispunem de niciun act notarial care să înregistreze funcţionarea vreunui traducător din latină în italiană, conduce la concluzia că negustorii, armatorii sau marinarii proveniţi din rândul locuitorilor Peninsulei Italiene erau cu toţii cunoscători ai limbii latine. Aceeaşi constatare este valabilă şi pentru cei proveniţi din alte regiuni din Apus.

Importanţa limbilor greacă, cumană şi română, folosite în Chilia, este confirmată nu numai de numărul mare de acte notariale care fac trimitere la utilizarea ei, ci şi de numărul mare de traducători din latină în aceste limbi. Informaţiile referitoare la aceste aspecte susţin concluzia că aceştia erau folosiţi exclusiv pentru traducerea actelor notariale din latină în limbile vorbite de una sau de toate părţile contractante ale tranzacţiilor comerciale respective.

Actele notariale studiate, redactate la Chilia de notarul Antonio di Ponzò în intervalele de timp amintite, ne-au permis identificarea unui număr de 22 de persoane, care au servit ca traducători din limba latină în limbile greacă, cumană şi română, care, fără excepţie, au fost martore la finalizarea tranzacţiilor comerciale şi la redactarea în limba latină a actelor notariale referitoare la acestea (Balard 1980a, 58, 86, 99, 108, 129, 135, 167, 184, 186, 187, 193, nr. 22, 41, 50, 56, 75, 77, 102, 115, 116, 117, 121; Pistarinio 1971, 12, 14, 15, 23, 30, 33, 37, 41, 42, 53, 65, 70, 79, 81, 101, 103, 109, 118, 126, 148, 153, 160, 170, 171, 177, nr. 6, 7, 8, 15, 18, 20, 22, 24, 25, 32, 39, 41, 46, 47, 59, 60, 63, 67, 71, 83, 85, 88, 93, 94, 97). Facem precizarea că unele dintre aceste persoane sunt înregistrate în actele notariale ca traducători în câte două din cele trei limbi menţionate.

În acest punct al demersului nostru, considerăm util să facem o scurtă menţionare cu privire la modul în care am redat onomasticele: avem aici în vedere, în primul rând, numele traducătorilor pe care le-am transcris exact în formele în care sunt ele înregistrate în actele notariale.

Însemnătatea componentei etnice greceşti din cadrul comerţului genovez, desfăşurat în Chilia, rezidă, inclusiv, în numărul mare de traducători ai actelor notariale din limba latină în limba greacă (gregescha/gregechescha). Actele notariale redactate de notarul Antonio di Ponzò ne-au permis identificarea unui număr de 16 persoane care au servit ca traducători din limba latină în limba greacă. Acestea reprezintă circa 72,73% din numărul total al traducătorilor.

Dintre aceste persoane, trei sunt menţionate în mod explicit ca fiind şi traducători din limba latină în limba greacă. În 9 septembrie 1360, Thoma de Via, „cetăţean şi locuitor al Genovei" este martor şi interpret „din limba grecească în latină şi din latina în grecească (*de lingua gregescha in latina et de latina în gregescha*)" (Balard 1980a, 86, nr. 41). Un al doilea, Iohane Caldi de Symisso, sau Ianino Caldi de Symisso, este martor la încheierea unei tranzacţii din 19 septembrie 1360 şi interpret „din limba latină în grecească şi din grecească în latină (*de lingua latina in gregescha şi de gregescha in latina*)" (Balard 1980a, 129, nr. 75). În sfârşit, cea de-a treia persoană, Alterixia, văduva unui anume Iacobus de Ast, martoră la încheierea unei tranzacţii comerciale, este, totodată, şi „interpretă între părţile contractante menţionate din limba grecească în latină şi din latină în grecească (*interpretante inter predictos contrahentes de lingua gregechescha in latina et de latina in gregescha*)" (Balard 1980a, 134-135, nr. 77).

În cazul altor 13 persoane, actele notariale, redactate de notarul amintit nu precizează decât faptul că au fost martori (*testes*) şi au servit drept interpreţi între părţile contractante menţionate (*interpretante predictorum*) (Balard 1980a, 167, 184, 194, 167, 184, 186, 187, 193, 194, nr. 102, 115, 122, nr. 102, 115, 116, 117, 121, 122; Pistarino 1971, 12, 14, 15, 33, 37, 41, 42, 53, 70, 81, 101, 103, 109, 118, 126, 148, 160, 170, 171, nr. 6, 7, 8, 20, 22, 24, 25, 32, 41, 47, 59, 60, 63, 67, 71, 83, 88, 93, 94). Am dedus că aceştia au fost folosiţi la traducerea actelor din limba latină în greacă din considerentul că, cel puţin, una din părţile contractante făcea parte din cadrul celei greceşti.

Acest rol a fost îndeplinit de: Iacobo de Rappalo, în 21 octombrie, 27 octombrie şi 30 octombrie 1360, 2 aprilie, 12 aprilie şi 26 aprilie 1361 (Balard 1980a, 167, 184, 194, nr. 102, 115, 122; Pistarino 1971, 42, 70, 81, nr. 25, 41, 47); Laurencio Bustarino, în 28 octombrie şi 29 octombrie 1360 (Balard 1980a, 186, 187, 193, nr. 116, 117, 121); Iohane Caldi de Symisso, unul şi acelaşi cu Ianino Caldi de Symisso, în 2 aprilie, 4 mai şi 10 mai 1361 (Pistarino 1971, 41, 101, 103, 148 nr. 24, 59, 60, 83); Segurano Pretela, în două acte notariale din 28 ianuarie 1361 (Pistarino 1971, 12, 14, nr. 6, 7); Nicolao Turcho, în 2 februarie 1361 (Pistarino 1971, 15, nr. 8); Iohanne de Clarencia, una şi aceeaşi persoană cu Ianino de Clarencia, în 21 februarie şi 8 martie 1361 (Pistarino 1971, 23, 30, nr. 15, 18); Ianino de Caffa, în 22 martie 1361 (Pistarino 1971, 33, nr. 20); Oliverio Bechario, în 25 martie 1361 (Pistarino 1971, 37, nr. 22); Testes Sava de Caffa, în 5 aprilie 1361 (Pistarino 1971, 53, nr. 32); Ianoto de Fonte Maroso, în 5 mai 1361 (Pistarino 1971, 109, nr. 63); Nicolao Castagna, în 6 mai 1361 (Pistarino 1971, 118, nr. 67); Petro de Omnibono de Venecia, în 7 mai 1361 (Pistarino 1971, 126, nr. 71); Georgio Sassio de Finario, în 11 mai 1361 (Pistarino 1971, 160, nr. 88); Constancio de Peyra (Pera), în 12 mai 1361 (Pistarino 1971, 170, nr. 93); Iapino Conduro de Costantinopoli, în 12 mai 1361 (Pistartino 1971, 171, nr. 94).

A doua limbă ca pondere, limba cumană sau *comanescha*, folosită în realizarea tranzacţiilor

comerciale din Chilia, a avut propriii ei interpreţi. Actele notariale redactate de notarul Antonio din Ponzò ne-au permis identificarea unui număr de şase traducători cerţi ai documentelor respective din limba latină în limba cumană. Aceştia reprezintă aproximativ 27,27% din numărul total al traducătorilor.

Potrivit informaţiilor transmise de actele notariale, două persoane sunt menţionate, în mod explicit, ca fiind traducători din latină în cumană (comanescho/comanescha) şi invers. În 11 septembrie 1360, Oddoardo Framba este menţionat ca „martor (*testis*)" şi traducător „din limba latină în comană şi din comană în latină (*de lingua latina in comanescho et de comanescho in latina*)" (Balard 1980a, 99, nr. 50). Cel de-al doilea interpret, Astelano de Goano, este înregistrat, în 14 septembrie 1360, ca „martor (*testis*)" şi traducător „din limba cumană în latină şi din latină în cumană (*de lingua comanescha in latina şi de latina in comanescha*)" (Balard 1980a, 108, nr. 56).

Similar cu cazurile traducătorilor de limba greacă, o serie de acte notariale menţionează indirect folosirea interpreţilor în limba cumană cu prilejul redactării documentelor tranzacţiilor comerciale, în situaţiile în care una sau mai multe dintre părţile semnatare provin din rândul etniilor din regiunile aflate sub jurisdicţie mongolă.

Acelaşi Oddoardo Framba apare ca „martor (*testis*)" şi *interpretante predictorum* în 24 aprilie 1361 (Pistarino 1971, 79, nr. 46); Asemenea lui, alte patru persoane sunt menţionate îndeplinind acelaşi rol: Iohanne de Clarencia sau Ianino de Clarencia, în 21 februarie şi 8 martie 1361 (Pistarino 1971, 23, 30, nr. 15, 18); Georgio de Monleono, în 8 aprilie 1361 (Pistarino 1971, 65, nr. 39); Iohanne de Albingena, în 10 mai 1361 (Pistarino 1971, 153, nr. 85); Theodoro de Arbaro, în 12 mai 1361 (Pistarino 1971, 177, nr. 97).

În ceea ce priveşte traducătorii în limba română, actele notariale, redactate de Antonio di Ponzò la Chilia, înregistrează un singur traducător, în persoana lui Oddoardo Framba. În 25 august 1360, acesta este menţionat cu prilejul redactării actului de încheiere a unei tranzacţii comerciale, pe care am prezentat-o mai sus, în calitate de „martor (*testis*)" şi interpret „din limba latină în română şi din română în latină (*de lingua latina in romecha et de romecha in latina*)" (Balard 1980a, 58, nr. 22).

Parcurgerea actelor notariale evidenţiază faptul că unii dintre traducători cunoşteau mai multe limbi. Exemplul lui Oddoardo Framba, menţionat explicit în respectivele acte ca traducător din limba latină în limbile cumană şi română este unul cât se poate de elocvent din acest punct de vedere (Balard 1980a, 58, 99, nr. 22, 50).

În temeiul ştirilor transmise de unele din aceste acte notariale, nu excludem posibilitatea ca şi Iohanne de Clarencia/Ianino de Clarencia să fi fost, la rândul lui, traducător din latină atât în greacă, cât şi în cumană. Ne bazăm opinia – care rămâne totuşi o ipoteză de lucru – pe două acte notariale din 21 februarie şi 8 martie 1361, în care părţile semnatare ale tranzacţiilor comerciale sunt un tătar şi un italian, în cazul primului act, respectiv doi greci – în cazul celui de-al doilea (Pistarino 1971, 22-23, 28-30, nr. 15, 18).

Pe lângă informaţiile legate de tranzacţiile comerciale pe care le înregistrează, actele notariale redactate de notarul Antonio di Ponzò ne oferă şi o serie de ştiri, succinte, referitoare la persoanele traducătorilor. Acestea se referă la locurile de origine, statutul social, ocupaţiile şi funcţiile ocupate de unii dintre ei în cadrul administraţiei locale din centrul de la gurile Dunării.

Parcurgerea actelor notariale ne permite să constatăm ponderea covârşitoare a sexului bărbătesc în rândul traducătorilor. Între cei 22 de traducători se numără o singură femeie, Alterixia, văduva defunctului Iacobus de Ast, care locuise în Chilia (Balard 1980a, 134-135, nr. 77).

În ceea ce priveşte locul de origine, actele notariale date sunt foarte variate. Oddoardo Framba, Astelano de Goano sunt „burgenses et habitatores Chili", iar Georgio Sassio de Finario este „burgense Peyre (Pera – n.n.)" (Balard 1980a, 58, 108, nr. 22, 56; Pistarino, 1971, 79, 160, nr. 46, 88). Alţii, precum Segurano Pretela, Nicolao Turcho, Iohane Caldi de Symisso/Ianino Caldi de Symisso, Iohanne de Albingana, sunt înregistraţi doar ca „habitatores Chili", iar Ianoto de Fonte Maroso – ca „habitatore Peyre" (Pistarino 1971, 12, 14, 15, 101, 109, 153, nr. 6, 7, 8, 59, 63, 85). Indirect, se poate deduce că şi Alterixia era locuitoare a Chiliei (Balard 1980a, 134-135, nr. 77). Thoma de Via şi Nicolao Castagna erau „cetăţeni şi locuitori ai Genovei (*civibus et habitatoribus Ianue*)" (Balard 1980a, 86, nr. 41; Pistarino 1971, 118, nr. 67). La rândul lui, Iohanne de Clarencia/Ianino de Clarencia era de origine „veneţian

(veneciano)" (Pistarino 1971, 23, 30, nr. 15, 18). Alţii, precum Ianino de Caffa, Testes Sava de Caffa, Petro de Omnibono de Venecia, Constancio de Peyre şi Iapino Condura de Constantinopoli, chiar dacă desfăşurau activităţi meşteşugăreşti sau comerciale în Chilia, este foarte posibil ca aceştia să fi fost originari din centrele urbane menţionate alături de nume. De altfel, actele notariale nu-i menţionează ca fiind locuitori ai centrului de la gurile Dunării.

Alte informaţii se referă la funcţia exercitată de unii dintre aceşti traducători în cadrul administraţiei cetăţii Chilia, în momentul redactării actelor notariale în care sunt menţionaţi ca martori. Parcurgerea respectivelor acte ne permite a constata că şapte dintre aceştia au exercitat funcţia de „recenzor în Chilia (*censario in Chili*)" (Balard 1980a, 99, 108, 167, 184, nr. 50, 56, 102, 115; Pistarino 1971, 23, 30, 79, 81, 126, 148, 177, nr. 15, 18, 46, 47, 71, 83, 97). Cei şapte au fost: Oddoardo Framba, Astelano de Goano, Iohane Caldi de Symisso/Ianino Caldi de Symisso, Iacobo de Rappalo, Iohanne de Clarencia/Ianino de Clarencia, Petro de Omnibene de Venecia şi Theodoro de Arbaro (Balard 1980a, 99, 108, 167, 184, nr. 50, 56, 102, 115; Pistarino 1971, 23, 30, 79, 81, 126, 148, 177, nr. 15, 18, 46, 47, 71, 83, 97).

Unele ştiri înregistrează activităţi de muncă exercitate de o parte a traducătorilor. Ca urmare, din acestea aflăm că Laurencio Bustarino era „bancher (*bancherio*)", Segurano Pretela şi Constancio de Peyre, „croitori (*sartores*)", Ianino de Caffa, „cizmar (*calegario*)", Testes Sava de Caffa şi Georgio de Monleono, „cârciumari/crâşmari (*tabernarii*)" (Balard 1980a, 193, nr. 121; Pistarino 1971, 12, 14, 33, 53, 65, 170, nr. 6, 7, 20, 32, 39, 93).

În sfârşit, despre unii traducători actele notariale nu ne-au transmis nicio informaţie, în afară de faptul că au servit drept interpreţi. Asemenea referiri succinte sunt făcute la adresa lui Oliverio Bechario şi Iapino Conduro de Constantinopoli (Pistarino 1971, 37, 171 nr. 22, 94).

Consideraţii finale

La mijlocul secolului al XIV-a, victoria asupra Bizanţului în urma conflictului din 1349-1351 a permis Genovei să-şi impună controlul asupra centrelor comerciale bizantine din bazinul pontic, inclusiv asupra celor de la gurile Dunării. Sub control genovez, centrele de la gurile Dunării, integrate organic în marele comerţ internaţional, desfăşurat în bazinul pontic sub controlul comunei ligure, aveau să cunoască o epocă de maximă înflorire.

Diversitatea etnică a negustorilor şi armatorilor care realizau tranzacţii comerciale în zonă, la mijlocul secolului al XIV-lea şi-a aflat reflectarea în varietatea limbilor vorbite aici, fapt semnalat de actele notariale redactate la Chilia. Acestea menţionează, direct sau indirect, folosirea în realizarea tranzacţiilor comerciale a limbilor greacă (gregescha/gregechescha), cumană (comanescho/comanescha) şi română (romecha).

Numărul mare de negustori de alte etnii, care desfăşurau tranzacţii comerciale în Chilia, dar care nu cunoşteau limba latină, a impus autorităţile genoveze din zonă să recurgă la folosirea unor traducători ai actelor notariale din latină în limbile greacă (gregescha/gregechescha), cumană (comanescho/comanescha) şi română (romecha). Acestea erau destinate negustorilor proveniţi din rândul etniilor care vorbeau limbile respective, dar nu cunoşteau limba latină.

Actele notariale studiate, redactate la Chilia de notarul Antonio di Ponzò între 11 august şi 30 octombrie 1360 (112 acte) şi 27 noiembrie 1360 şi mijlocul lunii mai 1361 (99 acte notariale), au făcut posibilă identificarea unui număr de 22 de persoane, care au servit ca traducători din limba latină în limbile greacă, cumană şi română. Fără excepţie, toţi aceşti traducători au fost martori la finalizarea tranzacţiilor comerciale şi la redactarea, în limba latină, a actelor notariale referitoare la acestea.

Aceleaşi acte notariale ne-au permis identificarea unui număr de 16 persoane care au servit ca traducători din limba latină în limba greacă, a şase traducători în limba cumană şi a unuia în limba română. Parcurgerea actelor notariale evidenţiază faptul că unii dintre traducători au fost folosiţi pentru traducerea în două dintre limbi. Avem în vedere două cazuri, unul cert, cel al traducătorului din latină în română şi din latină în cumană (Oddoardo Framba), şi unul posibil, al unui traducător din latină în greacă şi din latină în cumană (Iohanne de Clarencia/Ianino de Clarencia).

Bibliografie

Balard 1980a: M. Balard, Gênes et l'Outre-mer. II. Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzò 1360 (Paris-La Haye-New York 1980).

Balard 1980b: M. Balard, Un document Génois sur la langue roumaine en 1360. Revue des Études Sud-Est Européennes XVIII/2, 1980, 233-238.

Brătianu 1923: Gh.I. Brătianu, Vicina. I. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et du commerce Gênois en Dobrogea. Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique X, 1923, 113-189.

Brătianu 1944: Gh.I. Brătianu, La Mer Noire, plaque tournante du trafic international à la fin du Moyen Âge. Revue Historique du Sud-Est Européen XXI, 1944, 36-69.

Brătianu 1988: Gh. I. Brătianu, Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană, vol. II. Traducere de Michaela Spinei. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi bibliografie de V. Spinei (Bucureşti 1988).

Ciocîltan 1998: V. Ciocîltan, Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuţia cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerţului euro-asiatic (Bucureşti 1998).

Ciocîltan 2012: V. Ciocîltan, The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries. Translated by Samuel Willcocks (Leiden-Boston 2012).

Drimba 2000: Vl. Drimba, Codex Comanicus. Édition diplomatique avec fac-similés (Bucureşti 2000).

Gregoras 1994: N. Gregoras, Rhomäische Geschichte. Historia Rhomaïke. Ubersetzt und Erlautert von J.L. van Dieten, Vierter teil (Kapitel XVIII-XXIV,2) (Stuttgart 1994).

King 2005: Ch. King, Marea Neagră. O istorie (Timişoara 2005).

Mărculeţ 2007-2008: V. Mărculeţ, Consideraţii cu privire la limbile utilizate în realizarea tranzacţiilor comerciale din cadrul coloniilor genoveze de la gurile Dunării, la mijlocul secolului al XIV-lea. Sargetia. Acta Musei Devensis XXXV-XXXVI, 2007-2008, 194-202.

Papacostea 2006: Ş. Papacostea, De Vicina à Kilia. Byzantins et Génois aux bouches du Danube au XIVe siècle. In: Ş. Papacostea, La Mer Noire carrefour des grandes routes intercontinentales 1204-1453 (Bucureşti 2006), 163-174.

Papacostea 2009: Ş. Papacostea, Bizanţul în Marea Neagră: sfârşitul unei hegemonii. In: Ş. Papacostea, Studii de istorie românească. Economie şi societate (secolele XIII-XVIII) (Brăila 2009), 53-58.

Pistarino 1971: G. Pistarinio, Notai genovesi in oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzò (1360-61) (Genova 1971).

Languages and translators used in conducting commercial transaction in Chilia in the mid-14th century according to Genovese notarial documents

Keywords: Chilia, Byzantium, Genoa, Latin, Greek, Cuman, Romanian, Gregescha/Gregechescha, Comanescho/Comanescha, Romecha.

Abstract: In the mid-14th century, Genoa established its control over the Byzantine trading centers in the Black Sea basin, including those at the mouth of the Danube, where a period of prosperity ensued. The ethnic diversity of the merchants and shipowners who traded in this region in the mid-14th century is reflected in the variety of languages spoken here, as evidenced by notarial documents drawn up in Chilia. They directly and indirectly mention the use of the Greek (gregescha/gregechescha), Cuman (comanescho/comanescha) and Romanian (romecha) languages in commercial transactions.

Due to the lack of knowledge of Latin by many merchants who carried out trade operations in Chilia, the Genoese authorities were forced to resort to the use of translators of notarial documents from Latin into the Greek (gregescha/gregechescha), Cuman (comanescho/comanescha) and Romanian (romecha) languages.

A study of the notarial acts drawn up in Chilia by the notary Antonio di Ponzò between August 11 and October 30, 1360 (112 documents) and from November 27, 1360 to mid-May 1361 (99 documents), allows us to identify 22 translators. Of these, 16 people translated from Latin into Greek, six into Cuman and one into Romanian. Some of them translated documents into two languages.

Языки торговых сделок и переводчики, привлекавшиеся для их оформления, в Килии середины XIV века по данным генуэзских нотариальных актов

Ключевые слова: Килия, Византия, Генуя, латынь, греческий, половецкий, румынский, Gregescha/Gregechescha, Comanescho/Comanescha, Romecha.

Резюме: В середине XIV века Генуя установила свой контроль над византийскими торговыми центрами в бассейне Черного моря, в том числе в устье Дуная, где настал период бурного процветания. Этническое

разнообразие торговцев и судовладельцев, осуществлявших торговые операции в этом регионе в середине XIV века, отразилось в разнообразии языков, на которых здесь говорили, о чем свидетельствуют нотариальные документы, составленные в Килии. В них прямо и косвенно упоминается использование греческого (gregescha/gregechescha), половецкого (comanescho/comanescha) и румынского (romecha) языков при осуществлении коммерческих сделок.

Из-за незнания латинского языка многими купцами, осуществлявшими торговые операции в Килии, генуэзские власти были вынуждены прибегнуть к использованию услуг переводчиков для перевода нотариальных документов с латыни на греческий, половецкий и румынский.

Изучение нотариальных актов, составленных в Килии нотариусом Антонио ди Понцо в период с 11 августа по 30 октября 1360 г. (112 документов) и с 27 ноября 1360 г. по середину мая 1361 г. (99 документов), позволяет выявить 22 переводчика. Из них 16 человек переводили с латинского на греческий, шесть – на половецкий и один – на румынский язык. Некоторые переводили на два языка.

05.04.2024

Dr. Vasile Mărculeț, cercetător independent, str. Johannes Honterus, nr. 5, RO-551019 Mediaș, jud. Sibiu, România, https://orcid.org/0000-0002-3409-2818, e-mail: vasilemarculet@gmail.com

NOI EXPLORĂRI DOCUMENTARE ÎN CANTEMIROLOGIE. TESTAMENTUL LUI MATEI CANTEMIR[1]

Lilia Zabolotnaia

Cuvinte-cheie: Matei Cantemir, testament, act juridic, izvor istoric, relaţii familiale.

Matei Cantemir a fost fiul cel mare al lui Dimitrie Cantemir (1673-1723) şi al Casandrei Cantacuzino (1683-1713). În literatura de specialitate, este cunoscută pe larg şi frecvent stipulată opinia că Matei Cantemir a fost singurul copil din familie, pe care Dimitrie Cantemir nu l-a recunoscut drept moştenitor, prin urmare, în testamentul său a subliniat că Matei este nedemn ca moştenitor în familie. Până la ora actuală, acest reprezentant al familiei Cantemir este considerat neînsemnat şi ignorat de istorici.

În acest context, ţinem să subliniem că în literatura istorică modernă, în istoriografia consacrată cantemireştilor, nu există nicio publicaţie separată dedicată lui Matei Cantemir. În numeroase lucrări din domeniul cantemirologiei, Matei Cantemir este tratat lacunar. Găsim imformaţii despre dânsul fie pe fundalul personajelor ilustre din neamul lui (tatăl Dimitrie Cantemir, fratele mai mic Antioh), fie este menţionat secundar, în tabloul evenimentelor desfăşurate în familia Cantemir. De regulă, este descris ca o persoană ratată şi lipsită de merite.

Cu toate acestea, considerăm totuşi că se merită să facem o scurtă introducere biografică despre Matei Cantemir. Data şi locul naşterii nu sunt veridice, deoarece lipsesc documentele autentice. Pentru prima dată, informaţia despre naşterea copiilor lui Dimitrie Cantemir este semnalată de biograful neamului Cantemir profesorul Beer în vestita sa lucrare *История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира, сочиненная Санкт-Петербургской академии наук покойным профессором Беером с российским переводом и с приложением родословия князей Кантемиров* / „Istoria vieţii şi faptelor domnitorului moldovean principele Constantin Cantemir, compusă de regretatul profesor al Academiei de Ştiinţe din Sankt Petersburg Beer, cu traducerea în limba rusă şi cu anexa genealogiei principilor Cantemir", editată în 1783 la Moscova (Байер 1783). Din acest volum aflăm că Matei Cantemir s-a născut la 18 octombrie 1703, la Istanbul, şi a decedat la 30 noiembrie 1771, la Moscova (Байер 1783, 319). A fost primul fiu născut al lui Dimitrie Cantemir şi al Cassandrei Cantacuzino. Alături de alţi fraţi şi surori, a primit o educaţie aleasă şi o şcolire excelentă acasă. În 1711, când familia s-a refugiat la Moscova, la vârsta de 8 ani, era lăsat la Lvov, la şcoală, pentru a studia limba latină (Байер 1783, 319). În scurt timp, s-a reunit cu familia, şi-a urmat studiile acasă şi, ulterior, a intrat în serviciul militar. A fost soldat timp de trei ani, apoi a fost avansat în grad de ofiţer căpitan-locotenent al Regimentului Preobrazhensky. În 1735 s-a căsătorit cu cneaghina Agrafena Iakovlevna Lobanov-Rostovskaia (20.06.1708 - 05.01.1772). Căsătoria a fost fără copii, urmaşi nu au rămas. Pe parcursul vieţii, împreună cu soţia şi cu sora Maria Cantemir, a fost implicat în diferite acţiuni de caritate, făcând donaţii pentru persoanele nevoiaşe, contribuţii la menţinerea şi construcţia bisericilor şi mănăstirilor din suburbia Moscovei etc. A fost înmormântat în biserica Sfântului Marelui Mucenic Dimitrie de la Tesalonic din Ţariţîno.

În studiul de faţă, nu ne propunem să acoperim toate aspectele legate de istoria vieţii private şi a activităţii „fiului neiubit" al lui Dimitrie Cantemir – Matei Cantemir. Scopul prezentei lucrări este scoaterea în atenţia cercetătorilor şi analiza unui document de o valoare deosebită – testamentul lui Matei Cantemir. Se ştie că testamentul este nu numai un act juridic, dar şi un izvor istoric, cu un conţinut informaţional consistent despre modul de viaţă privată, de zi cu zi, despre mentalitatea, spiritualitatea şi morala din perioadă cercetată.

[1] Articolul a fost elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 18.01.01 „Patrimoniul istorico-arheologic muzeal: sistematizare şi valorificare ştiinţifico-culturală", la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei.

Testamentul lui Matei Cantemir, ca şi multe alte documente cu caracter personal, a fost considerat pierdut. Prin urmare, în opinia noastră, introducerea acestei surse multiaspectuale unice în circulaţia ştiinţifică va permite nu numai să surprindem imaginea personajului studiat într-un nou mod, ci şi să revizuim şi să regândim o serie de stereotipuri şi clişee nejustificate, răspândite pe larg în literatura istorică despre relaţiile interpersonale în familia Cantemir.

Acest document însemnat a fost descoperit în cadrul stagiilor ştiinţifice, realizate în anii 2016-2021 la Arhiva de Stat Rusă a Actelor Vechi din Moscova (ASRAVM)[2], fondul 1374 „Neamul Cantemir. Dosare privind moşiile din diferite judeţe. Corespondenţa personală şi familială (1702-1782)". Testamentul lui Matei Cantemir se păstrează la ASRAVM, fondul 1374, dosarul 1, inventar 142, fila 26-26 verso.

Testamentul a fost întocmit şi semnat în anul 1771, pe 7 octombrie. Nu se cunoaşte cu exactitate din ce motiv a fost scrisă ultimă voinţă, de ce boală suferea Matei Cantemir, dacă au fost testamente precedente sau nu etc. La sigur să cunoaşte că în anul 1771 bântuia epidemia de ciumă la Moscova şi Matei Cantemir scoate în evidenţă acest fapt în testament din primele rânduri: *„Iată eu, cneazul Matei, fiul lui Dimitrie Cantemir, văzând, pe de o parte, sfârşeală (epuizarea) extremă a puterii mele şi, pe de altă parte, pericolul unei boli infecţioase care continuă în oraşul Moscova*[3]*, consider că am nevoie, fiind în deplină conştiinţă (în plină minte) şi întreagă memorie, de a face prin această scrisoare testamentară următoarea dispoziţie cu privire la casa şi moşiile mele*"[4].

Structura testamentului este orânduită conform normelor juridice de epocă. Din start, propriuzis, reprezintă un act juridic ce exprimă dorinţa lui Matei Cantemir înainte de moarte, în special cele legate de averea mobilă şi imobilă. Au fost desemnaţi trei executori testamentari, care făceau parte din rudele şi prietenii familiei: *„... pentru îndeplinirea căruia rog să fie executorii testamentari generalul (an)şef, ober-ştalmaister, camerlan şi cavaler {contele Ivan Larionovici} cneazul Piotr Ivanovici Repnin*[5]*, general-locotenent, senator, şamerlan (camerlan) şi cavaler, contele Ivan Illarionovich Vorontsov, şi guvernatorul Moscovei, consilierul tainic şi cavalerul Ivan Ivanovici Iuşkov, pe care l-am îndemnat să-mi îndeplinească această ultimă voinţă*"[6].

Potrivit acestui document, Matei Cantemir a lăsat o parte din averea imobilă, îndeosebi cea moştenită de la tatăl său Dimitrie Cantemir, de la fraţii săi Antioh şi Constantin şi de la sora Maria, toţi deja răposaţi, singurului său frate supravieţuitor, Serghei (Şerban) Cantemir. Restul bunurilor mobile rămase, rânduite în succesiune, le-a lăsat soţiei sale, Agrafena Iakovlevna (născută Lobanova-Rostovskaya).

„Proprietatea mea imobilă, şi anume satele şi seliştele (cătunele) (cu excepţia părţii indicate, care aparţine soţiei mele, cneaghinei Agrafena Iakovlevna), rămâne în moştenire fratelui meu, brigadierul, cneazul Serghei Dimitrievici Cantemir"[7]. Din textul testamentului putem observa că această decizie era luată de Matei Cantemir cu mai multe scopuri. În primul rând, să nu fie dezmembrate moşiile moştenite de dânsul din neamul Cantemir, iar singurul său frate supravieţuitor, Serghei Cantemir, să intre în posesia lor integrală. În al doilea rând, îndrăznim să presupunem că Matei Cantemir, în aşa fel, nu doar proteja avuţiile imobile ale familiei Cantemir, dar mai avea şi alt scop: Serghei Cantemir era singurul din numeroasa familie a Cantemireştilor, care, la momentul respectiv, avea copii – două fiice. Chiar dacă erau nelegitime, Serghei Cantemir le-a asigurat o educaţie aleasă şi studii excelente şi le-a înzestrat generos (Zabolotnaia 2022, 9-24).

Din document, de asemenea, aflăm că Matei Cantemir şi-a tratat soţia cu un deosebit respect, stimă şi consideraţie. Având o datorie enormă, în valoare de peste o 100000 de ruble, el apelează la fratele său Serghei Cantemir, să acopere toate datoriile faţă de cei cărora le este dator, îndeosebi, cele fată de soţie. Pentru aceasta îl roagă pe fratele său, Serghei Cantemir, dacă va fi necesar să

[2] Российский государственный архив древних актов в Москве (РГАДА).

[3] În Moscova, ciuma şi-a făcut apariţia în 1770, iar până in 1771 epidemia ciumei a devenit necontrolabilă. Pentru a stopa răspândirea epidemiei, autorităţile au luat măsuri dintre cele mai drastice cu locuitorii oraşului. Astfel, bolnavii erau băgaţi în carantină cu forţa, iar proprietăţile acestora erau arse fără a primi vreo compensaţie.

[4] ASRAVM, F. 1374, d. 1, inv. 142, f. 26.

[5] Cneazul Piotr Ivanovici Repnin (1718-1778) era nepotul de soră din partea soţiei.

[6] ASRAVM, F. 1374, d. 1, inv. 142, f. 26.

[7] ASRAVM, F. 1374, d. 1, inv. 142, f. 26.

restituie aceşti bani, să vândă o parte din moşiile familiale ale Cantemireştilor.

Drept argument, Matei Cantemir aduce detalii vizavi de zestrea soţiei în valoare absolută şi cât a cheltuit din aceşti bani. În ultima sa voinţă, printre rânduri putem observa sentimentul de vină faţă de soţie purtat pe parcursul vieţii şi îl roagă pe fratele său, cu orice preţ, în mod obligatoriu, să-i restituie banii soţiei.

„4. *Pentru ea, soţia mea, am luat zestre în valoare de 2.000 în (de) bunuri mobile, şi 10.000 în bani, pentru toate acestea, la primire, am semnat foaia de zestre şi, deoarece am cheltuit această zestre şi bani pentru propriile mele nevoi, pentru această zestre de 12.000 de ruble, fratele meu să-i dea soţiei mele toată sumă (integral), fără judecată si fără nicio bătaie de cap.*

5. *Am datorii în împrumut şi pe cambii până la o sută de mii (100 000 – L.Z.) de ruble, pe care le-am cheltuit pentru nevoile mele, toate până la ultimul bănuţ*”[8].

Mai mult ca atât, Matei Cantemir îl roagă pe fratele său să nu-i implice cumva soţia în recuperarea datoriilor: „*...şi, conform acelor amanete şi cambii, toţi aceşti bani ar trebui să fie plătiţi de fratele meu tuturor celor cărora eu le datorez, iar soţia mea nu are nicio treabă cu aceste datorii (nimic de-a face cu acea plată), şi cei la care sunt dator să nu ceară şi să nu încaseze de la ea nimic, şi fratele meu, de asemenea, să nu ceară nimic de la ea în plată din partea proprietăţilor soţiei mele, ci să plătească totul el însuşi*”[9].

În caz dacă fratele nu va îndeplini această poruncă, atunci executorii testamentari să-şi asume toată responsabilitatea de a restitui datoriile faţă de soţie: „6. *În caz dacă fratele meu nu o să întoarcă zestrea soţiei mele şi banii pe care îi datorez, atunci cer executorilor mei să vândă o parte din moşiile mele, pe care le-am lăsat fratelui meu, de valoarea banilor menţionaţi, pentru a plăti toată suma*”[10].

Atrage atenţia şi faptul cu câtă grijă şi recunoştinţă sunt trataţi slujitorii lui Matei Cantemir pentru slujba vrednică pe parcursul anilor. În testament este stipulat clar ca o parte din aceşti oameni să fie eliberaţi şi asiguraţi cu un sprijin material în valoarea care le va permite să fie în siguranţă temporară: „*Toţi oamenii de curte, bărbaţi şi femei, cu soţiile şi copiii lor, care au slujit mie, conform registrului ataşat aici şi semnat de mine, după moartea mea, fără reţinere, Vă rog, executorii mei testamentari, să le eliberaţi şi să le acordaţi plăţi de volnicie, oriunde ei doresc, dar soţia mea şi fratele meu să nu aibă amestec la dânşii şi să nu ceară niciun raport de la ei*”[11].

Din „*Registrul servitorilor şi slujitorilor mei*”, anexat la testament, aflăm că la curtea lui Matei Cantemir au slujit zeci de oameni, dintre care el porunceşte să fie eliberaţi „*29 de bărbaţi. 25 de femei. 23 de copii (13 băieţi şi 10 fete), inclusiv 3 pictori-zugravi, 2 grădinari şi un vizitiu*”[12].

Astfel, la finalul acestui studiu, evidenţiem, încă o dată, valoarea preţioasă şi incontestabilă a acestui document istorico-juridic. Fără îndoială, introducerea în circuitul ştiinţific a unui testament inedit din familia Cantemir contribuie la suplinirea datelor existente şi la dezminţirea multiplelor mituri despre neamul Cantemir. Totodată, analiza testamentului demonstrează cât de important este să fie abordată viaţa şi activitatea unui personaj istoric, în cazul nostru, Matei Cantemir, în baza unor documente şi a diverselor izvoare de epocă autentice. Ulterior, va urma publicarea unei lucrări detaliate şi desfăşurate, consacrate lui Matei Cantemir, în baza mai multor documente de epocă (publicate şi inedite), sub aspect interdisciplinar.

[8] ASRAVM, F. 1374, d. 1, inv. 142, f. 26-26 verso.
[9] ASRAVM, F. 1374, d. 1, inv. 142, f. 26-26 verso.
[10] ASRAVM, F. 1374, d. 1, inv.142, f. 26 verso.
[11] ASRAVM, F. 1374, d. 1, inv. 142, f. 26 verso.
[12] ASRAVM, F. 1374, d. 1, inv. 142, f. 28.

Anexa 1

Testamentul cneazului Matei Cantemir

În numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh, Amin.

Iată eu, cneazul Matei, fiul lui Dimitrie Cantemir, văzând, pe de o parte, sfârşeală (epuizarea) extremă a puterii mele şi, pe de altă parte, pericolul unei boli infecţioase care continuă în oraşul Moscova, consider că am nevoie, fiind în deplină conştiinţă (în plină minte) şi întreagă memorie, de a face prin această scrisoare testamentară următoarea dispoziţie cu privire la casa şi moşiile mele, pentru îndeplinirea căruia rog să fie executorii testamentari generalul (an)şef, ober-ştalmaister, camerlan şi cavaler {contele Ivan Larionovici} cneazul Piotr Ivanovici Repnin, general-locotenent, senator, şamerlan (camerlan) şi cavaler contele Ivan Illarionovich Vorontsov şi guvernatorul Moscovei, consilierul tainic şi cavalerul Ivan Ivanovici Iuşkov, pe care l-am îndemnat să-mi îndeplinească această ultimă voinţă:

1. După despărţirea sufletului meu de trup, înmormântăţi-mă (dacă va fi permis) cu părintele meu într-o mănăstire grecească[13] şi să alocaţi până la 5.000 de ruble soţiei mele, cneaghina Agrafena Iakovlevna – atât pentru înmormântare, cât şi pentru pomenirea în mănăstiri şi biserici.

2. Proprietatea mea imobilă, şi anume satele şi seliştele (cătunele) (cu excepţia părţii indicate, care aparţine soţiei mele, cneaghinei Agrafena Iakovlevna), rămâne în moştenire fratelui meu, brigadierul, cneazului Serghei Dmitrievici Cantemir.

3. Averea mobilă, care constă în diverse obiecte şi lucruri casnice, aflate în casa (unde locuiesc la moment) soţiei mele, cneaghinei Agrafena Iakovlevna, care au fost ale mele, toate au fost distribuite (împărţite) de mine în timpul vieţii mele[14], iar acele lucruri şi haine care au mai rămas sunt acum toate ale soţiei mele, respectiv, nu-mi aparţin, ci numai sunt în proprietatea soţiei. Datoriile existente pentru diverse persoane în împrumut (pe ipoteci), zălogite în amanet şi în cambii, câţi sunt, le dau soţiei mele, deoarece dânsa, din dragostea ei pentru mine, a transferat banii pe numele meu[15] şi de aceea, după moartea mea, fratele meu să nu ia sau nimic să nu ceară de la soţia mea, cneaghina Agrafena Iakovlevna.

4. Pentru ea, soţia mea, am luat zestre în valoare de 2.000 în (de) bunuri mobile, si 10.000 în bani, pentru toate acestea, la primire, am semnat foaie de zestre şi, deoarece am cheltuit această zestre şi banii pentru propriile mele nevoi, iar pentru această zestre de 12.000 de ruble, fratele meu, să-i dea soţiei mele toată sumă (integral), fără judecată şi fără nicio bătaie de cap.

5. Am datorii în împrumuturi şi pe cambii până la o sută de mii (100 000 – *L.Z.*) de ruble, pe care le-am cheltuit pentru nevoile mele, toate până la ultimul bănuţ, şi, conform acelor amanete şi cambii, toţi aceşti bani ar trebui să fie plătiţi de fratele meu tuturor celor cărora eu le datorez, iar soţia mea nu are nicio treabă cu aceste datorii (nimic de-a face cu acea plată), şi cei cărora le sunt dator să nu ceară şi să nu încaseze de la ea nimic, şi fratele meu, de asemenea, să nu ceară nimic de la ea în plată din partea proprietăţilor soţiei mele, ci să plătească totul el însuşi.

6. În caz dacă fratele meu nu o să întoarcă zestrea soţiei mele şi banii pe care îi datorez, atunci cer executorilor mei să vândă o parte din moşiile mele, pe care le-am lăsat fratelui meu, de valoarea banilor menţionaţi, pentru a plăti toată suma.

7. Toţi oamenii din curte, bărbaţi şi femei, cu soţiile şi copiii lor, care au slujit mie, conform registrului ataşat aici şi semnat de mine, după moartea mea, fără reţinere, Vă rog, executorii mei testamentari, să le eliberaţi şi să le acordaţi plăţi de volnicie, oriunde ei doresc, dar soţia mea şi fratele meu să nu aibă amestec la dânşii şi să nu le ceară niciun raport.

Moscova, la 7 octombrie 1771, cneazul Matei Cantemir la acest testament (diată) a pus semnătură cu propria sa mână,

[13] Această voinţă testamentară nu a fost îndeplinită. A fost înmormântat în biserica Sfântului Marelui Mucenic Dimitrie de la Tesalonic din Ţariţîno.

[14] În textul testamentului, Matei Cantemir subliniază că locuieşte în casa soţiei şi toate uneltele şi obiectele de casă, inclusiv mobilier etc., ce sunt la momentul decesului în casă – nu-i aparţin, sunt în proprietatea soţiei, moştenită din zestre.

[15] Soţia, Agrafena Iakovlevna, dădea benevol banii proprii soţului pentru acoperirea datoriilor.

arhimandritul Mănăstirii greceşti Sf. Nicolae şi părintele duhovnic al domniei sale cneazului Matei Cantemir martor a fost şi cu propria mână a semnat acest testament.

La acest testament colonel Alexei Alekseev, fiul lui Verderevskii, membru al colegiului de confiscare, martor a fost şi cu propria mână a semnat.

La acest testament Ivan Nikolaev, fiul Bantâş-Kamenskii, asesorul colegial, membru al cancelariei de stat, comis, martor a fost şi cu propria mână a semnat.

La acest testament Vasilii Egorov, fiul Ka[...], secretar din provincie, martor a fost şi cu propria mână a semnat.

Acest testament, la cererea luminatului cneaz Matei Dmitrievich Cantemir, a fost scris de Nicolae Bantâş-Kamenski, traducător la Colegiul de Stat al Afacerilor Externe.

La acest testament, cneazul Nikolai Fedorov, fiul lui Bariatinski [...], consilier de la secţia de investigare (judiciară) din Moscova, martor a fost şi cu propria mână a semnat.

La acest testament, Nikolai Fedorov, fiul lui Velezin, asesor colegial, membru al secţiei de investigare şi căutare, martor a fost şi cu propria mână a semnat.

7 octombrie, anul 1771

Moscova

Sursa: ASRAVM, F. 1374, d. 1, inv. 142, f. 26-26 verso-27. Autentic.

Anexa 2

Registrul de eliberare a slujitorilor şi oamenilor de curte ai mei

1. Stepan Remezov cu soţia.
2. Ivan Bezsilka cu soţia şi doi fii ai săi.
3. Grigorii Pavlov cu soţia şi feciorul.
4. Nicolae Kalmâkov cu soţia şi trei fiice ale sale.
5. Iacov Trocikin cu soţia, fiul şi fiica.
6. Ivan Pauk cu fratele său Petru, soţia sa, doi fii şi o fiică.
7. Ivan Gaidukov.
8. Osip Koptev.
9. Filip Dovitov.
10. Vasili Sunaev.
11. Semion Volkonsky cu soţia şi fiul său.
12. Matei Dulepov.
13. Ivan Ciurban cu soţia sa.
14. Sava vizitiul cu soţia şi fiul său.
15. Piotr Panov cu soţia şi fiica sa.
16. Nichita Smetanin cu soţia şi fiul său.
17. Karl Şabaev cu soţia şi fiul său
18. Stepan Salabai cu soţia şi fiul său.
19. Osip Roşcin cu soţia sa.
20. Stepan pictorul/zugravul.
21. Nikolai Ponomarev cu soţia şi cele două fiice.
22. Mihail grădinarul cu soţia sa.
23. Petru grădinarul cu soţia sa.
24. Parfenti Saveliev.
25. Matei Draghilev cu soţia şi cei doi fii.
26. Ivan Binecuvântat cu soţia sa.
27. Vasily Blagoslovilo cu soţia sa.
28. Ivan Danilov cu soţia sa.
29. Grigorii Smajnoi cu soţia şi fiica sa.
30. Alexei pictorul cu fratele său Mihail.
31. Ivan Luchin cu soţia şi copiii.
32. Văduva Arina Samohvalova cu fiica ei.
33. Fata Mavra Vasilyeva.

Cneazul Matei Cantemir cu mâna propria a scris

Sursa: ASRAVM, F. 1374, d. 1, inv. 142, f. 28. Autentic.

Bibliografie

Zabolotnaia 2022: L. Zabolotnaia, The unknown history of a known family: secrets of the private life of an illegitimate granddaughter of Dimitrie Cantemir. Tyragetia s.n. XVI/2, 2022, 9-24.

Байер 1783: [Т.З. Байер], История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира, сочиненная Санкт-Петербургской академии наук покойным профессором Беером с российским переводом и с приложением родословия князей Кантемиров (Москва 1783).

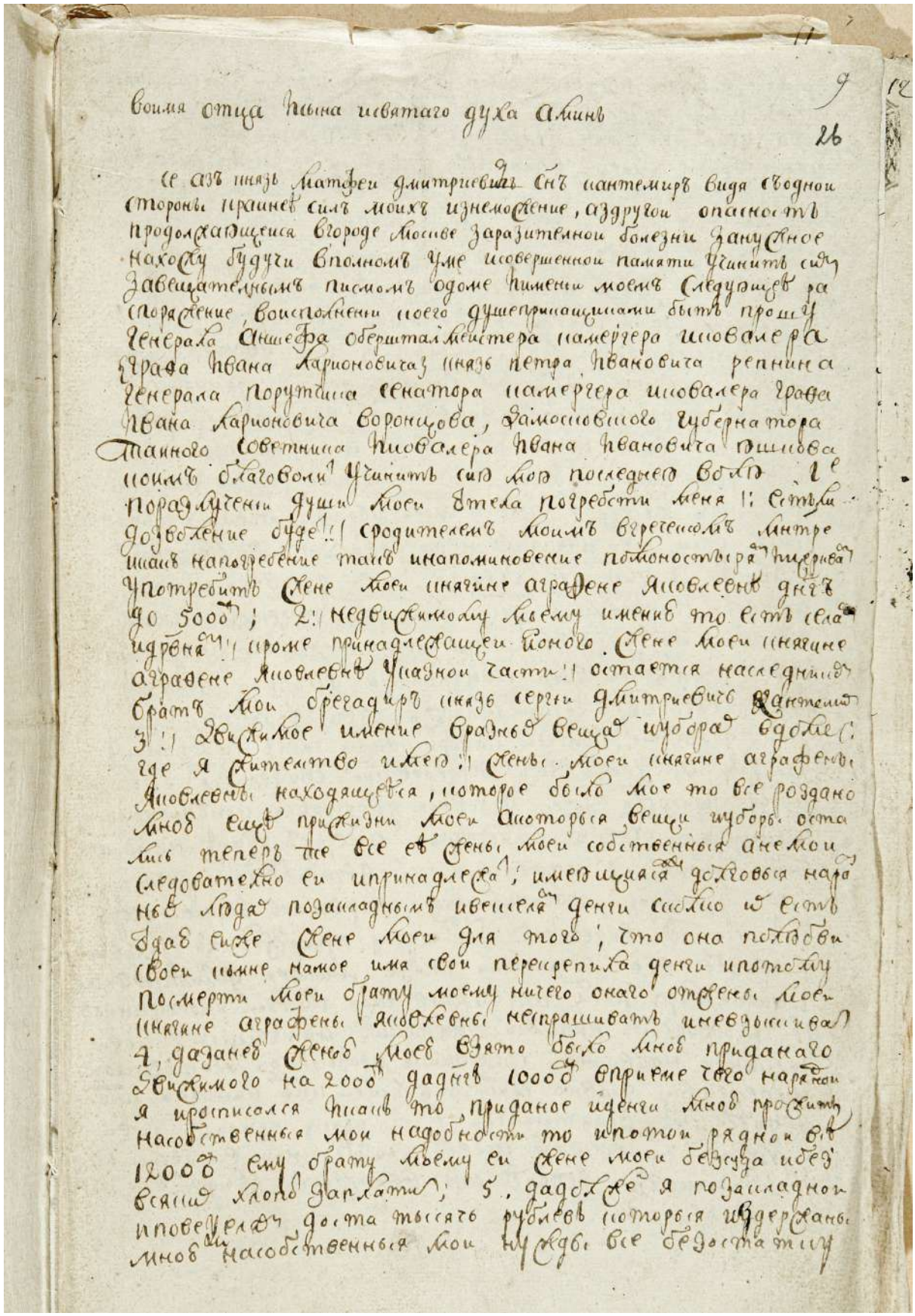

Во имя отца и сына и святаго духа аминь

9
26

Я азъ князь Матфей Дмитриевичь Сн чантемиръ видя сводной сторонь прашнев сил моихъ изнеможение, а другой опасность продолжающиеся в городе Москве заразительной болезни Января 9 числа сего нынешняго 1724 году находясь будучи в полномъ уме и совершенной памяти учинить сие мое завещательное письмо в доме нашем моем следующее на случай смерти моея, во исполнении коего душеприкащиками быть прошу генерала аншефа обер штал мейстера камергера и кавалера графа Ивана Харионовича князь Петра Ивановича репнина генерала поручика сенатора камергера и кавалера графа Ивана Харионовича воронцова, дмосковского губернатора тайного советника и кавалера Ивана Ивановича дмитриева коим благоволил учинить сие мое последнее волю. 1е по разлучении души моея с телом погребсти меня: сим моим дозволение буде: 2: сродителем моим в вечности царствие напогребение тамъ и напоминовение полноственыя отпуска употребить сене моей имянные аграфене яковлевны денгъ до 5000; 2: недвижимому моему имению то есть сел идрвна, кроме принадлежащей конного сене моей имянные аграфене яковлевны родной части: остается наследником брат мой бригадир князь сергей дмитриевичь кантемир 3: движимое имение разные вещи и уборы вдоме: где я жительство имел: сене моей имянные аграфены яковлевны находящиеся, которое было мое то все роздано мной еще при жизни моей а которыя вещи и уборы остались теперь те все в сене моей собственныя онемои следовательно ей и принадлежат; имеющаяся долговыя на ней люди позаплодным ивещей денги сколко и есть здае сене моей для того, что она по любви своей имянно мной ей перепечатана денги и потому по смерти моей брату моему ничего онаго отсене моей имянные аграфены яковлевны непрашивать и не вступаться 4, даданев сене моей взято было мной приданаго движимого на 2000 дадцать 1000 в приеме чего нарядной я прописался писав то, приданое и денги мной просить насобственныя мои надобности то и потом рядной в 12000 ему брату моему и сене моей безсуда и без всякой хлопо дарственной; 5. дадолже я позаплодной и поверенной достатысячь рублев которыя издержаны мной насобственныя мои нужды все безостатку

Anexa 1.

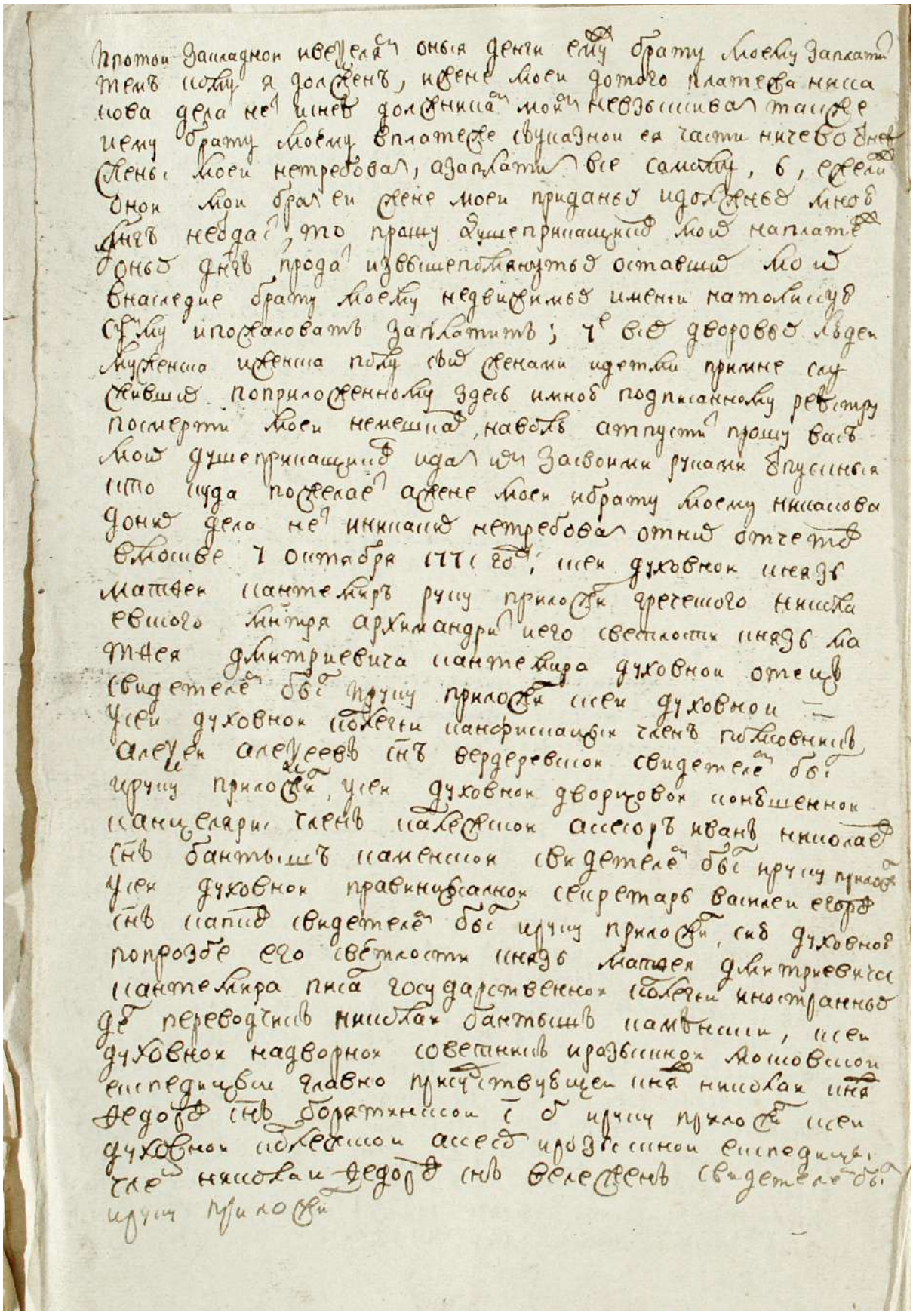

Anexa 1 (continuare).

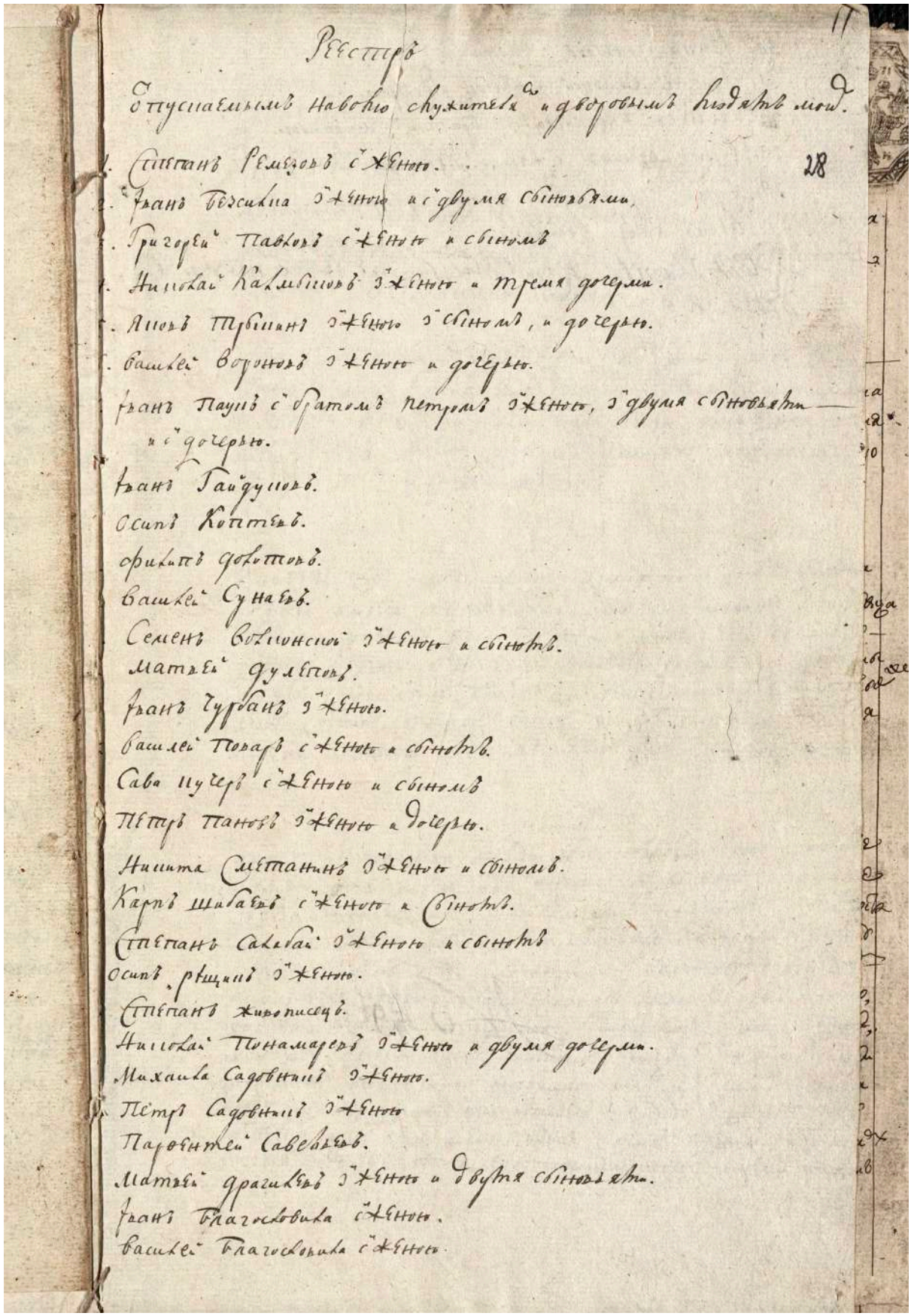

Реестръ

Отпускаемымъ навомю служителя и дворовымъ людямъ моимъ.

1. Степанъ Ремезовъ съ женою. 28
2. Іванъ Безсилка съ женою и съ двумя сыновьями.
3. Григорей Павловъ съ женою и сыномъ
4. Николай Калмыковъ съ женою и тремя дочерми.
5. Яковъ Трыкинъ съ женою съ сыномъ, и дочерью.
6. Василей Вороновъ съ женою и дочерью.
Іванъ Паукъ съ братомъ Петромъ съ женою, съ двумя сыновьями и съ дочерью.
Іванъ Гайдуковъ.
Осипъ Коптевъ.
Филипъ Долотовъ.
Василей Сунаевъ.
Семенъ Волконской съ женою и сыномъ.
Матвей Дулеповъ.
Іванъ Чурбанъ съ женою.
Василей Поваръ съ женою и сыномъ.
Сава Кучеръ съ женою и сыномъ
Петръ Пановъ съ женою и дочерью.
Никита Сметанинъ съ женою и сыномъ.
Карпъ Шибаевъ съ женою и сыномъ.
Степанъ Салабай съ женою и сыномъ
Осипъ Рѣщикъ съ женою.
Степанъ Живописецъ.
Николай Понамаревъ съ женою и двумя дочерми.
Михаила Садовникъ съ женою.
Петръ Садовникъ съ женою
Парфентей Савельевъ.
Матвей Драгилевъ съ женою и двумя сыновьями.
Іванъ Благословила съ женою.
Василей Благословила съ женою.

Anexa 2.

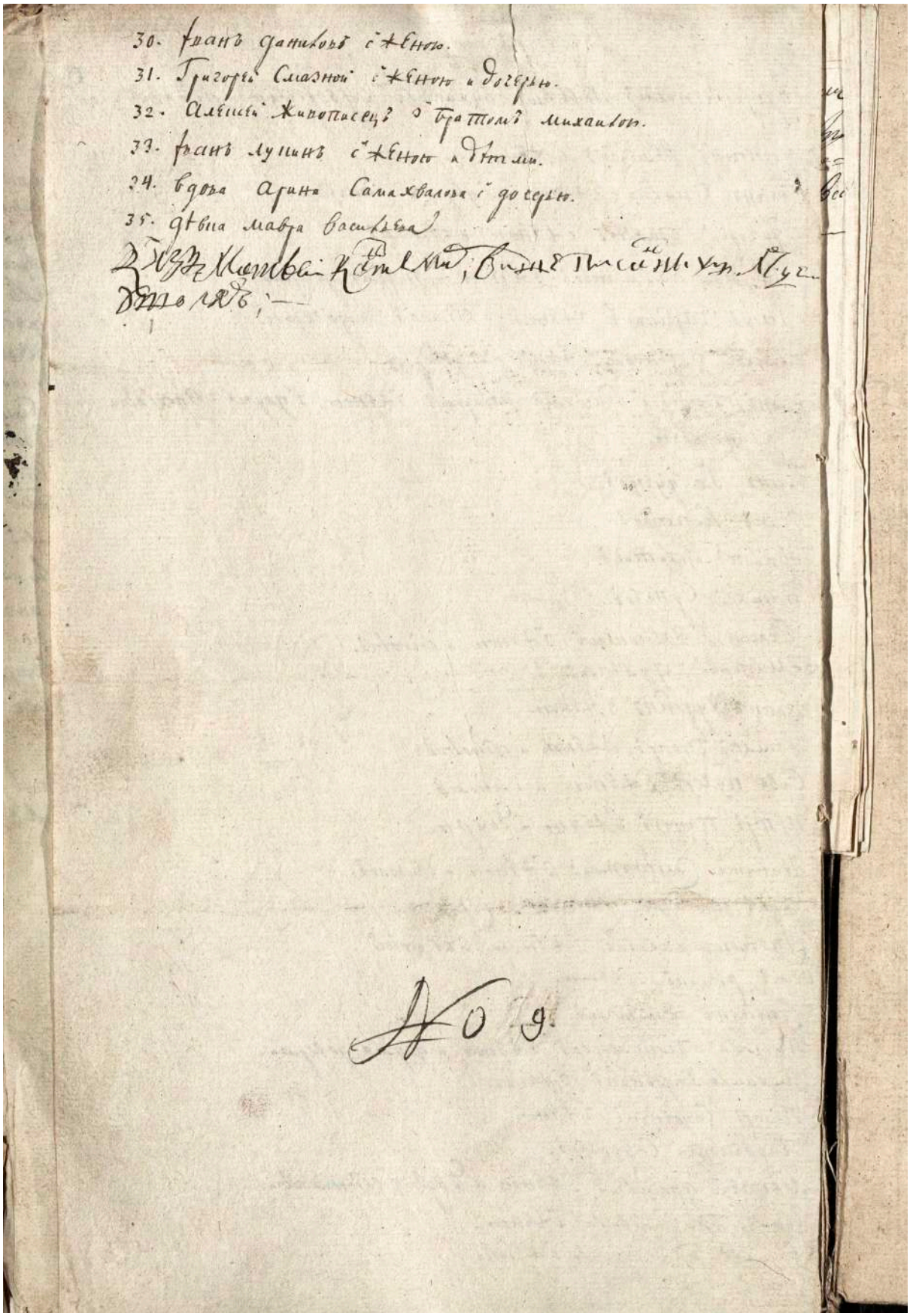

Anexa 2 (continuare).

New documentary explorations in Cantemirology: The will of Matei Cantemir

Keywords: Matei Cantemir, will, legal document, historical source, family relations.

Резюме: The article analyses of the will of Matei Cantemir (10/18/1703, Istanbul - 11/30/1771, Moscow) and introduces it into scientific use as a source of historical and legal nature. Matei Cantemir was the eldest son of Dimitrie Cantemir and Casandra Cantacuzino. Until now, researchers have not paid special attention to this historical figure; there are no special publications about him. In numerous works by Cantemirologists, Matei is mentioned only in a secondary way, in the context of events or against the background of prominent representatives of his family – his father, Dimitrie Cantemir, and younger brother Antiochus. As a rule, he is described as a loser and a failed person. The will allows us to take a fresh look at the figure of the Dimitrie Cantemir's *unloved son*, as well as reveal some aspects of interpersonal relationships in the Cantemir family, and dispel unreasonably established clichés and stereotypes.

Новые документальные исследования в области кантемирологии: Завещание Матвея Кантемира

Ключевые слова: Матвей Кантемир, завещание, юридический документ, исторический источник, семейные отношения.

Резюме: Статья посвящена анализу завещания Матвея Кантемира (18.10.1703, Истамбул - 30.11.1771, Москва) и введению его в научный оборот в качестве источника историко-юридического характера. Матвей Кантемир был старшим сыном Дмитрия Кантемира и Кассандры Кантакузино. До настоящего времени исследователи не уделяли особого внимания этому историческому лицу, не известно ни одной отдельной публикации о нем. В многочисленных работах исследователей-кантемирологов Матвей упоминается лишь второстепенно, в контексте событий или на фоне выдающихся представителей своей семьи – отца, Дмитрия Кантемира, младшего брата Антиоха. Как правило, его описывают как неудачника и человека несостоявшегося. Завещание позволяет нам по-новому взглянуть на характер этого *нелюбимого сына* Дмитрия Кантемира, а также раскрыть некоторые стороны межличностных отношений в семье Кантемир, развеять необоснованно устоявшиеся клише и стереотипы.

30.04.2024

Dr. hab. Lilia Zabolotnaia, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https//orcid.org/0000-0001-9807-5809, e-mail: liliazab61@gmail.com

ECCLESIASTICAL ECONOMY – ONE OF THE CRIMINAL JUSTICE GROUNDS IN MOLDAVIA

Cătălina Chelcu

Keywords: criminal justice, ecclesiastical economy, philanthropy, indulgence, Criminal Department.

My research topic[1] is actually an episode of the so-called Byzantium "survival" in the political culture of the Romanian Principalities. The field of Law was among the controversial aspects of this topic. From the book by N. Iorga (Iorga 1935) to the most recent investigations (expressions of it in the Romanian Middle Ages, political imaginary, rituals and ceremonies of power, and representation systems) (Székely 2005; Székely 2006; Székely 2008; Székely 2010; Székely, Gorovei 2006; Năstase, Gorovei, Joudiou 2006; Platon, Maleon, Pilat 2009; Coman 2013; Năstase 2014), the foundations of princely authority have been of constant interest to specialists. My investigation is based on highlighting the interpretations of Romanian and Western historiography on this topic, as well as published and unpublished historical sources on judiciary practice in Moldavia from the late eighteenth and early nineteenth centuries.

The Byzantine political model in the Romanian eighteenth century

It has been said that the Byzantine component of Romanian society was "extremely limited" in the eighteenth century (Pippidi 1998, 21-39; Pippidi 2018, 143-158, 342); its place was taken by the influences from the suzerain power (i.e., the Ottoman Empire): Eastern, neo-Greek, and Western – the last more effective at the royal courts of Iași and Bucharest. Moreover, specialists discussed the Byzantine model being challenged by the elite of Wallachia and Moldavia in the same century (Pippidi 2018, 143). At the height of the Phanariot century, the princely institution – subordinated to the Porte (whose abuses and arbitrariness in the selection of those who would obtain the throne are well known) – "felt" the need to establish legal grounds with the role of fundamental laws, legitimising its status as an autocratic power (Georgescu 1980, 128, 130). We can agree that the princely institution remained throughout Ottoman rule at the level constructed by the Church and the *basileus* ideologically and legally, including in the eighteenth century when "the ruler's doctrine (...) can only be the image of God, whose virtues he must imitate" (Georgescu 1980, 128-129). In support of my agreement with this idea, I invoke the legal innovations initiated by the Phanariot rulers, from those of Constantin Mavrocordat (1739-1742) to others, included in the general code bills of Mihail Fotino in Wallachia (1765, 1766, and 1777), which concerned precisely the regulation of the princely power. They rely on Byzantine texts and are "closely linked to the theory of the ideal monarch, the doctrine of philanthropy and the idea of common good" (Georgescu 1980, 130, 141).

Older and more recent studies have shown that Byzantine legal literature was present in legal practice during the Phanariot reigns. Historical sources from the late eighteenth century and the first decades of the nineteenth century attest that Constantin Armenopoulos' *Manual* was invoked to justify sentences delivered in criminal cases. This collection of laws – called *Hexabiblos*, compiled in 1345 by Constantin Armenopoulos, a judge in Thessaloniki – was translated by the *paharnic* [cupbearer] Toma Carra at the request and with the support of the Moldavian ruler Alexandru Moruzi in 1804. The significance of this work of law is apparent from the fact that its translation removed the law code headings that were unclear or difficult to understand for the judges and replaced them with others (also from Byzantine legal writings, namely the *Basilica* of Leo VI "the Philosopher" or the *Institutiones* of Justinian) (Ungureanu 1933, 1934, 5). The second attempt by the same prince (i.e., Alexandru Moruzi) to give Moldavia a criminal code

[1] This study was published in an extended form, in Romanian (Chelcu 2019).

in Romanian was not completed because Toma Carra died in 1806. However, other Phanariots (the Mavrocordatos family) made the full text of Armenopoulos' *Manual* available after organising their Library. Up to that point, fragments of this collection had circulated, enforceable according to the judgements made (Georgescu 1980, 136). It is worth noting the efforts made by the princes in the early nineteenth century (Alexandru Moruzi, Scarlat Calimachi) to endow Moldavia with codes of law combining the Byzantine norm with unwritten law, providing due attention to the latter (Ungureanu 1933-1934, 7).

The library of the Mavrocordatos princes, whose foundations were laid by the great dragoman of the Ottoman Porte (between 1673 and 1709), Alexandru Mavrocordatos (the "Exaporite") and continued by his son and grandson, respectively, also included collections of Byzantine law. This detail represents one of the proofs of the enforcement of Byzantine law in the Romanian Principalities, even in the eighteenth century (Georgescu 1969, 195-220; Georgescu 1980; Dima Drăgan 1974). A 1710 copy of the *Syntagma* or *Nomocanon* compiled by Iacob, archimandrite of Ianina (1645), was in that library in its original Greek version in 1716. There was also a manuscript with excerpts from the *Syntagma* by Vlastares and the *Basilica*; a copy of the *Nomocanon* by Manuil Malaxos (1561-1563); Armenopoulos's *Manual* (1345), the so-called *Six Books*, "introduced directly to Romanian culture through the Library of the Mavrocordatos family, which featured two Western editions of 1540 and 1587, subsequently used by Mihail Fotino and Toma Carra – the first translator of this work into Romanian (Iaşi, 1804)" (Georgescu 1980, 114-115); and who, as well known, made a career primarily in Moldavia after 1750. Let us not forget the printed editions of the *Basilica* (1575; 1647), whose presence in the Library of the Mavrocordatos family was linked to Mihail Fotino's activity from 1765-1777 in Wallachia concerning the theorisation of the ideal monarch *(princeps optimus maximus*), associated with the doctrine of philanthropy and the idea of the common good (Georgescu 1980, 130)[2].

[2] About the *Proiectele de cod general* elaborated by the jurist Mihail Fotino, in 1765, 1766, and 1777, in Byzantine Greek or neo-Greek were not confirmed by the prince; hence, they did not become official codes of law in the country; they remained law manuals, comprising Byzantine law almost exclusively, inspired by the *Basilica* penned during the reign of the Byzantine emperor Leo VI the Philosopher (866-912) – see Georgescu 1962; Georgescu, Popescu-Mihuţ 1989.

What do sources state?

The impact of Byzantine secular legislation in Eastern European countries remains unresolved precisely due to the lack of knowledge of medieval customary law codes (Obolenski 2002, 348). Other causes preventing a solution to this matter include the ambiguous mention of the legal source based on which a legal ruling was delivered, and the lack of criminal court acts in the Romanian fund of documents. Towards the late eighteenth century, the concern for such judicial sources is apparent, given the duties held by the noble judges of the judicial institution established in the last quarter of the eighteenth century (i.e., the Criminal Department) in this regard. Moreover, after going through all the stages of a proper criminal prosecution, their proposed ruling and, subsequently, the prince's sentence (resolution) referenced the source of written law available to them, namely the Byzantine code of laws. Once we know the legal source, we still need to determine how the letter of the law was actually applied in judiciary practice. The extent to which the Byzantine code of laws was enforced or, conversely, its text circumvented by those making the judgement is closely related to grasping the principles of government and the character of the princely institution per se. More specifically, the *anaforale* [princely proclamations] issued towards the late eighteenth century and the first three decades of the nineteenth century – those that survived, the extreme years of these sources being 1799-1828, and for the present study, the upper temporal limit being 1821 – contain the foundations of princely justice in Moldavia in criminal matters. They represent a reliable way to clarify several recalibrations of the princely power from its ideological standpoint.

One of the prince's duties was to deliver justice The fate of the accused depended on how he saw fit to apply specific penalties, given that he was the supreme judge – furthermore, the judicial reports of the period in question account for relevant evidence in this respect. The prince pronounced the ruling with or without considering the decisions taken by the boyar judges who had examined the cases and proposed a punishment. As in the case of all judgments, their decision was left to the prince's will: "A decision has been taken, but the prince shall issue the definitive ruling". It was also up to the country's ruler to set the time to be served in hard labour in the mines: the time

limit could be precise or, on the contrary, imprecise; a pardon could be granted after one, three, or five years. Therefore, the preservation or modification of the decision taken by the boyar judges was among the prince's prerogatives, who fully exercised it in the Romanian judiciary practice. The prince could intervene in amending the penalty, even if the judges' decision had relied on the standing legal norm (the Byzantine code of laws). The culprit would be punished more severely or leniently according to the ruler's decision, considering the mitigating or aggravating circumstances of the offence[3], because punishing and forgiving were among his attributes. These attributes of the prince's power were included in the manifestation forms of Byzantine political thought. In this context, the term "imperial virtues" refers to the qualities God's chosen ruler should possess, one of which is *leniency*. From this virtue of leniency derived the right to pardon (reduce the punishment) and amnesty (suspend the punishment).

The judiciary sources researched provide evidence of this reality, which defines the ideology of the princely power in Moldavia. In all cases where an accused was sent to the gallows, the ruler cancelled the penalty if he saw fit. It even overrode the provisions of the code of laws (written law), invoking the princely "mercy" to which the boyar judges appealed. In other words, the lord's mercy towards the culprit was highlighted: "We have shown mercy and exempted him from executing the rest of his sentence" – a commonplace formula in the documents studied. Therefore, numerous examples illustrate the prince's "will" manifested in exercising the right to pardon.

The prince exercised his "mercy", i.e., he used his right to pardon the culprits after an intervention by the relatives of the accused; the family guaranteed the subsequent behaviour of the convicted. For the ruler, requests for a reduction of the sentence were an excellent opportunity to show his benevolence towards his subjects[4]: the complaint of the mother of a man sentenced to death, of a grieving father, of a mother who could not support herself (her imprisoned son being her only income provider), of a wife with small children, of a brother of the convicted, of the master of a convicted Gypsy slave, and requests for release, justified by the prisoners getting sick ("almost drained of life")[5]. As for death penalty enforcement, it was still carried out, but only in particular circumstances.

I have noticed upon reading the judiciary texts that, although the culprits were granted the prince's "mercy", the reasoning of the Court decision did not omit the harshness of the punishments they would incur for the severe crimes committed. In my opinion, the reason for this practice was to stir fear and discourage similar crimes. At other times, mutilation was used before sending a convicted to the mines for hard labour. There are many examples, some of which are already included in the lines above.

Another aspect of the judging procedure – entailing a feature of the governing foundation of Moldavian princes – is the acknowledgement *in writing* of the authority of the Byzantine code of laws: "No criminal can escape the ruling of the code of laws"[6]. However, relinquishing it by relying on the princely law involving philanthropy and leniency for the good of the subjects: it is known that "according to the codes of laws, he also had to enforce the death penalty (...), but we had mercy on him, exempted his death sentence, and conveyed our ruling of hard labour in the mines for several decades to the *vel armaş* [administrator of inmates]"[7]. Somehow, the ruler was "above the code of laws". From what we have seen so far concerning the topic of my research, it appears that the sentence of the convicted depended on the prince's judgement, as the boyar judges pointed out at the end of their prosecution proceedings: "The definitive ruling is at the mercy of Your Highness". The ruler's supreme right in the judiciary practice also emerges from the fact that, when he saw fit, he overturned the ruling of judges: "the judgement of the boyar judges" being "disproportionate to the culprit's acts" – is the formula used in such cases[8]. In most cases, however, the

[3] For the role of attenuating or aggravating circumstances in the judgement of criminal affairs, see Chelcu 2015, 135-185.

[4] Arhivele Naţionale [National Archives] Iaşi, Curtea Criminală [Criminal Court], tr. 564, op. 611, dosar [file] 10, folios 21v., 22r., folio 25 v., folio 40v.

[5] Arhivele Naţionale [National Archives] Iaşi, Curtea Criminală [Criminal Court], tr. 564, op. 611, dosar [file] 13, folio 46 r.

[6] Arhivele Naţionale [National Archives] Iaşi, Curtea Criminală [Criminal Court], tr. 564, op. 611, dosar [file] 14, folio 72 v.

[7] Arhivele Naţionale [National Archives] Iaşi, Curtea Criminală [Criminal Court], tr. 564, op. 611, dosar [file] 14, folio 72 r.-v., folio 88 r.-v.

[8] Arhivele Naţionale [National Archives] Iaşi, Curtea Criminală [Criminal Court], tr. 564, op. 611, dosar [file] 14, folio 17 r., 98 r.

ruling delivered for criminals was proportionate with the crimes committed; hence, the prince's sentence coincided with that of the boyars having judged the case.

Ultimately, how can we explain this judiciary practice where the ruler had the supreme role of delivering justice, intervening in a sentence that the judges – appointed by him and paid from the Treasury money – had proposed after a responsible criminal investigation? Moreover, what did the prince rely on when commuting or annulling a sentence by relinquishing the code of laws invoked in his rulings? In an earlier paper by the undersigned concerning the more lenient punishment of robbery than the hanging enshrined in the Byzantine legal norm for such a criminal offence (Chelcu 2015, 741-768). I mentioned, only in passing, the functioning of the "exception to the rule". G. Dagron pointed it out in a 1990 study, which has its roots in the Greek term *οἰκονομία* (in transliteration: *oikonomia*). According to the author, in medieval Greek, it signifies a shift from the norm towards a particular situation and from an ideal towards its accessible version by adapting normative texts to social reality. Therefore, the aim was to bridge the gap between the ideological models of written law and the evolution of morals, between theory and the infinite complexity of social reality, or between a judge's subjectivity and the academic detachment of the legislator (Dagron 1990, 1). Briefly, it is about "the balance of the gap between a legal normativity that is generally universal but too rigid, and a social normativity that considers particular cases and loses rigour but gains in understanding and introduces the moral notion of tolerance into law (...), a certain kind of tolerance where the norm remains the norm with all the exceptions it incurs, where unity is not compromised in acknowledging the differences" (Dagron 1990, 2). In other words, the aim was a jurisprudence based on the accuracy of canons and the circumstances or fragility of human nature (Barbu 2001, 232-233).

Oikonomia – about the semantic sphere of the term

Theologians, historians, and philosophers have discussed the semantic contents of this concept. The Holy Fathers were the first to develop the doctrine of *oikonomia* in the first century of the Christian era. The Church introduced this term meaning within medieval law and medieval judiciary practice through whose authority it considered enforcing the fixed, laic norm – leniently or harshly, according to circumstances. Here is how Matthew Blastares, one of the most famous Byzantine legislators, with a large circulation in the Romanian area as well, characterised the law: "The law is a general command – the establishment of wise men, the correction or suppression of voluntary sins, the general code of the city; he is also a divine invention. The beneficence of the law is that it commands, prohibits, allows, and punishes" (Cronţ 1937, 5-6). In the following lines, I will show the meaning of the term *oikonomia* and how the transition was made from *economia* to *oikonomia*.

The term *oikonomia* (οἰκονομία) is a Greek word that is very old in the history of the language; it is not translated into European languages but transcribed using Latin characters and pronounced following pronunciation rules of each language: *economy* in English, *économie* in French, *ökonomie* in German, *economia* in Italian; it is also present in other European language families (Slavonic экономия, Finno-Ugric *ökonomia*), etc. (Papathomas 2015, 3). The term *oikonomia* is composed of two words: the noun *oikos* (οἶκος) (= dwelling, house) and the verb *nemo* (νέμω) (= to divide, distribute, solve, order, arrange). Literally, the word means to arrange and settle all matters referring to the household, the house, goods, and money. Moreover, today, because of this meaning, the use of the term is reserved exclusively for the management of money and goods available on the market (political economy, the economy of a State, a person, a family, etc.). In contrast, it is actually a polysemy and far exceeds its current political-economic use. This multivalence is "verifiable in the field of theology and, above all, in the field of the Church's canonical tradition (in the field of ecclesiastical and canon law)" (Papathomas 2015, 4). In the pre-Christian world, especially in ancient Greece, the term is most often encountered as the action verb *oikonomo* (to save money), in the sense of management, administration, and as *oikonomos* (head of the household, steward, who settles, regulates and, by extension, administers "the house", "public things", "public goods", "private life", "the State").

Therefore, *oikonomia* represents a "set of praxis, of knowledge, of measures, of institutions, whose objective is to administer, govern, control and orient, in a sense that is supposed to be useful,

the behaviours, gestures and thoughts of men" (Agamben 2012, 39). In ancient philosophy, primarily Aristotle, that word meant household management. According to the same philosopher, *techne oikonomike* differed from politics, just like the house (*oikia*) was distinct from the city (*polis*). *Oikos* was not the house of a family or extended family but "a complex organism composed of heterogeneous relations, entwined with each other". Aristotle divides them into three categories: "despotic" relations between masters and their slaves, "paternal" relations between a father and his children, and "gnomic" relations between a husband and his wife. According to the Italian philosopher Giorgio Agamben, these "economic" relations are connected by a "paradigm that we could define as «administrative», and not epistemic: in other words, it is a matter of an activity that is not bound to a system of rules, and does not constitute a science in the proper sense. This activity rather implies decisions and orders that cope with problems that are each time specific and concern the functional order (*taxis*) of the different parts of the *oikos*" (Agamben 2017, 33-34). The Greek philosopher Xenophon also features the "administrative" connotation of this term in his work, where *oikonomia* is related to "the need and use of objects, but, first and foremost, with their ordered arrangement" (i.e., control) (Agamben 2017, 34). This "administrative" paradigm "defines the semantic sphere of the term *oikonomia* (as well as that of the verb *oikonomein* and the noun *oikonomos*) and determines its gradual analogical extension outside its original limits" (Agamben 2017, 35). Subsequently, the term was transposed into the theological field, where it acquired the meaning of a "divine plan of salvation" (especially concerning Christ's incarnation)" (Agamben 2017, 37). The author concludes that "from the linguistic point of view, what we are dealing with is not really the transformation of the sense of the word, but rather a gradual analogical extension of its denotation" (Agamben 2017, 37). Therefore, God's *oikonomia* means "carrying out faithfully the task of announcing the mystery of redemption hidden in the will of God that has now come to completion" (Agamben 2017, 41).

Upon synthesising the research of Archimandrite Grigorios D. Papathomas in his study concerning the origin and analysis of the term *oikonomia* in canon law, the term economy "involves spiritual discretion, according to which – due to circumstances of personal reasons – the Church acts flexibly and cautiously, consciously tolerating the actions that fail to fully align to canons and the canonical tradition of the ecclesial body and its members. In other words, the Church consciously chooses discretion and ontological condescendence towards man by adapting its canon to that case without eliminating the rule (canon) or infringing upon accuracy" (Papathomas 2015, 8). *Akribeia* (rigour, accuracy) represents the other method of reifying canonical provisions.

Without delving into the matter any further, I highlight that the theological interpretation of the concept of *economy* also derives from the idea that wisdom requires – depending on each case – an aggravation or mitigation of epithymia (the canon of Saint Basil, the Archbishop of Cappadocian Caesarea). It implies the discernment of the spiritual leader in enforcing them. Consequently, a certain option must be "a fundamental virtue in the exercise of economy, summoned to act not like a guardian of the law, but like a trainee of life in Christ" (Papathomas 2015, 9). From the same perspective, the connection is made with philanthropy: "Economy comes through philanthropy", according to Saint Gregory the Theologian. "However, *oikonomia* is related to aggravating, multiplying, transcending, and overcoming *akribeia* because the last is still the benchmark and standard (criterion) for assessing individual cases. In both cases – mitigation and aggravation – it is an «economy» resulting from philanthropy, tolerance, charity (*misericordia*), attention to the personal case (*dispensatio*), and leniency (*indulgencia*)" (Papathomas 2015, 10).

In medieval and modern culture, the concept of *oikonomia* is associated with the topic of providence (*pronoia*). Clement of Alexandria (150-215; the first Christian theologian, a member of the Orthodox Church in Alexandria) coined this theological and economic paradigm according to which *oikonomia* does not refer merely to the management of the house but the soul itself; furthermore, the entire universe relies on an "economy" (Agamben 2017, 68). Therefore, in Christian theology, economy and providence concomitantly entailed "an activity of self-revelation, government, and care of the world" (Agamben 2017, 69).

Giorgio Agamben discusses another aspect worth including in my analysis: the meaning of "excep-

tion" that the term *oikonomia* acquired in the sixth or seventh century in the sphere of canon law specific to the Byzantine Church. "Here, the theological meaning of mysterious divine praxis undertaken for the salvation of humankind coalesces with the concepts of *aequitas* and *epieikeia* originating from Roman law, and comes to signify the dispensation that relieves one from a too rigid application of the canons" (Agamben 2017, 71). The author further depicts the ideas of Photius – a ninth-century Byzantine philosopher and theologian – according to whom *oikonomia* means the "occasional restriction or the suspension of the efficacy of the rigour of the laws and the introduction of extenuating circumstances, which «economises» (*dioikonomountos*) the command of law in view of the weakness of those who must receive it" (Agamben 2017, 71). Consequently, in the field of Law, there is an "opposition between *canon* and *economy* [my italics]". Exception is defined as a decision that does not apply the law strictly, but "makes use of the economy" (Agamben 2017, 72).

In 692, the term *oikonomia* was coined in Church legislation and, with Leo VI (886-912), in the imperial legislation. It entailed the relation between *oikonomia* as "the salvific activity of the government of the world" and the law (Agamben 2017, 72). To end the incursion into the semantics of the term *economy* as it functioned in the Byzantine Empire, I will cite the synthetic statement penned by historian H. Ahrweiler: "The term *krima* that initially meant judgement (i.e., divine judgement) lost its original meaning and became a synonym of «sin», a sin that God swiftly punished or – in the best of cases and due to a spirit of «economy» – repaired and forgave" (Ahrweiler 2002, 136).

Another aspect to clarify is the moment when *economia* became *oikonomia* in the Byzantine spiritual and political praxis. The transition from *economia* in the initial sense of the word (management) to *oikonomia* as a functioning principle of ecclesiastical judgment transferred to the monarch was performed via anointment, a symbol of consecration as a ruler chosen by God. In Moldavia, the first legitimisation of the Byzantine imperial ritual through anointment was "probably" (Pippidi 1983, 51) in 1457, when Metropolitan Teoctist "anointed" Stephen the Great as ruler. For the last time in the Romanian Principalities, Metropolitan Grigorie of Wallachia anointed Alexandru Scarlat Ghica on 3 December 1766 (Pippidi 1983, 55), thus at the height of the Phanariot era.

Foundations of Byzantine imperial political ideology

Another commonplace is the idea that Byzantine emperors were God's representatives on earth, Christ's mandatories. As order and economy were the two universal principles governing the society, the Church, and the State, the sacred character of Byzantine order and an emperor's qualities had to be the following: ruling with piety, objectivity, and charity; equity, justice, ensuring peace and understanding; besides piety, greatness, philanthropy, which had been components of imperial ideals from the fourth century (Roux 1988, 311-312). It is the doctrinal synthesis of a world where the unity between *sacerdotium* and empire mirrored that between body and soul (Roux 1988, 336). According to Jacques Le Goff, the king's sacrality has always been (Le Goff 1977, XXX) "a component of a history of his total power"; Byzantine emperors also exercised this power in the field of Law. The emperor delivered both justice and mercy and claimed – "almost obsessively" (Roux 1988, 311) – *justice* [my italics], namely its management.

Within this order (*taxis*) – the universal principle of the Byzantine world – (Ahrweiler 2002, 136) the secular power "of divine right" governs alongside the ecclesiastical power based on civil and canon legislation in a "Christian *oikoumeme*" (Obolenski 2002, 351) relying on philanthropy and leniency: two structures of the law system and elements of the juridical mentalities with roots in Hellenistic political thought. The two concepts have a complex history; they shift from the meaning of autonomy concerning these human values (*man is the measure of all things*) within Hellenistic and Roman thought to their granting and gifting by the Byzantine sovereign who reprised them, given the divine origin of his power, from Divinity (Georgescu 1969, 200). Therefore, Hellenistic philanthropy meant generosity, charity, grace, and royal leniency; the term *filantropos* ultimately designated a royal *beneficium*, based on which criminal pardon or tax exemption decrees were issued (Georgescu 1969, 190-191). This meaning also included the Roman notion of *indulgentia* (without a direct philanthropic connotation but covering most meanings within the

field of Hellenic philanthropy) (Georgescu 1969, 192). Consequently, the Hellenistic precedents of philanthropy and leniency entered imperial political ideology; the contribution of Christianity was decisive in terms of combining continuity and innovation (Georgescu 1969, 192).

Some conclusions

My incursion into the characteristics of Byzantine imperial ideology aimed to explain several political behaviours of the princely institution in Moldavia, especially in the judiciary practice from the late eighteenth century and the first decades of the nineteenth century. The Byzantine political tradition present in the Romanian Principalities until the eighteenth century involved reprising the governing principles of the Empire, which was characterised, among others, by "the privileged unity between Empire and Church: one God, one emperor, and one Church" (Georgescu 1971, 107). The country's rulers still obtained the Moldavian throne "by God's mercy" – a title preserved by those who held the princely throne in the period analysed here. In this timeframe, the princely institution was severely affected by the Turkish-Phanariot regime of the eighteenth century. However, at the level of princely domestic policy, the institution per se did not incur any significant changes. Regarding the judiciary practice, historical sources attest to the ruler preserving the *jus gladii*; he was entitled to sentence his subjects convicted of serious criminal offences to death. The prince used this right as he had always exercised it: *when he saw fit* [my italics]. As we approach the nineteenth century, death convictions dropped dramatically. Most penalties were limited to hard labour in the mines; sometimes, the decision was preceded by mutilations, and beatings were often involved.

How can we explain this paradigm change? On the one hand, for criminal power, losing a good or a right as a punishment method became far more effective in attaining the punitive purpose (Foucault 1997, 52). On the other hand, the consolidation of the princely institution was due to imitating the Byzantine imperial ideology model, which was reified in the image of the good and merciful ruler (Georgescu 1980, 128)[9]. I believe these explanations are valid because the judiciary practice fully attests to retrieving the Byzantine ideological foundation of *oikonomia* in the country's governing process, with the two underlying principles: *philanthropy* and *leniency*.

Bibliography

Agamben 2012: G. Agamben, Prietenul și alte eseuri. Trei fulgerătoare incursiuni în universul unor concepte fundamentale, translation from Italian by Vl. Russo (București: Editura Humanitas 2012).

Agamben 2017: G. Agamben, Împărăția și Gloria. Pentru o genealogie teologică a economiei și a guvernării (Homo sacer II, 4), translation from Italian by Al. Cistelecan (Cluj-Napoca: Editura TACT 2017).

Ahrweiler 2002: H. Ahrweiler, Ideologia politică a Imperiului bizantin, with a postface by N.Ș. Tanașoca, translated by C. Jinga (București: Editura Corint 2002).

Barbu 2001: V. Barbu, Lex animata et le remploi des corps. In: (Eds. P. Guran, B. Flusin) L'empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine. Actes des colloquies internationaux "L'empereur hagiographe" (13-14 mars 2000) et "Reliques et miracles" (1-2 novembre 2000) tenus au New Europe College. Série des publications RELINK du New Europe College (București 2001).

Chelcu 2015: C. Chelcu, Avere furată, făptuitori și pedepse în Moldova (secolul al XVII-lea – prima jumătate a secolului al XVIII-lea). In: (Ed. D.D. Iacob) Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI-XIX (Iași: Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza" 2015), 741-768.

Chelcu 2015: C. Chelcu, Fapta și circumstanțele sale. Contribuții privitoare la pedepsire (Moldova, sfârșitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea). In: (Ed. C. Chelcu) Pedeapsa în Moldova între normă și practică. Studii și documente (Iași: Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza" 2015), 135-185.

Chelcu 2019: C. Chelcu, Iconomia bisericească, unul dintre temeiurile justiției penale în Moldova. Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" LVI, 2019, 43-61.

Coman 2013: M. Coman, Putere și teritoriu: Țara Românească medievală (secolele XIV-XVI) (Iași: Editura Polirom 2013).

Cronț 1937: Gh. Cronț, Iconomia în dreptul bisericesc ortodox (București: Tipografia Cărților Bisericești 1937).

[9] "The princely institution remained throughout Ottoman rule at the level constructed by the Church and the *basileus* ideologically and legally" (Georgescu 1980, 148).

Dagron 1990: G. Dagron, La règle et l'exception. Analyse de la notion d'économie. In: (Ed. D. Simon) Religiöse Devianz. Untersuchungen zu sozialen, rechtlichen und theologischen Reaktionen auf religiöse Abweichung im westlichen und östlichen Mittelalter (Francfort-sur-le-Main 1990), 1-18.

Dima Drăgan 1974: C. Dima Drăgan, Biblioteci umaniste româneşti: istoric, semnificaţii, organizare (Bucureşti: Editura Litera 1974).

Foucault 1997: M. Foucault, A supraveghea şi a pedepsi. Naşterea închisorii, translated by B. Ghiu (Bucureşti: Editura Humanitas 1997).

Georgescu 1962: V.Al. Georgescu, Protimisisul în „Manualele de legi" din 1765, 1766 şi 1777 ale lui Mihail Fotino. Studii şi materiale de istorie medie V, 1962, 281-333.

Georgescu 1969: V.Al. Georgescu, Continuitate elenistico-romană şi inovaţie în doctrina bizantină a filantropiei şi indulgenţei imperiale. Studii clasice XI, 1969, 187-219.

Georgescu 1969: V.Al. Georgescu, Les ouvrages juridiques de la Bibliothèque des Mavrócordato. Contribution à l'étude de la réception du droit byzantin dans les Principautés danubiennes au XVIIIe siècle. Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik 18, 1969, 195-220.

Georgescu 1971: V.Al. Georgescu, L'idée impériale byzantine et les réactions des réalités roumaines (XIVe-XVIIIe siècle). Idéologie politique, structuration de l'État et du droit. In: Byzantina, tom. III (Salonic 1971), 311-339.

Georgescu 1980: V. Georgescu, Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea (Bucureşti: Editura Academiei RSR 1980).

Georgescu, Popescu-Mihuţ 1989: V.Al. Georgescu, Em. Popescu-Mihuţ (eds.), Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris XI. Organizarea de stat a Tării Româneşti, 1765-1782: Fragmente din proiectele de cod general sau manualele de legi redactate de Mihail Fotino in 1765 (cinci titluri), 1766 (opt titluri), şi 1777 (Cartea I) (Bucureşti: Editura Academiei RSR 1989).

Iorga 1935: N. Iorga, Byzance après Byzance. Continuation de l'histoire de la vie byzantine (Bucarest: L'Institut d'Études Byzantines 1935).

Le Goff 1997: J. Le Goff, Preface to Marc Bloch, Regii taumaturgi. Studiu despre caracterul supranatural atribuit puterii regale, în special în Franţa şi în Anglia, translated by V. Panaitescu (Iaşi: Editura Polirom 1997).

Năstase, Gorovei, Joudiou 2006: D. Năstase, Şt.S. Gorovei, B. Joudiou (eds.), De potestate. Semne şi expresii ale puterii în Evul Mediu românesc (Iaşi: Editura Universităţii "Alexandru Ioan Cuza" 2006).

Năstase 2014: D. Năstase, Pălăria lui Alexandru cel Bun. Analele Putnei X/2, 2014, 7-18.

Obolensky 2002: D. Obolenski, Un Commonwealth medieval: Bizanţul. Europa de Răsărit, 500-1453, translated by Cl. Dumitriu, postface by N.-Ş. Tanaşoca (Bucureşti: Editura Corint 2002).

Papathomas 2015: Archim. Grigorios D. Papathomas, Économie ecclésiale. Élucidations terminologiques et rétroactions herméneutiques aux multiples voies de l'Économie (Salonic 2015), at the Internet address https://www.academia.edu/20008721/86._Ecclesial_Economy-DOC_in_French (accessed on 25.04.2024).

Pippidi 1983: A. Pippidi, Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI-XVIII (Bucureşti: Editura Academiei RSR 1983).

Pippidi 1998, 2018: A. Pippidi, Monarhia în Evul Mediu românesc, practică şi ideologie. In: (Eds. O. Cristea, Gh. Lazăr) Naţional şi universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Şerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 80 de ani (Bucureşti: Editura Enciclopedică 1998), 21-39; a study republished in: (Eds. M. Coman, O. Cristea, O. Olar, R.G. Păun, A. Timotin) Andrei Pippidi, mai puţin cunoscut. Studii adunate de foştii săi elevi cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani (Iaşi: Editura Universităţii "Alexandru Ioan Cuza" 2018), 143-158.

Platon, Maleon, Pilat 2009: Al.-Fl. Platon, B.-P. Maleon, L. Pilat (eds.), Ideologii politice şi reprezentări ale puterii în Europa (Iaşi: Editura Universităţii "Alexandru Ioan Cuza" 2009).

Roux 1998: J.-P. Roux, Regele. Mituri şi simboluri, translation and notes by A. Niculescu (Bucureşti: Editura Meridiane 1998).

Székely 2005: M.M. Székely, Gesturile puterii la Ştefan cel Mare. Analele Putnei I/1, 2005, 151-160.

Székely 2006: M.M. Székely, Manifeste de putere la Ieremia Movilă. In: Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească, II, Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca (Rădăuţi: Sfânta Mănăstire Sucevţa 2006), 123-136.

Székely 2008: M.M. Székely, Bogdan al III-lea – note de antropologie politică. Analele Putnei IV/1, 2008, 265-278.

Székely 2010: M.M. Székely, Monarhul ideal în imaginarul Evului Mediu. René d'Anjou şi Ştefan cel Mare. Analele Putnei VI/1, 2010, 283-302.

Székely, Gorovei 2006: M.M. Székely, Şt.S. Gorovei, Les emblèmes impériaux de la princesse Marie Assanine Paléologuine. Études byzantines et post-byzantines V, 2006, 49-87.

Ungureanu 1933-1934: Gh. Ungureanu, Încercările lui Alexandru Costandin Moruz Voievod de a da Moldovei o condică de legi. Arhiva, 3-4, 1933-1934 (excerpt).

Iconomia bisericească, unul din temeiurile justiției penale în Moldova

Cuvinte-cheie: justiție, iconomie bisericească, filantropie, indulgență, anafora, Departamentul Criminalicesc.

Rezumat: Propunem o incursiune în temeiurile justiției domnești în Moldova, în materie penală, pe baza surselor istorice de la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea, recent descoperite la Arhivele Naționale din Iași (România). Aceste surse istorice reflectă activitatea instanței penale din Moldova, numită Departamentul Criminalicesc, a cărei dată de înființare nu se cunoaște cu exactitate, dar care cu certitudine începe să funcționeze spre sfârșitul sec. al XVIII-lea. Vom evidenția statutul domniei în raport cu această instanță penală, așa cum este atestat în acest raport de practică judiciară a acelor vremuri și care erau fundamentele istorice și juridice pe care se sprijinea în funcționarea acestei relații. Perioada cercetată constituie ultimii ani ai așa-numitului „secol fanariot" din Moldova (1711-1822), în timpul căruia instituția domniei a fost grav afectată de regimul politico-juridic otoman, dar una în care domnii țării au păstrat atributele imitate după modelul ideologic bizantin în guvernarea țării, cu cele două principii esențiale: filantropia și indulgența.

Христианская икономия как один из принципов отправления уголовного правосудия в Молдавии

Ключевые слова: правосудие, икономия, филантропия, терпимость, анафора, Уголовный департамент.

Резюме: В работе, на основе исторических источников конца XVIII и начала XIX века, недавно обнаруженных в Национальном архиве в Яссах (Румыния), рассматриваются принципы осуществления уголовного правосудия в Молдавском княжестве. Эти источники освещают деятельность Уголовного департамента, дата основания которого точно неизвестна – вероятно, ближе к концу XVIII века. Особое внимание уделяется вопросу о том, насколько княжеская власть распространялась на отправление правосудия, как это засвидетельствовано судебной практикой того времени, и каковы были историко-правовые основы этого явления. Исследуемый период представляет собой последние годы так называемой «эпохи фанариотов» в Молдавии (1711-1822 гг.), когда княжеская власть была сильно ограничена османским политико-правовым режимом, однако правители княжества продолжали следовать византийской идеологической модели управления, двумя основными принципами которой были филантропия и терпимость.

25.04.2024

Dr. Cătălina Chelcu, Romanian Academy, "A.D. Xenopol" Institute of History, 6 Teodor Codrescu, 700479 Iași, Romania, https//orcid.org/0000-0002-1941-9392, e-mail: catalina.chelcu@yahoo.com

URME ALE UNOR FAMILII NOBILIARE ROMÂNEŞTI ÎN COLECŢIILE COMPLEXULUI MUZEAL ARAD

Felicia Aneta Oarcea

Cuvinte cheie: România, Arad, istorie, patrimoniu, familii nobiliare.

Conceput ca „templu al erudiţiei", muzeul a adăpostit de-a lungul timpului urme cu valoare memorială, istorică, documentară şi artistică a comunităţilor trăitoare în spaţiul multietnic, multiconfesional şi plurilingvistic arădean. Despre cei veniţi sau plecaţi, despre majorităţi şi minorităţi, despre baroni şi oameni de rând vorbesc mărturiile aflate în colecţiile Complexului Muzeal Arad. Trecutul lor şi prezentul nostru a fost păstrat, va fi valorificat şi transmis generaţiilor viitoare, căci „istoria ar fi imposibilă fără memorie – fără memoria mea, a ta, a noastră, a multor generaţii care ne-au precedat şi a celor multe care or să ne urmeze" (Cioroianu 2002, 14) ori „memoria ne poate uni şi nu este un drum spre trecut, ci spre viitor" (Scholten 2015, 141).

De peste 130 de ani, şirul nesfârşit al donatorilor, completat de achiziţiile instituţiei la propunerea specialiştilor, au îmbogăţit patrimoniul mobil arădean. Universul trecutelor vieţi ale nobilimii româneşti din aceste părţi a putut fi reconstituit graţie picturilor, fotografiilor, documentelor, bunurilor culturale bi- şi tridimensionale.

Una dintre influentele familii aristocratice de macedoromâni care s-a împământenit la Căpâlnaş ori în părţile bănăţene a fost **Mocioni** (fig. 1). Castelul şi împrejurimile, dar şi bunurile culturale mobile, găzduite de colecţiile de istorie şi artă – picturi, gravuri, porţelanuri, cărţi, documente şi puţine piese de mobilier (Oarcea 2020, 11-25) –, întregesc patrimoniul unei lumi uitate până nu demult.

Identificată cu dezideratele politice şi naţionale ale românilor din Imperiul Habsburgic şi, apoi, Austro-Ungar (1867), ea a reprezentat un model de convieţuire pentru lumea în care a trăit. Sprijinitoare a culturii, spiritualităţii şi tradiţiilor româneşti, a derulat acte de filantropie, a înfiinţat şi susţinut societăţi culturale, a acordat burse

Fig. 1. Blazonul familiei Mocioni de Foen.

tinerilor merituoşi, a militat pentru implicarea românilor în viaţa politică din imperiu şi a contribuit la consolidarea României. Înnobilaţi în veacul al XVIII-lea, datorită faptelor de vitejie, membrii acesteia s-au constituit în două ramuri: *Mocioni de Foen* şi *Mocioni*, alias *Popovici* (Botiş 2003, 19-27). Întemeietorul ramurii *Mocioni de Foen*[1], Andrei[2], a fost înnobilat de împăratul Iosif al II-lea în anul 1780, dobândind şi moşia Foen din Banat (Berényi 2017, 132-134, 136-137; Botiş 2003, 27; Mureşan 2008, 13-32). Cea de-a doua ramură a fost întemeiată de Mihai. Au fost înnobilaţi ca armalişti, „fără donaţiunea unei

[1] Complexul Muzeal Arad, Colecţia de Istorie, Fond Muzeu Oraş (CMA, CI, FMO), nr. inv. 9411.

[2] Andrei Mocioni de Foen s-a căsătorit cu Elena Cojoca, cu care a avut patru copiii: Petru, Constantin, Naum şi Ioan. Primii trei fii nu au avut descendenţi. În 1782, fiind asasinat, titlul de înnobilare a fost emis la 28 februarie 1783, pe numele soţiei sale, beneficiari cu drepturi depline ajungând şi urmaşii lor. Ioan (1780-1854) s-a căsătorit cu Iuliana Panaiot (1787-1858), având 18 copii, dintre care au trăit cinci băieţi – Petru (1808-1858), Andrei (1812-1880), Antoniu (1816-1890), George/Gheorghe (1823-1887) şi Lucian (1826-1854) – şi două fete – Ecaterina (1806-1878) şi Ana (1820-1845).

moşii şi fără predicat", la 1 iunie 1798[3], de împăratul Francisc I (Berényi 2017, 132-170).

Înrudindu-se cu familiile aristocratice ale vremii, ei au continuat să domine scena politică, economică, filantropică ori culturală până la mijlocul veacului XX, când ultima descendentă, Ecaterina (Tinka) de Mocioni, căsătorită Teleki, şi fiul ei, Eugen, au fost deposedaţi de bunurile lor, ajungând la mila cunoscuţilor. Bunurile lor imobile – castelele de la Căpâlnaş, Bulci, Foen – sau mobile, păstrate în colecţiile muzeului arădean, aduc aminte de stăpânii lor de odinioară. Odată cu ei, s-a stins o lume.

Din şirul micilor nobili români, care au adus o contribuţie notabilă la consolidarea structurilor politice, culturale, naţionale şi spirituale româneşti amintim **familia Petranu „de Ileanda"**, *Petrán,* sau *Petrean de Nagy Ilonda* (Ileanda, judeţul Sălaj). Înnobilată de principele transilvănean G. Rákoczy, în anul 1650, pentru servicii militare, reconfirmarea au căpătat-o Matei şi Mihai Petranu în 1716 (fig. 2)[4]. Istoricul Augustin Mureşan a realizat o descriere a blazonului acesteia, prezentându-l astfel: „scut în câmp de azur, pe o terasă deluroasă, verde, se află un graur negru cu ghearele roşii şi ciocul roşu, ţinând în el un ciorchine de strugure de culoare naturală. Scutul timbrat de un coif de argint, cu grile, în interior roşu, este suprapus de o coroană deschisă de aur, cu trei fleuroane, din al cărui cimier iese un leu de aur, limbat roşu, cu coada în sus şi bifurcată, terminată în formă de o frunză şi o floare, ţinând în laba dreaptă superioară, ridicată, o sabie cu lama lată, de argint, mânerul şi garda de aur. De sub coroană ies lambrechini, aur şi azur în dreapta şi argint şi roşu în stânga.

Fig. 2. Blazonul familiei Petranu de Ileanda.

Dedesubt textul însoţitor cu litere capitale de aur, în limba latină, glăsuieşte: ARMA PRO MATHIA ET MICHAELE PETRAN/PATENTER CONFECTA/ANNO DOMINI MDCCXVI" (Mureşan 2013, 60-65). O reconfirmare a statutului nobiliar au primit în vremea împărătesei Maria Theresia (14 martie 1773), familiile fiind amintite în localităţile Almaş şi Şiria (Puşcariu 2003, 87, 95, 294). Diplomei de înnobilare i se adaugă alte bunuri culturale, donate de Aurelia Petranu, soţia lui Ioan, şi de nepoata ei, Delia Olaru.

Străbătând timpul istoriei, doi dintre membrii acestei familii au marcat cultura şi spiritualitatea românească. Este vorba despre reputatul profesor de limba română **Ioan Petranu** (1864-1904) şi fiul acestuia **Coriolan**, primul istoric de artă transilvănean şi unul dintre părinţii muzeologiei româneşti. Diploma de doctor în *Istoria literaturii maghiare şi în filologia latină ca studii secundare*, fotografii şi manuscrise ori manuale şcolare constituie mărturii ale activităţii acestui neobosit nobil erudit.

Despre primul istoric de artă transilvănean au scris în anii din urmă reputatul universitar Nicolae Sabău şi academicianul Marius Porumb, Elena Rodica Colta şi mulţi alţii. Universal acceptat ca un geniu într-o perioadă în care istoria artei

[3] Mihai de Mocioni s-a căsătorit, în anul 1761, cu Eva de Kefala. Copiii lor, Petru, Dimitrie, Ioan şi Mihaiu, au fost distinşi de împăratul Francisc I cu privilegiul de „nobili armalişti". Cele trei fete au întemeiat familii: Maria – cu baronul Mihai Horvath, Elena – cu Naum Derra şi Ecaterina – cu Pellenga Diamandi. Mihai de Mocioni, fiul lui Petru, la 2 februarie 1836, s-a căsătorit cu Ecaterina Mocioni de Foen, fiica lui Ioan şi a Iulianei Panaiot. Doi băieţi, Alexandru şi Eugen, au rămas în viaţă. Alexandru s-a căsătorit cu văduva Elena Mocioni de Foen, născută Somogyi de Gyöngyös (1840-1915), neavând copii. Eugen Mocioni a întemeiat familie, la 28 iunie 1882, cu Terezia Horváth de Zalabér (1859-1934), descendentă din familia baronilor Coletti şi Rolsberg. I-a dăruit cinci copii: Ecaterina (24 iunie 1883 - 1959), căsătorită la 19 ianuarie 1917, cu contele Eugen Teleki de Szék (1880-1947); Eugenia (20 septembrie 1884 - 5 august 1937); Petru (26 august 1885 - 25 iunie 1915); Alexandru (8 martie 1887 - 22 august 1926); Ioan/Ionel (20 martie 1893 - 3 octombrie 1930).

[4] CMA, CI, FMO, nr. inv. 12158.

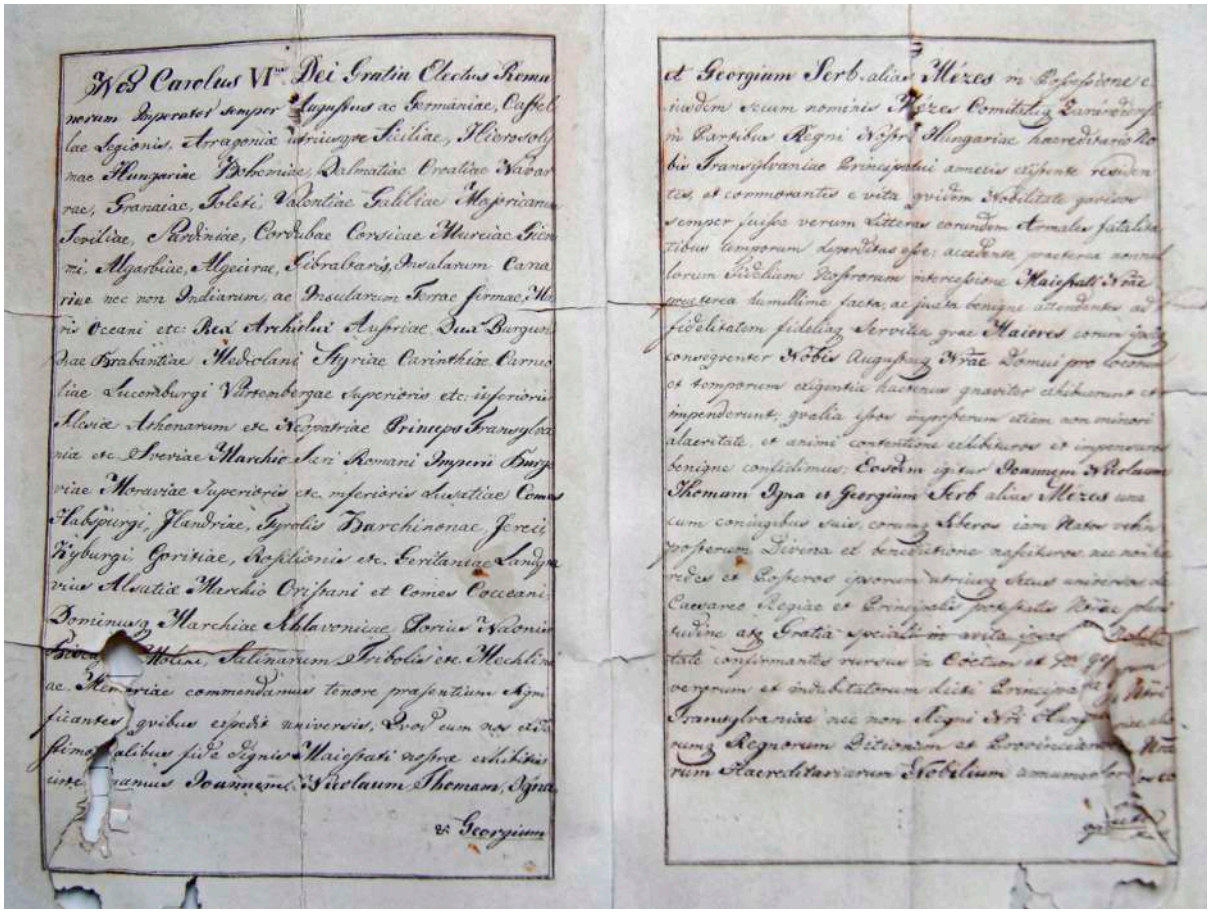

Fig. 3. Diploma de înnobilare a familiei Serb-Mézes.

românești își căuta drumul, **Coriolan Petranu** (1893-1945) a pus piatra-i de temelie, elaborând numeroase articole, studii și desfășurând numeroase anchete de teren, prin care a inventariat – atât cât a putut – patrimoniul ecleziastic românesc (Oarcea 2023, 411-422). Bunuri cu valoare memorială reîntregesc universul lui Petranu. Diploma de doctor din colecțiile muzeului arădean „poartă sigiliu în ceară roșie și semnătura unor reputați profesori ai universității vieneze. Documentul pe pergament a fost preluat, în 1990, de antropologul dr. Elena Rodica Colta de la Ileana Florea, soția cunoscutului folclorist I.T. Florea, apropiată a Deliei Olariu, nepoata lui Ioan Petranu”[5].

Arhiva personală a familiei cu fotografii, scrisori, clișee pe sticlă, manuscrise și broșuri ale lui Ioan și Coriolan Petranu au fost reunite în Fondul Petranu sau înregistrate la Fondul Muzeu Oraș, în Colecția de Istorie. Crâmpeie din universul petranian recompun fragmentar „tezaurul risipit”, a cărui valoare ar fi reprezentat, înainte de al Doilea Război Mondial, 6-8 milioane lei”. Cărțile aduc și ele aminte de vastele preocupări ale lui Coriolan Petranu (Colta 1994, 40-41). Din bogata-i bibliotecă, le regăsim pe cele din colecțiile muzeului arădean și ale Bibliotecii Județene „A.D. Xenopol”.

O altă familie care a marcat istoria spațiului arădean a fost **Serb (Sierbu), alias Mézes.** Privilegiile celor trei patrifamilii au fost reînnoite de Carol VI, în 1722. Blazonul lor era alcătuit dintr-un scut albastru, cu „un călăreț cu cap de turc în sabie, deasupra-i coroana cu trei pene, din jos, trei munți” (Pușcariu 2003, 42, 344). Privilegiile au fost confirmate lui Ioan, Nicolae, Toma, Igna și Georgiu, în anul menționat deja. Diploma deținută în colecțiile muzeului arădean este una care le reconfirmă statutul (fig. 3)[6].

[5] CMA, CI, FMO, nr. inv. 12170 (Diploma a fost înregistrată oficial în patrimoniul Complexului Muzeal Arad, potrivit Procesului-verbal nr. 22, din 9 ianuarie 2013).

[6] CMA, CI, Fond Muzeu Feudal (FMF), nr. inv. 5478.

Despre urmaşii acestora deţinem informaţii disparate. Cercetătorii consemnează că după Revoluţia din 1848-1849, Teodor Şerb, „vestitul român din Pesta", a fost desemnat comisar districtual pentru Beiuş", de unde, ulterior, a fost transferat la Lugoj ca preşedinte al Tribunalului Cesaro-Regal din Caraş (Berényi 1990, 156-157). Ajuns în 1862 comite suprem al Aradului, românii au fost nemulţumiţi de implicarea ineficientă a lui în numirea unor funcţionari români în comunele cu populaţie majoritar românească, care să le reprezinte interesele (Arad 1978, 299).

Fiul acestuia, Gheorghe Serb (1850-1913), a văzut lumina zilei în casa comitelui suprem şi jude la Curia din Budapesta, Teodor Şerb, în 1850. Când fiul său se năştea, Teodor era şeful administraţiei cercuale. A urmat cursurile gimnaziale şi universitare la Budapesta, unde a obţinut diploma de avocat (1876). Gheorghe Serb (Biserica 1889, 128) a fost preşedintele Societăţii „Petru Maior"[7].

Între 1871-1876, acesta a fost angajat la Ministerul Agriculturii. Timp de 20 de ani, a fost avocat al Fundaţiei Gojdu. La finalizarea cursurilor universitare, şi-a deschis propriul cabinet de avocat la Budapesta. Membru al Partidului Liberal, el a candidat în cercul Zorleţului (Caraş-Severin), făcând parte din comisia militară şi cea financiară. Ulterior, a fost ales ca membru în Sinodul bisericesc din Caransebeş şi la Congresul Naţional Bisericesc de la Sibiu, în 1877 (Berényi 2012, 75-76).

Numit înalt funcţionar la Curia regească din Budapesta, a fost secretar la Partida Naţională Română Moderată, înfiinţată în martie 1884, al cărei preşedinte a fost mitropolitul Miron Romanul. Oficiosul noii organizaţii politice a fost gazeta politică, economică şi literară, care apărea la Budapesta de trei ori pe săptămână, *Viitorul*. Gheorghe Serb figura printre întemeietorii acesteia (Berényi 2000, 141).

A îndeplinit funcţia de casier al Societăţii pentru Fond de Teatru Român. Cunoscut filantrop, el a donat 4.000 de coroane pentru fondarea şcolii de fete a Reuniunii Femeilor Române din Arad şi din Provincia Arad, iar pentru zidirea bisericii române ortodoxe din Budapesta – 20.000 de coroane (Berényi 2012, 75-76).

O altă familie zărăndană, înnobilată, la începutul veacului al XVIII-lea, de împăratul habsburgic Carol VI, a fost **Slăv de Buceava/Brusturi**. Ioan Slăv a primit diploma de înnobilare la 17 aprilie 1720, după ce nobilul Emeric Ribiczei a atestat eliberarea din iobăgie a lui Ioan Slăv. Stema cuprindea „un scut militar aurit, pe câmpul scutului – un arbust de trandafir cu flori parţial deschise, parţial închise, deasupra căruia se văd două mâini omeneşti turnând apă curată din două vase de argint. Deasupra scutului este aşezat un coif militar închis, timbrat de o diademă regală şi împodobit cu panglici de diferite culori"[8]. Satul Buceava, intrat în stăpânirea lor, a fost locuit de 12 familii în 1862, iar în Hălmagiu locuiau 7 familii cu acest patronim (Mager 2017, 103).

Longeviva familie îşi întinde stufosul arbore genealogic până în contemporaneitate[9].

Un urmaş al acestei familii, Gheorghe Slev din Vârfurile, a relatat că la Adunarea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 au participat mulţi tineri din Ţara Zarandului. Plecaţi cu acordul părinţilor, ei au fost martori ai visului de unitate al tuturor românilor. Povesteşte că „românii zărăndani s-au deplasat la Alba Iulia cu trenul şi apoi pe jos, iar cei din zona Chisindia au trecut Munţii Zarandului în Valea Mureşului la Bârzava, pe jos, şi de aici, cu trenul, şi unii, şi alţii au parcurs distanţe considerabile, fiind ştiut că între Brad şi Alba Iulia, pe traseul lui Gheorghe Slev sunt cca 100 km, iar de la Chisindia la Bârzava – cam 32 km. Nu a fost un lucru prea uşor, ţinând cont că deplasarea a avut loc la sfârşitul lunii noiembrie, ceea ce demonstrează că zărăndanii, ca şi românii din

[7] Societatea „Petru Maior" a fost înfiinţată la 9 februarie 1862 şi inaugurată neoficial la 20 februarie acelaşi an.

[8] Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, Fond Personal Gheorghe Ţârcuş (SJANA, FPGŢ), dos. 6/1979, f. 4, 43-45. La filele 46-49 se găseşte diploma în limba latină, dactilografiată.

[9] SJANA, FPGŢ, f. 60-61 (Ioan Slăv l-a avut pe Ilie, care, la rându-i, a avut patru copii: Iuon, Antoniu, Nicolae şi George. La rându-i, Nicolae i-a avut pe Ilie, Tornea, Măriuţa, Nina, Aniţa, Lena, Rozalia, Toma. Ilie i-a avut pe Ioan (n. 1884), Verona, Angelina, Mina, Valeria, Ioan i-a avut pe Petru, Teodor, Ilie, Traian şi Maria. Petru a avut-o pe Olivia. Ioan al lui Ilie l-a avut pe Danu, care a avut pe Petru şi Toma. Petru l-a avut pe Nicolae, Nicolae i-a avut pe Maria, Ioan şi Viorica. Antonie al lui Ilie a avut-o pe Rozalia. George al lui Ilie i-a avut pe Petru şi Marina. Petru i-a avut pe Aurel (32 ani) şi Lena. Aurel a avut trei copiii, un băiat şi două fete). Averea familiei, în 1941, a fost păstrată şi împărţită între urmaşi.

Fig. 4. Diploma de înnobilare a familiei Slăv/Slev de Buceava.

alte părţi[10], erau gata de orice sacrificii pentru a lua parte la marea sărbătoare a naţiunii"[11]. Acelaşi pasionat de istorie a tradus textul diplomei nobiliare (fig. 4)[12], pe care-l redăm în continuare:

„Noi, Carol VI, din mila lui Dumnezeu veşnic divin împărat ales al românilor etc. Prin cuprinsul scrisorii de faţă dăm de ştire tuturor cărora se cuvine că, deoarece, prin scrisoarea de eliberare a credinciosului nostru nobil Emeric Ribiczei, chibzuitul său iobag Ion Slăv din posesiunea Buceava a comitatului Zărand, pentru serviciile sale de fidelitate, şi-a dobândit eliberarea de acesta, hotărâm că este eliberat de sub jugul iobăgiei. În afară de aceasta, făcându-se smerită mijlocire în această cauză din partea unor credincioşi ai noştri, nu ne îndoim că va face cu mai multă străduinţă servicii de fidelitate faţă de noi şi augusta noastră domnie. Aşadar, pe Ion Slăv şi pe toţi moştenitorii şi urmaşii săi, deja născuţi, şi pe cei ce, prin binecuvântarea Domnului, se vor naşte de acum înainte, de ambele sexe, ieşind, prin osebita noastră milostivire şi prin plinătatea puterii noastre imperiale cezaro-crăieşti, din starea şi condiţia lor de ţărani şi nobili, îl aducem în rândul şi în numărul nobililor adevăraţi şi neîndoielnici din principatul nostru ereditar al Transilvaniei, ca şi din regatul nostru Ungaria şi din alte regate, ţinuturi şi provincii ale noastre ereditare, urmând a fi înşiraţi, numiţi şi înscrişi. Încuviinţăm şi, după buna noastră ştiinţă, hărăzim cu chibzuinţă ca aceştia să poată şi să aibă puterea ca, de acum înainte, în vremurile viitoare şi veşnic să se folosească, să aibă parte şi să se

[10] Stan Aureliu Lazăr (n. 6 martie 1894, Văsoaia, Chisindia – 1981, Arad). S-a născut în casa lui Ştefan şi a Consuelei. A urmat patru clase la Gimnaziul din Brad şi alte două la Gimnaziul din Arad. Între 1919-1926, a fost notar la Măderat. Până la pensionare a fost notar la Peregul Mic, Aradul Nou şi Nădlac. A participat la Alba Iulia cu Vasile Stana, zis Pământeanu, trecând prin Văsoaia – Munţii Zarandului – Bârzava, de unde au luat trenul spre Alba Iulia. El a avut o fiică, pe Stăncuţa Stan, care a locuit în Arad. Gheorghe Slev, zis a Lenchi din Vârfurile (n. 8 iunie 1902, Vârfurile), Stana Vasile, zis Pământeanu (n. 1894, Chisindia – 1960?), Olariu Gheorghe din Rostoci, Neamţu Pavel din Guravăii, Slev Nicolae din Aciuţa, Nicoară Gheorghe din Vidra, Petrişor Teodor, Colf Teodor, zis Petriţa.

[11] SJANA, FPGŢ, dos. 20/1988, f. 6-7, 8-10.

[12] CMA, CI, FMF, nr. 5369.

bucure de toate acele părtiniri, cinstiri, înlesniri şi scutiri de care s-au folosit, s-au bucurat şi se folosesc şi se bucură, prin naştere, drept sau după datina străveche, ceilalţi nobili adevăraţi şi neîndoielnici din numitul nostru principat al Transilvaniei, ca şi din regatul nostru Ungaria şi din celelalte regate, ţinuturi şi provincii ereditare ale noastre; de asemeni, să aibă putere şi să poată toţi moştenitorii şi urmaşii acestora de ambele sexe. Iar spre mărturia acestei milostiviri, îndurări şi dărnicii arătate de noi faţă de aceştia şi ca semn al nobleţei adevărate şi neîndoielnice sunt aceste arme sau însemne de nobleţe. Adică scutul militar aurit din al cărui fundal iese un arbust decorat cu trandafiri roşii, cu flori parţial deschise, parţial închise, din care se văd două mâini omeneşti, din două părţi cufundându-se în ... limpede în vase de argint. Deasupra scutului este aşezat un coif militar închis, pe care îl atinge o coroană regală, iscusit împodobită cu pietre preţioase şi perle mari. La capătul de sus sau conul coifului, nişte fascii de diferite culori se risipesc domol spre extremităţile scutului, împodobindu-l foarte frumos. Astfel, toate acestea, ilustrate cu pricepere de pictor în culori autentice, se văd mai clar la începutul sau la capul prezentei noastre scrisori. Hotărâm cu mărinimie să-i fie dată şi hărăzită aceluiaşi Ion Slăv şi tuturor moştenitorilor şi urmaşilor săi de ambele sexe.

Hotărâm şi, după buna ştiinţă a noastră, hărăzim cu chibzuinţă ca aceştia de acum înainte şi în vremurile viitoare şi veşnic să aibă aceleaşi arme sau însemne ale nobilităţii ca şi ceilalţi nobili adevăraţi şi neîndoielnici din numitul nostru principat al Transilvaniei şi din regatul nostru Ungaria şi din celelalte regate, ţinuturi şi provincii ereditare ale noastre, cu aceleaşi drepturi, înlesniri şi scutiri de care s-au folosit, s-au bucurat şi se folosesc şi se bucură aceştia prin naştere, drept sau după datină străveche, oriunde în războaie, întreceri, lupte, aruncări cu suliţa, turniruri, şi în alte exerciţii militare şi nobiliare; de asemenea, de sigilii, mantie, valtrap, haine brodate, inele, steaguri, scuturi, corturi, case şi cripte în general, în orice împrejurări şi campanii în temeiul nobleţei depline, adevărate, curate şi neîndoielnice, prin care aceştia să fie distinşi şi respectaţi de toţi oamenii, de orice stare, condiţie, slujbă, treaptă şi rang; voim să fie numit, să se considere şi să se socotească şi poruncim să aibă şi să facă şi să poată şi să aibă putere şi să poată să se folosească, să aibă parte şi să se bucure de acestea în veci; şi de asemeni toţi moştenitorii şi urmaşii acestora de ambele sexe să aibă puterea şi să poată. Şi în aceeaşi măsură, prin bunăvoinţa noastră, al proprietăţii numite Szlavesz, în numita posesiune Buceava, tot din comitatul Zarand şi situată între Brusturi şi Cristeşti, prin care domnul său de pământ, amintit mai sus l-a scutit împreună cu acesta de orice cens, taxă şi contribuţie faţă de noi, atât cele de rând, cât şi cele neobişnuite şi de ajutor militar şi de plată faţă de camera noastră şi de îndeplinirea oricăror servicii publice şi civile, de găzduirea oaspeţilor pe domeniul său; de asemenea, semănăturile, gospodăriile şi culturile agricole şi orice alte moşteniri şi pământuri arabile, între adevăratele hotare ale teritoriului susnumitei posesiuni Buceava, la acea proprietate, stăpânite şi avute de drept şi din vechime se scutesc de orice alte dări şi plăţi pentru totdeauna, hotărâm cu milostivire să fie scoase, aduse şi nobilitate, după cum scoatem, aducem şi nobilităm.

Ioannes Iosephus Bornemisza de Kaszon

Samuel Alvinezi[13].

***

O altă familie, înnobilată, la 1 august 1701, de împăratul Leopold, a fost **Vlad de Zarand**. Nobilitatea ei, reconfirmată până spre mijlocul veacului al XIX-lea, a fost demonstrată de urmaşii acesteia Ioan, Andrei şi Nicolae Vlad de Zarand, care au prezentat documentul într-un proces de dovedire a titlului nobiliar Tablei Regeşti de la Târgu Mureş, la 11 iunie 1836 (fig. 5)[14]. Documentul s-a aflat la acea vreme în posesia notarului comunei Tomeşti (judeţul Hunedoara), Nicolae Vlad, fiind găsit de tatăl amintitului pe grinda unei case din Leanţ, locul de baştină al acestuia. Asociată cu familia Leucean, conform unui act din 21 aprilie 1826[15], urmele ei s-au pierdut în negura timpului. Conform procesului verbal 466/1966, diploma în limba latină a fost achiziţionată de muzeul arădean de la un apropiat al acestora, stabilit la Târgu Mureş.

Zestrea lor au transmis-o descendenţilor, care au păstrat unele documente şi obiecte cu valoare memorială în propriile cufere. Supravieţuitoare ale vremurilor comuniste, ele deschid noi orizonturi de cercetare a unei lumi fascinante, ai cărei

[13] SJANA, FPGŢ, dos. 6/1979, f. 43-45. La filele 46-49 se găseşte diploma în limba latină, dactilografiată.
[14] CMA, CI, FMF, nr. inv. 4449.
[15] SJANA, FPGŢ, dos. 6/1979, f. 7.

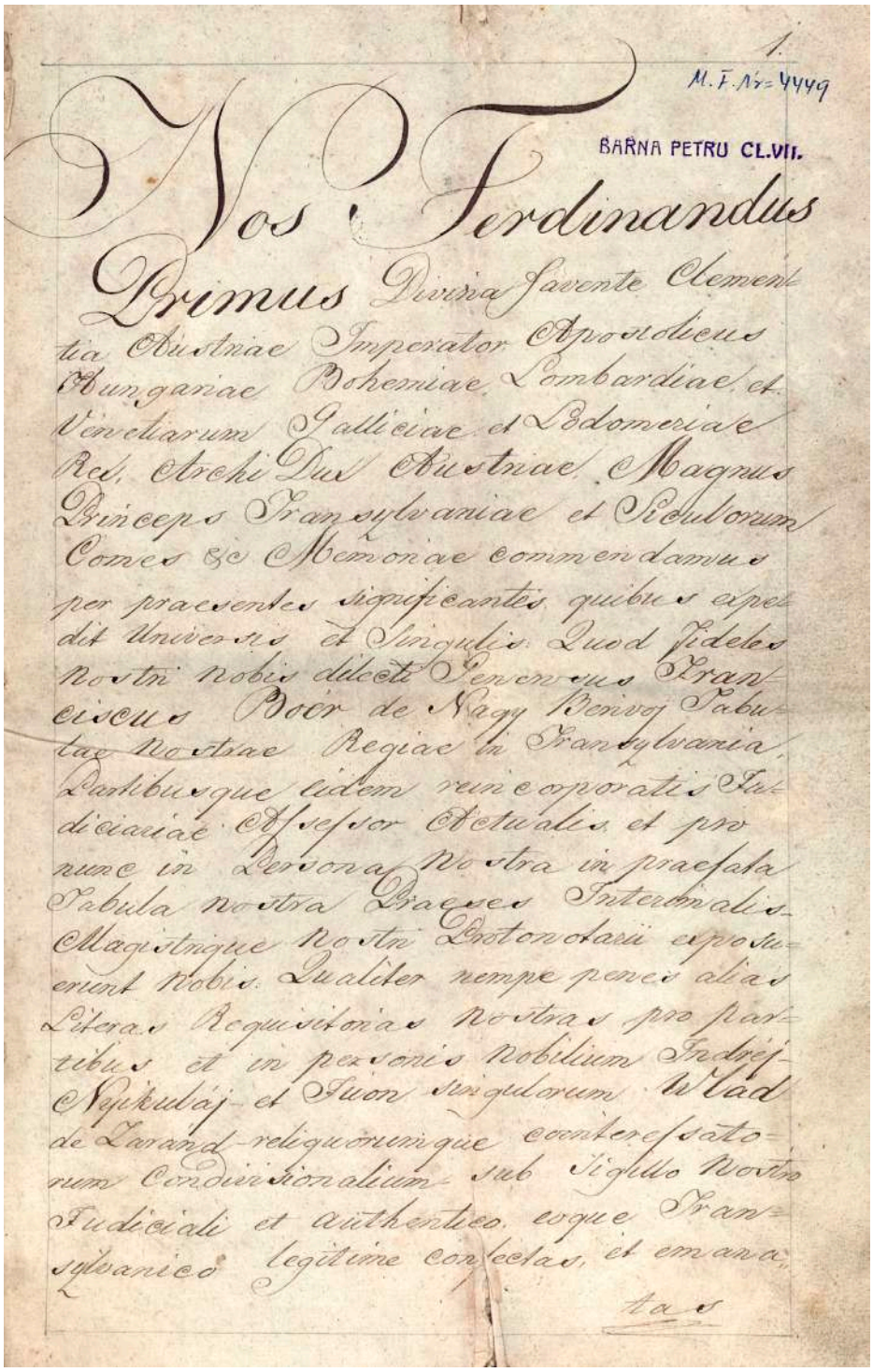
M. F. Nr. 4449
BARNA PETRU CL.VII.
Nos Ferdinandus
Primus Divina favente Clemen
tia Austriae Imperator Apostolicus
Hungariae Bohemiae Lombardiae et
Venetiarum Galliciae et Idomeriae
Rex, Archi Dux Austriae, Magnus
Princeps Transylvaniae et Siculorum
Comes &c Memoriae commendamus
per praesentes significantes quibus expe
dit Universis et Singulis Quod fideles
Nostri nobis dilecti Generosus Fran
ciscus Boer de Nagy Benyoj Tabu
lae Nostrae Regiae in Transylvania
Partibusque eidem unicorporatis Iu
diciariae Assessor Actualis et pro
nunc in Personam Nostra in praefata
Tabula nostra Praesen Interimalis
Magistrique Nostri Protonotarii exposu
erunt Nobis Qualiter nempe penes alias
Litteras Requisitoriales Nostras pro par
tibus et in personis Nobilium Andreij
Nyikubáj et Ivon Singulorum Vlad
de Zarand reliquorumque contersatio
rum Condivisionalium sub Sigillo Nostro
Iudiciali et authentico eoque Tran
sylvanico legitime confectas, et emana
tas

Fig. 5. Diploma de înnobilare a familiei Vlad de Zarand.

reprezentanţi au modelat prin puterea exemplului o bună parte din lumea în care trăim şi noi astăzi. În curgerea veacurilor, trecutele lor zbateri pentru dovedirea nobilităţii în faţa autorităţilor administrative au lăsat urme – fie păstrate în colecţiile muzeului arădean, fie care zac în colecţii particulare. Nouă, generaţiei de astăzi, ne revine datoria de a valorifica patrimoniul lăsat ca o moştenire de nepreţuit, căci păstrarea lui este un atribut al popoarelor civilizate.

Bibliografie

Arad 1978: Arad permanenţă în istoria patriei (Arad 1978).

Berényi 1990: M. Berényi, Aspecte naţional-culturale din istoricul românilor din Ungaria (1785-1918) (Budapesta 1990).

Berényi 2000: M. Berényi, Cultura românească la Budapesta în secolul al XIX-lea (Giula 2000).

Berényi 2017: M. Berényi, Familii şi personalităţi macedoromâne din Pesta (secolele XVIII-XIX) (Giula 2017).

Biserica 1889: Biserica şi Şcoala, XIII/13, 1889, 128.

Botiş 2003: T. Botiş, Monografia familiei Mocioni, ediţie îngrijită de dr. Fl. Drăşovean (Timişoara 2003).

Cioroianu 2002: A. Cioroianu, Focul ascuns în piatră. Despre istorie, memorie şi alte vanităţi (Bucureşti 2002).

Colta 1994: E.R. Colta, Un tezaur risipit: Colecţia de artă Coriolan Petranu. In: Studii şi comunicări, II (Arad 1994), 40-41.

Mager 2017: T. Mager, Ţinutul Hălmagiului. Monografie (Bucureşti 2017).

Mureşan 2008: A. Mureşan, Steme ale familiei Mocioni (Arad 2008).

Mureşan 2013: A. Mureşan, O stemă a Petranilor, ramură din zona Aradului. In: (Ed. D. Sinaci, Em. Arbonie) Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana, 95 de ani de la Marea Unire, VII (Arad 2013), 60-65.

Oarcea 2020: F.A. Oarcea, „Familia Mocioni. Incursiuni istorice". In: Familia Mocioni. Valori patrimoniale în colecţiile Complexului Muzeal Arad (Bucureşti 2020), 11-25.

Oarcea 2023: F.A. Oarcea, Nobilimea românească arădeană în veacurile XIX-XX. Familia Petranu de Ileanda – destin şi istorie. Banatica 33/2, 2023, 411-422.

Puşcariu 2003: Ioan Cavaler de Puşcariu, Date istorice privitoare la familiile nobiliare române (Cluj-Napoca 2003).

Scholten 2015: J. Scholten, Tovarăşul baron. O călătorie în lumea pe cale de dispariţie a aristocraţiei transilvane (Bucureşti 2015).

Traces of some Romanian noble families in the collections of the Arad Museum Complex

Keywords: Romania, Arad, history, heritage, noble families.

Abstract: The Arad Museum Complex, conceived as a "temple of erudition", has preserved over time the traces of the communities once lived in the multi-ethnic, multi-religious and multi-lingual space of Arad. The bygone world of the Romanian nobility of this region has been recreated through paintings, photographs, documents, 2D and 3D objects, and other cultural values. Thus, one of the influential Macedonian-Romanian aristocratic families that settled in Căpâlnaş was the Mocioni family. Among the families of the minor Romanian nobility, we mention the Petranu "de Ileanda" family, whose representatives made a significant contribution to the political, cultural, national and spiritual consolidation of the local society. The history of Arad also includes the families of Serb (Sierbu)-Mézes, Slăv de Buceava/Brusturi, Vlad de Zarand, ennobled in the 17th-18th centuries by emperors from the House of Habsburg or Transylvanian princes, for military merits. Having served as models of dignified coexistence for generations, they have largely shaped the world we live in today. The museum collections of Arad partially preserve documents testifying to the noble dignity of these families. It is the duty of historians and researchers to shed light on the lives and destinies of the nobles of Arad, drawing on evidence from museum collections.

List of illustration:

Fig. 1. The Mocioni of Foen family's coat of arms.

Fig. 2. The Petranu de Ileanda family's coat of arms.

Fig. 3. The Serb-Mézes family's Diploma of Ennoblement.

Fig. 4. The Slăv/Slev de Buceava's Diploma of Ennoblement.

Fig. 5. The Vlad of Zarand's Diploma of Ennoblement.

Свидетельства о румынских дворянских семьях в коллекциях Арадского музейного комплекса

Ключевые слова: Румыния, Арад, история, наследие, дворянские семьи.

Резюме: Арадский музейный комплекс, задуманный как «храм эрудиции», на протяжении долгого времени хранит свидетельства о людях, некогда живших на многоэтничном, многоконфессиональном и многоя-

зычном пространстве Арада. Ушедший мир румынской знати этого региона был воссоздан благодаря предметам живописи, фотографиям, документам, двухмерным и трехмерным объектам и прочим культурным ценностям. Так, одной из влиятельных румыно-македонских аристократических семей, поселившихся в Кэпыльнаше, была семья Мочиони. Среди семей мелкой румынской знати упомянем семью Петрану «де Илеанда», представители которой внесли заметный вклад в политическую, культурную, национальную и духовную консолидацию общества. В историю Арада также вошли семейства Серб (Сьербу)-Мезес, Слэв де Бучава/Брустурь, Влад де Заранд, возведенные в дворянство в XVII-XVIII веках императорами из дома Габсбургов или трансильванскими князьями за военные заслуги. Из поколения в поколение служа образцом достойного сосуществования, они во многом сформировали мир, в котором мы сегодня живем. В музейных коллекциях Арада частично сохранились документы, свидетельствующие о дворянском достоинстве этих родов. Долг историков и исследователей – пролить свет на жизни и судьбы дворян Арада, опираясь на свидетельства из музейных коллекций.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Герб семьи Мочони де Фоен.

Рис. 2. Герб семьи Петрану де Илеанда.

Рис. 3. Дворянская грамота семьи Серб-Мезес.

Рис. 4. Дворянская грамота семьи Слэв де Бучава.

Рис. 5. Дворянская грамота семьи Влад де Заранд.

27.03.2024

Prof. dr. Felicia Aneta Oarcea, Complexul Muzeal Arad, România, https://orcid.org/0000-0002-9952-6218, e-mail: felly_oarcea@yahoo.com

INTEGRAREA PERIFERIILOR OCCIDENTALE ÎN IMPERIUL RUS. PROBLEMA ELITELOR ÎN PERIOADA 1812-1828

Sergiu Boţolin

Cuvinte-cheie: Basarabia, Imperiul Rus, periferii occidentale, integrare, guvernare indirectă.

În secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, Imperiul Rus a experimentat o tranziţie semnificativă în metodele de consolidare şi menţinere a puterii asupra teritoriului său vast şi divers. Expansiunea către Europa, favorizată de declinul din secolul XVIII al celor trei rivali imediaţi – otomanii, suedezii şi polonezii –, precum şi de slăbirea protectorului lor, Franţa (Lieven 2006, 13), a adus cu sine, în mod inevitabil, creşterea poverii asupra sistemului administrativ. Noile achiziţii teritoriale din Europa necesitau un guvernământ distinct faţă de regiunile interne ale Imperiului rus, dat fiind că aici existau structuri economice, sociale şi politice solide, bazate pe tradiţii îndelungate de sorginte europeană. Astfel, în teritoriile poloneze, în Finlanda şi chiar în Basarabia, denumite convenţional în text *periferii occidentale*, Centrul a fost determinat să adopte o abordare flexibilă, evitând impunerea rapidă şi strictă a normelor imperiale. În schimb, s-au recunoscut drepturile şi privilegiile tradiţionale ale elitei locale, conturând forme hibride de guvernare, care combinau elemente ale administraţiei imperiale cu particularităţile locale. Totuşi, adaptarea la specificul local nu se făcea din altruism, ci din intenţia strict pragmatică a autorităţilor centrale de a-şi facilita administrarea şi exploatarea noilor resurse, fără a compromite unitatea şi autoritatea centrală. Totodată, regimul imperial a fost foarte atent să combată instituţiile politice autonome, în jurul cărora s-ar fi putut cristaliza identităţi periculoase, şi să zdrobească orice formă de separatism încă de la naştere (Lieven 2006, 11-12).

Menţionăm că periferiile nu reprezentau simple margini ale sistemului imperial sau entităţi exterioare acestuia, ci constituiau o parte esenţială şi integrantă din acesta, aducând cu ele diversităţi şi particularităţi. Această „unitate în diversitate" nicidecum nu trebuie privită ca o deviză politică, ci ca o reflecţie a unei realităţi complexe în interacţiunile dintre centru şi periferie, în care cea din urmă trebuie văzută ca un actor capabil să influenţeze comportamentul centrului, şi nu doar ca un simplu receptor al deciziilor acestuia. Această nouă paradigmă rezulta dintr-un proces de europenizare a imaginii imperiale a Rusiei, chiar dacă într-o manieră superficială, implicând mai multe aspecte, printre care reconceptualizarea spaţiului geografic intern. Acest proces stabilea o distincţie clară între centrul imperial, sau metropolă, pe de o parte, şi domeniul colonial, pe de altă parte (Bassin 2006, 46). Cu alte cuvinte, centrul şi periferia, mai ales în cazul celei occidentale, reprezentau doi subiecţi distincţi, interdependenţi, chiar dacă neechivalenţi, dar care se modelau reciproc printr-un flux intens de interacţiuni, iar maleabilitatea centrului în faţa specificului local depindea foarte mult de puterea reacţiei locale, aşa încât centrul încerca să nu rişte stabilitatea regiunii prin forţarea omogenizării, preferând o abordare flexibilă, care să menţină echilibrul şi să asigure respectarea intereselor imperiului.

În complexitatea raporturilor centru - periferie în ceea ce priveşte integrarea periferiilor occidentale este dificil de identificat exact unde s-au manifestat procesele de asimilare şi unde cele de aculturalizare, pentru că, deşi adesea utilizate complementar sau interschimbabil, aceste concepte prezintă şi nuanţe distincte. Asimilarea implică adoptarea trăsăturilor unei culturi dominante de către o cultură minoritară, deseori renunţând la caracteristicile sale distinctive. În contrast, aculturalizarea descrie o interacţiune culturală în care indivizii sau grupurile îmbrăţişează elemente noi dintr-o cultură străină, fără a renunţa complet la propria identitate culturală. În cazul periferiilor occidentale, asimilarea şi aculturalizarea nu au fost procese antagonice, ci au interacţionat adesea într-o reţea complexă de schimburi culturale şi

negocieri identitare. Mai mult ca atât, aculturalizarea putea reprezenta o etapă de testare a reacţiei locale faţă de politicile centrale sau o primă fază în procesul de integrare, permiţând autorităţilor imperiale, pe parcurs, să ajusteze strategiile în funcţie de răspunsul local. Şi în cazul elitei locale, observăm diverse situaţii: unii, în dorinţa lor de a deveni ruşi, îşi abandonau identitatea etnică; alţii asimilau cultura rusă, fără să-şi schimbe identitatea; în sfârşit, exista o a treia categorie, care opta pentru o asimilare pur instrumentală a limbii şi a culturii ruse, pentru a-şi spori şansele în lupta pentru anumite obiective (Миллер 2002, 138-139).

Pentru centru, în ideea asigurării legitimităţii în regiunile anexate, mai ales în cele occidentale, supremaţia politică bazată iniţial pe forţă trebuia să fie convertită într-o acceptare a supremaţiei civilizaţionale de către elitele locale. În acest context, autorităţile mizau ca, de fapt, cultura rusă, în sens larg, inclusiv sistemul de guvernare, să nu fie impusă prin dictat şi coerciţie, ci mai degrabă prin consens şi prin alinierea la exemplul rus, pretins a fi superior. Astfel, s-a încercat integrarea, mai ales a elitei de la periferie, într-un spaţiu ideatic comun, ceea ce s-ar reflecta într-un proces, definit mai târziu ca *rusianizare (obrusenie*), distinct faţă de cel de *rusificare* (*russifikatsiia*) (Brower 2003, 65-68). Proiectul *rusianizării* nu urmărea neapărat dizolvarea ataşamentelor etnice tradiţionale, dar subordonarea particularităţilor locale faţă de o identitate comună, definită în termeni de *cetăţenie imperială* (Bassin 2006, 57), ceea ce ar presupune, în primul rând, exprimarea loialităţii faţă de centru. Pentru aceasta, centrul se prezenta ca un emisar al unei culturi avansate, fie că vorbim de regatul Poloniei sau de Finlanda, unde Rusia se autoproclama garant al vechilor libertăţi, fie că ne referim la Basarabia, unde Rusia se poziţiona ca o forţă care combate practicile vetuste orientale. În acelaşi timp, provocând dezaprobarea ruşilor, anume aceste practici „înapoiate" serveau drept spaţiu pentru afirmarea discursului supremaţiei civilizaţionale ruse (Кушко, Таки 2012, 84).

Pe lângă considerentele de ordin administrativ, financiar şi uman, imperativul impus de autorităţile de la Sankt-Petersburg de a adapta politicile în funcţie de particularităţile locale şi de reacţiile locale a fost motivat şi de necesitatea de a oferi o reacţie echivalentă, cel puţin în periferiile occidentale ale Imperiului, la efectele progresiste ale Revoluţiei franceze, aduse de armata lui Napoleon în Europa centrală şi de est (Boţolin 2019, 164). Mai mult ca atât, în privinţa periferiilor occidentale, Rusia autocratică şi cvasi-centralizată s-a confruntat cu sarcina de a integra societăţi care, în multe privinţe, erau mai avansate decât ea. Supremaţia militară şi politică a metropolei era contrabalansată de avantajele sociale, culturale şi uneori economice ale unor periferii occidentale, situaţie ce a provocat o contradicţie insolubilă între sarcina de a integra periferia occidentală în structurile socio-politice ale autocraţiei ruseşti şi dorinţa de a o folosi drept model pentru reformarea propriului sistem (Каппелер 2000, 49). De aceea, în cazul Poloniei şi Finlandei, Rusia a fost nevoită să adapteze abordarea din cauza propriilor sale deficienţe instituţionale şi politice, precum şi din cauza existenţei unor elite regionale puternice.

În ceea ce priveşte intervenţiile centrului în relaţiile cu Polonia, acestea trebuiau să fie extrem de prudente, având în vedere complexitatea istorică a relaţiilor, care au fost marcate de o luptă îndelungată pentru hegemonie în regiunile care astăzi reprezintă Belarusul şi vestul Ucrainei. Această rivalitate a fost accentuată de episoade sângeroase în perioadele de tulburări din Rusia, precum şi de repetatele intervenţii ale Imperiului Rus în afacerile interne ale Poloniei, care au culminat cu împărţirea Poloniei şi dispariţia sa ca stat. Polonia întruchipa perfect toate trăsăturile unui arhetip de inamic naţional şi ideologic din perspectiva rusă. Pe de o parte, Polonia a fost un rival religios de lungă durată, datorită diferenţelor confesionale dintre catolicismul polonez şi ortodoxia rusă. Pe de altă parte, Polonia a fost un aliat tradiţional al Franţei, ceea ce o situa în mod constant într-o tabără opusă intereselor ruseşti. Mai mult, în ochii ruşilor, Polonia era adesea asociată cu atitudini revoluţionare şi cu o tendinţă de a adopta idei progresiste care ameninţau status quo-ul imperial. Această combinaţie de factori religioşi, politici şi ideologici a consolidat imaginea Poloniei ca un inamic constant şi de temut în conştiinţa colectivă rusă. Iar prezenţa numeroşilor etnici polonezi în Imperiul Rus a generat temeri legate de formarea unei „coloane a cincea" poloneze (Martin 2006, 149). Imaginea polonezilor ca duşmani a fost amplificată de faptul că aproximativ 30.000 de polonezi,

inclusiv o treime dintre studenţii universităţii din Wilno, au luptat alături de Napoleon împotriva Rusiei (Snyder 2006, 172), martorii ruşi i-au remarcat pe auxiliarii polonezi ai lui Napoleon ca fiind ocupanţi deosebit de brutali (Martin 2002, 477). Deşi există mărturii ale atitudinii cinice şi disprețuitoare a Ecaterinei faţă de polonezi, politica sa a fost în mare parte influenţată de teama unei destabilizări regionale. Astfel, Ecaterina a încurajat integrarea nobilimii poloneze în elita conducătoare a regiunii, atât timp cât aceşti nobili îşi exprimau loialitatea faţă de statul rus (Weeks 2006, 31).

Dar, poate, cel mai important episod al relaţiilor ruso-poloneze din secolele XVIII-XIX a constat în crearea Regatului Poloniei la Congresul de la Viena din 1815. Acesta a fost o entitate distinctă şi semnificativă în istoria Poloniei. În timpul războaielor napoleoniene, Napoleon a înfiinţat un „Mare Ducat al Varşoviei" din teritoriile poloneze preluate anterior de Prusia şi Austria. Totuşi, la Congresul de la Viena, acest „Mare Ducat", lipsit de Poznan la vest şi de Cracovia la sud, a fost cedat Imperiului Rus şi reorganizat sub numele de Regatul Poloniei. Statutul special al acestei noi entităţi poloneze era perceput de unii ca o prefaţă a schimbărilor iminente în Rusia, dar această percepţie s-a dovedit a fi iluzorie odată cu anii 1820, când Alexandru I şi-a asumat pe deplin rolul de protector al vechii ordini europene (Boţolin 2020, 59). Cu toate acestea, odată cu succesiunea la tron a fratelui său mai tânăr şi mult mai conservator, Nicolae I, care nu a tolerat existenţa unui potenţial revoluţionar la marginea imperiului, regimul autonom al Poloniei a fost suprimat (Weeks 2006, 33). Politica sa represivă a vizat consolidarea controlului central şi eliminarea oricăror ameninţări la adresa stabilităţii imperiale, contribuind la exacerbarea tensiunilor şi conflictelor în regiune. Similar a fost şi în cazul Finlandei, anexată de la Suedia în 1808/1809. Finlanda a devenit parte a Imperiului Rus, însă ca o provincie extrem de autonomă, având propriile legi, monedă şi legislativ (Kirby 1975, 12-30). Ulterior, juriştii finlandezi au argumentat că Marele Ducat al Finlandei, aşa cum era numit, era legat de Imperiul Rus doar prin persoana ţarului, care deţinea titlul de Mare Duce al Finlandei *ex officio* (Weeks 2006, 32). Astfel, orice încercare a centrului de a interveni în treburile interne ale Finlandei era considerată o ingerinţă şi tulbura spiritele locale.

În contrast, integrarea Basarabiei într-un model similar sau, cel puţin, apropiat de cel existent în Polonia şi Finlanda urmărea, în principal, atragerea populaţiei locale, în special a elitei, în proiectul său imperial, facilitând transformarea acestui teritoriu într-un avanpost pentru expansiunea ulterioară spre Balcani. Statutul distinct al Basarabiei în cadrul Imperiului Rus a fost subliniat de caracteristicile sale unice şi în contextul periferiilor occidentale ale imperiului. Contextul imperial inedit în care s-au format instituţiile basarabene a determinat ca acestea, având ca punct de pornire moştenirile din Principatul Moldovei, să adopte de la început un vector de inserţie în structurile imperiale. Astfel, în cazul elitei basarabene, se remarcă nu atât problema conservării vechilor privilegii, cât cea a negocierilor dintre centru şi periferie în procesul de construcţie a unei noi instituţii — nobilimea basarabeană. Miza principală a fost menţinerea privilegiilor vechi ale boierimii moldoveneşti, moştenite sau adesea asumate, care urmau a fi agregate cu noile privilegii conferite de recunoaşterea sa ca parte a nobilimii imperiale, cu toate avantajele ce decurgeau din acest statut. În ceea ce priveşte funcţionarea sistemului autonom şi eşecul lui, acesta se datorează faptului că Imperiul Rus nu a văzut necesar să-l păstreze, întrucât nu s-a cristalizat o forţă locală care să lupte pentru menţinerea sa. Astfel, începând cu anii '20, s-a considerat mai simplu să desprindă acest spaţiu din ceea ce numim periferiile occidentale şi să-l integreze într-un proiect cu caracteristici complet diferite, anume cel al Novorossiei.

De remarcat că tolerarea unor sisteme de guvernare distincte de cele imperiale ruse, în cazul periferiilor occidentale, a demarat încă de la începutul secolului al XVIII-lea, după anexarea provinciilor baltice. Petru cel Mare a menţinut privilegiile şi autonomia oraşelor Riga şi Reval (Tallinn), permiţând utilizarea limbii germane. Nobilimea livoniană, în mare parte germană, şi-a păstrat drepturile tradiţionale, iar libertatea religioasă a fost respectată. Astfel, transferul suveranităţii de la Stockholm la Sankt Petersburg nu a modificat semnificativ viaţa de zi cu zi în aceste provincii (Weeks 2006, 29).

În general, pentru perioada de referinţă, când vorbim despre procese de integrare, subînţelegem aplicarea unor politici de către Centru în vederea cooptării elitei locale (Каппелер 2000, 82), care reprezenta singurul actor politic relevant în acea

perioadă. Deşi uneori structurile corporatiste, cum ar fi în Basarabia, erau slab structurate şi neformalizate, spre deosebire de multe alte regiuni anexate de Imperiul Rus în cursul istoriei sale, elitele din periferiile occidentale păstrau o identitate distinctă (Суни 2001, 44). Elitele locale erau sub presiune, dar simultan motivate să aspire la statutul nobilimii imperiale, pentru a-şi asigura prestigiul social şi avantajele economice, protejând, totodată, interesele personale. Prin integrarea în nobilimea imperială, aceste elite dobândeau acces la resurse şi li se deschidea oportunitatea de a-şi întări şi extinde influenţa, îmbunătăţindu-şi poziţia în structurile de putere locale şi imperiale. Atractivitatea principală care îi determina pe aceşti lideri locali să colaboreze cu autorităţile ruse era dată de beneficiile oferite de nobilimea imperială, cum ar fi imunitatea juridică, scutirea de taxe şi impozite, dreptul de a participa activ în viaţa politică şi şansa de a ocupa funcţii-cheie în administraţie. Strategiile de integrare erau concentrate în jurul acordării acestor privilegii, menite să asigure sprijinul şi loialitatea faţă de autorităţile imperiale. Implementarea eficientă a acestor tactici a consolidat eforturile autorităţilor de a atrage elitele locale în structurile lor de putere şi de a le integra în sistemul imperial rus, conferindu-le sentimentul că fac parte integrantă din acesta (Boţolin 2022, 152-153).

Prin asocierea parţială a elitei locale în administrarea regiunii, autorităţile ruse obţineau nu doar avantaje pragmatice, ci şi acea legitimitate crucială pentru prezenţa lor în teritoriile anexate. Această colaborare era importantă şi pentru elita locală, deoarece li se valida statutul de clasă socială superioară în regiune de către puterea dominantă. Mai ales că alianţa dintre autocraţia rusă şi nobilime s-a dovedit a fi un mecanism de mobilizare excepţional de eficient (şi nemilos) pentru gestionarea resurselor într-un vast imperiu pre-modern, care nu dispunea de instituţii europene, precum o birocraţie educată în universităţi până în secolul al XIX-lea (Lieven 2006, 11-12). Astfel, obţinerea consimţământului elitei locale, exprimat prin implicarea în formarea instituţiilor reprezentative şi ocuparea funcţiilor-cheie, asigura o stabilitate esenţială pentru implementarea politicilor de integrare. În teorie, participarea elitei locale în administraţia provincială trebuia să disciplineze şi să controleze, oferind membrilor acesteia un rol în direcţionarea impusă de autorităţile centrale, transformând-o treptat într-un agent al puterii centrale la periferie (Cusco 2009, 16). Cu toate acestea, aranjamentul în cauză nu excludea conflictele deschise între membrii elitei locale şi reprezentanţii puterii centrale la nivel local, ambele părţi apelând la arbitrajul autorităţilor centrale pentru a soluţiona disputele. Aceste elite au jucat un rol esenţial în medierea dintre politica imperială şi realităţile locale, traducând şi implementând politicile centrale într-un context regional specific. Diferenţele dintre elitele imperiale şi locale au generat uneori tensiuni şi conflicte, deoarece interesele şi priorităţile lor puteau fi divergente: în timp ce elitele imperiale urmăreau o politică de centralizare şi uniformizare administrativă, elitele locale adesea susţineau autonomia şi conservarea identităţii locale în faţa influenţei centrale.

Actul administrării imperiale în periferiile occidentale a oferit şi un bun prilej pentru testarea unor noi modele de guvernare, având în vedere tentativele de reformare structurală a imperiului, demarate la începutul secolului al XIX-lea. Aceste măsuri, majoritatea cu tentă liberală, nu puteau fi testate din start în regiunile interne ale imperiului, din cauza opoziţiei drastice din partea grupurilor conservatoare. Până în anul 1800, ruşii au experimentat două modele monarhice distincte: Ecaterina a II-a a adoptat o abordare de consens cu nobilimea, susţinând o formă incipientă de politică electorală şi autoguvernare locală. În contrast, fiul ei, Pavel I, a promovat un stil autoritar şi militarist. Succesorul lor, Alexandru I, care a oscilat între aceste două viziuni (Martin 2006, 151), balansând între ele în diferite faze ale domniei sale, trebuia să vină cu o soluţie care să eradicheze confuzia sistemului politic rusesc. Chiar dacă au fost adoptate măsuri, unele cu caracter radical, aplicarea acestora a fost posibilă doar în cazul periferiilor occidentale şi, în multe cazuri, nu până la capăt, fiind denaturate sau parţiale. Aceasta a generat, în unele zone, precum Polonia, dar chiar şi la Petersburg, escaladarea situaţiei, mai ales după venirea noului suveran, Nicolae I.

În concluzie, transformările în Imperiul Rus în secolele XVIII şi XIX au ilustrat o abordare pragmatică şi flexibilă în administrarea periferiilor sale occidentale. În faţa unor structuri economice, sociale şi politice bine conturate, Imperiul Rus a adoptat o abordare de guvernare indirectă prin colaborarea cu elitele locale. Aceste elite, cunoscute pentru nivelul lor înalt de cultură şi

influenţă politică, au servit uneori ca modele pentru nobilimea rusă, contracarând astfel tentaţia unei asimilări brute. În loc de aceasta, au fost preferate tactici mai subtile, cum ar fi recunoaşterea unui statut elitist distinct şi acordarea tuturor privilegiilor asociate acestuia. Prin recunoaşterea şi încurajarea privilegiilor pentru elitele locale, administraţia imperială nu doar că a asigurat loialitatea acestora, dar şi legitimitatea stăpânirii ruseşti în noile teritorii.

Bibliografie

Bassin 2006: M. Bassin, Geographies of imperial identity. In: (Ed. D. Lieven) The Cambridge History of Russia, V. I, Imperial Russia, 1689-1917 (London 2006), 45-63.

Boţolin 2019: S. Boţolin, Interdependenţe Centru-Periferie la începutul stăpânirii ruseşti în Basarabia (1812-1828). Studia Universitatis Moldaviae S.N. 10 (130), 2019, 163-168.

Boţolin 2020: S. Boţolin, Conducerea regională a Basarabiei: Viziuni teoretice şi aplicaţii practice ale Centrului în primul sfert al secolului al XIX-lea. Crisia, vol. L, Supliment nr. 1. 53-62.

Boţolin 2022: S. Boţolin, Sistemul imperial de privilegii nobiliare în Basarabia primei treimi a secolului al XIX-lea. In: Latinitate, Romanitate, Românitate (Chişinău 2022), 152-163.

Brower 2003: D. Brower, Turkestan and the Fate of the Russian Empire (London 2003).

Cusco 2009: A. Cusco, Estate interest vs. state service: the (un)easy integration of the Bessarabian nobility into the Russian imperial system. European Review of History: Revue europeenne d'histoire S.N. 16(1), 2009, 15-32.

Kirby 1975: D. Kirby, Finland and Russia 1808-1920: From Autonomy to Independence: A Selection of Documents (London 1975).

Lieven 2006: D. Lieven, Russia as empire and periphery. In: (Ed. D. Lieven) The Cambridge History of Russia, V. I, Imperial Russia, 1689-1917 (London 2006), 9-26.

Martin 2002: A.M. Martin, The Response of the Population of Moscow to the Napoleonic Occupation of 1812. In: (Ed. E. Lohr, M. Poe) The Military and Society in Russia, 1450-1917 (Leiden, Boston, Cologne 2002).

Martin 2006: A.M. Martin, Russia and the legacy of 1812. In: (Ed. D. Lieven) The Cambridge History of Russia, V. I, Imperial Russia, 1689-1917 (London 2006), 145-161.

Snyder 2006: T. Snyder, Ukrainians and Poles. In: (Ed. D. Lieven) The Cambridge History of Russia, V. I, Imperial Russia, 1689-1917 (London 2006), 165-183.

Weeks 2006: Th. R Weeks, Managing empire: tsarist nationalities policy. In: (Ed. D. Lieven) The Cambridge History of Russia, V. I, Imperial Russia, 1689-1917 (London 2006), 27-44.

Каппелер 2000: А. Каппелер, Россия – многонациональная империя (Москва 2000).

Кушко, Таки 2012: А. Кушко, В. Таки (при участии О. Грома), Бессарабия в составе Российской империи (1812-1917) (Москва 2012).

Миллер 2002: А. Миллер, Русификации: классифицировать и понять. Ab Imperio S.N. 2, 2002, 133-148.

Суни 2001: Р. Суни, Империя как она есть: имперская Россия, «Национальное» самосознание и теории империи. Ab Imperio S.N. 1-2, 2001, 9-72.

Integration of the Western Peripheries into the Russian Empire. The Elite Issue in the Period 1812-1828

Keywords: Bessarabia, Russian Empire, western peripheries, integration, indirect rule.

Abstract: This article analyzes how the Russian Empire managed the administration of its western peripheries, including Poland, Finland, and Bessarabia, in the 19th century. Facing solid social and political structures, Russia adopted a flexible strategy, recognizing the rights and privileges of local elites to facilitate the integration and administration of these regions. This process, driven by pragmatic needs, combined elements of imperial governance with local peculiarities, avoiding forced homogenization. The article highlights the complexity of the relations between the center and the periphery, illustrating how local elites influenced central policies. By acknowledging and integrating local elites into power structures, the imperial administration succeeded in ensuring the stability and legitimacy of Russian rule in these regions, emphasizing an indirect and adaptable governance approach.

Интеграция западных окраин в Российскую Империю. Проблема элит в период 1812-1828 годов

Ключевые слова: Бессарабия, Российская Империя, западные окраины, интеграция, косвенное управление.

Резюме: Статья анализирует, как Российская Империя управляла своими западными окраинами, включая Польшу, Финляндию и Бессарабию, в XIX веке. Столкнувшись с прочными социальными и политическими структурами, Россия приняла гибкую стратегию, признавая права и привилегии местных элит для облегчения интеграции и управления этими регионами. Этот процесс, мотивированный прагматическими потребностями, сочетал элементы имперского управления с местными особенностями, избегая насильственной гомогенизации. Статья подчеркивает сложность отношений между центром и периферией, иллюстрируя, как местные элиты влияли на центральную политику. Признавая и интегрируя местные элиты в структуры власти, имперская администрация смогла обеспечить стабильность и легитимность русского правления в этих регионах, подчеркивая косвенный и адаптивный подход к управлению.

27.06.2024

Sergiu Boţolin, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-4016-4133, e-mail: botolinsergiu@gmail.com

PERSONALUL CARANTINELOR DUNĂRENE DIN BASARABIA: DINAMICĂ, STRUCTURĂ ŞI SALARIZARE (1812-1856)[1]

Andrei Emilciuc

Cuvinte-cheie: Basarabia, Gurile Dunării, districtul sanitar Ismail, carantine, state de personal, funcţionari.

Prin Tratatul de Pace de la Bucureşti din 16/28 mai 1812, Imperiul Rus ajunge la Prut şi Dunăre. Odată cu aceasta, sunt iniţiate cercetări şi discuţii cu privire la instituirea la noul hotar a unui cordon sanitaro-vamal. Autorităţile imperiale ruse au creat, pe parcursul următorilor cinci ani, numeroase comitete şi comisii speciale, au trimis în provincie împuterniciţi speciali, care urmau să studieze la faţa locului punctele de amplasare a carantinelor şi a instituţiilor vamale, numărul necesar de personal pentru buna funcţionare a acestora etc. Divergenţele principale au vizat locaţia unde urmau a fi instituite carantinele centrale şi posturile de carantină, dar anumite discuţii au apărut şi în privinţa statelor de personal şi a titularilor posturilor-cheie în cadrul carantinelor nou-instituite. Scopul acestui studiu este de a releva cum a evoluat personalul carantinelor dunărene din Basarabia din punct de vedere numeric şi structural în funcţie de priorităţile sanitare şi geopolitice ale Imperiului Rus la Gurile Dunării. Totodată, ne propunem să urmărim cum guvernul rus a încercat să stimuleze funcţionarii carantinelor în cauză, pentru ca activitatea acestora să corespundă necesităţilor statului.

Diverse aspecte ale problemei funcţionării cordonului sanitar la hotarele teritoriului dintre Prut şi Nistru, denumit impropriu Basarabia, sunt elucidate în lucrările istoricului Valentin Tomuleţ. Autorul relevă, în special, discuţiile purtate în mediul guvernant cu privire la constituirea cordonului sanitar la Prut şi Dunăre în primul deceniu de la anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (Tomuleţ 2015, cap. 3.1; Tomuleţ 2018). Tangenţial, subiectul în cauză este reflectat şi în lucrările istoricului Constantin Ardeleanu, care studiază problemele dezvoltării comerţului exterior al porturilor dunărene din Principatele Române (Ardeleanu 2012; Ardeleanu 2014). Anumite aspecte ale problemei au fost reflectate în lucrările autorului acestui studiu (Emilciuc 2023a; Emilciuc 2023b). Tematica legată de personalul care asigura activitatea cotidiană a carantinelor a rămas însă slab cercetată. De aceea, în articolul de faţă ne propunem să acoperim acest gol istoriografic. În acest scop, am apelat la materialul documentar din Fondul 2 (Cancelaria Guvernatorului Basarabiei) din cadrul Fondului Arhivistic Guvernamental al Agenţiei Naţionale a Arhivelor (ANAFAG), precum şi la documente publicate în colecţiile de legi ale Imperiului Rus.

Datorită epidemiei de ciumă ce a cuprins regiunile de sud-vest ale imperiului între 1812-1815, numărul funcţionarilor carantinelor dunărene din Basarabia şi a sumelor alocate pentru întreţinerea acestora a devenit un subiect important pentru autorităţile imperiale. La 5 decembrie 1812, în teritoriile de sud-vest ale imperiului este delegat de către Comitetul de Miniştri cneazul A.B. Kurakin, cu misiunea combaterii epidemiei de ciumă. Până la 10 august 1814, dată la care misiunea sa avea să ia sfârşit, acesta s-a implicat activ în organizarea activităţii carantinelor, inclusiv în numirea personalului de conducere al acestora, chiar dacă formal aceste lucruri intrau în competenţa guvernatorului civil al regiunii.

La 5 mai 1813, A.B. Kurakin, solicitându-i guvernatorului regiunii informaţii despre locurile unde puteau fi instituite carantine la hotarul de pe Prut şi Dunăre, afirma că, cu excepţia localităţii Sculeni, alte carantine şi vămi încă nu fuseseră

[1] Articol elaborat în cadrul Proiectului instituţional *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative şi culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM şi Republica Moldova în context regional şi european (studii, documente, sinteze)*. Subprogram 010401.

Tabelul 1

Statele de personal ale carantinei din Ismail (1813) şi titularii funcţiilor conform situaţiei din 27 februarie 1814

Funcţia	Unităţi	Titulari	Retribuţia	
			Per unitate	Totală
Inspector	1	Poltavţev*,	1500	1500
Adjunct	1	Reizberh*	1000	1000
Medic-şef	1	Liubomirov**	1000	1000
Secretar	1	Rogozinski**	375	375
Traducător principal	1	Hartuliar**	500	500
Traducător	1	-	400	400
Cheltuieli de cancelarie	-	-	-	2000
Comisar în primele două sectoare	2	Antonenco (sectorul 1)** Mihailov (sectorul 2)**	400	800
Comisar în sectorul trei	1	Kuihik*	600	600
Supraveghetor superior	4	Tugarin** Ivahnenko, Antoni, Agapov***	120	480
Supraveghetor	6	Porohovnik / Tovstoles, Krîjanovski, Şabhovski***	100	600
Medic în sect. unu şi doi	2	-	400	800
Medic în sectorul trei	1	-	600	600
Felcer	4	Mihel Şlemovici, Noe Abramovici***	120	480
Moaşă	1	-	180	180
Total	**27**		**-**	**11315**

* Numiţi de A.B. Kurakin.
** Desemnaţi de Poltavţev şi aprobaţi de I.M. Hartingh la 9 octombrie 1813.
*** Desemnaţi de Poltavţev la 26 octombrie 1813.
Sursa: ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 194, f. 77-77 verso, 100-100 verso.

instituite[2]. La 17 iunie 1813, pe motiv de boală, Scarlat Sturdza a fost eliberat din funcţie, iar în locul său este numit generalul rus I.M. Hartingh. Abia instalat în funcţie, acesta vine cu propunerea de transferare a carantinei din Reni în Ismail. A.B. Kurakin acceptă argumentele generalului şi îl numeşte, la 20 iunie 1813, responsabil de ridicarea carantinei din Ismail. Drept urmare, I.M. Hartingh, la 26 iunie, dispune Comitetului de carantină din Reni relocarea activităţii sale la Ismail[3]. La 20 septembrie 1813, A.B. Kurakin îl informează că l-a desemnat pe locotenent-colonelul Poltavţev în calitate de şef al Administraţiei Carantinei ce urma să fie deschisă la Ismail[4].

Pe lângă Poltavţev, în funcţiile de conducere ale noii carantine A.B. Kurakin numeşte încă două persoane: în funcţia de adjunct al inspectorului acesta îl desemnează, tot la 20 septembrie, pe *consilierul titular*[5] Reizberh, iar în funcţia de comisar în sectorul trei pentru bolnavii de ciumă el îl numeşte, la 16 noiembrie 1813, pe locotenentul Kuihik. Ceilalţi titulari în funcţiile-cheie sunt angajaţi chiar la alegerea lui Poltavţev şi aprobaţi de I.M. Hartingh la 9 octombrie 1813. La 26 octombrie 1813, în conformitate cu ordinul dat de A.B. Kurakin lui Poltavţev, carantina din Ismail îşi începea activitatea cu statut provizoriu, iar Poltavţev este nevoit să completeze în mod urgent unităţile prevăzute cu persoane disponibile la Ismail. Câteva dintre funcţii au rămas însă vacante pentru următoarea perioadă, Poltavţev făcând demersuri pentru transferarea personalului calificat din alte instituţii (Tabelul 1).

După cum se poate observa din datele Tabelului 1, în primele luni de activitate, carantina funcţiona fără medici de sector, fără moaşă şi cu statele incomplete de felcer, supraveghetori şi tradu-

[2] Agenţia Naţională a Arhivelor, Fondul Arhivistic Guvernamental (ANAFAG), F. 2, inv. 1, d. 61, f. 21.
[3] ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 199, f. 11-14, 22, 28, 37, 40.
[4] ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 199, f. 45, 51-51 verso, 72-73 verso, 80.
[5] *Consilier titular* – rang funcţionăresc civil de clasa a IX-a, conform Tabelului Rangurilor.

tor. În plus, în următoarele câteva luni, Poltavțev a trebuit să facă față și unor cereri de demisie. Astfel, traducătorul principal Hartuliari și felcerul Mihel Șlimovici și-au depus demisia în iulie 1814, pe motiv de boală[6]. Totodată, deși, la solicitarea lui Poltavțev, I.M. Hartingh a desemnat pentru paza perimetrului carantinei 24 de gardieni[7], totuși comandantul cetății Ismail a completat cu aceștia *unitatea mobilă de invalizi*[8]. În virtutea acestui fapt, la 24 mai 1814, A.B. Kurakin i-a solicitat lui I.M. Hartingh să-i treacă pe cei 24 de gardieni în statele de personal ale carantinei din Ismail sau să desemneze alți 24 de *invalizi* în această funcție[9].

Activitatea cu statut provizoriu a Carantinei din Ismail avea să continue până în 1817, când a fost definitivată noua organizare sanitară, dar și vamală, de la Prut și Dunăre, fixată și în Regulamentul organizării administrative a Basarabiei, adoptat la 29 aprilie 1818. În Noua Suliță, Sculeni și Reni fuseseră formate birouri vamale și carantine centrale, iar în Lipcani, Leova, Ismail și Akkerman – posturi vamale și de carantină. Regulamentul organizării administrative a Basarabiei din 29 aprilie 1818 stabilea și numărul funcționarilor vămilor și al carantinelor, precum și salariile anuale ale acestora (Tabelul 2).

Datele Tabelului 2 relevă că personalul carantinelor era alcătuit atât din funcționari de stat – 12 unități, cât și din angajați contractuali – 112 unități. În mare parte, personalul contractual, inclusiv cel medical, era reprezentat de militari trecuți în rezervă. Paza cordonului sanitar pe linia Dunării – de la târgul Reni și până la vărsarea ei în Marea Neagră, pe litoralul Mării Negre și la limanul Nistrului până la cetatea Akkerman – era asigurată de regimentul 4 al cazacilor de pe Don, încartiruit în orășelul Tucikov (Tomuleț 2014, 268-269).

Ceva mai târziu, la 21 august 1818, printr-un rescript imperial, este adoptat un nou Regulament al carantinelor, de ale cărui prevederi urmau să se conducă și carantinele din Basarabia. Regulamentul Carantinelor din 1818 păstra împărțirea carantinelor în două tipuri: carantine centrale și posturi de carantină, așa cum fusese prevăzut încă în Regulamentul carantinelor din 1800. *Casa carantinei* se împărțea în două sectoare: a) Sectorul necontaminat, sau exterior, și b) Sectorul contaminat, sau interior. Acesta din urmă era divizat în trei cartiere: 1) cartierul pentru pasageri, 2) cartierul cu spații de curățare a mărfurilor, 3) cartierul pentru bolnavii de ciumă. Tot regulamentul avea prevăzute funcțiile de bază, care asigurau activitatea carantinelor, precum și atribuțiile amănunțite ale acestora (ПСЗРИ 1818, №27490, 475-499).

În administrarea treburilor carantinelor, puterea decizională era separată de cea executivă. Puterea decizională aparținea Administrației Carantinale, care realiza controlul principal al activității carantinei centrale, a posturilor de carantină și a pichetelor sanitare din subordinea sa. Administrația era condusă de un inspector, iar în componența sa mai intrau un inspector adjunct, un funcționar medical principal și, mai nou față de Regulamentul din 1800, doi membri ai coroanei și un număr stabilit de membri din partea negustorilor, conform statelor de personal aprobate pentru fiecare carantină în parte. Inspectorul monitoriza haznaua carantinei, cancelaria și activitatea acesteia. El era principalul revizor al funcționarilor și angajaților carantinei – atât în carantina centrală, cât și la posturile de carantină și la cordoanele sanitare aflate în subordine. Funcționarul medical principal era consultant al administrației carantinei pe aspecte medicale. Avea în controlul său toată farmacia carantinei, medicamentele și materialele farmaceutice, pe care le distribuia după necesitate funcționarilor carantinali. El inspecta carantina și posturile de carantină din subordine cu privire la organizarea medicală și lua măsuri pentru eliminarea oricăror inadvertențe (ПСЗРИ 1818, №27490, 475-477).

Membrii administrației se întruneau zilnic, în caz de necesitate, chiar și în zilele de duminică și de sărbătoare, pentru a stabili în carantina centrală termenii de curățare sanitară pentru persoane, mărfuri și vase și a permite eliberarea acestora din carantină. Alte prerogative ale administrației includeau: raportarea către administrația locală supremă din regiunea sau gubernia în cuprinsul căreia erau amplasate despre măsurile extraordinare impuse, în caz de necesitate stringentă, sau despre cele pe care le propuneau a fi impuse, în cazurile mai puțin stringente, iar în fiecare săptămână sau, maximum, o dată în două

[6] ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 199, f. 136, 149
[7] Cu plata de 15 ruble anual, din rândul *invalizilor*.
[8] Militarii care, din cauza sechelelor rănilor suferite în luptă, nu erau apți pentru serviciul militar activ.
[9] ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 194, f. 77-77 verso, 112-112 verso.

Tabelul 2

Personalul Carantinelor de la Dunăre, stabilit prin Regulamentul organizării administrative a Basarabiei din 29 aprilie 1818

Carantina		Funcţia	Rangul funcţionăresc	Unităţi	Retribuţia	
					Per unitate	Totală
Reni	Administraţie	Şef de carantină	VI	1	600	600
		Şef-adjunct	VII	1	450	450
		Doctor	-	1	450	450
		Secretar	X	1	200	200
		Traducător de rusă, română şi greacă	XII	1	200	200
		Retribuţia conţopiştilor şi cheltuieli de cancelarie	-	-	-	1200
	Carantină	Medic, în primele două sectoare	-	2	300	600
		Medic, în sectorul trei	-	1	400	400
		Comisar, în primele două sectoare	IX	2	250	500
		Comisar, în sectorul trei	IX	1	300	300
		Gardian de depozit	X	1	200	200
		Inspector vamal pe lângă depozit	X	1	200	200
		Moaşă	-	1	150	150
		Felceri	-	4	100	400
		Gardian superior pe lângă camerele pentru pasageri	-	4	100	400
		Gardian pe lângă camerele pentru pasageri	-	6	80	480
		Foşti militari, pentru paza internă, executarea diferitor munci şi expedierea pachetelor	-	20	25	500
		Pentru cheltuieli de întreţinere	-	-	-	6300
	Pe navele de patrulare	Ofiţer în rezervă, cu serviciul militar îndeplinit în flotă	-	2	300	600
		Cârmaci, pe cele două bărci cu pânză şi o şalupă cu opt vâsle	-	2	100	200
		Vâslaşi	-	28	50	1400
Ismail	La postul de carantină	Şef de post	VIII	1	300	300
		Medic	-	1	250	250
		Comisar	X	2	200	400
		Felceri	-	2	100	200
		Foşti militari, pentru diferite munci şi pază	-	6	25	150
		Conţopişti şi cheltuieli de cancelarie	-	-	-	1200
	Pe navele de patrulare	Ofiţer în rezervă, cu serviciul militar îndeplinit în flotă	-	2	300	600
		Cârmaci, pe cele două bărci cu pânză şi o şalupă cu opt vâsle	-	2	100	200
		Vâslaşi	-	28	50	1400
Total			-	124	-	20430

Sursa: Mihail, Mihail 1993, 106-112.

săptămâni – despre numărul de călători, vase, mărfuri şi lucruri, supuse curăţării sanitare, precum şi despre termenul şi metoda aplicată; despre evidenţa financiară şi gospodărească, inclusiv semnarea contractelor etc.; despre investigarea infracţiunilor carantinale şi aplicarea amenzilor pentru încălcările produse; despre examinarea plângerilor atât din partea subalternilor, cât şi a terţilor împotriva funcţionarilor executivi ai carantinei; despre asigurarea funcţionarilor şi slujitorilor carantinei cu instrucţiuni, în baza regulamentului, în privinţa acţiunilor şi procedurilor ce urmau a fi luate în diverse cazuri particulare (ПСЗРИ 1818, №27490, 476).

Puterea executivă superioară în cadrul Carantinei Centrale era realizată de directorul casei carantinei centrale, o funcţie nou-instituită faţă de Regulamentul din 1800. Acestuia i se subordonau comisarii fiecărui sector al carantinei şi ai posturilor de carantină din jurisdicţia Carantinei centrale, gardienii şi alţi slujitori ai carantinei. Directorul era acela care păstra noaptea cheile de la toate ieşirile carantinei. Era obligat să informeze pe membrii administraţiei cu privire la situaţia din cadrul carantinei, la incidentele petrecute, despre care era obligat să facă înregistrări zilnice. În porturile în care funcţionau carantine, curăţarea vaselor era trecută în atribuţiile şi responsabilităţile căpitanului portului. Acesta avea în subordine avanposturile carantinei, bărcile şi echipajele acestora, precum şi gardienii ce monitorizau echipajele vaselor aflate în carantină. La fel ca şi directorul casei carantinei, acesta informa pe membrii administraţiei despre situaţia în portul de carantină, despre incidentele petrecute şi ţinea evidenţa zilnică a acestor fapte (ПСЗРИ 1818, №27490, 477-478). Funcţiile de bază din cadrul carantinelor şi atribuţiile acestora nu vor suferi schimbări substanţiale în următoarele patru decenii.

În urma Războiului ruso-turc din 1828-1829, Imperiul Rus anexează întreaga deltă dunăreană. Totodată, în conformitate cu rescriptul din 26 septembrie 1830, începând cu 1 ianuarie 1831, cordonul sanitaro-vamal de la Nistru este suprimat, iar toată responsabilitatea de prevenţie sanitară la hotar revine pe umerii personalului carantinelor de la Dunăre şi Prut. Abia acum, autorităţile imperiale recunosc că mutarea Carantinei Centrale la Reni a constituit o eroare. Ca urmare, Carantina centrală de la Dunăre avea să fie mutată din Reni înapoi la Ismail. Totodată, este adoptat, la 20 octombrie 1832, un nou Regulament al Carantinelor. Pe lângă prevederile de ordin sanitar, acesta avea fixat şi numărul funcţionarilor Carantinei Centrale din Ismail, precum şi suma alocată pentru salarizarea acestora – 8.675 ruble asignate (inclusiv 1.940 ruble reprezentând diurna) (Tabelul 3).

După cum se poate observa din datele Tabelului 3, la Ismail erau prevăzute 24 de unităţi salarizate, la care se adăugau doi membri electivi nesalarizaţi, delegaţi din partea negustorilor din oraş în Administraţia Carantinei. În plus, erau prevăzute 4.400 ruble pentru cheltuieli de cancelarie, achiziţie de medicamente, alimente şi alte lucruri necesare, precum şi lucrări de întreţinere. În total, cheltuielile anuale de întreţinere din haznaua statului a Carantinei centrale din Ismail erau fixate la 13.075 ruble. Statele de personal ale celorlalte două instituţii sanitare de la Dunăre – posturile de carantină din Reni şi Bazarciuk – includeau încă 13 unităţi, pentru a căror întreţinere era prevăzută suma de 4.425 ruble asignate (ПСЗРИ 1832, *Штаты и Табели*, №5690, 147-148).

Pentru prevenirea răspândirii ciumei dinspre Marea Neagră şi Marea Azov şi dinspre hotarul terestru european cu Imperiul otoman, la 20 octombrie 1832, este aprobat de împăratul rus Regulamentul Pazei de Carantină. Adoptat odată cu noul Regulament al Carantinelor, acesta a prevăzut constituirea a patru tipuri de pază sanitară la hotarele europene: 1) paza carantinală, în interiorul carantinelor şi pe vase, asigurată de militari, gardieni şi supraveghetori în avanposturile permanente; 2) paza externă, alcătuită din militari şi menţinută la situaţia existentă; 3) paza maritimă, pusă în atribuţiile vaselor flotei militare, şi 4) paza de frontieră, care era asigurată în perioadele de acalmie epidemiologică de paza vamală, urmând a fi suplimentată, în perioada epidemiilor, de trupe militare active. Astfel, Regulamentul fixa înlocuirea pazei cordoanelor sanitare cu paza vamală şi redenumirea acesteia în *pază de frontieră*. Pentru punerea în aplicare a prevederilor în cauză, administraţiile carantinale şi cele vamale au primit dispoziţia de a prezenta date cu privire la numărul necesar al posturilor de control şi efectivul pazei vamale, odată cu transferarea în competenţa acesteia a supravegherii sanitare. Până atunci, paza cordoanelor sanitare continua a fi asigurată de regimentele de cazaci (ПСЗРИ 1832, №5691, 788). În instituţiile de carantină din districtul sanitar-vamal Ismail (Carantina centrală din Ismail şi posturile de carantină Reni şi Akkerman), paza carantinală urma a fi asigurată de un semibatalion, alcătuit din două companii, militarii fiind dislocaţi la Ismail. Efectivul acestuia era fixat la 325 de persoane, inclusiv: un locotenent-colonel (comandantul semibatalionului), 9 ober-ofiţeri, 88 de unter-ofiţeri, 150 de militari fără grad, 4 toboşari, cancelarişti, medici, meşteri, muncitori, clerici, paznici (ПСЗРИ 1832, *Штаты и Табели*, №5691, 150-151).

Tabelul 3

Statele de personal ale Carantinelor dunărene, stabilite de Regulamentul Carantinelor din 20 octombrie 1832

Carantina		Funcţia	Unităţi	Retribuţia		
				Per unitate	Diurna	Totală
Ismail	Administraţia	Inspector	1	600	400	1000
		Membru permanent	1	450	250	700
		Funcţionar medical principal	1	450	250	700
		Membri electivi din partea negustorilor	2	0	0	0
		Secretar, prin cumul, contabil	1	300	150	450
		Şef al cancelariei	1	250	0	250
		Conţopişti de rang superior	1	180	0	180
		Conţopişti de rang mediu	3	125	20	435
		Conţopişti de rang inferior	3	100	20	360
	Casa	Director	1	450	250	700
		Comisari	3	300	100	1200
		Medicul Casei Carantinei şi al portului	1	350	150	500
		Farmacist	1	200	0	200
		Moaşă	1	150	0	150
	Port	Căpitan al portului Carantinei	1	450	250	700
		Adjunct	1	300	100	400
	Carantina	Traducători în port şi la posturile de pază	3	250	0	750
		Cheltuieli de cancelarie	-	-	-	500
		Achiziţii (medicamente, alimente etc.)	-	-	-	3000
		Pentru cheltuieli de întreţinere	-	-	-	900
Total Ismail			26	4905	1940	13075
Reni	Post	Administrator	1	450	250	700
		Secretar	1	200	100	300
		Comisari	3	250	150	1200
		Medic	1	250	150	400
		Conţopişti de rang mediu	1	125	20	145
		Conţopişti de rang inferior	2	100	20	240
		Traducători în port şi la posturile de pază	2	250	0	500
		Cheltuieli de cancelarie	0	0	0	250
Bazarciuc	Post	Comisar	1	300	150	450
		Funcţionari de rang inferior	1	120	20	140
		Cheltuieli de cancelarie	-	-	-	100
Total Reni şi Bazarciuc			13	-	-	4425
Total			39	-	-	17500

* Districtul sanitar Ismail mai includea, la acel moment, şi postul de carantină de la Akkerman, de pe Limanul Nistrului, care era alcătuit din patru funcţionari carantinali, iar alocările anuale se ridicau la 1.270 ruble asignate.
Sursa: ПСЗРИ 1832, *Штаты и Табели*, №5690, 147-148.

Dar discuţiile cu privire la posturile noi necesare şi personalul pazei de frontieră au durat, practic, până la începutul anului 1835. Problema de bază consta în sumele ce urmau a fi alocate pentru întreţinerea efectivului de ofiţeri şi militari solicitat de fiecare district vamal. În disputa sa cu ministrul de finanţe, contele M.S. Voronţov sublinia că „[...] reducerea numărului solicitat de ofiţeri şi militari fără diminuarea supravegherii carantinale este imposibilă, în special, pe râurile Dunăre şi Prut. Pe primul, din motiv că aici pot acosta peste tot vase, iar pe Prut – din cauza aflării pe ambele maluri a numeroase sate, ai căror săteni, aflându-se din trecut în relaţii de rudenie şi prietenie, sunt gata să treacă pe celălalt mal, fără rea-intenţie, ci doar pentru a se vedea, şi acest lucru este favorizat de faptul că râul Prut este puţin adânc” (ПСЗРИ 1835, №8008, 285).

Guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei a acceptat, în cele din urmă, o mică reducere a efectivului posturilor de pază de frontieră, insistând ferm că întreţinerea acestora avea să fie pentru stat mai ieftină decât întreţinerea regimentelor de cazaci, care asigurau paza carantinală la acel moment. În consecinţă, la propunerea ministrului de finanţe, împăratul a aprobat, la 29 martie 1835, trecerea – pe tot hotarul terestru şi maritim cu Imperiul Otoman – a atribuţiilor de pază carantinală în competenţa pazei vamale, cu redenumirea acesteia în pază de frontieră. Ministrul de război urma să repartizeze, timp de doi ani, numărul necesar de militari pentru asigurarea pazei de frontieră. Paza ecvestră de frontieră urma să fie completată doar din rândul cavaleriştilor cu experienţă, inclusiv din cel al foştilor cazaci maloruși. În privinţa contingentului de militari pedeştri, 1/3 din necesarul prevăzut urma să fie acoperit din rândul infanteriştilor cu experienţă, iar restul putea fi completat chiar şi cu recruţi. Imediat urma să se purceadă la alcătuirea noilor state de personal ale pazei vamale din Basarabia și Novorossia, pentru a fi înaintate spre aprobare împăratului (ПСЗРИ 1835, №8008, 286). Ca urmare, asigurarea pazei carantinale pe Dunăre a trecut în competenţa şefului districtului vamal Ismail[10].

O altă schimbare era legată de iniţierea, în anul 1834, a procedurii de transferare a cordonului sanitar de pe braţul Chilia pe braţul Sulina. Responsabil de examinarea braţului Sulina şi de desemnarea locaţiilor pentru noile pichete sanitare a fost desemnat K.R. Semiakin, iar în calitate de asistenţi acesta a primit doi traducători din cadrul Carantinei Centrale din Ismail. Ei au fost numiţi în fruntea a două echipe de muncitori, care urmau să pregătească terenul pentru ridicarea pichetelor noului cordon sanitar. La 16 iulie 1834, traducătorul Carantinei Centrale din Ismail Arvanitaki îi raporta lui S.A. Tucikov că lucrările de curăţare – de la Marea Neagră în amonte pe braţul Sulina până la râuleţul Şonda – care i-au fost încredinţate echipei sale, au fost finalizate. La 17 iulie, un raport similar era expediat de conducătorul celui de-al doilea grup, traducătorul Carantinei Centrale din Ismail Laptev[11].

Lucrările pentru ridicarea cordonului sanitar pe malul stâng al braţului Sulina s-au desfăşurat pe parcursul anului 1835. Odată cu terminarea acestora, guvernatorul general al Novorossiei şi Basarabiei, contele M.S. Voronţov, îi raporta, la 28 ianuarie 1836, guvernatorului militar al Basarabiei că, la propunerea sa, împăratul a aprobat, la 27 decembrie 1835, construirea unei carantine noi la intrarea în braţul Sulina. Rescriptul a fost emis în baza proiectului de decizie pregătit de ministrul de interne, care a inclus şi personalul funcţionăresc al carantinei. Acesta din urmă includea şase unităţi, pentru întreţinerea anuală a cărora era prevăzută suma de 2.255 ruble argint. Numărul mic de personal se datora faptului că, potrivit prevederilor rescriptului, Carantina din Sulina nu trebuia să curăţe sanitar navele, ci să le direcţioneze spre carantinele principale din Odesa sau Ismail. Sulina urma să devină, potrivit legiuitorului rus, doar un port de adăpost pentru navele care navigau pe braţul Sulina în timpul furtunilor, când aveau nevoie de reparaţie, sau în vederea trecerii procedurilor de carantină pentru oamenii şi bunurile salvate de la naufragiu. Cu toate acestea, vasele care se îndreptau spre Ismail erau admise să treacă perioada de carantină la Sulina, astfel încât mărfurile să poată apoi fi transportate pe uscat, prin insula Letea, în interiorul imperiului. În cele din urmă, în baza rescriptului dat Senatului la 7/19 februarie 1836, pe malul stâng de la intrarea în braţul Sulina, noua carantină, cu stabilimente pe insulele Sf. Gheorghe, Ceatal şi Letea din Delta Dunării, este deschisă[12].

În calitate de comisar provizoriu al Sectorului 2 al Carantinei din Sulina a fost delegat de către contele M.S. Voronţov, în aprilie 1837, un simplu traducător pe lângă Administraţia Carantinei din Odesa – Franz Carruthers. După cum îi scria acesta lui P.I. Fedorov în nota strecurată pe lângă raportul de intrare în funcţie, acesta era un tânăr, abia intrat în serviciul de stat. El s-a pomenit într-o situaţie dificilă la Sulina, unde a constatat o serie de nereguli admise din partea funcţionarilor carantinei şi ai pazei de frontieră, dar s-a bucurat de suportul deplin al lui M.S. Voronţov în această situaţie[13]. Este de notat, totodată, delegarea –

[10] La 4 februarie 1841, la şedinţa Comitetului de Miniştri este discutată adresa ministrului de finanţe şi a ministrului de interne din 10 decembrie 1840, prin care, la propunerea guvernatorului general al Novorossiei şi Basarabiei, se cerea ca paza de frontieră din Basarabia să fie transferată din competenţa şefului districtului vamal în subordinea guvernatorului militar. Dar această propunere nu a fost susţinută (ПСЗРИ 1841, №14244, 95-96).

[11] ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 2082, ff. 7-7 verso, 162, 165.

[12] ANAFAG, F. 2, inv.1, d. 2532, ff. 1-4 verso.

[13] ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 2775, ff. 3-4.

pentru a câta oară! – a traducătorilor din cadrul carantinelor în misiuni speciale de organizare a noului cordon sanitar. Probabil, era unica funcţie din statele de personal, de care nu depindea asigurarea activităţii neîntrerupte a carantinelor. De altfel, insuficienţa personalului necesar avea să se facă tot mai resimţită, mărind presiunea asupra organelor imperiale pentru creşterea statelor de personal şi a sumelor alocate.

La 28 iunie 1838, funcţionarul biroului pentru carantine din cadrul Cancelariei guvernatorului general al Novorossiei şi Basarabiei, A. Cliuciarev, îi înainta guvernatorului militar proiectul său asupra noilor state de personal pentru carantinele din Basarabia. Potrivit acestuia, statele de personal ale Carantinei Centrale din Ismail urmau a fi mărite până la 43 de unităţi, iar suma alocată pentru salarizare – până la 13.650 ruble argint, iar în carantinele din Sulina şi Reni – la câte 21 şi 22 unităţi, respectiv, şi câte 5.450 ruble pentru fiecare[14]. După unităţile de personal, Carantina Centrală din Ismail urma să atingă, astfel, numărul prevăzut în 1832 pentru toate carantinele şi posturile de carantină din districtul sanitar Ismail. Acest număr urma a fi crescut la 94, adică de 2,2 ori (Tabelul 4).

Din datele Tabelului 4 putem constata că numărul unităţilor de personal ale Carantinei Centrale din Ismail urma a fi identic cu cel al Carantinelor din Reni şi Sulina luate împreună. Districtul carantinal Ismail mai avea două posturi de carantină – unul la Vâlcov şi altul la Akkerman – care urmau a include, împreună, 8 unităţi de personal şi cheltuieli anuale alocate de 2.790 ruble argint, inclusiv salarizare – 2.620. În total, suma alocată, conform proiectului, pentru întreţinerea districtului urma să constituie 34.700 ruble argint, inclusiv salarizarea – 26.955 (sau 77,7%). Personalului carantinal din Ismail îi revenea, practic, 50% din această din urmă sumă, mai exact – 13.475 ruble.

Deşi Kliuciarev scria că deja a remis proiectul spre avizare contelui M.S. Voronţov, totuşi el îi solicita lui P.I. Fedorov să formuleze şi viziunile proprii, care, eventual, puteau completa varianta finală a proiectului. Guvernatorul militar al Basarabiei a înaintat o serie de propuneri de completare a statelor de personal prevăzute în proiect. Astfel, acesta propunea completarea statelor de personal ale sectorului îndoielnic al Carantinei din Sulina cu încă patru unităţi: un adjunct al comisarului, un medic, un traducător şi un conţopist de grad superior. În plus, el întreba dacă nu contravenea statutului carantinei şi includerea unui post de moaşă. Cât priveşte Carantina din Reni, P.I. Fedorov propunea că să fie adăugat un comisar şi un traducător pentru sectorul de convorbiri, instituit pe malul râului Prut, la o oarecare distanţă de celelalte sectoare ale carantinei. De asemenea, acesta mai propunea ca statele de personal ale acestor două carantine să includă şi câte un preot, similar cu cele ale Carantinei Centrale din Ismail. Această din urmă propunere a fost respinsă de Kliuciarev în răspunsul din 9 iulie 1838, pe motiv că pentru carantinele ordinare Regulamentul Carantinelor nu prevedea prezenţa unui preot în statele de personal. Cât priveşte solicitarea includerii unui conţopist de grad superior în sectorul îndoielnic, funcţionarul a notat că această unitate putea fi transferată din sectorul practic, iar includerea unităţii de moaşă nu era posibilă, în virtutea statutului carantinei. În rest, propunerile lui P.I. Fedorov au fost acceptate, cu precizarea că adăugarea unui comisar în sectorul îndoielnic la Sulina însemna, automat, şi includerea a două unităţi de gardieni[15].

Probabil, autorităţile imperiale nu au fost prea încântate de proiectul care creştea substanţial statele de personal şi sumele alocate carantinelor dunărene din Basarabia. De aceea, la 12 august 1838, M.S. Voronţov îl informa pe P.I. Fedorov că îl deleagă pe A. Kliuciarev în Basarabia, pentru examinarea carantinelor din provincie şi „elaborarea unor propuneri de îmbunătăţire a activităţii acestora”[16]. Drept urmare, în perioada următoare aveau să fie operate anumite schimbări în organigrama carantinelor de la gurile Dunării. Astfel, prin rescriptul din 14 aprilie 1840, s-a dispus ca în cadrul carantinei din Sulina să fie deschis oficial un port, care să primească un administrator propriu. Acesta primea titlul de *căpitan al portului Sulina şi şef al pichetelor sanitare*, având fixat în atribuţii supravegherea sanitară a hotarului de pe braţul Sf. Gheorghe (ПСЗРИ 1840, № 13385, 284).

Salarizarea căpitanului portului Sulina a fost fixată pentru început la 325 de ruble, încă 250 de ruble îi erau alocate pentru diurnă, iar 225 de ruble – pentru deplasări, în total – 800 de

[14] ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 2943, ff. 151-153.

[15] ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 2943, f. 162-167.

[16] ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 2943, f. 171.

Tabelul 4

Statele de personal ale carantinelor din Ismail, Reni şi Sulina, potrivit proiectului lui A. Cliuciarev din iunie 1838

Carantina	Carantina centrală Ismail				Carantina din Reni/Sulina*			
Funcţia	Unităţi	Retribuţia per unitate	Diurna per unitate	Total	Unităţi	Retribuţia per unitate	Diurna per unitate	Total
Inspector	1	700	500	1200	-	-	-	-
Administrator	-	-	-	-	1	450	250	700
Membru permanent	1	500	300	800	-	-	-	-
Membri electivi**	2	-	-	-	-	-	-	-
Funcţionar medical principal	1	500	300	800	-	-	-	-
Director al carantinei	1	500	300	800	-	-	-	-
Adjunct	1	400	200	600	-	-	-	-
Ofiţer de port	-	-	-	0	1/1	250/350	150	400/500
Comisari superiori	-	-	-	0	1	350	150	500
Comisari	4	350	100	1800	3	250	150	1200
Secretar	1	300	150	450	1	200	100	300
Şef al cancelariei	2	250	0	500	-	-	-	-
Arhivar	1	250	0	250	-	-	-	-
Conţopişti de rang superior	2	180	20	360	-	-	-	-
Conţopişti de rang mediu	3	125	20	435	2	125	20	290
Conţopişti de rang inferior	3	100	20	360	2	100	20	240
Medici	2	400	200	1200	1	350	150	500
Gardieni	6	125	-	750	6	100	-	600
Felceri	2	125	-	250	1	100	-	100
Farmacist	1	200	-	200	-	-	-	-
Moaşă	1	150	-	150	1/0	150/0	-	150/0
Căpitan al portului Carantinei	1	450	250	700	-	-	-	-
Adjunct	1	300	100	400	-	-	-	-
Traducător superior	1	250	-	250	1/0	250/0	-	250/0
Traducători	2	200	-	400	1/2	200/250	-	200/500
Comandant al carantinei	1	0	500	500	-	-	-	-
Preot	1	200	-	200	-	-	-	-
Predicator	1	120	-	120	-	-	-	-
Total salarizare	-	-	-	13475	-	-	-	5430
Alte cheltuieli	-	-	-	5175	-	-	-	1100/1300
Total	**43**	**-**	**-**	**18650**	**22/21**	-	-	**6530/6730**

* Se indică prin bară, dacă datele diferă, în rest, cifra indică datele pentru fiecare carantină în parte.
** Statele carantinei centrale din Ismail includeau doi membri electivi din partea negustorilor, dar aceste funcţii nu erau retribuite.
Sursa: ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 2943, f. 151-155.

ruble. Statele de personal ale postului de carantină au fost completate şi cu un medic, care avea obligaţia să examineze încontinuu echipajele vaselor ce treceau pe braţul Sf. Gheorghe şi să acorde ajutor celor bolnavi, precum şi cu un funcţionar de cancelarie de rangul I. Paza şi întreţinerea cordoanelor sanitare urma să fie asigurată de 25 de cazaci. Salarizarea anuală a medicului era de 500 de ruble, inclusiv 200 – diurna, a funcţionarului – de 180 de ruble, iar a unităţii de cazaci – de 145,5 ruble. În total, suma alocată era de 1.675,5 ruble. În perioadele când pe Dunăre bântuia ciuma, unitatea de cazaci era salarizată dublu (ПСЗРИ 1840, № 13385, 284; СПСВ 1840, 284).

Lista nominală a funcţionarilor de stat din cadrul Carantinei din Sulina, conform situaţiei din februarie 1843, este prezentată în Tabelul 5.

Tabelul 5

Lista nominală a funcţionarilor de stat din cadrul Carantinei din Sulina (februarie 1843)

În serviciu	În locaţia dată	În funcţia dată	Funcţia şi titularul
Sectorul 1 (practic) pe insula Letea			
17.01.1809	18.03.1837	21.05.1841	Administrator al Carantinei G.V. Leibin
09.07 1831	30.12.1835	02.04.1842	Doctor I.I. Semenov
25.06. 1821	05.02.1835	26.04.1840	Asistent superior de birou F.F. Martos
11.06.1832	28.05.1839	09.04.1841	Asistent de birou T.V. Sklifasovski
Sectorul 2 (nesigur) pe insula Sf. Gheorghe			
2.04.1797	10.04.1831	10.06.1840	Căpitan al portului P.V. Soloviev
16.02.1825	22.08.1839	21.12.1840	Comisar P.I. Mandraji
15.04.1823	13.06.1828	10.06.1840	Doctor N.K. Kappel
27.06.1823	31.12.1838	20.12.1838	Asistent superior de birou T.I. Kovalski
12.08.1831	12.08.1837	30.12.1840	Asistent superior de birou G.T. Topor

Sursa: ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 4245, f. 102-102 verso.

Cu referire la două date indicate în tabel ţinem să facem anumite precizări, acestea, mai mult ca sigur, fiind erori de transcriere ale funcţionarului care l-a alcătuit. Ştab-medicul N.K. Kappel a fost delegat la Sulina de P.I. Fedorov la 11 martie 1838, din Reni, unde ocupa până atunci funcţia de medic orăşenesc[17]. P.V. Soloviev a ajuns la Sulina la 17 aprilie 1838, la propunerea lui P.I. Fedorov, fiind numit şef provizoriu al Poliţiei de pe Insula Sf. Gheorghe. Până atunci, acesta era funcţionar cu misiuni speciale, delegat de M.S. Voronţov pe lângă guvernatorul militar al Basarabiei. Fiind un funcţionar cu experienţă din cadrul Cancelariei guvernatorului general al Novorossiei şi Basarabiei (deţinea rangul de *consilier colegial,* conform Tabelului Rangurilor), el însă nu deţinea grade sau ranguri militare[18]. Totuşi, la 10 iunie 1840, P.V. Soloviev este numit în funcţia de căpitan al portului Sulina, deşi funcţia respectivă era, în esenţă, una militară, în ea fiind învestite, de regulă, persoane care deţineau un rang militar în flotă, de clasa VI-a. În cazul dat, P.V. Soloviev, chiar dacă deţinea un rang funcţionăresc de clasa a VI-a, acesta era unul civil. În plus, funcţia exista cu precădere în porturile în care staţiona flota militară sau în cele în care existau fortificaţii militare. Cele trei porturi dunărene – Ismail, Reni şi Chilia – erau subordonate unui singur căpitan de port, cu reşedinţa la Ismail (HK 1840, 205-206). Faptul că un mic port, fără vreo fortificaţie, a obţinut un statut atât de înalt indică clar că obiectivul militar a fost mascat sub cel sanitar, în condiţiile restricţiilor incluse în Tratatul de la Adrianopol (1829), iar funcţia – formal – a fost încredinţată unui civil.

În scurt timp însă, numele lui P.V. Soloviev devine foarte bine cunoscut în rândul lumii comerciale europene. Sub acoperirea controlului sanitar, acesta începe, practic, a dirija traficul comercial internaţional între Dunăre şi Marea Neagră. În sursele contemporane, el este prezentat ca întruchiparea politicii ruse de stânjenire a navigaţiei libere a vaselor comerciale la gurile Dunării, pentru protejarea propriului comerţ de la Marea Neagră. Acestuia i se incrimina faptul că era protejatul guvernatorului militar al Basarabiei, general-maiorului P.I. Fedorov, care, în câteva rânduri, a asigurat interimatul funcţiei de guvernator general al Novorosiei şi Basarabiei. Se zvonea că era chiar nepotul acestuia (Ardeleanu 2014, 120). Soloviev avea să-şi exercite mandatul la Sulina până în anul 1847, când este mutat în funcţia de administrator al postului de Carantină din Reni. Este de notat că urmaşul lui P.V. Soloviev în funcţia de căpitan al portului Sulina, I.S. Ceaikovski (1847-1851), avea să deţină un cin militar, fiind căpitan de rangul II în cadrul flotei ruse de la Marea Neagră (HK 1847, 274). Acest fapt demonstrează că, în pofida înţelegerilor cu otomanii, Sulina devenise, la acel moment, un avanpost militar rus de la gurile Dunării, cu

[17] ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 2775, ff. 26-26 verso. Numirea venea după ce, la 7 martie 1838, M.S. Voronţov a dispus instituirea la Sulina a funcţiei de medic şi a celei de şef al poliţiei şi i-a solicitat lui P.I. Fedorov desemnarea unor persoane în aceste funcţii.

[18] ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 2775, ff. 41.

Tabelul 6

Lista nominală a funcţionarilor Carantinelor din Ismail şi Reni (1853)

Ismail		Reni	
Funcţia	**Titular**	**Funcţia**	**Titular**
Inspector	F.N. Arvanitaki	Administrator	P.V. Soloviev
Membru permanent	G.V. Leibin	Secretar	M.L. Zabloţki
Medic principal	A.D. Erlenvein	Comisar sect. 1	S.I. Cernov
Secretar	T.V. Sclifosovski	Comisar sect. 2	V.M. Pronkov
Director al casei Carantinei	A.F. Ossovski	Comisar sect. 3	I.P. Radzişevski
Comisari	E.A. Imsen, A.A. Hrapoviţki, G.A. Mandra	Medic (în exerciţiu)	K.O. Ilniţki
Medic	L.I. Franc	Traducător	V.K. Siarcinski
Asistent medical	C.I. Gherman	Traducător	A.I. Iakovenko
Căpitan portului Carantinei	C.E. Sutkovoi	Conţopist gr. mediu	E.A. Rudenkov
Adjunct al acestuia	A.A. Balas	Conţopist gr. inferior	K.M. Beliaev
Traducători	C.I. Pol, I.F. Arvanitaki, L.G. Buiukli	Conţopist gr. inferior	S.M. Serbinov

* În lista funcţionarilor Carantinei din Ismail nu sunt incluşi conţopiştii.
Sursa: ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 6003, f. 32-33; НК 1853, 311-312.

baterii de tunuri şi cu pereţii carantinei pe post de fortificaţii. De altfel, odată cu darea în exploatare a ambelor sectoare ale carantinei, după o reconstrucţie capitală a acestora între 1847-1850, administraţia portului din Sulina a fost separată de cea a carantinei, fiindu-i atribuiţi 11 funcţionari din cadrul ultimei şi fiindu-i alocate 5.379,2 ruble de argint anual, inclusiv 1.675,5 ruble din contul sumelor prevăzute pentru statele adiţionale de personal ale carantinei (ПСЗРИ 1851, *Штаты и Табели*, № 25851, 373-374).

Activitatea lui P.V. Soloviev în calitate de Administrator al Carantinei din Reni avea să fie mai puţin vizibilă, remarcându-se doar prin anumite vânzări la preţuri derizorii a unor spaţii carantinale pentru necesităţile negustorilor din acel oraş-port[19]. În pofida acestor activităţi dubioase, Războiul Crimeei avea să-l regăsească în aceeaşi funcţie, chiar dacă deja adunase 56 de ani de serviciu (Tabelul 6).

Totuşi, deja în mai 1854, Ministerul de Interne rus informa despre decesul, la 22 martie 1854, al Administratorului carantinei din Reni P.V. Soloviev. De asemenea, se mai informa despre decesul, la 22 februarie 1854, a medicului carantinei din Sulina I.I. Semenov, care avea şi el la activ o perioadă îndelungată de activitate, în funcţia respectivă, de aproape 12 ani. În scurt timp, acţiunile militare au vizat în mod direct stabilimentele ruse de la Dunăre. În iunie-iulie 1854, navele militare britanice atacă bateriile ruseşti, poziţionate în interiorul Carantinei de la Sulina. Toate construcţiile carantinale sunt distruse, alături de zeci de case ale localnicilor şi ale funcţionarilor carantinali (Dodd 1856, 116).

Riscurile şi avantajele profesiei

În perioada de referinţă, carantinele dunărene din Basarabia înregistrau anual cel mai mare număr de călători, depistaţi cu ciumă, holeră şi alte boli infecţioase, din toate carantinele ruse de la Marea Neagră. Acest lucru se datora, pe de o parte, hotarului terestru direct cu Imperiul Otoman, iar pe de altă parte – dezvoltării comerţului Principatelor Române de la Dunăre, care se desfăşura, parţial, prin apele teritoriale ale Imperiului Rus, şi, într-o oarecare măsură, comerţului exterior al provinciei prin porturile sale dunărene (Emilciuc 2023, 22).

Condiţiile de muncă în carantinele dunărene erau destul de dificile, în virtutea condiţiilor meteorologice şi climatice. Călătorii străini ofereau gurilor Dunării o imagine dezolantă a unei mlaştini insalubre, caracterizate de o umiditate excesivă şi un climat nesănătos, propice îmbolnăvirii de friguri sau de febră dunăreană. La aceasta se adăuga şi blestemul miliardelor de ţânţari, renumiţi „ca mărime, număr şi voracitate”. Primele victime

[19] ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 3776, f. 265, 268, 317.

Tabelul 7

Tablou al persoanelor bolnave şi decedate în carantinele districtului sanitar-vamal Ismail, pe sexe (1842)

Carantina		Rămaşi din 1841		Îmbolnăviţi în 1842		Eliberaţi din carantină								Rămaşi pentru 1843	
						Recuperaţi		Spitalizaţi		Cf. §210		Decedaţi			
		b	f	b	f	b	f	b	f	b	f	b	f	b	f
Ismail	angajaţi	5	2	657	294	546	292	111	-	-	-	3	3	2	1
	călători	-	-	40	3	24	3	-	-	14	-	1	-	1	-
Reni	angajaţi	5	1	268	99	251	97	19	-	-	-	2	2	1	1
	călători	-	-	9	3	9	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Sulina	angajaţi	4	-	13	3	13	3	2	-	-	-	-	-	2	-
	călători	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Total	angajaţi	14	3	938	396	810	392	132	-	-	-	5	5	5	2
	călători	-	-	50	6	34	6	0	-	14	-	1	-	1	-
	cumulat	14	3	988	402	844	398	132	-	14	-	6	5	6	2
		17		1390		1242		132		14		11		8	

*Tabelul nu include datele postului de carantină din Akkerman, care făcea parte din districtul sanitar-vamal Ismail, însă era amplasat pe malul Limanului Nistrului.

Sursa: ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 4245, f. 61 verso.

ale mediului atât de ostil erau militarii cordonului sanitar. Înfăţişările bolnăvicioase ale acestora stârneau compasiunea voiajorilor, mişcaţi de soarta lor tristă în una „dintre cele mai nesănătoase regiuni ale Europei (Ardeleanu 2012, 96-97). În plus, din cauza că intrau în contact cu călătorii infectaţi, în rândul angajaţilor carantinelor dunărene şi al familiilor acestora se înregistra o rată înaltă de îmbolnăvire şi deces de la boli precum ciuma, holera sau tifosul.

Datele Tabelului 7, care prezintă numărul de bolnavi înregistraţi în aceste carantine în anul 1842, demonstrează cu prisosinţă acest lucru.

Din datele Tabelului 7 rezultă că, din numărul total de 1.390 persoane îmbolnăvite pe parcursul anului 1842 în carantinele dunărene, 994 (71,5%) au fost înregistrate în Carantina Centrală din Ismail, 379 (27,3%) – în Carantina din Reni şi 17 (1,2%) – în Carantina din Sulina. Se observă o predominare în rândul persoanelor îmbolnăvite a personalului carantinal – 1,334 de persoane, sau 95,6%. În multe cazuri, nu era vorba de boli infecţioase, ci de unele cronice sau funcţionale, fiind notate ca dureri în oase, articulaţii şi muşchi, inflamaţii, boli oftalmologice etc. Dar frecvent sunt indicate şi bolile infecţioase: de la febră intermitentă, scabie, diaree, holeră, variolă, rujeolă, tuberculoză şi până la boli venerice. Explicaţia este că, alături de fiecare călător, era cazat şi câte un gardian, pentru a supraveghea ca acesta să respecte întocmai condiţiile de carantină (ПСЗРИ 1842, №14614, 465-466). Se remarcă şi numărul mare al persoanelor de sex feminin în rândul angajaţilor îmbolnăviţi, lucru ce se datora faptului că angajaţii – atât cei din interiorul carantinei, cât şi cei care asigurau paza în exteriorul ei – locuiau împreună cu familiile lor. Desigur, acest lucru ridică o serie de întrebări în privinţa prevederilor ce ţineau de organizarea activităţii personalului carantinal, în vederea prevenţiei răspândirii molimei în rândul acestora. Acest lucru este cu atât mai mult de neînţeles, dacă luăm în considerare faptul că, începând cu 1 ianuarie 1842, fuseseră puse în aplicare noi reguli, în acest sens, prevăzute de Regulamentul Carantinelor din 4 iunie 1841.

Starea medicală precară în rândul angajaţilor carantinali era cauza principală a ratei înalte de fluctuaţie de cadre. În Tabelul 8 este examinată mişcarea de cadre doar în rândul funcţionarilor carantinelor dunărene din Basarabia pe parcursul anului 1845.

Datele tabelului indică o rotaţie anuală de personal destul de importantă între carantinele din districtul sanitar Ismail, dar şi transferuri din alte instituţii din Basarabia. În dese rânduri, aceste transferuri erau operate din necesitatea de a acoperi funcţiile rămase vacante în urma demisiilor din motive de sănătate sau erau solicitate chiar de angajaţi, pentru a schimba măcar puţin mediul în care trebuiau să activeze.

Tabelul 8

Mişcarea de cadre în rândul funcţionarilor Carantinelor dunărene din Basarabia (1845)

Prenumele, numele	Funcţia şi carantina	Schimbarea survenită
Gherasim Leibin	Administrator al Carantinei din Sulina	Transferat în funcţia de Membru permanent al Administraţiei Carantinelor din Ismail, la 5 ianuarie
Platon Sitnikov	Şef al cancelariei Administraţiei Carantinei Centrale din Ismail	Delegat în calitate de reprezentant împuternicit al Administraţiei carantinale pe insula Fidonosi (Şerpilor) din 1 iulie 1844
Mihail Glizian	Conţopist inferior	Transferat din cadrul Tribunalului Comercial din Ismail la 30 noiembrie
Alexei Iacovenco	Conţopist în cadrul Carantinei din Ismail	Transferat la Carantina din Sulina la 21 noiembrie
Mihail Fon-Fei-Vari-Detiro	Conţopist în cadrul Carantinei din Ismail	Transferat din cadrul Vămii portuare din Ismail la 30 noiembrie
Mihail Bezbidovici	Comisar al Sectorul Unu al Carantinei din Ismail	Transferat din funcţia de traducător din cadrul Carantinei din Reni la 5 ianuarie
Leonard Franc	Medic al portului şi al casei Carantinei din Ismail	Transferat din cadrul *Administraţiei Coloniale* la 6 februarie
Ivan Kebakci	Traducător în Carantina din Reni	Transferat din cadrul Postului de Carantină din Akkerman
Feodosie Stefanari	Conţopist grad inferior la Carantina din Reni	Şi-a depus demisia din motive medicale
Mihail Companski	Conţopist grad inferior la Carantina din Reni	Transferat din funcţia de conţopist de gradul 2 din cadrul Poliţiei oraşului Chişinău.
Stepan Kniagniţki	Administrator al Carantinei din Sulina	Transferat din funcţia de comisar de sector din cadrul Carantinei din Ismail, cu aprobarea Ministrului de Interne din 4 ianuarie
Efim Krîjanovski	Conţopist de grad superior în cadrul Carantinei din Sulina	Transferat din cadrul postului de Carantină din Akkerman, cu aprobarea guvernatorului militar din 28 februarie
F. Martos	Conţopist de grad superior în cadrul Carantinei din Sulina	Transferat în funcţia de conţopist în cadrul postului de carantină din Akkerman la 28 februarie

Sursa: ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 4887, f. 10-15 verso.

Pentru menţinerea personalului carantinal, autorităţile ţariste aplicau măsuri de încurajare şi stimulare materială, dar şi de ridicare a statutului social şi a rangului funcţionăresc. Prin rescriptul imperial din 19 martie 1829, spre exemplu, s-a prevăzut acordarea unor premii băneşti unice de 3.000 de ruble şefilor posturilor de carantină din Basarabia pentru serviciul de 10 ani împlinit. Conform legilor din Imperiul Rus, comisarii carantinali, aflaţi în subordinea acestora, primeau un premiu de 1.500 ruble (ПСЗРИ 1829, №2745, 167-168). La propunerea Consiliului de Stat, împăratul rus a aprobat, la 12 decembrie 1832, mărirea soldei gardienilor carantinelor din Novorosia şi Basarabia de la 36 ruble la 200 ruble anual, începând cu 1 ianuarie 1835 (ПСЗРИ 1834, №7657, 261). Acei dintre gardieni care rămâneau în serviciu după îndeplinirea numărului necesar de ani pentru pensionare, primeau o soldă dublă, însă prin rescriptul din 3 aprilie 1840 s-a stabilit că aceasta nu putea fi calculată în baza sumei majorate, ci urma a fi calculată în baza unei solde majorate, la care se adăuga o solda ordinară de 36 de ruble, adică 236 ruble asignate (sau 67 ruble argint) anual (ПСЗРИ 1840, №13340, 218).

La indicaţia ministrului de interne, contele A.G. Stroganov, guvernatorul general al Novorossiei şi Basarabiei i-a solicitat, la 21 aprilie 1841, guvernatorului militar al Basarabiei să fie informat dacă funcţionarii şi angajaţii carantinelor din regiune dispuneau de spaţiu de locuit de serviciu sau dacă primeau alocaţii pentru închirierea spaţiului de locuit[20]. Întrebarea nu era întâmplătoare. La 1 ianuarie 1841, la Ismail fuseseră iniţiate lucrările de ridicare a unei carantine noi, după ce construcţiile din vechea carantină ajun-

[20] ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 3680, f. 1-1 verso.

seseră într-o stare jalnică. Conform proiectului noii carantine, pentru cei mai mulţi funcţionari nici nu erau prevăzute spaţii de locuit în interiorul carantinei (Emilciuc 2023b, 10-12). Ca urmare a solicitării primite în acest sens, Administraţia Carantinei Centrale din Ismail raporta, la 13 mai 1841, guvernatorului militar al Basarabiei că niciunul dintre cei 24 de funcţionari ai Carantinei Centrale din Ismail nu beneficia de spaţii de serviciu de cazare şi nu primea bani pentru închirierea spaţiului de locuit, ei închiriind spaţii de locuit din bani proprii. Pentru cei 18 angajaţi contractuali spaţiul de locuit era în proces de construcţie conform proiectului, iar temporar, pentru aceştia era închiriată o casă privată din contul carantinei. Cei 20 de angajaţi din sectorul îndoielnic al Carantinei din Sulina erau cazaţi în cazarma din cadrul carantinei, iar cei doi funcţionari închiriau spaţii din cont propriu. Mai satisfăcătoare era situaţia în Carantina din Reni, unde proiectul de reconstrucţie prevedea spaţii suficiente atât pentru funcţionarii de stat, cât şi pentru angajaţii ordinari[21].

Ca urmare, prin rescriptul din 1 iunie 1843, funcţionarilor Carantinelor din Ismail, Sulina, alături de cei din carantina Sculeni şi din posturile de carantină din Leova şi Lipcani, care nu beneficiau de spaţii locative de serviciu, li s-au stabilit alocaţii de chirie din partea statului. În partea justificativă se preciza că această decizie fusese luată în virtutea faptului că din proiectul de reconstrucţie a Carantinei din Ismail a fost exclusă clădirea cu această menire, costul ridicării ei – de 150.000 de ruble – fiind considerat a fi prea mare, dar şi din considerentul că funcţionarii din Novorossia deja primeau o astfel de alocaţie (ПСЗРИ 1843, №16909, 370-371). Prin hotărârea Comitetului de Miniştri, aprobată de împărat la 9 octombrie 1845, şi funcţionarilor Carantinei din Reni li s-au stabilit alocaţii de chirie, care se ridicau, în total, la 680 de ruble argint anual (ПСЗРИ 1845, №19390, 73). Cuantumul acestor alocaţii este desfăşurat în Tabelul 9, relevând o diferenţă destul de mare între suma primită de funcţionarii de rând şi cei din conducere.

Stimularea financiară era susţinută şi prin acordarea unor medalii şi ordine, care, la rândul lor, aduceau titularului un adaos bănesc prevăzut de lege. Enumerăm doar unele dintre acestea, pe care am reuşit să le depistăm. Astfel, prin rescriptul împăratului din 5 iunie 1834, inspectorul principal al cordonului sanitar dunărean Mavros este decorat cu ordinul Sf. Stanislav de gradul II, cu stabilirea venitului şi a pensiei respective (Прибавление 1840, 2816). Cu medalie de argint a fost decorat, la 3 februarie 1842, militarul semi-batalionului din Ismail al pazei carantinale, Sedelnikov (ЖМВД 1842a, CVI), iar la 22 aprilie – militarii brigăzii de grăniceri din Ismail Semenov şi Safoşin (ЖМВД 1842b, XL). Uneori, erau decoraţi şi membrii nesalarizaţii ai carantinei. Astfel, membrul din partea negustorilor în Administraţia Carantinei Centrale din Ismail în anul 1851, cetăţeanul de onoare şi negustorul de ghilda I din Ismail Carabet-Hagi Marcarov a fost decorat de împărat, la propunerea ministrului de interne, cu o medalie de aur, cu panglica Sf. Vladimir (КГ 1852, 17).

Tratatul de la Paris din 18/30 martie 1856 a consemnat pierderea Deltei Dunării în favoarea Imperiului Otoman. La 14 mai 1856, guvernatorul general al Novorossiei şi Basarabiei, ca urmare a interpelării căpitanului portului Sulina, dispunea guvernatorului militar al Basarabiei alipirea, până la alte dispoziţii, a Administraţiei portului Sulina la Administraţia Carantinei din Ismail. Acesta îi solicita să dea dispoziţie cu privire la transferul funcţionarilor, al dosarelor şi al sumelor în evidenţa acesteia, dar cu menţinerea cancelariilor separate. La 5 iulie, Administraţia Carantinei din Ismail îi raporta guvernatorului militar că a preluat, la 23 iunie, sub autoritatea sa Administraţia Portului Sulina, ca urmare a ordinului acestuia din 18 iunie[22]. După ce, la începutul anului 1857, au fost definitivate discuţiile privind delimitarea noii frontiere dintre Principatul Moldovei şi Imperiul Rus, stabilite prin prevederile Tratatului de Pace de la Paris (1856), carantina centrală din Ismail este mutată cu întreg personalul în colonia Cubei, carantina din Reni – în localitatea Tatarbunar, iar cea din Sulina – în localitatea Comrat. Pentru a nu-şi întrerupe activitatea până la ridicarea noilor clădiri necesare pentru funcţionare, carantinele au fost plasate temporar în case închiriate de la particulari (ПСЗРИ 1858, №32722, 78).

Materialul documentar cercetat ne permite să concluzionăm că, pe parcursul perioadei analizate, numărul funcţionarilor şi angajaţilor carantinelor dunărene din Basarabia a fost într-o permanentă

[21] ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 3680, f. 4-6.

[22] ANAFAG, F. 2, inv. 1, d. 6524, ff. 1-2, 5-5 verso, 9-9 verso.

Tabelul 9

Sumele alocaţiilor de chirie stabilite funcţionarilor Carantinelor dunărene din Basarabia (1843)

Carantina	Funcţia	Numărul de unităţi	Suma alocată:	
			Per unitate	În total
Ismail	Inspector	1	130	130
	Membru indispensabil	1	115	115
	Funcţionar medical principal	1	115	115
	Secretar	1	75	75
	Şef de Cancelarie	1	50	50
	Conţopist	7	30	210
	Director al Casei Carantinei	1	115	115
	Comisar	3	75	225
	Medic al Casei şi Portului Carantinei	1	75	75
	Moaşă	1	30	30
	Căpitan de port carantinal	1	115	115
	Asistentul acestuia	1	75	75
	Traducător	3	50	150
Sulina	Căpitan de port carantinal	1	115	115
Reni*	Administrator	1	115	115
	Medic	1	75	75
	Comisar	3	75	225
	Traducător	2	50	100
	Conţopist	3	30	90
Total	-	34	1510	2200

* Stabilite prin hotărârea Comitetului de Miniştri, aprobată de împărat la 9 octombrie 1845.
Sursa: ПСЗРИ 1843-2, *Штаты и Табели*, №16909, 258.

creştere, reflectând străduinţele autorităţilor imperiale ruse de a preveni pătrunderea epidemiei de ciumă în cuprinsul imperiului. Numărul personalului a crescut în special odată cu suprimarea, începând cu 1 ianuarie 1831, a cordonului sanitar-vamal de la Nistru. Cu toate acestea, statele de personal aprobate erau cronic insuficiente, iar ajustările erau operate cu întârzieri substanţiale. Condiţiile dificile de lucru determinau, pe de altă parte, permanente fluctuaţii de personal, dar şi dificultăţi de acoperire a posturilor vacante existente. Fenomenul a persistat, în pofida încercărilor autorităţilor imperiale de a stimula material pe funcţionarii şi angajaţii carantinelor.

Bibliografie

Ardeleanu 2012: C. Ardeleanu, Gurile Dunării – o problemă europeană. Comerţ şi navigaţie la Dunărea de Jos în surse contemporane (1829-1853) (Brăila 2012).

Ardeleanu 2014: C. Ardeleanu, International Trade and Diplomacy at the Lower Danube. The Sulina Question and the Economic Premises of the Crimean War (1829-1853) (Brăila 2014).

Dodd 1856: G. Dodd, Pictorial History of the Russian War, 1854-56 (Edinburgh and London 1856).

Emilciuc 2023a: A. Emilciuc, Organizarea şi funcţionarea cordonului sanitar la hotarele dunărene ale Imperiului Rus (1812-1856). Tyragetia s.n. XVII/2, 2023, 17-27.

Emilciuc 2023b: A. Emilciuc, Carantina din Ismail şi rolul acesteia în cadrul cordonului sanitar de la Dunăre (1813-1856). Revista de Istorie a Moldovei 3-4, 2023, 5-18.

Mihail, Mihail 1993: P. Mihail, Z. Mihail, Acte în limba română tipărite în Basarabia, I, 1812-1830 (Bucureşti 1993).

Tomuleţ 2014: V. Tomuleţ, Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (instituţii, regulamente, termeni), ediţia a II-a (Chişinău 2014).

Tomuleţ 2015: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868). Ediţia a doua, revăzută şi adăugită (Chişinău 2015).

Tomuleţ 2018: V. Tomuleţ, Evoluţia instituţiilor vamale şi de carantină din Basarabia în secolul al XIX-lea. In: Istorie şi civilizaţie de-a lungul Dunării de Jos: culegere de studii dedicate zilei internaţionale a fluviului - 29 iunie, vol. I (Brăila, Ismail, Cahul, Galaţi 2018), 159-172.

ЖМВД 1842a: Журнал Министерства Внутренних Дел, ч. XLIII, №2, 1842.

ЖМВД 1842b: Журнал Министерства Внутренних Дел, ч. XLIV, №4, 1842

КГ 1852: Коммерческая Газета, №5, 12 января 1852.

НК 1840: Новороссийский календарь на 1841 год (Одесса 1840).

НК 1847: Новороссийский календарь на 1848 год (Одесса 1847).

НК 1853: Новороссийский календарь на 1854 год (Одесса 1853).

ПСЗРИ 1818: Полное собрание законов Российской Империи, собр. 1, т. XXXV, 1818 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1829: Полное собрание законов Российской Империи, собр. 2, том IV, 1829 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1832: Полное собрание законов Российской Империи, собр. 2, том VII, 1832 (Санкт-Петербург 1833).

ПСЗРИ 1834: Полное собрание законов Российской Империи, собр. 2, том IX, 1834, отд. 2 (Санкт-Петербург 1835).

ПСЗРИ 1835: Полное собрание законов Российской Империи, собр. 2, том X, 1835, отд. 1 (Санкт-Петербург 1836).

ПСЗРИ 1840: Полное собрание законов Российской Империи, собр. 2, том XV, 1840, отд. 1 (Санкт-Петербург 1841).

ПСЗРИ 1841: Полное собрание законов Российской Империи, собр. 2, том XVI, 1841, отд. 1 (Санкт-Петербург 1842).

ПСЗРИ 1842: Полное собрание законов Российской Империи, собр. 2, том XVII, 1842 (Санкт-Петербург 1843).

ПСЗРИ 1843: Полное собрание законов Российской Империи, собр. 2, том XVIII, 1843, отд. 1 (Санкт-Петербург 1844).

ПСЗРИ 1843-2: Полное собрание законов Российской Империи, собр. 2, том XVIII, 1843, отд. 2 (Санкт-Петербург 1844).

ПСЗРИ 1845: Полное собрание законов Российской Империи, собр. 2, том XX, 1845, отд. 2 (Санкт-Петербург 1846).

ПСЗРИ 1851: Полное собрание законов Российской Империи, собр. 2, том XXVI, 1851, отд. 2 (Санкт-Петербург 1852).

ПСЗРИ 1858: Полное собрание законов Российской Империи, собр. 2, том XXXIII, 1858, отд. 1 (Санкт-Петербург 1860).

Прибавление 1840: Прибавление к Санкт Петербургским Ведомостям, 29 декабря 1840.

СПСВ 1840: Санкт Петербургские Сенатские Ведомости, №41, 21 мая 1840.

Personnel of the Danube quarantines in Bessarabia: dynamics, structure and wages (1812-1856)

Keywords: Bessarabia, the mouths of the Danube, the Ismail sanitary district, quarantines, staff tables, officials.

Abstract: The topic related to the personnel who ensured the daily activity of the Danubian quarantines in Bessarabia during the specified period is poorly researched. In this article we aimed to cover this historiographical gap. For this purpose, we used the documentary material from Fund 2 (Chancellery of the Governor of Bessarabia) of the National Archives of the Republic of Moldova (ANRM), as well as the documents published in the collections of laws of the Russian Empire. First of all, we analyzed issues regarding the staffing of quarantine institutions, as well as the increase in the number of officials and employees and their salaries. We examined this aspect using the example of the cordon sanitaire at the mouth of the Danube. Secondly, we analyzed the professional risks and benefits of employees of the Danube quarantine institutions, paying attention to working conditions, morbidity statistics and some other issues.

The studied documentary material allows us to conclude that during the period under review, the number of officials and employees of the Danube quarantines in Bessarabia was constantly growing, which indicates the efforts

of the Russian authorities to prevent the penetration of the plague epidemic into the Empire. However, the number of employees in the approved staff states was constantly insufficient, and adjustments were made with significant delays. On the other hand, difficult working conditions led to staff turnover and difficulties in filling existing vacancies. The phenomenon persisted despite attempts by the imperial authorities to provide financial incentives to officials and employees of quarantine institutions.

Кадровый состав бессарабских дунайских карантинов: динамика, структура и оклады (1812-1856)

Ключевые слова: Бессарабия, устье Дуная, Измаильский карантинный округ, карантинные учреждения, штатные расписания, чиновники.

Резюме: Тема, связанная с персоналом, который обеспечивал повседневную деятельность дунайских карантинов в Бессарабии в означенный период, слабо исследована. В данной статье мы постарались восполнить этот историографический пробел. Для этой цели мы использовали документальный материал Фонда 2 (Канцелярия губернатора Бессарабии) Национального архива Республики Молдова (НАРМ), а также документы, опубликованные в собраниях законов Российской империи. Прежде всего, мы проанализировали вопросы кадрового обеспечения карантинных учреждений, а также увеличения численности служащих и их заработной платы. Этот аспект рассмотрен нами на примере санитарного кордона в устье Дуная. Во-вторых, мы проанализировали профессиональные риски и преимущества служащих дунайских карантинных учреждений, обратив внимание на условия труда, статистику заболеваемости и некоторые другие вопросы.

Изученный документальный материал позволяет нам заключить, что в рассматриваемый период численность чиновников и служащих дунайских карантинов в Бессарабии постоянно росла, что говорит о стараниях российских властей предотвратить проникновение эпидемии чумы в пределы империи. Однако количество сотрудников по утвержденным штатам постоянно оказывалось недостаточным, а корректировки вносились со значительными задержками. С другой стороны, тяжелые условия труда приводили к текучести кадров и трудностям с заполнением имеющихся вакансий. Ситуация оставалась неизменной, несмотря на попытки имперских властей материально стимулировать чиновников и сотрудников карантинных учреждений.

22.02.2024

Dr. Andrei Emilciuc, Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova, str. Academiei 3/2, MD-2028, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-0634-5002, e-mail: andrei.emilciuc@sti.usm.md

RELAȚIILE ROMÂNO-RUSE ȘI PROBLEMA BASARABIEI ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ (1877-1878)

Eugen-Tudor Sclifos

Cuvinte-cheie: România, Rusia, Basarabia, presa românească, dezbateri.

După pierderea sudului Basarabiei în anul 1856, Imperiul Rus a încercat prin diverse mijloace să redobândească această parte din teritoriul dintre Prut și Nistru. Momentul propice pentru acest lucru a fost redeschiderea crizei orientale din 1875. Anterior, în urma deciziilor Conferinței de la Londra din 1871, diplomația rusă a mai reușit abolirea unei clauze din Tratatul de la Paris din 1856, anume cea referitoare la neutralitatea Mării Negre.

Imperiul Rus a apelat, și de data aceasta, la „diplomația secretă", pentru a recupera sudul Basarabiei. Acest fapt s-a materializat în vara anului 1876, la întrevederea din Reichstadt (zona Boemiei) dintre împăratul rus Alexandru al II-lea și cel austro-ungar Franz Joseph. Aceștia erau însoțiți de miniștrii de externe, Mihail Gorceakov, respectiv Andrássy. În timpul unei întruniri private, Andrássy l-a întrebat pe M. Gorceakov dacă dorește Basarabia, la care ministrul rus a zis un „da" ferm (Wertheimer 1913, 321). Nu a fost semnat niciun tratat secret, s-a ajuns la o înțelegere verbală că, în eventualitatea unui război cu Imperiul Otoman, Imperiul Rus va reanexa sudul Basarabiei, iar Austro-Ungaria va anexa Bosnia și Herțegovina. Diplomația românească avea să afle mai târziu despre aceste „aranjamente".

Imperiul Rus, care se pregătea de războiul cu Imperiul Otoman, avea nevoie de acceptul guvernului de la București de a trece cu armata rusă prin România. În acest context, are loc întrevederea de la Livadia, la care au participat din partea României I.C. Brătianu și alți delegați, iar din partea Rusiei – împăratul Alexandru al II-lea, cancelarul M. Gorceakov. Prim-ministrul român I.C. Brătianu l-a întrebat direct pe cancelarul rus cu privire la problema sudului Basarabiei. Ministrul român nu a primit răspunsuri clare, ci doar întrebări retorice: „Nu-mi place să răspund, îmi place să mi se ghicească gândurile" sau manifestări de nemulțumire: „Cum e posibil? Basarabia nu e garantată prin tratate? Credeți că noi nu respectăm tratatele?" (Brătianu 1995, 39).

Întrevederea de la Livadia nu a putut garanta prim-ministrului că România va păstra sudul Basarabiei, dar au început negocieri diplomatice româno-ruse pentru încheierea unei convenții. Semnarea acordului secret ruso-austro-ungar din luna ianuarie a anului 1877 de la Budapesta, consfințea, practic, anexarea sudului Basarabiei de către Imperiul Rus (Diaconescu 1943, 58).

Deși a garantat integritatea teritorială a României prin convenția din aprilie 1877, Imperiul Rus își va pune în aplicare planul de a anexa sudul Basarabiei. De-abia spre finele lunii noiembrie 1877, ziarele de opoziție, în special „Timpul" și „Pressa", își exprimau opinia că Imperiul Rus va anexa sudul Basarabiei: „toate probabilitățile sunt că Rusia va reclama retrocesiunea Basarabiei, cel puțin, până la gura Chiliei și aceasta în schimb pentru Dobrogea" (Iorga 1998, 169).

La 20 ianuarie/1 februarie, ziarele din România anunțau despre sosirea contelui N.P. Ignatiev la București, care era primit în audiență de către principele Carol. Acesta a refuzat să accepte retrocedarea sudului Basarabiei către Rusia[1]. Pentru ca situația să fie clarificată, cancelarul Mihail Gorceakov trimite o scrisoare ministrului de externe Mihail Kogălniceanu, datată cu 11/23 ianuarie 1878, în care era anunțată sosirea contelui N.P. Ignatiev la București (Marinescu, Duțu, Rădulescu-Zoner 1978, 172). Scopul vizitei era formulat în termeni vagi, dar suficient de clar, pentru a înțelege de ce vine fostul ambasador rus de la Constantinopol[2]. Cancelarul rus se referea în felul următor: „pentru a lămuri unele chestiuni pe

[1] „Românul", 21 ianuarie 1878; „România Liberă", 21 ianuarie 1878.

[2] În timpul aflării sale în funcția de ambasador al Rusiei la Constantinopol, N.P. Ignatiev a fost unul dintre cei mai activi în problema „reluării" sudului Basarabiei, vorbind că este teritoriu rusesc, evidențiind necesitatea de a reanexa teritoriul basarabean într-o perioadă scurtă.

care le-am atins şi până acum în termeni generali cu Excelenţa Voastră, în vederea viitoarei păci" şi „e important să nu existe în această privinţă nicio neînţelegere" (Documente 1954, doc. 941). De asemenea, se arată şi faptul că Petersburgul are unele „drepturi" la care nu putea să renunţe (Documente 1880, 30). Evident, aceste „drepturi" se refereau la hotărârea Rusiei de a anula prevederile Tratatului de la Paris din 1856, prin care dorea să reanexeze sudul Basarabiei. Mihai Eminescu a comentat în ziarul „Timpul" doleanţa emisarului rus: „Dar cu ce drept pretinde Rusia bucata noastră de Basarabie, pe care am căpătat-o înapoi, drept din dreptul nostru şi pământ din pământul nostru. Pe cuvântul cum că onoarea Rusiei cere ca să se ia o bucată din România. Va să zică onoarea Rusiei cere ca să se ia pe nedrept o bucată din România şi aceeaşi onoare nu cere respectarea convenţiei iscălită de ieri. Ciudată onoare, într-adevăr" (Eminescu 1997, 56). Ulterior, poetul-nepereche face apel la drepturile istorice asupra Basarabiei: „Basarabia întreagă ni se cuvine, căci e pământ drept al nostru şi cucerit cu plugul, apărat cu arma a fost de la începutul veacului al patrusprezecelea încă şi până în veacul al nouăsprezecelea" (Eminescu 1997, 57).

După semnarea Tratatului de la San Stefano din 19 februarie/3 martie 1878, politicienii români iau „calea" Europei, pentru obţinerea sprijinului respectărilor prevederilor Tratatului de la Paris din 18/30 martie 1856 cu referire la Basarabia (Giura, Giura 1998-1999, 169). Practic, aceasta era unica clauză care stătea în calea „desfiinţării" Tratatului de la Paris, deoarece clauza privitoare la neutralitatea Mării Negre a fost abolită în timpul Conferinţei de la Londra din 1871. În acest context, sunt sugestive vizitele întreprinse de primministrul Ion C. Brătianu la Viena şi Berlin. Iată cum descria poziţia adoptată de Germania ministrul român: „dacă România ar arăta bunăvoinţă Rusiei, lucru la care dânsul o sfătuieşte, ar putea să-i ceară mult şi să capete mult. Reluarea Basarabiei pentru Rusia e o condiţie sine qua non şi părerea lui este că trebuie încetată rezistenţa" (Brătianu 1935-1936, 91). În consecinţă, România care spera că Germania se putea dovedi un aliat de „nădejde", mai ales prin prisma înrudirii cu familia regală, a ajuns „singură" în faţa Rusiei, care se pregătea să dezmembreze teritoriul românesc.

Presa românească a reacţionat la vizitele lui I.C. Brătianu la Viena şi Berlin, făcând, în cele mai multe cazuri, referire la sursele parvenite de la Viena şi Berlin, în unele cazuri scriind propriile reflecţii.

La Viena, ministrul român de externe a fost asigurat de faptul că problemele care ating în mod direct România sunt de interes european şi, prin urmare, să se deplaseze la Berlin, spre a obţine şi sprijinul Germaniei. Despre misiunea lui Brătianu la Viena, ziarele austriece aveau poziţii diferite. Un corespondent al unui ziar important vienez, „Pester Lloyd", scria cu referire la acest subiect: „Cum că Austro-Ungaria se va precipita într-un resbel cu Rusia pentru ţîpetele de durere ale României, nici guvernul României nu a acceptat", „nu póte face nimica pentru România" şi că prim-ministrul Andrássy ar fi îndreptat România spre Germania, deoarece regimul dualist dorea să meargă „mână în mână cu Germania". Guvernul de la Viena i-a declarat că „după părerea sa, între Rusia şi România numai Europa póte decide. Posibilitatea este fórt mare că cestiunea Basarabiei crescênd să se desvolte într-o chestiune română; cestiunea română însĕ este o cestiune europénă şi eminent austro-ungară"[3]. Pe de altă parte, publicaţia „Die Presse" neagă informaţiile apărute în presa vieneză, precum că Andrássy l-ar fi trimis pe ministrul Brătianu la Berlin, pentru a negocia problema Basarabiei şi a obţine sprijin, ci mai degrabă ministrul austro-ungar a declarat că această problema ar trebui rezervată deciziilor Congresului[4].

Ziarul ieşean „Steaua României" a acordat o atenţie deosebită vizitelor lui Brătianu la Viena şi Berlin, făcând apel la sursele ajunse la corespondenţii străini şi la informaţiile parvenite din ziarele vieneze şi berlineze. Înainte de debutul „turneului" în cele două capitale, publicaţia vieneză „Fremdenblatt" scria că ministrul român Brătianu va avea o primire bună la Viena. Pentru a explica o atare stare de lucruri, publicaţia declara că guvernul austriac recunoaşte că multe puncte din Tratatul de la San Stefano sunt îndreptate împotriva României, făcând referire la acea a trecerii armatei ruse pe timp de 2 ani prin România. În ceea ce privea chestiunea Basarabiei, ziarul vienez aprecia că România beneficia de sprijinul Angliei, Franţei şi Italiei şi acum dorea să vadă poziţia cabinetului de la Viena[5]. În consecinţă, s-a putut observa că, dacă înaintea vizitei în cele două

[3] „Telegraful Român" (Sibiu), an. XXVI, nr. 37, 30 martie 1878.

[4] „Telegraphulu" (Bucureşti), an. VIII, nr. 1789, 1 aprilie 1878.

[5] „Steaua României", nr. 64, 22 martie 1878.

capitale, ziarele apreciau acest demers al României şi asigurau „micul stat" de sprijin, ulterior, după „consumarea" momentului, ziarele deplângeau soarta României şi se declarau împotriva implicării în chestiunea basarabeană.

Aflarea primului-ministru Brătianu la Viena şi Berlin a atras atenţia ziariştilor, cărora le-a oferit interviuri în cele mai cunoscute ziare ale vremii. Aceste preluări din presa germană le regăsim în publicaţia ieşeană „Steaua României". Unul dintre aceste interviuri a fost oferit publicaţiei „Deutsche Zeitung", el fiind publicat în întregime în anexa acestui articol. Însă ne vom referi succint la unele aprecieri în chestiunea Basarabiei, una de importanţă vitală pentru statul român: „Aceasta nu este o chestiune de sentiment pentru noi, deşi poate mai la urmă şi sentimentele au valoarea lor. Noi nu putem exista fără acea mică parte a Basarabiei. Vom fi înăduşiţi fără de această regiune. Prin ea ni se deschid porţile lumei"[6].

Un alt corespondent din Berlin al ziarului „Frankfurter Zeitung" a avut în ziua de 9 aprilie o întrevedere cu ministrul Brătianu. Impresia generală lăsată de omul politic a fost că „nu poate înţelege cauza indiferenţei germane în cestiunea Orientului şi în special în acea a Basarabiei"[7]. Brătianu a adus în prim-plan ideile vehiculate de lumea germană în timpul războiului Crimeii, când au susţinut libera navigaţie pe Dunăre, fiind o chestiune de „interes german". În 1878, politica externă a Germaniei a luat o turnură neaşteptată, deoarece Rusia ameninţă această „libertate" prin luarea Basarabiei, care formează, în viziunea omului politic român, „cheia casei sale şi a drumului comercial atât al Austro-Ungariei, cât şi al Germaniei"[8]. Brătianu s-a referit şi la politica Austro-Ungariei, care, dacă primea vreun teritoriu pentru a-l anexa, atunci ar fi dispusă să părăsească linia Dunării în interesul Imperiului Rus. Era bine cunoscut, deja la începutul anului 1876, că în timpul întrevederii de la Reichstadt din 1876, Austro-Ungaria urma să primească Bosnia şi Herţegovina, iar Rusia – sudul Basarabiei (Rupp 1925, 505).

Cum s-a putut constata, vizita întreprinsă de Brătianu la Viena şi Berlin a fost dezbătută nu doar în presa românească de la Bucureşti şi Iaşi, care acorda o atenţie deosebită chestiunii basarabene din motive lesne de înţeles, dar şi în cea din Transilvania. Dacă pentru guvernul de la Bucureşti era o responsabilitate enormă de a păstra integritatea teritorială a României, Iaşul, care se afla în apropierea Prutului, de unde putea oricând să vină armata rusă, şi în vecinătate cu Basarabia, nu putea să nu scrie despre această problemă naţională. Ziarul de la Sibiu „Observatoriul" a abordat şi el chestiunea basarabeană, mai ales, din perspectiva stăpânirii gurilor Dunării şi a rolului jucat de Basarabia pentru România[9]. Pe lângă aceste subiecte, ziarul sibian a abordat şi vizita lui Brătianu la Berlin. Din această publicaţie aflăm că ministrul Brătianu sosea în capitala Germaniei la 5 aprilie, însoţit de secretarul său Grigorie Ghica. Fără a intra în detalii cu privire la acest moment, ziarul făcea conexiunea cu alte evenimente alarmante pentru România. De exemplu, se făcea referire la misiunea contelui N. P. Ignatiev la Viena, în aceeaşi perioadă ca şi vizita lui Brătianu în capitala vieneză, şi că acolo ar fi propus împărţirea României între Austria şi Rusia, lucru care nu s-a materializat, cabinetul de la Petersburg reanexând, în final, doar sudul Basarabiei[10].

Un alt ziar din Transilvania – „Gazeta Transilvaniei" – a analizat problema Basarabiei, prin prisma informaţiilor parvenite, mai ales, din monarhia Austro-Ungară, dar şi prin articole proprii, în special din perspectiva relaţiilor româno-ruse. O serie de articole, intitulate sugestiv „Conflictulu russo-romanu", „Amenintiarile Russiei", demonstrează că problema Basarabiei nu a fost doar una „locală" sau doar a guvernului de la Bucureşti, dar şi-a găsit ecouri în toate provinciile româneşti, aflate fie sub stăpânire românească, fie străină. În ceea ce ţine de demersul lui Brătianu de a merge la Viena, găsim un articol relevant în „Gazeta Transilvaniei". Intitulat sugestiv *La missiunea dlui Brătianu*, descoperim modul de interpretare a acestei „misiuni" în presa transilvăneană, mai ales că era sub dominaţia Austro-Ungariei şi aducea unele informaţii inedite din surse sigure. De la bun început, acest ziar a arătat care sunt opiniile în presa austro-ungară – atât cele pozitive, cât şi cele negative. În chestiunea Basarabiei, misiunea lui Brătianu a fost prezentată drept un eşec. Deşi ziarele germane din

[6] „Steaua României", nr. 67, 25 martie 1878.
[7] „Steaua României", nr. 74, 4 aprilie 1878.
[8] „Steaua României", nr. 74, 4 aprilie 1878.
[9] A se vedea pe larg articolul *Dunărea şi gurile sale*, în „Observatoriulu, Diariu politicu, national-economicu si literariu", Sibiiu, 25/6 februariu 1878.
[10] „Observatoriulu, Diariu politicu, national-economicu si literariu", Sibiiu, 29 martie /10 aprilie 1878.

Viena scriau cu bunăvoinţă despre misiunea lui Brătianu, menţionau. în schimb, că acesta nu a obţinut niciun sprijin în chestiunea Basarabiei[11]. Din această relatare mai aflăm că Brătianu a mai avut întrevederi cu arhiducele Rainer, cavalerul Schmerling şi a vorbit cu diplomaţii străini acreditaţi la Viena, în special cu cel italian, contele de Robillant. Făcând o analogie, majoritatea ziarelor scriau în termeni generali cum a fost primit Brătianu la Viena şi Berlin de decidenţii politicii externe, Andrássy şi Bismarck, fără a face referire, în unele cazuri, şi la discuţiile purtate cu alte personaje din mediul diplomatic.

Şi ziarul liberal „Românul" a abordat problema Basarabiei în paginile sale. În numărul din 19 martie 1878, „Românul" a publicat memoriul guvernului român adresat Marilor Puteri cu privire la doleanţa Rusiei de a anexa sudul Basarabiei[12]. Sunt aduse în prim-plan o serie de argumente de ordin istoric, social, economic, cultural pentru păstrarea sudului Basarabiei. Ziarul „Românul" considera că este o „datorie imperioasă pentru cabinetul din Bucuresci se declare puterilor, cari la 1856 au avut încredere în naţiunea română, că noua posiţiune, create de curend României prin valoroasele sale sacrificie, numai stăpânirea Basarabiei şi a deltei dunărene pote se consolideze principatul în independinţa lui"[13].

În luna aprilie, se intensifică disputele între gruparea conservatoare şi cea liberală. Partidul Conservator îi făcea responsabili pe liberali de pierderea sudului Basarabiei şi că nu au fost destul de prevăzători să încheie un al doilea tratat cu Imperiul Rus, care să garanteze păstrarea Basarabiei.

Deşi majoritatea ziarelor de la Bucureşti criticau comportamentul Rusiei faţă de România în chestiunea basarabeană, unii oameni politici agreau primirea Dobrogei. Unul dintre aceştia era N. Cretzulescu, autorul unei broşuri intitulate *Cugetări asupra retrocedării judeţelor din Basarabia*. Aceasta a fost reprodusă şi în ziarul „Telegraphulu de Bucuresci" din luna martie a anului 1878. El recunoştea singur că este împotriva curentului şi vine cu o altă luare de poziţie. În viziunea sa, Rusia, câştigătoare a războiului cu Imperiul Otoman, în dorinţa de a dispărea orice urmă a tratatului de la Paris din 1856, dorea reperarea celor trei judeţe din sudul Basarabiei, dar propunea României „compensaţii teritoriale". N. Cretzulescu nu a intrat în polemică dacă Rusia a procedat corect, dacă s-a gândit măcar că această cerinţă va „răni amorul propriu şi patriotismul român", dacă a considerat schimbul propus unul „nevătămător existenţei noastre politice". Pe de altă parte, omul politic român se întreba, fără a da răspuns, dacă guvernul de la Bucureşti, înainte de a intra în război cu Imperiul Otoman, a cunoscut intenţia Rusiei de a cere sudul Basarabiei. În continuare, problema sudului Basarabiei era analizată din punctul de vedere al actualităţii. În percepţia sa, faptul că România a primit cele trei judeţe din sudul Basarabiei nu a făcut-o „mai fericită", nicidecum retrocedarea către Imperiul Rus să ne facă mai „nenorociţi". Dacă în 1856 se primea întreaga Basarabie, atunci „chestiunea în adevăr devenea naţională, şi putea cu dreptu cuvânt să turbure simţămintele patriotice ale tuturor românilor"[14]. Se mai sugera ca România să negocieze direct cu Petersburgul. Nu în ultimul rând, se aduce în prim-plan competenţa Marilor Puteri, care la 1856 au retrocedat sudul Basarabiei, acum să decidă tot ei. În final se face recurs la istorie, aducându-se un exemplu elocvent de schimburi de teritorii, cazul Nisei şi al Savoiei, cedate Franţei de către Italia. N. Cretzulescu considera Dobrogea o zonă mai întinsă decât sudul Basarabiei.

Aprecierile lui N. Cretzulescu nu au rămas fără ecou. Acelaşi ziar, „Telegraphulu de Bucuresci", combătea afirmaţiile acestuia. În viziunea ziarului bucureştean, afirmaţiile lui pot fi considerate „trădare". Ziarul întreba retoric ce ar fi trebuit să facă guvernul de la Bucureşti împotriva ameninţărilor venite din partea Rusiei, să „vândă ţara şi să tacă, cum zicea N. Cretzulescu?"[15].

Ziarele româneşti trebuiau să facă faţă acuzelor venite din partea presei ruseşti. Acestea din urmă, aducând în discuţie faptul că Rusia nu a respectat clauzele Convenţiei româno-ruse din 1877, afirmau, de fapt, că România a încălcat tratatul de la Paris din 1856. Aprecierile referitoare la acest moment erau „aberante": că România nu trebuia să se unească, că a instalat domn străin şi că în 1877 a trecut Dunărea, dar la doleanţa Rusiei, care avea dificultăţi majore pe câmpul de luptă[16].

[11] La missiunea dlui Bratianu, în „Gazeta de Transilvania", nr. 25, 30 martie/11 aprilie 1878.
[12] „Românul", 19 martie 1878.
[13] „Românul", 22 martie 1878.
[14] „Telegraphulu de Bucuresi", nr. 1777, 17 martie 1878.
[15] „Telegraphulu de Bucuresi", nr. 1783, 24 martie 1878.
[16] „Telegraphulu de Bucuresi", nr. 1770, 9 martie 1878.

În scenă a intrat publicistul ziarului „Timpul" Mihai Eminescu, care a dus o campanie de presă puternică pentru sudul Basarabiei. În numărul din 10 februarie 1878 a ziarului „Timpul", Mihai Eminescu vorbea despre importanţa sudului Basarabiei: „Chestiunea retrocedării Basarabiei cu încetul ajunge a fi o chestiune de existenţă pentru poporul român. Puternicul împărat Alexandru II stăruieşte sa câştige cu orice preţ stăpânirea asupra acestei părţi din cea mai preţioasă parte a vetrei noastre strămoşeşti".

Din cauza articolelor scrise în ziarul „Timpul", scriitorul român a intrat în polemică şi cu ziarele ruseşti, atât de la Petersburg, cât şi cu unele din occident. Aceste ziare erau: „Gazeta St. Petersburg", „Vedomosti", „Le Nord" („vocea" intereselor ruseşti din occident, care apărea la Bruxelles). De la bun început, Mihai Eminescu a demontat o serie de falsuri grosolane ale publicaţiilor ruseşti. Un exemplu elocvent este scrisoarea locotenentului-colonel Ioan Alecsandri adresata cancelarului Mihail Gorceakov, cu privire la doleanţa Imperiului Rus de a anexa sudul Basarabiei (Codreanu 2012, 55). Ziarul „Le Nord" a reacţionat prompt la aceasta scrisoare, considerând ca este opera unui poet, care nu cunoaşte adevărul istoric, acela că teritoriul dintre Prut si Nistru „aparţine" împăratului rus. De la bun început, jurnalistul publicaţiei ruse cunoştea de existenţa unui scriitor cu numele de Alecsandri, însă făcea confuzia cu Ioan, fratele lui Vasile, care era militar de carieră. Mihai Eminescu a scris cu privire la acest moment: „cititorul rus voieşte să zică că, fiind Alecsandri poet, adică mişcându-se pe un teren paralel, nu congruent cu acela al politicei, răspunsul din pana diplomatică ar fi oarecum superior adresei din pana cea de poet. Ne permitem a releva că acest punct de plecare, pretinsul paralelism între poezie şi politică, nu este exact. Poeţi se găsesc foarte rar – politici cât frunză şi iarbă" (Eminescu 1997, 85).

Mihai Eminescu combătea afirmaţiile că Imperiul Rus a anexat Basarabia de la nişte populaţii tătare, iar in anul 1856, o parte a acestui teritoriu a fost retrocedat Principatului Moldovei, care, ulterior, după unire, şi-ar fi însuşit ilegal acest teritoriu. Afirmaţiile acestea nu reflectau adevărul, fiind atent analizate de „pana" lui Eminescu. Făcând apel la istorie, publicistul român vorbea despre apartenenţa Basarabiei la spaţiul românesc, teritoriul dintre Prut si Nistru fiind parte integrantă a Moldovei. S-a adus în discuţie şi „raţionamentul" invocat de cabinetul de la Petersburg că un stat puternic român independent devenea o problemă de „securitate" pentru Rusia. Eminescu constata cu amărăciune: „Noi suntem baza de operaţiuni a Rusiei în contra Imperiului turcesc. Noi îi servim de grânar, de cazarmă, de poziţiune înaltă. I-am dat în atâtea rânduri bogăţia noastră, fructul muncei noastre; de astă dată i-am dat si sângele nostru. Dacă s-ar trage o socoteală, nu ştim care ar rămâne dator, marea Rusie, sau mica Românie?"[17]

Publicistul Mihai Eminescu a dat o replică puternică şi aprecierilor venite atât din mediul diplomatic rusesc, cât şi din ziarele ruseşti, care afirmau că „restituirea" Basarabiei era pentru Rusia o „chestiune de onoare". În viziunea scriitorului român, pentru poporul român chestiunea basarabeană este una de „existenţă": „România, pierzând pământul ce dominează gurile Dunării, devine un stat indiferent, de a cărui existenţă sau neexistenţă nu s-ar mai interesa absolut nimeni"[18]. Referitor la altă teorie rusească că Imperiul Rus are nevoie de frontiere naturale, poetul Eminescu era şi mai vehement în adresa Petersburgului: „graniţe naturale îi trebue unui stat slab ca România, ce are nevoie de ajutorul configuraţiunii teritoriale spre a se apară. Dar ce graniţe naturale îi trebuie puternicei Rusii contra periculoasei şi ameninţătoarei Românii? Iar graniţele naturale ale sistemului de stepe de peste Nistru sunt Carpaţii şi Dunărea, adică Romania întreagă. Daca Rusia voieşte, într-adevăr, să realizeze teoria graniţelor naturale, atunci ar trebui sa anexeze toată România"[19].

Odată cu apropierea lucrărilor Congresului de la Berlin din vara anului 1878, ziarele româneşti adoptă un ton pesimist, că sudul Basarabiei este pierdut. Această stare de lucruri a fost evidentă după ce s-a aflat că Marea Britanie ajunsese la un acord cu Rusia în luna mai, prin care renunţa să susţină România în problema Basarabiei. Congresul şi Tratatul de la Berlin din vara anului 1878 au reliefat noua stare de lucruri, România pierdea sudul Basarabiei, iar drept compensaţie primea Dobrogea. Deşi presa românească a fost vocală în a condamna ferm acţiunile neprietenoase ale Rusiei, Marile Puteri au asistat la pierderea sudului Basarabiei de către România. Deşi presa occidentală a simpatizat cu România şi problema basarabeană, în plan diplomatic, România a fost abandonată.

[17] „Timpul", 19 februarie 1878.
[18] „Timpul", 14 februarie 1878.
[19] „Timpul", 14 februarie 1878.

Anexe

Rusia, Romania şi Basarabia

Iniţiaţi saŭ în misterele cabinetului de la Neva, mulţi susţineaŭ, în momentul isbucnirei resbelului actual că Rusia va reclama, într-un mod absolut, retrocesiunea părţei din Basarabia, întórsă României prin tratatul de Paris.

De atunci, acel şerpe îngrozitor, s-aŭ tărit prin tóte foile de publicitate, cînd sub o formă cînd sub alta. În fine, în zilele trecute, el ş-aŭ aratat cu totul capul, dacă corespondenţa telegrafică din Bucureşci a ziarului „Temps" din Paris cuprinde vreun *fact veridic*, şi dacă cuvintele pline de un întristător mister, zise de cătră d. Prim ministru în sînul parlamentului Român, pot fi raportate la ivirea acestei grave chestiuni.

Indicii serióse nu lipsesc – precum se póte vede – pentru a ne obliga a esamina şi noi, Românii, la rîndul nostru, acéstă chestiune, a cărei soluţiune va întimpina, negreşit, mai mari greutăţi de cît se presupune.

Şi mai înainte de tóte să ne întrebăm ce vrea Rusia prin cererea ce face de a-i se retroceda Basarabia Română?

Nu cunóşcem să se fi dat alt respuns la acéstă întrebare de cît că este de onórea Rusiei de a face să dispară din tractatul de Paris, şi pănă la cea mai mică urmă din stipulaţiunile ce formézā ca o umiliaţiune pentru demnitatea ei ca putere mare.

Să presupunem pentru un moment că *acesta* ar fi adevăratul motiv pentru care Rusia ar insista asupra acelei retrocesiuni.

Cari sînt beligeranţii principali? Rusia şi Turcia, saŭ mai bine zis Rusia în contra Turciei.

Turcia se află astăzi îngenunchiată, la discreţia biruitorului.

Este evident că faţă cu Turcia, după *jus gladii* (după dreptul sabiei), Rusia póte formula ori-şi-ce cerere.

Cheştiunea însă este de a se şti dacă cererile Rusiei pot atinge şi regulări, cari staŭ sub sancţiunea altor puteri, din cari unele se află chiar în strînsă legătură cu Rusia.

Tratatul din Paris nu este un tratat al Turciei cu Rusia, el este un act internaţional; la săvîrşirea căruia aŭ luat parte puterile mari ale Europei; dar acele puteri nu sînt în resbel cu Rusia, şi mai puţin încă învinse, de óre ce luptă până astăzi nu resistă. Prin urmare, cum tratatul de Paris ar pute el să fie nimic, prin faptul unei biruinţi, repurtată de Rusia asupra Turciei?

Sînt într-o amăgire evidentă acei cari îşi închipuesc că resbelul ruso-turc ar pute ave de resultat şi sfărmarea tratatului de Paris, chiar în contra voinţei puterilor semnatare ale acelui tratat.

Ori şi care ar fi măestria cu care bătrînul cancelar al Rusiei conduce deslegarea unora din puntele chestiunei Orientului prin labirintul diverselor interese ale cabinetelor, şi ori care ar fi întinderea împunĕtórelor forţe militare cu care Ţarul ameninţă capitala Padişahului, nu rămîne mai puţin înviderat că modificarea tratatului de Paris nu se va opera de cît cu consimţimîntul marilor puteri europene.

Pentru a restringe cadrul acestor reflexiuni, să ne mărginim, precum am zis-o, numai la chestiunea retrocesiunei Basarabiei române.

Care aŭ fost atitudinea României în acest resbel?

Cu saŭ fără tratat, ea aŭ fost aliatŭ Rusiei: că ea aŭ fost utilă Rusiei – utilă în un mod mult mai însemnat de cît se pretinde – acéstă, sperăm, nimine nu o va nega.

Cari pot fi titlurile Rusiei pentru a cere şi a obţine acea retrocesiune de la Români?

Nici-unul.

Ca o simplă chestiune de îndatorire pentru a o ajuta, de a face să dispară din tratat acea clausă umilitóre pentru ea?

Dar Basarabia întrégă aŭ apărţinut României: dar, cum va pute consimţi statul Român ca el să fie trunchiat chiar în acea parte, care formézā partea ei respirătóre?

Chestiunile de complăcere nu *pot* şi nu *trebue* să atingă chiar artera vitală a unei ţeri.

Ce să mai zicem şi despre inalienabilitatea teritoriului Român, proclamată prin constituţiunea ţerei?

Rusia ar face o cerere de complăcere; dar noi?

Cu dispreţul dreptului public; cu dispreţul interesului nostru celui mai vital, şi fără ca cruda sórtă a învinşilor pe cîmpul de luptă să fi frînt puterile

nostre naturale, noi am pute vre-o dată consimţi ca să ni se reia gurile Dunărei, atît de importante pentru întréga nóstră desvoltare?

Ni se oferă însă în schimb Dobrogea.

Dobrogea nu este de dispreţuit, negreşit. Însă cine nu cunósce condiţiunile climaterice ale acestui teritoriŭ, căruia i s-ar da o întindere pănă la valul lui Trajan?

Vom ave nevoe de o armată pentru a o stăpîni; vom pune Dunărea între România propriŭ zisă şi acea nouă dobîndită, locuită in mare parte de vagabonzii orientului; vom umple acel mlăştinos teritoriŭ cu osemenintele bravilor nóstre trupe.

România nu cere conchiste; ea nu are ce face cu teritorii streine seminţiei ei; România din contra, nu póte dori de cît întemeiarea unei Bulgarii liniştite; tot ce România este în drept a pretinde în acele părţi este o rectificare precisă de teritoriŭ la Dunărea, de natură a înlătura pentru totdéuna nenorocitele conflicte din trecut, dintre ea şi fostul ei Suzeran.

Prin urmare, România nu póte, din nici-un punt de vedere, să renunţe la partea Basarabiei ce posedă.

Turcia este şi mai puţin autorisată a trata despre retrocesiunea unui teritoriu, ce nu i-au aparţinut nici-odată.

Rămâne consimţimentul puterilor garante.

Nu credem ca să esiste vre-una din ele care, de bună voe, să consimtă la săvîrşirea acelui schimb. Rusia începênd resbelul aŭ declarat că nu vrea nici-o întindere de teritoriu în Europa; luându-se însă Dobrogea, în folosul cui s-ar face óre acea desmădulare a imperiului otoman? Negreşit că în acel al Rusiei, de óre-ce ea ar servi spre a o pune în stăpînirea Basarabiei Române şi de óre-ce România nu rădică nici-o pretenţie în privirea Dobrogei.

Pentru ce Austria, şi chiar Germania ar lasa gurele Dunărei în posesiunea Rusiei? Pentru ce Franţia, Italia şi Anglia ar îngădui ca prin trecerea acelor guri în mînile Rusiei, Orientul, să respire în era agitaţiunilor perpetue? Ce interes ar trage ele din modificarea stărei de lucruri actuale? Situaţiunea odată tăcută, pentru ce ar concura ele de a o desface, cu sacrificiul, pentru unele, al unor interese reale; pentru altele cu sacrificiul unei bune părţi a liniştei lor?

Poşiţiunea lor este cu atît mai bună, cu cît România nu se va pleca la primirea schimbului propus.

Ce va face Rusia?

Avem convingerea că Europa nu póte fi dispusă a înlesni Rusiei realisarea acestei dorinţi a sale; România nu va consimţi nici-odată la acel schimb, fiind că condiţiunile existenţei sale naţionale o *impiedică* de a comite o greşală atît de *monstruoasă*.

Timpurile de restrişte, naţională aŭ trunchiat sermana nóstră ţéră.

Să fim noi osîndiţi a vede că în timpuri de înflorire, de unitate naţională; în timpuri când bravele nóstre legióne aŭ purtat, cu onóre, drapelul ţerei, alăturea cu vitejii fii ai Rusiei, să fim noi óre osîndiţi a vede desmembrarea silnică a moşiei nóstre, operate de cătră însuşi puternicul nostru aliat?

Ce va fi însemnat acest act de strigătóre silnicire, sub reprobaţiunea întregei lumi civilisate şi crestine?

Voi-va, Alexandru, Imperatorul tuturor Ruşilor, biruitorul Islamismului în Europa, protectorul creştinilor din Orient, să păteze falnicul seŭ drapel cu doliul unei naţiuni, ce cu atîta desinteresată bărbăţie i-aŭ întins pînea şi sarea, în momentul cînd augustul Monarh aŭ pus piciorul pe teritoriul României?

Vom reveni.

Sursa: Steaua României, 26 ianuarie 1878.

Revendicarea Basarabiei române de cătră Rusia

S'au scris fórte mult asupra chestiunei relative la fâşia de pământ din Basarabia, cedată României prin tractatul din 1856, fâşie astă-di rîvnită cu atîta îndărătnicie de cătră Rusia.

După părerea nóstră, acéstă chestiune au fost numai în trécăt atinsă, fiind amestecată cu recriminaţii iritătóre cari n'au avut alt efect de cît de a face ca îndărătnicia rusească să fie şi mai puternică în puntul acesta.

Spre a afla adevĕrata cauză a acestei atitudini a Rusiei, trebue să se cerceteze politica ei, și acésta ne propunem a face în puține cuvinte.

De este vre un semn vĕđut, pipăit, despre mersul lucrurilor în trebile publice ale Impărăției rusesci, în transformațiile neresistibile cari se încércă a se manifesta în statul acesta, apoi acésta se póte afla de bună samă în lucrarea prin care Rusia pare a voi să-și creeze o existență nouă, și a-și pregăti óri-care sórtă necunoscută. Această tendință se traduce în mișcarea care se accentuéză din ce în ce mai mult, mișcare amestecată cu agitări de opiniuni, cu ambiții naționale, cu mania de intervenții spre a rusifica totul, cu nihilism și sete de resboiu.

Din această fierbere se vede ieșind o Rusie nouă, mai ambițiósă și mai tenace de cît tot-dea-una, frămîntată în ascuns, luând cu ușurință gândurile sau aspirațiile sale cele neliniștitóre drept revelațiunele unei conștiințe naționale, și, în cele din urmă, avênd în politica sa atît interióră cît și exterióră, o atot-puternicie și un spirit de desfidere atît de mare, ca și cînd n'ar mai fi nimine în lume afară de Rusia.

În asemine condiții, se înțelege ușurința cu care s-au aruncat statul acesta în resboiul actual și folosul ce au vroit să tragă nu numai în dauna Turciei și a intereselor europene, ci încă și în dauna Romăniei care i-au oferit inima și sîngele seu.

Purtarea Rusiei mai cu samă cătră țara acésta este o întărire a celor mai sus đise, și nu póte să fie explicată mai bine de cît prin invidia și resimțimêntul ce i-au însuflat triumful armelor române în campania actuală.

Epizodul acesta, care au înscris o glorie nediscutabilă în analele militare ale Romăniei, ar fi inspirat pretutindine aiurea admirația; în Rusia însă au fost trecut în cartea-négră.

Este o copilărie de a crede că Impĕratul Alexandru ar fi silit să se supună presiunei poporului seu, care cere retrocesiunea Basarabiei. Tótă lumea știe că poporul rus, obicinuit cu tăcerea, nu póte fi nici îmboldire, nici frîu pentru capul statului sau pentru guvernul seu, cari și unul și altul își păstréză caracterul lor esențial și absolut.

Și, să nu đică că exagerăm lucrurile. Eată ce-au publicat, nu de mult, un rus influent, d. Katcof, în „Gazeta de Moscva":

„În Rusia, numai o singură voință numai póte đice: Dreptul sunt eu! Înaintea acestei voinți stau învăluiți ca un singur om mai mult de 80 de milióne de indiviđi. Acéastă voință este isvorul a tot dreptul, a tótă puterea, a tótă mișcarea în viața Statului".

În urma unei asemine mărturiri, ori-ce comentar este de prisos.

Lucrurile fiind ast-fel, ce mai rămâne de făcut guvernului și națiunei Române? Să reînoiască protestațiile sale, în caz cînd voința Impĕratului Rusiei ar precumpăni în congres, și... să se resigneze. Dreptul unei națiuni are cîte o-dată resbunări misterióse, al cărora secret îl pórtă în sine viitorul. Nu putem ascunde durerea ce cuprinde acéstă resignație, cînd gîndim la tóte jertfele făcute de România spre a se ridica la înălțimea națiunilor civilizate, și a cîștiga prin acésta sufragile și simpatiile Europei!

Să sperăm însă, că congresul, de nu pentru alta, cel puțin în interesul general, se va arĕta drept către țara acésta, și că nu va pierde din vedere că marea patrie slavă, pe care o visază Rusia de mai multe vécuri, înaintéză pe sfărămăturile Turciei, și că credênd Occidentul sfîrșit, voesce să pună, în locul civilizației europeene, civilizația rusă!

Un Român.

Sursa: Steaua României, 15 iunie 1878.

Bibliografie

Brătianu 1935-1936: Gh.I. Brătianu, Bismarck și Ion C. Brătianu. Revista Istorică Română V-VI, 1935-1936, 86-103.

Brătianu 1995: Gh. Brătianu, Basarabia. Drepturi naționale și istorice. Ediție îngrijită și note de Fl. Rotaru, traducere de E. Holban (București: Editura Semne 1995).

Codreanu 2012: Th. Codreanu, Basarabia în publicistica eminesciană (III). Limba Română 9-10, 2012, 53-78.

Diaconescu 1943: E. Diaconescu, Acordul de la Reichstadt (1876) și Tratatul de la Budapesta (1877). Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice. Seria III, t. XXV, 1943, 1-54.

Documente 1880: Documente oficiale. Din corespondenţa diplomatică de la 5(17) octombrie pînă la 15(27) septembrie 1878 prezentată corpurilor legiutoare în sesiunea anului 1880-1881 (Bucureşti 1880).

Documente 1954: Documente privind istoria României. Războiul de independenţă, vol. VIII: 1 decembrie 1877 - 15 ianuarie 1878 (Gorceakov către Kogălniceanu, 11/23 ianuarie 1878) (Bucureşti: Editura Academiei Române 1954).

Eminescu 1997: M. Eminescu, Basarabia – pământ românesc, samavolnic răpit (Bucureşti: Editura Saeculum 1997).

Giura, Giura 1998-1999: M.G. Giura, L. Giura, Otto von Bismarck şi Românii. Annnales Universitatis Apulensis, Series Historica 2-3, 1998-1999, 161-175.

Iorga 1998: N. Iorga, Războiul pentru Independenţa României. Acţiuni şi stări de spirit. Ediţie îngrijită de E. Simion (Bucureşti: Editura Albatros 1998).

Marinescu, Duţu, Rădulescu-Zoner 1978: B. Marinescu, A. Duţu, Ş. Rădulescu-Zoner, Bucureştiul şi Epopeea Independenţei 1877-1878 (Bucureşti: Editura Academiei 1978).

Rupp 1925: G.H. Rupp, The Reichstadt Agreement. The American Historical Review 30/3 (april 1925), 503-510.

Wertheimer 1913: Ed. Von Wertheimer, Graf Iulius Andrássy: Sein Leben und seine Zeit, vol. III (Stuttgart 1913).

Romanian-Russian relations and the Bessarabian issue in the Romanian press (1877-1878)

Keywords: Romania, Russia, Bessarabia, Romanian press, debates.

Abstract: The article examines the coverage of the Bessarabian issue and relations with Russia by the Romanian press. In 1878, Russia demanded the annexation of Southern Bessarabia in its favor, offering to include Dobruja in Romania as compensation. Russia and Austria-Hungary agreed on this issue in 1876 in Reichstadt. During the meeting in Livadia, the Romanian Minister Brătianu did not receive confirmation of the information that, according to the Reichstadt Agreement, in the case of the defeat of the Ottoman Empire in the war, Russia would gain Southern Bessarabia. Romanian diplomats learned about this secret Russian-Austrian terms later. The Romanian press sharply criticized Russia's position towards Romania. Although Russia guaranteed the territorial integrity of Romania, it annexed Southern Bessarabia. Mihai Eminescu entered into a fierce debate with the Russian press, arguing that Bessarabia is Romanian territory. Also, the Romanian press reported accusations of the conservative party against the liberal party that it did not conclude a separate convention regarding Bessarabia at the Berlin Congress, as a result of which Romania lost Southern Bessarabia.

Румыно-российские отношения и бессарабский вопрос в румынской прессе (1877-1878)

Ключевые слова: Румыния, Россия, Бессарабия, румынская пресса, дебаты.

Резюме: В статье рассматривается освещение румынской прессой бессарабского вопроса и отношений с Россией. В 1878 году Россия потребовала отторжения в свою пользу Южной Бессарабии, предложив включить в состав Румынии в качестве компенсации Добруджу. Россия и Австро-Венгрия договорились по этому вопросу в 1876 году в Рейхштадте. Во время встречи в Ливадии румынский министр Брэтиану не получил подтверждения информации о том, что по Рейхштадтскому соглашению в случае поражения Османской империи в войне Южная Бессарабии отойдет к России. Румынские дипломаты узнали об этой тайной российско-австрийской договоренности позднее. Румынская пресса подвергла резкой критике позицию России по отношению к Румынии. Хотя Россия гарантировала территориальную целостность Румынии, она аннексировала Южную Бессарабию. Михай Эминеску вступил в ожесточенную полемику с российской прессой, доказывая, что Бессарабия является румынской территорией. Также в румынской прессе сообщалось об обвинениях консервативной партии в адрес либеральной в том, что она не заключила отдельную конвенцию относительно Бессарабии на Берлинском конгрессе, вследствие чего Румыния потеряла Южную Бессарабию.

05.03.2024

Dr. Eugen-Tudor Sclifos, Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova, str. Academiei 3/2, MD-2028, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0009-0007-8424-3868, email: tudor.scl@gmail.com

РОССИЙСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКОВ О ТОРГОВЫХ СВЯЗЯХ БЕССАРАБИИ С АВСТРИЙСКОЙ ИМПЕРИЕЙ (1812-1867)

Анастасия Гуцу

Ключевые слова: историография, историческая наука, Бессарабия, Российская империя, Австрийская империя.

Постановка вопроса

Изучая тему «Бессарабия в контексте торговых отношений России с Австрийской империей (1812-1867)», следует начать с анализа исторических статей, монографий, прежде всего с работ XIX - начала XX веков. В новейшей и современной российской историографии прослеживается тенденция, при которой российские авторы трактуют этот вопрос через призму имперских интересов, причём многие исследования проводились по заказу властей. Это обстоятельство объясняется не только дефицитом фактического материала, но и склонностью к быстрому выдвижению научных гипотез, что не всегда способствовало глубокому их анализу.

Интерес к прошлому Бессарабии особенно возрастал в те периоды, когда регион оказывался в эпицентре внимания европейской общественности и политики, особенно в такие моменты, как его аннексия Российской империей в 1812 году или объявление независимости в 1918 году и возвращение в состав Румынии. Эти исторические вехи вызывали повышенный интерес как со стороны российской общественности, так и государственной администрации, которая стремилась максимально использовать новые территории в своих политических интересах.

Российская историография XIX - начала XX веков описывала экономическое развитие и торговые связи Бессарабии с зарубежными странами, включая Австрийскую империю, исходя из политических интересов царизма. Аннексия Бессарабии Россией рассматривалась как благоприятное событие, при этом многие негативные аспекты царской политики либо оправдывались, либо игнорировались. В частности, подчёркивалось якобы благотворное влияние российской администрации на благосостояние местного населения и на экономическое развитие края, в то время как реальность зачастую была обратной из-за радикальных изменений в политической ситуации. Вместе с тем, несмотря на явную ориентацию на царскую пропаганду, исследования и работы российских авторов данного периода содержат ценную информацию о социально-экономической структуре Бессарабии, включая статистические данные и нормативные акты, торговые связи, деятельность купцов, что является важным источником для дальнейших исследований данной темы.

Таким образом, тема относительно торговых отношений Бессарабии XIX века с Австрийской империей была рассмотрена лишь косвенно, многие аспекты ее остались вовсе не исследованными, а другие – исследованными тенденциозно, что дает нам возможность проанализировать ее более многогранно в настоящей статье в историографическом контексте.

Российская историография XIX - начала XX веков

Сразу заметим, что специальных исследований о торговых связях Бессарабии с Австрийской империей в XIX веке в изучаемый период, в той постановке вопроса, которая сформулирована в нашей перспективной исследуемой тематике, нет ни в новейшей российской историографии, ни в советской, ни в современной российской исторической литературе. Отдельные аспекты темы затрагивались попутно, косвенно и зачастую бегло.

В связи с тем, что с 1812 года Бессарабия была неотъемлемой частью Российской империи и, соответственно, эти территории были включены российскими учеными в сферу исследо-

вания, наш краткий обзор должен начаться с российской историографии. Интерес к российской историографии вызван не только её библиографическим весом, но, прежде всего, ценностью вклада, который она представляет. Имеется в виду не столько тематика, посвященная исключительно Бессарабии, сколько та, которая затрагивает общие проблемы, что позволяет нам сформулировать стратегические направления, продвигаемые царизмом в таможенно-торговой политике XIX века.

Часть информации касательно торговых отношений Бессарабии с Австрийской империей мы встречаем как в работах, посвященных развитию городов или истории экономики Бессарабии в первой половине XIX века, так и в исследованиях, непосредственно посвященных теме. Однако они не выходили за рамки синтетических исследований, как по объему, так и по тематике.

При разъяснении темы учитывались, насколько это было возможно, те исследования, чей предмет относился, более или менее явно, к исследованиям в области, непосредственно связанной с торговой политикой, торговлей и с деятельностью торговой буржуазии (Жуков 1962; Гросул, Будак 1967; Tomuleț 2015; Emilciuc 2021).

В контексте торговых отношений с Австрийской империей Бессарабия XIX века представляет собой пример экономических взаимосвязей, которые до сих пор недостаточно изучены в академической литературе. Эти отношения, скрытые за общими политическими и историческими событиями, открывают новые перспективы для понимания экономической динамики региона, влияния международной торговли на его развитие и роли региона в широком контексте европейской истории.

В отличие от предыдущих периодов, собирание источников и историографического материала, касающегося различных вопросов экономической и политической истории России (включая Бессарабию, но в значительно меньших масштабах), происходит намного интенсивнее с 1830-х годов. Именно в этот период увеличилось количество публикаций в периодической печати. Расширилось разнообразие тематики, и выросла значимость представленных работ (Tomuleț 2015, 33-34).

В историческом и экономическом контексте, в XIX веке заметную роль в развитии торговых связей Бессарабии под российским владычеством играли иностранные купцы, активно занимающиеся торговлей. Петр Куницкий, анализируя социально-экономическую жизнь населения Бессарабии, отмечает значительное число заграничных купцов, особенно австрийцев, и указывает на распространённое среди молдаван представление о ремесле и торговле как о занятии не достойном уважения, в отличие от более почётных профессий, таких как земледелие или животноводство. П. Куницкий особо подчёркивает, как культурные и социальные представления влияют на экономические предпочтения и практики, указывая на стигму, связанную с ремесленничеством среди местного населения, что открывало путь полностью для активизации иностранных купцов (Куницкий 1813, 8-12). Однако эта точка зрения не объясняет доминирование иностранных торговцев в торговле региона только отсутствием уважения к торговле со стороны молдаван.

Проводя анализ социально-экономической динамики в Бессарабии в XIX веке, Петр Куницкий уделял внимание не только внутренним факторам, воздействующим на внешнюю торговлю в регионе, таким как стратегическое расположение Бессарабии, на пересечении торговых путей между различными империями, такими как Османская и Австрийская, что оказало влияние на деятельность иностранных купцов, заинтересованных в торговле с этим регионом. Кроме описания природных ресурсов, Куницкий предлагал и пути их быстрого освоения. Его работа представляет значительный интерес для изучения истории народного хозяйства Бессарабии, так как основана на свежих наблюдениях и на документах, оказавшихся утерянными, что дает нам возможность глубже понять ориентацию бессарабского экспорта, торговые потоки и маршруты, вовлечение разных слоев населения в рыночные отношения и т.д. (Куницкий 1813, 10-25).

Определенный интерес для изучения нашей темы представляют также работы Л. Байкова, который собирал данные о состоянии управления и о природных богатствах края. Байков отмечал, например, меры правитель-

ства и проявление произвола местной администрации, которые отрицательно влияли на жизнедеятельность крестьян. Введение новой системы управления в Бессарабии после ее включения в состав Российской империи, а также проведение ряда реформ в управлении этим регионом могли оказать влияние на торговлю с Австрийской империей в нескольких аспектах. Упорядочение правовой системы и введение российских законов могли способствовать улучшению условий для торговли и деятельности купцов, создавая более надежные и прозрачные правовые рамки для предпринимателей и торговцев.

Отчеты Л. Байкова о критическом положении бессарабских крестьян после аннексии края Россией не только раскрывают экономические и социальные проблемы, но и выявляют влияние торговли на жизнь местного населения. Например, указание на то, что крестьяне были вынуждены мигрировать и покидать свои дома может быть связано с экономическими возможностями, предоставляемыми торговлей. Часто миграционные движения населения направлялись в места с более развитой торговлей, где были доступны новые рынки сбыта и трудовые возможности. Таким образом, интеграция Бессарабии в состав империи могла вызвать социальные потрясения и миграцию населения, в частности, из-за изменений в торговых отношениях и рыночных возможностях, особенно с такими империями, как Австрийская и Османская (Байков 1813, 19, 23).

Отмена выборов исправников местным дворянством и упразднение судебных функций Верховного совета в 1825 году по инициативе М.С. Воронцова могли привести к централизации управления и к повышению эффективности принятия решений в области, что также оказало воздействие на оживление торговли и деятельности купцов.

Я. Сабуров, российский офицер и исследователь, проявил интерес к Бессарабии в начале XIX века, особенно в 1826 году, когда он изучал состояние различных экономических ветвей региона (Сабуров 1830, 21-30). Автор доказал важность торговли для региона Бессарабия, обозначив его естественные преимущества и торговые связи с соседними странами. Однако, несмотря на эти перспективы, он указывает на недостатки в экономической структуре, включая отсутствие внутренней торговли и недостаточное развитие капиталовложений. Несмотря на активность торговли, экономическая бедность остается проблемой, среди ее причин автор упоминает дешевизну местного производства и зависимость от ростовщиков. Для стабильного развития региона подчеркивается необходимость устранения этих проблем. Торговля с Австрией осуществляется через поставку скота и лошадей из Бессарабии в Австрию. Однако, несмотря на эту активность в торговых отношениях, автор указывает на то, что экономическая выгода от таких поставок остается ограниченной из-за проблем, связанных с внутренней структурой экономики, таких как недостаток капиталов и отсутствие внутренней торговли. Дополнительно следует отметить, что автор упоминает также, что Бессарабия получает из Австрии все необходимые ей предметы роскоши. Это могут быть товары высокого качества, редкие и дорогие вещи, которые могут быть востребованы высшими слоями общества для демонстрации своего статуса или удовлетворения потребности в роскоши. Таким образом, хотя торговля с Австрией является важным аспектом экономики Бессарабии, для достижения полной экономической выгоды необходимо решить внутренние проблемы и стимулировать развитие внутреннего рынка. Особое внимание стоит уделить проблеме отсутствия внутренней торговли, которая могла бы способствовать привлечению и удержанию капитала внутри Бессарабии, так как значительные средства утекали из региона через налоги, пожертвования и расточительство богатых помещиков за пределами Бессарабии, в частности в столицах России и Европы. Эта ситуация серьёзно подрывала экономическое развитие региона и способствовала сохранению его бедственного положения и зависимости (Сабуров 1830, 22-25).

Работы ученых и юристов, занимавшихся изучением Бессарабии в XIX - начале XX века, во многом способствуют пониманию этого исторического периода: авторы подчеркивали связь между экономической ситуацией региона и его возможностями экспорта и импорта товаров из других стран, таких как Османская и Австрийская империи. Они позволяют оценить сложность и многообразие экономиче-

ских, социальных и юридических процессов, происходивших в регионе, понять, как влияют эти процессы на формирование современного облика Бессарабии.

В XIX веке торговля в Бессарабии под российским контролем имела множество аспектов, включая активное участие иностранных торговцев из различных империй, таких как Австрийская и Османская. Благодаря своему географическому положению и экономическим интересам, эти империи оказывали значительное влияние на торговые потоки региона.

В этот период появляются первые работы монографического характера. Среди них следует отметить труды В.И. Пельчинского (Пельчинский 1833), Г.П. Небольсина (Небольсин 1835) и работы А.В. Семенова (Семенов 1859), в которые авторы тщательно рассматривают различные вопросы, относящиеся к различным отраслям экономики, анализ которых сопровождается обширным и богатым фактическим материалом. Эти работы содержат информацию о торговой политике, проводимой царским правительством в Бессарабии, о торговых отношениях с российскими губерниями и с европейскими государствами, включая и Австрийскую империю.

Особый интерес к исследованиям изучаемой нами темы представляют работы, посвященные истории внешней торговли, которые принадлежат известному экономисту и чиновнику Министерства финансов Г.П. Небольсину (Небольсин 1835). Имея доступ к различным документам из архивов различных государственных учреждений, автор обобщает статистический материал, обнаруженный в сборнике «Государственная внешняя торговля в различных ее видах», изучает внешнюю торговлю, осуществляемую через бессарабские таможни и заставы, кратко описывает торговую политику царизма в Бессарабии, пытается определить факторы, препятствующие расширению торговых отношений Бессарабии с российскими внутренними губерниями и с иностранными государствами (Небольсин 1835, 40-43).

Однако из-за своих политических взглядов и методологических ограничений, Г.П. Небольсин не смог сформулировать те качественные изменения, которые происходили в российском обществе в тот период, что напрямую сказалось на его исследованиях. Историк В.А. Золотов, исследовавший внешнюю торговлю России через Черноморские порты, хотя не касаясь непосредственно торговли Бессарабии с Австрийской империей, справедливо заметил, что главным недостатком работ Г.П. Небольсина является то, что исследование внешней торговли России было вырвано из общего исторического контекста, из тех глубоких изменений, которые происходили в экономической жизни страны. Таким образом, Г.П. Небольсин, отметив существенный рост сельскохозяйственного производства, не смог разъяснить причины этого явления, не увидел связи между расширением экспорта и экономической рационализацией, вызванной специализацией сельского хозяйства по требованию рынка. Как и другие авторы XIX века, он считал, хотя жил уже в другом столетии, что основную роль в развитии внешней торговли России играла торговая политика государства (Золотов 1960, 6).

А.В. Семенов описывает экономические отношения Бессарабии с российскими внутренними губерниями во второй половине 20-х годов, конкретизирует ассортимент русских товаров на бессарабском рынке, сравнивая их с аналогичными импортными товарами, включая промышленные товары из Австрийской империи. Автор выдвигает ряд предложений относительно способов увеличения импорта российских промышленных товаров в Бессарабию через таможни и заставы по Пруту и Дунаю, транзитом в Европейские страны.

Автор обращает внимание на торговые маршруты, торговую политику и на таможенные барьеры, которые влияли на объемы торговли между Россией, Бессарабией с зарубежными странами. Касательно ассортимента товаров, российские товары были, вероятно, в большом спросе в Бессарабии благодаря ее близкому географическому положению и более доступной цене на них по сравнению с импортными товарами, которые, хотя и были качественнее, но дороже. А. Семенов указывает на необходимость снижения таможенных пошлин, улучшения транспортной инфраструктуры или стимулирования развития определенных отраслей промышленности в России с тем, чтобы увеличить предложение на рынке Бессарабии и зарубежных стан, включая Австрийскую империю (Семенов 1859, 72).

Важные сведения об интересующих нас вопросах содержат также работы, освещающие деятельность Е.Ф. Канкрина (Канкрин 1894) и Л.В. Тенгоборского (Тенгоборский 1848). Оба были выдающимися деятелями российской политики в первой половине XIX века: Е.Ф. Канкрин – министр финансов в 1822-1844 годах, а Л.В. Тенгоборский – председатель Тарифного комитета и член Научного комитета Министерства финансов. Они придерживались консервативных взглядов, стремились способствовать укреплению позиций автократии и считали, что основной отраслью в экономическом развитии России является сельское хозяйство. Однако они относились с осторожностью к идее быстрого развития промышленности, предпочитая медленный путь развития этой отрасли (Канкрин 1894, 100-120; Тенгоборский 1848, 20-45).

Интересный и разнообразный материал содержат работы русских статистиков С.И. Арсеньева (Арсеньев 1848, 84-121), И.Ф. Штукенберга (Штукенберг 1860, 119) и И.Я. Горлова (Горлов 1849, 54-76). В этих работах содержится ценная информация о развитии экономики в целом и в ее определенных отраслях в частности, а также данные о развитии внутренней и внешней торговли, о трудовой занятости населения и т. д., касающиеся торговли России не только с зарубежными странами, включая Австрию, но и торговли через таможенно-карантинную линию по Пруту и Дунаю с другими европейскими странами.

Для более глубокого понимания особенностей торгово-таможенной политики, проводимой царизмом в Бессарабии, большой интерес представляют работы, посвященные как непосредственно торговой политике России в первой половине XIX века в общем, так и таможенной политике в частности. Из обобщающих работ, посвященных торгово-таможенной политике царизма, можно выделить исследования П.В. Струве (Струве 1913, 32-90). Тематика его работ разнообразна. В некоторых из них в качестве объекта непосредственного изучения выступает таможенная политика, в других автор рассматривает отдельные таможенные тарифы, проводит сравнительные исследования различных таможенных тарифов и определяет, как влияют таможенные тарифы на развитие торговли и других отраслей экономики, на таможенный доход и т. д., что дает возможность понять, как влияла торговая политика на торговлю Бессарабию с Австрийской империей.

Для понимания процессов, происходивших в социально-политической жизни России в XIX веке, в состав которой входила и Бессарабия, и без которых невозможно представить те изменения, которые произошли в торгово-таможенной политике царизма, особую важность имеют работы, посвященные изучению различных отраслей экономики, и прежде всего торговле. Из этого ряда следует выделить синтезированные работы А. Бера (Бер 1876, 114-123), И.С. Блиоха (Блиох 1882, 30-53), С.И. Гулишамбарова (Гулишамбаров 1898, 40-102), И.П. Козловского (Козловский 1900, 62-106), М.П. Зябловского (Зябловский 1848, 20-63), Н.А. Новосельского (Новосельский 1859, 44-78), Н.И. Тарасенко-Отрешкова (Тарасенко-Отрешков 1859, 21), В.И. Покровского (Покровский 1896, 21-72) и других.

Торговля с Австрийской империей, например, была особенно важной из-за географической близости и экономических связей между регионами. Бессарабия служила путём для торговли с австрийскими провинциями и портами на Дунайском бассейне, что способствовало развитию экономики и обмену товарами между этими двумя территориями.

Значительный интерес представляет и работа П. Свиньина (Свиньин 1867), который был направлен специально в Кишинев для изучения состояния области и подробно описал Бессарабию в 1816 году. Его работа содержит информацию об управлении и хозяйстве края, хотя некоторые оценки автора были предвзятыми.

П. Свиньин с критикой относился к распространённому мнению среди российских чиновников о том, что местное население Бессарабии и Молдавии не имеет собственных законов. Он опровергал это представление, подчеркивая, что проблемы в управлении регионом возникают не из-за отсутствия законов, а из-за их неприменения или игнорирования. Свинин указывал на наличие хорошо разработанных местных законов и обычаев, которые могли бы способствовать процветанию общества, если бы они эффективно применялись и уважались. Критика П. Свиньина в адрес политики губернатора Гартинга, осо-

бенно в части ограничения торговых контактов между Бессарабией и Молдавским княжеством, да и других государств, включая Австрийскую империю, подчеркивает его осознание важности экономических связей между соседними регионами. Он видел в этих ограничениях не только препятствие для экономического развития, но и угрозу для социального благополучия населения, особенно в контексте проблем с продовольствием (Свиньин 1867, 170, 182).

Письма П. Свинина к высшим представителям российской власти, в которых он обращал внимание на злоупотребления и проблемы в управлении Бессарабией, демонстрируют его стремление изменить ситуацию в крае, обеспечив эффективное управление регионом. Его акцент на необходимости улучшения жизни местного населения, уважения к его традициям и законам является примером прогрессивного подхода к колониальной политике того времени. А высказывания П. Свинина в отношении ограничений в торговых контактах между регионами подчеркивают важность свободного обмена товарами для процветания региональной экономики. Его стремление к улучшению жизни местного населения и акцент, поставленный на проблемы в управлении регионом, направлены на обеспечение эффективного развития и управления Бессарабией (Свинин 1867, 170-262).

В целом доклады и аналитические работы российских чиновников и исследователей предоставляют материал для понимания исторического развития Бессарабии, экономических и социальных процессов, происходящих в ней как результат влияния российской имперской политики, выделяя важность комплексного подхода к изучению этого исторического региона.

Работа А. Корниловича содержит сведения о южной части Бессарабии и ее заселении колонистами и государственными крестьянами, что позволяет глубже понять процессы в ориентации этих категорий населения на внутренние и внешние рынки (Корнилович 1899).

История развития Бессарабии, особенно региона Буджака, тесно связана с его географическим и геополитическим положением. Этот район всегда выделялся своей пограничностью, которая сказывалась на его развитии на протяжении многих веков.

Важным моментом стало выселение татар из Буджака в 1807 году, что привело к опустошению степной местности. Вслед за этим начались изменения в составе населения городов региона. Российская империя приступила к тщательному изучению и описанию этой территории сразу после ее включения в состав своих владений в 1812 году (Корнилович 1899, 230-415).

Развитие земельных отношений и правовая стабильность в Бессарабии, а также специальные комиссии, проводившие съемку и размежевание земель, создали благоприятные условия для развития торговли, в том числе с Австрийской империей. Стабильность в собственности на землю стимулировала усилия земледельцев и предпринимателей, способствуя экономическому росту и укреплению торговых связей с соседними регионами и с иностранными государствами (Корнилович 1899, 523).

Разнообразный материал о внутренней, внешней и транзитной торговле Бессарабии, о численности купцов и размере зарегистрированных ими капиталов имеется в военно-статистическом обозрении подполковника М. Дарагана. Автор высказывал ряд суждений о роли ярмарок, о соотношении ввоза и вывоза в товарообороте между Бессарабией и другими губерниями и европейскими странами, включая Австрийскую империю, и попытался определить роль края в торговле с этими странами (Дараган 1858).

А. Скальковский провел глубокие исследования экономики Новороссийского края, включая Бессарабию. Он описал различные отрасли сельского хозяйства и отметил их прогресс благодаря развитию торговых связей. Особое внимание уделено «образцовым» помещичьим хозяйствам, которое даёт возможность глубже понять и объяснить, почему главную роль в торговле приносили евреи, греки, армяне и другие, как выход из кризиса помещичьего хозяйства. Однако его подход также отражает крепостнические взгляды, в частности, отношение к «Нормальному контракту» 1846 года, который он считал полезным как для помещиков, так и для крестьян,

несмотря на ограничения свободы передвижения последних (Скальковский 1853, 40-96).

Изложенный материал позволяет проследить различные аспекты взаимоотношений Бессарабии с Австрийской империей. Один из ключевых факторов – этнический состав региона. Скальковский подчеркивает многообразие этнических групп, включая русских, украинцев, молдаван, болгар, греков и других. Это разнообразие создавало уникальную социокультурную динамику, дала возможность лучше понять, как эти категории населения включались в торговые отношения.

Существенное влияние оказывало и численное превосходство населения Бессарабии. Согласно данным Скальковского, численность населения в этом регионе значительно превышала другие части Новороссийского края. Это могло стать фактором привлекательности для торговых партнеров, особенно учитывая разнообразие занятий местного населения, включая земледелие, которое предоставляло значительные ресурсы.

Также стоит отметить важность еврейского населения в торговле и экономике Бессарабии. Евреи компактно проживали в регионе, и их оседлость оказывала значительное влияние на его экономическое развитие. Это могло способствовать развитию торговых связей как с Австрийской империей, учитывая их торговые интересы в этом регионе.

Наконец, упоминание о миграционных процессах в регионе также важно для понимания его экономической динамики. Население приходило в Бессарабию и уезжало из нее в разные периоды, что не могло влиять на торговые потоки и на структуру экономики края.

В целом, эти факторы в совокупности создавали сложную картину торговых отношений Бессарабии с Австрийской империей. Численное превосходство населения Бессарабии, этническое разнообразие, присутствие еврейского населения и миграционные процессы играли в этом важную роль.

А. Защук предоставил материалы, охватывающие различные аспекты жизни региона, включая его природные условия, экономический потенциал и положение крестьянства. Он не делал конкретных выводов, но его данные свидетельствуют о переходе от феодальных к капиталистическим отношениям в регионе. Несмотря на возможные неточности, эти материалы ценны как источник по истории народного хозяйства Бессарабии до проведения реформ; они отражают внешнюю торговлю региона с другими государствами, такими как Османская и Австрийская империи (Защук 1861, 390-494).

Другие работы, такие как статьи, обзоры и заметки в периодических изданиях, также содержат ценные данные об экономическом положении Бессарабии. Они представляют собой документальный материал, который может быть использован в качестве источника для изучения экономической истории региона.

Изучение работ А. Защука и последующих исследований о Бессарабии позволяет проследить эволюцию торговли этого региона с Австрийской империей. С древних времен этот район был значимым торговым узлом, обусловленным его стратегическим положением на стыке различных культур и империй.

Работы А. Защука стали основой для последующих исследований, включая монографии П.Н. Батюшкова и Л. Берга, идеи, которые были заимствованы советскими историками. Эти труды подчеркивают важность Бессарабии для торговли и экономики региона. Эти работы представляют собой важные источники для изучения экономической истории Бессарабии, несмотря на различия в методологии и во взглядах авторов.

Торговля Бессарабии с Австрийской и империей зависела от многих факторов, включая политическую обстановку, экономические интересы и культурные связи. Различные исследования предоставляют данные о том, как эти отношения развивались во времени и какие изменения происходили под влиянием различных исторических событий, таких как мирные договоры и политические сдвиги. Торговые связи с Австрийской империей складывались в контексте торговых маршрутов, таможенных правил и специфики экономических отношений между различными империями.

Таким образом, исследования о Бессарабии позволяют понять, как развивалась торговля этого региона с Австрийской империей и какие факторы влияли на этот процесс.

В исторической дореформенной литературе, посвященной Бессарабии XIX века, заметен недостаток понимания специфики социально-экономического развития этого региона среди авторов. Эти исследователи сталкивались с непониманием местных феодальных институтов и особенностей хозяйственной деятельности, что приводило к ошибкам и неточностям в их работах.

Ф. Вигель, занимавший пост вице-губернатора Бессарабии и представителя российской короны в Верховном Совете Бессарабской области в период с 1823 по 1826 годы, предоставляет взгляд на социально-культурную динамику региона в этот период. Его наблюдения за переселением значительной части населения за пределы Прута вплоть до Австрии отражают сложные социальные потрясения, происходившие в Бессарабии в начале XIX века.

Вигель отмечает, что молдавские крестьяне, опасаясь телесных наказаний и рабства, которые ещё не были отменены в Российской империи, массово пересекали реки Прут и Днестр в поисках безопасности и лучшей жизни. Такое массовое переселение не только подчёркивает тяжёлые условия жизни в регионе под российским управлением, но и указывает на связь между молдавским населением и соседними регионами, включая Австрию.

Комментарии Ф. Вигеля о языковом барьере и отсутствии интереса к русской культуре среди оставшегося населения отражают культурное разнообразие Бессарабии и её отличие от остальной части Российской империи. Отсутствие интереса к Москве или Санкт-Петербургу и восприятие Севера как «дикой страны» свидетельствуют о культурных различиях и непонимании между молдавским населением и российскими властями.

Указание Ф. Вигеля на то, что многие молдавские бояре предпочли отправиться в Вену, подчёркивает их стремление найти новые возможности и жизненные перспективы в более развитых и открытых обществах. Это также отражает сложные миграционные тенденции того времени, когда люди искали убежища и лучшей жизни вдали от родного края, находившегося под политическим и социальным давлением.

Наблюдения Вигеля следует рассматривать в историческом контексте, в котором происходили изменения в социальной структуре и культурном развитии Бессарабии в начале XIX века. Они подчёркивают важность культурной и социальной идентичности населения, их взаимодействия с окружающим миром и стремления к свободе и лучшему будущему в условиях исторических и политических потрясений. А массовое переселение молдавских крестьян через реку Прут и даже достижение некоторыми из них австрийской территории свидетельствует о тесных торговых и социальных связях между регионами. Это свидетельствует о том, что торговля с Австрией не только обеспечивала обмен товарами, но и служила каналом для миграции населения.

Кроме того, упоминание о стремлении молдавских бояр отправиться в Вену подчеркивает важность этих торговых связей. Для них Австрия была не только экономическим партнером, но и страной, где можно было найти новые перспективы и возможности для социального и экономического развития. Обогащая многообразие и идентичность Бессарабии, эти торговые отношения способствовали формированию новых социальных и экономических связей в условиях того времени.

Работа Ф. Вигеля дает возможность уяснить позиции автора касательно этого края, проявленные в рекомендациях царскому правительству укреплять великодержавную политику без уступок молдавскому боярству, а также сосредоточить интересы правительства на торговых отношениях Бессарабии с зарубежными странами (Вигель 1892, 91-106).

При изучении экономической ситуации Бессарабии в период царского правления необходимо учитывать данные о различных административных и правовых институтах той эпохи. После проведения реформ в России начали появляться работы ряда ученых, у которых были свои взгляды на историю Бессарабии. Однако, важно отметить, что данные работы, написанные с позиции реакционного дворянства, содержат тенденциозные искажения и ошибки. Среди таких работ следует отметить работу историка и этнографа профессора П.Н. Батюшкова (Батюшков 1892).

Однако, несмотря на очевидную приверженность российской имперской идеологии, работы П. Батюшкова представляют большой интерес и содержат важные сведения об административных и налоговых учреждениях Бессарабии XIX века. Его работы стоят в ряду значимых работ, освещающих не только экономические и торговые аспекты жизни населения Бессарабии, но и его этнический и культурный состав. Батюшков уделяет особое внимание румынскому населению региона, подчеркивая его численное преобладание и важную роль в формировании культурного и социального ландшафта Бессарабии. Он подчеркивает тесные связи между Бессарабией и соседними Румынскими княжествами – Валахией и Молдавией, что подтверждает общность культурного и исторического пространства этих территорий (Батюшков 1892, 78-82).

Кроме того, его внимание к деталям торговых связей населения Бессарабии с соседними странами, особенно с Румынскими княжествами и с Австрией, подчеркивает экономическую интеграцию и взаимозависимость регионов в этот исторический период. Это подчеркивает не только экономическое, но и культурное влияние соседних государств на Бессарабию, демонстрируя её роль в трансграничных культурных и экономических процессах. Анализируются не только основные товары животноводства и сельского хозяйства, такие как зерно, вино, мясо, которые могли быть предметом торговли, но и особенности торговых маршрутов, портов и пограничных пунктов, через которые происходила торговля близ Дунайского бассейна, что подталкивает к выводу о близости австрийских провинций и портов, которые являлись торговыми потоками по экспортированию товаров малого и среднего размера (Батюшков 1892, 91-100).

Общий вывод состоит в том, что различные исследования и статистические данные предоставляют полную картину экономической деятельности и развития Бессарабии в XIX веке, что помогает лучше понять направления хозяйственного развития региона.

Особый интерес представляет также работа М.Н. Соболева (Соболев 1911, 82-96), посвященная таможенной политике России во второй половине XIX века. В первых вводных главах автор, используя неопубликованные архивные источники и опубликованные статистические данные, анализирует суть таможенных тарифов ’40-’50-х годов. Однако эта работа страдает от существенных неточностей, не содержит глубокого анализа событий, отсутствуют выводы и обобщения по изучаемой проблеме, нет точных ссылок на источники и т.д. Автор поддерживает точку зрения, согласно которой таможенная политика царизма в XIX веке определялась финансовыми интересами государства, и идеализирует политику царизма с точки зрения особенностей дворцовой историографии.

Фокусируясь на аграрном характере экономики Бессарабии, Л. Берг отмечает важность сельского хозяйства как основного источника дохода для большинства населения региона. Автор подчеркивает значимость крупного рогатого скота в экономике Бессарабии, особенно в торговле с Австрийской империей. Этот акцент на аграрном секторе и торговле сельскохозяйственной продукцией подчеркивает не только внутренние экономические процессы в Бессарабии, но и её роль в межрегиональных и международных торговых сетях (Берг 1918, 45-47).

Автор анализирует структуру населения региона, его этнический и культурный состав, что позволяет лучше понять экономические и социальные процессы в Бессарабии. Торговые маршруты через сухопутные таможни и заставы по Пруту и Дунаю, черноморские порты, отражают транзитную часть торговых отношений между империями, такими как Османская и Австрийская, что может разъяснить экономические реалии обмена товарами через территорию Бессарабии в XIX веке и их влияние на развитие региона.

П. Крушеван в своих исследованиях анализирует импорт товаров того периода, которые Бессарабия не производила в достаточных количествах или качестве, например, текстиль, обувь, сахар, соль, чай и кофе. Эти товары поступали из различных стран, включая Европу и Османскую империю. Торговые связи с Австрийской империей имели особое значение для Бессарабии. Благодаря географическому положению региона, торговля с австрийскими провинциями через Новоселицкую таможню была активной. Бессарабия экспортировала свою сельскохозяйственную и

животноводческую продукцию в Австрийскую империю, а в обмен импортировала товары, которые были востребованы в регионе (Крушеван 1903, 51-88).

Торговая политика, проводимая царизмом в Бессарабии, диктовалась экономическими и политическими интересами Российской империи по отношению к вновь аннексированным территориям. Хотя торговая ориентация страны изменилась, торговые отношения между Бессарабией и Австрийской империей играли важную роль в экономической политике. После аннексии этой территории она не была сразу втянута царизмом в экономическую и политическую систему Российской империи, хотя была отрезана от традиционных рынков таможенно-карантинной линией по Днестру до 1831 г. Таким образом, торговые отношения между Бессарабией и Австрийской империей предопределялись новыми направлениями в торговой и таможенной политике. Внешняя торговля играла важную роль в экономической жизни Бессарабии в этом промежутке времени, обеспечивая региону доступ к необходимым товарам и к рынкам сбыта продукции.

Несколько исследований экономической истории Бессарабии XIX века были опубликованы в последние десятилетия до Первой мировой войны. Среди них следует отметить работы Н.К. Могилянского, в которых он рассматривал производство хлеба и торговлю им, а также развитие других отраслей хозяйства в регионе в первой половине XIX века (Могилянский 1913, 65-83).

Я.С. Гросул и И.Г. Будак, освещая начало исследований хозяйственной жизни Бессарабии с момента аннексии края Российской империей, писали, что в работах историков и экономистов того времени, включая статистические обзоры, путевые записи и воспоминания современников, находили отражение вопросы организации управления, использования природных ресурсов и потребности военного и дипломатического ведомств. Большинство из этих работ отражали господствующую в стране феодальную идеологию, «авторы не всегда были в состоянии понять специфику социально-экономического развития Бессарабии. ... они столкнулись с остатками ряда незнакомых им феодальных институтов, а также особенностей ведения хозяйства" (Гросул, Будак 1967, 10).

С.Д. Урусов, российский общественный и политический деятель, также известный своими литературными и исследовательскими работами, предоставляет взгляд на Бессарабию как на этнически разнообразный регион. Его наблюдения подчёркивают многонациональный характер этой территории, где помимо местного населения активно действовали торговые и культурные сообщества евреев, армян и австрийцев, а также русских, румын, швейцарцев, украинцев и других народов (Урусов 1907, 43-89).

Ограничения, наложенные на евреев в Бессарабии, вероятно повлияли на торговлю региона. Расположенная на границе с Австрийской и Османской империями, Бессарабия занимала стратегическое положение на торговых маршрутах. Ограничения на передвижение евреев могли снизить доступ к рынкам за пределами городов и местечек, где им разрешалось проживать. Эти ограничения также могли повлиять на роль евреев в торговле, уменьшив их участие в торговле сельскохозяйственными товарами, такими как скот, зерно и виноградное вино. Города и местечки, где евреям разрешалось проживать, часто были коммерческими центрами, и ограничения населения могли изменить динамику торговли в этих населенных пунктах. Ограничения на передвижение также могли привести к экономической дифференциации между городскими и сельскими общинами. Кроме того, такие ограничения могли изменить торговые партнеры региона, влияя на отношения с сельскохозяйственными производителями и с другими торговыми партнерами.

Ограничения евреев в правах, включая право на покупку и аренду земли, могли иметь существенное влияние на экономическую деятельность этой общины. Бессарабия, будучи одной из шести губерний, где евреям разрешалось приобретать и арендовать землю после освобождения крестьян, могла представлять собой особый интерес для еврейских землевладельцев и предпринимателей.

Это многообразие отражает историю Бессарабии, которая на протяжении веков оказывалась на перекрёстке культур и империй. Присутствие такого широкого спектра этнических

групп и культурных традиций делает Бессарабию уникальным регионом, где переплелись различные исторические, культурные и экономические влияния.

Заключение

Анализ работ, посвященных экономической и социальной истории Бессарабии в XIX веке, выявляет несколько ключевых аспектов и исследовательских подходов.

Во-первых, многие исследователи акцентируют внимание на тяжелом положении бессарабских крестьян, отмечая их эксплуатацию и разорение. Эта центральная тема в рассмотрении экономической и социальной истории региона дает возможность понять сложный процесс втягивания этих хозяйств в рыночные отношения, а отсюда уяснить различные его аспекты: кто производил, кто продавал, вариацию цен и т.д.

Во-вторых, методологические подходы к изучению этого периода варьируются от народнических до реакционных и работ националистического характера. Это отражает разнообразие взглядов и интересов исследователей на протяжении времени.

В-третьих, некоторые авторы сосредотачиваются исключительно на социальных и политических аспектах, уделяя меньше внимания экономическим процессам и изменениям в этом регионе.

В-четвертых, наблюдается тенденция идеологического окрашивания и фальсификации исторических фактов, что затрудняет объективное понимание прошлого региона. Недостаточная фокусировка на экономическом развитии и неравномерное освещение ключевых аспектов истории Бессарабии указывают на необходимость более глубокого и объективного изучения этого периода истории.

В XIX веке внешняя торговля Бессарабии имела большое значение для экономики региона. Основными партнерами в торговле Российской империи через Бессарабию были Османская и Австрийская империи и Румынские княжества (Румыния).

Промышленность Бессарабии, основанная преимущественно на сельском хозяйстве, определяла её экспортные возможности. Основными экспортными товарами были лошади, скот и продукты скотоводства, зерно, вино, табак, масло и другие сельскохозяйственные продукты. Также важным направлением внешней торговли были товары ремесленного производства, такие как текстиль и кожа.

Эти работы не только раскрывают экономические и социальные проблемы, с которыми сталкивалось население, но и подчёркивают важность аграрного сектора как основы экономики Бессарабии. Анализ влияния административных и налоговых реформ на сельскохозяйственное производство и жизнь населения Бессарабии открывает путь к пониманию механизмов управления и контроля в регионе, а также их последствий для местного населения.

Рассмотрение роли иностранных купцов в экономической жизни Бессарабии также подчеркивает важность торговли для региона. Зарубежные купцы могли играть большую роль в развитии торговли, создавая новые контакты и сети, способствуя обмену товарами и культурными достижениями. Влияние этих купцов на экономику и социум Бессарабии свидетельствует о сложности взаимодействия различных этнических и социальных групп в условиях имперского владычества. Таким образом, многоаспектное изучение истории Бессарабии, включая анализ торговых связей и роли торговой буржуазии, открывает новые перспективы для понимания экономических и социальных процессов в регионе.

Для более полного и объективного понимания истории Бессарабии необходим критический анализ существующих исследований. Важно учитывать контекст, в котором создавались эти работы, и стремиться к использованию широкого спектра источников, включая архивные документы, статистические данные и свидетельства очевидцев.

Связь с общероссийским рынком и торговые пути между Бессарабией и Австрийской империей способствовали интенсивному развитию торговли скотом, зерном, особенно пшеницей, которая стала основным экспортным товаром. Промышленные центры снабжали район фабричными изделиями, а в обмен получали сельскохозяйственную продукцию. Этот обмен благодаря тесной связи с внутренним и внешним рынками способствовал быстрому капиталистическому развитию региона.

Бессарабия также стала одним из регионов, где буржуазные отношения утвердились полнее, чем в других областях Европейской части России. Это подтверждается тем, что к концу XIX века более половины сельскохозяйственного производства принадлежало крестьянам, а доля помещиков в этом снизилась. Производство зерна и виноградного вина занимало важное место в экономике региона, с Бессарабией стали связывать около 6-8% общероссийского экспорта зерна.

Таким образом, анализируемые работы помогают понять, какие конкретные административные меры и реформы влияли на условия торговли Бессарабии с Австрийской империей и как эти изменения влияли на общую динамику торговых отношений между регионами.

Бессарабия была известна своими плодородными почвами, что сделало её одним из крупнейших производителей скота и продуктов скотоводства, зерна, винограда, сахарной свеклы и других культур. Эти сельскохозяйственные товары экспортировались в другие регионы Российской империи и за её пределы, что составляло значительную часть торговли Бессарабии.

Вместе с экспортом сельскохозяйственной продукции в Бессарабию также поступали различные товары и материалы, необходимые для развития экономики региона. Это могли быть товары широкого потребления, сырье для промышленности и другие товары, ввозившиеся из других регионов Российской империи или из-за рубежа, включая Австрийскую империю.

С другой стороны, Австрийская империя была активным участником торговли в этом регионе. Торговые отношения с Австрией могли включать импорт и экспорт товаров через Новоселицкую таможню, а также вопросы конкуренции и сотрудничества в региональных рыночных условиях.

Таким образом, в XIX веке торговля Бессарабии с другими странами не могла обойтись без взаимодействия с Османской и Австрийской империями. Этот аспект торговли дополнялся и усиливался взаимодействием с другими странами и регионами, что делало его ключевым элементом в экономической и политической динамике региона.

Аннексия Бессарабии Российской империей привела к значительным изменениям в торгово-таможенной и экономической политике региона. Интеграция в российскую экономическую систему повлекла за собой реформирование таможенного законодательства и прямое влияние на торговые связи Бессарабии, особенно с Австрийской империей. Экспансионистская политика России, направленная на укрепление своих границ и на расширение торговых путей, существенно повлияла на экономические отношения региона. Исследования подчёркивают как положительные, так и отрицательные аспекты российской экономической политики, проводимой в Бессарабии. С одной стороны, происходило активное развитие торговых связей и модернизация инфраструктуры, с другой — отмечаются случаи эксплуатации природных ресурсов, оттока капитала и негативного воздействия на местное население, включая процессы русификации и изменения в социальной структуре.

Библиография

Анцупов, Жуков 1957: И.А. Анцупов, В.И. Жуков, Реформа в управлении Бессарабией с 1812 по 1828 гг. В сб.: Ученые записки Кишиневского государственного университета, XXVI (Кишинев 1957).

Арсеньев 1848: К. Арсеньев, Статистические очерки России (Санкт-Петербург 1848).

Байков 1813: Л.С. Байков, Подробнее см. «Краткое описание Бессарабии» от 1813 г. (РГИА, Ф. 19) и другие отчеты, присланные Л.С. Байковым царским учреждениям (НАРМ, Ф. 2, Ф. 5).

Батюшков 1892: П.Н. Батюшков, Бессарабия. Историческое описание (Санкт-Петербург 1892).

Берг 1876: А. Бер, История всемирной торговли, ч. I-III (Москва 1876).

Берг 1918: А. Берг, Страна, люди, хозяйства (Петроград 1918).

Блиох 1882: И.С. Блиох, Финансы России, том 1 (Санкт-Петербург 1882).

Божерянов 1897: И.Н. Божерянов, Граф Е.Ф. Канкрин. Его жизнь, литературные труды и двадцатипятилетняя деятельность по управлению Министерством финансов (Санкт-Петербург 1897).

Вигель 1892: Ф.Ф. Вигель, Записки, том I, VI-VII (Москва 1892).

Горлов 1849: И.Я. Горлов, Обозрение экономической статистики России (Санкт-Петербург 1849).

Гросул, Будак 1967: Я.С. Гросул, И.Г. Будак, Очерки истории народного хозяйства Бессарабии. 1812-1861 гг. (Кишинев 1967).

Гулишамбаров 1898: С.И. Гулишамбаров, Всемирная торговля в XIX в. и участие в ней России (Санкт-Петербург 1898).

Дараган 1858: М. Дараган, Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. XI, ч. III, Бессарабская область (Санкт-Петербург 1858).

Жуков 1964: В.И. Жуков. Города Бессарабии 1812-1861 годов (Очерки социально-экономического развития). (Кишинев, 1964)

Заблотский 1849: М.П. Заблотский, Сравнительное обозрение внешней торговли России за последние 25 лет (1824-1848) (Санкт-Петербург 1849).

Защук 1861: А. Защук, Сельскохозяйственная промышленность Бессарабской области. В сб.: Записки императорского Общества сельского хозяйства Южной России (Одесса 1861), 390-494.

Золотов 1960: В.А. Золотов, Хлебный экспорт через порты Черного и Азовского морей в 60-90 годы XIX века (Ростов-на-Дону 1960).

Канкрин 1894: Е.Ф. Канкрин, Очерки политической экономии и финансов (Санкт-Петербург 1894).

Козловский 1900: И.П. Козловский, Краткий очерк истории русской торговли, вып. II (Кишинев 1900).

Корнилович 1899: А. Корнилович, Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака, с приложением генерального плана его края, составленное при гражданской съемке Бессарабии, производившей по высочайшему повелению размежевание земель оной на участки с 1822 по 1828-й год (Аккерман 1899).

Крушеван 1903: П. Крушеван, Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник (Москва 1903).

Куницкий 1813: П.С. Куницкий. Краткое статистическое описание заднестровской области, присоединенной к России по мирному трактату, заключенному с Портою Оттоманского в Бухаресте в 1812 году (Санкт-Петербург 1813).

Могилянский 1913: Н.К. Могилянский, Материалы для географии и статистики Бессарабии (Кишинев 1913).

Небольсин 1835: Г.П. Небольсин, Статистическое обозрение внешней торговли России, часть I-II (Санкт-Петербург 1835).

Новосельский 1859: Н.А. Новосельский, Очерк европейской торговли в 1858 году (Санкт-Петербург 1859).

Пельчинский 1833: В.И. Пельчинский, О состоянии промышленных сил России до 1832 года (Санкт-Петербург 1833).

Покровский 1896: В.И. Покровский, К вопросу об устойчивости активного торгового баланса в русской внешней торговле (Санкт-Петербург 1896).

Сабуров 1830: Я. Сабуров, Земледелие, промышленность и торговля Бессарабии в 1826 году (Москва 1830).

Свиньин 1867: П. Свиньин, Описание Бессарабской области в 1816 г. В сб.: Записки Одесского археологического общества, т. VI (Одесса 1867), 170-262.

Семенов 1859: А.В. Семенов, Изучение исторических сведений о российской внешней торговле и промышленности с половины XVII века до 1858 года, часть I-III (Санкт-Петербург 1859).

Скальковский 1853: А.А. Скальковский, Опыт статистического описания Новороссийского края, часть I-II. (Одесса 1853).

Соболев 1911: М.Н. Соболев, Таможенная политика России во второй половине XIX века (Томск 1911).

Струве 1913: П.Б. Струве, Торговая политика России (Санкт-Петербург 1913).

Тарасенко-Отрешков 1859: Н.И. Тарасенко-Отрешков, Обзор внешней торговли России последних двадцати пяти лет (Санкт-Петербург 1859).

Тенгоборский 1848: Л.В Тенгоборский, Изложение начал, служащих к пересмотру таможенного тарифа (Санкт-Петербург 1848).

Урусов 1907: С.Д. Урусов, Записки губернатора (Москва 1907).

Штукенберг 1860: И.Ф. Штукенберг, Статистические труды, т. I-II (Санкт-Петербург 1860).

Emilciuc 2021: A. Emilciuc, Basarabia în procesul de integrare a Imperiului Rus în sistemul comerţului european (1812- anii ’60 ai sec. al XIX-lea) (Chişinău 2021).

Tomuleţ 2015: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868) (Iaşi 2015).

Istoriografia rusă a secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea despre relaţiile comerciale ale Basarabiei cu Imperiul Austriac (1812-1867)

Cuvinte-cheie: istoriografie, ştiinţă istorică, Basarabia, Imperiul Rus, Imperiul Austriac.

Rezumat: Istoriografia secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea cu privire la legăturile comerciale ale Basarabiei cu Imperiul Austriac (1812-1867) cuprinde diferite perspective şi abordări ale acestei perioade istorice. Este de menţionat că, în această perioadă, Basarabia a fost parte integrantă a Imperiului Rus, a cărui influenţă se reflectă în regimul ţarist impus Basarabiei şi evidenţiază măsurile pentru integrarea provinciei în piaţa internă a Rusiei.

Istoriografia rusă a secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea examinează legăturile comerciale ale Basarabiei cu Imperiul Austriac în contextul relaţiilor politice, economice şi culturale între aceste două regiuni. Temele principale abordate de istorici includ analiza impactului evenimentelor politice asupra legăturilor comerciale ale Basarabiei cu Imperiul Austriac, cum ar fi Congresul de la Viena (1815), Războiul Crimeei (1853-1856), care au proclamat schimbări teritoriale în Europa. Se studiază rutele comerciale, bunurile şi serviciile care circulau între Basarabia şi Imperiul Austriac, precum şi se evaluează impactul comerţului asupra dezvoltării economice a ambelor teritorii. Se examinează influenţele culturale şi schimburile rezultate din legăturile comerciale dintre Basarabia şi Imperiul Austriac, inclusiv aspectele lingvistice, religioase şi sociale. Se analizează interacţiunile dintre guvernele rus şi austriac în contextul relaţiilor comerciale, inclusiv tratatele şi acordurile care reglementează comerţul şi cooperarea economică. Se cercetează relaţiile şi reacţiile societăţii la legăturile comerciale cu Imperiul Austriac, inclusiv opiniile comercianţilor, negustorilor, fermierilor şi ale altor grupuri sociale. Istoriografia acestei perioade poate varia în funcţie de interesele specifice şi abordările de cercetare ale istoricilor, incluzând perspectivele şi accentele naţionale.

Russian historiography of the 19th - early 20th centuries about trade relations of Bessarabia with the Austrian Empire (1812-1867)

Keywords: historiography, historical science, Bessarabia, Russian Empire, Austrian Empire.

Abstract: The historiography of the 19th century and the early 20th century regarding the trade relations between Bessarabia and the Austro-Hungarian Empire (1812-1867) encompasses various perspectives and approaches to the analysis of this period of history. It is important to note that at this time Bessarabia was part of the Russian Empire, the influence of which was reflected in the Tsarist regime imposed on Bessarabia and its emphasis on integrating the region into the empire's internal market.

Russian historiography examines the trade relations between Bessarabia and the Austro-Hungarian Empire in the context of the political, economic, and cultural relations between these two regions. Key topics addressed by historians include analysis of the impact of political events on Bessarabia's trade relations with the Austro-Hungarian Empire, such as the Congress of Vienna (1815) and the Crimean War (1853-1856), which led to territorial changes in Europe. The study examines the trade routes, goods and services that moved between Bessarabia and the Austro-Hungarian Empire, and assesses the impact of trade on the economic development of both territories. The cultural influences and exchanges that arose as a result of trade relations between Bessarabia and the Austro-Hungarian Empire are examined, including linguistic, religious and social aspects. The interactions between the governments of Russia and Austria-Hungary in the context of trade relations, including treaties and agreements governing trade and economic cooperation, are analyzed. Also examined are attitudes and reactions of society to trade ties with the Austro-Hungarian Empire, including the opinions of traders, merchants, farmers and other social groups. The historiography of this period can vary depending on the particular interests and research approaches of historians, including national perspectives and emphases.

30.04.2024

Анастасия Гуцу, Институт истории, Молдавский государственный университет, ул. А. Матеевича, 60, MD-2009, Кишинэу, Республика Молдова, https://orcid.org/0009-0004-6224-4817, e-mail: i20gutu.anastasia@gmail.com

КАРТОГРАФИЯ И АРХЕОЛОГИЯ ОСТРОВА ЗМЕИНОГО КОНЦА XVIII – НАЧАЛА XX ВЕКОВ

Игорь Сапожников, Ольга Айсфельд

На острове есть храм Ахилла
с его статуей древней работы.
Флавий Арриан (II в. от РХ)

Змеиный остров является
глазом и щитом Дуная.
Капитан Т. Спратт (1857, 223)

Ключевые слова: остров Змеиный (Фидониси, Илан-Ада, Шерпилор и др.) или Белый (Левке), конец XVIII - начало XX века, картография и планиграфия, съемки, планы и описания И. Будищева, Н. Критского, П. Ситникова, Т. Спратта, инженера Н. Селака и др., маяк, «раскопки» храма, погребений и жилищ.

Введение

Остров Змеиный, называемый в древности Белым (Левке), входит в круг уникальных географических объектов Черного моря, которые на протяжении более двух с половиной тысячелетий привлекали к себе внимание мореходов, торговцев, картографов, географов, топографов и историков. Он известен описаниями святилища (храма) и присутствием на многих средневековых морских картах. В последние десятилетия, благодаря интернету, стали доступными многие карты этого региона. В одной из их публикаций утверждается, что впервые остров отмечен на портолане 1311-1327 годов (Сминтина та ін. 2008, 129, рис. 4/1-15). Однако детальные исследования почти 300 карт показали, что название «filoxia» отмечено около 1296 года на карте «Lo compasso da navigare». Более устойчивое имя «fidonixi» встречено на карте П. Весконте 1320-1321 годов (см. прил. 1), а в других 30 вариантах – более 170 раз, причем самое позднее («fidinissi») в 1563 году[1] (Гордеев 2014, 261-262; сравн.: Охотников 2008, 28).

Одну из таких карт – портолан 1497 года графа Хоктоманус Фредуция из Анконы с обозначением «fidonixi» – опубликовал Ян Потоцкий[2] (рис. 1; Potocki 1796). Уместно сказать, что в конце XVIII века он поставил вопрос о необходимости археологических исследований на Змеином и составил их план: «В 1784 г. я сам совершил этот переезд [по морю], и спрашивал, нет ли на острове остатков храма или какого-либо другого здания. Но мне отвечали, что трудно приставать к нему, сколько потому, что берег опасен, столько же и потому, что на

Рис. 1. Фидониси на портолане 1497 г., изданном Я. Потоцким (Potocki 1796, ф-т).

[1] Без учета портоланов восточной традиции (см. рис. 2).

[2] *Потоцкий* Ян Непомук (Иван Осипович, 1761-1815; рис. 4) – ученый, путешественник, писатель, один из самых образованных людей своего времени. Учился в Женеве, Лозанне, Париже. Был автором проектов реформирования Польши, сражался за ее независимость. После разделов Польши оказался в Российской империи. Почетный член Императорской Академии Наук. Оставил многочисленные описания своих вояжей. Опубликовал ряд трудов, содержащих сведения античных авторов по древней и средневековой истории и исторической географии, в частности территории Украины.

Рис. 2. Остров Илан Адасы на карте из атласа Пири Рейса (Piri Reis 1525, ф-т).

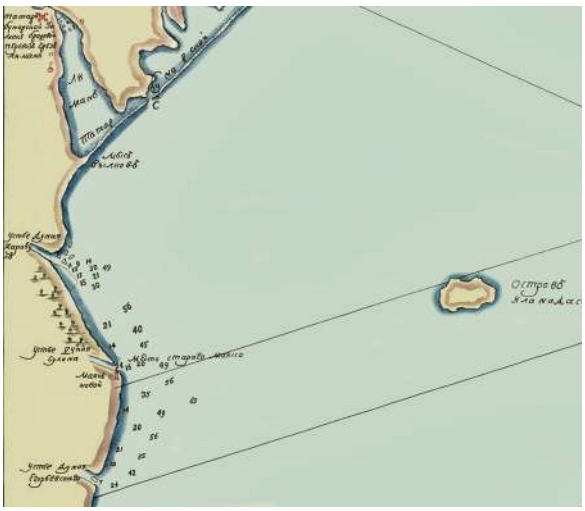

Рис. 3. Остров Яланадасы на морской карте 1773 г. (Генеральная 1773, ф-т).

нем много ядовитых змей, и я не знаю, сделаны ли были после того какие попытки относительно этого [места] поклонения древних моряков. Между тем было бы легко посетить остров во время больших жаров, когда траву удобно выжечь. Предав ее пламени, избавимся опасных пресмыкающихся, и тогда разроем землю, которая, может быть, скрывает драгоценные остатки для науки. <…> Ученый свет имеет право надеяться, что экспедиция, *умно и со знанием дела снаряженная*[3], разрешит все сомнения по этому предмету» (Потоцкий 1850, 43-44).

[3] К сожалению, «не так сталося, як бажалося…». Здесь и далее курсив наш – И.С., О.А.

Рис. 4. Портрет Я. Потоцкого 1785 г. (художник А. Граф; https://www.meisterdrucke.nl/fijne-kunsten-afdruk/Anton-Graff/651639/Portret-van-graaf-Jan-Potocki.html).

Любопытно, что Эдвард Кларк, знакомый с «Периплом» Я. Потоцкого, по пути из Одессы в Константинополь проплыл мимо острова Левки 1 ноября 1800 года[4]. Его поразили маленькие размеры острова, который был почти гол и скудно покрыт низкой травой, «представляя собой унылый холм, возвышающийся над морем». Тщательно рассмотрев его в подзорную трубу с юго-восточной стороны, путешественник не увидел ни малейших остатков древностей и заметил, что дельфины вокруг острова и у гирл Дуная были белыми. Однако он вошел в историографию как автор первого изображения Фидониси (рис. 5), изданного в его травелоге 10 лет спустя. Автор заключил: «Я чрезвычайно сожалею, что не высадился на этот остров, … есть веские основания полагать, что могли быть обнаружены некоторые интересные остатки древности. <…> Возможно, более тщательный осмотр мог бы обнаружить руины» (Clarke 1810, 648-654, 726).

[4] Его портрет и некоторые подробности изучения антиков в Николаеве были описаны нами ранее (Сапожников, Айсфельд, Савченко 2023, 311-312, рис. 6).

Рис. 5. Первое изображение о. Змеиного, опубликованное Э. Кларком, 1800 г. (Clarke 1810).

Здесь авторы не могут не сказать о дате вхождения острова в состав Российской империи, которая имеет прямое отношение к началу его исследования как гидрографами, так и археологами, но в существующих работах она или не называется, или же о ней умалчивается. В одной из статей читаем: «После Кучук-Кайнарджийского и Ясского мирного договора Северное Причерноморье (включая остров Змеиный) *отходит* к России» [sic!] (Смынтина та ін. 2008, 141). На самом деле в обоих договорах остров не упоминается, а в Ясском 1791 года речь идет об установлении границы с Османской империей по Днестру (ст. III). В Бухарестском трактате 1812 года кордонная линия между странами прошла по реке Прут и Килийскому гирлу Дуная. Острова дельты (до Георгиевского гирла, к которым прилегает Змеиный) стали нейтральными («не будут обладаемы ни единой из обеих держав»), но могли использоваться для ловли рыбы и рубки леса жителями обеих стран (ст. IV). Это приводило к конфликтам, обсуждавшимся на конференциях в Константинополе в 1817 году и в Аккермане в 1826 году (Юзефович 1869, 43, 51-52, 59-60). И только Адрианопольский трактат от 2 сентября 1829 года в ст. III определил, что новая граница пройдет по Георгиевскому гирлу, а пространство между ним и Сулинским гирлом не будет заселено. Специально оговаривалось, что «на островах, переходящих во владение Двора российского, не будет дозволено устраивать никаких заведений или укреплений, кроме карантинных» (Юзефович 1869, 71-72)[5]. Очевидно, что с этого времени можно говорить об установлении ограниченной юрисдикции Российской империи над островом Фидониси.

В ходе работы над статьей выяснилось, что не менее проблемной является дата утраты острова той же империей. Дело в том, что и в тексте Парижского трактата от 18 марта 1856 года Фидониси также не был упомянут, а ближайшие изменения границ Российской империи предвиделись в Бессарабии в пользу «Молдавского княжества под верховной властью Блистательной Порты» (Юзефович 1869, 114, ст. XX-XXI). Поэтому Российская империя

[5] Подтверждением тому, что Змеиный входил в состав этих островов, являются факты открытия в 1841 г. нового Сулинского маяка и карантинного поста на Фидониси (закрыт в 1851 г.), а также завершение возведения там же маяка в 1843 г. (Тункина 2002, 406, 410, 412; см. прил. 1).

заявила претензии на Змеиный. После дипломатических маневров и торговли, 6 января 1857 года семь полномочных представителей держав достигли компромисса в Париже. В отдельном трактате-приложении от 19 июня 1857 года остров (вместе с частью дельты Дуная между основными гирлами) был признан принадлежащим Османской империи, за что Российская империя получила территориальную компенсацию в районе озера Ялпуг[6].

Чтобы не возвращаться к этому вопросу, скажем, что остров вошел в состав княжества Румыния по ст. XLVI Берлинского трактата от 1/13 июля 1878 года (Козьменко 1852, 201). Официальные мероприятия по присоединению Змеиного острова к Румынии (передача острова и маяка) состоялись 12 апреля 1879 года (Ştefănescu Delavrancea 2009).

Картография острова Змеиный

После таких предисловий авторы переходят к анализу картографических материалов, снятых в ходе специальных гидро- и топосъемок, которые, особенно планы острова, являются как географическими, так и археологическими источниками.

Карты

Выполнение данной задачи оказалось не простым, так как с конца XVI века в том или ином виде существовали карты и описания маршрутов по Черному морю предыдущей традиции[7], и только в 1770-х годах появились новые карты, изготовленные военными гидрографами. Последние входили в состав так называемой «первой» Дунайской военной флотилии, сформированной в октябре 1770 года в Измаиле «для описания устьев рек Днепра, Днестра и Дуная», то есть для гидро- и картографических работ в прибрежной зоне всего Северо-Западного Причерноморья (Материалы 1877, 371 и др.)[8].

Более 30 лет назад И. Тункина написала: «остров Фидониси на русских картах впервые встречается в рукописном «Атласе Черного и Азовского морей» описи лейтенанта П. Пустошкина (1775), на одной из частных карт небольшого масштаба (отдельной карты острова в атласе нет)» (Тункина 2002, 411)[9]. Фактически это не атлас в нынешнем смысле слова, а подборка 12 карт 1775-1785 годов «из запасов офицеров флота Пустошкина, Берсенева и Саблина», подписанная «Генеральная и разные специальные карты Азовского и Черного морей, соединенные из разных карт Азовского и Черного морей, части рек Днепра с лиманом до выхода в Черное [море], реки Дона впадающего <…> сочинены с описей плаваниев Азовской и Дунайской флотилий…»[10]. Таким образом, до публикации названной карты утверждение И. Тункиной останется недоказанным.

Трудно сказать, что именно имелось в виду под термином «русские карты», но остров «Їланада» со смещением к северу изображен на рукописной «Tabula Geographica partis Minoris et Maioris Russiae» 1696 года Я. Брюса (1665-1735) с подписями на русском языке. Вскоре карту, в основе которой была «Tabula Geographica Qua Pars Russiaæ Magnæ, Pontus Euxinus seu Mare Nigrum…» И. Хоманна, издали в 1699 году дважды с иными названиями и с уточненной позицией острова (Гордеев 2006, №278, 203, №290, 206 и др.; см. также: Bagrow 1955). Что касается П. Пустошкина (1749-1828), то известна его рукописная «Карта на часть Черного моря с описей 1771-1775 годов»[11] (4 версты в дюйме), изготовленная в Херсоне в 1775 году. На ней изображен Змеиный и несколько промеров глубин у него (Гордеев, Булатов 2007, №88, 100), однако нет никакой уверенности, что ее копия включена в состав упомянутой И. Тункиной подборки.

Но даже при утвердительном ответе, карта 1775 года не превысит возраста так называемой «Генеральной карты Крыма» (или «Части Азовского и Черного моря»), бегло описанной без публикации ее заставки-названия (Гор-

[6] «Трактат между Россией, Францией, Австрией, Англией, Пруссией, Сардинией и Турцией относительно разграничения в Бессарабской области. Париж 7/19 июня 1857 г.» (Козьменко 1952, 44-46).

[7] В перипле, созданном П. Толстым в 1706 г., остров описан так: «Между дунайских устий есть един остров, именуемый *Фридонисий* {сиречь Змеиной Остров}, во отдалении от берегов 36 миль италианских. При том острове есть порт, обаче мало способны[й], как для великих, так и для малых бастиментов [судов]» (Толстой 2006, 95).

[8] Один из авторов опубликовал список из 16 карт, снятых офицерами Дунайской флотилии. На половине из них представлено не Черное море, а бассейны рек (Сапожников 2019, 31, прил.).

[9] Смысл приписки в скобках не совсем понятен, так как такого плана в указанном году не было, а с подписью П. Пустошкина – не существовало никогда.

[10] Центральный военно-морской архив РФ (№896).

[11] Рукописное отделение Библиотеки Академии наук РФ (оп. №311).

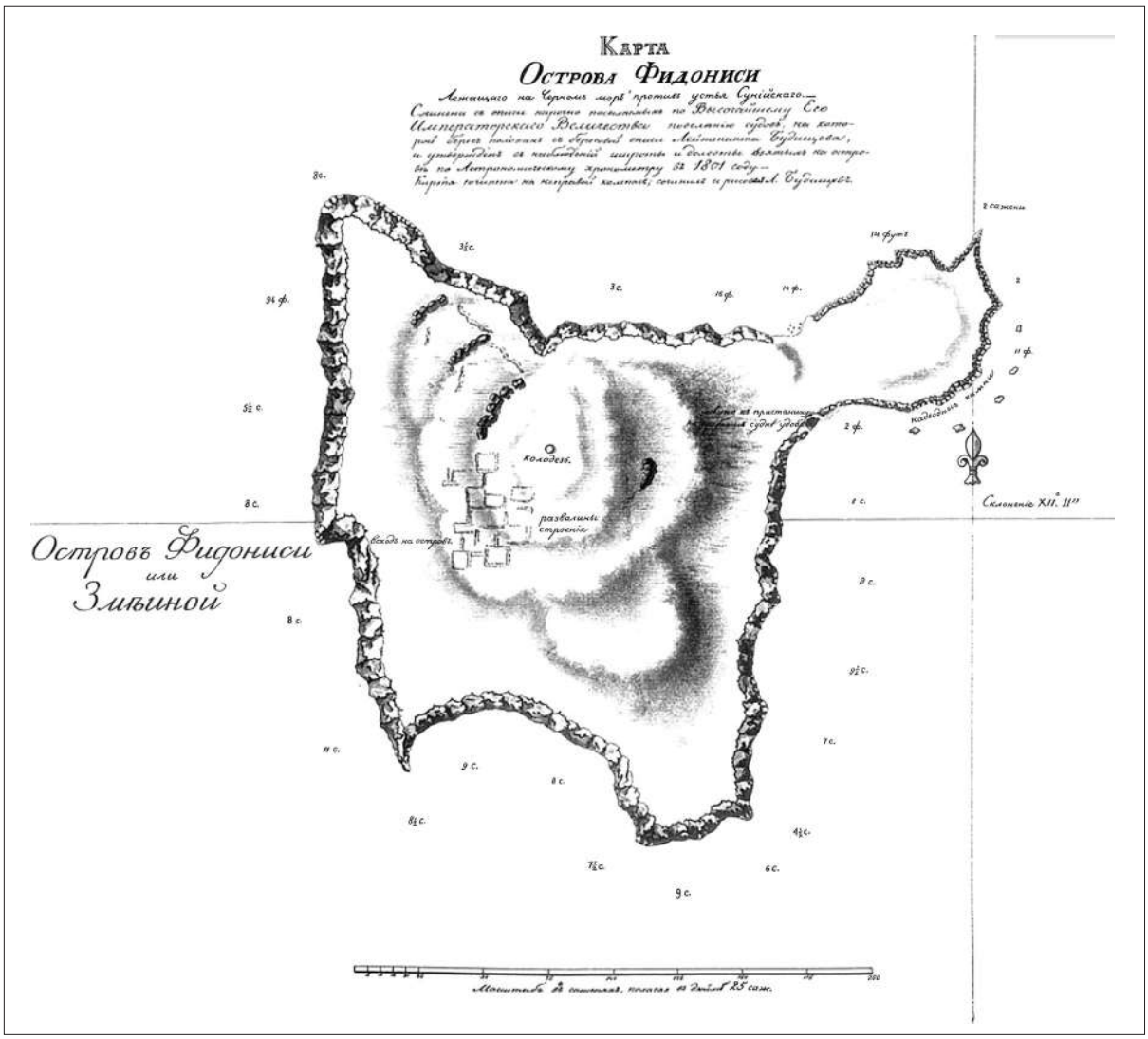
Карта
Острова Фидониси
Лежащаго на Черном море против устья Сунийскаго
Сочинена по отпуску данному по Высочайшему Его
Императорскаго Величества повелению судов, на кото-
рой берегу полезны и берегова стоит Лейтенанта Будищева,
и употреблен на наблюдении широты и долготы бывшая на остро-
ве по Астрономическому хронометру в 1801 году
Карта начертана на меридиональной компасной и приложил Будищев
Колодезь
развалины строения
Острова Фидониси
или
Змииной
Склонение XII° II'

Рис. 6. Первый план о. Фидониси И. Будищева 1801 г. (Тункина 2002, 402, рис. 98).

деев, Булатов 2007, 98, №78). В ней сообщено, что в «сочинении карты» в 1773 г. приняли участие команды кораблей Азовской флотилии вице-адмирала А. Сенявина, использовались армейские топосъемки, а для нанесения северо-западного побережья Черного моря – описи 1772 года капитан-лейтенантов Дунайской флотилии М. Баскакова и Е. Маврина. Первый на дубль-шлюпке снимал участок от Дуная до Годжабея, а второй, «по мере» и «по объявлению жителей», до Бартицкого (Портицкого) Бугаза (гирла лимана Разим) (Генеральная 1773). Судя по виду острова Яланадасы (рис. 3), команда Н. Маврина на нем не была и, вероятно, первым российским гидрографом, побывавшим на или близ Змеиного в 1775 году, может быть П. Пустошкин. Но сказать это точно станет возможно после публикации «Карты на часть Черного моря с описей 1771-1775 годов» и знакомства с другими морскими картами Дунайской флотилии, которые, как правило, часто были плодом коллективного творчества (Гордеев, Булатов 2007; Сапожников 2019, прил.).

Не углубляясь в историю картирования северо-западной акватории Черного моря в конце XVIII века – первой половине XIX века, которой И. Тункина и так придала преувеличенное значение для археологии региона, ограничимся обзором основных работ близ Змеиного (см.: Крыжановский, Плансон, Белов 1916, 2-8 и сл.). Можно констатировать, что первые системные съемки здесь возглавил капитан-лейтенант И. Будищев

Рис. 7. Остров Фидониси и Дунайские гирла на карте И. Будищева 1807 г. (Будищев 1807, ф-т).

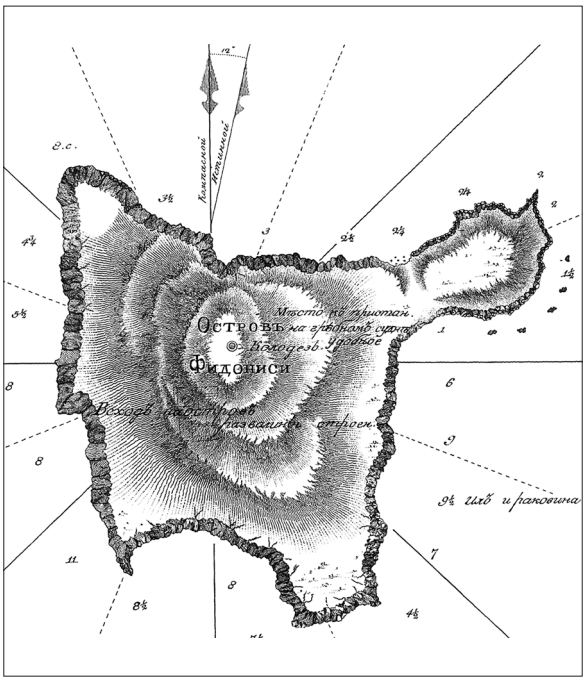

Рис. 8. План о. Фидониси из «Атласа Черного моря» И. Будищева (Будищев 1807).

(около 1780-1828 гг.) в 1801-1802 годах на требаке[12] «Константин»[13]. Их итоги опубликованы на «Карте западной части Черного моря от Одеса до Константинопольского пролива» в «Атласе Черного моря» (Будищев 1807, рис. 7-8)[14] и в «Лоции или Морском путеводителе» к нему (Будищев 1808)[15]. Основой

[12] Двухмачтовое парусное грузовое судно каботажного плавания. Требаку, названную «Святой Константин», флот Российской империи захватил в 1799 г. близ гавани Анконы. В 1801-1803 гг. она использовалась для гидрографических съемок Черного моря. Прослужила на Азовском море до начала 1830-х гг.

[13] Работы команды И. Будищева в турецких водах стали возможны, так как в 1798-1802 гг. Российская и Османская империи были союзниками во «Второй антифранцузской коалиции» вместе с Великобританией, державой Габсбургов, Священной Римской империей, Португалией и др.

[14] Заметим, что на данной карте на о. Фидониси показан построенный позже маяк (рис. 7; прил. 1), который отсутствует на плане острова 1801 г. (рис. 8), на упомянутой «Плоской карте», а также на видах острова в самом «Атласе» 1807 г. Возможно, атлас переиздавался после 1843 г. по ранним гравюрам.

[15] До выхода атласа данные этих съемок использовал А. Вильбрехт при составлении печатной «Морской карты Чёрного, Азовского и Мраморного морей по новейшим описаниям и астрономическим наблюдениям, россиянами и французами учиненными» 1804 г. Остров подписан на ней: «Илам Адаси, тож Змеиный остров или Феодонисии» (Картфонд РГО, ДІ 80/8).

Рис. 9. Портрет академика Ф.И. Круга (Гиппиус 1822, рис. 20).

для карты была недатированная «Плоская карта части Черного моря и Мраморного и Константинопольского пролива»[16]. Участником работ был мичман Н. Критский, который в 1801 году, «командуя требакой «Константин», плавал от Севастополя до Константинополя для производства гидрографических работ» (Общий 1890, 154). Заметим, что тогда же была снята и детальная (М: 25 саж. в дюйме) «Карта острова Фидониси» с видом острова, которая оставалась неизвестной два века (Тункина 2002, 402, рис. 98). На ней обозначены «развалины строения» (рис. 6)[17], что позволяет считать И. Будищева автором открытия на острове первого памятника археологии. Думается, что, если бы этот план стал известен ученым ранее, ход исследований мог бы пойти иначе.

Толчком для углубленных исследований Фидониси стало обращение академика Ф. Круга к вице-адмиралу Грейгу в начале 20-х годов XIX века.[18] Изучение давних источников подтолкнуло ученого к исследованию вопросов исторической географии острова. Сопоставляя и анализируя разноязычные тексты, он обратил внимание на локализацию и этимологию названий легендарного острова Белый. Из материалов ученого, опубликованных после его смерти, видно, что рассуждения о Сулинском рукаве Дуная, острове Левке и ряд вопросов в этой связи (Krug 1848b, 470-476)[19] помещены в комментариях о русах-язычниках, подготовленных к записке А. Ибн-Фослана (Ибн-Фодлана) (Krug 1848b, 464-535). Рукопись арабского путешественника перевел и опубликовал на немецком языке в 1823 г. ориенталист Х. Френ. Ф. Круг был готов сопроводить его труд особым приложением с пояснениями из области знаний, в которой его коллега и друг не был силен. Но результат оказался столь масштабным, что уже не подходил для приложения, и потому обширные комментарии Ф. Круга в издание не вошли (Frähn 1823, LXVI). Подтверждением того, что Ф. Круг подготовил комментарии именно к труду Х. Френа, являются номера строк и страниц (этой книги) с цитатами, после которых следовали замечания Ф. Круга[20].

3 октября 1821 года Ф. Круг представил в Академии первую часть записки об острове Левке «Исследования острова Левке в Понте-Эвксинском» (Krug 1848a, CCXIV), в которой речь шла и об острове Борисфен (Березань). Рукопись, опубликованная только в 1848 году, должна была называться «Нынешнее состояние островов пред устьем Днепра и Дуная. А: Остров

[16] Известна по плохой копии, присланной коллекционером. В известных каталогах не учтена.

[17] В записках Будищева есть уточнение древнего строения (Тункина 2002, 402).

[18] Филипп Иванович Круг (Johann Philipp Krug, 1764-1844; рис. 9) – ординарный академик Петербургской Академии наук, доктор философии, много лет помощник хранителя библиотеки и мюнц-кабинета Эрмитажа Е. Кёлера, член Румянцевского кружка (выполнял функции консультанта, редактора и рецензента), почетный член многих отечественных и зарубежных научных обществ. Будучи нумизматом, Ф. Круг расширил свои научные интересы, углубившись в изучение истории Древней (Киевской) Руси, Византии, варягов-русов, сделал немало открытий, получил всеобщее признание и прозвище «немецкий кабинетный ученый». Забытым фактом его биографии является присвоение ученой степени почетного доктора философии Ростокского университета 12 ноября 1819 г. Примечательно, что в один день с Кругом в Ростоке этого звания удостоился С.С. Уваров – президент Академии наук (Die Matrikel 1912, 98; Bremer 1819, [3]).

[19] Из текста видно, что Ф. Круг был осведомлен об упомянутом выше портолане графа Хоктомануса Фредуция из Анконы, только в публикации указан не 1497, а 1493 год.

[20] Академик А. Куник писал, что этот комментарий сделан «30 лет назад» (Krug 1848a, CCXLIV).

пред Днепром». Ф. Круг писал: «Особенно привлекло мое внимание обстоятельство, которому до сих пор мало или вообще не уделялось внимания, а именно то, что те же два острова фигурируют и в истории средних веков, особенно в русской истории, поэтому я так внимательно их рассмотрел. Мы стремились получить как можно больше информации об их нынешнем состоянии. <…> Я попытаюсь исправить несколько недоразумений и ошибок, допущенных в последнее время (даже на русских картах) относительно различных названий этих островов». Однако эта публикация содержит еще и раздел «Б» – об острове Левке, который написан позже (Krug 1848b, 476-481). В нем Ф. Круг ссылается на карту Готье, которая была издана в 1822 году (прил. 2).

Скорее всего, записка предшествовала вопросам об островах Фидониси и Березань, сформулированным Ф. Кругом в ходе кабинетных исследований (прил. 2). Нуждаясь в актуальных топографических данных, ученый вместе с письмом направил 17 вопросов А. Грейгу, который привлек для ответа Н. Критского. Документы не датированы, но Ф. Круг ссылался на данные экспедиции П.-А. Готье[21], что сужает их датировку. Судно капитана было у острова Левке 22-23 июня 1820 года. «Реляция» участника экспедиции, ботаника Ж. Дюрвиля, который не смог высадится на остров из-за плохой погоды, была читана в Королевской Академии наук 22 января 1821 года и опубликована в марте 1821 года, но в ней нет координат[22].

Так как карта Готье издана в 1822 году, то вопросы Ф. Круга не могли появиться ранее. Н. Критский обследовал Фидониси 5-7 мая 1823 года (см. ниже). Получение Ф. Кругом материалов этих работ сомнений не вызывает – они сохранились среди его бумаг (Тункина 2002, 404). Почему ученый не воспользовался их результатами, остается загадкой. Топографическое описание и карты Н. Критского использовал академик Е. Кёлер (Köhler 1826). «Топографическое описание острова Фидонисия» уже опубликовано (Тункина 2002, 622-624), но выдержка из письма Ф. Круга, его вопросы и ответы на них Н. Критского публикуются впервые (прил. 2).

В свете сказанного следует упомянуть также сводную карту академика Е. Кёлера «Carte d' une partie du Pont-Euxin» (М 10 верст в дюйме), на которой показано все Северо-Западное Причерноморье в античное время с двумя островами Ахилла: Березанью и Змеиным – Илан-Адасси или Левке (Köhler 1826, Tabl. XXIII).

Завершая подраздел о картах, скажем и о снятой в 1835 году «Карте части западного берега Чёрного моря от Одессы до мыса Калиакры», которая входит в широко известный «Атлас Черного моря» Е. Манганари 1841 года. На ней Фидониси присутствует дважды (рис. 14), повторно на плане в отдельной врезке (рис. 15), причем известны варианты этой карты и плана с маяком, так как до конца XIX века ее печатали неоднократно.

Планы острова

Наверное, трудно найти второй остров такого размера, с которого было снято так много планов и видов (рис. 19, 21; 22; и др.), но мы, по понятным причинам, сосредоточим свое внимание на источниках, содержащих археологическую информацию.

План И. Будищева 1807 года. Начнем с него, так как он был описан и интерпретирован гораздо раньше следующего. Уже сказано, что план (М: 50 саж. в дюйме) увидел свет в «Атласе» (Будищев 1807, лист 8, 14), а в 1830 г. его републиковал Э. Тетбу де Мариньи (Marigny 1830, Plan XXV). Существует мнение, что последний план, основанный на каком-то неизвестном источнике, увидел свет в 1850 г. (Тункина 2002, 413). Чтобы убедиться, что это не так, достаточно сравнить планы между собой (рис. 8 с рис. 13): они отличаются лишь ориентировкой второго не на север, а на запад[23].

Сначала И. Тункина заключила: «При внимательном рассмотрении «развалины строений» можно разделить на три здания, протянувшихся по линии С-Ю. Если a priori предполо-

[21] Пьер-Анри Готтье дю Парк (Pierre-Henry Gauttier du Parc, 1772-1850) – французский офицер, впоследствии – адмирал.

[22] Ж. Дюрвиль «был очарован посещением этой скалы», но довольствовался осмотром через подзорную трубу. Он заметил сухую каменистую поверхность, покрытую травой, и «бесчисленное множество чаек, казавшихся белыми точками среди скал. С востока я не смог распознать там никаких следов развалин» (D'Urville 1821, 303-304).

[23] Позднее ошибку повторили (Сминтина та ін. 2008, 148, 153), но без ссылки на первоисточник.

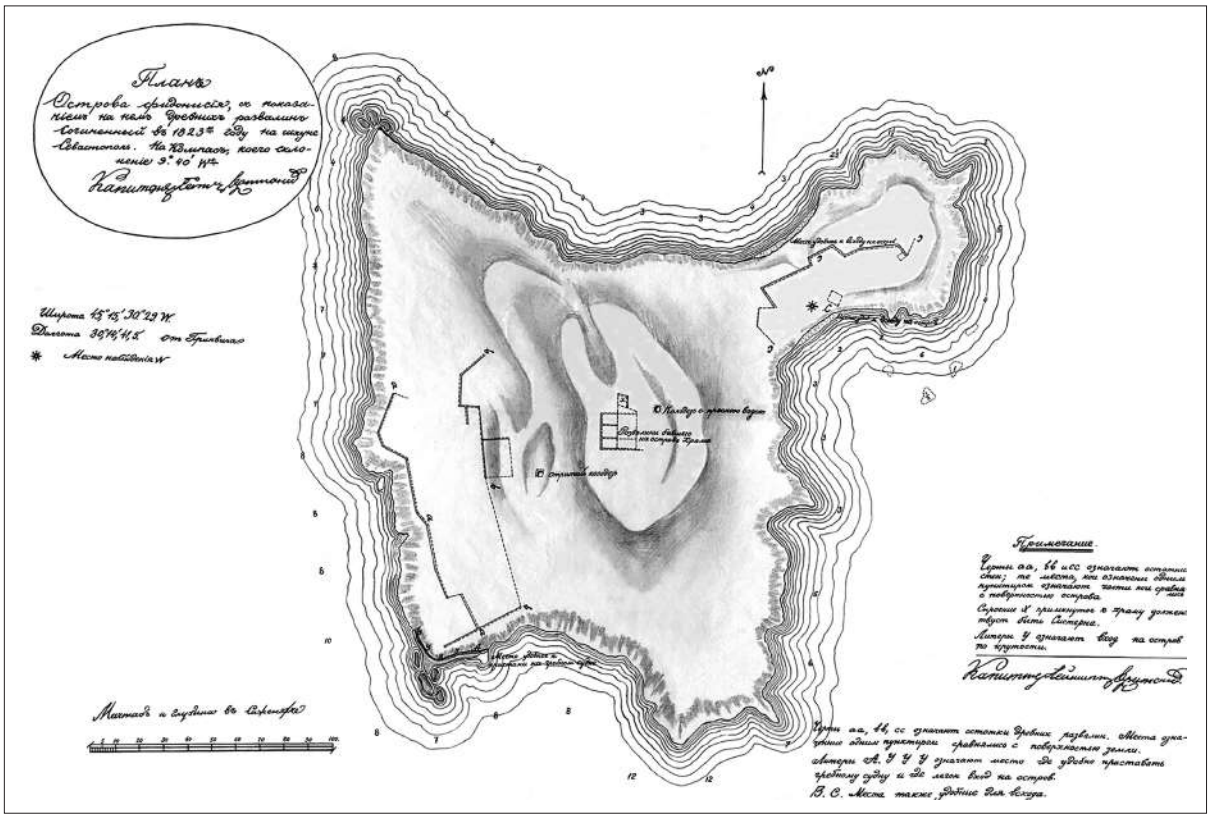

Рис. 10. План о. Фидонисий Н. Критского 1823 г. (Охотников, Островерхов 2013, табл. XX/1).

жить, что на карте зафиксированы строительные остатки античного, а не более позднего времени, то возникает возможность реконструировать святилище Ахилла. Храмом, скорее всего, являлось центральное здание прямоугольной формы, ориентированное по оси З-В, с приблизительными размерами 26,5 м с Ю на С и 52,5 м с З на В» (Тункина 1992, 24). Через 10 лет, после находки плана 1801 г. (рис. 6) ей пришлось отказаться от столь уверенно изложенной «гипотезы», что было легко объяснено верностью ее же «убеждения в том, что при работе с картографическими материалами XVIII-XIX вв. предпочтение следует отдавать рукописным подлинникам, а не гравюрам и литографиям, существенно искажающим первоисточники» (Тункина 2002, 403).

План И. Будищева 1801 г. составлен во время захода на остров военного судна «Красноселье». Называется он «Карта острова Фидониси, лежащего на Черном море против устья Сунийского. Сочинена с описи нарочно посылаемых судов <…>, на которой берег положен по береговой описи лейтенанта Будищева <…> в 1801 году. Сочинил и рисовал Л[ейтенант] Будищев» (М: 25 саж. в английском дюйме). На плане имеются надписи: «всход на остров» (на западе), «место к пристанищу на гребном судне удобное» и «надводные камни» (на востоке), «колодезь» в центре и «развалины строения» в 30-40 м к З - ЮЗ от него. План опубликован И. Тункиной в 2002 г., которая охарактеризовала «развалины строения» как «примыкающие друг к другу квадраты и прямоугольники, образующие причудливую геометрическую фигуру неправильной формы» (Тункина 2002, 402-403). На наш взгляд, это больше напоминает не храм, а некое многокамерное жилище с пристройками (рис. 6).

План Н. Критского 1823 г. Полное название рукописного документа «План острова Фидонисий с показанием на нем древних развалин. Сочиненный в 1823 г. на шхуне «Севастополь»». М: 10 саж. в дюйме. Известен в двух основных вариантах (копиях), более ранним или близким к оригиналу следует считать тот, который опубликован не раз (см: Охотников, Островерхов 2013, табл. XX/1; и др.)[24].

[24] Им мы пользовались, предварительно реконструировав и сделав более читаемым (рис. 10).

На *первом плане*, дважды подписанном «капитан-лейтенантом Критским», отмечены: «Развалины бывшего на острове плана», «колодец с пресною водой», «отрытый колодец», «место удобное к всходу на остров» (дважды), «место удобное к пристани на гребном судне» (рис. 10). Слева, на поле под названием, указаны: широта и долгота от Гринвича, * (астериском) – «место наблюдения». В правом нижнем углу имеются два примечания из трех пунктов, первые и третьи которых почти идентичны (но с уточнениями). *Первое примечание*: «Черты aa bb cc означают остатки стен; те места, кои означены одним пунктиром, означают части, кои сравнялись с поверхностью острова»; «Строение X примкнутое к храму долженствует быть систерна [цистерна]»; «литеры У означают вход на остров по крутости». *Второе примечание*: «Черты aa bb cc означают остатки древних развалин. Места, означенные одним пунктиром, сравнялись с поверхностью земли»; «Литеры АУУУ означают место [одно], где легко приставать гребному судну и где легок вход на остров»; «BC места, также удобные для всхода». Кроме этого, на плане имеются контуры двух объектов: квадратной формы у пункта наблюдения и прямоугольной – к востоку от линии стен bb (рис. 10).

В «Топографическом описании острова Фидонисия» Н. Критского, отправленном главным командиром Черноморского флота и флотов А. Грейгом академику Ф. Кругу в 1823 или 1824 гг., есть и иные пояснения (прил. 2). Здесь приведем характеристики археологических объектов Н. Критского: «На вершине острова, около бывшего большого здания, видно несколько ям, обкладенных каменьями; они, кажется, ископаны для того, чтобы в них собиралась вода, и служили водохранилищами»; «… я заставлял копать во многих местах около стен [выше упомянуты стены aa и bb] и везде находил признаки жительства, везде показывались разбитые кувшины, горлушки и поддонки, и ручки от разных урн; в одном месте нашел я обломок черепицы, на котором сохранилась римская надпись [клеймо легиона] и две ручки от урн, на коих видна греческая [надпись]. На Фидонисии нашел я мрамор, на котором иссечена весьма древняя греческая надпись…»[25].

Второй план, опубликованный И. Тункиной, выглядит как «парадный» (рис. 11). Он заверен смотрителем типографии и Депо карт Черноморского флота, капитаном 2-го ранга И. Будищевым и раскрашен, но упрощен за счет удаления координат, глубин, литер, астериска (места наблюдения) и всей второй части примечаний. На его основании И. Тункина описала руины храма: «В центральной части острова, на ровном плато, к юго-западу от колодца с пресной водой, нанесены контуры квадратного в плане храма размерами 30×30 м, ориентированного стенами по странам света, по линии С – Ю внутреннее пространство разделено на две почти равные части. Западная половина состояла из трех помещений, центральное из которых ненамного больше боковых, восточная – из двух помещений, неодинаковых по площади. С северо-восточной стороны к храму примыкал ряд стен с обозначенной Н. Критским буквой Х цистерной». Сообщено также, что съемка проводилась 5-7 мая экипажем шхуны «Севастополь». Там же И. Тункина написала об «угле здания, квадратного в плане, *отмеченного на карте Н. Критского буквой С*» (Тункина 2002, 404-405). Парадокс в том, что такой литеры и обозначения на этом плане нет (рис. 11), зато они есть на первом плане Н. Критского (рис. 10). Как видим, И. Тункина имела доступ к обоим вариантам документа, но в свою книгу поместила менее информативную, зато более красочную версию.

План Н. Критского – Е. Кёлера 1826 г. Первый план Н. Критского, дополненный академиком Е. Кёлером, называется «Carte de l'ile de Leuce aujourd'hui Ilan-Adassi» («Карта острова Левке, ныне Илан-Адаси») и является приложением к статье «Мемуар об островах и беге, посвящённых Ахиллу в Понте Эвксинском…» (Köhler 1826). В связи с тем, что во всех доступных копиях статьи качество скана плана оставляет желать лучшего, мы использовали его румынское издание (Popa-Lisseanu 1925, вклейка).

Гравированный план (М: 10 саж. в дюйме) отличается от первой редакции 1823 года большим числом обозначений. На него, кроме уже названных ранее литер, Е. Кёлер добавил: d и e – два колодца на западной стороне, отверстия которых имеют квадратную форму и облицованы камнями; Z – глыбы и большие камни, обрушившиеся в море у краев острова. Еще есть литеры D, g, m, оставшиеся нерасшифрован-

[25] Институт рукописей Национальной библиотеки Украины, Ф. V, д. 716, л. 3-30об.

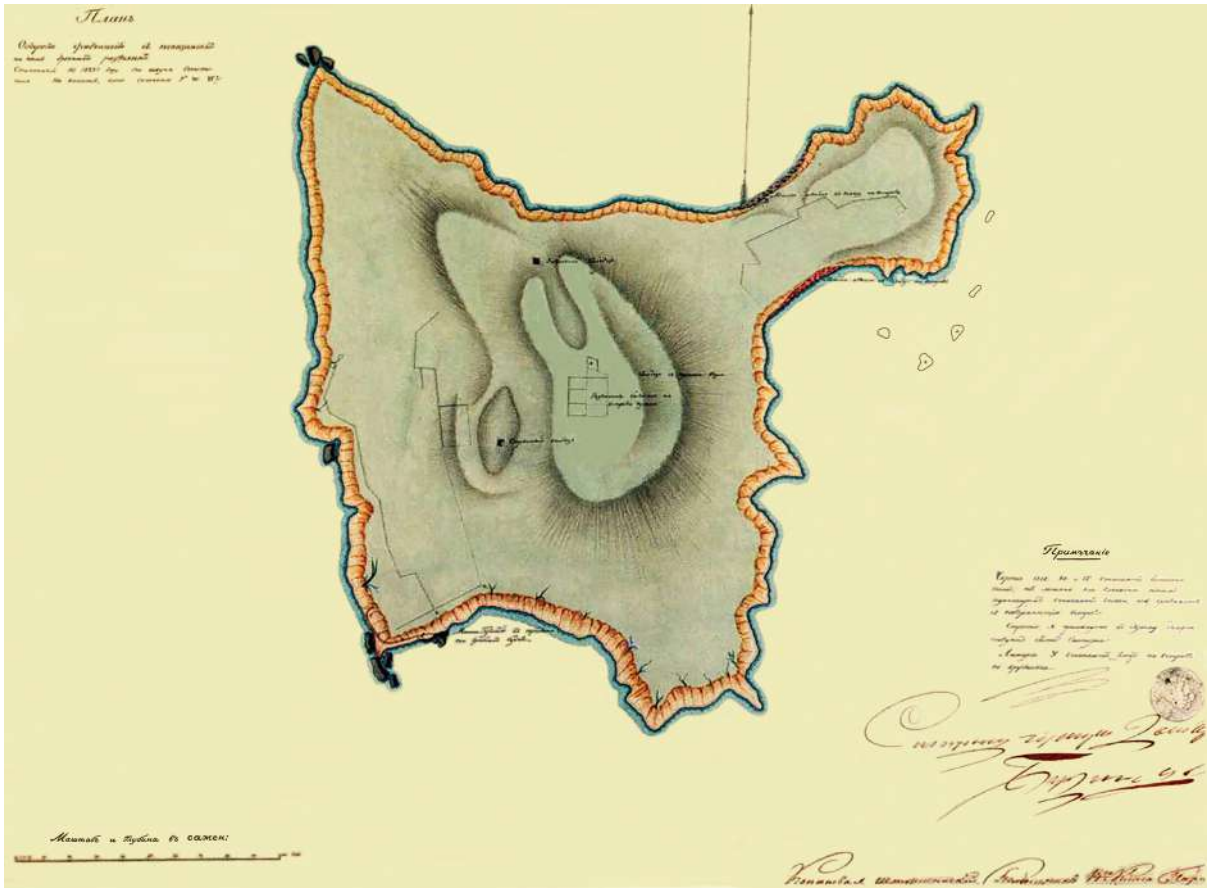

Рис. 11. План о. Фидонисий Н. Критского 1823 г. (2-я версия; Тункина 2003, рис. 99).

ными, а также dd (два здания, соприкасающиеся со стеной bb), которые на плане не обозначены (сравн.: рис. 10-12; Köhler 1826, 606-607).

Очевидно, что приведенные факты наконец-то внесли ясность в ряд загадок интерпретации планов Н. Критского, впрочем, оставив нерасшифрованными некоторые литеры Е. Кёлера. Хотя современные авторы не раз повторяли фразу Н.Н. Мурзакевича о «карте острова Фидониси, прекрасно и верно составленной Критским в 1824 [sic!] году», сам ученый в той же работе описал ряд неточностей этого плана, выявленных при его проверке вместе с художником К. Бассоли[26] (Мурзакевич 1844, 30-34 и сл.)[27].

[26] Который «срисовал множество видов живописных скал острова» (рис. 16).

[27] Ранее один из авторов написал, что известный план о. Березани Н. Критского 1823 г. по привязке наземных объектов является самым неточным из всех планов XIX века, что, однако, не мешало известным археологам использовать его для составления полевой документации и привязки раскопов до 1920-х годов (Сапожников 2022, 70, рис. 7/6 и др.).

План Н. Критского – П. Ситникова 1852 г. В его основе лежит план Н. Критского 1823 г. Подписан: «План острова Фидониса с показанием древних на нем развалин и произведенных раскопок. Окружность острова 2 версты. Длина до 300 саженей. Высота от уровня моря 126 фут. английских». М: 10 саж. в дюйме. *Примечания*: черты А.Б. означают остатки древних развалин; С – раскопанное древнее кладбище; Д – разрытые гробницы; е – места, где производились раскопки в последнее время; ж – цистерна; з – древний колодезь; j – межи и огорожи; к – пристани». 1852 г. Отдельно подписаны «фундамент храма» и «маяк». На плане отмечены пристани, «руины храма», остатки стен по Н. Критскому и объекты, исследованные П. Ситниковым в 1844-1846, но в основном в 1852 гг. (рис. 17) (Тункина 2002, подпись под рис. 101, 410-413).

Приведем отрывки из его «Объяснительного сведения о разыскании древностей на острове Фидониси» от 19 июля 1852 г.: «Отозванный в 1847 г. с острова Фидониса, где в продолже-

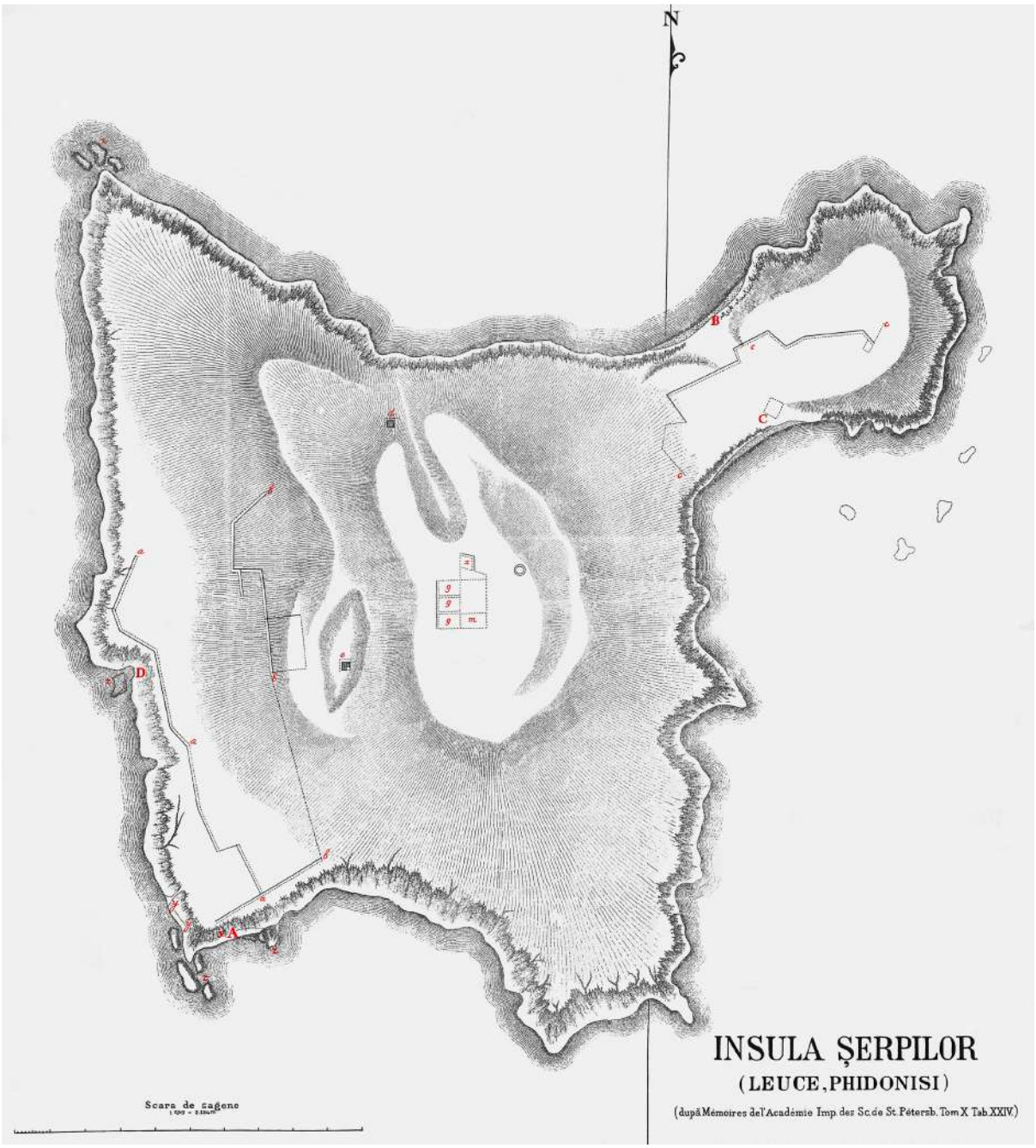

Рис. 12. План о. Фидонисий Н. Критского 1823 г. (3-я версия; Köhler 1826).

нии 2 лет производимы были мною поиски древностей, я оставил там нераскопанной еще часть древнего кладбища, показанного на представляемом при сем плане под лит. С. Прибыв в марте месяце сего года на Фидонис, я нашел это место совершенно разрытым <…>, мне оставалось перенести разыскания на другое место. Вблизи маяка открыто было до 8 гробниц. Они находились на глубине 6 фут. в глинистом грунте и выложены были плитами местного камня. В прахе гробниц, тщательно просеянном на решете, найдено до 36 римских монет. <…> Ограничиваясь раскопкою вокруг маяка, по направлению уцелевшего его фундамента, встречен был, на глубине 3 фут, сохранившийся пол храма. Он вымощен был черепицею квадратного вида, толщиною в два дюйма. Верхний слой земли над полом заключал в себе битую посуду, ручки с урн и золу. В мусоре этом отыскано до 100 медных монет.

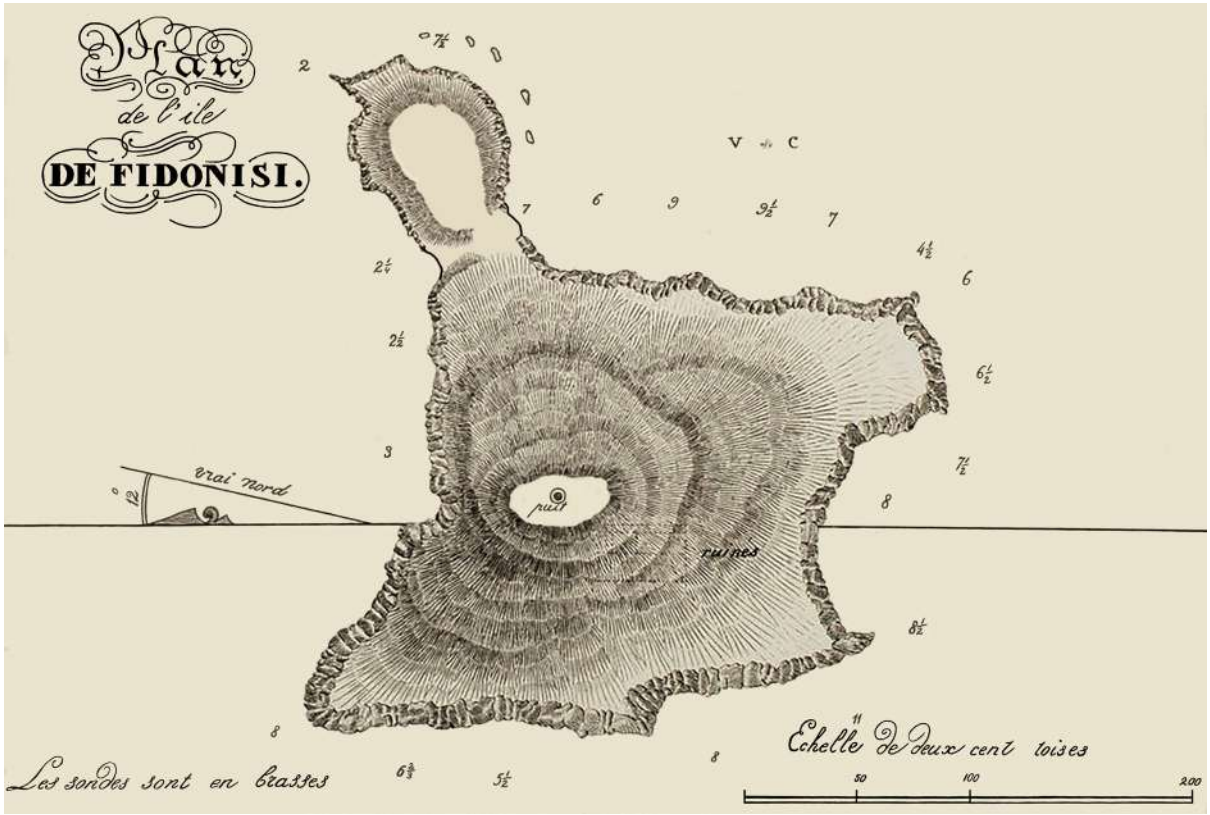

Рис. 13. План о. Фидониси Тетбу де Мариньи 1830 г. (Marigny 1830, plan XXV).

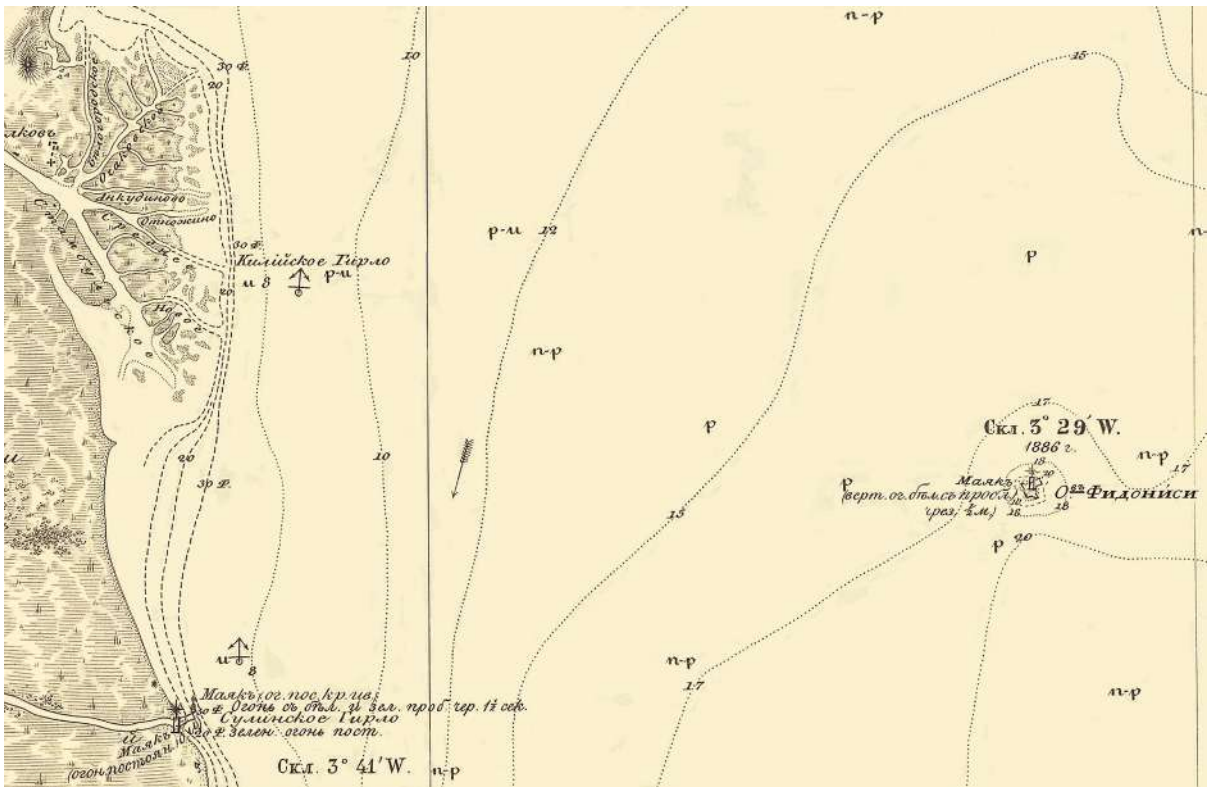

Рис. 14. Остров Фидониси и Дунайские гирла на карте 1835 г. (Манганари 1841, лист 10; ф-т).

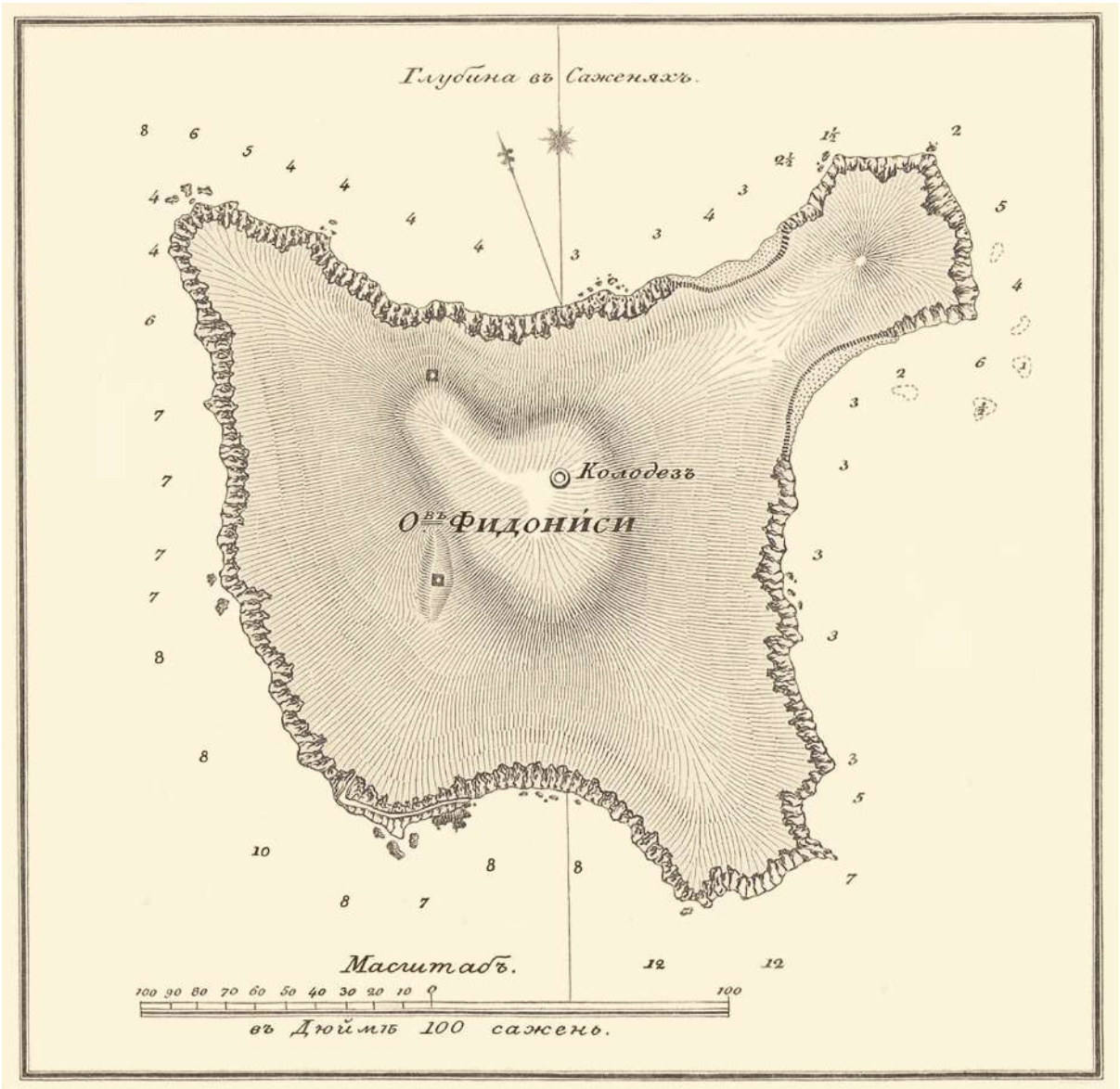

Рис. 15. План острова Фидониси Е. Манганари 1835 г. (Манганари 1841, лист 10; врезка).

Рис. 16. К. Боссоли «Остров Змеиный. В Чёрном море, близ устья реки Дунай» (по эскизу 1841 г.; Bossoli 1856, лист 52).

Поиски в других местах острова, показанных на плане под лит. Е, были менее удовлетворительны – в день попадалось не более 4-5 монет <...>. Кроме снесенных при постройке маяка развалин храма, раскопаны были мною в 3 местах острова древние жилища, сложенные из местного камня, но в них ничего не найдено (Тункина 2002, 639).

Подводя итоги анализа наиболее информативных с точки зрения археологии планов Змеиного, заметим, что конфигурация «руин храма» Н. Критского и ряд других деталей (рис. 10-12) противоречит плану Будищева 1801 г. (рис. 6). Настораживает и то, что,

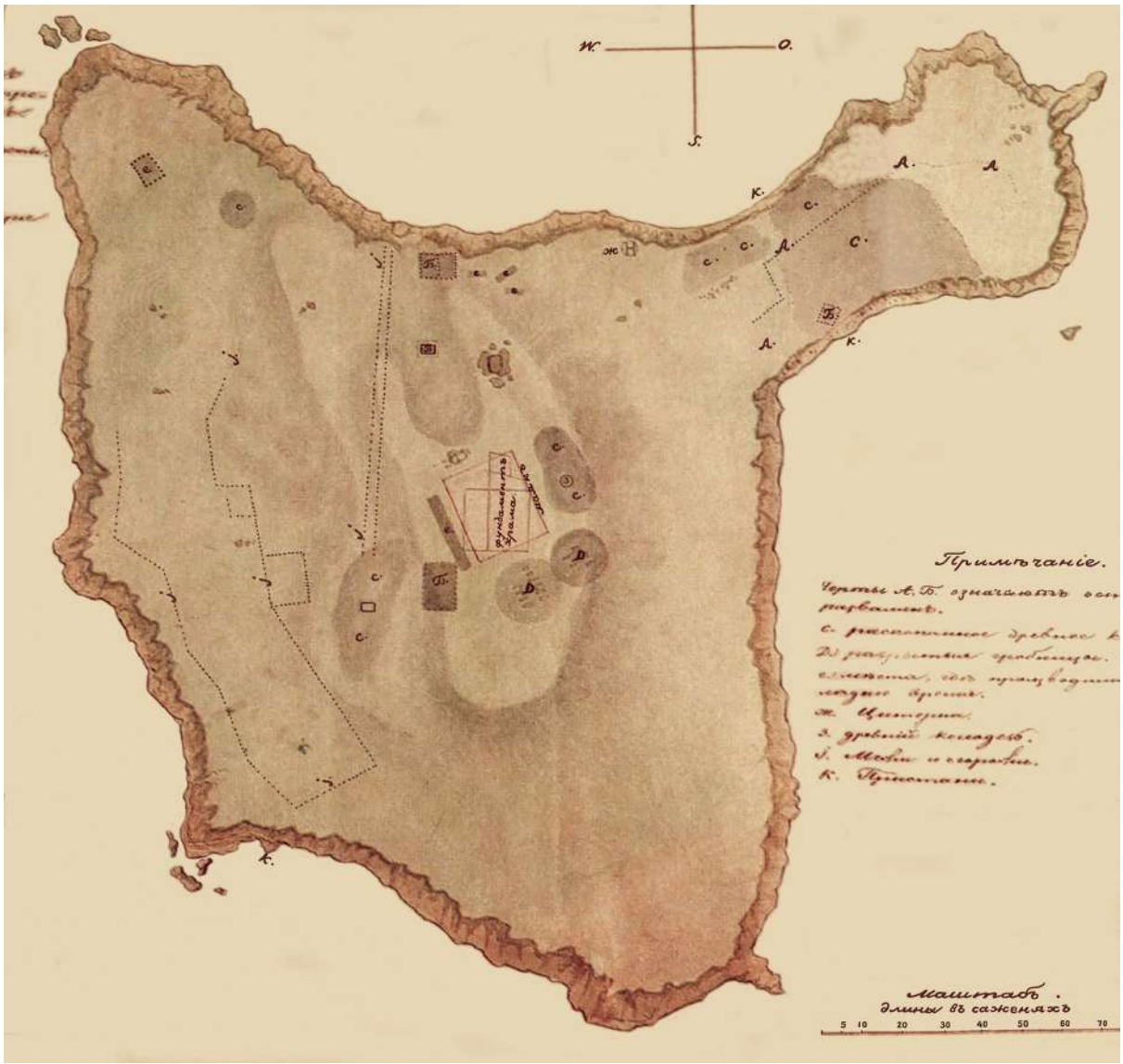

Рис. 17. «План острова Фидониса» Н. Критского «с показанием развалин и раскопок» 1852 г. (4-я версия; Тункина 2002, рис. 101).

отправляясь в 1823 г. на исследования Фидониси и Березани, первый из них имел установки академика Ф. Круга, что он может или должен там обнаружить (приложение 2).

В целом план и «Сведения» П. Ситникова (рис. 17) по сути являются главным и прямым источником о культурных остатках и сооружениях Змеиного до почти полного уничтожения, за исключением замечания: «к 1841 году вандализм [был] совершен с таким усердием, что от Ахиллова храма не осталось, как говориться, камня на камне» (Мурзакевич 1844, 21). В итоге, учитывая данные Н. Критского, речь может идти о более или менее крупном могильнике на перешейке восточного полуострова, ряде могил на северо-западном мысу, нескольких гробницах в центральной части острова, трех каменных жилищах, рядах стен (частично подпорных) и оградах, главном колодце и нескольких меньших цистернах для дождевой воды (рис. 10-12; 16). Однако и этот план имеет расхождения с данными 1823 г. Рассмотрев на нем центр острова, мы видим три площадки: «храм с цистерной» Н. Критского (ориентация С-Ю), уже построенный маяк (красный прямоугольник по линии СЗ - ЮВ) и выявленный ниже П. Ситниковым квадрат «пола храма» из черепицы (рис. 17).

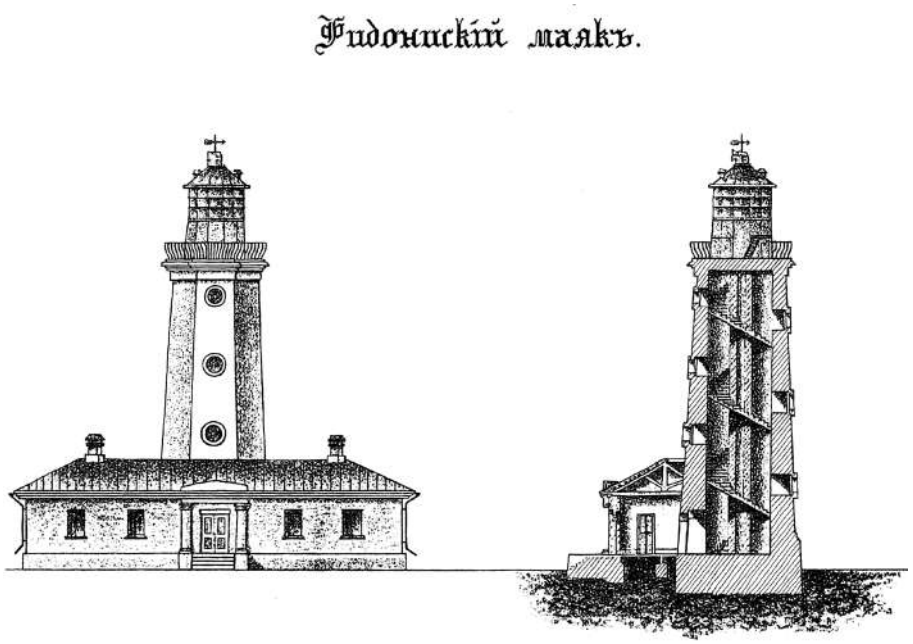

Рис. 18. Общий вид и разрез Фидонисского маяка около 1850 г. (Описание 1851, разд. V).

Если добавить к этому, что «развалины древнего строения» плана И. Будищева находятся к юго-западу от этого комплекса (рис. 6; 8) и прямо с ним не связаны, то можно заключить, что конструкция Н. Критского (рис. 10-11; 12, g, m), вероятнее всего, была остатками некоего более позднего сооружения, чем «пол храма», хотя исключить возможность ее сакральной функции мы также не можем.

Перед характеристикой следующего плана скажем, что в начале 1856 г. в английской газете был опубликован вид острова с описанием: «Небольшой эскиз представляет собой вид на остров Змеиный в устье Дуная (20 миль) – первое рандеву флота на пути в Севастополь. Кажется, само провидение отметило им вход в великую реку, берега которой низки и опасны для приближения. *В настоящее время он необитаем*. Говорят, здесь полно дичи, а на самой высокой части есть небольшое озеро» (The Illustrated 1856, 124).

План капитанов Т. Спратта – Дж. Милларда 1856 г. В российской редакции назван «План Илан-Ада-Си или Фидо-Ниси или Змеиного острова». Выполнен в 1856 г. с корабля «Медина». М: 87,7 саж. в дюйме[28]. С точки зрения археологии на нем нет почти ничего нового, кроме уже знакомых нам «остатков древностей» на северо-восточном мысу, трех или даже четырех рядов стен вдоль западного берега, а также трех цистерн для воды. В центральной части маяк обозначен не контурами, а литерой «М», а сооружения в виде полукруга у центральной цистерны не подписаны, и ни одно из них на дом не похоже (рис. 19). Поскольку это копия морской адмиралтейской карты, следует полагать, что в Великобритании могли сохраниться оригинальные чертежи съемок 1856 года.

Впрочем, большую ценность имеют описания Т. Спраттом древностей и их раскопок: «Достигнув вершины этого [северо-западного] мыса, интерес к его [острова] древностям пробуждается полнее, когда видишь его поверхность, почти сплошь состоящую из фрагментов древней керамики, кусков ваз, патер[29] и амфор, лежащих в изобилии. По состоянию земли видно, что не так давно вся поверхность была перекопана здесь в поисках этих и других реликвий. Керамика же, судя по всему, была бессмысленно уничтожена, так как ее мало ценили, предпочитая предметы,

[28] План Т. Спратта, возможно, в виде уменьшенной прорисовки уже приводился археологами (Охотников, Островерхов 1993, 16, рис. 3/2) без ссылки на первоисточник.

[29] Патера (лат. *patera*) – широкое и мелкое блюдо, использовавшееся в античности как сосуд для ритуальных возлияний.

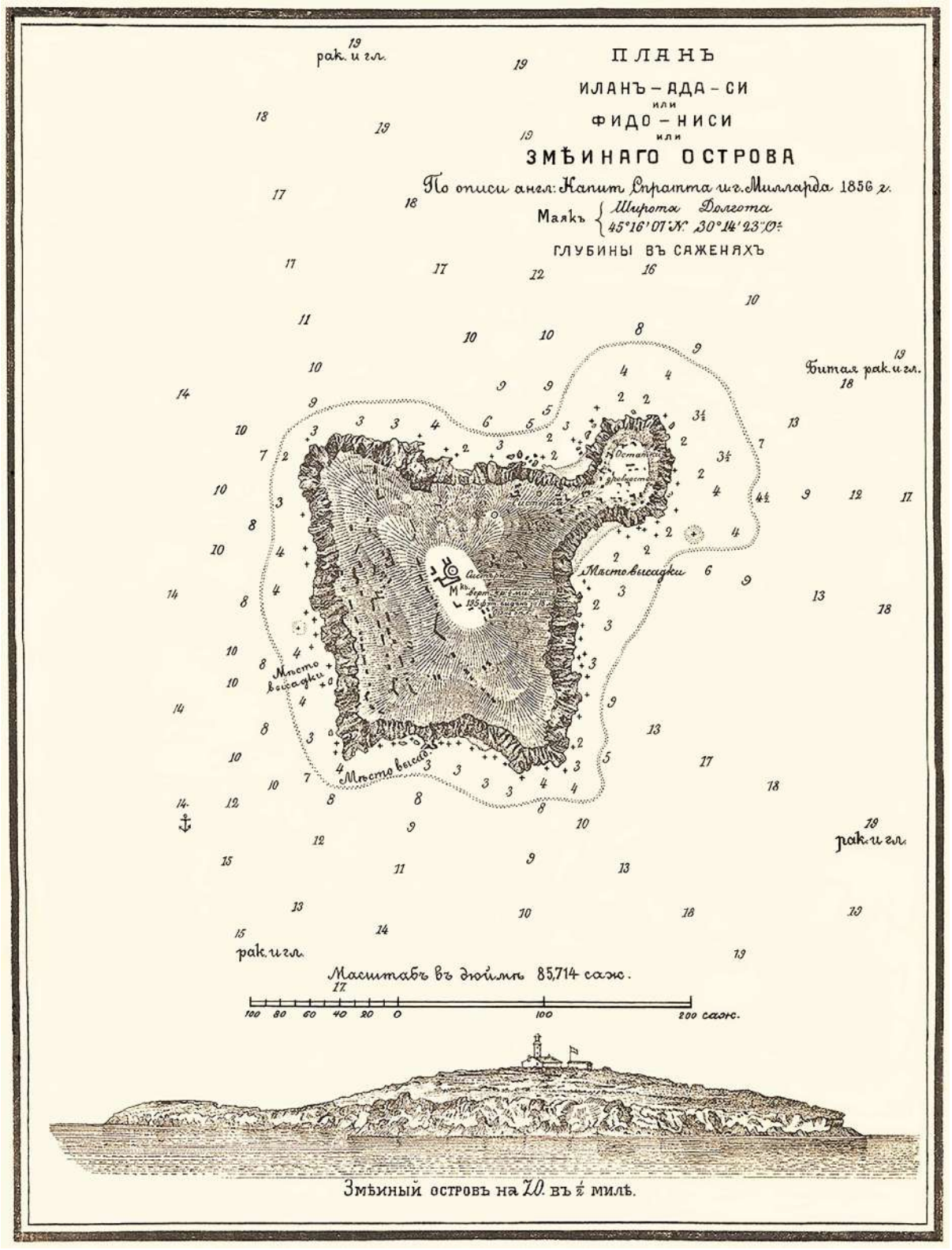

Рис. 19. «План Илан-Ада-Си, или Фидо-Ниси, или Змеиного острова» (План 1856).

имеющие большую ценность – монеты и т.п.». «Храм <…>, должно быть, стоял на вершине острова. Там до сих пор лежат несколько квадратных блоков мрамора размерами 4-5 футов, на одном из которых были почти неразборчивые греческие буквы, и две-три другие плиты с карнизами, по-видимому, от небольшого фронтона, и которые, как я полагаю, являются остатками храма Ахилла. В западной части острова также имеются явные свидетельства очень раннего заселения острова: поверхность пересечена фундаментами длинных стен эллинского типа, сложенных из грубых блоков, которые, вероятно, разделяли наделы земли, когда она была полностью обработана, поскольку поверхность острова по большей части состоит из богатой черноземом почвы толщиной 2-3 фута. Есть также некоторые свидетельства существования отдельных построек того же характера и трех очень древних колодцев» (Spratt 1857, 221-222)[30].

В одной из немногих реакций на эту статью сказано, что «в 1856 г. англичанами Спраттом и Миллардом был снят план острова, где они отметили остатки древностей и две надписи»: посвящение Ахиллу[31] и декрет в честь ольвиополита (Охотников, Островерхов 2013, 524). Но сам Т. Спратт видел одну плиту (возможно, о ней писал Н. Критский) и, будто предвидя такую ошибку, зафиксировал обстоятельства находки, а описание вместе с прорисовкой надписи выслал проф. Ч. Бабингтону[32] 27 апреля 1870 г.: «Надпись была на конце четырехугольной глыбы белого мрамора длиной 4 фута 9 дюймов, шириной 2 фута и высотой 1 фут 6 дюймов; с двумя углублениями наверху, как будто для ног статуи, и бороздой с железной скобой на конце. Она лежала на вершине острова, недалеко от маяка, и, думаю, *in situ*. Надпись находилась на полузарытой стороне или конце [камня] и сначала не была мною замечена, пока я не удалил другие близкие к нему блоки». Речь идет о «почетной надписи, воздвигнутой жителями Ольвии какому-то благодетелю» (Babington 1874, 133)[33].

Приведенное нами описание Т. Спратта для рекомендации к внесению корректив на карты и в лоции зачитал 8 июня 1857 г. лорд-комиссар Адмиралтейства. Более того, сам капитан доложил о рекогносцировке Змеиного острова «в понедельник, 8 июня 1859 г., на заседании Королевского географического общества по адресу Уайтхолл-плейс, 15». Сообщение было «подкреплено выставкой фрагментов керамики, найденных его командой» (Waddington 1980, 48), которые также вполне могли сохраниться.

Несмотря на это, И. Тункина не упомянула Т. Спратта, а другие «историографы Змеиного» надолго запомнятся фразой: «Ф. Спратт и Дж. Миллард отметили, что в низинной части [острова] остатки древних строений поддаются интенсивному разрушению военной румынской администрацией острова в хозяйственных целях» (Сминтина та ін. 2008, 148, 153)[34]. Думается, настало время отдать должное Томасу Спратту[35] (рис. 20), который был не просто капитаном корабля «Медина», случайно подошедшего к о. Змеиный, а известным гидрографом и геологом, внесшим заметный вклад и в археологию, автором ряда трудов по геологии Добруджи, окрестностей Варны и о. Мальты, описаний дельты Дуная, о. Крит и т.д., создавшим ряд морских карт и ставшим вице-адмиралом Королевского

[30] Заметка опубликована также в приложениях к ст. №16 Парижского трактата (о создании Европейской Дунайской комиссии – далее ЕДК). Там же приведен ряд отчетов капитана о гирлах Дуная и их перспективах для навигации. Она датирована 06.11.1856, когда остров и был обследован (Spratt 1856, 2-23, 1-38). Заметим, что Т. Спратт был на Фидониси ранее, точнее 15.06.1856 г., после того как Российская империя не признала Парижский трактат в части принадлежности Фидониси и попыталась восстановить на нем работу маяка (см. введение).

[31] На самом деле, по данным Н. Мурзакевича, обломок «с остатками эллинской посвятительной надписи ольвиополитян Ахиллесу свезен был с острова в 1840 г. и доставлен в музеум нашего общества корреспондентом оного В.П. Соловьевым». В 1841 г. На Змеином оставалась одна «изглаженная» древнегреческая надпись (Мурзакевич 1844, 22-23).

[32] Бабингтон Черчилль (*Babington Churchill*; 1821-1889) – английский священнослужитель, ученый-классик, археолог и натуралист; получил образование в колледже Св. Иоанна в Кембридже, служил викарием в Кокфилде (Саффолк).

[33] В письме Т. Спратта описано 34 надписи (в том числе из Констанцы. Надпись с Левки позже не раз публиковалась по этому и иным источникам (Egger 1885; IOSPE I2, 271-274; и др.).

[34] Фраза абсурдна по ряду причин: во-первых, имени Д. Милларда нет под «цитированной» статьей, во-вторых, в 1856 г. Румынии не существовало, а в 1857 остров отошел к Османской империи, в-третьих, в то время на Змеином не было никакой администрации, а в четвертых, Т. Спратт имел в виду «раскопки» П. Ситникова, служащих карантинного поста, а с 1851 г. – служителей маяка.

[35] *Thomas Abel Brimage Spratt* (11 мая 1811 - 12 марта 1888).

Рис. 20. Фотопортрет капитана Т. Спратта 1860-х гг. https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Abel_Brimage_Spratt#/media/File:Captain_Thomas_Abel_Brimage_Spratt_RN.jpg

флота Великобритании. Его имя без всякого сомнения достойно быть увековеченным на мемориальном камне, установленном на острове. Мы же публикуем перевод его статьи о Змеином (прил. 3).

«План острова Змеиного» инженера Н. Салака 1931 г. опубликован как приложение к работе «Остров Змеиный: научная монография» (Călinescu 1931)[36]. На нем нет масштаба, а горизонтали проведены через 2 м. На плане напечатана заметка автора «Замечания по поводу топонимии Змеиного острова», которую приводим полностью:

«Змеиный остров (по-турецки Хан Ада; по-гречески Фидониси) имеет в основном тюркскую топонимику. Это объясняется тем, что стражами маяка, построенного русскими в 1842 [1843] году и разрушенного военным кораблем «Бреслау» в 1917 году, были турки из Сулины [с 1856 года], имевшие на острове все свое хозяйство. Информацию по топонимии предоставили мне старые гвардейцы (охранники) Василе Иона и Штефан Петров, а также старый турок Элиас из Сулины. Для плана острова я использовал названия, переведенные на румынский язык, а также турецкие.

Поначалу мне казалось, что некоторые названия не имеют никакого отношения к острову, например *Чият-Хане*, на северо-восточной стороне залива, что означает «бумажная фабрика». Любопытно объяснение этого названия: восточное побережье острова наиболее подвержено ветру с СВ, приносящему сильные штормы. Огромные волны пригоняются с моря и, разбиваясь о гальку и гравий, образуют обильную пену, которую ветер подхватывает и разносит по воздуху, как клочья белой бумаги. Я сам наблюдал это явление во время моего пребывания на острове.

Залив (скала) *Стамбул* имеет румынское имя «*La vaporul înecat*» (Утонувшая лодка): здесь в 1909 г. затонуло греческое судно, нос которого наполовину скрыт под водой.

Мыс Сеча – южная точка острова; по легенде, названа в честь запорожских казаков «из крепости Сечи», которые, плывя на своих лодках в Турцию, отдыхали на острове»[37].

Рядом с мысом *Медвежья голова* (Aiud Buruna) есть красивый кубический камень длиной 1,5 м, стоящий на двух меньших камнях. Он был любимым местом отдыха Рудольфа Дроста[38] – немецкого орнитолога, проведшего на острове три месяца и оставившего самые приятные воспоминания у окружающих. Смотрители называют это место «Камень Дроста», а я оставил его имя на карте острова: «*Скала доктора Дроста*».

[36] «Монография» представляет собой сборник статей ряда авторов на разные темы. Кроме этого плана, в ней имеются планы и схемы Змеиного по геологии и почвоведению (fig. 1-4), биологии, ботанике и климатологии (fig. 5, 6, 8), а также целый ряд авторских фотографий 1931 г.

[37] В 1839 году П. Соловьев описал на острове два обломка каменных плит с надписями: «Григорий Попович Зин[к]овски Ануприй Попович» и «Кто будет на сем месте и помолит бога за меня грешного», которые могли быть оставлены казаками в XVII-XVIII вв. (Пятышева 1966, 68).

[38] Дрост Рудольф Карл Теодор (*Rudolf Karl Theodor Drost*, 1892-1971) – гидробиолог и орнитолог, с 15 апреля по 13 мая 1928 г. находился на Змеином, изучая миграции птиц. Результаты исследований отражены в публикациях 1929-1931 гг.

Сады названы по тем, кто за ними ухаживает (прил. 1). Рядом с *Садом Турка* поврежденная непогодой металлическая сетка, которой Р. Дрост ловил птиц.

Старые охранники сообщили, что в районе колодца, рядом с тропой к *Соловьиной скале* (Shcelea privighetoare), и в районе склада фульмикотона [нитроцеллюлозы – взрывчатки], «земля звенит». Проверив это, у меня также сложилось впечатление, что под первыми геологическими слоями могут быть пещеры [пустоты], но это еще следует проверить специалистам» (Călinescu 1931; рис. 24).

Перечислим объекты, которые отмечались ранее на картах: *руины* (ruine; в двух местах на СВ полуострове); *цистерны* (3, cisterne; и одна цистерна-фильтр на С берегу), а также *источник* (fontan); *стены подпорные* и их остатки (zid de sprijin; две между центром и З берегом, одна у ЮЗ мыса); *маяк* (far). Другие подписи: *Скала француза* (Shcelea francez); *Малый остров* (Ostrovul Mic – Cuciuc Ada); *Сад турка* (Gradina Turcului); Сад Йоны (Gradina lui Ion); *пикет* (pichet); *дом охраны* (casa paznicilor), *сигнальная башня* (turnul de semnalizare), *мачта* [для флага] (catarg), *остатки позиции пулеметчиков* (urmele cuiburilor mitralierilor) – круг на берегу залива Стамбул, *могилы* (2, mormânt), *сети доктора* Дроста (plasele doctorului Drost), *склад фулмикотона* [взрывчатки] (depozit de fulmicoton)[39].

Приведенные данные говорят о том, что в 1931 г., на острове Змеином еще был виден ряд археологических объектов – руины построек, стены, цистерны и др. На протяжении более 60 лет там сложилась своя особая топонимика, в которой отразились ряд исторических событий (походы запорожцев) и даже посещения учеными. В наши дни можно лишь с сожалением признать, что мы видим уже иную картину.

Заключение

Таким образом, активное «освоение» острова Змеиный и первые «исследования» его древностей относятся ко времени владения им Российской империей (1829-1856 гг.). В то время на нем основали карантинный пост (1841-1851) и построили маяк (1837-1843), но ученые, по непонятным причинам, ограничились лишь трехдневным визитом в 1841 г. В основном же за «раскопками» смотрели чиновники, часто карантинные (до 1853 г.). Если суммировать, по охарактеризованным нами выше планам и описаниям отмечены: два строительных горизонта в «храме», некрополь и отдельные могилы, несколько жилищ, каменные ограды и подпорные стены, ряд древнегреческих надписей, цистерны и дороги с подъемами на остров. Но многие находки (в основном монеты) присвоили, а артефакты, переданные в музей Одесского общества истории и древностей, были в значительной мере депаспортизованы. Так, был практически утрачен уникальный комплекс античных памятников, часть которого была исследована под водой уже во второй половине XX - начале XXI вв.: якорная стоянка (якоря и фрагменты амфор) и погибшее морское судно. Так или иначе, загадочный остров Ахилла по-прежнему продолжает хранить многие свои тайны, если не под землей, то под водой (Сапожников, Синельников 2020, 187-194, 201-202, рис. 1/II).

Благодарности. Авторы искренне признательны за помощь в поиске и переводе литературы и карт А. Стенике (Тульча), С. Коваленко и С. Агульникову (Кишинев).

Приложение 1

Очерк истории Фидонисского маяка

Змеиный остров представляет собой не опасность, а природный морской маяк.
Капитан Т. Спратт (1857, 224)

Как вытекает из основного текста статьи, ранняя история исследования острова Змеиного и его археологических памятников непосредственно связана с возведением и функционированием Фидонисского маяка, который находился непосредственно на месте храма Ахилла. Наиболее подробно его историю от проектирования, хода строительства, освещения вплоть до передачи Османской империи в конце 1856 г. на основании целого ряда архивных материалов осветила И. Тункина.

[39] Кроме этого, на плане отмечены разные виды ландшафтов, указана общая площадь острова – 16,73 га, и площадь скалистых берегов – 1,83 га (рис. 25, Legenda).

Впервые необходимость его строительства обосновал в 1834 г. Э. Тетбу де Мариньи[40] в записке «Об учреждении маяков при Константинопольском проливе», поданной генерал-губернатору М. Воронцову. О будущем Фидонисском маяке в нем сказано: «Место сие, мимо которого должны проходить все суда, входящие в Одесский залив или выходящие из него, может служить указателем всем судам, противным ветром или волнами совращенным с настоящего пути. Одно сие обстоятельство делает оный пункт весьма важным и тем более, что остров сей находится недалеко от устья Дуная, опасного по плоскости берегов и по малой глубине моря в том месте… Почти все суда, намеревающиеся входить в устье Сулинское… приближаются сперва к Фидониси, и остров сей делается потому весьма важным для судов, принужденных при сильном восточном ветре подаваться назад и приближаться к Дунаю, дабы найти убежище в Сулине. На острове Фидониси, однако же, есть со всех четырех сторон отличные якорные места, и он по сему служить может убежищем от четырех главных ветров. Все сии выгоды могут служить побудительными причинами для учреждения маяка, важность которого сделалась бы с каждым днем чувствительнее…».

Автором проекта был К. Акройд[41]. Строительство началось в 1837 г., а освятили маяк в сентябре 1843 г. Башня возведена из кирпича, на каменном фундаменте, в котором использовались архитектурные детали античного сооружения. По свидетельству очевидца, жителя Сулины Иваницы, при расчистке площадки под строительство (рис. 17) было отмечено, что развалины храма представляли «род кургана, обросшего травой». Его верхняя часть «была засыпана землею; по снятии оной оказались большие дикие камни, по разобратии же оных… опять насыпная земля, по расчищении которой открылись… обделанные, род белого мрамора, камни, бывшие в строении, но все они лежали в беспорядке» (Тункина 2002, 405-406, 408)[42].

Этот текст И. Тункина проиллюстрировала тремя видами острова с разных сторон, выполненными с натуры лейтенантом Федоровым (Тункина 2002, рис. 100), но эти рисунки не датированы, а съемки под руководством названного офицера (и его фамилия) не отмечены в истории гидрографии Черного моря (Крыжановский, Плансон, Белов 1916).

Первое описание сооружения вышло в свет в 1843 г. в заметке «Фидонисский маяк»: «Маяк сей находится на самой возвышенности пустого небольшого утесистого острова Фидониси, или Змеиного, отстоящего от Сулинского устья реки Дуная на С 77°0', по правому компасу в 24 милях. Построен из кирпича, оштукатурен и выбелен; находится на самой возвышенности острова, коего протяжение от В к З 300 саж., в окружности 2 версты. У сего острова можно только в двух местах приставать и останавливаться на якорь, смотря по ветру, близ С" или Ю" оконечностей. Северная широта N 45°11'43"; долгота от Пулковской обсерватории В°10'54" О. Свет перемежающийся: одну минуту показывает яркий огонь и одну закрывается посредством щита. Цвет огня яркий. Освещаемое пространство при возвышении глаза над уровнем реки 15 футов английских. Освещает кругом горизонт и виден 20 миль итальянских в окружности. Высота здания: от поверхности моря в ординарную воду с фонарем без крыши 197 английских футов, от основания до крыши 67½ английских футов. Цвет маяка белый. Маяк сей окружен принадлежащими ему строениями и состоит в ведении Дирекции черноморских маяков» (Новороссийский 1843, 138).

[40] Эдуард Тетбу де Мариньи (Jacques-Victor-Edouard Taitbout de Marigny, 1793-1852, Одесса) – дипломат, гидрограф, археолог, антиквар, художник. С 1820-х гг. вице-консул и консул Нидерландов в Феодосии, Одессе, черноморских и азовских портах; в 1840-х гг. – владелец и капитан брига «Юлия». Известен тремя кавказскими экспедициями. Составил «Атлас планов заливов, рейдов, портов и гаваней Черного и Азовского морей (Marigny 1830)». С 1839 г. действительный член ООИД, автор статьи «Цемесская (Новороссийская) бухта на восточном берегу Черного моря (Т. III), а также член Парижского, Амстердамского и Афинского ученых обществ. По его проектам и предложениям в 1843-1845 гг. были устроены, кроме Фидонисского, маяки Сулинский и в гавани Одессы – будущий Воронцовский (Брун 1858).

[41] Карл Акройд (Karl (Charles) Ackroyd, 1787, Лондон – после 1855) – архитектор, жил и работал в Николаеве в 1828–1855 гг. Это сооружение было очень похоже на сохранившийся маяк в Сулине, только у второго башня не восьмигранная, а круглая (Описание 1851, разд. VI).

[42] Нетрудно заметить, что остатки храмового комплекса состояли из двух горизонтов каменных сооружений, разделенных слоем чернозема, что подтверждает наше наблюдение, сделанное выше на основании плана Н. Критского – П. Ситникова 1852 г. (рис. 17).

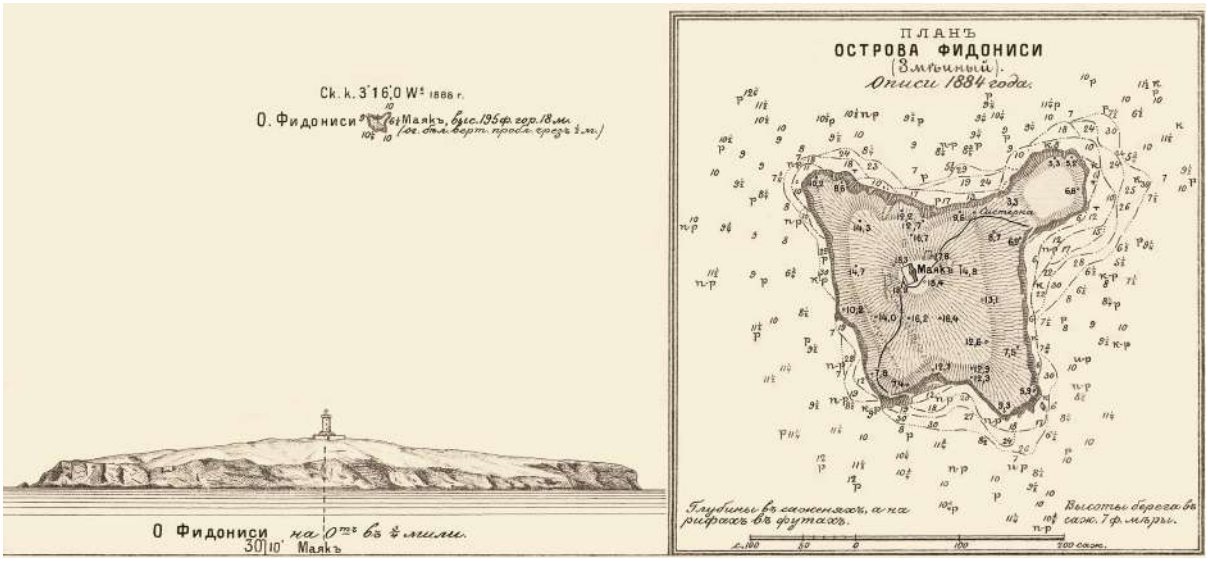
Ck. k. 3°16,0 W. 1888 г.
О. Фидониси
Маякъ, бѣлс. 195 ф. гор. 18 м.
(ок. бѣл. верт. просв. сверк. 3 м.)
О Фидониси на 0m.5 въ ½ мили.
Маякъ
ПЛАНЪ
ОСТРОВА ФИДОНИСИ
(Змѣиный).
Описи 1884 года.
Маякъ 14,8
Глубины въ саженяхъ, а на рифахъ въ футахъ.
Высоты берега въ саж. 7 ф. мет.

Рис. 21. План и вид острова Фидониси (Змеиный) с маяком (Санкт-Петербург 1884).

В примечании к статье указано, что маяк был освещен (включен) 1 октября 1843 года.

Всего через год в том же издании появилась аналогичная заметка с изменениями и дополнениями: «Огонь его перемежающийся, он продолжается одну минуту и на одну минуту закрывается; освещает горизонт кругом и открывается в расстоянии 20½ мили. <…> Якорная стоянка у острова, по дурному грунту, неудобна. Приставать гребным судам можно у ZW и N оконечностей острова: у первой сделан по скале сход к берегу» (Новороссийский 1844, 145).

Следующее известное нам описание относится примерно к 1850 г.: «Маяк на острове Фидониси. …Освещается 16 лампами с рефлекторами. Якорная стоянка у острова, по дурному грунту, неудобна; но суда, идущие в Сулин при СВ ветре, иногда становятся по южную сторону на [глубинах] 12 и 13 саж., хотя остров, по ничтожному объему своему, мало может защитить от волнения; даже на 10 саж. глубины, на ЮЗ от маяка, в 1½ кабельтовых от южной стороны острова, правый крайний берег будет только на СВВ, а левый на СЗ; грунт – ракушка. Шлюпки пристают близ ЮЗ угла острова на Ю от маяка, к пологим камням, которыми оканчивается третий сверху и самый толстый из каменных слоев. Тут выход на остров весьма удобен, но, приставая к камням, должно держаться правой руки, потому что левее подле них подводная гряда; впрочем, где бы ни приставали, сторожа принесут сходни. Еще можно приставать по ЮЗ сторону СВ угла острова; по СЗ не так пригоден для шлюпок, и много камней. Как с той, так и другой стороны вверх ведут узкие тропинки. Утверждают, что по ЮВ сторону СВ угла острова есть днище утонувшего с мачтами судна, почему здесь нужно останавливаться на якорь поодаль от середины углубления берега [залива]…» (Описание 1851).

Это описание, включенное в полную сводку маяков и знаков Черного и Азовского морей, проиллюстрировано видом острова с ССЗ и рисунком маяка с разрезом, на котором восьмигранная башня маяка имеет по три круглых окна на двух противоположных сторонах (рис. 18). Это противоречит всем иным более поздним и современным фотографиям, на которых на башне имеются по одному прямоугольному окну с четырех сторон (рис. 24), кроме, пожалуй, одного вида острова 1888 г., на котором видно три окна на одной грани (рис. 21). Мы вернемся к этому несоответствию позднее, после знакомства с рядом важных фактов.

По данным И. Тункиной, через 8 месяцев после подписания Парижского трактата от 18 марта 1856 г. 7 человек нижних чинов морского ведомства вместе с имуществом и фонарем маяка были сняты с о. Змеиного пароходом «Тамань» 30 декабря 1856 г. и доставлены в Одессу (Тункина 2002, 413). Сказанное вроде

Рис. 22. Вид о. Змеиного в конце XIX в. (Schweiger-Lerchenfeld 1896, 925).

бы противоречит сообщению Т. Спратта от 6 ноября 1856 г., что на маяке «виден красивый вращающийся фонарь второго порядка, недавно установленный на нем турецким правительством и снова зажженный 15 октября» (приложение 3), но эти события соответствовали ходу событий и достигнутым соглашениям. В ст. IV дополнительного трактата № 6: «Относительно разграничения в Бессарабской области» сказано: «В общем интересе морской торговли, Блистательная Порта обязуется содержать на Змеином острове маяк для обеспечения плавания судов, идущих в Дунай и в Одесский порт; береговая комиссия, учрежденная ст. 17-й трактата 30 марта 1856 года с целью обеспечить судоходность устьев этой реки и прилегающих к ним частей моря, будет иметь наблюдение за правильной службой сего маяка» (Козьменко 1952, 46). По ст. LVI Берлинского трактата от 1/13 июля 1878 г., дальнейшая судьба маяка в составе Румынии определялась так: «ЕДК войдет, с кем следует, в соглашение для обеспечения маяка на Змеином острове» (Козьменко 1852, 203).

Следует сказать, что наиболее популярное изображение старого Фидонисского маяка (рис. 22) иллюстрирует его короткое описание конца XIX в.: «на самой высокой точке холмистого острова расположен маяк высотой 26 м, к которому примыкает дом обслуживающего персонала и румынский пост охраны» (Schweiger-Lerchenfeld 1896, 925).

Следующий эпизод из истории маяка связан со штурмом острова, имевшим место в 1917 г. Румынский ученый Дж. Барт[43] так описал события: «Во время мировой войны русская эскадра из Сулины установила на острове беспроволочную телеграфную станцию. Однажды ночью из Босфора вышел немецкий крейсер «Бреслау» («Breslau»)[44]. С выключенным светом он подкрался к острову и его десант разбудил русских. Орудия крейсера стреляли в течение двух часов, разрушив маяк и здания вокруг него. Грохот немецких

[43] Эуджен Ботез, литературный псевдоним – Жан Барт (Bart), рум. *Eugeniu P. Botez* (28.11.1874 - 12.05.1933) – румынский писатель-маринист, член-корреспондент Румынской Академии (1922), один из зачинателей морской тематики в румынской литературе.

[44] Германский легкий крейсер. После передачи (продажи) Турции, 16.08.1914 получил имя «Мидилли» (Midilli). 20.01.1918 затонул в Эгейском море после подрыва на английских минах.

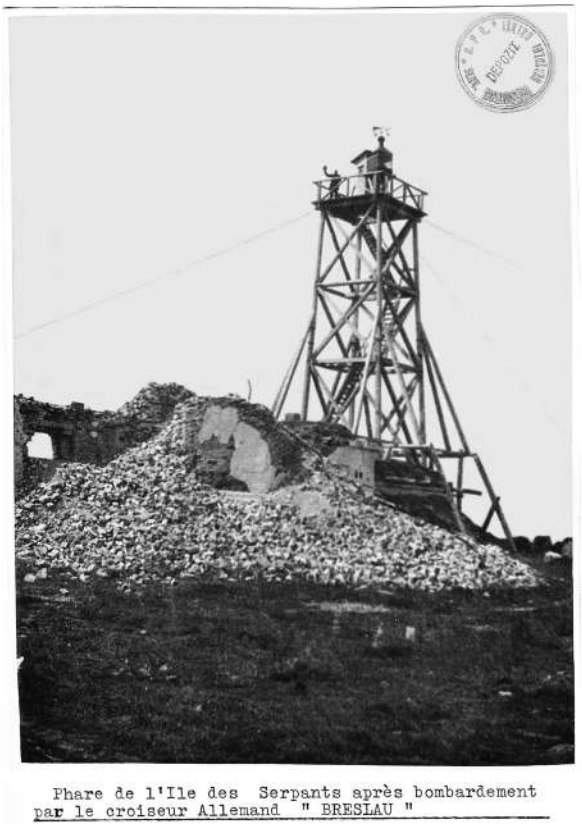

Рис. 23. Вид руин маяка о. Змеиного после обстрела крейсера «Мидилли» (Бреслау), 25.06.2017 (фото из сети «Интернет»; автор неизвестен).

орудий был слышен даже в Сулине. Весь пост из примерно 30 солдат попал в плен. Спастись удалось двум румынским морякам, спрятавшимся в скалах…» (Bart 1928). Недавно М. Мошнягу добавил подробностей: крейсер, «используя орудия калибра 150 и 105 мм, обстреливал остров с расстояния 100-200 м. Два самолета также действовали в его поддержку, сбрасывая бомбы и стреляя из пулеметов» (Moşneagu 2019, 33-34).

Военный историк Г. Лорей описал те же события на основе немецких документов. Вечером 24 июня крейсер «Бреслау» прибыл из Босфора в район Змеиного и сразу выставил линию из 70 плавучих мин между островом и двумя северными гирлами Дуная. После этого было решено высадить десант на острове для захвата шифров, сигнальных кодов и пленных для получения сведений. Сначала планировалось послать к берегу катер с небольшим отрядом, чтобы завладеть им в темноте и без

Рис. 24. Восстановленный маяк Змеиного в 1931 г. (фото Р. Калинеску; Călinescu 1931, pl. VI-B).

стрельбы. Однако в 3 часа утра, когда катер был спущен и начало светать, радиостанция маяка вышла в эфир. Тогда командир приказал уничтожить радиостанцию и маяк. Огонь с 3:10 велся 10 минут, после чего десант завладел строениями вокруг маяка за несколько минут. Почти вся команда радиостанции бежала, но 11 чел. попали в плен вместе с трофеями (5 винтовок и пулемет; две полевые пушки подорвали). Радиостанция была так разрушена прямыми попаданиями, что ни аппаратов, ни бумаг захватить не удалось. К 5 часам утра десант возвратился на корабль. В заключение «Бреслау» установил еще 10 мин двумя банками вблизи от острова. Главным итогом операции явилась гибель эсминца «Лейтенант Зацаренный» (водоизмещение 650 т), который погиб 7 июля, подорвавшись на одной из поставленных мин (Лорей 1938, 382-384, 386, черт. 26)[45].

Маяк был перестроен Дунайской комиссией в 1922 году (Călinescu 1931, 47) и снова запущен в следующем. О степени его разрушения говорит фотография, сделанная в 1919-1921 гг. На ней видно, что кирпичная башня и дом смотрителей разрушены полностью, а к СЗ от руин возведена временная вышка для фонаря (рис. 24)[46]. В ходе восстановления конструкцию башни маяка изменили в сторону упрощения, то есть уменьшили ее высоту[47] и

[45] Корабль погиб в 2,5 милях на ЮВ от маяка Фидониси. Он вез команду и оборудование для восстановления наблюдательного поста на острове Фидониси. Погибло 37 чел.

[46] FB. Пользователь Petre Maravela публикация от 12.01.2022 г.

[47] При сопоставлении с длиной дома, уменьшение высоты башни с фонарем составляет не менее 12-14% или около 3,1 м.

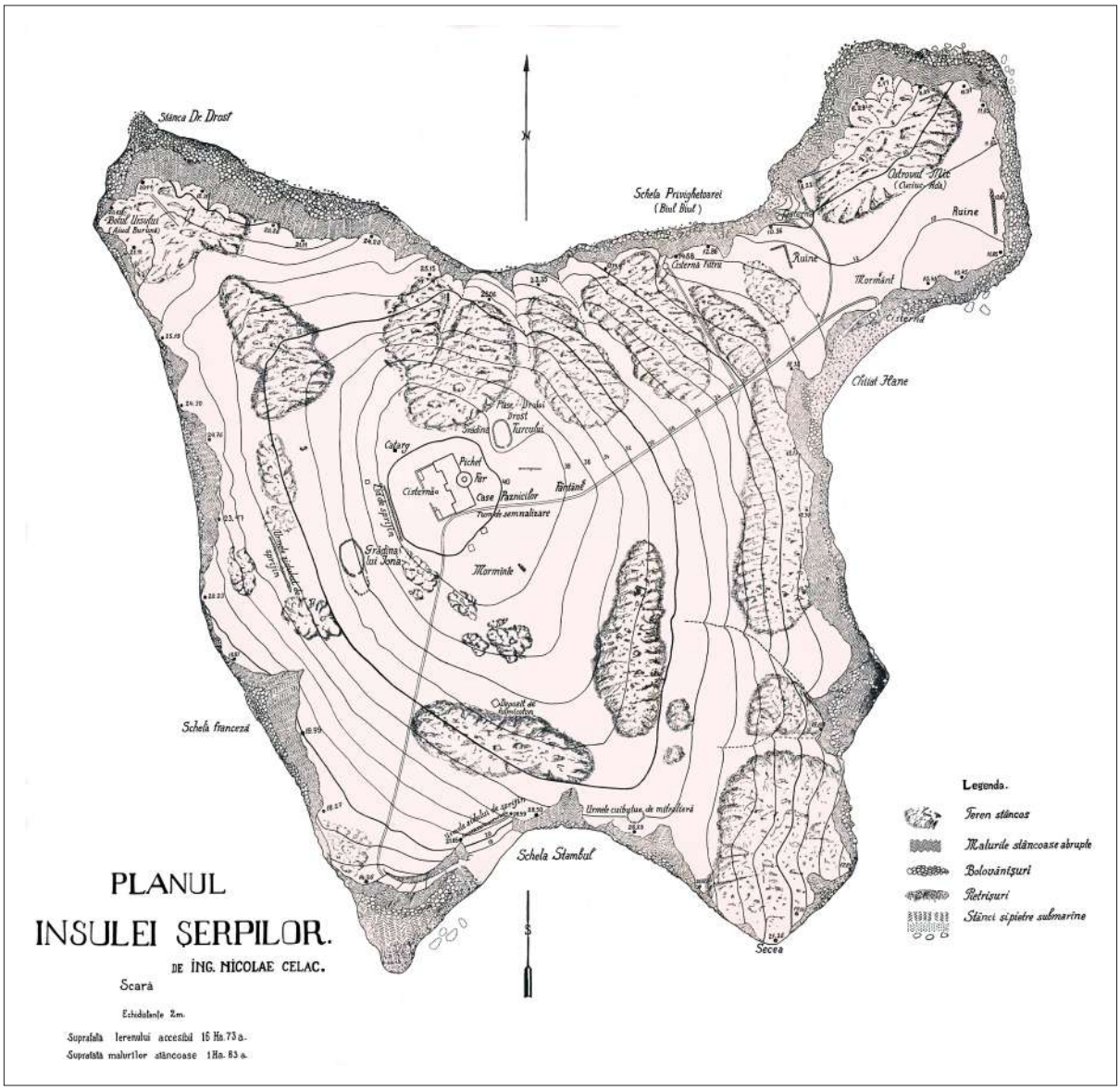

Рис. 25. План о. Змеиный инженера Н. Селака (Călinescu 1931).

заменили 6 круглых окон (рис. 18) на 4 прямоугольных, а площадь дома увеличили за счет двух пристроек к его коротким сторонам (рис. 24).

В целом маячный комплекс стал более современным и просторным, включая в себя «многочисленные комнаты, большую общую кухню, мастерскую, кладовые, хлебную печь». В 1931 г. хранителей маяка было четверо, но постоянно на острове находились трое, так как раз в четыре месяца каждый по очереди уходил в отпуск на материк. Ими были Думитру Куртяну (с маяка в Сфынту-Георге), Штефан Петров (главный смотритель русско-болгарского происхождения), грек Василе Иона (старший, работал в ЕДК с 1922 года) и турок Рахми Илиас (стаж 5 лет). Все четверо заботились о поддержании маяка, который горел от заката до восхода солнца, ночью работали в три смены. Смотрители содержали себя самостоятельно: держали около 50 овец и ягнят, выращивали овощи в двух садах, защищенных каменными оградами, ели мидии, собирали яйца чаек, а иногда стреляли и птиц из охотничьих ружей. На острове длиной 600 и шириной 400 м не было источника воды, поэтому для питья и мытья использовали дождевую воду, которую собирали в цистернах. Смотрители

были умелыми, умными и любили читать, но с пришельцами извне были необщительны, напоминая отшельников.

Но маячники были на острове не одни. Рядом находился военный пикет из морских пехотинцев Сулинской военно-морской базы. Число матросов с командиром время от времени менялось – их не было меньше 3 и не больше 6. Поскольку это были молодые люди, не привыкшие к такой жизни, у них были проблемы с адаптацией. Один даже сошел с ума, а другой застрелил сослуживца в момент срыва. Очень часто моряки пикета ради забавы расстреливали десятки так называемых «крокодилов» – обитавших на острове бакланов редкого вида (Călinescu 1931, 47-51, pl. I-VII). Часто недисциплинированных и слабых моряков Сулины отправляли на остров. После нескольких месяцев такого лечения они, как правило, возвращались здоровыми телом и душой (Bart 1928).

Приложение 2

Остров Фидониси. Выписка из письма к Главному командиру Черноморского флота и флотов [А.С. Грейгу] г. [господина] профессора[48] Круга

Копия; без № и даты
(Институт рукописей Национальной библиотеки Украины, Ф. V, д. 717, л. 5-8об.)

/**5**/ Более 40 греческих и римских авторов упоминают о лежащем на Черном море острове, называемом ими Левке, Белый остров; он также называем был Ахиллесовым островом, по случаю бывшего на нем и в древние времена весьма славившегося храма, воздвигнутого в память сего героя. Некоторые из сих авторов описывают оный остров с большою подробностью; а потому и можно легко различить его от всякого другого; но что касается до местного положения острова, большая часть авторов между собою расх[од]ствуют[49]: некоторые полагают его близ устья Дуная, другие близ Днепра[50]. Без сомнения нужно думать, что два различные острова, в немалом друг от друга расстоянии лежащие, берутся за один и тот же. По хронологическому соображению всех сведений, достигших до нас от древних писателей, касательно острова Левке, я буду в состоянии доказать, от чего произошла сия погрешность, и объяснить, каким образом остров Березань смешан был с Змеиным островом[51]. В сочинении, которое я намерен /**5об.**/ представить Академии Наук о сем предмете, желаю не токмо отделить все то, что принадлежит до одного острова, и что касательно до другого, но и сколь возможно лучше определить все о сем острове дошедшие до нас сведения. Весьма важно для меня иметь точное топографическое описание обоих островов, которое я до сих пор тщетно старался получить.

К преднамереваемым мною вопросам относительно сего предмета присовокуплю некоторые особенные обстоятельства, касающиеся до упоминаемого греческими и римскими писателями острова Левке. Он назывался Белым островом по причине находившихся на нем в множестве белых птиц, к.[ак]т.[о:] чаек, лебедей, нырков и других водяных птиц, которые прилетали на сей остров; по сказаниям же других, остров получил это название от белого цвета почвы его и от каменных скал; другие же приписывают сие название пене, производимой от ударения моря в берега.

На острове имеется много долин, также гроты и пещеры, действием волн образованные; в некоторых местах каменные скалы растрескались. Остров покрыт лесом и наполнен дикими и домашними зверями; вершины гор белы. Как расстояние острова от матерого берега составляет /**6**/ до 400 стадий или 40 итальянских миль, то матерый берег с острова не виден; окружность его около 20 стадий или 2 миль; по показанию же других, длина его 30 стадий, а ширина 4.

По наблюдениям капитана Готье[52], географическая широта Змеиного острова 45° 15’ 15”, а долгота 27° 52’ 15”, к востоку от Парижа. На прочих картах местоположение его совершенно иначе показано. Та же самая разность оказывается на картах и относительно расстояния острова от матерого берега: на карте г.

[48] Круг был не профессором, а ординарным академиком.
[49] Расходятся во мнении.
[50] Далее вписано над строкой: «а по сему».
[51] Подчеркнуто в документе.
[52] По поручению французского правительства, Готье (Gauttier) в 1820 г. на габаре «Chevrette» («Лань») вместе с капитаном-лейтенантом М. Берхом провел съемку Черного моря, которая легла в основу «Carte réduite de la mer Noire» 1822 г. (Сапожников 2022, 69, 87, рис. 15).

Будищева он показан в 15, а на карте Липие[53] в 22 милях.

Вот вопросы:

1. Как положение маяка при устье Дуная?

2. Весьма ли древни развалины, означенные на карте Будищева; есть ли вероятность, чтобы они были остатками храма Ахиллесова; имеют ли они какие-либо признаки древности?

3. Что может значить слово Фидонисие? На старой генуэзской карте 1493 г.[54] этот остров назван уже Фидоникси.

4. Имеется ли какое-либо новейшее сочинение, в котором упоминается о сем острове?

5. Пристают ли корабли к сему острову на переходе их между Константинополем и Одессою?

6. Обитаем ли остров; находится ли на нем вода?

7. Действительно ли на нем множество змей?

8. Верно ли показанное капитаном Готье положение /**6об.**/ острова Березани, т.е. 46° 35’ 34” N, а долгота 29° 2’ 27” 0?

9. Как велико расстояние острова Березань от устья лимана Березанского и Днепровского, от Очакова и от Одессы?

10. Можно ли иметь план острова по большому масштабу?

11. Есть ли при оном какие-либо якорные стояния? Древние писатели упоминают о каком-то порте у сего острова.

12. Какая величина острова?

13. Справедливо ли, что каменистый берег на южной стороне вышиною в 30 фут?

14. Сходствует ли все здесь сказанное с островом Березанью?

15. Ежели означенное капитаном Готье положение обоих островов верно, то взаимное их положение должно быть S 31° W 0 N 31 E, расстояние 96 миль.

16. Имеется ли где-либо какое сведение об острове Березани того времени, когда он находился во владении турок, а особливо о том, какие были на нем укрепления?

17. На некоторых картах сей остров называется Ада, что по-турецки значит остров; не посему ли остров близ устья Дуная называется Иилан Ада-си – Змеиный остров?

Желая собрать все, что только было известно об устье Дуная как в древние времена, так и в средние века, весьма для меня важно знать, которая есть лучшая карта помянутого устья?

/7/ Объяснения по вопросам г. профессора Круга

1. Остров Фидонисий лежит в северной широте 45° 15’ 53”, в долготе от Парижа, к востоку 27° 46’ 14”5…[55]; в окружности имеет 925 саженей и заключает в себе пространство 16 десятин.

2. Маяк, находящийся при устье Дуная, лежит от острова Фидонисия, по компасу на R[56] SW 83° в расстоянии 21½ итальянских миль.

3. Развалины, существующие на острове Фидонисии, весьма древни: они построены без извести из тесаного камня. Строение, бывшее на вершине острова, без сомнения, было капище, но нельзя утвердительно сказать, Ахиллу ли оно было посвящено, или какому иному герою или божеству. Оно, хотя, по-видимому, просто и построено без всякого великолепия, но занимает немалое пространство, и полагать надобно, что в одной и той же ограде имели жительство жрецы, посвятившие себя служению божеству, которому храм сей был посвящен.

4. Слово Фидонисий значит на греческом языке Змеиный остров. Это имя, вероятно, остров получил уже после Рождества Христова, и нужно думать, что около десятого или одиннадцатого столетия. Фидоникси есть слово испорченное или /**7об.**/ худо переписанное и поставленное вместо Фидонисий.

5. Известно мне сочинение на греческом языке[57] Мелетиево[58], изданное в 1728 году и напечатанное в Венеции, но сочинитель ошибается много и называет Фидонисом остров Березань.

6. Корабли на переходе иногда пристают к острову, но только по нужде и при крайности.

---

[53] Лапи Пьер (1779-1850) – французский географ, картограф, гравер. Ф. Круг имеет в виду его более раннюю: «Carte réduite de la mer Méditerranée et de la mer Noire dédiée et présentéea…» 1808 г.

[54] 1497 г.

[55] Отточие документа.

[56] Литера R вписана над вычеркнутой литерой B.

[57] «География древняя и новая» (Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα).

[58] Мелетий II (1661-1714) – митрополит Афинский, географ, историк церкви.

7. Фидонисий давно уже необитаем; это может быть потому, что на нем водится множество змей; вода на острове есть хорошая.

8. На нем действительно много змей; от сего остров получил название Фидонисий, что значит Змеиный остров.

9. Показанное капитаном Готье положение острова верно. Широта Березани, по наблюдению моему, 46° 35’ 30”; долгота от Парижа к востоку 28° 57’ 17” 5” ”.

10. Остров Березань состоит от Одессы на NO 87° в 48 верстах; от устья лимана Березанского на SW 33° в расстоянии 3 верст; от Кинбургской[59] крепости на ZW 48° в расстоянии 10 верст; от Очакова на NW 80° в расстоянии 9 верст.

11. За островом Березанью могут укрываться небольшие суда и стоять весьма спокойно, но порта особого остров не имеет, ибо сам по себе /**8**/ он очень мал и гавани заключить не может.

12. Остров Березань в окружности имеет 1020 сажень, а поверхностью занимает 19 десятин земли.

13. В топографическом описании острова Березани уже сказано, что берега его не каменистые, они состоят из трех слоев, и вышина их на южной части 56 футов.

14. Укрепления, бывшие на острове Березани в то время, когда турки оным владели, означены на плане весьма аккуратно. Сведений более о сем острове никаких нет, ибо он очень мал; и по уверению таких людей, кои на нем бывали, когда остров находился во власти турок, жителей было очень мало; торгу они никакого не имели, и самая рыбная ловля небогата, потому что нет мест, где бы можно было вытаскивать большие неводы.

15. Как положение обоих островов означено капитаном Готье очень хорошо, то и взаимное их положение действительно такое, как у него на карте показано.

16. Остров Березань получил название Ада, действительно от того, что слово сие на турецком языке значит остров. По сему самому и остров Фидонисий называется Гилан-Адаси: гилан по-турецки значит змей, а ада – остров.

/**8об.**/ Положение главных мест, по широте и долготе места, положены на карте г. Готье вернее; но положение берега и его изгибы, а особливо устье Дуная, на карте Будищева показаны аккуратнее, нежели у г. Готье. Направление берега г. Готье снял с карты г. Будищева или нарисовал сам более по виду. В одно лето я не имел времени исполнить и совершить то, что до сего учинили несколько мореходцев.

Приложение 3

Капитан Т. Спратт, корабль «Медина». Замечания о Змеином острове. Зачитано 8 июня 1857 г. лордами-комиссарами Адмиралтейства
(Spratt 1857)

/**220**/ Этот маленький остров, независимый от вопроса о праве, ранее оспаривавшемся, имеет несколько особенностей, присущих ему. Во-первых, с его местного положения, как глаза Дуная; а также потому, что это единственный настоящий остров в Черном море, каким бы маленьким он ни был, заслуживающий этого названия.

Таким образом, природа, кажется, специально поместила его здесь, чтобы он был маяком или щитом для подхода к низкому берегу и отмелям, простирающимся от устьев этой великой европейской реки, дельта которой имеет такое же низкое морское побережье протяженностью более 50 миль и не более чем на 2 фута над уровнем моря.

Он также своеобразен по своему минералогическому характеру, поскольку не может претендовать или называться частью Добруджи или Бессарабии, исходя из какой-либо идентичности их берегов. Дунай также не может претендовать на то, чтобы считать его творением своих отложений. Состав или геологический характер его пород показывают, что это фрагмент древней группы пластов, образующих горы, окружающие юго-западную часть Черного моря, Болгарию и т.д.; и, таким образом, это, по-видимому, отдаленный пик [поднятие] или фрагмент сланцевых пород, встречающихся в северной части Добруджи, недалеко от Беш-Тепе и Тульчи; ибо он состоит из кремнистых пластов, содержащих крупные кристаллы кварца, и иногда переходит в крас-

[59] Так в документе.

ную яшму. Пласты разделены тонкими полосками рыхлых сланцев и достигают толщины около 200 футов, наклон их составляет от 10° до 20° к В, а высота острова 130 футов над морем.

Из этого описания природы острова становится, таким образом, очевидным, что он не имеет никакой связи с низкой, равнинной страной Бессарабией, как я часто слышал об этом. Ибо это побережье, а также внутренние районы страны, насколько можно было видеть со стоящей на якоре мачты «Медины», нигде не находятся на высоте 20 футов над уровнем моря и состоят из землистого мергеля, образующего поверхность равнинной степи в целом. Действительно, побережье Бессарабии к северу от Змеиного острова едва превышает /**221**/ уровень растительности (тростника и камыша), произрастающей в дельте Дуная и, таким образом, выступающей из моря как ее часть.

Змеиный остров представляет исторический интерес, поскольку эллины считали, что Ахиллес сделал его своим последним пристанищем, и на нем существовал храм, посвященный этому богу и герою.

Прилагаемый план и вид острова показывают, что его окружность составляет около одной мили и по большей части он окружен отвесными скалами высотой от 60 до 100 футов с большими глубинами воды у их основания. Остров имеет форму почти правильного треугольника, но один из его углов вытянут в небольшой ровный мыс, составляющий примерно половину наибольшей высоты острова. Этот мыс имеет пристани по обе стороны от своего перешейка, на пляже с крупной галькой, с дорогой или тропой, прорезанной через скалу или берег на северной стороне; но на той стороне, где пристань лучше, сохранились остатки террасной дороги, сложенной из грубых блоков циклопического типа, очевидно, очень ранней эпохи. Достигнув вершины этого мыса, интерес к его древностям пробуждается полнее, когда видишь его поверхность, почти сплошь состоящую из фрагментов древней керамики, кусков ваз, патер и амфор, лежащих в изобилии. По состоянию земли видно, что не так давно вся поверхность была перекопана здесь в поисках этих и других реликвий. Керамика же, судя по всему, была бессмысленно уничтожена, так как ее мало ценили, предпочитая предметы, имеющие большую ценность – монеты и т.п.

После недолгих поисков я нашел в куче глиняной посуды несколько обломков с фрагментами греческих надписей, которые были как проштампованы, когда глина была мягкой, так и процарапаны на поверхности после затвердевания, и раскрашены. Некоторые из рисунков были черными, другие – красными, и представляли части изображений животных и орнаментальные узоры. Обломки в лучшем состоянии были частями очень элегантных ваз и патер, что указывало на раннее заселение острова. Среди груд разбитой керамики были также фрагменты стекла и медной посуды. Ручки больших кувшинов, по-видимому, для воды, были так многочисленны, что указывали на существование на этом маленьком мысу поселения или скопления жилищ, а также на наличие остатков иных построек. Здесь не было ничего похожего на храм, который, должно быть, стоял на вершине острова. Там до сих пор лежат несколько квадратных блоков мрамора размерами 4-5 футов, на одном из которых были почти неразборчивые греческие буквы, и две-три другие плиты с карнизами, по-видимому, от небольшого фронтона, и которые, как я полагаю, являются остатками храма Ахилла.

В западной части острова также имеются явные свидетельства очень раннего заселения острова: поверхность пересечена /**222**/ фундаментами длинных стен эллинского типа, сложенных из грубых блоков, которые, вероятно, разделяли наделы земли, когда она была полностью обработана, поскольку поверхность острова по большей части состоит из богатой черноземом почвы толщиной 2-3 фута. Есть также некоторые свидетельства существования отдельных построек того же характера и трех очень древних колодцев.

Эти останки, очевидно, указывают на колонизацию острова в более ранний период греческой истории и наводят на мысль, что он мог быть занят в качестве торговой фактории какой-то эллинской общиной, которая торговала с Дунаем и прилегающей низменной страной. Удаленность этого острова делала его безопасным от вредной для здоровья болотистой дельты и от вторжений туземцев,

поскольку по самой своей природе он был неприступной морской крепостью для такого склада, а благодаря своей высоте – маяком или выходом на берег для смелых мореплавателей, ищущих спасения.

Наиболее полное описание острова в древние времена дано Аррианом в его «Перипле Эвксинского» или, скорее, в письме, адресованном императору Адриану, с подробным описанием плавания вокруг Черного моря, из которого я даю следующий отрывок:

«*По этому устью, в прямом направлении плывущему северным ветром, лежит остров, который иные называют Ахиллесовым островом, а другие Ахиллесовым ристалищем, иные же именуют его по цвету, Белым островом. Сказывают, что этот остров воздвигнут Фетидою для ее сына, и что на нем живет Ахиллес. На острове есть храм, посвященный Ахиллесу, и его истукан древней работы. На сем острове люди не живут, но пасется только несколько коз, посвященных Ахиллесу теми, которые пристают к острову. В храме находятся многие различные приношения, как то: чаши, перстни, драгоценные камни; все это суть благодарственные дары Ахиллесу. Есть разные надписи на латинском и эллинском языках; стихи, написанные разными размерами, содержат хвалы Ахиллесу, а не которые Патроклу: ибо вместе с Ахиллесом почитают и Патрокла те, кои желают угодить Ахиллесу. На острове водится бесчисленное множество птиц: чаек, гагар и морских ворон*[60]*. Сии птицы служат в храме: они каждое утро летают в море и, обмакнувши крылья, поспешают в храм, и окропивши его, после того как крылья обсохнут, выметают. Некоторые повествуют следующее: из пристающих кораблей, те, которые нарочито к нему плывут, привозят с собою животных, из коих, принеся в жертву некоторых, посвящают остальных Ахиллесу. Те же, которых буря занесла к этому острову, просят у божества подачи жертвенного животного, и по жертвам гадают: оставить ли их живыми или нет. За животное они дают такую цену, которая им покажется приличной; и ежели оракул не соглашается (в храме есть оракул), то они прибавляют к цене, продолжая наддачу до тех пор, пока последует согласие оракула. Тогда животное само собой приходит и остается в храме. Такого серебра весьма много накопилось герою от цены жертв*» (Арриана 1836, 39-40).

Существование этого храма Ахилла привело к тому, что некоторые древние авторы называли остров Ахиллесом, а другие – Левкой из-за его светлого цвета; и хотя Арриан говорит, что во времена Адриана он был необитаем, судя по находящимся на нем остаткам, нет сомнения, что он был заселен в более ранний период и, вероятно, в первую очередь для отмеченных мною объектов.

Современное название Фидо Ниси, или Змеиный остров, несомненно, возникло из-за того, что эти твари размножились на острове /**223**/ после ухода [жителей]; и они до сих пор очень многочисленны, это настоящие морские или водяные змеи, которые питаются морской рыбой и обитают на прибрежных скалах. Более двадцати особей были замечены свернувшимися в клубок под каменным откосом, освещенным лучами теплого октябрьского солнца; многие упали в колодцы и цистерны и там умерли, вода в них теперь непригодна для питья; так что воду для турецких войск приходится привозить из Дуная. Змеи угольно-черные, за исключением брюшка, которое беловатое; у них маленькая голова, длина от 4 до 5 футов и, хотя они считаются безобидными, имеют очень неприятный вид.

Маяк, стоящий сейчас на вершине острова, был построен россиянами из привезенного для этой цели кирпича. Башня имеет высоту 50 футов, и теперь на ней виден красивый вращающийся фонарь второго класса, который был установлен на ней недавно турецким правительством и зажжен впервые 15 октября.

В свете недавних событий, связанных с его спорной оккупацией турками и русскими, данное описание Змеиного острова представляет определенный интерес при выяснении его полезности, а возможно, и для определения наиболее сильного претендента [на владение] на основании реальных местных интересов.

Было показано, что если территориальную идентичность каким-либо образом считать правом, то таких прав больше у Болгарии в

[60] Бакланов.

Добрудже, чем у Бессарабии. Дельта Дуная, однако, является его [острова] ближайшим берегом, от которого он удален примерно на 24 мили, находясь одинаково далеко от устья Килии и от Сулины, но фактически не виден ни с той, ни с другой стороны, хотя огни [маяков] Сулины и Змеиного острова можно часто наблюдать друг с друга. Не может быть сомнения, что существование этой скалы так близко от устья Дуная было большим преимуществом для судов, направлявшихся по реке; поскольку остров высок и выразителен, подойти к нему можно без опасности. Таким образом, судно, прибывшее во время СВ шторма, когда в реку невозможно войти, может в летний сезон бросить якорь близ острова или стоять там на якоре, просто держа остров в поле зрения, чтобы, когда погода будет благоприятной, оно могло уверенно проложить курс в реку, воспользовавшись первым благоприятным моментом для входа.

Таким образом, Змеиный остров является глазом и щитом Дуная, ибо он служит маяком или защитой моряков от попадания на мелководье близ низкого берега, когда из-за влияния течений и отсутствия наблюдений в течение нескольких дней, как это обычно бывает с СВ ветром. Без такого маяка, из-за неопределенности своих расчетов, корабль либо потеряет много времени, держась на слишком большом расстоянии, либо собьется с пути и будет выброшен на подветренный берег, /**224**/ приблизившись к нему слишком близко в неблагоприятный момент, от незнания своего истинного положения (пока не станет слишком поздно, чтобы можно было этого избежать).

Когда «Медина» бросила якорь в шторм у юго-западного побережья Змеиного острова, в точке, противоположной северо-восточному ветру, она нашла там четыре судна, стоящие на якоре под прикрытием острова, примерно в одном кабельтове [185,2 м] от берега, на глубинах 12-15 саженей. Дно вокруг всего острова на этой глубине представляет собой ровную площадку для стоянки и, по-видимому, состоит из ракушек мидий с илом, в котором тонет якорь. Арриан упоминает, что поначалу для мореплавателей остров был убежищем от непогоды. Таким образом, очевидно, что, благодаря добавлению на нем света [маяка], остров станет вдвойне ценным для судоходства и торговли с Дунаем, и поэтому для этой торговли он имеет особую пользу и значение. Правда, суда, идущие в Одессу, могут воспользоваться этим светом для поправки курса; но для них это не столь важно, сколько для идущих в Дунай, потому что Одесса имеет высокие берега с обеих сторон и предупреждение в виде высокого света на мысе Фонтан, в дополнение огням порта. Таким образом, для торговли Одессы Змеиный остров не является необходимостью, хотя иногда и полезен. При рассмотрении этого вопроса следует учесть, что Змеиный остров, будучи высоким и заметным, представляет собой не опасность, а природный морской маяк, и, благодаря добавлению света, он становится видимым как днем, так и ночью на максимально возможном расстоянии.

Библиография

Арриана 1836: Арриана перипл Понта Евксинского. А. Фабр (перев.) (Одесса 1836).

Брун 1858: В.Я. Тетбу де Мариньи: некролог. Записки ООИД IV, 1858, 417-419.

Будищев 1807: Карта Западной части Черного моря от Одеса до Константинопольского пролива. В: Атлас Черного моря сочинен флота лейтенантом Будищевым (Санктпетербург 1807), лист 4 (на нем же два вида острова; План Фидониси (не подписанный), лист 8, 14.

Будищев 1808: Лоция или Морской путеводитель: Содержит описание фарватеров и входов в порты, заливы на Азовском [и] Черном море, в проливах Боспорском и Византийском находящихся. С присовокуплением рассуждения о ветрах и о течениях (Санктпетербург 1808).

Генеральная 1773: Генеральная карта Крыма. Часть Азовского и Черного моря, сочиненная в 1773 году. 530 х 1290 мм, 12 верст в дюйме. Ориентирована на ССВ. Архив отдела картографии ГИМ РФ (ГО-1882/70).

Гиппиус 1822: Г. Гиппиус, Современники, собрание литографических портретов государственных чиновников, писателей и художников, ныне в России живущих (Санкт-Петербург 1822).

Гордеев 2006: Ю.А. Гордеев, Картография Чёрного и Азовского морей: ретроспектива до 1700 года (Киев 2006).

Гордеев 2014: Ю.А. Гордеев, Топонимия побережья Чёрного и Азовского морей на картах-портоланах XIV-XVII веков (Киев 2014).

Гордеев, Булатов 2007: А.Ю. Гордеев, В.Э. Булатов, Картография Черного и Азовского морей: ретроспектива 1700-1800 (Москва 2007).

Козьменко 1952: И.В. Козьменко (сост.), Сборник договоров России с другими государствами, 1856-1917 (Москва 1952).

Крыжановский, Плансон, Белов 1916: А. Крыжановский, К. Плансон, А. Белов, Краткий исторический очерк гидрографии русских морей, ч. IV. Черное и Азовское моря (Санкт-Петербург 1916).

Лорей 1838: Г. Лорей, Операции германо-турецких морских сил в 1914-1918 гг. (Москва 1938).

Манганари 1841: Е. Манганари, «Карта части западного берега Чёрного моря от Одессы до мыса Калиакры». Атлас Черного моря» (Николаев 1841), лист. 10.

Материалы 1877: Материалы для истории русского флота. Под ред. Ф. Веселаго, ч. VI. (Санкт-Петербург 1877).

Мурзакевич 1844: Н.Н. Мурзакевич, Поездка на остров Левки, или Фидониси, в 1841 г. (Одесса 1844).

Новороссийский 1843: Новороссийский календарь на 1844 г., издаваемый от Ришельевского лицея (Одесса 1843).

Новороссийский 1844: Новороссийский календарь на 1845 г., издаваемый от Ришельевского лицея (Одесса 1844).

Общий 1890: Общий морской список, ч. IV. Царствование Екатерины II: К-С. (Санктпетербург 1890).

Описание 1851: Описание маяков и знаков Черного и Азовского морей (Николаев 1851).

Охотников 2008: С.Б. Охотников, Острів Зміїний: віхи античної і середньовічної історії та культури. В: В.А. Сминтина (відп. ред.), Острів Зміїний. Історія та археологія (Одеса 2008), 26-93.

Охотников, Островерхов 1993: С.Б. Охотников, А.С. Островерхов, Святилище Ахилла на острове Левке (Змеином) (Киев 1993).

Охотников, Островерхов 2013: С.Б. Охотников, А.С. Островерхов, Остров Левке (древнегреческое святилище на острове Змеином). В: (Отв. ред. И.В. Бруяко, Т.Л. Самойлова) Древние культуры Северо-Западного Причерноморья (Одесса 2013), 523-542.

План 1856: «План Илан-Ада-Си или Фидо-Ниси или Змеиного острова». По описи англ. капитанов Спратта и г. Милларда. М: 87,7 саж. в дюйме. 1856 г.

Потоцкий 1850: И. Потоцкий, Записка о новом перипле Понта Евксинского, равно как и о древнейшей истории народов Тавриды, Кавказа и Скифии. В: Г. Спасский (изд.), Археолого-нумизматический сборник, содержащий в себе сочинения и переводы относительно Тавриды вообще и Босфора частно (Москва 1850), 31-95.

Пятышева 1966: Н.В. Пятышева, Археологическое обследование острова Левки (о. Змеиный) осенью 1964 г. Труды Государственного исторического музея (Археологический сборник) 40, 1966, 58-70.

Сапожников 2019: И. Сапожников, Хаджибей и прилегающее побережье Черного моря в годы Первой российско-турецкой войны. Емінак I/2 (26), 2019, 28-34.

Сапожников 2022: И. Сапожников, Остров Березань в картографии и описаниях XVIII - XIX вв. Tyragetia s.n. XVI/2, 2022, 63-91.

Сапожников, Айсфельд, Савченко 2023: И. Сапожников, О. Айсфельд, В. Савченко, Кунсткамера (музей) и другие археологические собрания Николаева, их создатели и передача Одесскому Обществу Истории и Древностей в 1840-х годах. Tyragetia s.n. XVII/1, 2023, 307-340.

Сапожников, Синельников 2020: И. Сапожников, А. Синельников, Амфоры Северо-Западной акватории Черного моря. Tyragetia s.n. XIV/1, 2020, 187-206.

Сминтина та ін. 2008: О.В. Сминтина, К.С. Ліпатов, А.В. Гончаренко, О.Ю. Штепко, Острів Зміїний у середньовіччі та у модерну добу. В: О.В. Сминтина (відп. ред.), Острів Зміїний. Історія та археологія (Одеса 2008), 125-153.

Толстой 2006: П.А. Толстой, Описание Черного моря, Эгейского архипелага и османского флота. (Сост. И.В. Зайцев, С.Ф. Орешкова) (Москва 2006).

Тункина 1992: И.В. Тункина, К истории изучения острова Фидониси (Змеиный) в кон. XVIII - сер. XIX вв. Петербургский археологический вестник 2, 1992, 23-62.

Тункина 2002: И.В. Тункина, Русская наука о классических древностях юга России: XVIII - середина XIX вв. (Санкт-Петербург 2002).

Юзефович 1869: Т. Юзефович, Договоры России с Востоком, политические и торговые (Санкт-Петербург 1869).

Babington 1874: Ch. Babington, On various greek inscriptions from Telos, Cos, Attalia, and the region of the Black sea, copied by captain Spratt, R.N. Transactions of the Royal Society of Literature of the United Kingdom 2. X (London 1874), 112-135.

Bagrow 1955: L. Bagrow, The First Map Printed in Russian. Imago Mundi 12, 1955, 152-156.

Bart 1928: J. Bart, Insula Serpilor. Adevărul 13760 (28 Octombrie) 1928. https://techirghiol.com/insula-serpilor-o-ocazie-pierduta

Bossoli 1856: C. Bossoli, The beautiful scenery and Chief Places of Interest throughout the Crimea (London 1856).

Bremer 1819: Bremer Zeitung, Nr. 362 (28. Dec.), 1819.

Călinescu 1931: R.I. Călinescu, Insula Şerpilor: Schiţă monografică. Analele Dobrogei. Revista Societăţii Culturale Dobrogene 1-12, 1931, 1-62.

Clarke 1810: E.D. Clarke, Travels in various countries of Europe, Asia and Africa. Part I: Russia, Tartary and Turkey (London 1810), 648-654, 726.

Die Matrikel 1912: Die Matrikel der Universität Rostock 1419-1831 (Hrsg. A. Hofmeister), Bd. 5: Ost. 1789 - 30. Juni 1831. Bearb. E. Schäfer (Schwerin 1912).

D'Urville 1821: D'Urville, Relation de la campagne hydrographique de tā gabarre du roi là Chevrette, dans le Levant et la mer Noire, durant Vannée 1820. Journal des voyages, découvertes et navigations modernes, vol. 9, No. 29 (Mars 1821), 273-316.

Egger 1885: E. Egger, Inscription de ile de Leuke. Bulletin de Correspondence Hellénique XI, 1885, 375-379.

Frähn 1823: Ch.M. Frähn, Ibn-Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit (St. Petersburg 1823).

IOSPE I²: B. Latyschev, Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae, vol. I. Iterum edidit Basilius Latyschev (Petropoli 1916).

Köhler 1826: H.K.E. Köhler, Mémoire sur les îles et la course consacrées à Achille dans le Pont-Euxin, avec des éclaircissemenssur les antiquités du littoral de la Sarmatie et des recherches sur les honneurs que les Grecs ont accordés à Achille et aux autres héros de la guerre de Troie. Mémoires de l'Académie Impériale des sciences de St. Pétersbourg X, 1826, 531-820.

Krug 1848a: Ph. Krug, Forschungen in der älteren Geschichte Russlands. Th. 1 (St. Petersburg 1848).

Krug 1848b: Ph. Krug, Forschungen in der älteren Geschichte Russlands. Th. 2 (St. Petersburg 1848).

Marigny 1830: E. Taitbout de Marigny, Plan d'ile de Fidonisi. Plans de golfes, baies, ports et rades de la mer Noire et de la mer d'Azov, levés, recueillis, ou corrigés, par E. Taitbout de Marigny (Odessa 1830). Plan XXV [22×35 см].

Moşneagu 2019: M. Moşneagu, Acţiunile flotei de operaţiuni a României în campania anului 1917. Analele Dobrogei. Revistă de istorie medie, modernă şi contemporană dobrogeană. Seria a treia, an I, 2019, 27-45.

Piri Reis 1525: Kitāb I Baḥrīye 1525 (Book of The Sea) / Карта Северо-Запада Черного моря (p. 750). //archive.org/details/KitbIBaryeOrBookOfTheSeaPiriReis/page/n749/mode/

Popa-Lisseanu 1925: G. Popa-Lisseanu, Insula Şerpilor. Studii istorice, filologice şi arheologice III, 1925, 115-153.

Potocki 1796: J. Potocki, Mémoires urun Nouveau Peryple du Pont Euxin, ainsiquesur la plus Ancienne Histoire des peuples du Taurus, du Caucase, et de la Scythie (Vienne 1796).

Schweiger-Lerchenfeld 1896: A. Schweiger-Lerchenfeld, Die Donau als Völkerweg, Schiffahrts straße und Reiseroute (Wien, Pest, Berlin 1896).

Spratt 1856: T. Spratt, Remarks on Fido-Nisi or Serpent Island By Captain Spratt, R.N., C.B., of H.M.S. «Medina». European commission of The Danube. Projects for the improvement of the lower Danube. Of the treaty of Paris, march 30th, Art. 16 (Paris 1856), 23-27.

Spratt 1857: T. Spratt, Remarks on Serpent Island. The Journal of the Royal Geographical Society of London 27, 1857, 220-224.

Ştefănescu Delavrancea 2009: B. Ştefănescu Delavrancea, Statutul juridic al insulei Şerpilor. Dacoromania 43, 2009. www.dacoromania-alba.ro

The Illustrated 1856: The Illustrated London News, vol. 28, 2 febr. 1856.

Waddington 1980: P. Waddington, Turgenev and England (London 1980).

Cartografia şi arheologia insulei Şerpilor la sfârşitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XX-lea

Cuvinte-cheie: Insula Şerpilor (Fidonisi, Ilan-Ada, Şerpilor etc.) sau Bely (Levke), sfârşitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului XX, cartografie şi planigrafie, sondaje, planuri şi descrieri de I. Budişcev, N. Kritskii, P. Sitnikov, T. Spratt, inginer N. Selak şi alţii, far, «săpăturile» templului, înmormântări şi locuinţe.

Rezumat: În lucrare este expusă istoria cartografiei insulei Şerpilor şi studierea antichităţilor ei de la sfârşitul sec. XVIII până la începutul secolului XX. Primele fotografieri ale zonei au fost efectuate de către funcţionarii Flotei de pe Dunăre în timpul Războiului ruso-turc din aa.1768-1755. Primul plan al insulei cu rămăşiţele vechilor construcţii l-a executat I. Budişcev în a. 1801. Ruinele templului lui Ahile şi alte vestigii le-a descoperit N. Kritskii în 1823. „Valorificarea" activă a insulei şi primele „cercetări" au loc în timpul stăpânirii ei de către Imperiul rus (1829-1856). Pe insulă a fost întemeiat un post de carantină (1841-1851) şi a fost construit un far (1837-1843). În general însă, „săpăturile" erau supravegheate de funcţionarii carantinali (până în a. 1853). Conform planurilor şi descrierilor, sunt remarcate: două orizonturi de construcţie în „templu", necropola şi unele morminte separate, câteva locuinţe, îngrădituri din piatră şi ziduri de sprijin / console, un şir de inscripţii antice greceşti, cisterne şi drumuri cu urcuşuri pe insulă. Dar multe descoperiri (în special monetare) au fost jefuite, iar cele transmise Muzeului societăţii de istorie şi antichităţi din Odesa, în mare parte, nu sunt paşaportizate. Astfel, practic, a fost pierdut un complex unic de monumente antice, dintre care o parte a fost cercetată sub apă în sec. XX-XXI: ancorajul şi o navă naufragiată.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Fidonisi pe portulanul din a.1497, editat de I. Potocki (Potocki 1796, fr.).

Fig. 2. Insula Yilan Adasi pe harta din atlasul lui Piri Reis (Piri Reis 1525, fr.).

Fig. 3. Insula Yilan Adasi pe o hartă maritimă din a. 1773 (Генеральная 1773, fr.).

Fig. 4. Portretul lui I. Potocki din a. 1785 (pict. A. Graff; https://www.meisterdrucke.nl/fijne-kunsten-afdruk/Anton-Graff/651639/Portret-van-graaf-Jan-Potocki.html).

Fig. 5. Prima vedere a insulei Şerpilor de E. Clarke din a. 1800 (Clarke 1810).

Fig. 6. Primul plan al insulei Fidonisi al lui I. Budişcev din a. 1801 (Тункина 2002, 402, рис. 98).

Fig. 7. Insula Fidonisi şi gârla Dunării pe harta lui I. Budişcev din a. 1807 (Будищев 1807, fr.).

Fig. 8. Planul insulei Fidonisi din „Atlasul Mării Negre" al lui I. Budişcev (Будищев 1807).

Fig. 9. Portretul academicianului F.I. Krug (Гиппиус 1822, рис. 20).

Fig. 10. Planul insulei Fidonisi al lui N. Kritski din a. 1823 (Охотников, Островерхов 2013, табл. XX/1).

Fig. 11. Planul insulei Fidonisi al lui N. Kritski din a. 1823 (versiunea a 2-a; Тункина 2003, рис. 99).

Fig. 12. Planul insulei Fidonisi al lui N. Kritski din a. 1823 (versiunea a 3-a; Köhler 1826).

Fig. 13. Planul insulei Fidonisi al lui Taitbout de Marigny din a. 1830 (Marigny 1830, plan XXV).

Fig. 14. Insula Fidonisi şi gârla Dunării pe o hartă din a. 1835 (Манганари 1841, fila 10; fr.).

Fig. 15. Planul insulei Fidonisi de E. Manganari din a. 1835 (Манганари 1841, fila 10; medalion).

Fig. 16. C. Bossoli „Insula Şerpilor. În Marea Neagră, în apropierea gurilor râului Dunăre" (după o schiţă din a. 1841; Bossoli 1856, fila 52).

Fig. 17. „Planul insulei Fidonisi" al lui N.Kritski, „cu indicarea ruinelor şi săpăturilor din a. 1852" (versiunea a 4-a; Тункина 2002, рис. 101).

Fig. 18. Privire generală şi secţiune a farului de pe Fidonisi, cca în a. 1850 (Описание 1851, разд. V).

Fig. 19. „Planul insulei Yilan-Ada-si sau Fido-Nisi sau Şerpilor" (План 1856).

Fig. 20. Portret foto al căpitanului T. Spratt din aa. 1860 (https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Abel_Brimage_Spratt#/media/File:Captain_Thomas_Abel_Brimage_Spratt_RN.jpg).

Fig. 21. Plan şi vedere a insulei Fidonisi (Şerpilor) cu farul (Санкт-Петербург 1884).

Fig. 22. Vedere a insulei Şerpilor la finele sec. XIX (Schweiger-Lerchenfeld 1896, 925).

Fig. 23. Aspectul ruinelor farului de pe insula Şerpilor după bombardarea de pe crucişătorul „Midilli" (Breslaw), 25.06.2017 (foto din reţeaua „Internet"; autor necunoscut).

Fig. 24. Farul de pe insula Şerpilor restaurat în a. 1931 (foto de R. Călinescu; Călinescu 1931, pl. VI-B).

Fig. 25. Planul insulei Şerpilor al inginerului N. Selac (Călinescu 1931).

Cartography and archeology of Snake Island at the end of the 18th century - beginning of the 20th century

Keywords: Snake Island (Fidonisi, Ilan-Ada, Sherpilor, etc.) or White Island (Levke), late 18th century - early 20th century, cartography and planigraphy, surveys, plans and descriptions by I. Budishchev, N. Kritsky, P. Sitnikov, T. Spratt, engineer N. Selak and others, lighthouse, «excavations» of the temple, graves and dwellings.

Abstract: The work describes the history of cartography of Snake Island, as well as the history of the study of its antiquities since the end of the 18th century until the beginning of the 20th century. The first explorations of the island were carried out by employees of the Danube Military Flotilla during the Russian-Turkish war of 1768-1775. The first plan of the island with the remains of ancient buildings was made by I. Budishchev in 1801. The ruins of

the Temple of Achilles and other objects were discovered by N. Kritsky in 1823. The active "development" of the island and the first "research" date back to the times of the Russian Empire (1829-1856). A quarantine post was established on the island (1841-1851) and a lighthouse was built (1837-1843), but scientists explored the island for only three days (1841). The "excavations" were mainly supervised by quarantine officials (until 1853). According to the plans and descriptions, the following are noted: two building horizons in the "temple", a necropolis and individual graves, several dwellings, stone fences and retaining walls, a number of ancient Greek inscriptions, cisterns for collecting rainwater, and roads. But many finds (mostly coins) were stolen, and those that were transferred to the museum of the Odessa Society of History and Antiquities are mostly not documented. Thus, a unique complex of ancient monuments, some of which were explored under water in the 20th-21st centuries (an anchorage and a lost sea vessel), has been practically lost.

List of illustrations:

Fig. 1. Fidonisi on the portolan chart of 1497, published by J. Potocki (Potocki 1796, fragment).

Fig. 2. Ilan Adasi Island on the map from the Piri Reis atlas (Piri Reis 1525, fragment).

Fig. 3. Yalanadasy Island on the sea map of 1773 (Генеральная 1773, fragment).

Fig. 4. Portrait of J. Potocki, 1785 (by A. Graf; https://www.meisterdrucke.nl/fijne-kunsten-afdruk/Anton-Graff/651639/Portret-van-graaf-Jan-Potocki.html).

Fig. 5. The first view of Snake Island, published by E. Clarke, 1800 (Clarke 1810).

Fig. 6. The first plan of Fidonisi, made by I. Budishchev, 1801 (Тункина 2002, 402, рис. 98).

Fig. 7. Fidonisi Island and the Danube arms on the map of I. Budishchev in 1807 (Будищев 1807, fragment).

Fig. 8. Plan of Fidonisi Island from the «Atlas of the Black Sea» by I. Budishchev (Будищев 1807).

Fig. 9. Portrait of Academician F.I. Krug (Гиппиус 1822, рис. 20).

Fig. 10. Plan of Fidonisi Island, made by N. Kritsky, 1823 (Охотников, Островерхов 2013, табл. XX/1).

Fig. 11. Plan of Fidonisi Island, made by N. Kritsky, 1823 (2nd version; Тункина 2002, рис. 99).

Fig. 12. Plan of Fidonisi Island, made by N. Kritsky, 1823 (3rd version; Köhler 1826).

Fig. 13. Plan of Fidonisi Island, made by Tetbou de Marigny, 1830 (Marigny 1830, plan XXV).

Fig. 14. Fidonisi Island and the Danube Arms on the map of 1835 (Манганари 1841, sheet 10; fragment).

Fig. 15. Plan of Fidonisi Island, made by E. Manganari, 1835 (Манганари 1841, sheet 10; inset).

Fig. 16. C. Bossoli «Snake Island. In the Black Sea, near the mouth of the Danube River» (based on a sketch of 1841; Bossoli 1856, sheet 52).

Fig. 17. «Plan of the island of Fidonis» by N. Kritsky «with an indication of the ruins and excavations», 1852 (4th version; Тункина 2002, рис. 101).

Fig. 18. General view and section of the Fidonisi lighthouse ca. 1850 (Описание 1851, section V).

Fig. 19. «Plan of Ilan-Ada-Si or Fido-Nisi or Snake Island» (План 1856).

Fig. 20. Photograph of Captain T. Spratt, 1860s (https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Abel_Brimage_Spratt#/media/File:Captain_Thomas_Abel_Brimage_Spratt_RN.jpg).

Fig. 21. Plan and view of Fidonisi (Snake) island with the lighthouse (St. Petersburg 1884).

Fig. 22. View of Snake Island at the end of the 19th century (Schweiger-Lerchenfeld 1896, 925).

Fig. 23. View of the ruins of the Snake Island lighthouse after the shelling from the cruiser «Midilli» («Breslau») on June 25, 2017 (photo from the Internet; author is unknown).

Fig. 24. The restored Snake Island lighthouse in 1931 (photo by R. Călinescu; Călinescu 1931, pl. VI-B).

Fig. 25. Plan of Snake Island, made by Engineer N. Selak (Călinescu 1931).

30.01.2024

Др. хаб. Игорь Сапожников, Отдел Крыма и Северо-Западного Причерноморья Института археологии, Национальная Академия наук Украины, пр. Героев Сталинграда, д. 12, 04210 Киев, Украина; https://orcid.org/0000-0003-3889-6714, e-mail: ssappog5@gmail.com

Ольга Айсфельд, Геттингенский исследовательский центр, Кальсовштрассе 54, 37085 Геттинген, Германия; https://orcid.org/0000-0003-1238-7129, e-mail: o.eisfeld.klio@gmx.de

O NOUĂ TENTATIVĂ DE EMIGRARE A ŢĂRANILOR DIN SATUL TABANI, JUDEŢUL HOTIN, ÎN REGIUNEA AMUR, RUSIA (19 IUNIE 1902)

Valentin Tomuleţ

Cuvinte-cheie: Tabani, Basarabia, Imperiul Rus, reformă, emigrare, ţărani.

Formularea problemei

După proclamarea independenţei Republicii Moldova, un loc deosebit în studierea istoriei Basarabiei le revine temelor legate de istoria locală. În cadrul acestei tematici, un interes aparte îl prezintă studiile dedicate schimbărilor care s-au produs în satul basarabean după aplicarea în viaţă a reformelor liberale din anii ’60-’70 ai secolului al XIX-lea, în special după aplicarea în practică a Regulamentului agrar din 14 iulie 1868, şi tentativelor de emigraţie a ţăranilor din mai multe localităţi ale Basarabiei în Caucaz, Siberia şi Extremul Orient, la sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea (Jarcuţchi 2005, 96-109; Scutelnic 2007, 115-132; Scutelnic 2008, 107-113; Ciubotaru 2012, 58-64; Bolduma 2020a, 141-152; Bolduma 2020b, 50-54; Bolduma 2020c, 185-200).

Interesul faţă de studierea acestei tematici este dictat nu doar de necesitatea înţelegerii schimbărilor care s-au produs în satul basarabean după aplicarea în viaţă a acestor reforme, dar şi de specificul politicii social-fiscale pe care a promovat-o administraţia imperială rusă în Basarabia. Totodată, o bună înţelegere a acestei probleme, în special a specificului împroprietăririi ţăranilor cu pământ şi a modalităţilor de răscumpărare a loturilor de pământ, după aplicarea în Basarabia a Regulamentului agrar din 14 iulie 1868, permite să subliniem unitatea de structură şi de dezvoltare istorică moştenită din Principatul Moldovei şi să evidenţiem acele schimbări care s-au produs pe parcurs, în satul basarabean, sub regim de dominaţie imperială rusă.

Prin abordarea acestei teme, cu referinţă, în cazul nostru, la satul Tabani, judeţul Hotin, cum constatam şi în alte studii, tindem să trezim interesul cititorului, în special al celui din mediul rural, dar nu numai, pentru destinul satului basarabean şi oamenii lui, pentru istoria moşilor şi strămoşilor lor, care cândva au fost „talpa” ţării, dar şi pentru a înţelege mai profund acele schimbări de ordin social care au loc astăzi în Republica Moldova.

Politica imperială rusă de colonizare şi extindere teritorială

Extinderea teritorială a Rusiei la răsărit nu însemna doar expansiunea militar-politică şi încorporarea forţată a acestor regiuni şi popoare în componenţa imperiului, dar însemna, concomitent, şi un proces complicat şi de durată de transformare a acestor teritorii – a Siberiei şi Extremului Orient, şi nu numai – în teritorii ruseşti, în Rusia propriu-zisă sau, cum a declarat şeful guvernului P.A. Stolâpin, în martie 1908, în şedinţa Dumei de Stat, ţăranii ruşi colonizând aceste teritorii vor aduce cu ei aici şi Rusia. Cu cucerirea şi anexarea acestor teritorii şi stabilirea noilor hotare, politica imperială trece într-o fază nouă, una stabilă şi de lungă durată, de încorporare şi integrare a noilor teritorii şi popoare într-un spaţiu politic şi sociocultural unic. Cum constata, la timpul său, istoricul rus Anatolii Remnev, „această măsură era pentru Imperiul Rus nu doar consolidarea militară a noilor teritorii şi popoare la răsărit de Ural, era nu doar colonizarea ţărănească şi valorificarea economică a pământurilor siberiene, dar şi conştientizarea Siberiei ca pământ rusesc” (Ремнев 2004, 223).

În cercurile imperiale, dar şi în cadrul societăţii înaintate ruse, se înrădăcinase ideea că, după expansiunea militar-colonială, plugul şi boroana rusească, ortodoxismul şi limba rusă, în mod obligatoriu, vor urma după drapelul rus şi, aşa cum munţii Caucaz şi nisipul din Asia Mijlocie n-au oprit soldatul rus în calea expansiunii, tot aşa nu-l vor opri în această cale şi pe colonistul rus. Cunoscutul publicist rus F.M. Umaneţ considera că rea-

lizarea misiunii istorice a Rusiei – expansiunea la răsărit – urma să se efectueze, în egală măsură şi cu aceeaşi intensitate, cu ajutorul spadei şi al vulturului (Уманец 1884, 33-34). Respectiv, în statornicirea şi consolidarea imperiului la periferiile naţionale, un rol important urma să le revină nu atât militarilor şi funcţionarilor ruşi, cât ţăranilor-colonişti paşnici, care urmau să valorifice aceste pământuri şi să statornicească Rusia pe aceste noi teritorii. Unii cercetători consideră că a existat un fel de sancţiune populară a expansiunii imperiale, cu popularea ulterioară a acestor teritorii cu ruşi (Яковенко 1999, 103), dictată de caracterul extensiv al gospodăriilor ţărăneşti şi moşiereşti şi, respectiv, de necesitatea permanentă de extindere a terenurilor cultivate şi de creare a rezervelor de pământ pentru generaţiile ulterioare.

Mai mult ca atât. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, procesul de colonizare, atât cel spontan, cât şi cel reglementat de stat, începe a fi conştientizat – atât de cercurile imperiale ruse, cât şi de societate – ca o construcţie direcţionată politic spre crearea, extinderea şi statornicirea imperiului. Începând cu anii ’60, această măsură era privită ca o sarcină majoră de instituire a unui nou curs naţional de formare a unei Rusii „unice şi indivizibile”, cu un nucleu puternic de stat, încercuit de periferiile naţionale, care, ulterior, se vor rusifica şi se vor contopi cu centrul/inima imperiului, cu guberniile ei interne, populate de ruşi. Iar lipsa unor hotare clare, bine definite în interiorul acestui spaţiu al Imperiului Rus crea posibilităţi enorme şi reale de extindere a arealului etnic de colonizare a ruşilor (cf. Ремнев 2004, 226).

Statul/instituţiile statului s-au implicat activ şi permanent în organizarea, reglementarea şi desfăşurarea procesului de emigrare[1] şi colonizare[2], adoptând, pe parcursul anilor, în dependenţă de regiune, timp şi circumstanţe, dispoziţii şi regulamente care urmau să ţină sub control acest proces. Spre exemplu, la 8 noiembrie 1860, a fost adoptat *Regulamentul privind modalitatea de populare a pământurilor aflate în posesiune din Crimeea de către imigranţii străini* (Regulament confirmat de Senat la 27 ianuarie 1861), conform căruia, imigranţii străini beneficiau de diverse înlesniri şi privilegii, inclusiv: libertatea exercitării cultului religios, scutirea de serviciu militar pe viaţă, iar pentru alţii – scutirea de impozit pentru o durată de 25 ani sau o recompensă bănească în schimbul recrutării, stabilirea tipurilor de dări, modalitatea de încheiere a contractelor cu proprietarii funciari şi de prestare a dărilor etc. (ПСЗРИ 1862, 224-226).

Emigrarea populaţiei în Caucaz se realiza în conformitate cu *Regulamentul din 10 mai* 1862 *privind colonizarea părţii de Vest a lanţului muntos din Caucaz cu cazaci din Kuban şi alţi colonişti din Rusia”* (ПСЗРИ 1865, 406-425), iar emigraţia populaţiei în districtul Cernomorsk era reglementată prin *Regulamentul privind popularea districtului Mării Negre şi gestionarea acestuia din 10 martie 1866* (ПСЗРИ 1868, 237-242).

În vederea realizării procesului de colonizare a regiunilor Amur şi Primorie din Extremul Orient, autorităţile imperiale au emis, la 27 aprilie 1861, *Regulamentul privind colonizarea regiunilor Amur şi Primorie ale Siberiei Răsăritene cu colonişti ruşi şi străini* (ПСЗРИ 1863, 682-685), care prevedea nu doar modalitatea de colonizare a acestor teritorii, dar şi privilegiile de care puteau beneficia coloniştii. Legea respectivă, adoptată pentru o perioadă de 20 de ani, cu specificarea privilegiilor de care puteau beneficia coloniştii[3], a fost prelungită, la 26 ianuarie 1882, pentru o perioadă de încă 10 ani (până la 27 aprilie 1891) (ПСЗРИ 1886, 26-27), apoi la 18 iunie 1892, prelungită încă pentru o perioadă de 10 ani (începând cu 27 aprilie 1891) (ПСЗРИ 1895, 477-478).

În procesul de emigrare a ţăranilor basarabeni în regiunea Amur, putem observa o anumită

[1] Migraţia (deplasarea în masă a unor populaţii de pe un teritoriu pe altul) dintr-o localitate (ţară) constituie emigraţia, iar migraţia într-o localitate (ţară) constituie imigraţia. Prin emigraţie (mişcarea de mutare a populaţiei dintr-o anumită zonă geografică în alta) se riscă depopularea localităţii (ţării) de „origine”, iar prin imigraţie – suprapopularea localităţii (ţării) de „destinaţie”.

[2] Colonizare – popularea unei regiuni, depopulate sau slab populate, din propria ţară sau din colonie, cu populaţie adusă din alte regiuni ale ţării sau de peste hotare (Breban 1992, 191).

[3] Certificatul care atesta dreptul de colonist era eliberat de administraţia locală. Coloniştii beneficiau de un lot de pământ pe domeniile statului. Ţăranii şi obştile săteşti, care au venit în această regiune până la adoptarea legii din 18 iunie 1892, puteau procura pământul în proprietate privată pentru o sumă de 3 rub. pentru fiecare desetină. Ulterior, loturile puteau fi cumpărate doar cu acordul guvernatorului general la un preţ nu mai mic de 3 rub. pentru o desetină, dar lotul nu putea depăşi 400 de desetine. Coloniştii erau scutiţi pentru o perioadă de 3 ani, din momentul stabilirii pe aceste pământuri, de toate prestaţiile locale, atât băneşti cât şi cele în natură. Începând cu 27 aprilie 1891, cei care au depăşit vârsta de 15 ani erau scutiţi de serviciul militar pentru o perioadă de 10 ani (ПСЗРИ 1895, 477-478).

tendință. Cu adoptarea legii din 13 iulie 1889 *Despre strămutarea benevolă a locuitorilor din mediul rural şi a mic-burghezilor*[4]*/târgoveților pe pământurile statului şi despre modalitatea de transferare a acestor categorii sociale, strămutate în trecut* (ПСЗРИ 1891, 535-538), procesele de emigrare a țăranilor din Basarabia cresc în intensitate, se diversifică geografic, ieşind în evidență direcția Siberia/Extremul Orient. Peste puțin timp, la 15 aprilie 1896, prin legea *Despre unele modificări în legislația în vigoare, cu privire la strămutarea benevolă a locuitorilor din mediul rural şi a mic-burghezilor/târgoveților în guberniile Tobolsk şi Tomsk (în afară de districtul Altai) şi districtele Stepnoe şi Usuriisk, subordonate guvernatorilor generali* (ПСЗРИ 1899, 289-290), coloniştii care se strămutau benevol au beneficiat de facilități suplimentare, ceea ce a sporit numărul persoanelor care au manifestat dorința de a se strămuta în aceste regiuni ale Siberiei.

Pentru a ține sub control şi a supraveghea procesul de colonizare, Consiliul de Stat adoptă, la 2 decembrie 1896, printr-un decret special, *Direcția de migrațiune*, care urma să acorde dreptul la strămutare, să reglementeze procesul de migrațiune, să aibă grijă pentru amenajarea prealabilă la noul loc de trai, să administreze creditele acordate de Ministerul de Interne în acest scop etc. (ПСЗРИ 1899, 740-741).

Ulterior, în baza legii din 19 martie/16 aprilie 1901, se concretiza cine putea beneficia de dreptul de a emigra în Siberia, la bază punându-se mărimea lotului de pământ primit, stipulat în Actul de împroprietărire, numărul brațelor de muncă mature, apte şi inapte de muncă, etc. Iar prin legea din 15 februarie 1902 se indicau sumele băneşti de care trebuia să dispună țăranul pentru drum, hrană şi amenajare la noul loc de trai, în Siberia[5].

Prin urmare, scopul autorităților imperiale era de a popula şi valorifica aceste pământuri anexate încă în secolele precedente, prin infiltrarea elementului creştin-ortodox rus în aceste periferii naționale, cu o componentă etnică neomogenă a populației, şi a crea o bază socială sigură în sprijinul Puterii, formată din populație preponderent de origine slavă, similar cum s-a procedat şi în alte periferii naționale, inclusiv în Basarabia, după anexarea ei la Rusia. Statul s-a amestecat direct şi permanent în procesele etnodemografice din aceste teritorii, reglementând valurile migraționiste în direcția în care era interesat statul, manipulând cu componenta etnoconfesională a populației la periferiile imperiale, în scopul realizării diverselor scopuri politice şi militare. Administrația imperială conta pe țăranul rus colonist, care, în viziunea sa, urma să schimbe hotarele civilizate ale imperiului. Anume plugarul rus şi plugul rusesc erau privite ca unicul mijloc cu ajutorul căruia se putea evita colonizarea şi popularea acestor teritorii cu chinezi. Urma nu doar de a popula aceste noi teritorii, dar şi de a crea cu ajutorul coloniştilor ruşi o puternică colonie, capabilă să poarte o luptă economică permanentă cu vecinii puternici şi să păstreze pentru țară întâietatea economică şi culturală, iar pe seama acestor teritorii şi a noilor generații de ruşi sănătoşi, care se vor naşte pe aceste teritorii, cum considera P.A. Stolâpin, să creeze o Rusie nouă, o Rusie puternică (Ремнев 2004, 233-234, 235).

Țarismul a căutat să colonizeze aceste teritorii cu colonişti cu adevărat slavi (ruşii nefiind un popor slav), cum erau ucrainenii şi beloruşii, iar absorbția acestora de națiunea rusă era considerată doar temporară. Cum scria guvernatorul general al regiunii Amur P.F. Unterbergher, pentru colonizarea regiunilor Orientului Îndepărtat erau aleşi, în fond, ucraineni, „anume lor le-a revenit misiunea istorică de a crea pe loc acel fenomen stabil al agricultorului rus, ca bastion împotriva expansiunii rasei galbene" (Ремнев 2004, 236).

[4] Mic-burghezi – categorie socială formată, în cea mai mare parte, din mici producători şi mici comercianți (cunoscuți în Țările Române ca târgoveți), care era răspândită [în Rusia] sub denumirea generică meşciane (rus. мещане) şi care formau al treilea grup social (după intelectualitate şi negustori), în care era împărțită populația urbană din Rusia. Mic-burghezii constituiau un grup social ierarhic inferior din cadrul populației urbane, instituit în Basarabia conform *Regulamentului organizării administrative a Basarabiei* din 29 aprilie 1818, supuşi capitației, prestațiilor şi recrutării; aveau dreptul să se angajeze în calitate de salariați, să practice meşteşugăritul şi comerțul cu amănuntul. Alexandru Boldur numeşte simplu această categorie socială *burghezi*. În documentele de epocă, termenul *meşceanin* era identic cu termenul *târgoveț*. Dar, analogia este una pur convențională, deoarece ea se referă la perioada medievală (prin orăşeni şi târgoveți se subînțeleg locuitorii oraşelor şi târgurilor) şi nu la cea modernă, în care se afla Basarabia la acel moment. După aplicarea, la 26 septembrie 1830, a Regulamentului ghildelor, stările sociale burgheze din Basarabia au fost legiferate juridic şi includeau negustorii de trei ghilde (burghezia comercială), mica burghezie (мещане), țărănimea comercială de patru categorii şi vânzătorii de două clase (Tomuleț 2014, 395-396).

[5] Agenția Națională a Arhivelor (ANA), F. 329, inv. 3, d. 3383, f. 45-48.

Cât priveşte celelalte periferii naţionale, privite prin prisma colonizării, cum ar fi, spre exemplu, Basarabia, autorităţile imperiale au promovat o politică mai atentă, fiind nesigure în acest component etnic, cum vom constata din tentativele de emigrare în regiunea Amur, din vara anului 1902, a ţăranilor din satul Tabani, judeţul Hotin. Însă, până a pune în discuţie această problemă, să analizăm care au fost cauzele adevărate ale încercărilor de strămutare a locuitorilor din satul Tabani, judeţul Hotin, în regiunea Amur, Siberia, în vara anului 1902, punând accent pe modalitatea de împroprietărire a ţăranilor, conform prevederilor Regulamentului agrar din 14 iunie 1868.

Aplicarea în satul Tabani a Regulamentului agrar din 1868 şi protestul ţăranilor

Pentru a înţelege cauzele care au provocat tentativele de emigrare a ţăranilor din satul Tabani, judeţul Hotin, în vara anului 1902, la început, să analizăm succint modalitatea de împroprietărire a ţăranilor, conform prevederilor Regulamentului agrar din 14 iunie 1868, care, în viziunea noastră, a fost cauza principală a încercărilor ţăranilor de a se strămuta în regiunea Amur, Rusia.

Conform prevederilor Regulamentului din 14 iulie 1868, dreptul de a deţine loturi de pământ îl aveau ţăranii căsătoriţi, burlacii şi mic-burghezii/târgoveţii, care, la momentul publicării Regulamentului, deţineau terenuri arabile şi cei care au fost incluşi pe listele recensământului fiscal din 1857 pe un anumit loc de trai, iar către 1868 şi-au schimbat reşedinţa[6]. Mărimea lotului de pământ pe care ţăranii urmau să-l primească şi să-l răscumpere în proprietate privată de la moşier varia între 8 şi 13,5 desetine, sau, în medie, ţăranii urmau să primească câte 7,39 desetine de pământ. Însă aplicarea în practică a Regulamentului agrar în satul Tabani demonstrează că în judeţul Hotin, în unele localităţi, ţăranii au primit loturi mult mai mici decât cele stipulate în Regulament, iar alţii n-au primi pământ deloc.

Împroprietărirea ţăranilor cu pământ s-a efectuat în baza unei înţelegeri mutuale cu proprietarii funciari. Lotul pe care ţăranii urmau să-l primească includea doar terenul arabil, care se afla la o distanţă de sat ce nu depăşea 10 verste[7].

Regulamentul specifica terenurile care intrau în componenţa gospodăriilor ţărăneşti: terenurile arabile, terenurile pe care erau ridicate construcţii, grădini, livezi, cânepişte, prisăci, vaduri de adăpare şi ţarcuri pentru vite, spaţiile dintre casele ţăranilor, excepţie făcând stradelele destinate circulaţiei. În folosinţa ţăranilor mai intrau iazurile şi fânaţurile de care ei s-au folosit până la adoptarea Regulamentului. Terenurile obşteşti aflate în posesia ţăranilor rămâneau în continuare în proprietatea permanentă a obştii săteşti, în afară de loturile personale, care puteau fi transmise prin moştenire urmaşilor sau cedate altor membri ai obştii. În gospodăria ţăranului nu erau incluse acele terenuri agricole şi construcţii ce aparţineau moşierului şi persoanelor care îi deserveau moşia. În cazul în care ţăranul renunţa la lotul de pământ, dreptul de preempţiune trecea la membrii obştii satului[8].

Traducerea în viaţă a Regulamentului agrar din 14 iulie 1868 în satul Tabani, judeţul Hotin, ca şi în alte localităţi, s-a soldat cu revolta ţăranilor, nemulţumiţi de modalitatea de repartizare, împroprietărire şi răscumpărare a loturilor de pământ. Documentele de arhivă scot în evidenţă revolta şi intenţia ţăranilor de a primi în folosinţă lotul deplin de pământ în mărime de 8 desetine, prevăzut de Regulament, prezentând pe parcursul anilor plângeri, demersuri şi cereri în diferite instanţe judeţene, regionale şi imperiale, în care solicitau soluţionarea problemelor legate de repartizarea loturilor de pământ, care, în final, au alcătuit un dosar voluminos[9] şi altul mai mic[10], depozitat în Arhiva din Chişinău, revolte care, convenţional, pot fi compartimentate, cu mici întreruperi, în patru etape distincte:

I. 15 martie 1871 – 20 octombrie 1882;

II. 6 mai 1884 – 20 februarie 1885;

III. 7 februarie 1906 – 22 august 1909;

IV. 23 iulie 1911 – 25 aprilie 1913.

[6] Documentul integral *a se vedea*: ANA, F. 122, inv. 1, d. 424, f. 111-117. Regulamentul este publicat şi în: Гросул, Будак 1956, 198-222.

[7] Verstă – unitate de măsură rusească pentru distanţe, folosită în trecut, egală cu 1,067 km (Breban 1992, 1114).

[8] ANA, F. 122, inv. 1, d. 424, f. 112-114.

[9] Denumirea completă a dosarului: Дело по рассмотрению жалобы крестьян с. Табана, Хотинского уезда об отводе им земельных наделов, меньше определенных положением 1868 г. (ANA, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 1-112).

[10] Denumirea dosarului: Дело по рассмотрению жалобы уполномоченных общества крестьян с. Табан Ивана Робу и Семена Русса и крестьян того же села, в числе 39 человек, на постановление Хотинского уездного съезда, по ходатайству их жалобщиков, об исправлении уставной грамоты и о дополнительном отведения земли (ANA, F. 329, inv. 3, d. 2152, f. 1-12 verso).

Analiza acestor etape ne permit să constatăm că, într-o perioadă de timp de cca 45 de ani, de la data enunțării Regulamentului agrar din 1868, țăranii din satul Tabani, timp de 17 ani, au fost într-un litigiu permanent și activ cu moșierul, instituțiile județene, regionale și imperiale, în încercarea de a-și rezolva problemele legate de modul și specificul înzestrării lor cu pământ, și 28 de ani – în stare de repaus relativ.

Nu vom pune în discuție caracteristica acestor 4 mari etape de confruntare a țăranilor din satul Tabani cu administrația locală, județeană, gubernială și imperială, subiect care a fost examinat deja de noi într-un studiu detaliat dedicat special acestei probleme (Tomuleț 2023, 153-174). Vom specifica doar că, în baza Actului statutar de repartizare a loturilor de pământ, aplicat în satul Tabani la 27 octombrie 1870, se poate constata că moșia dată era proprietatea soției funcționarului de clasa a IX-a Lev Lisovski – Maria, constituia 1287 desetine 2283 stânjeni[11] pătrați de pământ, inclusiv 264 desetine 1086 stânjeni de pădure, care, în baza dispoziției Administrației guberniale în problema țăranilor din Basarabia din 9 mai 1870, confirmată de guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, a fost exclusă din suprafața de pământ ce urma să fie repartizată țăranilor. Din suprafața rămasă de 1023 desetine 1197 stânjeni, conform articolului 13 al Regulamentului agrar din 1868, două treimi, ce constituia 682 desetine 798 stânjeni, urmau a fi repartizate celor 175 de familii, care au deținut în proprietate pământul moșieresc, 19 – care nu s-au folosit de pământ și 4 burlaci. În realitate, țăranilor le-au fost repartizate 711 desetine 579 stânjeni, pe care ei le-au deținut în folosință pe termen lung: 167 de loturi câte 4 desetine 315 stânjeni și 8 – câte 2 desetine 1587 stânjeni pătrați. În timpul verificării Actului statutar, țăranii au declarat că doresc să primească pământ și de pe moșia Mihalcăuți[12], declarând că această moșie este tot proprietatea Mariei Lisovski și face parte din moșia Tabani, revendicând, concomitent, și pământul de lângă pădure. În plus, țăranii cereau ca cele 23 de familii, care până la reformă nu s-au folosit de pământul moșieresc, să fie și ele înzestrate cu pământ. Țăranii erau nemulțumiți și de faptul că loturile care le-au fost repartizate erau amplasate peste loturile proprietarei, cerând ca acestea să fie schimbate cu loturile moșieresei, condiții neacceptate de Conciliatorul în litigiile funciare ale sectorului trei Hotin. S-a mai constatat că, în cazul în care țăranii nu erau de acord cu deciziile luate, ei urmau să depună o plângere în decurs de trei luni, lucru pe care ei nu l-au făcut. La cererea proprietarei Lisovski, la 16 octombrie 1872, conciliatorul a pregătit proiectul de repartizare a loturilor de pământ, pe care Congresul conciliatorilor în litigiile funciare din județul Hotin, la 1 noiembrie 1872, l-a confirmat. La 1 februarie 1880, Administrația gubernială în problema țăranilor din Basarabia, unde s-au plâns ulterior țăranii, a lăsat demersul lor fără răspuns. Mai târziu, plângerea împuterniciților țăranilor Onufrie Sâtari, Vasile Gaina și avocatului Petru Majarov a fost transmisă Senatului Guvernant, care, la 26 iulie 1884, a lăsat și el plângerea țăranilor fără soluționare[13].

Văzând că rezolvarea problemei se tărăgănează, la 29 septembrie 1880, țăranii se întrunesc la ședința adunării sătești, în număr de 175 de persoane (în document sunt fixate toate numele țăranilor), care au primit în proprietate pământ, și, reieșind din considerentul că șeful plasei Briceni Tudor Ursul le-a declarat că urmează să răscumpere lotul de pământ, însă ei n-au primit lotul deplin, hotărăsc să se plângă instanțelor superioare, alegând din rândurile lor împuterniciți, persoane de încredere, oameni cinstiți – în persoana lui Onofrei Vasile Sitari și Vasile Petru Gaina, care urmau să-i reprezinte în toate instanțele. Actul în cauză a fost semnat prin pecetea starostelui satului Tabani, plasa Briceni, Ion Dănilă Sitari, pecetea comunității sătești Tabani, plasa Briceni, județul Hotin, și semnătura conțopistului Kveatkiski[14].

[11] Stânjen – una dintre cele mai vechi unități de măsură din Țările Române, care corespundea cu măsura veche germană – *klafter*, reprezentând aproximativ 2,23 metri în Moldova și 1,9665 metri în Țara Românească. Moldova nu a cunoscut o reglementare legală a stânjenului; totuși, documentele atestă un *stânjen domnesc* (opt palme domnești), care a circulat concomitent cu *stânjenul „prost”*, dimensionând după „palma de om de mijloc”, mărimea acestuia variind după ținuturi și chiar localități. Diversele modele de stânjen au fost, la început, marcate pe pereții sau crestate pe bârnele bisericilor; mai târziu, vistieria s-a îngrijit să confecționeze stânjeni din lemn sau din fier, care în secolul al XIX-lea se încredințau judecătorilor: erau „stânjeni pecetluiți”, adică ștampilați de autoritatea centrală (Tomuleț 2014, 552).

[12] Țăranii din sat știau destul de bine despre semnificația triplă a denumirii localității „...Mihalcăuți (Mihalcouți), Mlinăuți (Mlinouți) și Tabani” (ANA, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 10-10 verso).

[13] ANA, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 108-109 verso.

[14] ANA, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 26-27.

În plus, ţăranii au prezentat lista celor 57 de familii (în demersul oficial din 30 noiembrie 1880 – 52 de persoane), care n-au primit deloc pământ, în document figurând numele: Zaporojan, Traista, Burca, Babiciuc, Coca, Sitari, Chisari, Găina, Bolduma, Guţuleac, Banariţa, Duplachi, Vâzdoagă, Boldul, Rusu, Vacariţa, Leaşoc, Buglean, Leporda, Damian, Nirones, Antoci, Şerbeţ, Cuzmenco, Giclean, Ungurean, Velnicer, Lupul, Banciul, Velnicer, Chicaroş, Sârbul, Gârjev, Trestian, Jurat, Russu, Melniciuc, Caralaş ş.a.[15]. Analizând lista în cauză, putem constata că în ea figurau majoritatea familiilor din sat, în care au intrat familiile tinere, care abia îşi organizau o gospodărie şi cele care s-au ruinat şi au sărăcit.

Nici tentativele ulterioare ale ţăranilor de a primi un lot suplimentar şi de a-şi rezolva problema agrară nu s-au soldat cu succes. Ca urmare, ţăranii au recurs la o altă metodă de protest – la încercarea de a emigra în regiunea Amur, Rusia, în scopul de a-şi soluţiona problema agrară, de a obţine lotul de pământ necesar pentru întreţinerea familiei.

Tentative de emigrare, la 31 mai 1902, a populaţiei din satul Tabani, judeţul Hotin, în regiunea Amur, Rusia

În pofida curajului şi dârzeniei, a insistenţei şi perseverenţei, tentativa ţăranilor de a primi lotul deplin de pământ, conform prevederilor Regulamentului agrar din 1868, nu s-a încununat cu succes. Ca urmare, din vara anului 1902 începe o nouă etapă în istoria sătenilor, când, la 31 mai, 59 (60) de familii[16], iar la 19 iunie, 140 de familii[17] perfectează listele şi depun cereri pentru a se strămuta în regiunea Amur, Rusia, în căutare de pământ. Nu vom examina în detalii şi nu vom pune la dispoziţia cititorului lista ţăranilor nemulţămiţi de modalitatea de împroprietărire, perfectată la 31 mai 1902 şi prezentată instituţiilor regionale, prin care aceştia îşi exprimau dorinţa de a se strămuta în regiunea Amur, în căutare de pământ, listă pe care am examinat-o şi am publicat-o deja într-un studiu special (Tomuleţ 2023, 80-109).

Vom constata doar că această listă conţine informaţii preţioase şi detaliate despre componenţa familiei (similar recensămintelor fiscale din anii ’30-’50 ai secolului al XIX-lea), suprafaţa pământului deţinut în proprietate de ţărani după împroprietărire, valoarea în ruble a acestuia, cealaltă avere, inclusiv casa de locuit, construcţiile auxiliare, forţa de tracţiune, vitele mari şi mici cornute, inventarul agricol etc., şi preţul în ruble al fiecărei unităţi luate în parte, pentru ca suma obţinută în timpul vânzării să le ajungă ţăranilor pentru drum, hrană şi construcţia locuinţei la noul loc de trai.

Pentru a primi permisiunea de a pleca, în baza legii din 15 februarie 1902 (nr. 1646), ţăranul trebuia să dispună de următoarele sume: nu mai puţin de 300 de ruble pentru amenajare la noul loc de trai, nu mai puţin de 30 de ruble pentru fiecare membru al familiei mai mare de 10 ani şi 10 ruble – pentru cei mai mici de 10 ani, pentru drum şi hrană. În baza legii din 19 martie/16 aprilie 1901, de dreptul de a se strămuta în Siberia beneficiau doar persoanele care la locul de trai posedau mai puţin de jumătate din lotul de pământ stipulat de Regulamentul din 1868 sau care nu aveau în componenţa familiei un număr necesar de braţe de muncă mature (mai puţini de doi), cât şi cei care la locul de trai rămâneau minori sau persoane inapte de muncă[18].

Ca şi în alte localităţii ale Basarabiei, tentativa ţăranilor de a emigra în Imperiul Rus, pentru a beneficia de pământ, a fost generată de diverse zvonuri privind dreptul de a se strămuta cu traiul în Siberia şi a beneficia de privilegiile pe care le acorda guvernul rus. Vestea în cauză i-a impresionat chiar şi pe unii ţărani înstăriţi, ca Ion şi Teodor Sârbu, Grigore Buţcu, Dumitru Gorobeţ, care, împreună cu alte 63 de familii, au manifestat dorinţa de a se strămuta în regiunea Amur[19]. Ţăranii scriau despre situaţia precară în care s-au pomenit după aplicarea reformei agrare, motivând că duc lipsă de pământ, din care considerent nu-şi pot întreţine familiile, şi întrebau autorităţile dacă sunt posibilităţi de a se strămuta în Rusia din contul statului, cum pot vinde pământul şi cum îşi pot transporta averea în noul loc de trai[20]. În urma dispoziţiei din 29 mai 1902, Conciliatorul în litigiile funciare ale sectorului cinci din judeţul Hotin raporta, la 10 iulie, că la şedinţa comună a obştii săteşti Tabani a discutat cu ţăranii şi le-a lămurit condiţiile de strămutare în regiunea Amur[21].

[15] ANA, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 28-28 verso.
[16] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3383, f. 16-45.
[17] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3381, f. 11-81.
[18] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3383, f. 45-48.
[19] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3383, f. 4-5 verso.
[20] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3383, f. 1-2 verso, 7-7 verso.
[21] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3383, 8-8 verso.

În plus, conciliatorul în litigiile funciare ale sectorului cinci din județul Hotin, în baza dispoziţiilor în vigoare, urma să se documenteze la faţa locului despre averea şi situaţia economică a ţăranilor, alcătuind listele persoanelor ce vor să se strămute în regiunea Amur şi indicând: de ce mijloace financiare dispune persoana sau ce sumă de bani poate obţine în urma vânzării averii; dacă nu sunt motive care ar împiedica strămutarea ţăranilor la noul loc de trai; componenţa şi vârsta membrilor familiei şi dacă nu rămân după plecare persoane minore sau inapte de muncă sau dacă sunt supuşi serviciului militar; care din căile ferate este situată mai aproape de locul de trai al ţăranilor[22].

În şedinţa din 18 iunie 1902, Administraţia gubernială examinează cererea ţăranilor Teodor Sârbu, Vasile Gaina, Luca Ababi şi ale altora de a se strămuta în regiunea Amur, confirmând că, în baza deciziei Ministrului de interne din 15 februarie 1902, a fost permisă strămutarea ţăranilor din Basarabia în regiunea Amur şi ţinutul Usuriisk, enunţând condiţiile obligatorii necesare pentru deplasarea în regiunea solicitată. În timpul discuţiei, s-a constatat că, în baza dispoziţiei din 19 martie/16 aprilie 1901, persoanele ce au primit mai mult de jumătate din lotul prevăzut de regulament nu pot beneficia de dreptul de a se strămuta în regiunea Amur.

După mai multe discuţii, Administraţia regională a decis ca din numărul celor 60 de persoane care au manifestat dorinţa de a se strămuta în regiunea Amur, nu toate persoanele să beneficieze, din diferite motive, de acest drept:

I. 7 peroane deţineau în proprietate mai mult de jumătate din lotul de pământ prevăzut de regulament: 1. Dumitru Sâtari, 2. Onisifor Gârjev, 3. Eugen Nicolaev, 4. Alexa Sitari, 5. Gheorghe Chicaroş, 6. Vasile Bardier şi 7. Ion Balaica – şi se considerau persoane asigurate şi nu aveau dreptul de a se strămuta.

II. 27 de persoane nu dispuneau de mijloace financiare: 1. Ion Sitari, 2. Vasile Gaina, 3. Grigore Velnicer, 4. Gheorghe Buţcu, 5. Maria Sitari, 6. Dumitru Robu, 7. Semion Şcerbeţ, 8. Anastasie Şcerbeţ, 9. Alexandru Rusnac, 10. Vasile Buglean, 11. Silvestru Rusnac, 12. Lupul Nicolaev, 13. Nestor Trestian, 14. Ion Vâzdoaga, 15. Onufrie Bardier, 16. Semion Trestian, 17. Ion Rusnac, 18. Gheorghe Sitari, 19. Hariton Bolduma, 20. Petru Gaina, 21. Ion Nani, 22. Ion Popa, 23. Iacov Grosu, 24. Ştefan Patraşcu, 25. Zamfira Patraşcu (după primul soţ – Chicaroş), 26. Feodor Poberejnic şi 27. Ion Cemortan – şi nu puteau beneficia de dreptul de a se strămuta.

III. 12 persoane nu dispuneau în familie de forţă de muncă: 1. Teodor Sârbul, 2. Ion Sârbul, 3. Mihail Sârbul, 4. Isaac Placinta (Şcerbeţ), 5. Ion Trestian, 6. Ion Sitari (Nirouţ), 7. Ion Vacariţa, 8. Ion Bolduma, 9. Ilie Acaterinei (Vâzdoagă), 10. Nicolai Sitari, 11. Gherasim Batul, 12. Teodor Traista – şi nu puteau beneficia de dreptul de a se strămuta.

IV. 14 persoane dispuneau de dreptul de a se strămuta: 1. Teodor Ion Traista, 2. Ion Dumitru Ursu, 3. Climenti Ion Burca, 4. Gavril Grigore Placinta (Şerbeţ/Şterbeţ), 5. Hariton Ioan Dodu, 6. Nicolai Mihail Sitari, 7. Vasile Nestor Nicolaesa, 8. Haralambie Lupul Sitari, 9. Dumitru Grigore Banciu, 10. Dumitru Grigore Rusnac, 11. Tudor Sava Guţul, 12. Nicolae Constantin Şporda (Leporda), 13. Alexandru Ioan Calaraş şi 14. Vasile Simion Porciulean – aceştia, nefiind înzestraţi la locul de trai cu un lot de pământ suficient pentru existenţă, însă dispunând de mijloace băneşti suficiente, stipulate în dispoziţia Ministrului de Interne din 15 februarie 1902, au fost admişi pentru a se strămuta cu traiul în regiunea Amur[23].

Respectiv, din numărul celor 60 (59) de solicitări, înregistrate în tabelul perfectat la 31 mai (Tomuleț 2023, 92-109), dreptul de a se strămuta în regiunea Amur l-au primit doar 14 familii. Despre soarta ulterioară a acestor familii, cărora li s-a permis să emigreze în regiunea Amur, izvoarele de epocă nu ne atestă nimic. În schimb, despre soarta lor putem afla, dacă încercăm să-i verificăm în registrele parohiale de stare civilă. Spre exemplu, pe Climenti Ion Burca, care a beneficiat de acest drept, îl regăsim, la 1 martie 1903, la botezul Elenei, fiica lui Semion Paraschiv Gaina; la 31 ianuarie 1904 – la botezul Xeniei, fiica lui Ion Alexandru Pascari; la 1 februarie 1905 – la naşterea feciorului Grigore; la 24 martie 1907 – la botezul lui Teodor, fiul lui Vasile Ilie Zaporojan; la 2 septembrie 1908 – la naşterea feciorului Nicolae şi la 11 aprilie 1912 – la naşterea fiicei Irina[24]. Nu-l regăsim pe Climenti Ion Burca nici în lista

[22] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3383, f. 12-12 verso.

[23] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3383, f. 45-48.

[24] ANA, F. 211, inv. 19, d. 162; inv. 34, d. 21.

celor 140 de familii, care şi-au manifestat dorinţa de a se strămuta în regiunea Amur, prezentată administraţiei regionale la 19 iunie 1902. Prin urmare, deşi a beneficiat de acest drept, Climenti Ion Burca n-a mai emigrat în regiunea Amur şi s-a dezis de această intenţie în demersurile ulterioare ale ţăranilor. Despre soarta celorlalţi solicitanţi vom scrie în cercetările noastre ulterioare, dedicate istoriei localităţii Tabani.

Este cert însă faptul că situaţia ţăranilor din acest sat moşieresc, după aplicarea în viaţă a Regulamentului agrar din 1868, i-a adus pe mulţi ţărani la sărăcie şi, respectiv, la dorinţa de a-şi găsi existenţa şi fericirea în regiuni îndepărtate ale Rusiei, prezentată într-o nouă tentativă de a emigra în regiunea Amur, formulată la 31 mai 1902.

O nouă tentativă de emigrare a ţăranilor din satul Tabani, judeţul Hotin în regiunea Amur, Rusia, din 19 iunie 1902

S-ar părea că, după examinarea, în şedinţa Administraţiei Guberniale din Basarabia, la 18 iunie 1902, a cererii ţăranilor Teodor Sârbu, Vasile Gaina, Luca Ababi şi a altora (59/60 de familii) de a se strămuta în regiunea Amur şi acordarea acestui drept doar pentru 14 familii, problema în cauză a fost soluţionată, ceea ce însă nu s-a întâmplat. Din contra, tentativa de a emigra în regiunea Amur a luat proporţii mult mai mari şi s-a născut concomitent cu primul demers al ţăranilor semnat de cele 59 de familii. Dorinţa de a se strămuta au manifestat-o, la 31 mai 1902, încă 150 (de fapt, 140) de familii, iar altele 30 de familii s-au dezis de dorinţa de a se strămuta cu traiul în regiunea Amur[25]. Ţăranii scriau că, suplimentar celor 61 de familii, încă 150 de familii solicită permisiunea de a se strămuta în regiunea Amur, „...din cauza că se află într-o situaţie precară, fără niciun fel de hrană şi mijloace de existenţă”[26].

Soluţionarea demersului acestor 150 de ţărani n-a fost una uşoară. A fost nevoie de timp şi efort pentru a aduna informaţiile necesare pentru perfectarea dosarului. La demersul din 25 iunie privind urgentarea îndeplinirii dispoziţiei Administraţiei Guberniale din 8 iunie privind cererea ţăranului Dumitru Chicaros şi a celor 150 de ţărani din satul Tabani de a se strămuta în regiunea Amur, şeful sectorului cinci Hotin, în adresa din 3 iulie 1902, scria Administraţiei Guberniale că demersul n-a fost încă îndeplinit, din considerentul că n-au fost adunate toate informaţiile/datele necesare pentru perfectarea dosarului[27]. Peste câteva zile, la 8 iulie, şeful sectorului cinci Hotin raporta Administraţiei Guberniale că persoanele incluse în listă pentru a se strămuta în regiunea Amur n-au fost sub urmărire penală, supuşi serviciului militar erau Dumitru Ion Rusnac (23 ani), Nicolai Dumitru Caralaş (23 ani), Ion Serghei Chicaroş (25 ani) şi Ion Condratie Melniciuc (22 ani), inapţi de muncă erau 4 persoane (cu numerele 21, 55, 93 şi 120), iar numărul total de persoane care au manifestat dorinţa de a se strămuta era nu de 150, dar de 140 de persoane (diferenţă cauzată de erorile conţopistului care a perfectat lista), iar 31 de persoane din cei care au dorit să se strămute în regiunea Amur au refuzat să plece, prezentând cererile de rigoare, iar staţia de cale ferată cea mai apropiată de satul Tabani este Romancauţi, calea ferată sud-vest[28].

În adresa din 8 iunie 1902, viceguvernatorul Basarabiei, prezentând cererea ţăranilor Dumitru Chicaroş, Gheorghe Gaina şi a altor 150 de persoane din satul Tabani, care rugau să li se permită de a se strămuta în regiunea Amur, solicita şefului sectorului cinci Hotin ca, în baza dispoziţiei din 13 iulie 1889, a dispoziţiilor circulare ale Administraţiei Guberniale din 26 august 1894, 12 septembrie 1895, 17 iunie 1896, 26 februarie 1897, 29 ianuarie 1899, 5 februarie 1901, 22 martie 1901, 4 şi 19 aprilie 1902, să urgenteze soluţionarea cazului, adunând la faţa locului, într-un termen record, informaţii despre situaţia familiară, de avere şi gospodărească a solicitanţilor, situaţia economică a gospodăriilor limitrofe şi în regim de urgenţă să le prezinte Administraţiei Guberniale, indicând: **1.** de ce mijloace financiare dispun solicitanţii sau pe ce sumă bănească pot conta după vânzarea averii; **2.** dacă solicitanţii n-au fost sancţionaţi sau nu au obstacole legale în dreptul de a se strămuta; **3.** care este componenţa şi vârsta solicitanţilor, dacă nu lasă după plecare minori şi persoane inapte de muncă şi dacă membrii familiilor nu sunt înrolaţi în rândurile armatei şi **4.** care staţie de cale ferată este situată mai aproape de localitatea lor[29].

La 3 iulie 1902, şeful sectorului cinci Hotin îi scria şefului de plasă Briceni, bazându-se pe

[25] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3381, d. 21, f. 6-7 verso.
[26] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3381, d. 21, f. 6.
[27] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3381, d. 21, f. 2.
[28] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3381, d. 21, f. 3-4.
[29] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3381, d. 21, f. 5-5 verso.

raportul din 30 iunie cu privire la necesitatea adunării informației privind cererea celor 150 de țărani din satul Tabani de a se strămuta în regiunea Amur, cerându-i să clarifice numărul corect al solicitanților (având informații doar despre 139 de persoane), să prezinte date suplimentare și lămuriri privind incorectitudinea numărului solicitanților[30].

La 6 iulie 1902, șeful de plasă Briceni raporta șefului sectorului cinci Hotin privitor la numărul celor 140 de solicitanți care au manifestat dorința de a se strămuta în regiunea Amur și al celor 30 de persoane care au refuzat să se strămute, prezentând date veridice și detaliate, lămurind confuzia care a cauzat greșeala în calculul solicitanților (în fond, din cauza dublării numelor)[31].

La 27 iulie 1902 a avut loc ședința Administrației Guberniale, în componența: președintele, viceguvernatorul V.G. Ustrugov, care îndeplinea, la moment, funcția de guvernator, N.P. Vișnevski, care îndeplinea funcția de șef al Administrației Financiare, S.I. Dunka, în locul președintelui Consiliului Zemstvei Guberniale, V.M. Dancici, în locul Procurorului Tribunalului de district, G.G. Rizinski, membru indispensabil, și S.V. Kocerov, în calitate de secretar, care au examinat și au aprobat decizia cu privire la cererea țăranilor Dumitru Chicaroș, Gheorghe Gaina, Mihail Bugulean ș.a., în număr de 140 de persoane din satul Tabani, de a se strămuta în regiunea Amur, cererea semnată de țărani, cetățeni de onoare[32] și mic-burghezi/târgoveți. În timpul discuțiilor s-a constatat că cetățenii de onoare, în baza legii din 13 iulie 1889, nu puteau beneficia de dreptul de a se strămuta pe pământurile statului din Siberia și din partea Europeană a Rusiei. În baza dispoziției ministrului de Interne din 15 februarie 1902, toți locuitorii Basarabiei beneficiau de dreptul, deja restabilit, de a se strămuta pe pământurile statului din regiunile Amur, Primorie și de lângă Amur (Priamur) și ale ținutului Usuriisk. De acest drept puteau beneficia doar acei locuitori din mediul rural și mic-burghezi care dețineau, pentru fiecare gospodărie: nu mai puțin de 300 rub. pentru amenajarea noului loc de trai, nu mai puțin de 30 de rub. pentru fiecare membru al familiei mai mare de 10 ani și câte 10 rub. pentru fiecare membru de familie mai tânăr de 10 ani – pentru drum și hrană, iar strămutarea putea să aibă loc doar cu trimiterea prealabilă a unei persoane din fiecare familie, care a primit acest drept, pentru a-și alege lotul de pământ stabilit familiei, primind consimțământul obștii sătești din regiune. În baza deciziei Administrației Guberniale din 19 martie/16 aprilie 1901, recunoscută de Ministerul de Interne ca corectă, de dreptul de a se strămuta nu puteau beneficia și acei locuitori care au în proprietate un lot nu mai mic de jumătate din lotul stipulat în Regulament, acei care nu au destule brațe de muncă și acei care lasă la locul vechi de trai copii minori sau persoane inapte de muncă[33].

Datele privind gospodăriile țărănești (capii familiilor) care au manifestat dorința de a se strămuta în regiunea Amur, în vara anului 1902, numărul membrilor în fiecare familie și starea economică a acestora, sunt sistematizate în *Tabelul 1*. La perfectarea Tabelului, datele despre componența familiei au fost generalizate, fără a se indica numele persoanelor de sex feminin și cele de sex masculin, indicându-se doar numele capului familiei, iar la compartimentul averea familiei – au fost incluse doar bunurile principale și suma totală.

Analiza datelor sistematizate în tabel atestă faptul că, din numărul total de 140 de gospodării, dreptul de a se strămuta în regiunea Amur au primit doar 11 familii: Dumitru V. Chicaroș, Vasile G. Rusnac, Nicolae L. Melniciuc, Isac N. Nicolaeș, Constantin Gh. Sâtari, Alexandru P. Robu, Gheorghe T. Gaina, Ion S. Guțu, Eftimie O. Sâtari, Gheorghe I. Duplachi și Eudochia V. Mocan, care, nefiind asigurate cu lotul de pământ la locul de trai, stipulat în Regulamentul agrar din 1868, dar dispunând de mijloace financiare, în baza dispoziției ministrului de Interne din 15 februarie 1902, au beneficiat de acest drept.

[30] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3381, f. 144-144 verso.

[31] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3381, f. 145-147 verso.

[32] Cetățean de onoare – stare socială privilegiată, deosebită de orășeni, creată prin manifestul imperial din 10 aprilie 1832 și divizată în cetățeni de viță și personali, dar care nu erau întruniți într-o organizație de castă. Ei erau scutiți de impozite, prestații personale, serviciu militar obligatoriu și de pedepse corporale, aveau dreptul de a alege și de a fi aleși în organele de administrație orășenească, de a se numi în actele oficiale cetățean de onoare; casele lor erau dispensate de încartiruire. Numărul lor în Basarabia, la mijlocul secolului al XIX-lea, era neînsemnat, dar către sfârșitul acestui secol s-a mărit considerabil. Deși reprezentau o stare socială specifică populației urbane, mulți dintre ei locuiau în sate (Tomuleț 2014, 165-166).

[33] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3381, f. 148 verso-149.

Tabelul 1

Lista ţăranilor din satul Tabani, judeţul Hotin, gubernia Basarabia, inclusiv averea, care au manifestat dorinţa de a se strămuta în regiunea Amur împreună cu familiile lor, perfectată la 19 iunie 1902*

Numele locuitorilor	Numărul total de persoane		Numărul de desetine aflate în proprietate şi valoarea (în ruble)		Cealaltă avere (se indică cele mai principale)											
					Cai	Boi	Vaci/juncani	Oi/berbeci/miei	Porci	Pluguri	Boroane	Care	Case	Şoproane	Coşniţe	Valoarea totală a averii (în ruble)
	Mas.	Fem.	Des.	Rub.												
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
I. 29 de persoane care au refuzat să se strămute în regiunea Amur, Siberia																
Gaina Gheorghe P.	1	4	4,0	600	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	-	**450**
Gaina Ion V.	3	1	4,0	600	2	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	**170**
Traista Gheorghe P.	2	1	3,2	500	2	-	-	-/1	-	-	-	1	-	-	-	**153**
Leporda Dumitru I.	4	2	1,2	200	2	-	-	4	-	-	-	1	1	-	-	**240**
Antoci Teodor C.	4	4	2,0	300	-	-	1	3/3	-	-	-	-	1	-	-	**214**
Traista Ştefan N.	5	3	1,0	150	-	-	-	2	1	-	-	-	1	-	-	**165**
Burea D. Ion	1	3	4,0	600	2	-	1/1	-	-	-	-	1	-	-	-	**253**
Zaporojan Dumitru V.	1	1	1,0	150	2	-	1	-	-	1	1	1	1	-	-	**327**
Gaina Semion T.	2t	4	2,0	300	2	-	-	11	-	1	1	1	1	2	-	**415**
Bardier Vasile T.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
Chicaroş Vasile D.	1	4	-	-	2	-	1/1	5	-	-	-	1	1	1	1	**395**
Papurari-Leporda Ioana	-	1	1	150	2	-	1	-	-	-	-	1	1	-	-	**320**
Chicaroş Dumitru I.	3	4	4	600	2	2	1/1	7	-	1	1	-	1	1	-	**450**
Medveţchi Eftimie G.	1	1	4	600	1	-	1	-	1	-	-	-	1	1	-	**310**
Sâtari Teodor V.	5	4	2	300	2	-	1/2	8	-	1	-	1	2	1	-	**671**
Gaina Vasile T.	1	2	4	600	2	-	-/1	-	-	1	1	1	-	1	-	**125**
Bugulean Ion P.	1	1	3	450	2	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	**230**
Chicaroş Serghei I.	4	1	4	600	2	2	1	12	-	1	1	1	1	1	-	**561**
Trestian Ion S.	2	3	4	600	2	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	**190**
Caralaş Gheorghe M.	3	2	2	300	2	-	1	-	-	-	-	-	1	1	-	**325**
Rusnac Gheorghe N.	2	2	5	750	2	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	**303**
Medveţchi Panteleimon I.	1	1	2	300	2	-	-	-	-	-	1	1	1	1	-	**333**
Medveţchi Ştefan I.	2	2	2	300	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	**60**
Rusnac-Pascari Gavril S.	4	2	-	-	2	-	1	-	-	-	-	1	1	1	-	**265**
Drucioc Nicolae Gh.	3	4	4	600	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	**150**
Burя Ion P.	5	2	4	600	2	-	-	4	-	1	1	1	2	2	1	**405**
Grinco Daniel Gh.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	**75**
Grinco Ion D.	2	1	-	-	2	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	**193**
Numărul şi valoarea totală	**65**	**60**	**67,4**	**10150**	**41**	**4**	**10/8**	**57/3**	**2**	**7**	**9**	**18**	**28**	**16**	**2**	**7748**
II. 2 persoane care nu puteau beneficia de dreptul de a emigra, în baza legii din 13 iulie 1889, având statutul de cetăţeni de onoare																
Cemortan Andrei P.	5	1	-	-	2	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	**301**
Cemortan Teodor P.	4	1	-	-	2	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	**93**
Numărul şi valoarea totală	**9**	**2**	**-**	**-**	**4**	**-**	**-**	**-**	**-**	**2**	**1**	**2**	**1**	**1**	**1**	**394**
III. 24 de persoane dispuneau de cca jumătate din lot, se considerau asigurate şi nu puteau beneficia de dreptul de a se strămuta																
Gaina Vasile P.	1	2	-	-	2	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	**170**
Blajinu Ion T.	2	3	4	600	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1		**125**

Numele locuitorilor	Numărul total de persoane		Numărul de desetine aflate în proprietate și valoarea (în ruble)		Cealaltă avere (se indică cele mai principale)											
					Cai	Boi	Vaci/juncani	Oi/berbeci/miei	Porci	Pluguri	Boroane	Care	Case	Șoproane	Coșnițe	Valoarea totală a averii (în ruble)
	Mas.	Fem.	Des.	Rub.												
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Cenușă Grigore P.	3	-	4	600	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	**60**
Gaina Semion P.	4	1	1	150	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	**170**
Boldu Mihail I.	2	1	4	600	2	-	1	-	2	1	2	1	2	-	-	**408**
Jurat Gheorghe G.	2	2	4	600	-	-	1	-	2	-	-	-	1	-	1	**228**
Popa Maria L.	3	1	4	600	2	-	-/2	-	-	-	-	1	1	-	-	**218**
Sâtari Doroftei I.	2	2	4	600	-	-	-	13	-	-	-	-	1	-	-	**165**
Sâtari Gheorghe T.	3	4	4	600	2	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	**175**
Rusnac Vasile I.	2	1	4	600	2	-	-	-	-	1	1	1	1	1	-	**311**
Epure Vasile I.	4	3	4	600	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	**250**
Sâtari Lupu I.	1	-	4	600	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	**100**
Porciulean Vasile T.	3	2	4	600	2	-	1	-	-	-	1	1	1	-	-	**233**
Taco Mihail F.	1	1	4	600	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	-	**250**
Vâzdoaga Ștefan A.	1	1	4	600	-	-	-	-	-	1	-	-	1	1	-	**230**
Rusnac Chirilă M.	6	4	4	600	2	1	-/1	5	-	1	-	1	1	4	-	**533**
Leașoc Dumitru Gh.	3	1	4	600	2	-	1/1	-	-	1	1	1	1	-	1	**258**
Bugulean Macarie D.	3	3	9,5	1425	3	-	1	20	-	1	2	1	1	1	1	**697**
Rusnac Lupu M.	2	1	4	600	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	**130**
Traista Grigore N.	1	1	4	600	2	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	**200**
Melniciuc Condratie L.	3	1	4	600	2	-	-/3	14	-	-	-	1	2	-	-	**665**
Nicolaes Pavel A.	2	3	4	600	2	-	-	-	-	1	-	1	1	2	-	**400**
Grinco Anghelina T.	2	2	4	600	-	-	-/1	-	-	-	-	-	1	-	-	**120**
Grigoraș Ioachim T.	1	-	4	600	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
Numărul și valoarea totală	**57**	**40**	**94,5**	**14175**	**29**	**1**	**4/9**	**52**	**4**	**7**	**7**	**12**	**26**	**13**	**3**	**6096**
IV. 48 de persoane care nu dispuneau de mijloace financiare																
Traista Nicolae N.	3	2	1	150	2	-	1	4	-	1	1	1	-	-	-	**190**
Gaina Toma Gh.	3	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	**255**
Gaina Nicolae Gh.	-	-	-	-	2	-	-	5	-	-	-	1	-	-	-	**180**
Burea Eftimie Gh.	4	3	2	300	-	-	1	-	-	-	-	-	1	1	-	**150**
Robu Ion Gh.	3	2	1	150	-	-	-	-	1	1	1	1	-	1	1	**91**
Dodu Serghei A.	3	2	-	-	2	2	-	22	-	-	-	1	-	-	-	**390**
Guțu Gheorghe A.	3	2	-	-	2	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	**40**
Gaina Semion P.	1	2	4	600	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	**150**
Russnac Ivan E.	5	1	2	300	2	-	1/1	-	-	-	-	1	1	-	-	**160**
Russnac Semion V.	1	3	2	300	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	**50**
Russnac Mihail N.	1	2	1	150	2	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	**180**
Chisari Teodor G.	4	3	1	300	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	**100**
Chicaroș Gheorghe V.	3	2	1	150	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	**190**
Sâtari Gheorghe F.	3	2	4	600	2	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	**175**
Zaporojan Ilie I.	3	2	-	-	2	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	**215**
Buțcu Isachi I	1	2	1	150	2	-	-	5	-	-	-	1	-	-	-	**95**
Zaporojan Ilie V.	1	1	1	150	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	**100**
Trestian Dumitru M.	1	1	1	150	2	-	-	9	-	1	-	1	-	-	-	**112**
Medvețchi Vasile E.	3	2	0,5	150	2	-	1	-	-	1	1	1	-	-	-	**210**
Tacu Vasile M.	3	1	-	-	2	-	-	4	2	1	-	1	1	1	-	**310**
Tacu Petru M.	1	3	-	-	2	-	-	-	3	-	1	1	-	-	-	**73**
Tacu David M.	1	2	-	-	2	-	1	4	-	-	-	1	-	-	-	**150**
Chicaroș Ion D.	1	2	-	-	2	-	-	2	1	-	-	1	1	-	-	**225**
Trestian Zaharia Ia.	4	3	-	-	2	-	-/1	-	2	1	1	1	1	2	-	**395**

Numele locuitorilor	Numărul total de persoane		Numărul de desetine aflate în proprietate şi valoarea (în ruble)		Cealaltă avere (se indică cele mai principale)											
	Mas.	Fem.	Des.	Rub.	Cai	Boi	Vaci/juncani	Oi/berbeci/miei	Porci	Pluguri	Boroane	Care	Case	Şoproane	Coşniţe	Valoarea totală a averii (în ruble)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Rusnac Grigore N.	1	-	1	150	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rusnac Teodor N.	1	-	1	150	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Chicaroş Serghei S.	2	1	-	-	2	-	1	5	-	-	-	1	1	1	-	331
Chisari Gheorghe G.	2	3	1	150	2	-	1	-	-	-	-	1	2	-	-	228
Boldu Semion M.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1		105
Buglean Gheorghe M.	2	1	-	-	-	-	-	9	-	-	-	-	1	-	-	135
Trestian Ion S.	2	3	4	600	2	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	190
Plăcintă-Şterbeţ Gr. V.	1	-	-	-	-	-	1/1	-	-	-	-	-	1	1	-	180
Nicolaeş Semion G.	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	120
Buglean Mihail I.	2	1	1	150	3	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	128
Trestian Alexandru M.	3	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	175
Leporda David P.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Jurat Ion S.	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	100
Gârjev Mihail	3	4	-	-	-	-	-/1	-	3	-	-	-	1	-	-	228
Dodu Teodor A.	4	1	-	-	2	-	1/1	10	-	-	-	1	-	-	-	240
Chisari Teodor D.	2	1	1,4	200	-	-	-	4	-	-	-	-	1	1	-	140
Dodu Andrei M.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Goraş Nazaria P.	4	4	2	300	2	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	97
Bajur Anastasia L.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Poberejnic-Lehchi Teo.T.	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	100
Grinco Clementie D.	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	115
Clefos Mihail E.	1	3	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	1	-	-	170
Sajin-Bardier Petru I.	1	-	-	-	-	-	-/5	-	-	-	-	-	-	-	-	120
Balaica Mihail T.	4	3	-	-	2	-	-	-	-	1	-	1	1	-	-	211
Numărul şi valoarea totală	**102**	**78**	**33,9**	**5300**	**51**	**2**	**5/10**	**87**	**12**	**7**	**5**	**26**	**32**	**13**	**2**	**7299**
V. 26 de persoane care nu dispuneau în familie de suficiente braţe de muncă																
Pascari Panteleimon I.	2	1	2	300	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	180
Chicaroş Dumitru I.	3	4	4	600	2	2	1/1	7	-	1	1	1	1	1	-	450
Chicaroş Panteleimon V.	5	1	2	300	2	-	1	-	-	-	-	1	1	1	-	330
Robu Zaharia V.	1	4	1	150	2	-	-	1	-	-	-	1	1	2	-	280
Tacu Zaharia P.	2	4	2	300	2	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	140
Robu Grigore P.	2	3	2	300	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	155
Juratu Teodor G.	1	1	-	-	2	-	1	-	-	-	1	1	1	1	1	408
Sâtari Isac V.	1	2	2	300	2	-	1	8	-	1	-	1	1	1	-	387
Trestian Mardari L.	1	1	2	300	-	-	1	-/1	-	-	-	-	1	2	-	273
Trestian Ion M.	1	1	1	150	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	200
Sâtari Ion U.	2	4	2	300	-	-	-	4	-	-	-	1	1	-	-	140
Sâtari Grigore I.	1	1	2	300	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	100
Robu Dumitru G.	4	3	1,2	200	2	-	-	10/3	-	-	-	1	1	-	-	359
Banciu Mihail S.	1	1	1	150	-	-	1	-	-	-	-	-	1	2	1	450
Banciu Gheorghe M.	1	2	1	150	2	-	-/1	-	-	1	1	1	1	1	1	475
Banciu Ion M.	2	1	1	150	2	-	-/1	8	-	1	-	1	-	-	-	203
Banciu Petru M.	2	2	1	150	2	-	1/2	7	-	1	-	1	-	-	-	215
Dodu Gheorghe A.	2	4	0,4	100	2	-	-	5	-	-	-	1	2	-	-	363
Robu Iova G.	4	1	2,4	400	2	-	-/2	4	-	-	-	1	1	-	-	183
Buglean Timofei I.	3	1	2	300	4	-	-	-	-	-	-	1	1	2	-	240
Trestian Panteleimon I.	3	1	2	300	2	-	1	-/1	-	-	-	1	1	1		262
Trestian Semion I.	1	4	2	300	2	-	-	-	-	1	1	1	1	-	-	162

Numele locuitorilor	Numărul total de persoane		Numărul de desetine aflate în proprietate și valoarea (în ruble)		Cealaltă avere (se indică cele mai principale)											
					Cai	Boi	Vaci/juncani	Oi/berbeci/miei	Porci	Pluguri	Boroane	Care	Case	Șoproane	Coșnițe	Valoarea totală a averii (în ruble)
	Mas.	Fem.	Des.	Rub.												
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Plăcintă-Șterbeț Matvei G.	2	1	1,2	175	2	-	1	7	-	1	2	1	1	2	1	**431**
Nicolaeș Vasile G.	2	2	2	300	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	**100**
Bardier Nicolae I.	1	2	-	-	2	-	1/2	15	-	1	1	1	1	2	-	**457**
Traista Panteleimon M.	2	1	3,2	475	2	-	1	13	-	1	1	1	1	1	1	**435**
Numărul și valoarea totală	**52**	**53**	**42,4**	**4650**	**40**	**2**	**11/9**	**89/5**	**-**	**9**	**8**	**20**	**24**	**20**	**5**	**7378**
VI. Ceilalți 11 semnatari care, conform dispoziției Ministerului de Interne din 15 februarie 1902, dispuneau de dreptul de a se strămuta în regiunea Amur, pe pământurile statului																
Chicaroș Dumitru V.	4	3	1,2	200	2	-	-	14	-	-	1	1	1	1	2	**413**
Rusnac Vasile G.	3	3	2	300	2	2	-	-	-	1	1	1	1	2	-	**391**
Melniciuc Nicolae L.	1	4	2	300	2	-	-/1	-	-	-	-	1	1	-	-	**225**
Nicolaeș Isac N.	3	5	2	300	2	-	1	2	2	-	-	1	1	-	-	**295**
Sâtari Constantin Gh.	3	2	2	300	2	-	1	-	-	-	-	1	1	1	-	**220**
Robu Alexandru P.	4	3	2	300	2	-	-	6/4	-	-	-	1	1	1	-	**232**
Gaina Gheorghe T.	7	4	2	300	-	4	1	-	-	-	-	-	2	-	-	**480**
Guțu Ion S.	1	3	2,5	375	2	-	-/1	-	-	1	1	1	1	1	-	**283**
Sâtari Eftimie O.	4	5	2	300	2	-	-/1	4	-	-	-	1	1	1	-	**343**
Duplachi Gheorghe I.	2	3	2	300	-	-	1/1	-	-	-	-	-	1	1	-	**220**
Mocan Eudochia V.	2	3	1	150	-	2	1	-	1	-	-	-	1	2	-	**325**
Numărul și valoarea totală	**34**	**38**	**20,7**	**3125**	**16**	**8**	**4/4**	**6/24**	**3**	**2**	**3**	**8**	**12**	**10**	**2**	**3427**

[*] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3383, f. 11-81.

Restul de 29 de familii, pe parcurs, au refuzat să se strămute în regiunea Amur, altele 2 familii, în baza legii din 13 iulie 1889, n-au putut beneficia de dreptul de a emigra, având statutul de cetățeni de onoare, 24 de familii dispuneau de cca jumătate din lot, se considerau asigurate și nu puteau beneficia de dreptul de a se strămuta, 48 de familii care nu dispuneau de mijloace financiare și 26 de familii ce nu aveau în familie suficiente brațe de muncă nu puteau beneficia de dreptul de a se strămuta.

În plus, Administrația Gubernială, în baza examinării dosarului, a constatat că, din numărul celor 11 familii care au primit dreptul de a se strămuta în regiunea Amur, nici una nu și-a trimis reprezentanții săi în Siberia, pentru a selecta lotul de pământ și a primi consimțământul obștilor sătești de acolo. Însă persoanele respective puteau să se folosească de acest drept, după care, împreună cu familiile lor puteau să se strămute la noul loc de trai. Cât privește corespondența cu țăranul Gheorghe Gaina și ceilalți 29 de țărani, aceasta a fost terminată, iar demersul celorlalți țărani a fost respins [34].

La 16 septembrie 1902, cetățenii de onoare, frații Andrei și Teodor Cemortan, locuitori ai satului Tabani, plasa Briceni, județul Hotin, prezentau o recipisă în scris instituțiilor guberniale că sunt familiarizați cu dispoziția șefului sectorului 5 al județului Hotin, din 2 septembrie 1902, privind interzicerea de a se strămuta în regiunea Amur, iar la 28 septembrie, șeful sectorului 5 al județului Hotin raporta Administrației Guberniale că, în urma dispoziției din 3 august, a pus la dispoziția instituției 3 recipise (15 și 23 august, 16 septembrie) ale locuitorilor satului Tabani Dumitru Chicaroș și ale altor locuitori din numărul celor 138, despre deciziile Administrației Guberniale privind cererea lor de a se strămuta în regiunea Amur, demonstrând prin aceasta că au luat cunoștință de decizia instituției[35].

[34] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3381, f. 151-151 verso.
[35] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3381, f. 152-155.

Care a fost soarta acestor 11 familii de ţărani din satul Tabani, ce au primit permisiunea de a se strămuta în regiunea Amur? Au plecat sau au rămas în sat? Să luăm pe primul din ţăranii incluşi în lista prezentată de Administraţia Gubernială, Dumitru Vasile Chicaroş, de 48 de ani, care avea 3 feciori: George (24 ani), Pentelei (16 ani), Gavriil (13 ani), soţia Ecaterina Ion (44 ani) şi 2 fiice gemene: Nadejda şi Elisaveta (6 ani)[36] şi să-l căutăm în registrele parohiale de stare civilă (compartimentul cei născuţi) pentru anii 1902-1920, pe care le avem la dispoziţie. Însă fără rezultat.

Al doilea din această listă era ţăranul Vasile Grigore Rusnac, de 53 de ani, care avea 2 feciori: Dumitru (24 ani) şi Pentelei (17 ani), soţia Xenia Nichifor (44 ani) şi 2 fiice: Maria (20 de ani) şi Anna (11 ani)[37], pe care, la fel, nu-l regăsim în registrele parohiale pentru această perioadă de timp.

Al treilea din această listă era Nicolae Luchian Melniciuc, de 46 de ani, soţia Maria Ion (44 de ani), care aveau 3 fiice: Ecaterina (17 ani), Elena (15 ani) şi Domnica (9 ani)[38], pe care, la fel, nu-l regăsim în registrele parohiale pentru aceeaşi perioadă de timp.

Toţi trei ar fi putut să plece, ca şi ceilalţi consăteni ai lor, care au primit permisiunea, împreună cu familiile, de a se strămuta în regiunea Amur. Însă, dacă ţinem cont de vârsta pe care o aveau cei trei ţărani – 48, 53 şi 46 de ani –, s-ar fi putut întâmpla să nu mai fi fost invitaţi la botezul copiilor rudelor, prietenilor, vecinilor sau, în general, al sătenilor şi, poate, n-au mai născut copii, având deja unul 5, altul 4, iar celălalt 3 copii, analiza făcându-se de noi doar folosind compartimentul celor născuţi al registrelor parohiale. Un studiu mai detaliat al istoriei acestor 11 familii de ţărani, care au primit aprobarea de a se strămuta în Siberia, folosind şi celelalte două compartimente ale registrelor parohiale – cei cununaţi şi cei decedaţi –, dar şi alte izvoare de arhivă, ne va permite să rezolvăm şi această problemă şi să răspundem corect la această întrebare.

Concluzii

Documentele de epocă în care este abordat subiectul pus în discuţie în cadrul acestui articol atestă că aplicarea în viaţă a Regulamentul agrar din 14 iulie 1868, în special repartizarea loturilor de pământ şi modalitatea de împroprietărire, în diferite localităţi ale Basarabiei, inclusiv satul Tabani, judeţul Hotin, a fost un lucru dificil, a necesitat timp şi efort, atât din partea ţăranilor, cât şi din partea administraţiei judeţene, regionale şi imperiale. Problema a apărut nu doar din cauza interpretării eronate a Regulamentului agrar din 1868, dar şi din cauza că unii proprietari funciari nu s-au conformat dispoziţiilor regionale şi imperiale, păstrându-şi în proprietate cea mai bună parte a moşiei, beneficiind de acest drept regulamentar, alegându-şi cele mai fertile şi mănoase loturi, amplasarea geografică cea mai favorabilă a moşiei, iar în unele cazuri, n-au inclus, sub diferite pretexte, o parte din terenuri în componenţa moşiei, pentru a fi repartizate ţăranilor. Exemplu elocvent, în acest sens, este tentativa ţăranilor din satul Tabani, judeţul Hotin, de a primi în folosinţă lotul deplin de pământ în mărime de 8 desetine, prezentând pe parcursul anilor plângeri şi cereri în diferite instanţe judeţene, regionale şi imperiale, în care solicitau soluţionarea problemelor legate de repartizarea loturilor de pământ, care, convenţional, pot fi compartimentate, cu mici întreruperi, în patru mari etape, începând cu 15 martie 1871 şi terminând cu 25 aprilie 1913.

Prin urmare, într-o perioadă de timp de cca 45 de ani de la data enunţării reformei agrare la 14 iulie 1868, ţăranii din satul Tabani, judeţul Hotin, timp de 17 ani au fost într-o corespondenţă permanentă şi insistentă cu instituţiile judeţene, regionale şi imperiale în încercarea de a-şi rezolva problemele legate de modul şi specificul înzestrării lor cu pământ şi 28 de ani – în situaţie de repaus relativ. În pofida curajului şi dârzeniei, a insistenţei şi perseverenţei, tentativa ţăranilor de a primi un lot de pământ de 8 desetine, stipulat în Regulament, nu s-a încununat cu succes. Ca urmare, începând cu vara anului 1902, începe o nouă etapă în istoria sătenilor, când, la 31 mai, 59 (60) de familii, iar la 19 iunie , 140 de familii perfectează listele şi depun cereri pentru a se strămuta în regiunea Amur, Rusia, în căutare de pământ. Dreptul ţăranilor de a se strămuta în regiunea Amur, aprobat de Administraţia Gubernială în şedinţele din 18 iunie 1902, a fost satisfăcut doar pentru 14 familii din cele 59 şi, prin decizia din 27 iulie 1902 – doar pentru 11 familii, din cele 140, care au depus cereri de a se strămuta.

[36] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3381, f. 12 verso.
[37] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3381, f. 16 verso.
[38] ANA, F. 329, inv. 3, d. 3381, f. 22 verso.

Cercetările ulterioare ne vor permite să stabilim cu certitudine care din aceste familii au beneficiat de dreptul de a se strămuta în regiunea Amur, Rusia. Cercetările preventive la acest subiect ne permit să constatăm că mulţi din ţăranii care au manifestat dorinţa de a se strămuta în Siberia, din varii motive, nu s-au mai folosit de acest drept, regăsindu-se ulterior în registrele parohiale şi alte documente de epocă.

Totuși, listele perfectate de administraţia locală, cât şi întreaga corespondenţă dintre instituţiile judeţene, guberniale şi imperiale privind strămutarea cu traiul a ţăranilor basarabeni în diferite regiuni ale Rusiei, în căutare de pământ, constituie un izvor necesar şi important în studierea schimbărilor care au avut loc în satul basarabean după aplicarea în viaţă a reformelor liberale din anii ’60-’70 ai secolului al XIX-lea, în general, şi în studierea istoriei locale – în mod special.

Bibliografie

Bolduma 2020a: V. Bolduma, Emigraţia populaţiei din Basarabia în Caucaz, Crimeea şi în Nordul Mării Negre (anii ’40-’80 ai secolului al XIX-lea). Studia Universitatis Moldaviae. Seria „Ştiinţe umanistice” 1 (134), 2020, 141-152.

Bolduma 2020b: V. Bolduma, Emigraţia populaţiei din Basarabia în Caucaz, Crimeea şi Dobrogea (anii ’90 ai secolului al XIX-lea). In: Collegium Mediense, vol. X, Comunicări ştiinţifice, XIX (Mediaş 2020), 50-54.

Bolduma 2020c: V. Bolduma, Emigraţia populaţiei din Basarabia în Caucaz, Crimeea şi nordul Mării Negre (anii ’70-’90 ai secolului al XIX-lea). Tyragetia s.n. XIV/2, 2020, 185-200.

Breban 1992: V. Breban, Dicţionar general al limbii române, vol. I (Bucureşti 1992).

Ciubotaru 2012: N. Ciubotaru, Fenomenul migraţiei ţăranilor basarabeni în regiunile îndepărtate ale Rusiei în secolul XIX – încep. secolului XX. In: Probleme ale ştiinţelor socio-umane şi modernizării învăţământului, vol. 3 (Chişinău 2012), 58-64.

Jarcuţchi 2005: I. Jarcuţchi, Unele considerente privind migrarea ţăranilor din judeţul Tiraspol în Siberia la finele secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. Revista de Istorie a Moldovei 4, 2005, 96-109.

Scutelnic 2007: V. Scutelnic, Migraţiunea ţăranilor din Basarabia în Caucaz, Kuban, Siberia şi Extremul Orient (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea). In: Destin Românesc, nr. 3-4 (Chişinău 2007), 115-132.

Scutelnic 2008: V. Scutelnic, Legislaţia imigraţionistă rusă şi exodul populaţiei basarabene la finele secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea. Revista de Istorie a Moldovei 3, 2008, 107-113.

Tomuleț 2014: V. Tomuleț, Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituţii, regulamente, termeni). Ediţia III-a, revăzută şi adăugită (Iaşi 2014).

Tomuleț 2023a: V. Tomuleț, Revolta ţăranilor din satul Tabani, judeţul Hotin în legătură cu aplicarea reformei agrare din 14 iulie 1868.). Tyragetia s.n. XVII/2, 2023, 153-174.

Tomuleț 2023b: V. Tomuleț, O primă tentativă de emigrare a ţăranilor din satul Tabani, judeţul Hotin în regiunea Amur, Imperiul Rus (1902). In: (Eds. V. Ursu, L. Noroc) Cercetarea istorică şi culturologică în spaţiul unitar european: paradigme, realităţi, perspective. In Honorem Valentina Enache (Chişinău: centrul Editorial-Poligrafic al UPS „Ion Creangă” 2023), 80-109.

Гросул, Будак 1956: Я.С. Гросул, И.Г. Будак, Крестьянская реформа 60-70 годов в. XIX в Бессарабии (Кишинев 1956).

ПСЗРИ 1862: Полное собрание законов Российской империи (собрание II), т. XXXV, 1860, отд. второе, №36298 (Санкт-Петербург 1862), 224-226.

ПСЗРИ 1863: Полное собрание законов Российской империи (собрание II), т. XXXVI, 1861, отд. первое, №36928, 6198 (Санкт-Петербург 1863), 682-685.

ПСЗРИ 1865: Полное собрание законов Российской империи, (собрание II), т. XXXVII, 1862, отд. первое, №38256 (Санкт-Петербург 1865), 406-425.

ПСЗРИ 1868: Полное собрание законов Российской империи (собрание II), т. XLI, 1868, отд. первое, №43093 (Санкт-Петербург 18862), 237-242.

ПСЗРИ 1886: Полное собрание законов Российской империи (собрание III), т. II, 1882, отд. третье, №633 (Санкт-Петербург 1886), 26-27.

ПСЗРИ 1889: Полное собрание законов Российской империи (собрание III), т. IX, 1889, №6198 (Санкт-Петербург 1891), 535-538.

ПСЗРИ 1895: Полное собрание законов Российской империи (собрание III), т. XII, 1892, №8755 (Санкт-Петербург 1895), 477-478.

ПСЗРИ 1899a: Полное собрание законов Российской империи (собрание III), т. XVI, 1896, отд. первое, №12777 (Санкт-Петербург 1899), 289-290.

ПСЗРИ 1899b: Полное собрание законов Российской империи (собрание III), т. XVI, 1896, отд. первое, №13464 (Санкт-Петербург 1899), 740-741.

Ремнев 2004: А. Ремнев, Выдвинуть Россию в Сибирь. Империя и русская колонизация второй половины XIX – начала XX века. В сб.: Новая имперская история постсоветского пространства. Сборник статей (Казань 2004), 223-242.

Уманец 1884: Ф.М. Уманец, Колонизация свободных земель России (Санкт-Петербург 1884).

Яковенко 1999: И.Г. Яковенко, Российское государство: национальные интересы, границы, перспективы (Новосибирск 1999).

A new attempt by peasants from the village of Tabani, Khotyn Uyezd, to resettle in the Amur region of the Russian Empire (July 3, 1902)

Keywords: Tabani, Bessarabia, Russian Empire, reform, resettlement, peasants.

Abstract: The article examines the consequences of changes in the life of peasants in the village of Tabani, Khotyn district, after the July 14, 1868 decree on allocating land to the peasants of Bessarabia. The owner of the Tabani estate did not want to fully comply with the provisions of the law, retaining the best plots of land in his property. Trying to achieve a fair distribution of land plots and receive the 8 desyatinas per family they were entitled to, peasants for many years, from March 15, 1871 to April 25, 1913, filed complaints and petitions to various authorities. This period can be divided into four stages.

Desperate to solve this problem and receive land plots in Bessarabia, 59 (60) families on May 31, 1902, and 140 families on June 19 of the same year submitted petitions for resettlement to the Amur region of the Russian Empire. The decision on the right of peasants to resettle to Siberia was made at a meeting of the Bessarabia Governorate Office on June 18, 1902, but only 14 families out of 59 received permission to move, and on July 27, 1902, another 11 families out of 140 who wished were allowed to move.

Further research will allow us to determine which families received the right to resettle in the Amur region. It should be mentioned that many of the peasants who expressed a desire to move to Siberia and received permission to do so did not exercise their right for various reasons, and we find their names in later population lists and other archival documents.

Новая попытка переселения крестьян из села Табаны Хотинского уезда в Амурскую область Российской империи (3 июля 1902 г.)

Ключевые слова: Табаны, Бессарабия, Российская империя, реформа, переселение, крестьяне.

Резюме: В статье рассматриваются последствия изменений в жизни крестьян села Табаны Хотинского уезда после издания 14 июля 1868 указа о наделении крестьян Бессарабии землей. Владелец поместья Табаны не желал в полной мере соблюдать положения закона, сохраняя в своей собственности лучшие земельные наделы. Пытаясь добиться справедливого распределения земельных участков и получить положенные им 8 десятин на семью, крестьяне на протяжении многих лет, с 15 марта 1871 года по 25 апреля 1913 года, обращались с жалобами и ходатайствами в различные инстанции. Этот период можно условно разделить на четыре этапа.

Отчаявшись решить эту проблему и получить земельные наделы в Бессарабии, 31 мая 1902 года – 59 (60) семей, а 19 июня того же года – 140 семей подают прошения о переселении в Амурскую область Российской империи. Решение о праве крестьян на переселение в Сибирь было принято на заседании Бессарабского губернского присутствия 18 июня 1902 года, но разрешение на переезд тогда получили только 14 семей из 59, а 27 июля 1902 года переселиться было позволено еще 11 семьям из 140 желавших.

Дальнейшие исследования позволит нам определить, какие семьи получали право на переселение в Амурскую область. Следует упомянуть, что многие из крестьян, изъявивших желание переселиться в Сибирь и получивших на это разрешение, по разным причинам не воспользовались своим правом, и их имена мы находим в более поздних списках населения и других архивных документах.

10.05.2024

Dr. hab. Valentin Tomuleț, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-4696-2064, e-mail: tomuletvalentin@yahoo.ro

CORESPONDENȚĂ INEDITĂ DIN COLECȚIA „IORGA – PIPPIDI": REGELE CAROL AL II-LEA ȘI NICOLAE IORGA

Cristina Păiușan

Cuvinte-cheie: Nicolae Iorga, regele Carol al II-lea, scrisori, Colecţia „Iorga – Pippidi", donaţie, conflicte, istoric, politică.

În Anul Centenar 2018, a început istoria Colecţiei „Iorga – Pippidi", moment în care domnul profesor universitar dr. Andrei Pippidi, nepot al marelui istoric Nicolae Iorga, a donat Muzeului Naţional de Istorie a României (MNIR) 27 de bunuri de patrimoniu din perioada organizării Sfatului Ţării şi apoi a Unirii Basarabiei cu Regatul Român. Aceste documente adnotate de către marele istoric au fost expuse cu prilejul donaţiei, în septembrie 2018, iar apoi disponibile on-line în proiectul Muzeul Virtual al Unirii (www.mvu.ro).

La aniversarea a 150-a de la naşterea marelui savant, în anul 2021, domnul profesor Andrei Pippidi a făcut cea mai importantă donaţie din istoria de peste cinci decenii a muzeului naţional, donaţie cu ajutorul căreia s-a realizat expoziţia „Nicolae Iorga – 150 de ani de la naştere"[1], demers cultural de succes, care a călătorit, din anul 2022, de la Bucureşti la Piatra Neamţ, Vaslui, Călăraşi, Iaşi şi, în acest an, la Alba Iulia.

Onorând donaţia din istoria muzeului şi actul de generozitate al donatorului, promovăm bunurile de patrimoniu cu o valoare inestimabilă şi introducem în circuitul istoric documente valoroase.

Pentru articolul de faţă am ales corespondenţa dintre principele, apoi regele Carol al II-lea şi Nicolae Iorga, pentru a pune în valoare aceste documente importante pentru istoria naţională, urmărind relaţia aproape filială dintre ilustrul savant şi regele.

Prima întâlnire a lui Nicolae Iorga cu principesa Maria, însoţită de principele Carol şi principesa Elisabeta a fost la Iaşi, la inaugurarea statuii lui Mihail Kogălniceanu (28 septembrie 1911). Cu prilejul acela, Maria a cerut lămuriri cu privire la Biserica „Sfântul Sava", iar istoricul a fost cel care i le-a oferit: „... spre uimirea generală, prinţesa mi-a cerut s-o conduc a doua zi la biserică. Am făcut-o, punând pe birjarul lipovan ca la Golia să taie bălăriile, pentru a permite intrarea în lăcaş, şi am putut vedea cu ce siguranţă prinţesa şi cei doi copii mai mari care o întovărăşau şi care criticau aşa de liber dezordinea şi murdăria ce se ascundeau în dosul potemchiniadei primirilor oficiale, merg către ceea ce e în adevărat frumos. La vechea Mitropolie am intervenit pentru ca părintele Pimen să ofere, din rămăşiţele bisericii Sf. Nicolae, un fragment de frescă, un încântător înger, pentru palatul din Cotroceni, şi am împrumutat la Sf. Sava pe numele meu talerul de argint al lui Dabija-vodă, care a fost modelul pentru noua veselă a Prinţesei [...]. De atunci s-au păstrat legături care mi-au fost deosebit de preţioase" (Iorga 1972, 422-423).

Istoricul a păstrat legătură şi cu principele Carol, căruia îi trimitea constant cărţile publicate. Într-o primă epistolă, păstrată în Colecţia „Iorga – Pippidi" a muzeului, principele Carol scria: „Am primit cu bucurie deosebită cărţile cari mi le-aţi trimes. Şi pentru cari vă mulţumesc foarte mult. Mai cu seamă studiul despre femeile în trecutul nostru îl voi citi cu mare interes. Am văzut cu mare plăcere că aţi scris în această carte (Iorga 1910) istoria soţiei lui Ieremie-Vodă a cărei păr l-am văzut acuma doi ani la monastirea Suceviţa, Carol" (*Anexa 1*).

În anul 1912, Carol a participat la Cursurile Universităţii Populare de la Vălenii de Munte, trimis fiind de bunicul său, regele Carol I, pentru a învăţa istoria naţională. Despre acest eveniment aminteşte în treacăt Catinca Iorga, soţia savantului, în jurnalul scris în anul 1930: „am fost la Văleni, cu ocazia venirii principelui Carol în 1912", fără a povesti despre vizită şi alte impresii cu privire la principe. Era începutul unei

[1] Mulţumim Institutului de Istorie „Nicolae Iorga", Universităţii Bucureşti, Arhivelor Naţionale ale României şi Arhivelor Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Străine pentru participarea cu obiecte, documente şi fotografii la această expoziţie-eveniment.

relaţii filiale, care s-a transformat, cu timpul, în susţinerea unui principe ce a dezertat nu doar din armata română, ci şi de la îndatoririle sale regale.

Cea de-a doua epistolă a fost trimisă în ianuarie 1914, expediată din Gara de Nord, în momentul în care principele pleca cu familia spre Sigmaringen. La 27 decembrie 1913 se stinsese Antonia de Saxa-Coburg, mama principelui Ferdinand, la vârsta de 68 ani. O parte din familia regală pleacă la înmormântare, iar principele Carol se scuza:

„Scumpe Domnule Iorga,

Cu deosebită plăcere am primit, ca primă salutare a anului nou, cărţile cari mi le-aţi trimes. Mai ales cursul de istorie care-mi aminteşte un timp atât de frumos şi de plăcut petrecut cu o parte a studenţimei române[2]. Dacă n-am putut să vă văd toamna aceasta, să nu credeţi că e din rea voinţă, dintr-un nenorocit concurs de circumstanţe nedependente de voinţa mea. Tocmai în ziua plecării mele la Sigmaringen, din cauza doliului, părinţii mei aveau intenţiunea de a vă pofti la masă. Încă o dată mulţumescu-vă pentru interesante cărţi, vă urez un an fericit şi o deplină sănătate, Carol" (*Anexa 2*).

Istoricul avea bune relaţii cu copiii familiei regale, cultivându-le dragostea pentru istoria neamului românesc, trimiţându-le fiecăruia în parte cărţi, reviste şi cărţi poştale frumos ilustrate. Elisabeta, Carol, Mignon, Nicolae şi Ileana primeau în dar fiecare volumele istoricului şi-i mulţumeau prin scrisori şi cărţi poştale[3]. Invitaţiile la Văleni erau anuale, onorate din când în când de membrii familiei regale.

Profesorul îi invita şi la deschiderea anuală a cursurilor sale de la Facultatea de Litere a Universităţii Bucureşti. În scurta scrisoare din 29 octombrie 1915, principele Carol îşi scuza absenţa: „Scumpe Domnule Iorga,

Azi seară am primit telegrama prin care m-aţi poftit la deschiderea cursurilor de istorie. Cu cel mai mare drag aş fi răspuns la această chemare, dar tocmai în astă seară sunt aşa de ocupat încât nu pot veni. Aş fi dorit cu atât mai mult să viu cu cât am păstrat cea mai frumoasă amintire de la cursurile Dvoastră. Carol" (*Anexa 3*).

Bunele relaţii au continuat cu unele sincope datorate turbulenţelor din viaţa politică românească. Regele Ferdinand îl preţuia pe marele istoric, dar nu i-a oferit niciodată vreun credit în calitatea sa de om politic şi lider de partid. În anul 1922, conflictul a izbucnit după chemarea la putere a liberalilor, ignorându-l din nou, Iorga s-a revoltat. La 19 ianuarie 1922, regina Maria nota: „Iorga este furios şi declară că regele şi-a vândut sufletul liberalilor şi mi-a comunicat că el şi ai lui nu vor veni la botez. Ce bătrân nebun şi pătimaş!" Familia Iorga nu a participat la botezul principelui Mihai din 22 ianuarie 1922, spre dezamăgirea principelui Carol.

După câteva săptămâni, acesta îi scria profesorului: „Iubite domnule Iorga, la scrisoarea ce mi-aţi trimis-o cu prilejul botezului n-am răspuns, căci după câte am priceput hotărârea era irevocabilă, cu toate că nu vedeam ce legătură are politica cu o serbare de familie. Nu voiu spune astăzi decât că pe mine unul, care doresc să văd această ţară făcând progrese pe terenul civilizaţiunei, această manifestaţie a moravurilor politice m-a mâhnit adânc. Dar acesta este terenul politic. Să trecem la chestiunile culturale. Azi după masă, la orele 5 are loc o nouă şedinţă al (sic!) Consiliului Superior Cultural. Cum sunteţi unul dintre fruntaşii culturali ai ţării, vă rog din adâncul inimei, să veniţi. Măcar pe acest teren să fim cu toţii uniţi. Prezenţa Profesorului şi al omului de ştiinţă ar reuşi să înlăture mâhnirea pricinuită de Iorga om politic. Contez mult pe sufletul Apostolului şi dragostea ce ne-o purtaţi. Carol" (*Anexa 4*).

Unificarea politică şi administrativă a ţării trebuia făcută alături de cea instituţională şi culturală. Astfel, au fost înfiinţate organizaţii şi fundaţii cu acoperire şi în provinciile unite cu Vechiul Regat, încercându-se o unire a manifestărilor culturale, cu ajutorul unor mari intelectuali ai vremii, între care conducea detaşat savantul Nicolae Iorga, a cărui notorietate făcea această unificare posibilă. Conştient de aceste lucruri şi cu multă diplomaţie, principele Carol îl cultiva pe Nicolae Iorga, numindu-l „Apostol" al neamului, şi făcea apel la sentimentele sale naţionale.

În spiritul aceleiaşi diplomaţii inteligente, principele îi trimitea savantului epistola din 24 octombrie 1922. De această dată, era vorba despre Fundaţia Culturală „Principele Carol", fundaţie înfiinţată de către regele Ferdinand I în anul 1921

[2] Este vorba de participarea principelui Carol la cursurile Universităţii Populare din Vălenii de Munte în vara anului 1912, alături de ceilalţi cursanţi, majoritatea veniţi din Transilvania, Basarabia şi Bucovina.

[3] Mare parte dintre acestea s-au păstrat şi sunt în arhiva Nicolae Iorga păstrată de Liliana Iorga-Pippidi şi apoi de Andrei Pippidi.

(Petrescu 2000, 271-276), având drept scop „ajutarea, susţinerea şi crearea faptelor de cultură".

Patronată direct de principele moştenitor care numea preşedintele, membrii de onoare şi conducerea executivă, fundaţia reprezenta o responsabilitate pentru Carol, iar activitatea era girată de personalităţi ale vieţii culturale româneşti.

Fondurile Fundaţiei Culturale „Principele Carol" proveneau din subvenţii de stat, donaţii şi venituri proprii, iar la început implicarea principelui a fost directă. În epistola din Colecţia „Iorga – Pippidi", principele îi mulţumea savantului pentru sprijinul moral acordat şi, cu multă diplomaţie şi subliniindu-i latura de ctitor de instituţii culturale, îi cerea implicarea punctuală în activitatea acesteia, numindu-l membru de onoare şi responsabilizându-l în acest mod.

„Iubite Domnule profesor,

Pentru sprijinul moral acordat Fundaţiei Principele Carol vă fac cunoscut că sunteţi numit membru de onoare al ei. Am convingerea că bunele sentimente ale Domniei voastre vor rămâne pururi aceleaşi pentru Instituţia ieşită din însuşi spiritul Domniei Voastre. Sprijinindu-ne pe noi, sprijiniţi spiritul Dvoastră. Oricât de bine şi de pozitiv s-ar lucra la această Instituţie, creată din dragoste de oameni şi condusă cu gând curat, e necesar ca Dvoastră, suflet creator de curente şi de fapte, să o sprijiniţi şi să o impuneţi conştiinţei publice. Ea aplică la viaţă comoara Domniei Voastre de idei. Sunt fericit, Domnule Profesor să vă am pururi sprijinitor şi consilier al meu în faptele de cultură constructivă, în tot ce întăreşte, umanizează şi ridică poporul.

Carol, Principe al României".

Scrisoarea principelui îl măgulea pe marele istoric şi folosea notorietatea acestuia pentru a introduce în circuitul cultural din Capitală şi din ţară o instituţie nouă, care purta numele principelui. Activitatea acesteia era, într-o oarecare măsură, similară cu cea a Ligii pentru Unitatea Culturală a tuturor Românilor[4] şi cu cea a ASTREI[5], asociaţii în care marele istoric era implicat sau chiar fondator. Cooptarea savantului era calea spre succes, iar principele i-o cere, numindu-l „consilier al meu în fapte de cultură constructivă" (*Anexa 5*).

Nicolae Iorga a avut, fără îndoială, o slăbiciune pentru Carol, apărându-l atunci când acesta renunţase la prerogativele de moştenitor al tronului şi plecase în exil alături de Elena Lupescu. I-a iertat ani de zile derapajele, dezertările şi comportamentul nedemn de un viitor rege.

Principele, apoi regele a profitat de această slăbiciune, de afecţiunea şi încrederea investită de savant în cel pe care-l credea un mare conducător, folosindu-l ca promotor al fundaţiei ce-i purta numele, apoi ca unul dintre cei mai vocali intelectuali şi oameni politici români care au susţinut Restauraţia, în anii 1927-1930, când Regenţa conducea statul român în numele regelui Mihai.

După renunţarea la prerogativele de moştenitor al tronului, a existat un moment critic în relaţiile principelui Carol cu Nicolae Iorga, când Carol i-a trimis o scrisoare jignitoare mentorului său. Scrisoarea a fost citită de către soţia istoricului, Catinca Iorga[6], care a refuzat să i-o dea soţului şi a fost trimisă înapoi, fără a fi în fapt citită de Iorga, dar însoţită de o scrisoare dură. Realizând greşeala, principele a revenit cu scrisori de scuze, dar momentul a rămas în amintirea familiei Iorga.

Campania de presă dusă de istoric în anii Regenţei l-a ajutat enorm pe principe să revină în ţară şi să devină cel de-al treilea rege al României.

Numirea lui Nicolae Iorga în fruntea unui guvern care reprezenta voinţa regelui, nu pe cea naţională a alegătorilor, a constituit o altă modalitate de a folosi notorietatea şi popularitatea „marelui Iorga" în folos personal. Guvernul Iorga-Argetoianu numit în cea mai grea perioadă a crizei economice ce cuprinsese, pe rând, toate ţările lumii, a fost un eşec al lui Nicolae Iorga, dar şi al regelui. Cu încredere, dar şi vanitate, savantul a pus la dispoziţia regelui un nume şi o notorietate clădite în zeci de ani de muncă, iar regele s-a folosit fără niciun regret de cel pe care-l numea mentorul său, încercând, astfel, o guvernare peste partidele politice.

Din perioada guvernării s-a păstrat scrisoarea trimisă de regele Carol al II-lea la 5 decembrie 1931.

[4] Liga Culturală – Liga pentru Unitatea Culturală a tuturor Românilor, a fost înfiinţată la Bucureşti în 1890, fiind o asociaţie activă în Vechiul Regat şi apoi şi în provinciile unite. Liga Culturală a fost condusă de către Nicolae Iorga între anii 1919 şi 1940.

[5] ASTRA şi Fundaţia şi-au desfăşurat activităţile în paralel, până la 15 februarie 1939, când prin Ordinul Circular 79/1939 care completa Art. 15 din Legea Serviciului Social, s-a luat decizia ca toate cercurile culturale ale ASTREI să se transforme în cămine culturale şi să-şi unească activitatea cu cele ale Fundaţiei „Principele Carol".

[6] Catinca - Ecaterina Iorga (1878-1941), născută Bogdan, profesoară cu studii la Budapesta, căsătorită cu Nicolae Iorga în februarie 1901. Au avut împreună şapte copii. Soţia a fost primul sfetnic, „ministru de Finanţe" al familiei, şi-a dedicat întreaga viaţă sprijinirii marelui savant, creşterii copiilor, traducerii de documente, în fapt soţului şi familiei.

„Scumpul meu Președinte de Consiliu,

Cu prilejul zilei de Sf. Nicolae, țin îndeosebi și pe această cale să v-aduc cele mai sincere și călduroase urări. Urările se îndreaptă atât către fostul meu dascăl, cât și către primul sfetnic al Tronului în aceste zile grele.

Dumnezeu să vă păstreze spre binele și progresul iubitei noastre Patrii. Cu cele mai deosebite sentimente de dragoste și de stimă, Carol" (*Anexa 6*).

Cu încredere, profesorul s-a lăsat folosit, ieșind stors și dezamăgit din experiența guvernării. Carol al II-lea și-a ascuns bine adevăratele opinii despre Iorga, care sunt notate însă în însemnările zilnice și care demonstrează disprețul cu care era privit marele savant și exprimările sale publice.

Înlăturat fără scrupule de rege de la guvernare, Nicolae Iorga a început o luptă pentru a demonstra că eșecul guvernării sale nu se datora tarelor personale, ci lipsei de viziune a celui care a stat în spatele guvernului și permanentelor intrigi și afaceri făcute de Constantin Argetoianu. Și lupta se putea da doar cu condeiul în mână – „arma" lui Nicolae Iorga (Țurlea 2001, 17).

Această „armă" a fost folosită de către istoric pentru a prezenta relația sa cu regele Carol al II-lea, cu C. Argetoianu, dar și încercările sale de a avea inițiative benefice românilor în timpul guvernării. Lucrarea *Supt trei regi,* apărută în anul 1932, una dintre cele mai citite lucrări scrise de istoric, trata succint guvernarea Iorga, vorbind despre încrederea investită de savant într-un rege care l-a folosit și l-a înlăturat și se încheia cu cuvintele: „Hulit pe nedrept și lovit de cine a avut mai mult bine de la dânsul, cel care a scris cu durere de la retragerea sa aceste pagini nu poate decât să repete, și cu acest prilej, același strigăt pe care-l scotea la proclamarea lui Carol al II-lea: <Să dea Dumnezeu să fie bine!> (Iorga 1932, 462).

Conștient de alura și popularitatea istoricului, regele Carol al II-lea și-a nuanțat atitudinea față de acesta și a pus Serviciul Siguranței să-i urmărească toate activitățile și să-i citească corespondența, cărțile, să-l supravegheze îndeaproape.

Ultima epistolă a acestui articol a fost trimisă de regele Carol în anul 1938 și reprezintă o somație la un act de nesupunere făcut de către Nicolae Iorga. Istoricul, numit Consilier Regal[7] (Ion 2020, 3, 49), a refuzat să apară la festivitățile academice, politice și la Palatul Regal îmbrăcat cu uniforma făcută după ideile regelui. Refuzul a făcut înconjurul țării, fiind luat drept un afront. Prietenii politici l-au avertizat că pot exista repercusiuni, mareșalul Palatului i-a cerut-o în scris, dar s-au lovit de un refuz.

În consecință, pentru a nu mări tensiunea într-o perioadă delicată, regele i-a scris personal, făcând apel la unitate împrejurul coroanei, la dragostea și credința care i-a dovedit-o timp de decenii.

„Iubite domnule Iorga,

Aș fi foarte mulțumit dacă la ocaziile prevăzute în protocol ați apărea și D-voastră în uniforma nouă prevăzută pentru Consilierii Regali.

În această vreme când este mai multă nevoie decât ori când să se arate în mod vădit unitatea de gândire și de simțire împrejurul coroanei, este bine ca această unitate să se manifeste și prin aceste forme exterioare. Sunt convins de înaltele Dvoastră sentimente de dragoste și credință! Sunt tot așa de convins că veți pricepe rolul acestor cuvinte. Carol" (*Anexa 7*).

În 1938, după procesul și asasinarea lui C. Zelea Codreanu, istoricul a primit nenumărate amenințări cu moartea, fiind făcut responsabil în calitatea sa de Consilier Regal. Răspundea astfel: „Eu, stimată doamnă, sunt un bătrân profesor de istorie, bolnav de reumatisme pe care nu vi le doresc și, cu numele consilier regal, n-am nici un amestec în nici un rost al Statului. Nu prezidez măcar un consiliu" (Țurlea 2001, 36).

Relația marelui istoric cu regele Carol al II-lea a rămas tensionată o lungă perioadă, Iorga considerându-se un sfetnic loial, care nu s-a dezis niciodată de regele pe care-l sprijinise cu tot bunul său renume, „sfetnicul niciodată ascultat" însă.

Ultima persoană pe care Carol al II-lea, care tocmai abdicase în favoarea fiului său Mihai, a chemat-o la Palat, înainte de a pleca din țară, a fost Nicolae Iorga. Și-a luat rămas bun, căutând o încurajare de la savant și o speranță că o nouă restaurație era posibilă. Nu s-au mai întâlnit niciodată.

Fiecare nou document cu privire la legăturile dintre Nicolae Iorga și regele Carol al II-lea își are însemnătatea sa, adăugând celor știute noi informații prețioase. Atunci când aceste documente inedite devin parte a patrimoniului național prin donarea lor, acest act de generozitate trebuie popularizat prin articole și studii.

[7] Nicolae Iorga a fost numit Consilier Regal prin Decret Regal la 30 martie 1938, membru în Consiliul de Coroană.

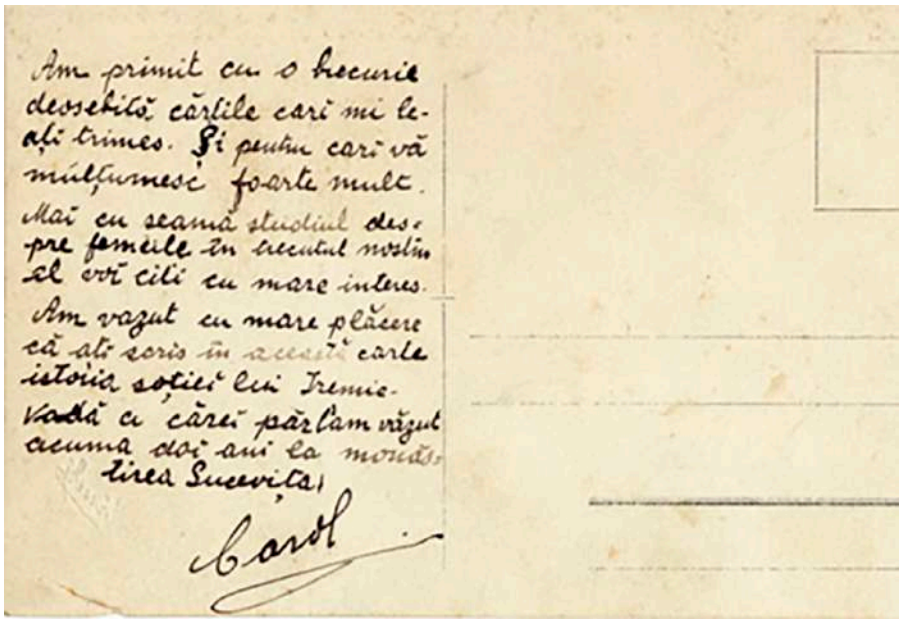

Am primit cu o bucurie deosebită cărțile cari mi le-ați trimes. Și pentru cari vă mulțumesc foarte mult. Mai cu seamă studiul despre femeile în trecutul nostru el voi citi cu mare interes. Am văzut cu mare plăcere că ați scris în această carte istoria soției lui Iremie. Vadă ce cărei păr l'am văzut acuma doi ani la mănăstirea Sucevița.

Carol

Anexa 1.

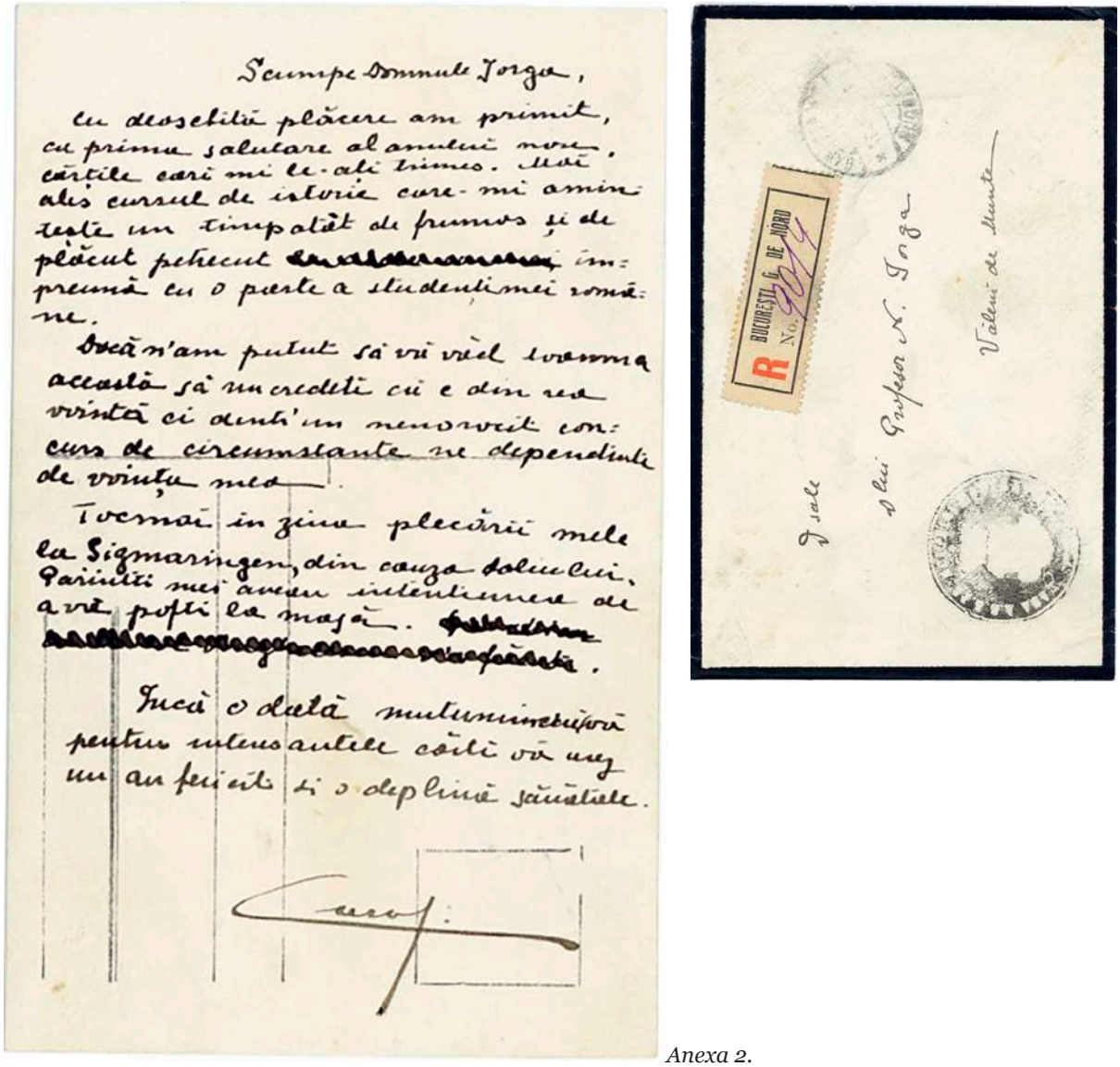

Scumpe Domnule Iorga,

Cu deosebită plăcere am primit, cu prima salutare al anului nou, cărțile cari mi le-ați trimes. Mai ales cursul de istorie care-mi amintește un timpatât de frumos și de plăcut petrecut ~~[illegible]~~ împreună cu o parte a studenții mei române.

Dacă n'am putut să vă văd toamna această să nu credeți că e din rea voință ci dintr'un nenorocit concurs de circumstanțe ne dependinte de voința mea.

Tocmai în ziua plecării mele la Sigmaringen, din cauza soliului. Părinții mei aveau intenționarea de a vă pofti la masă. ~~[illegible]~~.

Încă o dată mulțumindu-vă pentru interesantele cărți vă urez un an fericit și o deplină sănătate.

Carol

Anexa 2.

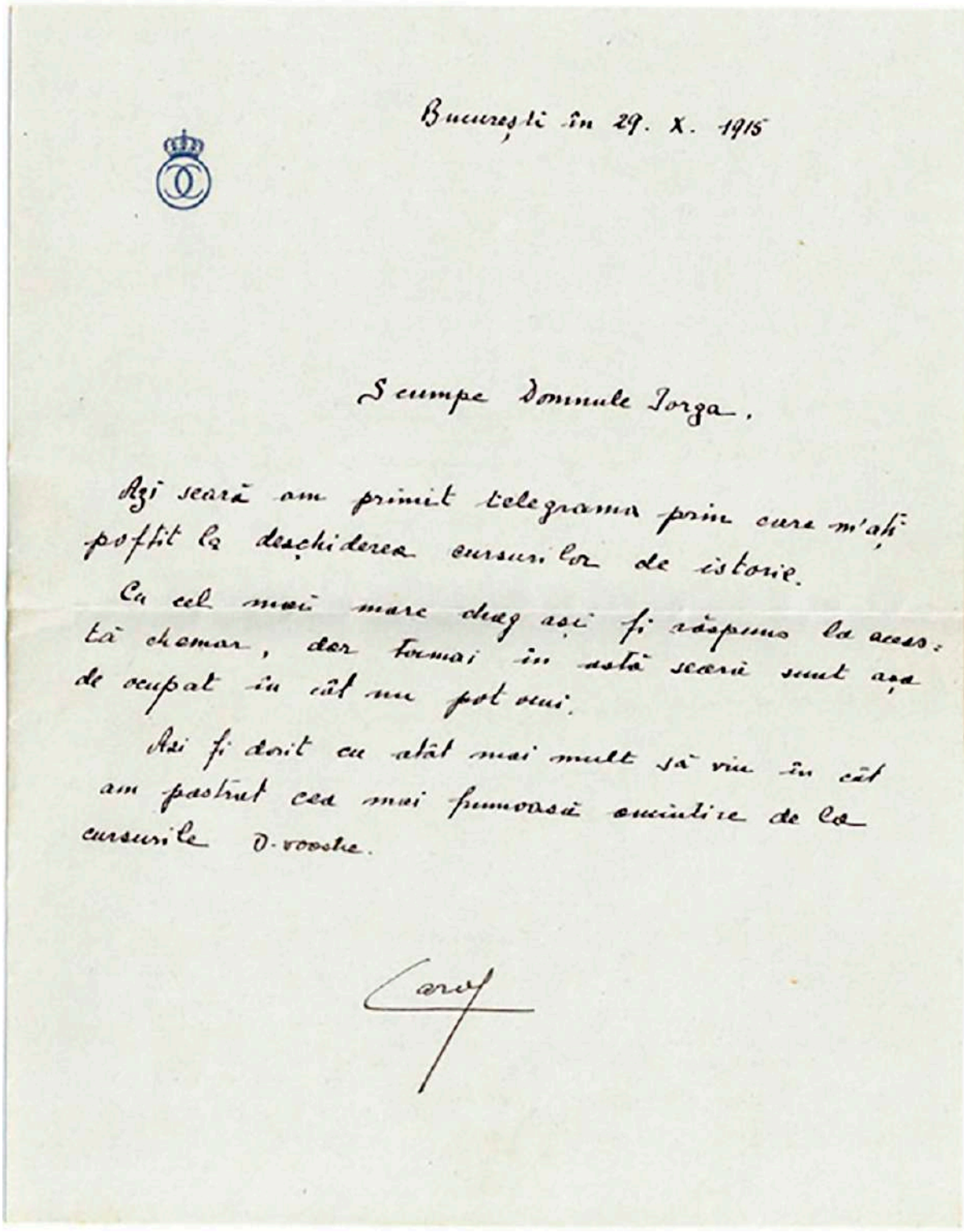

București în 29. X. 1915

Scumpe domnule Iorga,

Azi seară am primit telegrama prin care m'ați poftit la deschiderea cursurilor de istorie.

Ca cel mai mare drag aș fi răspuns la acest chemar, dar tocmai în astă seară sunt așa de ocupat în cât nu pot veni.

Aș fi dorit cu atât mai mult să viu în cât am pastrat cea mai frumoasă amintire de la cursurile D-voastre.

Carol

Anexa 3.

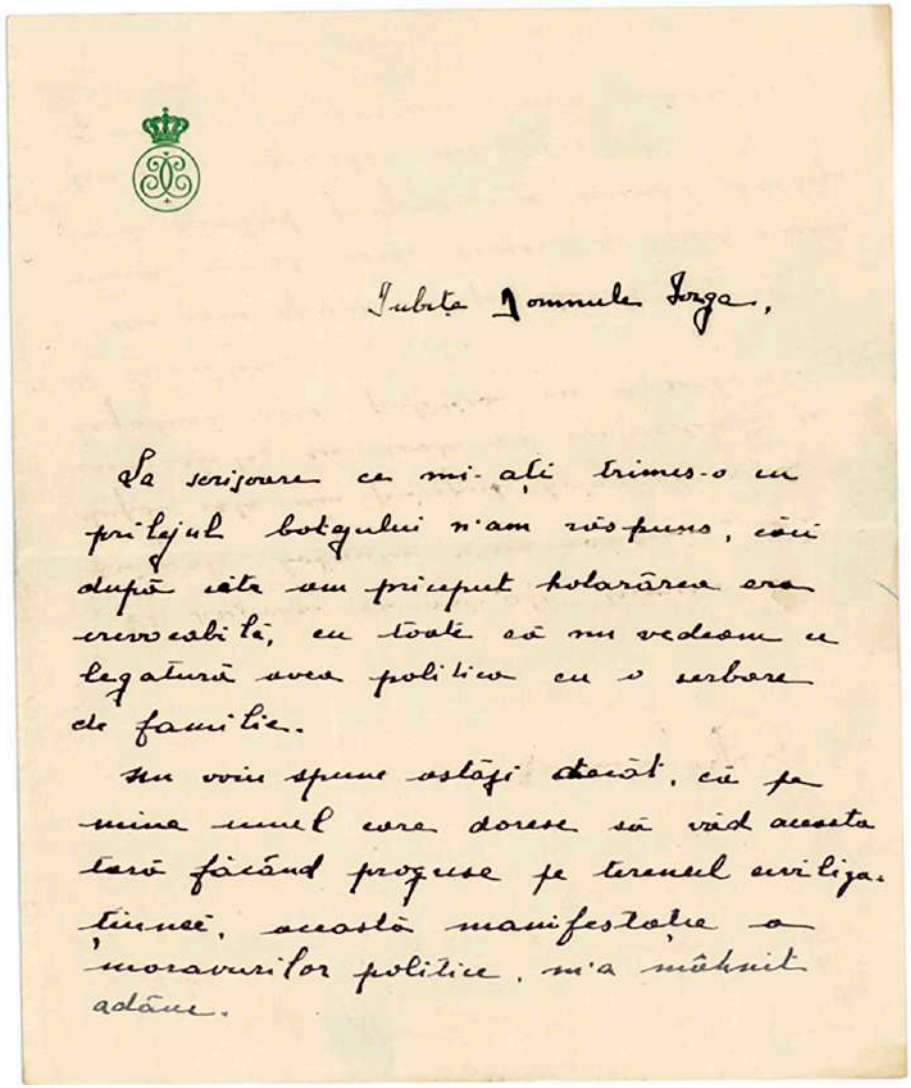

Iubite Domnule Iorga,

La scrisoare ce mi-ați trimes-o cu prilejul botezului n'am răspuns, căci după câte am priceput hotarârea era irevocabilă, cu toate că nu vedeam ce legătură avea politica cu o serbare de familie.

Nu voiu spune astăzi decât, că pe mine unul care doresc să văd aceasta țară făcând progrese pe terenul civilizațiunei, această manifestație a moravurilor politice, m'a mâhnit adânc.

Dar aceasta este terenul politic.

Sa tacem la chestiunile culturale.

Azi după masă la orele 5 are loc o nouă sedință al Consiliului superior cultural. Cum sunteți unul dintre fiuntașii culturali ai țării, va rog din adânul inimei să veniți.

Măcar pe acest teren să fiim cu toții uniți.

Prezentă Profesorului și al omului de știință Iorga, ar reuși să culature mâhnirea pricinuită de Iorga om politic

Conteg mult pe sufletul apostolului și dragostea ce ne-o purtați

Carol

Anexa 4.

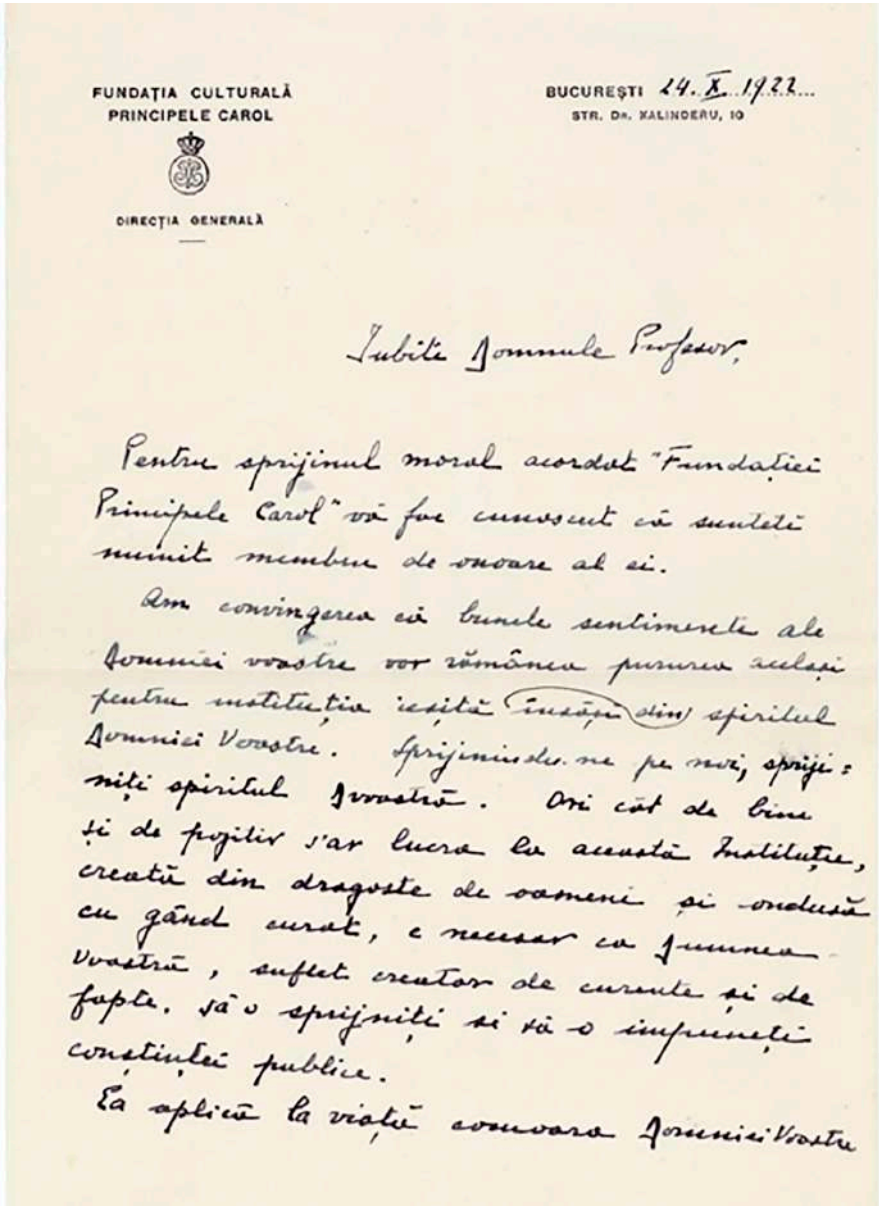

FUNDAȚIA CULTURALĂ
PRINCIPELE CAROL

DIRECȚIA GENERALĂ

BUCUREȘTI 24. X. 1922
STR. Dr. KALINDERU, 10

Iubite Domnule Profesor,

Pentru sprijinul moral acordat "Fundației Principele Carol" vă fac cunoscut că sunteți numit membru de onoare al ei.

Am convingerea că bunele sentimente ale Domniei voastre vor rămânea pururea aceleași pentru instituția ieșită (însăși din) spiritul Domniei Voastre. Sprijinindu-ne pe noi, sprijiniți spiritul Dvoastră. Ori cât de bine și de pozitiv s'ar lucra la această Instituție, creată din dragoste de oameni și condusă cu gând curat, e necesar ca Dumnea Voastră, suflet creator de curente și de fapte, să o sprijniți și să o impuneți conștiinței publice.

Ea aplică la viață comoara Domniei Voastre

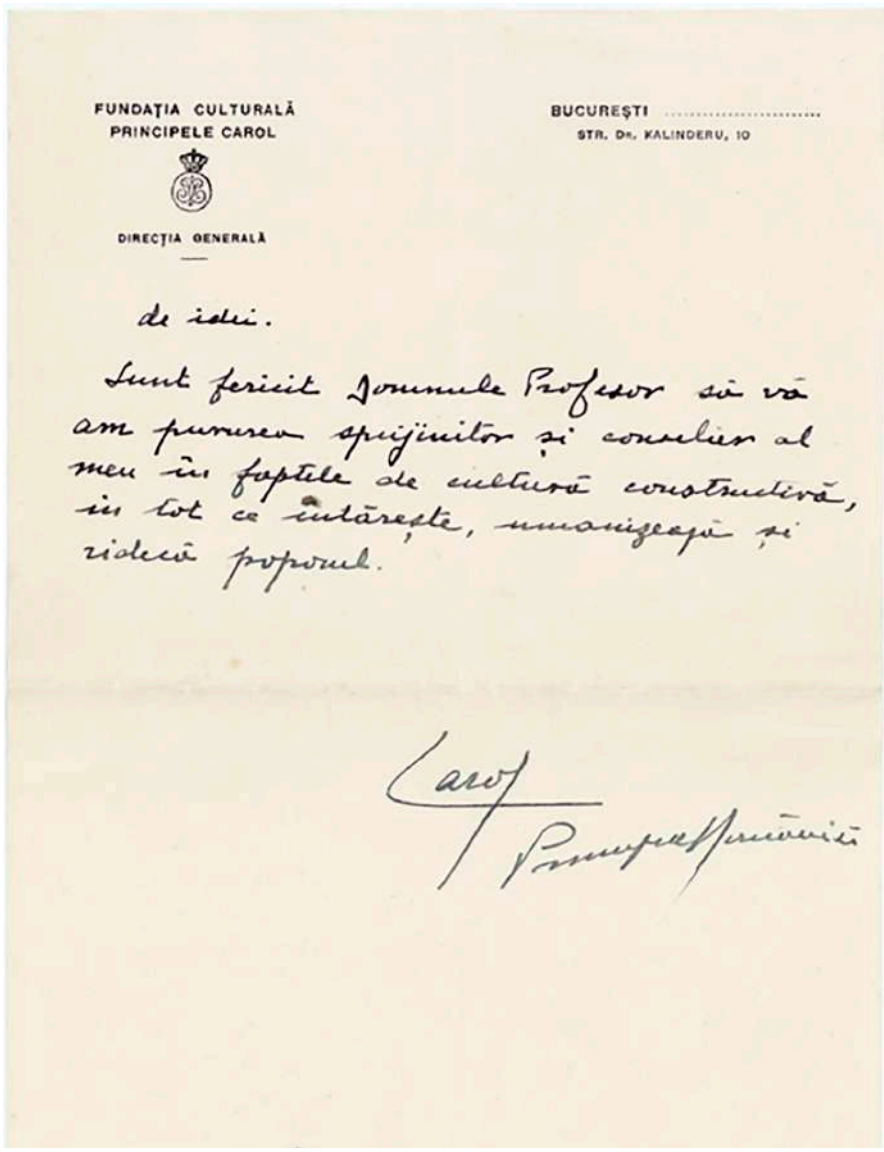

FUNDAȚIA CULTURALĂ
PRINCIPELE CAROL

DIRECȚIA GENERALĂ

BUCUREȘTI .....
STR. Dr. KALINDERU, 10

de idei.

Sunt fericit Domnule Profesor să vă am pururea sprijinitor și consilier al meu în faptele de cultură constructivă, în tot ce întărește, umanizează și ridică poporul.

Carol
Principele Românilor

Anexa 5.

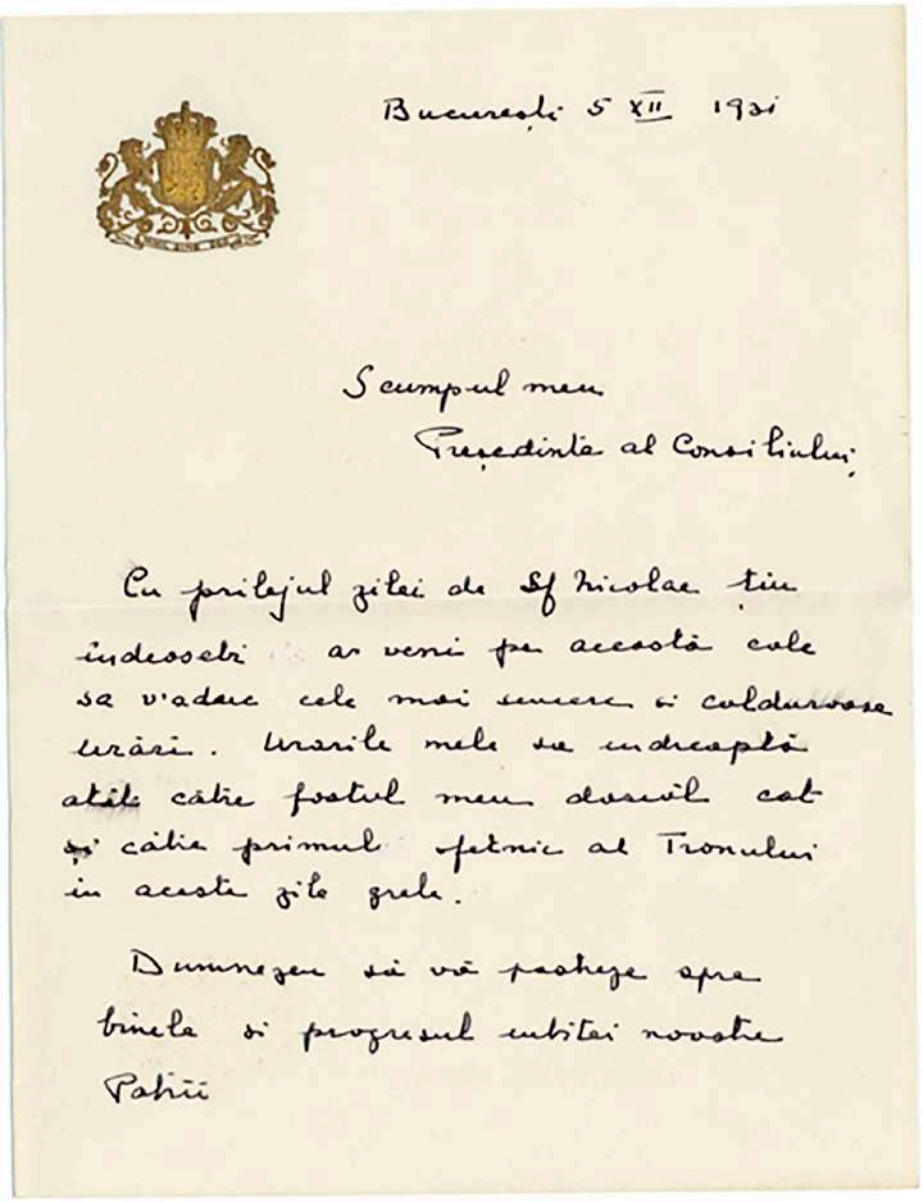

București 5 XII 1931

Scumpul meu
Președinte al Consiliului,

Cu prilejul zilei de Sf Nicolae tău
îndeosebi aș veni pe această cale
să-ți aduc cele mai sincere și calduroase
urări. Urările mele se îndreaptă
atât către fostul meu devotat cât
și către primul sfetnic al Tronului
în aceste zile grele.

Dumnezeu să vă păzească spre
binele și progresul iubitei noastre
Patrii

Cu cele mai deosebite sentimente
de dragoste și de stimă

Carol

Anexa 6.

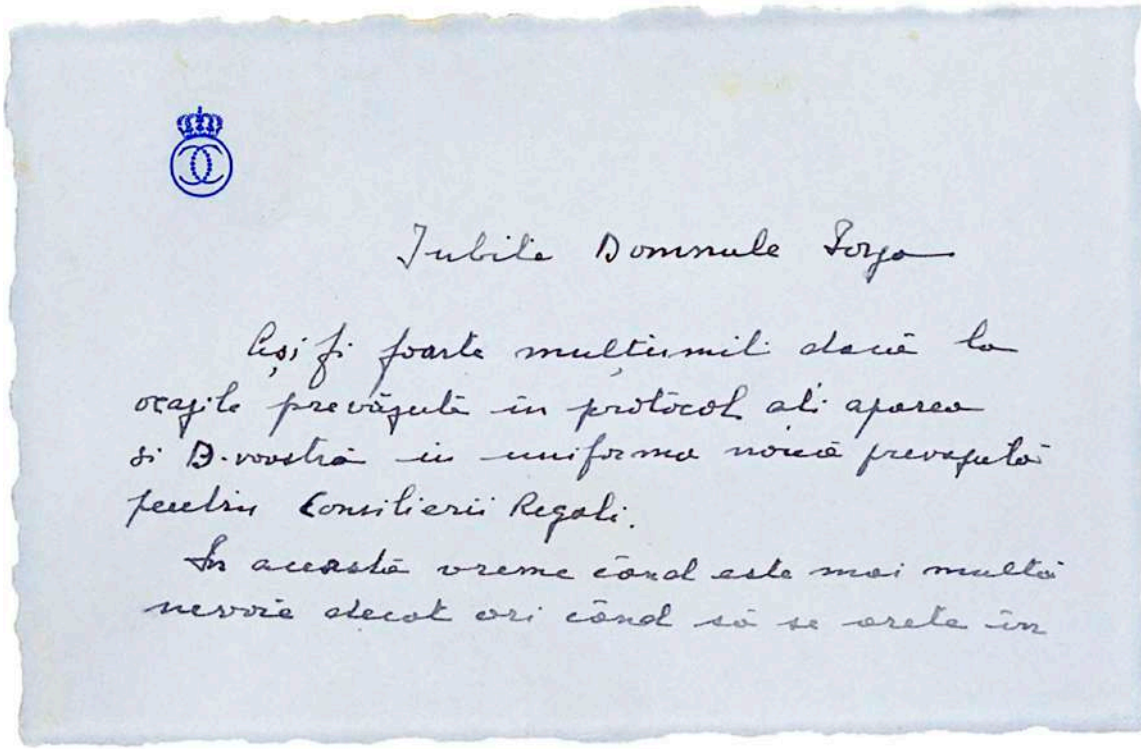

Iubite Domnule Iorga

Ași fi foarte mulțumit dacă la ocazile prevăzute în protocol ați aparea și D. voastră în uniforma nouă prevăzută pentru Consilierii Regali.

În această vreme când este mai multă nevoie decât ori când să se arete în

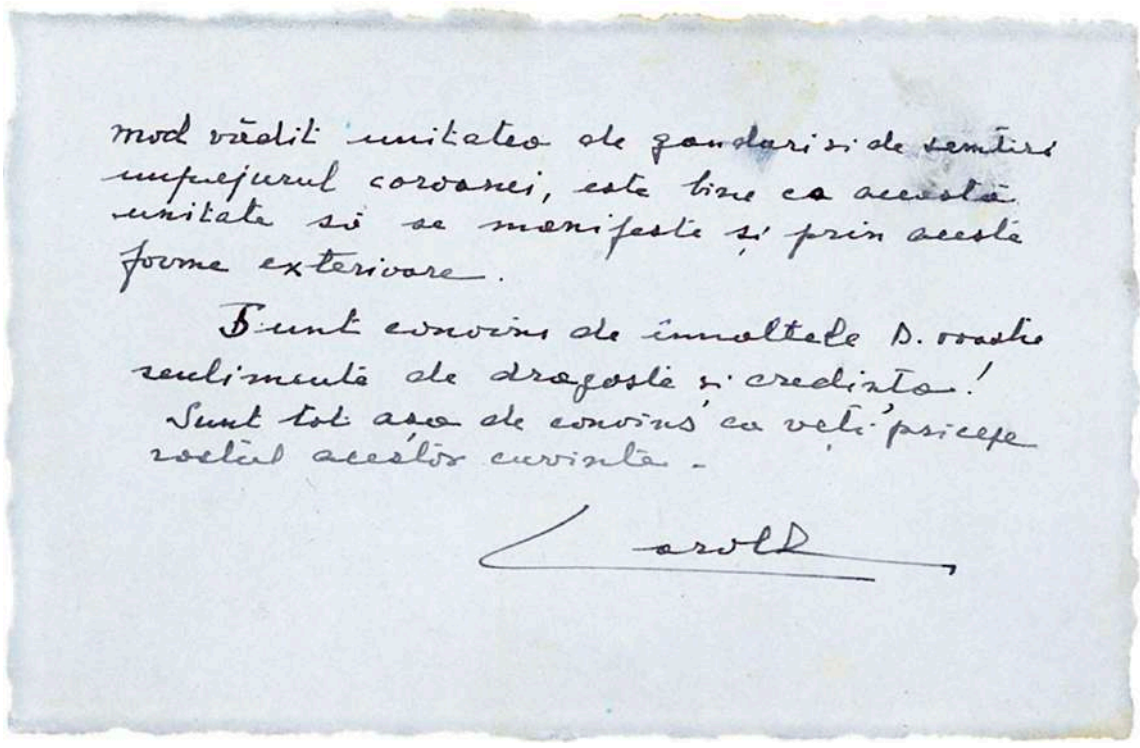

mod vădit unitatea de gânduri și de sentiri împrejurul coroanei, este bine ca această unitate să se manifeste și prin aceste forme exterioare.

Sunt convins de înaltele D. voastre sentimente de dragoste și credință!

Sunt tot așa de convins ca veți pricepe rostul acestor cuvinte.

Carol

Anexa 7.

Bibliografie

Ion 2020: N.D. Ion, Carol al II-lea al României. Un rege controversat (Onești: Editura Magic Print 2020), vol. 1-5.

Iorga 1910: N. Iorga, Doamna lui Ieremia Vodă. Extras din Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, s. II, t. XXXII, 1910.

Iorga 1932: N. Iorga, Supt trei regi. Istoria unei lupte pentru un ideal moral și național, ediția a II-a (București 1932).

Iorga 1972: N. Iorga, O viață de om așa cum a fost (București: Editura Minerva 1972).

Petrescu 2000: D. Petrescu, Fundația Culturală „Principele Carol” 1921-1940. Carpica XXIX, 2000, 271-276.

Țurlea 2001: P. Țurlea, Nicolae Iorga între dictatura regală și dictatura legionară (București: Editura Enciclopedică 2001).

Unpublished correspondence from the “Iorga-Pippidi” Collection: King Carol II and Nicolae Iorga

Keywords: Nicolae Iorga, King Carol II of Romania, letters, Iorga-Pippidi” Collection, donation, dispute, historian, politics.

Abstract: This article presents the unpublished correspondence between the great historian Nicolae Iorga and King Carol II of Romania, which lasted almost three decades. The official letters, requests, warnings were sent to the scientist by the prince, and then by King Carol II on various occasions and kept in the Iorga family archive for more than a century. These documents are now available for research thanks to the generosity of Professor Andrei Pippidi, grandson of Nicolae Iorga, who donated them to the National History Museum of Romania.

Неопубликованная переписка из Фонда «Йорга-Пиппиди»: король Кароль II и Николае Йорга

Ключевые слова: Николае Йорга, король Румынии Кароль II, письма, Фонд «Йорга-Пиппиди», дарение, полемика, историк, политика.

Резюме: В статье представлена неопубликованная переписка между великим историком Николае Йоргой и королем Румынии Каролем II, продолжавшаяся почти три десятилетия. Официальные письма, просьбы, предупреждения — все это неоднократно посылалось ученому принцем, а затем королем Каролем II по разным поводам и более столетия хранилось в семейном архиве Йорги. Теперь эти документы доступны для исследования благодаря щедрости профессора Андрея Пиппиди, внука Николае Йорги, который передал их в дар Национальному историческому музею Румынии.

17.04.2024

Dr. Cristina Păiușan, Muzeul Național de Istorie a României, Calea Victoriei nr. 12, București, România, https://orcid.org/0000-0002-7626-0787, e-mail: crispaiusan@yahoo.com

CONTEXTUL INTERN ŞI INTERNAȚIONAL AL RELAȚIILOR MILITARE ROMÂNO-FRANCEZE DIN ANII 1930-1936

Andrei Nicolescu

Cuvinte-cheie: diplomaţie militară, România, Franţa, cooperare militară, securitate.

Perioada anilor 1930-1936 a reprezentat pentru politica europeană şi mondială un interval de cotitură, în acest răstimp având loc evenimente de o importanţă capitală pentru scena geopolitică mondială. Este perioada în care nemulţumirile, resentimentele şi dorinţele de revanşă încep să iasă la iveală, amintirile ororilor din Primul Război Mondial estompându-se treptat. Lumea era pregătită pentru un nou masacru mondial. România încearcă sa-şi asigure graniţele cu ajutorul marelui aliat francez şi a sistemului de securitate gândit de acesta.

În septembrie 1931 are loc „incidentul de la Mukden", eveniment care declanşează agresiunea Japoniei asupra Chinei, concretizată prin ocuparea Manciuriei. Acest eveniment marchează trecerea statelor revizioniste de la declaraţii belicoase la acţiuni concrete, cu urmări fundamentale pentru scena politică mondială.

Criza economică mondială este un alt eveniment care marchează perioada 1930-1936. Deşi prima criză economică de supraproducţie din istoria lumii se încheie în anul 1933, urmările ei vor dăinui pe parcursul întregului deceniu de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial. Efectele dezastruoase ale crizei vor fi resimţite din plin şi de către raporturile militare româno-franceze, condiţionate, de cele mai multe ori, de problemele de natură financiară.

Ultimele iluzii legate de sistemul de securitate promovat de Societatea Naţiunilor şi, aparent, întărit de Pactul Briand-Kellog (sau Pactul de la Paris, semnat la 28 august 1928) (Moisuc 1991, 296) au fost spulberate în 30 ianuarie 1933, când numirea lui Adolf Hitler, pe fondul crizei economice germane, în postul de cancelar al Germaniei nu mai lăsa nicio speranţă reală promotorilor păcii. Conştiente de scopurile noului cancelar german, marile puteri democratice încearcă – prin încheierea „Pactului de înţelegere şi colaborare a celor patru puteri" (Franţa, Marea Britanie, Germania şi Italia) la Roma, 15 iunie 1933, – să atragă Germania în deciziile care implicau politica europeană, pentru a nu-i lăsa lui Hitler posibilitatea de a obţine pentru Germania statutul de mare putere prin mijloace agresive. Evoluţia ulterioară a evenimentelor va demonstra ca acesta nu era dispus să renunţe la obiectivele sale în urma tentativelor diplomatice timorate ale Franţei şi Marii Britanii.

Anul 1933 a marcat începutul unei avalanşe de evenimente care au condus la declanşarea celei de a doua conflagraţii mondiale. În martie 1933, Liga Naţiunilor, edificiu creat pentru a nu mai permite provocarea unui carnagiu mondial, a primit prima lovitură. Nemulţumită de atitudinea acestei organizaţii în problema manciuriană, Japonia se retrage din organizaţie. Următorul pas făcut de reprezentanta revizionismului în Pacific este denunţarea acordurilor privind „limitarea" flotelor, fapt care provoacă prăbuşirea sistemului de limitare a cursei înarmărilor navale construit la Conferinţa de la Washington (6 februarie 1922) şi Conferinţa de la Londra (22 aprilie 1930).

În 1934 s-a ivit o rază de speranţă pentru statele care se opuneau revizionismului. La Atena, România, Iugoslavia, Grecia şi Turcia au semnat crearea Pactului „Înţelegerii Balcanice", alianţă care se dorea a fi un obstacol important în calea revizuirii tratatelor încheiate la Conferinţa de Pace de la Paris (Oşca, Nicolescu 1994, 33). Din nefericire, şi acest acord era marcat de tendinţele ambigue ce dominau politica externă a statelor antirevizioniste, tendinţe care nu făceau altceva decât să urmeze atitudinea celor două mari puteri democratice. Deşi realizau că doar împreună pot să reziste unei campanii europene de revizuiri teritoriale, statele semnatare ale Înţelegerii Balcanice au formulat diverse rezerve, care au transformat proaspăta alianţă într-o structură fără nicio funcţie practică. Nici încheierea, în

1935, a convenţiilor militare între statele care formau această alianţă nu a îmbunătăţit semnificativ securitatea acestora, reţinerile manifestate de către părţi având un impact negativ şi asupra aspectelor militare.

În timp ce Franţa şi Marea Britanie încercau să consolideze sistemele de tratate care ar fi trebuit să le garanteze securitatea, Germania lui Hitler făcea primii paşi care vor arunca Europa într-un nou masacru mondial. Retragerea din Liga Naţiunilor (14 octombrie 1933) şi părăsirea Conferinţei internaţionale asupra dezarmării de la Geneva, alături de constituirea aviaţiei militare şi de reintroducerea serviciului militar obligatoriu (16 martie 1935) – acţiuni care contraveneau Tratatului de la Versailles şi sfidau direct marile puteri democratice – demonstrau explicit scopurile Germaniei renăscute sub conducerea nazistă. De asemenea, Germania nazistă a denunţat Tratatul de la Locarno şi a ocupat zona demilitarizată renană (7 martie 1936). Inconsecvenţa manifestată de politica externă franceză şi britanică şi permanenta concurenţă dintre cele două puteri i-au permis lui Hitler nu doar să refacă forţa militară a Germaniei, ci şi să-şi creeze un sistem de alianţe prin semnarea unui tratat de împărţire a sferelor de influenţă cu Italia lui Mussolini. Pactul din 25 octombrie 1936 marchează crearea „Axei Berlin-Roma".

În locul unor acţiuni energice, diplomaţiile franceză şi britanică încep lungul şir de compromisuri care nu vor salva pacea şi care le vor aduce dezastrele de la începutul celui de-al Doilea Război Mondial.

În speranţa creării unui front antigerman cât mai puternic, Franţa încheie, la 2 mai 1935, un tratat de asistenţă mutuală cu Uniunea Sovietică. Acesta este un alt eveniment care demonstrează că umbra tot mai ameninţătoare a militarismului german schimbă în mod fundamental politica Quai d'Orsay-ului şi că, în încercarea de a-şi asigura o iluzorie siguranţă, Franţa era dispusă să-şi sacrifice micii aliaţi din sud-estul Europei. În condiţiile în care URSS, cu toată relativa destindere intervenită în epocă, privea în continuare România drept un stat multinaţional de la care avea de recuperat teritorii, acest tratat dezvăluia faptul că securitatea pe care Franţa părea că o asigură în zonă nu prezenta prea multe garanţii.

Enumerarea câtorva dintre cele mai importante evenimente de politică internaţională este cu atât mai necesară, cu cât acestea marchează lovituri importante date marilor idei de politică externă apărute după Primul Război Mondial. Cele două mari curente – principiile lui Woodrow Wilson, care promovau ideile de democraţie, securitate colectivă şi autodeterminare, şi cele ale mareşalului Ferdinand Foch, care declara că „pacea noastră trebuie să fie pacea învingătorilor, şi nu a celor învinşi" (Datcu 1995, 162), – au suferit un puternic proces de erodare, iar intervalul dintre 1930-1936 va marca falimentul definitiv al acestora. Ideile de securitate colectivă şi de menţinere a statu-quo-ului teritorial au primit, în această perioadă, lovituri care vor duce la abandonarea lor. Învingătorii din prima conflagraţie mondială au impus învinşilor condiţii care, teoretic, nu le permiteau să viseze, cel puţin într-un interval de timp scurt, la o revanşă, dar contradicţiile fundamentale de interese din tabăra învingătoare vor împiedica crearea unor instrumente practice de aplicare a lor. Din 1930, germenii conflictelor, sădiţi la Versailles, St. Germain, Trianon, Neuilly-sur-Seine şi Sèvres, vor începe să-şi arate dezastruoasele roade pe scena politică europeană şi mondială.

Pentru statele mici din Centrul şi Sud-Estul Europei perioada anilor 1930-1936 va fi una a dezamăgirilor. După tratamentul nedrept la care au fost supuse la Paris, la sfârşitul Marelui Război, şi după răstimpul în care au încercat să-şi găsească un loc în noul sistem de securitate, ele descoperă că siguranţa şi garanţia oferite de marile puteri învingătoare nu mai reprezintă decât simple vorbe, Franţa şi Marea Britanie având serioase dubii, inclusiv privind propria siguranţă. Imediat după războiul din care ieşise victorioasă, Franţa a căutat să construiască un sistem continental de securitate, din care făceau parte şi statele din Estul continentului. Acestea trebuiau să acţioneze în comun pentru respingerea unor atacuri din partea Rusiei Sovietice sau din partea adversarilor sistemului de tratate de la Versailles. Interesul ei pentru Estul Europei a început să slăbească însă, pe măsura declanşării politicii de securitate colective la începutul deceniului al patrulea al secolului trecut. Cauza trebuie căutată şi în dorinţa Franţei de a atrage Uniunea Sovietică în această politică şi de a o folosi ca o contrapondere într-o eventuală nouă confruntare cu Germania (Ionescu 2006, 95). Realizarea acestui obiectiv impunea o mai mare menajare a sentimentelor Moscovei, căreia trebuia să i se înlăture impresia că este înconjurată de un „cordon sani-

tar" orchestrat de Franţa. Conform unor mărturii ale diplomatului român Raoul Bossy, Edouard Herriot făcea presiuni încă din anul 1932 asupra guvernului român pentru semnarea unui tratat cu sovieticii. În cursul unei convorbiri cu Nicolae Titulescu la Viena, acesta i-a citit o notă a lui Herriot, care „ne informează că va semna singur un pact cu URSS, dacă mai tergiversăm. Tonul este prea puţin amabil şi – lucru straniu – ni se sugerează să facem ruşilor concesiuni pe care ei înşişi nu ni le-au cerut. Mai straniu încă este că Herriot a comunicat Moscovei o copie de pe această notă adresată nouă" (Bossy 1993, 214).

Pentru Franţa, anul 1930 aduce o recunoaştere indirectă a falimentului politicii sale de singură mare putere continentală în Europa. La propunerea din 11 decembrie 1929 (Istoria 1972) a ministrului de război francez, André Maginot, la graniţa franco-germană, începe construcţia celebrei linii de fortificaţii „Maginot". Acest eveniment, puţin luat în considerare de către istoriografia internaţională, marchează începutul prăbuşirii edificiului construit cu atâta grijă şi atâtea compromisuri de marea învingătoare a Primului Război Mondial. Chiar momentul în care se decide construcţia acestui „brâu de oţel" vorbeşte de la sine. În plină criză economică, statul francez consideră că ameninţarea germană este atât de acută, încât merită să aloce fonduri enorme dintr-o economie grav afectată de criza mondială, mai ales că această cădere economică începe să se manifeste în Franţa chiar din anul 1930 şi se va prelungi până în 1934. Interesant este faptul că oamenii politici şi militarii francezi, în loc să se mobilizeze din cauza acestei necesităţi care devenise stringentă, vor fi foarte mândri de aceste fortificaţii şi vor trata cu superficialitate problemele de securitate ulterioare, crezându-se în siguranţă.

Linia „Maginot" arată Europei şi întregii lumi că planurile de acţiune – diplomatic şi militar – ale Franţei pentru păstrarea securităţii, promovate de tratatele de pace de după Primul Război Mondial, au eşuat. Cel mai important plan de acţiune pentru oamenii politici francezi a fost planul diplomatic. Parisul a gândit un sistem de alianţe care să-i asigure supremaţia în Europa şi care să nu permită unei alte mari puteri să-i conteste această poziţie. Celebrul „cordon sanitar", format din statele nou-apărute sau care îşi desăvârşiseră unitatea naţională sub egida şi cu sprijinul Franţei, ar fi fost funcţional, mai ales că aceste state erau recunoscătoare pentru sprijinul primit şi doreau să se afle sub protecţia celei mai mari puteri continentale. Din păcate, acest sistem bine conceput a fost sabotat chiar de către părintele său. Instabilitatea ce a marcat viaţa politică internă franceză, materializată prin dese schimbări de guvern, a făcut ca obiectivele şi metodele politicii externe franceze să se schimbe de la un guvern la altul. Linia „Maginot" demonstra că cea mai mare putere militară de după Primul Război Mondial avea nevoie de o linie de fortificaţii, pentru a se proteja de statul pe care considera că l-a învins definitiv, Germania. În acest mod, Parisul recunoştea că tentativa sa de a se proteja în spatele Pactului de garanţii renane, semnat la Locarno în anul 1925, eşuase în mod lamentabil. Chiar dacă îşi abandonase aliaţii estici care nu erau prinşi în prevederile tratatului, Franţa nu găsise siguranţa pe care o dorea. Politica externă falimentară pentru propriile interese a Franţei de după Primul Război Mondial a împiedicat stabilirea unor alianţe concrete şi cu valoare practică. Prioritatea conducătorilor de la Paris a fost aceea „de a asigura securitatea ţării, victorioasă, glorioasă, dar epuizată" (Bariéty 2001, 9). Consecinţele dezastruoase ale acestei politici nerealiste nu au întârziat să apară, Franţa pierzând treptat poziţia dominantă în Europa, obţinută în urma primei conflagraţii mondiale, în favoarea unei Germanii renăscute şi nerăbdătoare să-şi ia revanşa. Ministerul de Externe francez a construit un veritabil castel din cărţi de joc, impunător pe dinafară, dar care a fost desfiinţat de politica violentă şi cu scopuri bine definite a statelor revizioniste.

Nici pe plan militar statul francez nu stătea mai bine. Economia franceză nu şi-a revenit niciodată complet şi, în această situaţie, îşi spune cuvântul instabilitatea guvernamentală, iar pierderile provocate de prima conflagraţie mondială au marcat puternic dezvoltarea ulterioară. Cea mai clară demonstraţie a fragilităţii economice franceze are loc în 1923 (11-16 ianuarie), când, ca urmare a încetării plăţilor din contul despăgubirilor de război datorate de Germania Franţei, trupele franceze au ocupat Ruhr-ul. Datorită divergenţelor existente între foştii aliaţi, această operaţiune nu numai că nu a avut efectul scontat, dar chiar a provocat acordarea unui număr mai mare de credite către statul german din partea finanţelor britanice şi americane. Acestea se temeau de instaurarea unei hegemonii franceze asupra continentului european şi, prin urmare, refuzau să acorde orice sprijin solicitat de Paris, ba mai mult: atacă

francul francez, aducând economia acestui stat în pragul colapsului şi forţând armata franceză să se retragă, fără a-şi atinge obiectivele propuse: recuperarea datoriilor.

Din această cauză, fondurile alocate armatei franceze, deşi mari în ansamblu, nu au fost constante şi permanente, provocând sincope importante în procesul de modernizare şi dotare. Statutul de mare putere învingătoare, având la sfârşitul campaniei cea mai mare şi mai puternică armată a lumii, a creat Franţei un fals sentiment de siguranţă, pentru ca, la începutul anilor '30, să descopere că a pierdut cursa tehnologică în domeniul militar şi că statutul de cea mai mare putere a lumii era doar o amintire. Şi în domeniul tacticii armata franceză era marcată de victoria din prima conflagraţie mondială: strategii francezi, mulţumiţi de victoriile obţinute, vor trata cu superficialitate realizările din acest domeniu.

România, pe parcursul anilor 1930-1936, a continuat politica inaugurată după Primul Război Mondial, situaţia ei fiind extrem de delicată. Din punct de vedere geografic, era situată la graniţa cu trei state ce revendicau teritorii alipite României prin Marea Unire: Ungaria, Bulgaria şi Uniunea Sovietică. Aceasta din urmă adoptase o poziţie specială faţă de autorităţile de la Bucureşti, considerând că procesul democratic şi liber consimţit de unire a Basarabiei cu patria-mamă a fost un act de agresiune din partea României, agresiune ce nu atenta doar la „integritatea" teritorială a Uniunii Sovietice, ci şi la siguranţa „regimului popular al muncitorilor şi ţăranilor" din această ţară. În consecinţă, guvernul de la Moscova a declarat România unul dintre principalii săi duşmani şi, în înţelegere cu guvernul bolşevic de la Budapesta, a organizat atacuri asupra Statului român. Din fericire, puterea armatei române şi slăbiciunea noului imperiu rus (de această dată roşu) au îndepărtat pericolul ce plana asupra României. În schimb, autorităţilor de la Bucureşti le-au rămas bine întipărite în minte consecinţele pe care le avea pentru poporul român vecinătatea cu imensa Rusie Sovietică, mereu „înfometată" de teritorii. Toată politica externă a României interbelice a fost puternic marcată de umbra colosului roşu ce străjuia la răsărit.

Reprezentanţii Ungariei au plecat profund nemulţumiţi de la Trianon. Prin intermediul şefului delegaţiei ce a reprezentat acest stat la Trianon, cercurile conducătoare ungare declarau că „Ungaria va pune în centrul politicii sale externe revizuirea acestui tratat" (Zaharia, Botoran 1981, 26). Zăngănirea puţinelor arme ce îi mai rămăseseră nu ar fi reprezentat un pericol pentru România, dacă nu ar fi fost însoţită de o virulentă campanie de propagandă (de altfel, admirabil orchestrată) şi de o puternică apropiere de mereu prezentul militarism german. În acest fel, Ungaria devine un potenţial inamic pentru România interbelică, inamic care a trebuit luat în calcul în cadrul politicii de apărare din acea perioadă.

Şi statul bulgar a catalogat România, după prima conflagraţie mondială şi în urma tratatelor de pace, drept un inamic. Revendicările teritoriale au fost susţinute zgomotos de-a lungul întregii perioade interbelice. Toate încercările diplomaţilor români de a calma spiritele şi de a integra Bulgaria în sistemul de securitate zonală s-au lovit de intransigenţa autorităţilor de la Sofia. Privită ca neglijabilă individual, Bulgaria devenea un pericol pentru statul român în asociere cu ameninţarea venită din partea Uniunii Sovietice şi a Ungariei.

În acest context zonal şi internaţional, politica externă şi cea de apărare a României s-au desfăşurat pe două coordonate: prima s-a concretizat prin încheierea unor tratate de alianţă cu statele din zonă ce aveau interese asemănătoare României în menţinerea *statu-quo*-ului în regiune (Polonia, Cehoslovacia, iar mai târziu – Grecia, Turcia şi Iugoslavia); a doua s-a materializat printr-un „import" de securitate de la marile puteri învingătoare (Franţa, Marea Britanie şi, mai puţin, S.U.A.). Dorinţa autorităţilor de la Bucureşti de a obţine garanţii de securitate din partea marilor puteri a fost îngreunată de complexele conflicte de interese dintre acestea, fiecare condiţionând acordarea unui sprijin substanţial de exclusivitatea lui.

Pe tot parcursul perioadei interbelice, Franţa, cu toate ezitările sale, a fost cel mai mare aliat al României. Umbrela de securitate oferită de marele aliat a avut efecte benefice, dar şi consecinţe negative şi a dispărut odată cu prăbuşirea Franţei în 1940. Politica externă inconstantă a acesteia nu a permis crearea unor instrumente practice de acţiune în cazul unor ameninţări concrete şi explicite, de care statele revizioniste nu se fereau deja să se folosească la începutul anilor '30 la adresa României. În schimb, au fost oferite unele pseudo-garanţii, de genul Tratatului din 1926.

Poziţia Franţei faţă de România în prima jumătate a anilor ’30 a fost determinată de o serie de factori ţinând de evoluţiile politice din ambele state, de obiectivele pe care şi le stabiliseră în domeniul asigurării propriei securităţi. Conducătorii francezi răspundeau pozitiv la semnalele de îngrijorare şi la solicitările de sprijin ale României, în mod firesc, numai în măsura în care acestea veneau în întâmpinarea propriilor interese. Au existat însă multe alte elemente de natură să diminueze amploarea angrenării aliatului din Marele Război pentru potenţarea sistemului de securitate românesc. Printre acestea amintim starea precară, mai ales, a dotării armatei române şi dificultăţile majore pentru îmbunătăţirea ei, amplificate de consecinţele crizei economice mondiale. De asemenea, România venea pe eşichierul politic european cu o serie de dispute, dacă nu diferende, cu trei dintre vecinii săi, ce se acutizau în atmosfera creată de exacerbarea revizionismului şi revanşismului în deceniul al IV-lea al secolului trecut. Trebuie să mai adăugăm la acestea faptul că, deşi declarativ obiectivele de politică generală erau similare, în practică, Franţa acorda asistenţă proiectelor promovate de România numai în măsura în care acestea se integrau planurilor de politică externă franceză în Estul Europei. Nu sunt de neglijat în evaluarea acestei atitudini nici unele manifestări ce se făceau simţite în evoluţia vieţii interne şi a opiniei publice din Hexagon. Sunt aprecieri care evidenţiază o creştere a curentului pacifist şi o scădere a influenţei marilor personalităţi militare în ansamblul conducerii superioare a statului francez şi a stabilirii liniilor directoare de politică externă. Cauzele sunt identificate de istoricul François Cailleteau în deteriorarea nivelului de formare a elitei militare, în disputele dintre arme, în coteriile organizate în jurul mareşalilor Joffre, Foch, Pétain şi al pionilor lor, Maurice Gamelin şi Maxime Weygand, care au înlocuit şcolile de gândire. Astfel, elita militară slăbită a pierdut numeroase din legăturile sale cu elita civilă (Cailleteau 2002, 57). La toate acestea trebuie să mai adăugăm şi deficitul de încredere în sinceritatea ataşamentului lui Carol al II-lea faţă de Franţa şi de politica promovată de ea. În acest sens, sunt sugestive cuvintele lui Edouard Herriot, membru în guvernul Doumergue, consemnate în jurnalul său în 8 februarie 1934, când făcea o trecere în revistă a relaţiilor cu statele din Estul Europei şi nota scurt: „Politica regelui României – foarte echivocă” (Herriot 1968, 220). De aici şi unele diferenţe de atitudine faţă de relaţiile cu Armata Română, resimţite între conducătorii politici şi militari. Ele s-au manifestat cu evidenţă în momentul vizitei generalului Pétin la Bucureşti în primăvara anului 1934, când factorii militari ajunseseră la concluzia necesităţii amplificării colaborării cu Armata Română prin încheierea unei noi convenţii militare cu angajamente concrete. Iniţiativa a fost respinsă de Louis Barthou. Efectele divergenţelor la nivelul factorilor decizionali civili şi militari francezi au împiedicat punerea în practică a celor discutate cu generalul Pétin în primăvara lui 1934, cu ocazia vizitei acestuia la Bucureşti. În plus, au determinat renunţarea la convocarea întâlnirii la Paris a şefilor de State Majore ale armatelor din Mica Înţelegere, pentru a discuta problema legăturilor şi transmisiunilor cu Franţa (Retegan 1997, 113).

Poate, de aceea comentariile reprezentanţilor diplomatici germani de la Bucureşti, Paris, Roma şi Londra au apreciat vizitele lui N. Titulescu în Franţa şi a lui Barthou în România, în primăvara şi vara anului 1934, ca fiind mai mult acte formale din partea Franţei, fără consecinţe prea ample în planul raporturilor dintre cele două guverne şi, implicit, dintre Armata Română şi franceză. Legaţia germană din Bucureşti raporta la Berlin, în 3 aprilie 1934, că preconizata vizită a lui Titulescu la Paris va avea un caracter demonstrativ, dar Barthou ar dori ca prin intermediul acestei vizite să facă impresie asupra lui Mussolini şi Dolfuss. Partea română se făcea mesagera dorinţei lui Carol al II-lea, care „presează din ce în ce mai tare ca, în sfârşit, să aibă loc o înarmare profesionistă a armatei române. Noua înzestrare a armatei este, desigur, o mare afacere pentru concernul Schneider – Creusot, dar este, în primul rând, o chestiune financiară, întrucât România, desigur, nu are bani. Se pare – mai mult decât sigur – că acesta va fi unul din punctele importante ale convorbirii Titulescu – Barthou”[1]. Aceleaşi aprecieri se fac auzite şi la sfârşitul lunii iunie 1934, când L. Barthou s-a aflat la Bucureşti. Legaţia Germaniei de aici considera că guvernul român a dat vizitei lui Barthou aspecte de manifestare teatrală. Primul ministru de externe francez activ care vizitează România a fost primit ca un şef de stat. Mai mult, în seara sosirii sale, el a fost sărbătorit într-o recepţie de gală, unde au fost prezenţi toţi miniştrii de externe ai

[1] Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Deutsche Gesandtschaft in Bukarest, Karton 30 (în continuare – PAA-AB, DGB, K. 30). Raportul Legaţiei Germane din Bucureşti, din 3 aprilie 1934, nr. 1215, p. 2-3.

Micii Antante, dorindu-se a fi o strălucită încheiere a şedinţei Consiliului alianţei, care, în acest fel, trebuia văzută nu numai ca o demonstrare a unităţii celor trei parteneri, ci şi a frăţiei lor cu Franţa[2].

Diplomatul german – nimeni altul decât von Schulenburg – considera, în acelaşi timp, că vizita ministrului francez s-a dorit a fi un sprijin pentru promotorii politicii filofranceze, periclitate de acţiunea curentelor de dreapta. „El trebuia să convingă pe rege (suspectat de tendinţe spre un regim autoritar) cu privire la colaborarea cu Franţa, căci alianţa cu Franţa şi menţinerea regimului parlamentar este cea mai bună politică pentru România. Regele a şi dat înapoi, dar opoziţia de dreapta consideră că regele a cedat numai pentru a beneficia de avantajele creditului de înarmare atât de necesar, pentru ca, ulterior, să aibă mână liberă în toate privinţele"[3]. Ceea ce nu ştia diplomatul german era faptul că creditarea dotării armatei române va mai necesita o semnificativă perioadă de acţiuni diplomatice din partea Bucureştilor şi nici colaborarea militară Franţa – Mica Înţelegere nu a suferit o amplificare substanţială. Aceleaşi interpretări a vizitei lui Barthou la Bucureşti au fost transmise şi de către diplomaţii germani aflaţi la post la Roma sau Londra. Ei relevau faptul că impresia în opinia publică italiană putea fi sintetizată în expresia „mult zgomot pentru nimic". Ministrul italian de Externe o considera „drept o călătorie electorală a unui politician (Barthou) îngrijorat de fotoliul său ministerial". Rezultatele vizitei sunt evaluate cu acelaşi dispreţ şi ironie. Ceremoniile fastuoase, cuvântările războinice, gesturi care frizează ridicolul (înmânarea paşaportului de cetăţean de onoare) sunt prezentate aici – atât pentru Belgrad, cât şi pentru Bucureşti – ca gesturi menite a masca punctele slabe ale relaţiilor dintre Franţa şi Mica Antantă[4]. Ambasadorul german la Londra afirma că şi la Foreign Office primirea exuberantă la Bucureşti a fost tratată cu o anumită ironie. La fel ca şi în presă. Un înalt funcţionar al Foreign Office a declarat unui membru al Ambasadei germane că Barthou nu va beneficia, în niciun caz, de o asemenea primire ca în Bucureşti în timpul vizitei pe care o va face la Londra în luna iulie[5].

Pe fondul lipsei de interes din partea Franţei pentru o alianţă cu România, guvernanţii de la Bucureşti au insistat totuşi asupra demersurilor în vederea obţinerii măcar a sprijinului acţiunii de dotare cu armamentul necesar şi a unor căi de finanţare suportabile pentru bugetul armatei române. În acest scop, s-a derulat vizita primministrului Gheorghe Tătărescu în iulie 1934. Şi acest eveniment a atras atenţia diplomaţiei germane – atât pentru durata lui (12 zile), cât şi prin componenţa delegaţiei. Analizând cele două aspecte, Legaţia germană din Bucureşti opina că vizita avea drept principal scop obţinerea finanţării pentru achiziţionarea de armament. Cu puţin timp înainte avusese loc un consiliu de miniştri, la care au participat şi generalii comandanţi ai armatei române, unde s-au luat decizii importante referitoare la organizarea armatei române. „Este clar că această vizită a celor trei miniştri români la Paris (din delegaţie făceau parte şi miniştrii de Finanţe şi al Apărării, precum şi un număr important de experţi din aviaţie) este în legătură cu mult disputatul împrumut francez (în jur de 20 milioane de franci francezi), a cărui contravaloare va fi materializată în livrări de armament, iar statul român urma să achite prin încasările din domeniul petrolifer. Durata vizitei demonstrează că se doreşte rezolvarea tuturor discuţiilor legate de finanţare şi livrări de armament şi că toate acestea survin după ce, în linii mari, au fost stabilite în timpul vizitei lui Barthou la Bucureşti"[6].

Tergiversarea de către partea franceză a rezolvării doleanţelor guvernului român, cunoscute diplomaţiei germane, coroborată cu acţiunea acesteia de destructurare a Micii Înţelegeri şi a Înţelegerii Balcanice, vor aduce în primplan în etapa următoare unele sondaje asupra disponibilităţii de acceptare a comenzii de material de război în Germania, plata făcându-se în produse româneşti[7]. Demnă de menţionat este şi oferta garanţiei germane pentru graniţele României, făcută de Berlin în noiembrie 1936 în cursul unei convorbiri Goering – Gheorghe Brătianu şi Atta Constantinescu. Consecventă fidelităţii faţă de linia politică trasată de Paris şi Londra, România a refuzat o asemenea ofertă (Ionescu 2009, 150).

[2] PAAAB, DGB, K. 30. Raportul Legaţiei Germane din Bucureşti, din 27 iunie 1934, I A 22, p. 1-2.
[3] PAAAB, DGB, K. 30. Raportul Legaţiei Germane din Bucureşti, din 27 iunie 1934, I A 22, p. 1-2.
[4] PAAAB, DGB, K. 30. Raportul politic al Ambasadei Germane la Roma din 28 iunie 1934, I 762, p. 1.
[5] PAAAB, DGB, K. 30. Raportul Ambasadei Germane la Londra din 28 iunie 1934, A 2230, p. 1.
[6] PAAAB, DGB, K. 30. Raportul Legaţiei Germane din Bucureşti, din 10 iulie 1934, nr. 2692/34, p. 1.
[7] AMAE, fond România, dosar nr. crt. 93, f. 568.

Etapa finală a perioadei pe care o analizăm a consemnat o agravare a ameninţărilor ce planau asupra statelor din Mica Înţelegere, concretizate prin constituirea Axei Roma – Berlin la 25 octombrie 1936, prin semnarea pactului anticomintern între Germania şi Japonia (25 noiembrie 1936). Lor li s-au adăugat intensificarea acţiunilor revizioniste şi revanşarde declanşate de Germania, Italia, Ungaria, Bulgaria şi URSS, care solicitau în permanenţă revizuirea sistemului de tratate implementat de Conferinţa de Pace de la Paris în 1919-1920 (Duţu 2007, 77). În consecinţă, cele trei state care intrau în compunerea Micii Înţelegeri şi-au dat acordul de principiu pentru semnarea unui pact de alianţă cu Franţa, împotriva oricărui agresor. Chiar Parisul a propus să semneze un pact de asistenţă mutuală cu România şi Iugoslavia, iniţiative nefinalizate din cauza ultimei, care motiva că nu doreşte să provoace nemulţumirea Germaniei şi a Italiei, sub a căror influenţă începea să se afle (Duţu 2007, 65).

De atitudinea circumspectă a Franţei erau vinovaţi, în mare măsură, şi oamenii politici de la Bucureşti. Dezinteresul aproape inconştient al autorităţilor române faţă de problemele armatei, insuficienţa mijloacelor destinate modernizării acesteia au anulat interesul pe care partea franceză l-ar fi putut avea pentru colaborarea cu trupele române. Situaţia structurilor militare era şi ea extrem de proastă şi neatrăgătoare pentru un viitor aliat. Primind misiunea de a face o prezentare a stării armatei române, ataşatul militar al Franţei la Bucureşti scria la sfârşitul raportului său: „Nu ar merita, într-adevăr, să avem un aliat pe care am fi obligaţi să-l ducem de mână pe deasupra Europei. Trebuie ca Armata Română să joace un rol util în acest ansamblu (…) …, despre care cred că, în acest moment (septembrie 1925), se află într-o imposibilitate absolută de a se angaja în campanie în condiţii onorabile" (Moisuc 1982, 77). Acest document este mai mult decât edificator pentru a dezvălui părerea oficialităţilor franceze despre Armata Română. Chiar dacă exagerate, ideile cuprinse în raportul locotenent-colonelului Thierry exprimau o realitate ce nu putea fi ignorată.

O altă mare problemă ce deranja în mare măsură autorităţile franceze era aceea a corupţiei şi versatilităţii unora dintre înalţii funcţionari români, dispuşi să sacrifice interesul naţional pentru meschine avantaje personale. Acest comportament a scăzut credibilitatea de care se bucura statul român în capitala Franţei şi a subminat eforturile depuse de către prietenii României din structurile decizionale de la Paris.

Bibliografie

Bariéty 2001: J. Bariéty, Introduction. In: Bâtir une nouvelle sécurité. La coopération militaire entre la France et les États d'Europe centrale et orientale de 1919 à 1929 (Château de Vincennes 2001).

Bossy 1993: R. Bossy, Amintiri din viaţa diplomatică (1918-1940), vol. I: 1918-1937. Ediţie şi studiu introductiv de S. Nagoe (Bucureşti: Editura Humanitas 1993).

Cailleteau 2002: Fr. Cailleteau, Le rôl et l'influence des responsables militaires dans la politique extérieure de la France. Les leçons du XXe siecle. Revue internationale et stratégique 4/48, 2002, 53-61.

Datcu 1995: I. Datcu, Echilibrul de putere şi politica de securitate discriminatorie faţă de ţările din sud-estul Europei interbelice. In: Interesul naţional şi politica de securitate. Institutul Român de Studii Internaţionale (Bucureşti 1995).

Duţu 2007: A. Duţu, România în istoria secolului XX (Bucureşti: Editura Fundaţiei *România de mâine* 2007).

Herriot 1968: E. Herriot, Pagini de jurnal (Bucureşti: Editura politică 1968).

Ionescu 2006: M.E. Ionescu, Franţa şi securitatea României de la 1830 până în zilele noastre. Revista de istorie militară 3-4 (95-96), 2006, 88-100.

Ionescu 2009: M.E. Ionescu, Romania orientală, 160 de ani, 1848-2009 (Bucureşti: Editura Militară 2009).

Istoria 1972: Istoria lumii în date (Bucureşti: Editura Enciclopedică Română 1972).

Moisuc 1982: V. Moisuc, Un episode de l'histoire des relations franco-roumaines dans l'entre-deux-guerres. Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale 126, 1982, 77-93.

Moisuc 1991: V. Moisuc, Premisele izolării politice a României. 1919-1940 (Bucureşti: Editura Humanitas 1991).

Oşca, Nicolescu 1994: A. Oşca, Gh. Nicolescu, Tratate, convenţii militare şi protocoale secrete (1934-1939) (Piteşti: Editura Vlasie 1994).

Retegan 1997: M. Retegan, În balanţa forţelor (Bucureşti: Editura Semne 1997).

Zaharia, Botoran 1981: Gh. Zaharia, C. Botoran, Politica de apărare naţională a României în contextul european interbelic. 1919-1939 (Bucureşti: Editura Militară 1981).

The internal and international context of the Romanian-French military relations from 1930-1936

Keywords: military diplomats, Romania, France, military cooperation, security.

Abstract: The period 1930-1936 represented a turning point for European and world politics, with events of crucial importance for the world geopolitical scene. It was a period when grievances, resentments and desires for revenge began to surface, as memories of the horrors of the Great War began to fade. The world was ready for a new global massacre. Romania tries to secure its borders with the help of its great French ally and the security system devised by France. After the unfair tratment that the small Central and Eastern European countrys were subjected at the Paris Conference, at the end of the war, and after the time in which they tried to find a place in the new security system, they discover that the safety and guarantee offered by the great victorious powers are no more than mere words, France and Great Britain having seriuos doubts, including regarding their own safety.

Внутриполитический и международный контекст румынско-французских военных отношений в период 1930-1936 гг.

Ключевые слова: военные атташе, Румыния, Франция, военное сотрудничество, безопасность.

Резюме: С 1930 по 1936 год, в период, когда реваншизм со стороны ревизионистских государств нарастал, а память об ужасах Первой мировой войны притуплялась, Румыния продолжала политику, направленную на обеспечение безопасности своих границ с помощью французского союзника и реализуемой им системы безопасности. Однако агрессия Японии против Китая, выразившаяся в оккупации Маньчжурии, мировой экономический кризис и назначение Адольфа Гитлера канцлером Германии не оставляли никакой надежды на мир. Для малых государств Центральной и Юго-Восточной Европы 1930-1936 годы стали временем разочарований. После несправедливых условий, навязанных им в Париже в конце Великой войны, нестабильности, попыток найти свое место в новой системе миропорядка они обнаружили, что обещания безопасности и гарантии со стороны великих держав-победительниц — не более чем слова, поскольку Франция и Великобритания сами испытывали серьезные сомнения в собственной безопасности.

31.01.2024

Andrei Nicolescu, Institutul Cultural Român, https://orcid.org/0009-0008-3670-3572,
e-mail: andrei.nicolescu@icr.ro

PAGINI DIN ACTIVITATEA PROFESIONALĂ A ARHITECTEI ETTI ROZA LUDVIG SPIRER ÎN ORAŞUL BĂLȚI (1931-1939)[1]

Ana Molcosean

Cuvinte-cheie: Etti Roza Ludvig Spirer, arhitectă, Bălțiul interbelic, documente de arhivă, construcții.

Introducere

Arhitectura oraşului Bălți din perioada interbelică a cunoscut noi orizonturi de dezvoltare, atât din punct de vedere stilistic, cât şi practic. Un rol important în acest domeniu a revenit *Legii împroprietăririi (*1921*)*, care oferea locuitorilor posibilitatea de a-şi construi locuințe proprii, dar şi de a iniția şi a dezvolta afaceri în mod individual. În perioada anilor 1932-1939, urbea cunoaşte o cale de modernizare arhitecturală, iar un merit definitoriu, în acest sens, îl are unica arhitectă-femeie din acea perioadă – Etti Roza Ludvig Spirer. Din punct de vedere istoriografic, găsim de cuviință să menționăm faptul că activitatea arhitectei a fost elucidată fragmentar în diverse lucrări (Dobrogeanu 2008, 2; Dobrogeanu 2009, 2; Griţunic 2015, 61-62; Bărbulescu 2017; Jitaru 2018, 315; Molcosean 2020, 452; Şlapac 2022, 48-50). În acest context, considerăm necesar reluarea discuției privind activitatea arhitectei Etti Roza Spirer desfăşurată în oraşul şi județul Bălți. Studiul de față vine să elucideze, în special, conținutul şi modul de activitate a distinsei arhitecte, în perioada 1931 şi 1939[2], contribuind, astfel, la o mai bună cunoaştere a biografiei celei care a avut un aport considerabil în modernizarea Bălțiului interbelic.

Repere biografice

Etti Roza Spirer s-a născut la 16 aprilie 1900, în oraşul Galați, județul Covurlui. Tatăl său, Ludvig Spirer, a îmbrățişat profesia de contabil, iar mama sa, Betti Spirer (Ghelbert), era casnică, ambii părinți fiind de religie mozaică. Etti Roza Spirer a absolvit Şcoala Superioară de Arhitectură din București, promoția anului 1925, obținând Diploma de Arhitect, eliberată de Ministerul Artelor şi al Cultelor, cu nr. 114 din 15 iunie 1925[3]. Pe lângă studiile obținute, cunoştea limbile germană şi franceză, abilități care au fost un avantaj pentru obținerea postului de arhitectă în oraşul Bălți în perioada interbelică[4].

În timpul studiilor la Şcoala Superioară de Arhitectură din București, precum şi după absolvire, a „lucrat în București la diferite birouri particulare de Arhitectură, ocupându-se, totodată, şi cu proiectarea în particular a caselor de locuit cu destinație civilă. În acest interval de timp, a obținut certificate foarte bune de la arhitecții Van Saanen Algi şi Cristofe Cerchez. În birourile lui Van Saanen Algi a lucrat doi ani, colaborând, între altele, şi la studierea interiorului Academiei de Înalte Studii Comerciale şi Industriale. Iar la arhitectul Cristofe Cerchez a lucrat un an, studiind detaliile necesare pentru construcția Palatului Băncii Franco-Române şi a diferitor sucursale ale aceleiaşi bănci în provincie”[5]. Aceste activități le-a exercitat până la numirea sa în funcția de Arhitect la Serviciul Tehnic al municipiului Bălți, fiind ulterior încadrată, prin Decret Regal, în corpul Arhitecților în gradul de Arhitect Ordinar, clasa III-a.

[1] Autoarea a abordat prezenta tematică în cadrul Conferinței Ştiințifice „Istorie. Arheologie. Muzeologie”. Ediția a XXXII-a, organizată de Muzeul Național de Istorie a Moldovei la 26.10.2023.

[2] În dosarul personal al arhitectei Etti Roza Ludvig Spirer, întocmit de Serviciul Administrativ al Primăriei municipiului Bălți, ultima filă datează din anul 1939, fiind o Foaie calificativă completată pentru perioada 1 mai 1938 - 1 mai 1939 de către Şeful Serviciului Tehnic, inginerul Valeriu Joludev, şi Secretarul general al municipiului Bălți, Anibal Popescu. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, arhitecta nu a mai activat la Bălți, fiind evacuată.

[3] Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională (în continuare ANA DGAN), F. 1456, inv. 3, d. 134, f. 1.

[4] În perioada interbelică, Bălți a fost un oraş multicultural şi plurilingvistic din punct de vedere național.

[5] ANA DGAN, F. 1456, inv. 3, d. 134, f. 27 verso.

Tabelul 1

Funcţiuni ocupate şi diferite mutaţii ale arhitectei Etti Roza Spirer

Gradul	Clasa	Funcţiunea			Mutaţii şi actul prin care au fost făcute					
		Felul funcţiunii	Autoritatea	Localitatea	Natura mutaţiei	Felul actului	Nr. act	Anul	Luna	Ziua
	-	Arhitectă	Primăria	Bălţi	Numire	Jurnal	66	1931	decembrie	18
Arhitect ordinar	III				Încadrată în corpul arhitecţilor	Decret Regal	2906	1931	iulie	4
					Ordinul Ministerului Lucrărilor Publice şi al Comunicaţiilor		42848	1933	noiembrie	2
		Definitivă în gradul şi funcţiunea ce ocupă			Decizia Ministerului de Interne		03404	1935	februarie	20
Arhitect ordinar	II	Arhitectă	Primăria	Bălţi	Înaintarea	Decret Regal	1600	1937	martie	29

Arhitectă a oraşului şi judeţului Bălţi

În contextul procesului de împroprietărire a bălţenilor cu loturi de casă[6], în anii `30 ai secolului XX, în oraş s-a simţit lipsa unui arhitect al urbei. Aproximativ 1000 de funcţionari, militari, văduve şi orfani de război, invalizi de război şi alte categorii sociale au fost împroprietăriţi şi urmau să-şi construiască locuinţe. Serviciul Tehnic Municipal Bălţi includea secţiunile „Drumuri şi lucrări”, „Cadastru”, însă nu exista în cadrul acestuia o secţie de arhitectură. Astfel, în 1932, Serviciul Tehnic Municipal Bălţi a înaintat un demers către primăria oraşului privind dispunerea unor resurse din bugetul local pentru o funcţie de arhitect. La data de 17 decembrie 1931, Comisia specială de numire şi înaintare a funcţionarilor Primăriei oraşului Bălţi s-a întrunit într-o şedinţă, pentru a decide numirea domnişoarei Etti Roza Spirer în calitate de arhitect la Primăria Municipiului Bălţi, în cadrul Serviciului Tehnic.

Comisia întrunită a fost constituită în conformitate cu articolul 40 din *Legea statutului funcţionarilor publici* şi cu articolul 72 din Regulamentul respectivei legi. Membrii ei au fost: Scurtu Vasile – preşedinte, membru al Comisiei interimare a municipiului Bălţi, Anibal Popescu – secretar general al primăriei municipiului Bălţi, Gazimir Bovarovschi – şeful Serviciului Financiar. În ziua următoare, la data de 18 decembrie 1931, a fost convocată şedinţa Comisiei Interimare a municipiului Bălţi, având următoarea componenţă: Garasevici Arsenie (preşedinte), Valter Bernard (vice-preşedinte), Ghiriţă Gandid (vice-preşedinte), doctorul Imas Ludvig (membru), Scurtu Vasile (membru), Valuţa Marc (membru), locotenent-colonel Nicolopol Ştefan (membru), Lucasevici Prigorie (membru), Gogan Leibiş (membru). În acest context, s-a discutat despre solicitarea înaintată de către Etti Roza Ludvig Spirer în vederea ocupării postului de Arhitect la Primăria municipiului Bălţi, cererea fiind datată cu 27 octombrie 1931. După discuţiile purtate şi analiza dosarului prezentat de către candidată, Comisia Interimară a dispus numirea domnişoarei Spirer în funcţia de arhitect, începând din data de 20 decembrie 1931, cu salariul prevăzut în buget. Activitatea desfăşurată de Etti Roza Ludvig Spirer în oraşul şi judeţul Bălţi vă include diferite funcţii, cu perioade de avansare şi acte oficiale de ridicare în grad până la Arhitect Ordinar, clasa II-a (Tabelul 1).

Pentru a fi confirmată în funcţia de arhitect, Etti Roza Spirer a depus Jurământul, în urma căruia a fost semnat şi un proces-verbal în două exemplare, pe data de 5 ianuarie 1932, de către preşedintele Comisiei Interimare Arsenie Garasevici. Prezentăm mai jos textul jurământului:

[6] Mai multe detalii la acest subiect a se vedea în: Molcosean 2023, 98-106.

Tabelul 2

Concedii şi permisii acordate arhitectei Etti Roza Spirer

Autoritatea care l-a acordat	Motivul	Durata (zile)	De când începe concediul	Actul					Observaţii
				Felul	Nr.	Anul	Luna	Ziua	
Primăria mun. Bălţi	interese familiale	10	28 decembrie	cerere	21326	1932	decembrie	20	
Primăria mun. Bălţi	îngrijirea sănătăţii	30	25 septembrie	cerere	14298	1933	septembrie	18	
Primăria mun. Bălţi	odihnă	30	3 decembrie	cerere		1934	decembrie	3	
Primăria mun. Bălţi	odihnă	30	2 ianuarie	cerere	21982	1936	decembrie	20	
Primăria mun. Bălţi	de boală	20	18 iunie	cerere	8680	1936	iunie	11	
Primăria mun. Bălţi	odihnă	30	1 decembrie	cerere	8870	1937	noiembrie	27	
Primăria mun. Bălţi	de boală	15	18 februarie	cerere	2483	1938	februarie	18	

„JURĂMÂNT

Jur credinţă REGELUI CAROL II-lea
Jur să respect Constituţiunea şi legile ţării.
Jur să-mi îndeplinesc cu onoare şi conştiinţă
funcţiunea ce-mi este încredinţată şi să
păstrez secretele serviciului.
Aşa să-mi ajute Dumnezeu.

Semnătura _____

Preot_____ ”[7]

Acelaşi jurământ a fost depus de domnişoara Spirer şi la data de 7 martie 1938, doar că procesul-verbal a fost semnat de către Constantin Satmari, primar delegat al municipiului Bălţi şi arhitectă[8].

Din Tabelul 2 sus observăm că, în cei şapte ani de activitate în cadrul Serviciului Tehnic al primăriei municipiului Bălţi, arhitecta Etti Roza Spirer a beneficiat de câte un concediu per an, excepţie fiind anul 1935. Dintre acestea trei au fost pentru odihnă, iar restul au fost acordate pe motiv de îngrijire a sănătăţii şi de interese familiale. Referitor la concediul din iunie 1936, pentru o perioadă de 20 de zile, a fost prezentat şi un certificat medical, semnat de către Medicul Şef al municipiului Bălţi Dr. E. Angelescu, precum că arhitecta suferea de bronşită acută şi avea nevoie de un tratament la aer curat[9]. Aproximativ toate zilele de concediu au fost acordate în perioada rece a anului, atunci când numărul construcţiilor se micşora, iar prezenţa arhitectei nu constituia un imperativ al momentului.

Recunoaşterea meritelor profesionale

Un alt aspect evidenţiat în dosarul personal al arhitectei ţine de remunerarea acesteia în cadrul postului pe care îl ocupa. La data de 17 ianuarie 1933, Spirer înaintează o cerere către primarul municipiului Bălţi, în care îi aduce la cunoştinţă faptul că are un salariu egal cu cel al picherului, adică mai mic decât al constructorilor din acelaşi Serviciu Tehnic, leafa de bază fiind de 850,00 lei, la care se adăuga sporul salarial, sporul pentru categoria deţinută în rândul arhitecţilor, iar în total suma lunară se ridica la 4497,00 lei[10]. Însă, conform Regulamentului pentru constituirea Corpului arhitecţilor, persoanele care activau în calitate de Arhitect ordinar, clasa III-a, urmau să fie remunerate cu salariul lunar de bază de 7700,00 lei, ceea ce constituia o diferenţă de 3203,00 lei în defavoarea arhitectei.

Referitor la avansarea în grad în calitate de arhitect exista o procedură aparte. Astfel, pentru vechime în muncă în Statul de serviciu, o contribuţie substanţială o avea *Foaia calificativă*

[7] ANA DGAN, F. 1456, inv. 3, d. 134, f. 11.
[8] ANA DGAN, F. 1456, inv. 3, d. 134, f. 65.
[9] ANA DGAN, F. 1456, inv. 3, d. 134, f. 50.
[10] ANA DGAN, F. 1456, inv. 3, d. 134, f. 20.

anuală, precum şi *Foaia calificativă generală*[11], care erau completate de către şefii ierarhic superiori, cum ar fi Directorul, Inspectorul General, secretarul general. Acestea se făceau astfel, ca toate rubricile să fie completate de cei în drept. Foaia calificativă se întocmea anual până la data de 1 mai şi se înainta împreună cu tabelele cu date ale persoanelor propuse spre avansare. Foaia era întocmită ţinându-se cont de memoriul pe care îl scria candidatul, care cuprindea toate activităţile desfăşurate, lucrările la care a participat, însărcinările speciale avute, recompensele eventuale ce le-a obţinut. Ulterior, memoriul era certificat şi contrasemnat de Şeful ierarhic superior respectiv, foile calificative fiind cât se poate de documentate asupra activităţii candidatului, pentru ca pe baza lor Consiliul Permanent de Înaintări să poată aprecia justa valoare a propunerilor de înaintare. De asemenea, aceste fişe erau completate şi pentru funcţionarii care nu erau propuşi spre înaintare în post, dar care erau ataşate la dosarul personal al fiecărui angajat. Vom reproduce sub formă rezumativă o parte a caracteristicii realizată de către primarul municipiului Bălţi, Petre Vrabie, în anul 1933, pentru ca arhitectei Etti Roza Ludvig Spirer să-i fie conferit gradul de Arhitect ordinar, clasa II-a.

Etti Roza Spirer „[c]unoaşte foarte bine serviciul său, este foarte capabilă şi conduce serviciul său cu multă pricepere. Este foarte harnică şi conştiincioasă, nelăsând nimic de dorit, purtarea în serviciu faţă de funcţionari şi faţă de public este ireproşabilă. Nota generală de calificare este *foarte bine*". După procedura de completare a *Foii calificative generale* şi acordarea propunerilor de către şeful ierarhic superior, acesta din urmă înainta o scrisoare către Ministrul Lucrărilor Publice şi comunicaţiilor cu propunerea de a fi avansată în grad[12]. Pe lângă aceste formalităţi, trebuia să fie completată şi *Foaia calificativă anuală* pentru perioada dintre 1 ianuarie şi 31 decembrie.

Prezentăm nota şefului ierarhic imediat (Şeful Serviciului Tehnic inginer Valeriu Joludev) pentru anul 1935 despre Etti Roza Spirer: „Domnişoara Etti Roza Spirer, în activitatea sa profesională din cursul anului 1935, a dat dovadă de o deosebită pricepere atât la întocmirea proiectelor, cât şi la organizarea şantierului în timpul executărilor. Lucrările încredinţate au fost întotdeauna executate cu foarte mult zel, conştiinciozitate şi energie. Domnişoara are la serviciu o atitudine totdeauna colegială; faţă de public este afabilă şi îndătoritoare, iar cu lucrătorii, deşi autoritară, totdeauna este binevoitoare. Pe parcursul anului, domnişoara a fost însărcinată cu mai multe lucrări curente şi, în special, cu supravegherea construcţiei Liceului de Fete, ce s-a executat în regie, cu studierea unei Piaţete din faţa Catedralei vechi şi cu întocmirea planurilor Pompieriei. De toate aceste însărcinări s-a achitat cu acelaşi zel şi pricepere spre deplina mulţumire a şefilor domniei sale"[13].

Analizând fişele ataşate la dosar şi scrisorile trimise de către primarul oraşului către Ministerul Lucrărilor Publice şi al Comunicaţiilor, constatăm că abia în anul 1937 arhitectei Etti Roza Spirer, prin decretul regal din 29 martie 1937, i se conferă gradul de Arhitect ordinar, clasa II-a în cadrul de activitate al Corpului Arhitecţilor, cu funcţiunea la Serviciul Tehnic Municipal[14]. În anul 1938 au fost completate alte seturi de fişe, pentru a fi propusă la gradul de Arhitect Clasa I.

Avansarea în funcţie a domnişoarei Spirer a fost efectuată atât pe criteriu de vechime în muncă, dar şi pe baza unor situaţii apărute în cadrul departamentului în care activa. Astfel, la 28 iunie 1938, Primarul Delegat al municipiului Bălţi Constantin Satmari a emis o decizie, conform căreia arhitecta, împreună cu inginerul Valeriu Joludev, au fost desemnaţi provizoriu la conducerea Serviciului Tehnic, Spirer fiind numită subşefă a acestui serviciu, pentru ca departamentul, în virtutea art. 61 din legea Administrativă, să nu sufere de pe urma disponibilizării, la 1 iulie 1938, a arhitectului-şef al Serviciului Tehnic, Carl Şteinhaus. În urma acestei decizii, Joludev şi Spirer trebuiau să ia în primire de la Şteinhaus întreaga arhivă, planşele cadastrale, dosarele, precum şi toate lucrările în curs de executare[15].

Însemnări în cazierul arhitectei

Activitatea arhitectei Etti Roza Spirer în cadrul Serviciului Tehnic Comunal al municipiului Bălţi a fost una fructuoasă şi asiduă, deşi întâlnim şi unele măsuri de sancţionare. Astfel, în ianuarie 1938, domnişoara Spirer a fost suspendată din serviciu până la terminarea unei anchete deschise împotriva acesteia, decizie fixată, conform hotărâ-

[11] ANA DGAN, F. 1456, inv. 3, d. 134, ff. 34, 69.
[12] ANA DGAN, F. 1456, inv. 3, d. 134, ff. 36, 40.
[13] ANA DGAN, F. 1456, inv. 3, d. 134, f. 42.
[14] ANA DGAN, F. 1456, inv. 3, d. 134, ff. 52-53.
[15] ANA DGAN, F. 1456, inv. 3, d. 134, f. 66.

rii Comisiunii Interimare luate, prin proces-verbal nr. 3 din 18 ianuarie 1938. Preşedintele Comisiunii Interimare a fost Grigore Trelea, iar secretarul general al municipiului era Anibal Popescu[16]. Ulterior, suspendarea din serviciu a încetat peste o lună, la 18 februarie 1938, conform deciziei numărul 35, emise de către primarul oraşului[17]. Constatăm însă lipsa oricărei informaţii în dosarul personal al arhitectei cu privire la motivul sancţionării prescrise în luna ianuarie.

Din categoria pedepselor administrative, cazierul arhitectei atestă, în data de 20 august a aceluiaşi an, o mustrare în scris şi retragerea remunerării pentru o zi de muncă. Motivul sancţiunii şi decizia cu numărul 791, luată de către primarul delegat al municipiului, Constantin Satmari, au fost înscrise într-un act oficial pe care îl reproducem, parţial, în continuare: „... având în vedere referatul domnului căpitan Aurel Radu, ajutor de Primar al municipiului Bălţi, prin care aduce la cunoştinţă că acoperişul construit din scânduri la adăpostul trăsurilor din curtea Primăriei, conform devizului întocmit de către domnişoara R. Spirer, arhitectă la Serviciul Tehnic municipal, nu poate servi scopului, fiind devizul greşit întocmit de la început, întrucât prin scândurile aşezate, se scurge apa din ploi, stricând trăsurile adăpostite în el”[18]. Tot acelaşi căpitan Radu a venit cu propunerea de a se face la acel adăpost un nou acoperiş din carton asfaltat, conform noilor calcule, în valoare de 1000,00 lei. Arhitecta a fost învinuită de neglijenţă care a generat daune financiare comunei, ca urmare a întocmirii greşite a devizului de cheltuieli estimativ pentru executarea acoperişului adăpostului pentru trăsuri.

La data de 27 august 1938, a fost întocmită decizia cu numărul 822 în care arhitectei i s-a aplicat pentru a doua oară pedeapsa cu „mustrare cu pierderea salariului pe două zile, pentru neglijenţă în serviciu”. Şi de data aceasta, pedeapsa urma a fi trecută în cazierul funcţionarei cu specificaţiile corespunzătoare. Din procesul-verbal întocmit, ce vizează construcţia veceului public, reiese că în devizul estimativ întocmit de serviciul tehnic comunal nu s-au prevăzut ţevi pentru scurgerea apei şi instalaţia necesară pentru canalele de scurgere. „... având în vedere cererea domului inginer A. Manu, antreprenorul construcţiei closetului din grădina Bodescu a oraşului Bălţi, înregistrată la nr. 15395/1938, prin care aduce la cunoştinţă că a terminat lucrările de zidărie la closetul din grădina publică Bodescu, urmând să înceapă instalaţia ţevilor de conducere a apei şi a canalelor de scurgere şi, cum în devizul estimativ întocmit de Serviciul tehnic comunal nu s-au prevăzut ţevile şi instalaţia necesară, înaintează un deviz în valoare de 8850,00 lei pentru executarea acestei lucrări, rugând a-l aproba pentru a nu întrerupe lucrările”[19]. În urma inspecţiei demarate de către căpitanul Aurel Radu, ajutorul primarului, acesta l-a consultat pe inginerul Rozenberg de la Concesiunea comunală de apă, constatând că greşeala s-a produs din vina Serviciului Tehnic comunal, responsabilă fiind domnişoara Roza Spirer.

La fiecare acuzaţie, arhitecta a adus argumente care explicau situaţiile create. În primul caz, legat de adăugarea la construcţia primăriei a unui grajd pentru cai şi a unei remize pentru trăsuri, arhitecta face referinţă la cererea primăriei de a întocmi devizul pentru „un adăpost pentru trăsuri care ca să fie cu mai puţină cheltuială şi s-ar putea ca peste scheletul lui să se arunce scânduri”[20]. Considerând că acest adăpost urmează să servească doar câteva luni de vară, în toamnă fiind construită remiza propriu-zisă, arhitecta a întocmit devizul şi planul pentru un adăpost compus din doi pereţi şi un acoperiş din scânduri. Ulterior însă, s-a renunţat la construcţia remizei, ceea ce a şi creat probleme şi necesitatea de a adăuga la acest adăpost un acoperiş de carton asfaltat şi un al treilea perete cu uşă, fapt care a condus la cheltuieli neprevăzute.

Ceea ce ţine de pedeapsa aplicată pe motiv de neglijenţă în serviciu pentru devizul greşit realizat pentru construcţia closetului public, Roza Spirer a evidenţiat faptul că „antreprenorul lucrării, ca să-şi mărească câştigul, a înaintat o cerere primăriei să i se aprobe ca lucrare suplimentară introducerea apei şi aşezarea ţevilor de canalizare, deşi Serviciul Tehnic a introdus în preţul global şi instalaţiile prevăzute în valoare de 16 000 lei”[21].

În urma explicaţiilor aduse de către arhitectă, la data de 22 noiembrie 1938, primarul oraşului Bălţi Iacob Cociorva i-a ridicat pedepsele aplicate, prin trecerea deciziilor luate în cazierul numitei funcţionare.

[16] ANA DGAN, F. 1456, inv. 3, d. 134, f. 59.
[17] ANA DGAN, F. 1456, inv. 3, d. 134, f. 60.
[18] ANA DGAN, F. 1456, inv. 3, d. 134, f. 67.
[19] ANA DGAN, F. 1456, inv. 3, d. 134, f. 68.
[20] ANA DGAN, F. 1456, inv. 3, d. 134, f. 78.
[21] ANA DGAN, F. 1456, inv. 3, d. 134, f. 78.

Fig. 1. Primăria oraşului Bălţi (ANA DGAN, F. 1456, inv. 1, d. 56, f. 11).

Proiectele realizate în beneficiului bălţenilor

În calitate de Arhitect al Serviciului Tehnic al primăriei municipiului Bălţi, Etti Roza Spirer a colaborat la studierea planurilor pentru construcţia unei şcoli primare mixte în oraşul Bălţi, construcţie care nu a fost executată, din cauza lipsei de fonduri. De asemenea, a realizat planurile pentru construcţia unei faţade la şcoala primară din suburbia Slobozia, construcţie ce s-a executat în vara anului 1933, conform planului. Arhitecta Etti Roza Ludvig Spirer a fost cea care a întocmit planul de reparaţie şi amenajare a Şcolii profesionale de fete cu internat într-un local vechi care a servit Serviciului Sanitar şi Jandarmeriei, plan aprobat de Casa Şcoalelor şi executat sub propria ei supraveghere. A realizat planul Liceului de Fete „Domniţa Ileana”, care ocupa o suprafaţă de circa 1100 m.p., fiind compus din subsol locuibil, parter şi etaj (actualul bloc administrativ al Universităţii de Stat „Alecu Russo” din Bălţi) care, de asemenea, a fost aprobat de Casa Şcoalelor şi Ministerul Instrucţiunii, construcţie aflată în supravegherea directă a primăriei şi a arhitectei.

Totodată, la capitolul instituţii educaţionale, Etti Roza Ludvig Spirer a executat planurile de reparare şi de ridicare a unui etaj la Şcoala Normală de băieţi din oraşul Bălţi, planurile fiind, de asemenea, aprobate de Casa Şcoalelor, iar lucrările fiind executate de regie, sub supravegherea directă a unui inginer şi a arhitectei. Pe tărâmul educaţiei a supravegheat transformarea şi adăugirea a trei săli de clasă la Liceul Industrial de Fete şi a întocmit planurile pentru construcţia Liceului de Băieţi din judeţul Bălţi, care au fost aprobate de Ministrul Educaţiei Naţionale. Acest liceu cuprindea, pe lângă cele 16 săli de studiu, clase pentru specialitate, bibliotecă, laboratoare, sală de desen, sală de gimnastică, sală de festivităţi, locuinţa directorului, ateliere, duşuri, locuinţa pentru servitori şi alte anexe pe o suprafaţă de 1300 m. p., împreună cu subsolul, parterul şi două etaje, acest proiect având un deviz de cheltuieli de 10 000 000 lei. Pentru aportul său la învăţământul bălţean prin sporirea numărului de şcoli şi repararea în mare parte a acestora, Etti Roza Ludvig Spirer, în 1936, a fost decorată cu medalia „Răsplata muncii pentru construcţiuni şcolare, clasa I”.

Fig. 2. Coloană de afişaj din beton armat, iluminată (ANA DGAN, F. 1456, inv. 1, d. 56, f. 156).

A studiat planurile pentru construcţia unei pieţe de mărfuri, plan ce a fost aprobat de Consiliul Comunal, dar neexecutat, din lipsa finanţelor. A fost responsabilă de transformarea localului Primăriei, de construcţia unui closet public din Grădina Bodescu, în valoare de 127 000 lei, de întocmirea planului unui dispensar medical, de proiectul pentru mărirea localului primăriei (fig. 1), ca să poată cuprinde toate serviciile, în valoare de 2 950 000, 00 lei, de construcţia coloanelor pentru afişaj (publicitate) (fig. 2), de pavarea cu dale a diverse trotuare, precum şi a unei pieţe-hală centrală pe o suprafaţă de cca 11,000 m.p.

Pentru Prefectură, Etti Roza Ludvig Spirer a întocmit planurile pentru extinderea Palatului Prefecturii şi ridicarea unui etaj, pentru mărirea şi transformarea unei case particulare pentru amenajarea Tribunalului local cu două secţii, pentru construcţia pavilionului central al unui Spital Veterinar, a întocmit planurile pentru Dispensarul de tuberculoză, a colaborat la elaborarea

Fig. 3. Pavilionul principal al Expoziţiei jubiliare (ANA DGAN, F. 1456, inv. 1, d. 56, f. 54).

mai multor planuri pentru localuri de băi populare, cămine culturale şi primării în judeţul Bălţi, a construit mai multe case particulare, o sală la Teatrul „Sapho”.

A colaborat la examinarea şi executarea planurilor pentru Expoziţia jubiliară din luna septembrie 1933, aceasta fiind compusă dintr-un pavilion central de circa 1000 m.p. (fig. 3), o poartă triumfală şi diverse pavilioane de ordin agricol, administrativ, silvic, industrie casnică, pavilion de muzică, restaurant, precum şi grajduri pentru cai, ocoale, cotețe, şoproane pentru animale şi păsări. Expoziţia avea un caracter jubiliar, dar întrunea în sine domeniul agricol, comercial şi industrial, motiv pentru care s-a bucurat de un răsunet imens în întregul regat.

Pe lângă cele enunţate mai sus, arhitecta Etti Roza Ludvig Spirer a executat în oraşul Bălţi diverse planuri pentru locuinţe particulare dintre cele mai importante, supraveghind şi construcţia lor. A colaborat la studierea a două piaţete în faţa Catedralelor Vechi şi Noi, la studierea planurilor unei Pompierii (fig. 4). Etti Roza Ludvig Spirer a fost implicată într-o serie de proiecte particulare (Liceul de băieţi, şcoala normală, clădirea Episcopiei, Şcoala profesională de fete, Liceul evreiesc), precum şi în proiecte prin delegaţie cu Primăria oraşului şi Prefectura, dat fiind că aceasta nu avea propriul arhitect (Liceul de fete, Spitalul Central, Pompieria). În anul 1938, inginerul Valeriu Joludev se referea la probitatea profesională a Rozei Spirer, fapt ce determina ca toate instituţiile din oraş să recunoască profesionismul arhitectei, solicitând-o pentru lucrările mai importante. Acelaşi inginer menţiona că, „odată cu stabilirea arhitectei

Fig. 4. Pompieria oraşului Bălţi (ANA DGAN, F. 1456, inv. 1, d. 56, f. 16).

în oraş, acesta s-a îmbogăţit cu câteva construcţii monumentale pentru instituţii, pe lângă faptul că şi casele particulare au căpătat un alt aspect”[22].

Sfârşitul activităţii în cadrul Serviciului Tehnic la Bălţi

Ultimii ani de activitate ai arhitectei în cadrul serviciului tehnic al Primăriei municipiului Bălţi au fost marcaţi de numeroase evenimente dictate de politica vremii.

La începutul lunii februarie 1938 ziarele vociferau tentativa de sinucidere a domnişoarei Roza Spirer, motivul fiind concedierea acesteia din serviciul tehnic al Primăriei. Acest fapt a survenit în contextul ordinului dat de către regele Carol al II-lea cu privire la excluderea arhitecţilor evrei din Asociaţia Generală a Inginerilor din România (A.G.I.R.). Gazeta Basarabiei anunţa: „Astăzi dimineaţă a încercat să-şi pună capăt zilelor înghiţind o puternică doză de veronal d-ra Roza Spirer, arhitectă a serviciului tehnic al Primăriei Bălţi. În poşeta d-rei Spirer s-a găsit o adresă a Primăriei, prin care i se comunică că a fost concediată din serviciu, precum şi o tăietură dintr-un ziar despre excluderea arhitecţilor evrei din A.G.I.R.”[23].

Situaţia creată a uimit pe locuitorii oraşului, deoarece arhitecta avea o reputaţie ireproşabilă, fiind respectată şi admirată în urbe. Acelaşi ziar oferea la data de 6 februarie detalii noi: „D-ra inginer Spirer locuia într-o cameră ocupată la comerciantul L. Frimerman din centrul oraşului. Dimineaţa proprietarul casei a fost intrigat, că chiriaşa sa inginer Spirer care deobicei se scoală dis-de-dimineaţă nu s-a trezit până la ora 10. Îngrijorat, numitul a dat de ştire poliţiei care venind a forţat uşa. În cameră a fost găsită trântită la pământ d-ra Spirer, care prezenta încă semne de viaţă. A fost imediat transportată cu o maşină de piaţă la spitalul israelit, unde i s-au făcut primele spălături”[24]. Aceeaşi sursă anunţa că starea arhitectei continua să fie extrem de gravă şi erau puţine şanse să rămână în viaţă. Ziarul Universul din 6 februarie anunţa că Spirer fiind „în stare extrem de gravă, şi pentru că în localitate nu i se putea da ajutor medical, a fost transportată la Iaşi. La ora 12 noaptea, sinucigaşa intrase în comă”[25]. Pe lângă suspendarea din serviciu, pe numele arhitectei a fost deschisă o anchetă pentru revizuirea cetăţeniei[26],

[22] ANA DGAN, F. 1456, inv. 3, d. 134, f. 72. Autoarea a publicat anterior un studiu care abordează imaginea oraşului Bălţi din perspectivă estetică (Molcosean 2022, 78-86).

[23] Gazeta Basarabiei, 04.02.1938, p. 4, O impresionantă încercare de sinucidere (Eri la Bălţi).

[24] Gazeta Basarabiei, 06.02.1938, p. 3, Sinucideri peste sinucideri. Dată afară din serviciu Roza Spirer se otrăveşte. Nu se ştie încă ce fel de otravă a băut (Ce se petrece în Basarabia).

[25] Universul, 06.02.1938, p. 11, Sinuciderea unei arhitecte la Bălţi.

[26] Decret regal privind revizuirea cetăţeniei din 22 ianuarie 1938 în Monitorul Oficial nr. 18, anul CVI, 22.01.1938, Partea I, pp. 2-4.

act desfăşurat în contextul politicii promovate de către guvernul lui O. Goga.

În anul 1941 în Monitorul Oficial din 30 martie a fost publicat un comunicat al Ministerului Instrucţiei, Educaţiei Naţionale, Cultelor şi Artelor, potrivit căruia a fost „aprobată ştergerea de pe tabloul oficial al Corpului arhitecţilor din România a arhitecţilor şi profesioniştilor cu drepturi limitate, rămaşi în teritoriile cedate”[27]. În listele ataşate comunicatului era înscris şi numele arhitectei Spirer Roza Etty. Iar în octombrie al aceluiaşi an a fost publicată Decizia nr. 63.961 din 29 septembrie 1941 în care se evidenţiază că „personalul tehnic (ingineri, subingineri, arhitecţi şi conducători), aflaţi actualmente în cadrul de activitate al corpului tehnic şi al corpului arhitecţilor din serviciile publice, care nu mai prestează serviciul la Statul Român, fiind rămas în teritoriile cedate, se trece pe data prezentei deciziuni, în cadrul de neactivitate al corpului tehnic, urmând ca ulterior şi pe măsură ce parte din acest personal tehnic îşi va aranja situaţia faţă de serviciile unde funcţionează în prezent, să fie rechemat din nou, în cadrul de activitate, pe baza actelor ce vor produce, acordându-li-se vechimea respectivă”[28]. Spirer a fost restabilită la Serviciul tehnic al Primăriei Municipiului Bălţi în rândul arhitecţilor ordinari clasa II.

Concluzii

Totalizând cele expuse anterior pe marginea activităţii unicei femei arhitecte din judeţul Bălţi, care s-a desfăşurat în perioada anilor 1931 – 1939, concludem că Etti Roza Ludvig Spirer a adus societăţii bălţene un număr considerabil de construcţii, realizate într-un timp relativ scurt. Perioada de activitate în cadrul Serviciului Tehnic Municipal a fost una prosperă pentru urbe din punct de vedere arhitectural, schimbându-i radical aspectul şi, astfel, detaşându-l de descrierile sumbre de până atunci. Aportul arhitectei Etti Roza Ludvig Spirer în domeniul economic, cultural şi educaţional a deschis noi oportunităţi pentru locuitorii oraşului, precum şi ai judeţului. Realizarea planurilor de construcţie şi reparaţie a instituţiilor de învăţământ a completat, în mare parte, obiectivul guvernării de a creşte nivelul alfabetizării şi de a crea condiţii pentru studii. Oraşul Bălţi se bucură până în prezent de realizările arhitectei din perioada interbelică, precum incinta fostului Liceu de Fete „Domniţa Ileana”, Liceul de Băieţi „Ion Creangă”, Liceul evreiesc, clădirea Primăriei, clădirea Prefecturii.

Bibliografie

Bărbulescu 2017: M. Bărbulescu, Bălţi: 1818-1944 (Bucureşti 2017).

Dobrogeanu 2008: L. Dobrogeanu, În memoria arhitectei Etti-Rosa Spirer. Vocea Bălţiului 10 (172), 7 martie 2008, 2.

Dobrogeanu 2009: L. Dobrogeanu, File din istoria Bălţiului. Vocea Bălţiului, nr. 19 (138), 21 mai 2009, 2.

Griţunic 2015: B. Griţunic, Arhitectura oraşului Bălţi – Cronică în piatră (Bălţi 2015).

Jitaru 2018: V. Jitaru, Personalităţi bălţene. Enciclopedie (Chişinău 2018).

Molcosean 2020: Al. Molcosean, Valorificarea Oficiului Stării Civile din mun. Bălţi ca obiect de patrimoniu local. In: Materialele Simpozionului ştiinţific internaţional „Educaţia în spiritul valorilor naţionale şi universale din perspectiva dialogului pedagogic”, ediţia 2, Chişinău 2020 (Chişinău 2020), 450-459.

Molcosean 2022: A. Molcosean, Situaţia social-economică a oraşului Bălţi reflectată în ghidul lui Iosif Broitman (1938). Akademos. Revista de ştiinţă, inovare, cultură şi artă 3, 2022, 78-86.

Molcosean 2023: A. Molcosean, Procesul de împroprietărire a locuitorilor oraşului Bălţi în perioada anilor 1932-1933. Dialogica. Revistă de studii culturale şi literatură V/2, 2023, 98-106.

Şlapac 2022: M. Şlapac, Contribuţia femeilor arhitecte la dezvoltarea arhitectural-urbanistică a Chişinăului. Dialogica. Revistă de studii culturale şi literatură IV/2, 2022, 47-57.

[27] Monitorul Oficial nr. 76, anul CIX, 30 martie 1941, p. 30.
[28] Monitorul Oficial nr. 235, anul CIX, 04 octombrie 1941, pp. 35-36.

Pages of the professional activity of the architect Etti Roza Spirer in Bălţi (1931-1939)

Keywords: Etti Roza Spirer, architect, interwar Bălţi, archival documents, buildings.

Abstract: During the interwar period, the development of Bălţi, both in socio-economic and architectural terms, proceeded at a rapid pace. From 1931 to 1939, the architect Etti Rosa Spirer (the only female architect in the city) worked in the City Technical Service at the Bălţi City Hall. She was directly involved in the development of architectural plans and subsequent construction management, demonstrating high professional competence. Archival documents testifying to the work of the mayor's office in the development and improvement of urban space certify the contribution of the staff architect II class Etty Rosa Spirer to the construction of educational institutions, public and private residential buildings. For her professional activities, she was awarded the medal "For the Construction of Schools".

List of illustration:

1. Bălţi City Hall.
2. Reinforced concrete column with lighting.
3. Main Pavilion of the Jubilee Exhibition.
4. Bălţi Fire Department.

Страницы профессиональной деятельности архитектора Этти-Розы Людвиговны Спирер в городе Бельцы (1931-1939)

Ключевые слова: Этти-Роза Людвиговна Спирер, архитектор, межвоенные Бельцы, архивные документы, здания.

Резюме: В межвоенный период развитие города Бельцы, как в социально-экономическом, так и в архитектурном плане, шло стремительными темпами. С 1931 по 1939 год в Городской технической службе при мэрии Бельц трудилась архитектор Этти-Роза Людвиговна Спирер (единственная женщина-архитектор в городе). Она принимала непосредственное участие в разработке архитектурных планов и последующем руководстве строительством, проявляя высокую профессиональную компетентность. Архивные документы, свидетельствующие о работе мэрии по развитию и благоустройству городского пространства, удостоверяют вклад штатного архитектора II класса Этти-Розы Спирер в строительство учебных заведений, государственных и частных жилых домов. За свою профессиональную деятельность она была удостоена медалью «За труды по строительству школ».

Список иллюстраций:

1. Мэрия Бельц.
2. Железобетонная колонна с подсветкой.
3. Главный павильон Юбилейной выставки.
4. Бельцкая пожарная часть.

31. 03. 2024

Ana Molcosean, Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova, str. Academiei 3/2, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-3735-8623, e-mail: ana.cuculescu1995@gmail.com

THE GERMANS FROM THE SOUTH OF BANAT, FROM THE PRIVILEGED TO THE *PARIAH* OF SOCIETY (1944-1948)

Eusebiu Narai

Keywords: Banat, Caraș county, Severin county, Germans, the Ethnic German Group, interments, deportations.

1. Introduction

Benefiting from a privileged treatment during the period between 1940-1944, especially after the adherence of Romania to the Tripartite Pact and the engagement of the Romanian army in the Barbarossa campaign, whose aim was the destruction of the Soviet Union, the Germans from the south of the Banat region (the counties of Caras and Severin) found themselves in an unfavourable situation externally and internally, being seen as the *pariah* of the Romanian society, under the pressure exerted by Moscow and its "voice" in Romania, the Communist Party.

The aim of this paper is to briefly present some ***punitive measures*** inflicted on the population of Swabs in the Banat region: the arrest and sentencing of some important members of the Ethnic German Group, the dismissal of all the civil servants from the local administration, the requisition of real estate, of industrial and commercial "enemy" firms, especially of German origin. Additionally, I will insist on two other vexatious measures against the Swabs from Banat, implemented by the Romanian authorities as a result of the soviet pressure, which were no doubt part of the Stalinist "arsenal": the forced internment in labour camps in Romania and the deportation to the Soviet Union.

In this article I have used several research methods such as: *the historical method*, based on the study of documents*, the descriptive method (observation, case study)*, focused on behaviour analysis, as well as *explanatory methods*, which creates a symbiosis of the two methods mentioned above.

The data and information in this paper has been taken from edited *sources* (general works and specialized articles, published in periodical publications related to the mentioned theme), while also being the result of archivist investigations from unedited sources.

2. The Southern Romanian Banat. A short presentation

The Southern Region of Banat includes the *Caraș county*, whose capital is Oravița, formed of 6 administrative sub-divisions (plăși) and having two urban communes (Oravița and Reșița). The region also includes the *Severin county*, whose capital is Lugoj, formed of 9 administrative sub-divisions (plăși) and having three urban communes (Lugoj, Caransebeș, Orșova), extending up to the River Mureș, both being the result of an administrative reform in the year 1925 (Brătescu 1997, 27; Imprimeria 1926, 24; Sencu, Băcănaru 1976, 13).

As a result of the division of Caraș, a second county was formed on July 1th 1947, whose capital was Reșița, having control over the sub-divisions Reșița and Bocșa Vasiovei[1].

Very little has changed regarding the administrative division of the Caraș county up to the abolition of the prefecture in 1949, when *the provisional committees of popular advice* were created (Brătescu 1997, 28).

In 1950, the Caraș and Severin counties will form a new administrative unit called *the Severin region*, with the capital placed at Caransebeș, formed of *5 districts* (Mehadia, Moldova Nouă, Oravița, Reșița and Caransebeș), which will be abolished in 1952 (Brătescu 1997, 28; Sencu, Băcănaru 1976, 13).

[1] Serviciul Județean Caraș-Severin (Caransebeș) al Arhivelor Naționale (The Caraș-Severin (Caransebeș) County Service of the National Archives) (hereafter SJCSAN), fond *Partidul Muncitoresc Român - Comitetul Județean Caraș* (*the Romanian Workers' Party - Caraș County Committee)* (hereafter *P.M.R. - C.J. Caraș*), d. 1/1947, f. 14.

3. The Germans from the Southern Romanian Banat until 1944

According to some statistics, until the end of the year 1944 and the beginning of 1945, the *population* of the Banat Region was formed of Romanians – 40%, Germans – 20%, Hungarians – 15%, Slavs (Serbs, Bulgarians, Slovaks) – 15%, Jews – 3%, other nationalities (Italians, Turks, Gypsies, French) – 7%[2]. The Caraş county had 191.233 inhabitants, from which: Romanians – 140.607 (73,5%), Germans – 16.016 (8,3%), Hungarians – 3.319 (1,7%), Serbs – 9.368 (4,8%), Croats – 8.094 (4,2%), Czech – 6.675 (3,4%), Slovaks – 1.541 (0,8%), Jews – 223 (0,1%), Gypsies – 4.729 (2,4%) etc.[3] Unfortunately, we do not posses information regarding the population of Severin during this time period.

A specific *multiculturalism* for the South East Europe existed in Banat, each specific ethnic element contributing to the diversity and complexity we see nowadays (Creţan 2006, 30).

Because the Court of Vienna desired an European mentality to be formed in Banat, *the Germans*, who were colonized in this area in three successive stages (Caroline, Teresian and Josephine), during the 18th century, "have created the three most important and complex social-economic elements", by being hard-working, good craftsmen, excellent organizers and by being extremely tolerant with other ethnic populations, religions and languages that were spoken in this region. The Germans were mostly colonized in the forest and mining areas, where they built workshops which later became factories, created model farms regarding agriculture and had a special contribution to the systematization of the territory, siderurgy, mining, etc. (Creţan 2006, 30-31; Ţintă 1972; Greffner 1994, 31, 38, 46, 48; Simu 1924, 5-51; Hromadka 1995, 28, 30-43; Botiş 1946, 13-14, 16-19; Haţegan 1995, 170-172; Ţigla 2003, 19-24).

Originally from the Bavarian Swabia and Wurttemberg, the Germans from Banat are called *Swabs* and their main occupations are industry, the crafts, the growth of plans and raising cattle (Creţan 2006, 82-83).

Supporters of the Great Union, they will be greatly influenced by the national-socialist movement led by Fritz Fabritius, taking place in the 30s period in the 20th century (Ciobanu 1995, 122-124, 126-129; Moldovan 1998, 78).

The nazification process of the Germans continued and amplified, and, as a result of the 3883 law decree issued on 20th November 1940, *The Ethnic German Group of Romania* was created, a group which integrated all the Germans in our country. The head of G.E.G. (Grupul Etnic German din România) was Andreas Schmidt, supported by Hans Otto Roth and the German minister from Bucharest, Wilhelm Fabricius (Moldovan 1998, 79).

Moreover, the third article from the law decree mentioned above highlighted the fact that "the representative of the will of G.E.G was the National Socialist German Workers' Party (NSDAP)". As a result, in many instances, G.E.G. was acting up against the Romanian authorities by permitting the access in this organization to other ethnic populations such as the Hungarians and Bulgarians from this region, excluding, of course, the Jews (Moldovan 1998, 80).

4. The Situation of the German Ethnics in Caraş and Severin between the years 1944 and 1948

Their integration, largely, in the Ethnic German Group, the recruitment – by scores – for the Todt Organization and the SS troupes, as well as the adoption of the slogan regarding the constitution of the DONAULAND, initiative launched by the Third Reich, as well as a series of other factors (the war loss suffered by the Nazi Germany, the fulfilment of the provisions of the Armistice Convention by the Romanian government, the Soviet military occupation, etc.) determined multiple punitive measures against the Banat Swabs, such as the arrest and conviction of important members of the G.E.G., the dismissal of all officials from the local administration, the requisition of real estate from "enemy" industrial and commercial companies (especially the German ones), the forced interment to labor camps in Romania, the deportation to the Soviet Union.

After 23 August 1944, the most representative example of negative discrimination in Romania was that of the German minority.

[2] Serviciul Judeţean Timiş al Arhivelor Naţionale (the Timiş County Service of National Archives) (hereafter SJTAN), fond *Comitetul Regional P.C.R. Banat* (*the Regional Committee P.C.R. Banat*) (hereafter *CR PCR B*), d. 1/1944, f. 47.

[3] SJCSAN, fond *Prefectura judeţului Caraş - Serviciul Administrativ Caraş (the County Prefecture - Administrative Service)* (hereafter *PJC - SAd*), d. 20/1944, f. 21.

Originally, on 8 October 1944, *the Ethnic German Group is disbanded*, an action followed by the annulment of the privileged status given to the German minority in Romania. Similar measures were adopted between 1944 and 1945 in other states from Center and Eastern Europe who were under the Soviet military control. According to Călin Morar-Vulcu, "even before the disbanding of the Ethnic German Group, a real campaign of punitive measures, legally unjustified began (supervised and coordinated by the Allied Control Commission) against the German minority, considered by the Soviets to be a Nazi instrument in Romania" (Morar-Vulcu 1997, 147-148).

After the Potsdam Conference, in Romania, an expulsion of Germans did not occur, and we can even talk about a large dispersal from their part between 1940 and 1945 (Delureanu 1997, 17).

The former representative of the German Party in the Romanian Parliament, dr. Hans Otto Roth, had tried, with the permission of general Constantin Sănătescu, President of the Council of Ministers "to take control over the Ethnic German population and to reactivate the popular conservative community", urging the Transylvanian Saxons and Swabs from Banat to <order and discipline>. In September 1944, arriving to the capital of Banat, dr. Roth named as the heads of the popular community association from this province, his comrades (dr. Franz Kräuter and dr. Hans Ersch). This organization's activity was short, due to the mistrust of the Romanian authorities.

Equally, *the German Anti-Fascist Front* was formed, which tried to convince the local and central authorities of the fact that not all Germans were supporters of Hitler (Marin 1980, 186, 188).

Shortly after the coup d'état on 23 August 1944, many Swabs and Hungarians from Banat ran to Germany and Hungary, signing up to be part of the armies of these respective countries and fighting against the Romanian and Soviet armies, who had become allies. For a time, the Banat Region was occupied by the German-Hungarian troupes, and the young Swabs from the provinces, part of the Wehrmacht, robbed and destroyed the Romanian communes, leaving the population in need of retreat behind the front lines or in unoccupied zones. Many Swabs, as well as some Romanians from the frontier towns, have retreated together with the German armies, due to the resumption of the Romanian-Soviet offensive, a process amplified in November 1944 and finalized in January 1945, some fugitives returning home at the end of 1945 (Moldovan 1998, 86-87).

Within the reach of the Legion of Gendarmes of Severin, in the Ethnic German Group 5.700 people were signed up, however, on the organization's list there were also Czechs, Romanians and Ruthenians, the latter having a precarious material situation, enrolled in G.E.G. because they were receiving aid. Generally, young Swabs enrolled in the Wehrmacht or different divisions of the SS which were acting behind the German army, as a result of the pressure inflicted on them by the heads of the organization mentioned above (Răm neanţu 1997, 434).

During the Council of Ministers' meeting on 30 August 1945 the <*definitive regulation of the problem concerning the Germans*> was discussed. They were seen as "a cell of German imperialism in the bosom of the Romanian people and neighboring populations", through a government's decision. Due to the fact that "between the Swabs has always existed a strong social-democratic and communist movement, and the fact that the abolition of Hitlerism was a priority, and not the dissolution of the German people", the Groza cabinet predicted the concentration of Saxons and Swabs in certain communes, while later being evacuated from the country "where they remained in slim numbers, as well as the construction of work colonies for the Swabs, similar to the one from the Yugoslavian Banat and the removal of these people from the industrial centers, with the recognition of their right to work"[4], the authorities from the Caraş and Severin counties subsequently complying with these provisions.

Even in 1947, the Legion of Gendarmes of Severin was supervising the locations where the Ethnic German Group had many followers: Bethausen, Tomeşti, Ferdinand, Cireşul, Brebul Nou, Bacova Veche, Gărâna, Lindenfeld, Darova, Pietroasa Mare, Sălbăgel, Rusca Montană and Caransebeş[5].

[4] Arhivele Naţionale Istorice Centrale (The National Historical Central Archives) (hereafter ANIC), fond *Consiliul de Miniştri. Stenograme (1944-1959) (the Council of Ministers. Transcripst* (1944-1959)), d. 8/1945, f. 114-115, 117-118.

[5] SJTAN, fond *Legiunea de Jandarmi Severin* (*the Legion of Gendarme from Severin)* (în hereafter *LJS*), d. 25/1947, f. 11-12.

***

Another punitive measure adopted by the state was the *dismissal of all civil servants of ethnic German origin working in the local administration,* based on the order given by the Minister of Internal Affairs, communicated through address no. 59331 on 17 October 1944, respecting the provisions of article 107 of the Constitution ("in the form of government acts, there should be taken measures even contrary to the Constitution and the laws in force, if they are determined by exceptional needs, which put the security of the State at risk"), and article number 2 from the law for administrative litigation ("judicial power does not have the power to judge governing acts and military command acts", "governing acts include all the measures taken to protect a general interest regarding public order, the security of the internal or external State or other higher order requirements...") (Stănescu, Zamfirescu 1998, 53-54).

As a result, in October 1944 the problem regarding the releases form function of officials of German ethnic origin from the Reşita City Hall (7) and from the Municipal enterprises from the same city (7) arose, even though they have proven their competence during the years[6]. Also, in compliance to the order no. 7709/1944, from the prefect of the Caraş county, at the end of October, the mayor of the Steierdorfanina commune, Carol Schöner (German), had been replaced, with the support of the local representative of the National Democratic Front, with Dumitru Pănescu (Romanian, mayor's helper up until that moment), seconded by Rudolf Hirschvogel (Czech)[7]. After all the check ups done by the competent bodies of Severin Prefecture, they have arrived at the conclusion that the large majority of the notaries of German origins did not support the German troops that acted in this area. Only the replacement of the notary Soos Gavril from Zorlencior who "does not have Romanian convictions", was proposed, the measure being implemented in the course of October 1944[8]. On the other hand, after their dismissal from their posts, the former officials from Caransebeş City Hall (some of them having been key members of the Ethnic German Group form the city between 1941 and 1944), suffered the consequences of the legislation (some of them being interned in the Slobozia camp) and joined the component parties of the National Democratic Front, especially the Communist Party, starting with 1946, without "carrying out any more subversive activity"[9]. We must mention the fact that there are numerous examples proving this case, but I have selected only the most significant ones.

***

Under the incidence of the implemented laws, adopted in accordance with the stipulations of the Armistice Convention, *the property of ethnic Germans* was also a subject of discussion. Therefore, starting from the premise that, after the coup d'etat on 23 August 1944, some Swabs had left their homes, retreating along with the German army, and "the harvests and wealth of these inhabitants were left to chance", the Ministry of Agriculture and Domains sent an *instruction* package to all the prefectures (December 1944), which included the measures considered necessary in this case: "all harvests needed to be collected from the fields, threshed if necessary and stored, being placed in the custody of the local town hall; order should be made in the households by making an inventory of the machines, followed by the remaining cattle, the machines and tools will become custody of the local municipalities and the cattle will go to the locals without the obligation to take care and use them for agriculture; immediate measures for the cultivation and sowing of the land left by these inhabitants should be taken"[10].

At the end of 1944, in Caraş 4 abandoned German household were recorded, with a total surface of 10 ha, located in the area of Moldova Nouă. The goods belonging to the households mentioned above were to be managed by the respective communal committees consisting of: mayors, communal agricultural administrators, communal notaries, and the chiefs of the gendarmes[11]. Moreover, 45 workers (largely Romanians), living in Moldova Nouă, Moldoviţa, Anina and Cărbunari, without land, had solicited – forcefully – to

[6] SJCSAN, fond *Prefectura judeţului Caraş - Administraţia judeţului (1926-1949)* (*the Caraş County Prefecture - County administration (1926-1949)* (hereafter *PJC - AdJ*), d. 30/1944, f. 8-9.

[7] SJCSAN, *PJC - AdJ*, d. 30/1944, f. 75.

[8] SJTAN, fond *Prefectura judeţului Severin (Severin County Prefecture)* (hereafter *PJS*), d. 27/1944, f. 1.

[9] SJTAN, *PJS*, d. 2/1945, f. unnumbered.

[10] SJCSAN, *PJC - AdJ*, d. 35/1944-1945, f. 179.

[11] SJCSAN, *PJC - AdJ*, d. 35/1944-1945, f. 181-187.

be given the abandoned proprieties of the Germans[12].

Also, at the end of 1944, The Caraş County Commission for the assignment of goods abandoned by the Germans were given 25 solicitations regarding rooms in abandoned German houses, requested for various reasons (the lack of living spaces, overly expensive rent, adversity towards the previous political regime, etc.)[13].

According to the *law decree* no. 485, published in the "Official Monitor" no. 233 on 8th October 1944 and based on the *order* given by Colonel Hurbeanu, the commander of the Reşita Garrison, two offices in the city previously belonging to the Ethnic German Group (str. Regina Maria, no. 18), having 6 rooms, were given to the Communist Party, at the request of Ilie Drăgan, the secretary of the mentioned political formation. In the presence of the G.E.G delegates (av. William Knobloch and Alois Rischar), some goods in the German organization offices were handed over to the Communist Party of Romania representatives, although many objects were already in the possession of the Soviet Commandment, who had taken the keys of the Financial Office of the Ethnic German Group, while other goods were in the possession of the Patriotic Defense, Patriotic Union and Hungarian People's Union, all close to the Communist Party. Equally, goods from other Ethnic German Group offices in Reşiţa were taken: "The Organization of German Men – D.M. Oberabteilung 6" (str. Principesa Elisabeta, no. 52), "Circular Organization of German Workers – Kreiswaltung der D.A.R." (str. Canalului, no. 2), "Section of German Women – Kreisfrauenschaftsleitung" (str. A.C. Popovici, no. 66), "Local Organization from Reşita de Sus – Ortsgruppe Reschitz Wehr" (str. Dragalina, no. 12), "The 2/6 Battalion leadership – D.M. Sturm 2/6" (Str. Împăratul Traian, no. 8) and "The Social Assistence – N.S.V. Cantina" (str. Principesa Elisabeta, no. 7)[14]. According to a *report* written by the local administration in 1944, 12 German ethnics left Reşiţa together with the German Army, leaving behind goods valuing 4.649.060 lei (most of which, belonging to Antoniu Leeb, valuing 1.800.550 lei)[15].

In Steierdorfanina, a mostly German town, paradoxical situations occurred. On 21 December 1944, the mayor of the town made an *appeal* for the restitution, in 8 days, of all the goods and objects taken from the residences of the Swabs who went with the German army and transported during the nigh to Răcăjdia, otherwise the offenders were called to answer before the Caraş prosecutor's office; all the movable and immovable property left in Steierdorfanina were inventoried, with the idea that they would be given to the workers who settled in town[16]. Even though the majority of the houses left behind by the Germans were given to miners, at the end of 1944, other 77 people from Moldova Nouă were requesting houses in Steierdorfanina, through the prefecture of the county[17].

On 17 February 1945, in Timişoara, the Regional Center for the administration and liquidation of the property belonging to the Ethnic German Group was founded. This Center, which included the Caraş and Severin counties, exclusively dealt with the identification and inventory of the goods of the former Ethnic German Group, being registered as a legal person[18].

Based on several legal measures (the *Journal* of the Council of Ministers no. 238, published in the "Official Monitor" no. 37 of February 15, 1945, the *Order* of the House of Administration and Supervision of Enemy Assets no. 5822 of April 25, 1945, the *Telegraphic Order* no. 3395/1945 of the General Commissariat for the Application of the Armistice and the *Telegraphic Order* no. 17496/1945 of the Ministry of Internal Affairs – Service for the Application of the Armistice), only at the start of November 1945 the organizational structure of the Caraş County Office of Enemy Assets was established, almost at the same time as the similar office in the Severin county. For example, Mihail Jianu (chief of department at the Caraş prefecture) came into office of the County Office of Enemy Assets, which functioned besides the county's prefecture, and Nicolae Dorogostaischi (temporarily employed by the Caraş Prefecture, through *Decision* no. 9092 on September 1, 1945) ensured the management of the Urban Goods Bureau and the Enterprise Bureau

[12] SJCSAN, *PJC - AdJ*, d. 31/1944, f. 17.
[13] SJCSAN, *PJC - AdJ*, d. 35/1944-1945, f. 102.
[14] SJCSAN, *PJC - AdJ*, d. 41/1944, f. 5-6, 49, 54, 67-68.
[15] SJCSAN, *PJC - AdJ*, d. 36/1944-1948, f. 61.
[16] SJCSAN, fond *Consiliul Popular al oraşului Anina (1885-1950) (the People's Council of the city of Anina (1885-1950))* (hereafter *CPOrAn*), d. 2/1944, f. 18.
[17] SJCSAN, *CPOrAn*, d. 2/1944, f. 21.
[18] SJCSAN, *PJC - AdJ*, d. 35/1945, f. 1, 4.

and, respectively, Eustaţiu Polianschi (from the Chamber of Agriculture of Caraş county) – the management of the Rural Goods Service[19].

According to article 8 from the Armistice Convention in 1945 the goods of 890 Romanian absentees living in Caraş, especially Germans and Hungarians from Steierdorfanina (648) and Oraviţa (182), who left the Romanian territory for various reasons: the fear of punishment form the Soviet armies, members of the G.E.G and supporters of the horthyste army, members of the Hungarian community, collaborators of the occupant German forces, officials form the Antonescian regime, former SS members and simple German soldiers, volunteers in the "Todt" organization, members in paramilitary German organizations, etc.[20] Also, in December 1945, regarding the supervision of the 18 households abandoned in Moldova Nouă, 16 custodians were named (2 of which were secretaries at the Agricultural Bypass, one – a captain in the Border Guard Company, etc.), coordinated by an administrator[21].

During the course of 1945, in Lugoj (the capital city of Severin – *n.n.*) all the furniture from the places rented by the G.E.G from individuals has been inventoried (str. Regele Carol, no. 12, str. Cuza Vodă, no. 5 and str. Bisericii, no. 12) and given into the custody of local organizations of the Communist Party, the Social-Democratic Party and Patriotic Defense[22]. At the same time, the regional administrator (Babici) accompanied the delegate of the General Commissariat for the administration and liquidation of G.E.G. (insp. R. Constantinescu), on his business trip to the Severin county, with the purpose of confiscating the 610 radios in the possession of Germans and Hungarians[23].

The years 1946 brought on an intensification of the activity of organizations who dealt with the situation of "enemy" property. Between the moths of September and December of 1946, the Caraş County Office of Enemy Assets collected 15.677.608 lei, an amount coming from: the rent of houses – 5.752.354 lei; the rent for the use of machines and workshop tools – 1.510.100 lei; the rent for the use of furniture in the houses – 1.005.975 lei; the sale of the harvest – 428.620 lei; the equivalent of the cattle commercialized at the Exploitation Center in Caraş – 6.654.599 lei; the equivalent of the hay sold to the U.D.R. Society – 260.000 lei; etc.[24] It should be noted that in 1946, Ilie Ursulescu (chief of U.D.R.) was named administrator of control of enemy assets in the Reşita, and Dumitru Buda – administrator of assets managed by C.A.S.B.I. in Moldova Nouă[25]. Also, the Severin county Prefecture-Administrative Service gave several *instructions*, based on the findings of C.A.S.B.I., according to which "the enemy property are subjected daily to progressive destruction, from the local peasants, who became actual bands in convoys with over 100 carts and who practice the cutting and theft of wood", the administrative authorities and local gendarme being spurred to assure – all cost – the guarding of the mentioned forests[26].

In 1947, the Caraş County Office of Enemy Assets collected a sum of 95.439.852 lei, six times the one collected in the previous year[27]. Also, on 28 March 1947, the gardens with fruit trees and the hay fields of absentee Romanian citizens from Oraviţa were won – by public bidding – by the City Hall and some locals, at the price of 21.523.000 lei[28].

Between January and September of 1948, the Caraş County Office of Enemy Assets collected a sum of 359.832 lei stabilize[29]. Even though, in the Caraş county the goods of 572 "enemies" were on the course of being inventoried, based on the no. 228 *decree* for the dissolution of the Ministerial Commission for the execution of the Peace Treaty, on 14 October, 1948, the Caraş County Liquidation Commission C.A.S.B.I. was established, made up of several civil servants: Tiberiu Deheleanu (the delegate of the Caraş Prefecture), Ion Iucu (the delegate of the Financial Administration of Caraş), Ion Ciortuz (the delegate of the County Trade Union Council), Eva Novacovici (the mayor of Oraviţa) and Mihail Jianu (the head of the County Office of Enemy Assets, around the Caraş county Prefecture). Additional members

[19] SJCSAN, fond *Prefectura judeţului Caraş - Oficiul judeţean al bunurilor inamice Caraş (the County Prefecture - County Office of Enemy Assests)* (hereafter *PJC - OfJBIn*), d. 3/1945-1946, f. 470-471.
[20] SJCSAN, *PJC - OfJBIn*, d. 8/1945, f. 1-892.
[21] SJCSAN, *PJC - OfJBIn*, d. 3/1945-1946, f. 601-602.
[22] SJTAN, fond *Grupul Etnic German din România (the Ethnic German Group from Romania)* (hereafter *GEGR*), d. 1/1945, f. 39-40.
[23] SJTAN, *GEGR*, d. 1/1945, f. 9, 11.
[24] SJCSAN, *PJC - OfJBIn*, d. 1/1946-1948, f. 1-7.
[25] SJCSAN, *PJC - OfJBIn*, d. 1/1945-1946, f. 37, 44.
[26] SJTAN, *PJS*, d. 2/1945, f. 1.
[27] SJCSAN, fond *PJC - OfJBIn*, d. 1/1946-1948, f. 8-26.
[28] SJCSAN, fond *PJC - OfJBIn*, d. 6/1947, f. 1.
[29] SJCSAN, fond *PJC - OfJBIn*, d. 1/1946-1948, f. 28-42.

were: Vasile Minciună (praetor, the delegate of Caraş Prefecture), Ilie Cristea (head of office at the Financial Administration Caraş, delegate of the Financial Administration), Vasile Săbău (the delegate of the County Trade Union Council) and Serafim Iovescu (the delegate of Oraviţa City Hall). At the Liquidation Commission's meetings a member from the P.M.R. County Office would be invited[30]. At the end of 1948, the Caraş County Liquidation Commission C.A.S.B.I. attributed 27 movable goods and 12 immovable belonging to absentees, by public bidding, to some social categories considered "disadvantaged" (workers and public servants), public organizations (the Romanian Workers' Party, the Workers' Youth Union, the Plowing Front, the County Trade Union Council and the Democratic Women's Union from Romania), industrial societies (SOVROM – TRANSPORT) and administrative and culture institutions (the Oraviţa City Hall, the Caraş Territorial Circle, the Oraviţa Popular Athenaeum, etc.)[31]. According to a *statistic*, in 1948, the Germans from Severin (9.419) had: 2.408 houses (Darova – 430, Pietroasa Mare – 283, Gărâna – 235, Brebul Nou – 226, Ştiuca – 209, etc.), 19 industrial companies (Orşova – 4 etc.), 33 commercial societies (Făget – 9, Orşova – 7, Darova – 5 etc.), 76 other institutions and companies (Făget – 36, Darova – 21, Orşova – 14, etc.), 6.183,4 ha arable land (Ştiuca – 1.483 ha, Darova – 1.085 ha, Bethausen – 1.021 ha, etc.), 1.491 ha orchards (Bethausen – 1.439 ha, etc.), 2.314,5 ha meadows (Brebul Nou – 807 ha, Gărâna – 772 ha, etc.), 1.161 ha pastures (Brebul Nou – 368 ha, Darova – 258 ha, Gărâna – 241 ha, Ştiuca – 215 ha, etc.), 183 ha vineyards (Darova – 115 ha, etc.), 182 ha woods (Darova – 105 ha, Ştiuca – 74 ha, etc.), 58,5 unproductive land (Ştiuca – 33 ha, Bethausen – 25,2 ha, etc.) and 0,8 ha place for a house (Făget – 0,8 ha)[32].

***

A distinctive category was represented by *the industrial and commercial "enemy" firms (especially the German ones)*, placed under the active laws. For example, starting from the fact that 691 shares of the U.D.R., the biggest industrial society in Caraş, were transferred under the names of German ethnics between February 1th and September 1th, although their share was less than 20% of the share capital and the management of the company requested – in an imperative tone – the relevant minister not to include the plant among the "enemy" companies, on 23 October 1944 a supervisory administrator at the company from Reşiţa was chosen (general C. Petrescu), who activated – based on the no. 63202 *decision* of the Ministry of National Economy – until 15 February 1945 (with a monthly retribution of 257.333 lei), followed by av. I.B. Seber, recommended by the Ministry of Industry and Commerce through the no. 13283 *decision* from 31 May 1945 (with a monthly salary of 1.299.600 lei, due to the rising inflation), until 9 December 1946, along with the inclusion of soviet representatives on The Board of Administration of the mentioned society[33]. Also, according to the no. 67239 *decision* form 4 November 1944, made by the Ministry of National Economy, as supervisory administrators at several firms from Severin, were named: Pielăria "Lugojana" Lugoj and "K. Kissela" – Lugoj Leather Industry (Victor Bărlea); "Lugoj Cotton Industry" (Filaret Barbu); "Lugoj Lasts Factory" (Corneliu Antal); "Hold and Rotsching Industry, mechanic weaving industry" (Constantin Totir); "Stockel & Co. Lugoj Wood Industry" (Ioan Fonoş); "Thumere Brothers, knives manufacture from Lugoj" (Nicolae Pătruţ); "Iosif Kern – manufacture" Lugoj (Florian Cărămidă); "Engbarth – optical shop" Lugoj (Alexandru Novac); "Lugojean Trade – colonial" Lugoj (Vasile Vodă, replacing professor A. Brânzei, whose mandate came to an end); "Literra" Library from Lugoj (Gheorghe Iancu); "Filip Roth and Braun" Caransebeş (Nicolae Brânzei); "Eugen Azzola and V-va. Rujinschi Ferdinand" Cireşa (Ilie Ponoran)[34].

The control of the state over the "enemy" firms intensified during 1945. In the Caraş county, with the exception of the "Margina" society from Reşiţa (with exploitation in Valea Minişului and Reşita, affiliated to the Timisoara Chamber of Commerce and Industry), the "enemy" capital (German and Hungarian) had a lower share (under 20%). Regarding the other industrial companies in the area, at the beginning of 1945, a special committee whose purpose was the "administra-

[30] SJCSAN, fond *PJC - OfJBIn*, d. 2/1948, f. 85-86.
[31] SJCSAN, fond *PJC - OfJBIn*, d. 2/1948, f. 73-76.
[32] SJTAN, *PJS*, d. 50/1948, f. 84.
[33] ANIC, fond *Ministerul Economiei Naţionale - Direcţia Controlul Capitalului (the Ministry of National Economy - the Directorate of Capital Control)* (hereafter *MEN - DCC*), d. 16/1944, f. 1, 4, 31, 62, 65.
[34] ANIC, *MEN - DCC*, d. 313/1945, f. 47.

tion of the property and commercial funds of the Romanian citizens on the enemy territory", was formed and the commercial companies belonging to them were to be deleted from the Trade Register[35]. On the territory of the Severin county 342 companies were carrying out their diverse commercial activities (photo workshops, grocers, mills, tailors, mixed trade, firewood sales, sale of spirits and food, electrotechnical and mechanical items, barbers, cosmetics, butchers, pharmacies, confectionery, restaurants, etc.), whose owners were Germans, the big majority being from Lugoj (118), Caransebeş (40) and Orşova (36). The most important ones were: "Dunărea" – S.A. Orşova shop; "Wesztermayer Pavel – soda company (sifon)" Lugoj; "Toth Filip – manufacture-tailor shop for men and mixed commerce" Caransebeş; "Konrad Rudolf – intermediation of commercial businesses and firewood trade" Lugoj; "Glück Carol – baker and sparkling water manufacturer" Căvăran; "Succesorii lui Adalbert Blaschek şi Francisc Galli – electronics, sewing and writing machines, sporting goods, etc." Caransebeş; "Swoboda Iuliu – constructor-architect and entrepreneur" Orşova; "Gutschmied Ludovic – watchmaking, household items, crystal and optical items" Caransebeş; "Faszy Iosif – mixed trade with alcoholic drinks and C.A.M. products." Orşova; "Smerekar Adalbert (owner of the "Dacia" hotel) – grocery, alcoholic drinks, restaurant, cereals and derivatives" Orşova; "Handl B. Iosif – printing house, bookstore, shoe manufacturing, ladies' and men's clothing, hats, haberdashery, etc." Orşova; "Fazekas Iosif – mineral waters factory" Orşova; "Gyüjtö Iosif – glassware, porcelain, terracotta stoves, windows and frames, ironwork for furniture and binals, household items and iron" Orşova; "Billey Rudolf – mineral waters factory" Orşova; "Pfeffer Andrei – restaurant and pub" Lugoj; "Hamerac Francisc – tobacco shop and newspapers" Caransebeş; "Rekasi Francisc – electrotechnical and technical articles, radiophonic" Lugoj; "Volk Ioan – restaurant, hotel and coffee shop" Făget; "Engbarth Gheorghe (Ocularium) – optical and photographic items, perfumery, haberdashery and musical instruments" Lugoj; "Sammhammer Gheorghe – grocery, tobacco shop, bread trade, candies, fruit, colonial, food, cereals, flour, paints, nails, etc." Orşova; "Bastius Ervin – jewelry, watches, household items, etc." Caransebeş; "Bossel Eugen – theatrical agency and advertising office" Lugoj; "Kokai Iuliu – men's fashion items, fabrics, hats, underwear, military items and uniforms" Lugoj; ""Schnur Mihai – timber and construction articles" Balinţ; "Schneider Emil - the <Central> restaurant and cafe" Caransebeş etc. Many of the owners left the businesses in the hands of other family members or had to accept the appointment of surveillance administrators in their firms[36]. On the course of 1945, the resort ministry chose surveillance administrators at several firms, seen as the "enemy" in the Caraş and Severin counties, like: the "Feher Brothers" s.i.n.c. Reşiţa (arh. Gh. Răureanu, after the end of mandate of Iuliu F. Radu, on 13 December 1944, followed by Dumitru Manole on 1 June 1945, Constantin Gorea, from 21 December 1945, with a monthly salary of 117.500 lei, and Ioan Şofeia, from 15 April 1946, with a monthly salary of 180.000 lei), "Bayer Brothers" s.i.n.c. Reşiţa (Ion Iuga, replaced with Petru Dumitru on 22 January 1946), "L. Bloch" s.i.n.c. Reşiţa (ing. Al. Panu, followed by Trandafir Lugojonel on 30 August 1945), "Fr. Markovschi" Reşiţa (Gh. Ardeleanu) and "Rausch Mihai – technical articles" Bocşa Montană (Ion Boruleanu, followed by Petru Loga) – 27 February 1945[37]; "Moara Fuchs" from the Cacoveni commune, Caraş (Constantin N. Enciulescu) – 27 September 1945[38]; Boiangeria "the Bayer and Bloch Brothers" from Reşiţa (Niculae Fătu) – 28 September 1945[39]; The comb factory "Iosif Riess" from Lugoj (Corneliu Roşu) – 23 November 1945[40]; the "Weber" mills from Bocşa Română (Niculae Bogdan Humă), "Ernest" from Old Moldova (Ion Mogoş), "Fuchs" from Cacoveni (Ion Bălan) and "Stürmer" from New Moldova (Pavel Epure), as well as the company "Kiszela Carol" S.A. Lugoj (Titus I. Moga) – 5 December 1945[41].

At the beginning of 1947, 20 commercial and industrial companies from C.C.I. Lugoj, were removed from under the incidence of supervi-

[35] SJCSAN, *PJC - OfJBIn*, d. 3/1945-1946, f. 143.

[36] SJTAN, fond *Camera de Comerţ şi Industrie Lugoj - secretariat-administrativ (the Lugoj Chamber of Commerce and Industry - administrative secretariat)* (hereafter *CCIL - SAd*), d. 205/1945, f. 9-28.

[37] ANIC, *MEN - DCC*, d. 73/1945, f. 56, 88; ANIC, *MEN - DCC*, d. 14/1945, f. 126, 408.

[38] ANIC, *MEN - DCC*, d. 14/1945, f. 158.

[39] ANIC, *MEN - DCC*, d. 14/1945, f. 160.

[40] ANIC, *MEN - DCC*, d. 14/1945, f. 304.

[41] ANIC, *MEN - DCC*, d. 14/1945, f. 335, 338.

sory administrators, from which we name: the manufacture of Filip Kern, the bookstore "Patria" (owner Ecaterina Doroghi), the store "Optica" (owner Cornel Muhos), the bookstore "Literra" (owner Dumitru Moise), the haberdashery and manufacture of Iosif Kern, the confectionery "Mignon" (owner Robert Stetin), "Color" – mechanical paint shop, etc.[42]

In June 1947, a statistic of the industrial firms from the counties of Caraş and Severin, who activated under the control of supervisory administrators was made: "Antoniu and Francisc Schenchenstein, mineral waters and ice factories" Reşiţa (Petre Bondoc), the Oraviţa Commercial and Industrial Bank (av. Paul Păpăşilă), the House of Preservation and Credit Bank s.i.n.c. Bocşa Montană (Sabin Moată), the House of Preservation S.A. Oraviţa (Gheorghe Balaşiu), "the Feher Brothers – celluloid factory" Reşiţa (Ion Sofian), the "Ernest" mill from Moldova Veche (Puiu Roşu), the "Stürmer" mill from Moldova Nouă (M. Teodorescu), the "Preisch" from Zlatiţa (Silviu Roşu), the "Eckl" mill from Oraviţa (Gogu Mateescu), the "Wiesenz Gheorghe" mill from Berzovia (Gheorghe Telescu), the "Iosif Ortman" mill from Tirol (Marius Sola), the "Riesz Petre" mill from Valeapai (Ion Damian) and the "Fuchs" from Cacoveni (col. I. Bălean) – Caraş county[43], "Banatul", textile industry from Lugoj (Simion Bogdănescu), "Barth Carol", smithery from Lugoj (Alexandru Nadolin), "Bibel" S.A., marble industry from Ruschiţa (Valeriu Anghel), "Dunărea" S.A. Orşova (Ilie Cucu), "Eşelniţa", waving from Orşova (Iuliu Weill), "Hahn & Stahl" Caransebeş (Moise Trică), Calapoade Factory S.A. Lugoj (Emilian Şoşdean), the Textile Industry S.A. Lugoj (Eugen Wienner), the Tannery "Lugojana" S.A. Lugoj, owner Rossmann (Traian Ilcău), "Primatex" Lugoj, weaving mill, owner Edmund Höffer (Ştefan Klein), the Quartz Mines and Feldspath S.A. Teregova (Valeriu Seracin), "Muschong D. & Co." S.A. Lugoj, tile factory (Gheorghe Vremescu), "Meininger" mill from Coştei (Octavian Jucu), the Mill and Waving S.A. Lugoj (Dumitru Goangă), the "Pangl & Co." mill from Sacul (Ion Murgoi), "Kern Filip", Lugoj textile store (Nicolae Lintea), "Riess Iosif", comb factory from Lugoj (Ioan Lungulescu), "Schramm, Hüttl & Schmidt", metallurgical plant from Topleţ (Eugen Radamovschi), "Szendersky" Lugoj (Adalbert Oszi) weaving mill, "Schultz & Co." Lugoj (Emeric Reinbach), leather shop "Dassinger Terezia" mill from Jupa (Victor Frâncu), "Mundus-Borlova-Armeniş" S.A. Caransebeş (Francisc Karek), "Textor", textile industry from Lugoj (Nicolae Vartic), Leather Industry "Tramepa" S.A. Lugoj (Irma Iszac) and "Westermayer", sparkling water factory from Lugoj (Ion Buduca)[44].

***

Another punitive method regarding the German Ethics was *the internment in forced labor camps throughout Romania*. The Romanian authorities had already used, the German population for forced work in some regions of the country, even before the order given by the Allied Control Committee (address no. A 192), from 19 February 1945, by witch the prime-minister at that time, General Nicolae Rădescu, was asked – on an imperative note – to "to track down all Germans evaded from mobilization for work in the U.S.S.R., arrest them and organize them into labor battalions throughout the country". The *Instructions* given by the Great General Staff no. 66000, broadcast on 6 September 1944, predicted that the Germans should be left, only in a proportion of 7%, into Romania combat units, and the rest should be transferred to army work detachments. After the chasing down of enemy German-Hungarian armies, who occupied a portion of the Banat region and Arad county, in the fall of 1944, destroying several roads, bridges and railways, the local administrative authorities appointed the German population form the region to repair them (Şandru 1995, 26). The selection criteria for the forced work of the Germans from our county were, initially, the same as the ones of the Allied Control Commission (Soviet) for the Germans deported in U.R.S.S. These detachments had to include all Germans who were apt for work, without differences regarding the sex, political and religious convictions of the person, within the age limits indicated by the Allied Commission. Dumitru Şandru points out that "with the exception of some people regimented in the left-wing political parties it was done extremely rarely and only with the consent of the resort department" (Şandru 1995, 29).

[42] SJTAN, *CCIL - SAd*, d. 234/1947, f. 11.
[43] SJTAN, *CCIL - SAd*, d. 234/1947, f. 4.
[44] SJTAN, *CCIL - SAd*, d. 234/1947, f. 3.

Based on the *order* no. 12002 from 26 August 1944, given by the Regional Inspectorate from Timişoara, at the beginning of September, 6 German Ethnics were interned in labour camps, former leaders of the Ethic German Group from Oraviţa and 5 Hungarian Ethnics, former leaders of the Hungarian Community from the same town; the order stipulated the internment of all leaders of the Ethic German Group and the Hungarian Community, as well as all else who were capable of organizing a local resistance movement. After they were sent in labour camps, the sorting of the German and Hungarian population from Oraviţa started, with the purpose of choosing the ones that were to be sent to labour camps; after the occupation of the town by the German troupes, at the end of September and the beginning of October 1944, the Romanian administration took refuge in Reşiţa and the German and Hungarian Ethnics who were to interned in labour camps left the country along with the German troupes, including 17 Romanian legionnaires. In total, until November 1944, within the reach of the Caraş Gendarme Legion, 127 Germans and 2 Hungarians were interned in labour camps (the only exception was an old lady, 69, who could not be transported, from the Liubcova commune, a Hungarian "subject" of Serbian ethnicity)[45].

On the date that the deportation campaign started (10 January 1945), 5.419 German Ethnics were being mobilized into the Romanian army: 1.119 were on the front, employed in combat units and service formations, as tradesmen in functions indispensable to the combatant forces; 2.850 were concentrated in work detachments in the interior area; 1.000 were concentrated in 5 work battalions in order to restore and maintain railways and roads; 450 were in road battalions. Following the disappearance of several Germans, in some counties, during the deportation period, the order no. 21619 given by the Ministry of Internal Affairs on 18 January 1945 foresaw a thorough control of the movement of German Ethnics from one place to another; their movement was permitted only in the possession of a travel certificates issued by the local police and gendarme, who had to discreetly supervise the respective people. On 19 January 1945, Colonel Alexeev from N.K.V.D., solicited, as an ultimatum, for all the officers, non-commissioned officers and soldiers of German ethnicity assigned to the Railway Work Detachment, to surrender to the Soviet delegates, with the exception of the ones in the no. 60, 65 and 67 detachments from Câmpia Turzii and no. 62 detachment from Şercaia "therefore, in the following days, the Germans from most of the army's work units were deported to the U.S.S.R." (Şandru 1995, 27-28).

The order no. 54934, given by the General Inspectorate of the Gendarme, on 24 February 1945, foresaw several exceptions. For example, the raising or relieving German workers from factories had to be decided by a committee which included the head of The Legion of Gendarmes, the head of the Police in the city of residence, the delegate of the respective enterprise and the delegate of the factory workers' union, the latter having an advisory vote. Also, "the Romanian women who were married to German men, German women who were married to Romanian men, monks, the stateless Germans of the Old Kingdom who came to this country before 1916, who brought to Romania large sums of money, starting industries and houses of commerce which produced significant income for the country, the ones who were excluded by the tables requested from the public order bodies in the counties by the Ministry of Internal Affairs and approved by the vice-president of the Allied (Soviet) Control Commission, general Vinogradov, women who had babies under one year old, were not forcefully sent to compulsory work". Each detachment was made up of 1.000 men and 50 women, the German women being charged with cooking, washing, etc. The Ministry of Internal Affairs had already done the necessary steps with the Ministry of War in order to allocate the necessary platoons to the compulsory work units. The Germans chosen for the detachments were forced to feed themselves when they were sent to work, based on the orders given by the Labour Camp Service, and, from that moment on, "the responsibility of maintenance and housing became the responsibility of the institutions or companies for which they worked" (Şandru 1995, 31).

Order M.A.I. no. 15458, from 25 February 1945, sent by the General Police Directorate, The Capital Police Prefecture and the General Inspectorate of the Gendarme, foresaw the mobilization for work of the Romanian and German citizens in our entire county: the ones in the countryside –

[45] SJCSAN, *PJC - AdJ*, d. 31/1944, f. 59-60, 62.

through the gendarme units, and the ones in cities – through the police force. The General Command of the Territory organized battalions or work colonies at the county level, through Territorial Circles. The police and gendarme were forced to make tables with all the mobilized people (men between the ages of 17 and 45 and women between 18 and 30); these tables were given to the respective territorial circles, for a better organization of the battalions. By order no. 79842 of the General Command of the Territory (beside the Great General Staff), given on 28 February 1945, the county territorial circles had to include the men with ages between 17 and 45, in work formations and use the detachments created in the country for the construction of railways, roads, bridges, etc. The mentioned detachments were directly controlled by The Great General Staff. Also, another order of the G.C.T. (no. 706033 from 20 March 1945), demanded from the territorial county circles that all work units formed from German women (between 50 and 100) to be put to work at the various railway works, road maintenance, in hospitals, in enterprises, on agricultural land, etc., by the county prefectures. The duration of a work day was between 8 to 10 hours, "payment was given daily, from which the cost of food and accommodation was deducted". Unfortunately, the existence of a compulsory work formation of women only is not mentioned by any historical source (Şandru 1995, 27). The mobilization of the German Ethnics from Caraş and Severin counties was the responsibility of the Territorial Circle 7[46]. For example, in April of 1945 only, the police force from Oraviţa and Reşiţa have given up to the Caraş Territorial Circle 4 Germans (3 men and one woman)[47].

In a note from the Oraviţa Residence Police-Security Police Office to the Caraş County Prefecture, on 13 June 1945, other exceptions from the mobilization were named; German women married to Jews; German women married to Serbs, who were part of the Slavic group; German men married to Jew women[48]. In June 1945, in the Anina commune, a forced labour camp was created, in which were interned the Germans from the county who left the country (along with the German retreating groups – *n.n.*) and came back "to be put to work in the mines"[49]. A new note, sent by the Ministry of Internal Affairs-Labour Camps Service to the Severin County Prefecture, on 10 August 1945, mentioned the fact that under no circumstance, no vacations for the Romanian citizens of German Ethnicity, interned at compulsory work camps, were approved[50]. Although 1.353 former members of G.E.G. were found, from a total of 6.408 German Ethnics[51], in 1945, only 19 Germans – from the Severin county area – were interned in the labour camp near Târgu Jiu, and two were pardoned due to health reasons; the severely reduced number of Ethnic Germans interned was a result of the massive deportations and the fact that the majority of German from the area were considered "peaceful, not presenting a threat to the safety of the state"[52].

At the beginning of 1946, 29 women with ages between 18 and 28, 4 of which were married, of varied ethnic origin (11 Germans, 6 Czech, 10 Slovak, one Polish and one Romanian) and 43 men between 18 and 45, all Germans, from the Caraş county, were sent to the U.D.R. work Detachment from Anina[53]. In the first semester of the same year, 29 German women (Darova – 14, Sălbăgel – 7, Petroasa Mare – 6, Boldur – 1, Jena – 1) from the Severin county were sent - to compulsory work - at the State Hospital from Lugoj[54], and based on the order no. 34766 of the General Inspectorate of the Gendarme (27th June 1946), 30 Germans from Severin (Darova – 7, Ferdinand – 5, Petroasa Mare – 3, Sălbăgelul Nou – 3, Nădrag – 3, Ştiuca – 3, Bethausen – 2, Cireşa – 1, Brebul Nou – 1, Voislova – 1 and Rusca Montană – 1) with different occupations (12 farmers, 4 millers, 2 private servants, 2 mechanics, 1 sub-engineer, 1 mason, 1 blacksmith, 1 tinsmith, etc.) were sent – to compulsory work – at the Galaţi City Hall[55]. There are many other examples, however, we have mentioned the most significant ones.

***

The raising and deportation of German Ethnics from Romania started in January 1945. From our country, as well as two neighbouring states (Hungary and Yugoslavia), approximately 165.000

[46] SJCSAN, *PJC - AdJ*, d. 32/1945, f. 42.
[47] SJCSAN, *PJC - AdJ*, d. 32/1945, f. 46-47.
[48] SJCSAN, *PJC - AdJ*, d. 32/1945, f. 18.
[49] SJCSAN, *PJC - AdJ*, d. 36/1945, f. 12.
[50] SJTAN, *PJS*, d. 1/1945, f. unnumbered.
[51] SJTAN, *LJS*, d. 65/1946, f. 120.
[52] SJTAN, *LJS*, d. 66/1945, f. 3.
[53] SJCSAN, *CPOrAn*, d. 51/1944, f. 207, 209.
[54] SJTAN, *LJS*, d. 100/1946, f. 12.
[55] SJTAN, *LJS*, d. 100/1946, f. 99.

Germans were deported to the Soviet Union, the majority remaining there for five years, in over 200 labour camps in Donbass, Caucaz and Ural. If we count the deported Germans from East Germany, we have over 500.000 German Ethnics (Hâncu 1999, 57).

On 6 January, the Allied Committee remitted the no. 031 order to the Council of Ministers, regarding the mobilization for work of the Germans, in which was stated the fact that between 10 and 20 January 1945, all of those capable of work, regardless of their citizenship, with the exception of women who had babies under one year old, were to be mobilized. Those who were mobilized had to "have with them winter clothing, boots, shirts, bed sheets, knifes and forks, sanitary objects, food for 15 days, and their weight must not be above 20 kg". Equally, it was mentioned the fact that they "would have the right to write and receive letters or packages". Instead, drastic actions were to be taken against the ones who tried to resist the deportation, as well as anyone who helped them. From 3 January 1945, in the residences of all the counties of the country, soviet officers arrived with the purpose of coordinating the ample operation of gathering the ones who were to be interned, with the support of the police and Romanian administrative bodies. The Germans were directed towards gathering points, placed near railway stations, the Romanian authorities providing the necessary food for 2 to 6 days. In the telegraphic order no. 32974, sent to the regional Inspectorates by the Directorate of the Security Police, on 8 January 1945, several categories of exempted were listed: "women married to Romanian men, children who had a Romanian father and a minority mother, those incapable of working, disabled and patients completely incapable of transport, wives of Romanian Ethnics". It was also specified that "minorities enrolled in left-wing parties, specialists from state enterprises, children resulting from the marriage between a minority father and a Romanian mother" were also taken, the convoys of those interned being organized by the police units from the respective regions. A new telephonic order (no. 33224 from 10th January 1945), sent to the regional Inspectorates, indicated the fact that "the mobilization was made according to the plans drawn up later and at the deadlines established by the delegate of the Allied Commission", namely under Romanian and Soviet control. Delegates from factories had to name the Germans who were excluded from the deportation, because they were considered vital to the good functioning of the respective enterprise. It was also announce the fact that "monks were excluded, with the exception of the sisters of charity, the stateless Germans who came to the country before 1916 and who are related to Romanian families or those who produced large incomes for the country" (Dărăban 1995-1996, 630).

On 13 January 1945, after arrests started in Bucharest and Braşov, the cabinet headed by general Nicolae Rădescu sent a note of protest to the vice-president of the Allied Control Commission in Romania, Soviet general Vinogradov, the essential arguments being the following: 1) The Armistice Convention did not include any provisions regarding deportations or forced labor; 2) the deportations would have a negative effect on the economy, because whole industrial branches would be paralyzed; 3) the case of women and children who remained alone should have been taken into consideration, that is, the humanitarian aspect of the problem". Of course, this protest made by the government in Bucharest was completely ignored by the Allied Control Commission (Hâncu 1999, 58).

On 18 January 1945 a press release of the Presidency of the Council of Ministers was published, in which it was mentioned: "it is brought to the attention of the population of German Ethnicity that, by the order of the Soviet High Commandment, they were to be taken and brought to places in which a work hand was needed. The following categories were to be taken: men between the ages of 17 and 45 and women between 18 and 30, excluding those who had children under one year old. After they have arrived at their destination, the families would be made aware and allowed to write or send packages. This action has a temporary character, being the result of a need for a workforce for the necessities of war".

In another press release on 9 February 1945, the disputation of some rumors regarding a new deportation was tried, and the arrest of those who were spreading false rumors or who claimed to intervene alongside the Romanian and Soviet authorities, to obtain the exemption of those who were to be raised, of course in exchange for some monetary benefits, was solicited (Dărăban 1995-1996, 629).

The order no. 278, given by the Ministry of Internal Affairs on 12 April 1945, solicited the checking of Germans who were exempt from deportation. On this occasion, other categorizes were exempted, such as: priests, monks, officers, non-commissioned officers, foremen, soldiers – active or in reserve – under arms. All Germans who evaded the deportation in U.R.S.S., by fraud or abuse, were handed over to Territorial circles, being included in the labor battalions throughout Romania, and those guilty of these irregular exemptions were arrested and tried.

The deportations started relatively early throughout the country, the majority taking place between January and February of 1945: Bucharest – January 10, Braşov – January 11, Sibiu – January 12, Timişoara – January 13, Brăila – February 3, etc. According to Dorin Dărăban: "regarding the number of those who were deported, there still are many uncertainties, due to the fact there is no exact number of those who died in the camps, the ones unidentified in the archives, the ones who emigrated to Germany or died at home and had no descendants and lastly, the ones whose memory is lost, as it happens so often in history". In some cases, a reconstitution of data on the detention period could not happen, because documents and testimonials are missing. For example, on 15th August 1949, the National Institute of Statistics said that the number of the deported was 7.014; a few years before, on 19th February 1945, The Directorate of Public Safety said there were 64.419 deportees; In his volume, Hanelore Baier estimated the number of deportees to be 70.000. Other researchers estimated that the number of deportees reached 85.000. According to the criteria formulated by The Allied Control Commission, the Romanian Commission counted 41.300 people. The report of the National Security Directorate from November 12, 1949 stated that "46.540 people were deported, from which 1.200 died in the camps, 40.000 returned home and 5.000 remained in Germany". The deportation operation to the Soviet Union was extremely complex and that is why, we could never certainly know the exact number of the deported people (Dărăban 1995-1996, 630-632).

The Romanian Swabs felt threatened by the presence of the Soviet troupes in the area and knew about the pressure Moscow was inflicting upon the Romanian authorities. As a result, they appealed to desperate measures, even denying heir ethnic origin. Therefore, in a press release from 4th December 1944, the Consulate of France from Timisoara signaled the fact that "lately, the Swabs from Banat appeal to the Consulate (French – *n.n.*) or make interventions in order to obtain certificates of French Ethnicity", counting on their French <roots>, but they refuse – categorically – to release such certificates, for several reasons: "the majority were germanized; the reason why these Frenchmen came to Banat could not be known (simple colonization, army desertion, run from the law, etc.); so such certificates would be equal to ones of good behaviour and would exempt them from all the consequences of their previous behaviour"[56].

The day before the deportation of Germans took place, the freshly named secretary of the Communist Party of Romania from the Caraş county, Mihai Dalea, sent the German anti-fascists, gathered at the Workers' House in Reşita (many of them released from jail some months before), an *indication* from the Central Committee of the Communist Party of Romania: "Go! All of you. And you shall be the first. Over there, then, tell the others: Look! We have done this! All that we have destroyed we must rebuild. Now" (Hromadka 1995, 120).

According to some statistics, in the first months of January 1945, 538 Swabs from the mountainous Banat, along with others who joined up -shortly- were deported to the Soviet Union in the following cities: Berezovsk, Belaia Kalitva, Bulovinka, Celeabinsk, Cistakova, Djerjinsk, Dneprojinsk, Dnepropetrovsk, Dokuceaevsk, Elenovka, Enachevo, Frunze, Gorlovka, Hatepetovka, Irmino, Iss, Iunkom, Kadevka, Kapitalnaia, Kopesk, Krasnoarmeisk, Krasnodar, Lenino, Makeevka, Nicolaev, Odesa, Pavlovskaia, Petrov Val, Plast, Romanka, Rostov, Sceglovka, Stalino, Sverdlovsk, Ufalei, Valkovo, Volodarka, Vorosilovgrad and Zaporoje (Echo 2005, 1[57]; Neuer Weg 1992, 94-101).

It is worth presenting some census data on the Germans in the mountainous Banat (Ţigla 2003, 75):

[56] SJCSAN, fond *Prefectura judeţului Caraş (the Caraş* County Prefecture*)* (hereafter *PJC*), d. 34/1944, f. 1.

[57] Translation by Lucian Epure, to whom we thank for the given support.

Census

Place	County	1930	1966	1992	2002*
Anina	Caraş-Severin	5562	556	579	763
Băile Herculane	Caraş-Severin	88	43	55	28
Berzovia	Caraş-Severin	122	94	76	84
Bocşa	Caraş-Severin	1591	1529	1011	432
Bozovici	Caraş-Severin	173	45	34	13
Brebu Nou	Caraş-Severin	1041	830	10	34
Brezon	Caraş-Severin	272	158	29	22
Caransebeş	Caraş-Severin	2083	1710	1180	530
Caraşova	Caraş-Severin	153	23	15	16
Ciclova Montană	Caraş-Severin	62	15	10	v. *Oraviţa*
Dognecea	Caraş-Severin	706	371	213	131
Doman	Caraş-Severin	320	123	79	v. *Reşiţa*
Drobeta Turnu Severin	Mehedinţi	714	102	94	70
Gărâna	Caraş-Severin	1124	779	109	v. *Brebu Nou*
Lindelfeld	Caraş-Severin	314	178	1	v. *Buchin*
Măureni	Caraş-Severin	2015	1271	126	66
Mehadia	Caraş-Severin	132	28	20	13
Moldova Nouă	Caraş-Severin	198	61	22	33
Oraviţa	Caraş-Severin	2085	602	275	222
Orşova	Mehedinţi	1516	417	260	159
Oţelu Roşu	Caraş-Severin	647	864	841	476
Reşiţa	Caraş-Severin	10637	9846	5045	2696
Rusca Montană	Caraş-Severin	555	179	104	80
Ruschiţa	*Caraş-Severin*	la *Rusca M.*	34	46	v. *Rusca M.*
Sadova Veche	*Caraş-Severin*	570	522	170	v. *Slatina T.*
Sasca Montană	*Caraş-Severin*	257	59	18	12
Secu	*Caraş-Severin*	453	319	175	v. *Reşiţa*
Slatina Timiş	*Caraş-Severin*	107	30	19	76
Steierdorf	*Caraş-Severin*	la *Anina*	1586	853	v. *Anina*
Teregova	*Caraş-Severin*	144	39	11	2
Tirol	*Caraş-Severin*	897	654	222	120
Topleţ	*Caraş-Severin*	125	38	15	15
Văliug	*Caraş-Severin*	571	237	109	80

*For the year 2002, the data is not on a locality level, but on an administrative unit level (municipality, city, commune).

Correlating the data of the censuses from 1930, 1966, 1992 and 2002 with the information about the number of victims deported from the actual Caraş-Severin county, we deduce the dimensions of the drama experienced by the German minority in this geographical area between 1945 and 1950. Of course, the number differs, according to the source of information, with the assumption that the number of the victims was much higher (Banater 2006, 7) (see table below).

From the 700 hundred German Ethics deported to URSS, at the beginning of 2006, in the Caraş-Severin county, only 240 remained. This is what Ana Scholtz, deported between 1945 an 1949 had to say: "I even remember the day they took us. It was a very cold day, on January 16. They gathered us in front of the building, where the Cultural Cinema (in Resita – *n.n.*) is now. I was almost a child, 19 years old. I had to leave my mother behind, without any help. We arrived there in wagons without heating, and without the basic human hygienic requirements. In Ilionovka, where I was deported, life was hard. We barely had anything to eat. During the five years I spent away from home I was working in constructions, a hard type of work for a woman" (Timpul 2006, 3).

The number of victims deported from the Caraș county

Place of birth	Deaths on the way towards the place of deportation	Deaths on the way home	Deaths after retuning	Total
Reşiţa	222	16	222	460
Gărâna	34	-	-	34
Steierdorf-Anina	33	-	1	34
Brebu Nou	26	1	5	32
Caransebeș	30	-	2	32
Oțelu Roșu	26	2	-	28
Văliug	22	-	-	22
Tirol	13	-	-	13
Oraviţa	12	-	1	13
Secul	10	-	2	12
Bocșa Montană	7	1	1	9
Găvojdia	7	-	-	7
Sasca	6	-	1	7
Ocna de Fier	5	-	-	5
Brezon	5	-	-	5
Nădrag	4	1	-	5
Sadova Veche	4	-	-	4
Doman	3	-	1	4
Bozovici	2	-	-	2
Lindenfeld	2	-	-	2
Rusca Montană	2	-	-	2
Fizeș	1	-	-	1
Făget	1	-	-	1
Dognecea	1	-	-	1
Lupac	1	-	-	1
Total Banatul Montan	479	21	236	736
Măureni	62	3	1	66
Total Caraș-Severin	541	24	237	802

The effects of the deportation of Germans from the mountainous Banat on the local industry are described in the telephone note of the Prefecture of the Caraș county to the President of the Council of Ministers from 21 January 1945: "the U.D.R. plants from Resita and Anina are in agony: the German workers were taken away for deportation, the important work was put to a stop, all essential food items and the goods brought from Transnistria are being picked up, leaving the Factories' workforce in a very difficult supply situation... We beg you to make immediate arrangements for the sending – to the field – of an international control delegation to ascertain the situation and take immediate measures to fill the gaps of all categories and to resupply the necessary food items; like this, the works to satisfy the orders for the Soviet allied army and other works cannot be carried out, and the industrial treasure of the U.D.R. (Romanian and inter-allied), is fatally destroyed"[58].

We must mention the number of the survivors of the deportation movement from different places of the current Caraș-Severin county, as is appears from data gathered by the German Democratic Forum after 1989: Bocșa (Bokschan) – 64 deported (1994), 30 deported (1999), 25 deported (2002); Caransebeș (Karansebesch) – 103 deported (1994), 41 deported (1999), 35 deported (2002); Dognecea (Dognatschka) – 15 deported (1990); 12 deported (1999); 12 deported (2002); Măureni (Moritzfeld) – 13 deported (1994), 6 deported (1999), 6 deported (2002); Oraviţa (Orawitza) – 6 deported (2002); Oţelu Roşu (Ferdinandsberg) – 49 deported (1990), 23 deported (1999), 12 deported (2002); Reşiţa (Reschitza) – 286 deported (1994), 200 deported (1999), 147 deported (2002); Rusca Montană (Russberg) – 16 deported, from which 9 în Rusca Montană and 7 in Ruschiţa (1990), 6 deported, from which 4 in Rusca Montană and 2 in Ruschiţa (1999); Steierdorf/Anina – 39 deported (1999), 27 deported (2002) etc. (Ţigla 2003, 80-85, 88, 90, 91, 93).

[58] SJCSAN, *PJC - AdJ*, d. 36/1945, f. 8.

5. Conclusions

The Germans, colonized, largely, in the 18th century, with an obvious economic contribution regarding the regularization of rivers, the impact on agriculture (model farms), mining, steel industry, etc., were considered – for a long time – a stabilizing force in Banat, and because of the tolerating spirit visible in the relations with the other ethnic groups in the area. Even though they became the main minority in the province at the end of the 19th century, there was no German majority ever recorded in any commune in Banat. Supporters of the Great Union, the Swabs from Banat will be greatly influenced by the national-socialist movement led by Fritz Fabritius, starting from the 30's period in the 20th century. Their integration, largely in the Ethnic German Group, the recruitment – by scores – for the *Todt* organization and the SS troupes, as well as the adoption of the slogan regarding the establishment of DONAULAND, launched by the Third Reich, to which other factors were added (the loss of the war by the Nazi Germany, fulfilment of the provisions of the Armistice Convention by the Romanian government, the soviet military occupation, etc.), determined multiple punitive measures against the Swabs from Banat: the arrest and conviction of some important members of the G.E.G, the dismissal of all officials from the local administration, the requisitioning of real estate, "enemy" industrial and commercial companies (especially German ones), the internment forced labour camps throughout Romania, the deportation in the Soviet Union. The last mentioned measure generated a collective revolt: the Germans tried to leave the country stealthily or obtain nationalization certificates (French, Czech, etc.) even denying their Ethnic origin, and canvasing reached paroxysmal dimensions.

Bibliography

Banater 2006: Banater Berglanddeutsche, München-Wien, Jahrgang 22, Nummer 126, Januar-Februar 2006.

Botiş 1946: É. Botiş, Recherches sur la population française du Banat (Timişoara 1946).

Brătescu 1997: C. Brătescu, Istorie şi cultură în arhivele Caraş-Severinului. Îndrumător (Bucureşti 1997).

Ciobanu 1995: V. Ciobanu, Organizarea naţional-politică a germanilor din România (1919-1944). Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane II, 1995, 122-124, 126-129.

Creţan 2006: R. Creţan, Etnie, confesiune şi opţiune electorală în Banat, ediţia a II-a (Timişoara 2006).

Dărăban 1995-1996: D. Dărăban, Acţiunea şi cauzele deportării etnicilor germani din România. Sargeţia XXVI/2, 1995-1996, 629-632.

Delureanu 1997: Şt. Delureanu, Germanii din România înainte şi după 1945. Revista istorică S.N. VIII/1-2, 1997, 17.

Echo 2005: Echo der Vortragsreiche, Reşiţa, Jahr XVI, Nr. 1 (181), 2005.

Greffner 1994: O. Greffner, Şvabii (germanii) din Banat – o scurtă istorie (Arad 1994).

Hâncu 1999: D. Hâncu, Drame postbelice. Deportarea germanilor din sud-estul Europei. Magazin istoric 12 (393), XXXIII, 1999, 57-58.

Haţegan 1995: I. Haţegan, Populaţie şi habitat în Banatul secolelor XVIII-XX. Acta Musei Napocensi, 32/II, 1995, 170-172.

Hromadka 1995: G. Hromadka, Scurtă cronică a Banatului montan (Oradea 1995).

Imprimeria 1926: Imprimeria Statului. Împărţirea administrativă a României (Bucureşti 1926).

Marin 1980: W. Marin, Scurtă istorie a germanilor bănăţeni (Timişoara 1980).

Moldovan 1998: S.B. Moldovan (coord.), Problema iugoslavă. Studii şi marginalii (Timişoara 1998).

Morar-Vulcu 1997: C. Morar-Vulcu, Regimul minorităţilor naţionale în România (23 august 1944-1945). Acta Musei Napocensis 34/II, 1997, 147-148.

Neuer Weg 1992: Neuer Weg, Russland – Deportierte erinnern sich (Schicksale Volksdeutscher aus Rumänien. 1945-1956) (Bukarest 1992).

Rămneanţu 1997: V. Rămneanţu, Aspecte ale vieţii economice şi politice din judeţul Severin în perioada 1944-1946. Analele Banatului S.N. V, 1997, 434.

Şandru 1995: D. Şandru, Etnicii germani şi detaşamentele de muncă forţată din România. 1944-1946. Arhivele totalitarismului III/1, 1995, 26-29, 31.

Sencu, Băcănaru 1976: V. Sencu, I. Băcănaru, Judeţul Caraş-Severin (Bucureşti 1976).

Simu 1924: T. Simu, Colonizarea şvabilor în Banat (Timişoara 1924).

Stănescu, Zamfirescu 1998: F. Stănescu, D. Zamfirescu, Ocupaţia sovietică în România. Documente (1944-1946) (Bucureşti 1998).

Ţigla 2003: E.J. Ţigla (coord.), Germanii din Banatul montan (Reşiţa 2003).

Timpul 2006: Timpul, Reşiţa, anul XVII, nr. 4602 (016), vineri, 20 ianuarie 2006, 3.

Ţintă 1972: A. Ţintă, Colonizările habsburgice în Banat. 1716-1740 (Timişoara 1972).

Germanii din sudul Banatului, de la privilegiaţi la *paria* societăţii (1944-1948)

Cuvinte-cheie: Banat, judeţul Caraş, judeţul Severin, germani, Grupul Etnic German, internări, deportări.

Rezumat: Susţinători ai Marii Uniri, şvabii bănăţeni vor fi influenţaţi, tot mai mult, de mişcarea naţional-socialistă condusă de Fritz Fabritius, începând din anii ‘30 ai secolului XX. Integrarea lor, în mare parte, în Grupul Etnic German, recrutarea – în masă – pentru organizaţia Todt şi pentru trupele SS, precum şi adoptarea lozincii privind constituirea DONAULAND-ului, lansată de cel de-al Treilea Reich, la care se adăugau o serie de alţi factori (pierderea războiului de către Germania nazistă, îndeplinirea prevederilor Convenţiei de Armistiţiu de către guvernul român, ocupaţia militară sovietică etc.) au determinat multiple măsuri punitive la adresa şvabilor bănăţeni: arestarea şi condamnarea unor membri marcanţi ai G.E.G.-ului, disponibilizarea tuturor funcţionarilor din administraţia locală, rechiziţionarea bunurilor imobile, a firmelor industriale şi comerciale „inamice” (cu precădere cele germane), internarea în lagăre de muncă forţată de pe cuprinsul României, deportarea în Uniunea Sovietică.

Немцы Южного Баната: от привилегированного слоя к низшей касте общества (1944-1948)

Ключевые слова: Банат, жудец Караш, жудец Северин, немцы, немецкая этническая группа, интернирование, депортации.

Резюме: Сторонники Великого объединения, банатские швабы с 1930-х годов находились под все большим влиянием национал-социалистического движения, возглавляемого Фрицем Фабрициусом. Их вхождение в Группу этнических немцев Румынии (GEGR), массовый набор в организацию Тодта и в войска СС, а также принятие ими идеи о создании Донауланда, выдвинутой Третьим рейхом, и ряд других факторов (поражение нацистской Германии в войне, выполнение румынским правительством положений Договора о перемирии, советская военная оккупация и т.д.) повлекли за собой многочисленные карательные меры: аресты и осуждение видных членов GEGR, увольнение всех чиновников местной администрации, реквизиция недвижимости, «вражеских» промышленных и коммерческих компаний (особенно немецких), интернирование в трудовые лагеря по всей Румынии, депортация в Советский Союз.

19.03.2024

PhD Eusebiu Narai, West University of Timisoara, bd. Vasile Pârvan 4, Timişoara, Romania, https//orcid.org/0000-0001-6472-804X; e-mail: eusebiu.narai@e-uvt.ro

BISERICA CATACOMBELOR

Nicolae Fuștei

Cuvinte-cheie: biserică, stat, comunităţi religioase, preoţi, catacombe.

Statul sovietic, prin politica sa antireligioasă, a împins o parte a societăţii în afara câmpului juridic. Astfel, apare un fenomen religios, care în literatura de specialitate din spaţiul postsovietic este cunoscut sub genericul „biserica catacombelor".

La început, prin „biserica catacombelor" se aveau în vedere curentele născute în cadrul Bisericii Ortodoxe, dar care nu recunoşteau puterea sovietică. Au trecut în clandestinitate şi cei care erau împotriva confiscării obiectelor bisericeşti de preţ, dar şi „râvnitorii" ortodoxiei, intraţi în conflict cu Patriarhul Tihon şi Mitropolitul Veniamin al Petrogradului, care erau de acord să meargă la compromis cu autorităţile sovietice.

Fondator practic al reţelei de parohii şi mănăstiri ilegale este grupul de ierarhi de la mănăstirea Sf. Daniil din Moscova, în frunte cu arhiepiscopul Feodor (Posdeevski) al Volocalamscului. Numărul credincioşilor din clandestinitate creşte, după ce a fost publicată „Declaraţia din 1927" a Mitropolitului Serghie (Stargorodski), în care credincioşii erau chemaţi să demonstreze prin fapte că sunt cetăţeni fideli ai URSS şi loiali puterii sovietice (Шкаровский 1999, 86).

Astfel, apar o mulţime de comunităţi religioase, care nu recunoşteau atât puterea sovietică, cât şi autoritatea ierarhiei Bisericii Ortodoxe. Printre grupările semiortodoxe apărute în acea perioadă se numără: Feodorienii, Nicolaiţii, Ioaniţii, Mihaeliţii. Am numit aceste grupări semiortodoxe, deoarece, deşi păstrau aparent tradiţia ortodoxiei, ele au introdus în mărturisirea lor de credinţă principii neacceptate de ortodoxie. Toate aceste grupări, pe lângă faptul că erau în opoziţie faţă de statul sovietic şi faţă de ierarhia bisericească, erau în contradicţie şi cu dogmatica ortodoxă. Astfel, ele învăţau despre întruparea Duhului Sfânt în persoana fondatorilor mişcării. Tot în aceste grupări poate fi inclusă şi secta inochentiştilor, cu aceleaşi viziuni, la fel şi membrii mişcării „Dragonul roşu" (краснодраконовцы).

În perioada interbelică, noţiunea de „biserica catacombelor" se referea anume la aceste grupări. În perioada postbelică, situaţia se schimbă, astfel că în „biserica catacombelor" sunt incluse toate grupările religioase, care erau în opoziţie făţişă sau camuflată faţă de statul sovietic, dar şi faţă de conducerea superioară a cultelor respective. Astfel, putem vorbi despre o „biserică a catacombelor" şi în RSSM, la care sunt atribuite toate comunităţile religioase ce activau în clandestinitate sau semiclandestine.

Ideologia principală a membrilor comunităţilor „catacombelor" era anticomunismul cu un specific caracter religios. Chiar de la început, la toate nivelele de credincioşi, s-a înrădăcinat ideea despre puterea sovietică ca putere a lui antihrist, iar Lenin fiind considerat antihrist. Steaua cu cinci colţuri era văzută ca ştampilă a lui antihrist. Acelaşi motiv era şi pentru refuzul înregistrări comunităţilor religioase, al paşaportului sovietic şi al participării la alegeri, aderării la colhozuri, la serviciul în armata sovietică şi al oricărui serviciu public. O altă piatră de temelie a ideologiei „catacombelor" era negarea absolută a Patriarhiei Moscovei şi a tuturor celor care erau, într-un fel sau altul, în legătură cu ea. Într-o viziune mistică, Patriarhia era interpretată ca „desfrânata babiloneană, călare pe o fiară roşie"[1].

Într-un memoriu din 5 octombrie 1944 al preşedintelui Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse G. Karpov către V. Molotov se stipula: „în regiunile cu un număr mic de biserici active şi acolo unde lipsesc bisericile, se remarcă o răspândire în masă a adunărilor pentru rugăciune pe la casele credincioşilor sau chiar în aer liber..., şi în aceste cazuri, pentru săvârşirea slujbelor religioase sunt invitaţi clerici neînregistraţi... În mare parte, activul acestor comunităţi şi clericii sunt în opoziţie faţă de conducerea Bisericii legale, învinuită de atitudine loială faţă de puterea sovietică şi activitatea patriotică a acesteia. Un număr mare de credincioşi fanatici, aflaţi sub

[1] Este o imagine luată din Apocalipsa 17,1-2.

influenţa acestor grupări... se deosebesc radical de grupele de credincioşi influenţaţi de clerul bisericii legale. Această situaţie implică tot felul de „recidive", revigorarea semnificativă a sentimentelor religioase în forma „reînnoirii" icoanelor, răspândirea scrisorilor „sfinte", ...precum şi agitaţia cu privire la prigoana religiei şi bisericii în URSS..." (Одинцов 1995, 62).

Chiar dacă, în urma activităţii organelor speciale, numărul comunităţilor clandestine s-a diminuat, în primii ani postbelici, într-o serie de regiuni ale ţării, activităţile comunităţilor clandestine au continuat să fie un fenomen vizibil. Acest lucru îl putem vedea chiar şi din presa bisericească oficială. Astfel, în numărul din ianuarie 1948 al revistei „Журнал Московской Патриархии" se menţiona că, în unele eparhii, ortodocşii se află „sub atacul agitaţiei baptiştilor şi al tot felul de agitatori clandestini împotriva patriarhului: iovişti, solianovişti (degeneraţi din secta „имяславцев") şi altor sectanţi (Каргашинский 1948, 76-77).

Care ar fi motivul ce ducea o comunitate religioasă la categoria catacombelor?

Ştim că în URSS, inclusiv în RSSM, aveau dreptul să funcţioneze doar acele comunităţi care au trecut un proces de înregistrare, destul de anevoios, la instituţiile respective sovietice (la Consiliul pentru Problemele Bisericii Ortodoxe, sau la Consiliul pentru problemele cultelor religioase). Însă nu toate comunităţile religioase puteau trece peste această barieră, cu atât mai mult că nu toate comunităţile doreau să fie înregistrate. Astfel, apar două categorii de comunităţi în „biserica catacombelor":

1. Categoria comunităţilor care doreau să fie înregistrate, dar erau refuzate;
2. Comunităţi care nici nu doreau să fie înregistrate.

În continuare ne vom opri la aceste două categorii de comunităţi religioase din „biserica catacombelor.

Comunităţi ortodoxe

La categoria întâi pot fi trecute comunităţile religioase care funcţionau *de facto*, fără a avea înregistrare, aici pot fi incluse comunităţile ortodoxe, catolice, lipoveneşti, baptiste, iudaice.

Când, în urma persecuţiilor antireligioase şi a închiderii multor biserici, câteva mii de preoţi au rămas fără înregistrare, dar şi fără loc de muncă, majoritatea acestora nu s-au lepădat de preoţie, continuând să-şi îndeplinească misiunea de preot în taină de autorităţile sovietice. Astfel, o parte semnificativă a comunităţilor ortodoxe au fost nevoite să intre în clandestinitate. Există numeroase dovezi ale acestui proces.

Credincioşii din majoritatea satelor, unde nu existau biserici funcţionale, mergeau la cele mai apropiate case, unde se făceau rugăciuni, fără să-şi dea seama dacă au în faţa lor un preot sau un impostor, un purtător al culturii religioase tradiţionale sau al subculturii alternative. Nepretenţiozitatea credincioşilor în condiţiile foametei spirituale era observată chiar şi de împuterniciţii Consiliului pentru Problemele Bisericii Ortodoxe. Unul dintre aceştia menţiona în 1944: „Este caracteristic faptul că credincioşii nu manifestă cerinţe cuvenite faţă de clerici: indiferent dacă este preot adevărat, are dreptul să slujească sau nu, nu contează, este suficient să se numească preot şi să aibă unele obiecte de cult, ca credincioşii să aibă încredere deplină în această persoană, doar să slujească şi să la satisfacă necesităţile religioase" (Беглов 2008, 230).

În 1958, în RSSM activau 35 de persoane care deserveau în clandestinitate credincioşii. Împuternicitul Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse îi numeşte „preoţi sălbatici" (дикие попы), printre aceştia se numără preoţii: Plămădeală, Moldovan, Pianchin şi ieromonahii Avraamov, Dimitriuc şi Cumba[2].

În RSSM existau mai multe grupuri religioase clandestine, în multe sate preoţi neînregistraţi (numiţi şi „ambulanţi") săvârşeau slujbe religioase în case private etc.

În s. Glinjeni, Rezina, preotul ambulant Hanchevici oficiază serviciile divine prin casele credincioşilor şi în propria casă, împreună cu soţia sa în postură de dăscăliţă[3].

În 1963, prin raioanele Făleşti, Edineţ, Vulcăneşti, Rezina ş.a. sunt atestaţi preoţi ambulanţi, fără înregistrare, care săvârşesc servicii religioase, noaptea, prin casele oamenilor.

Dintr-o informaţie a Împuternicitului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse, aflăm că preotul Anatolii Leonidovici Alexandri din s. Glodeni, sistematic încalcă legislaţia cultelor. Biserica din

[2] Arhiva Organizaţiilor Social Politice din Republica Moldova (în continuare AOSPRM), F. 51, inv. 19, d. 189, f. 18

[3] AOSPRM, F. 51, inv. 24, d. 88, f. 142.

1. Maria Sârbu, inochentistă (în centru) cu două surori de credinţă.

s. Octombrie fiind închisă, preotul frecventează regulat satul şi săvârşeşte diferite slujbe religioase în casa cetăţeanului Gheorghii Ivanovici Ojog[4].

Preotul din s. Olăneşti, Căuşeni, sistematic frecventa casele credincioşilor noaptea şi boteza copii. Sfinţea casele[5].

La Chişinău, fostul preot la biserica Sf. Dumitru, Gherasim Păduraru, scos de la înregistrare, a organizat o biserică clandestină chiar în propria casă, unde se adunau creştini din Chişinău, dar şi din sate. Credincioşii considerau că preotul era „persecutat pentru credinţă şi adevăr". În activitatea sa era ajutat de preoteasa Natalia Stihii (Păduraru)[6].

În anul 1959, la 11 februarie, G.N. Păduraru a fost condamnat de Judecătoria populară, în conformitate cu art. 110 şi 180 CP al RSSU, la doi ani privaţiune de libertate, cu lipsirea de dreptul de

[4] ANA, F. 4046, inv. 2, d. 24, f. 6.
[5] AOSPRM, F. 51, inv. 24, d. 88, f. 123.
[6] AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 152, f. 178.

2. Moment de rugăciune, în biserica clandestină din casa preotului Gerasim Păduraru din Munceşti, Chişinău.

a locui pe teritoriul RSSM pe o perioadă de cinci ani, şi confiscarea probelor (a unui magnetofon, microfon, aparat de radio şi maşină de scris).

În 1948 arhimandriţii Macarie Chiriţă şi Varlaam Chiriţă, din or. Călăraşi, au anunţat că părăsesc jurisdicţia Patriarhiei Mocsovei[7].

Menţineau legătură strânsă cu credincioşii, administrau ritualuri religioase pe la casele credincioşilor şi apoi, cum remarcă Împuternicitul Consiliului pentru Problemele Bisericii Ortodoxe, se deosebesc prin activităţi naţionaliste duşmănoase[8].

Varlaam Chiriţă îl învinuia pe Mitropolitul Nectarie că închide bisericile şi mănăstirile, mai scria şi scrisori adresate către conducerea supremă a ţării[9]. Varlaam aduna în jurul său preoţi neînregistraţi şi le dădea diferite poveţe.

Pe data de 5 februarie 1965, Varlaam Chiriţă, într-o scrisoare adresată secretarului eparhial, preotului Mina Polihovici, spunea: „...oamenii vă părăsesc pe voi şi vin la mine, smeritul... Am scris mai bine de 24 de meditaţii rimate, pe care le-am răspândit prin România. Mai mult decât atât, vă scriu toate acestea, ca să vă dau material să aveţi ce să-i raportaţi împuternicitului"[10]. Macarie Chiriţă, în timpul unei vizite la episcopie, a declarat că fiul lui Varlaam dactilografiază diferite rugăciuni pentru credincioşi[11].

[7] AOSPRM, F. 51, inv. 27, d. 100, f. 183.
[8] AOSPRM, F. 51, inv. 27, d. 100, f. 183.
[9] AOSPRM, F. 51, inv. 27, d. 100, f. 181.
[10] AOSPRM, F. 51, inv. 25, d. 104, f. 206.
[11] AOSPRM, F. 51, inv. 25, d. 104, f. 206.

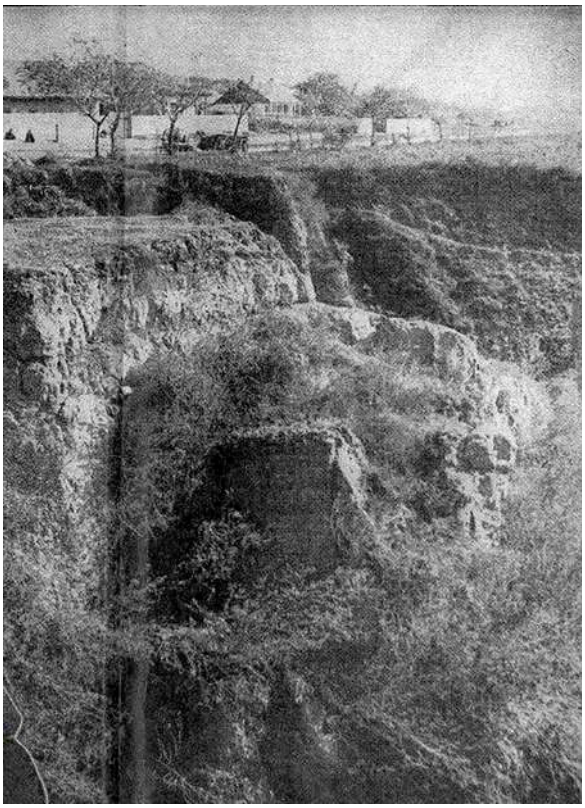

3. Râpa din s. Durleşti, de lângă Chişinău, unde se adunau inochentiştii la rugăciuni clandestine.

4. Arhimandritul Varlaam Chiriţă din Călăraşi, disident religios.

Preotul I.I. Sârbu şi cântăreţul Andrei M. Vrâncean în satele Boxana şi Schineni organizau în clandestinitate, pe la casele credincioşilor, rugăciuni pentru „plecarea ruşilor din Moldova şi revenirea românilor”[12].

La rândul său, preotul Stepan Grigorievici Cenuşa din s. Chişcăreni (scos de la înregistrare, pentru că a slujit în biserica neînregistrată) pronunţa în faţa poporului predici cu caracter antisovietic. În timpul deportărilor din 1949, în una din predici el spunea că deportările au loc din voia Domnului, pentru păcatele nepocăite. În continuare, el chema oamenii să nu se trădeze unul pe altul, ca să nu permită fratricidul între creştini, deoarece pentru acest păcat Dumnezeu pedepseşte aspru[13]. Uneori în predicile acestui preot răsunau şi idei împotriva ateismului. În una dintre acestea el le spunea ţăranilor: „Copiilor voştri la şcoală li se spune că Dumnezeu nu există, iar El este. Bolşevicii au interzis preoţilor predarea religiei copiilor, voi învăţaţi-i pe la casele voastre”[14].

În s. Ghiliceni, acelaşi preot în predică zice că „orice putere este de la Dumnezeu, numai dacă ea este creştină. De aceea trebuie să ştim cum să ne atârnăm faţă de putere. Dacă ea este de la Dumnezeu, să ne supunem ei ca lui Dumnezeu, iar dacă e de la diavol, să ne supunem ei ca diavolului”[15].

Pentru activităţile lor, unii preoţi au avut de suferit prigoane din partea statului. În rândurile clerului din RSSM, la sfârşitul primului deceniu postbelic, activau 15 preoţi care au ispăşit pedeapsa cu închisoarea, condamnaţi în baza articolului 58, aliniatul 10, şi art. 54, alineatul 10, al Codului Penal aş RSSU şi RSFSR[16].

În RSSM, continuau să activeze în clandestinitate şi comunităţi ale organizaţiei „Oastea Domnului”. Astfel, în satul Caplani, r-nul Olăneşti, a fost deconspirată o comunitate ilegală „Oastea Domnului”, având ca adepţi circa 30 de gospodării, la care se adăuga un număr considerabil de susţinători. Printre activişti sunt numiţi fostul epitrop al bisericii din sat Petru Puşca şi Eudochia Balteanco. Comunitatea din Caplani avea legături strânse cu preotul Gherasim Păduraru, care în trecut a fost preot la biserica din sat[17].

[12] AOSPRM, F. 51, inv. 9, d. 9, f. 186.
[13] AOSPRM, F. 51, inv. 9, d. 44, f. 64.
[14] AOSPRM, F. 51, inv. 9, d. 9, f. 186.
[15] AOSPRM, F. 51, inv. 9, d. 44, f. 64.
[16] AOSPRM, F. 51, inv. 28, d. 94, f. 46.
[17] AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 152, f. 179.

Au fost atestaţi membri ai „Oastei Domnului" şi în s. Durleşti: Roşca Elena şi Daga, fost preşedinte al sovietului sătesc[18].

Activităţi clandestine au fost atestate nu doar ale preoţilor Bisericii Ortodoxe, dar şi ale preoţilor lipoveni, care slujeau în biserici neînregistrate sau pe la casele credincioşilor.

Astfel, în 1963, în or. Bălţi au fost deconspiraţi preoţii Donţov şi Romanov, care slujeau pe la casele oamenilor şi în bisericile neînregistrate.

Peste doi ani, în 1965, a fost identificat preotul lipovean K. Denisov, care era înregistrat pentru comunitatea din Valea Perjii. Acesta, deşi avea dreptul să slujească doar la biserica din sat, deseori mergea în s. Saharovca, unde săvârşea serviciile religioase. Pentru această „încălcare" i s-a retras înregistrarea pentru şase luni[19]. Iar preotul A. Kulakov, de la biserica din s. Grubna Nouă, Făleşti, mergea regulat prin satele unde locuiesc lipoveni, intra în bisericile scoase de la înregistrare şi săvârşea slujbe religioase. Pentru această „încălcare" i s-a retras înregistrarea[20].

Sunt atestate activităţi clandestine şi în rândul comunităţilor eterodocşilor. Din tabelul de mai jos putem vedea cum a evoluat numărul credincioşilor comunităţilor clandestine ale Creştinilor Evanghelişti Baptişti în perioada 1948-1965[21].

Anii	1952	1960	1961	1963	1964	1965
Numărul credincioşilor	286	907	907	1000	1178	1179

A crescut şi numărul comunităţilor catacombelor şi în cadrul cultului Adventiştilor de ziua a 7-a.

Spre sfârşitul primului deceniu postbelic, în RSSM activau şapte comunităţi clandestine ale Adventiştilor de ziua a 7-a. În total, în comunităţile adventiste neînregistrate, în 1964 activau 397 membri[22].

Intrau în clandestinitate şi reprezentanţii cultului iudaic. Evoluţia numărului comunităţilor iudaice în RSSM, în perioada 1945-1965, este prezentată în tabelul de mai jos[23].

Anul	1945	1949	1950	1951
Numărul comunităţilor neînregistrate	8	6	3	3

Pe 8 martie 1947 a fost atestată o sinagogă ilegală, deschisă în apartamentul cetăţeanului Osnis, pe str. Armenească 81 din Chişinău, în care se adunau la rugăciune nu doar locuitorii oraşului, ci şi persoane din satele republicii[24].

În 1959, după informaţia serviciilor speciale, în s. Mărculeşti, în casa cetăţeanului Profis Xaim Meerovici funcţiona o sinagogă, care era frecventată de 40 de credincioşi. Cu străduinţa organelor competente, activitatea sinagogii a fost stopată[25].

În s. Căpreşti funcţiona o sinagogă ilegală, unde, pe data de 8 octombrie 1959, s-au adunat la rugăciune 300 de credincioşi. Sinagoga era deservită de cantorul din Cernăuţi – G. Derner. Sinagoga a fost lichidată de autorităţi[26].

O sinagogă clandestină funcţiona şi în casa rabinului Abramovici în or. Rîbniţa. Uneori, vizitatori erau atât de mulţi, că nici nu încăpeau în casă. Şi această sinagogă clandestină a fost lichidată în 1959[27].

În 1964, în or. Bălţi, fostul cantor de la sinagoga din Bălţi, Avrum Mişiner, a organizat o sinagogă clandestină în apartamentul său pe str. Cuznecinaia, unde se adunau credincioşii la rugăciune[28].

Până acum am vorbit despre comunităţile religioase ale diferitor culte înregistrate, dar care activau în RSSM în ilegalitate, din cauza că le era refuzată înregistrarea.

Însă, după cum am menţionat mai înainte, era şi o altă categorie de comunităţi religioase, care nici nu doreau să se înregistreze la organele speciale pentru culte.

În „Instrucţiunea cu privire la aplicarea legislaţiei cultelor", aprobată prin hotărârea Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse şi a celui pentru problemele cultelor religioase la 16 martie 1961, se menţiona: „Societăţile religioase şi grupurile de credincioşi aparţinând sectelor ale

[18] AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 152, f. 181.
[19] AOSPRM, F. 51, inv. 24, d. 89, f.170.
[20] AOSPRM, F. 51, inv. 24, d. 89, f.170.
[21] Tabelul este alcătuit în baza materialelor de la AOSPRM, F. 51, inv. 9, d. 9, f. 31, 39; inv. 11, d. 148, f. 68; inv. 20, d. 103, f. 134; inv. 21, d. 71, f. 103; inv. 22, d. 93, f. 76; inv. 24, d. 88, f. 64; inv. 21, d. 71, f. 103; inv. 27, d. 100, f. 121; inv. 28, d. 94, f. 98.
[22] AOSPRM, F. 51, inv. 24, d. 88, f. 95.
[23] AOSPRM, F. 51, r. 27, d. 100, f. 110.
[24] AOSPRM, F. 51, inv. 4, d. 60, f. 11.
[25] AOSPRM, F. 51, inv. 19, d. 82, f. 275.
[26] AOSPRM, F. 51, inv. 19, d. 82, f. 275.
[27] AOSPRM, F. 51, inv. 19, d. 82, f. 276.
[28] AOSPRM, F. 51, inv. 24, d. 89, f. 175.

căror credinţe şi activităţi au un caracter antistatal şi inuman nu sunt supuse înregistrării: iehoviştii, penticostalii, adevăraţii creştini ortodocşi, adevărata biserică ortodoxă, adventiştii reformaţi, Murașkoviștii etc." În alte documente, numărul de „secte" interzise includea şi câteva grupări relativ independente de „ortodocşi adevăraţi": leontieviţi, krasnodrakoniţi, innokentişti, Ioanniţi ş.a. În cel mai direct mod au fost afectaţi cei ce se considerau „creştinii ortodocşi adevăraţi" şi care nu aveau niciun document, şi nici nu erau angajaţi în câmpul muncii, prin ucazul din 1959, care prevedea „închiderea locurilor sfinte", interdicţia pelerinajelor, la fel şi prin legea din 4 mai 1961 împotriva celor care duceau un mod de viaţă parazitar (Анисимов 1965, 52). Cu toate acestea, Biserica Catacombelor, la sfârşitul anilor '50 - începutul anilor '60, a crescut de multe ori.

După cum vedem, în această categorie în RSSM au nimerit comunităţile de inochentişti, Martorii lui Iehova, adventiştii reformaţi, penticostalii şi „baptiştii curaţi".

Rezultate impresionante au fost prezentate de evidenţa comunităţilor religioase, care a avut loc în 1961 în URSS. Au fost identificate 6486 de comunităţi şi grupe neortodoxe neînregistrate, dintre care 21 de comunităţi ale ioaniţilor şi 15 ale inochentiştilor (Одинцов 1994, 121-122).

În continuare, ne vom opri pe scurt şi asupra acestei categorii de comunităţi religioase, care pot fi incluse în cadrul „bisericii catacombelor".

Vom începe cu adventiştii reformaţi, care activau în ilegalitate. În 1949, au fost identificate opt comunităţi ale adventiştilor reformaţi: s. Văleni, Vulcăneşti; s. Vulcăneşti, Vulcăneşti; s. Ghica-Vodă, Drochia; s. Moldovanca, Făleşti; s. Corjeuţi, Lipcani, s. Larga, Lipcani; s. Lipcani, Lipcani[29]. Iar către 1965, astfel de comunităţi au mai fost depistate în 11 localităţi din RSSM[30].

După cum aflăm din informaţia împuternicitului KGB de pe lângă Consiliul Miniştrilor al RSSM, pentru r-nul Baimaclia, Diaur, în satul Cociulia, raionul Baimaclia, activa o comunitate a adventiştilor reformaţi cu un număr de 20 de membri. Adunările se convocau ilegal în casa lui Constantin Dimitrievici Dogotaru-Maftei, unde, pe lângă ritualurile religioase, se expuneau şi păreri referitoare la o preconizată schimbare a puterii în Moldova[31].

Dogotaru-Maftei, într-un cerc restrâns de persoane făcând referinţă la Evanghelie, spunea că „vine sfârşitul puterii comuniştilor în Moldova. Cei care nu cred în Dumnezeu vor fi nimiciţi"[32].

Spre sfârşitul perioadei cercetate se observă o creştere considerabilă a numărului membrilor comunităţilor clandestine ale adventiştilor reformaţi. Astfel, dacă în 1952 erau atestaţi 178 de adventişti reformaţi[33], apoi în 1964 activau deja 397 de membri[34].

Este cunoscut că adventiştii reformaţi refuzau serviciul militar. Nedorinţa de a sluji în Armata Sovietică nu rămânea nepedepsită. Primul proces împotriva adventiştilor, pe motivul refuzului de a se înrola în Armata Sovietică, este intentat la 13 octombrie 1955 împotriva locuitorului s. Reuţel, r-nul Bălţi, Ivan Pavlovici Boiciuc, care, la Comisariatul din Chişinău, a declarat că nu va purta uniforma militară şi nu va lua arma în mâini, pentru că aceasta îi interzice credinţa. Niciun fel de convorbiri purtate cu dânsul nu au putut să-i schimbe hotărârea. Astfel, a fost judecat în baza art. 206-2, p „2" al CP al RSSU[35].

Adunări de rugăciune clandestine practicau şi Penticostalii. Chiar dacă s-au unit cu baptiştii, la Chişinău aceştia, în frunte cu B.P. Danu, organizau „rugăciuni suplimentare", clandestine, pe la casele credincioşilor[36].

În 1963 în RSSM activau 12 grupe clandestine ale Penticostalilor, cu peste 200 de membri.

Altă grupare din cadrul „bisericii catacombelor" o alcătuiau *Inochentiştii*. Se evidenţiază două ramuri ale inochentismului:

1. Cei care duceau o viaţă sedentară (atestaţi în satele Baraboi şi Drochia, r-nul Dondușeni).

2. Cei care duceau o viaţă de hoinar. Umblau prin sate, adunau pomeni. De regulă, aceştia se prezentau drept călugări de la mănăstirea „Duhului Sfânt". Organizau locuri ascunse, unde se întâlneau pentru rugăciune.

[29] AOSPRM, F. 51, inv. 9, d. 9, f. 49.
[30] AOSPRM, F. 51, inv. 28, d. 94, f. 98.
[31] AOSPRM, F. 51, inv. 68, d. 47, f. 17.
[32] AOSPRM, F. 51, inv. 68, d. 47, f. 7
[33] AOSPRM, F. 51, inv. 24, d. 88, f. 104.
[34] AOSPRM, F. 51, inv. 24, d. 88, f. 95
[35] AOSPRM, F. 51, inv. 14 d. 82, f. 105-106.
[36] AOSPRM, F. 51, inv. 23, d. 220, f. 70.

În 1963, au fost atestaţi inochentişti în satele Baraboi şi Drocia, r-nul Dondușeni; s. Truboevca, Vulcăneşti; Tigheci şi Sadâc, Leova ş.a[37].

Printre fruntaşii sectei, prin activităţile desfăşurate se evidenţiau: Vasilii Fliştic, Grigorii Doni, Ecaterina Vârlan, Elena Culeac (Lăpticeanu) ş.a.[38]

În 1965, o comunitate inochentistă a fost atestată la Hiliuţi, în casa fraţilor Maxim, Ioan şi Nichita Vrâncian[39].

În discuţii cu informatorul, conducătorii comunităţii Bagrin şi Herţa declarau că membrii comunităţii se supun doar lui Dumnezeu şi nu recunosc altă putere. Membrii comunităţii nu participau la viaţa politică a satului, nu lucrau duminica şi în sărbătorile religioase, nu frecventau instituţiile de cultură şi educaţie.

La adunările de rugăciune, inochentiştii, în temei, citeau psalmi, de regulă scrişi de mână în spirit bisericesc[40].

Printre inochentişti au fost atestaţi prooroci şi predicatori. Astfel, în 1957, în satul Văleni, raionul Vulcăneşti, au devenit cunoscute numele unor predicatori ca Elena Ivanovna Rotari, născută în 1932, şi Natalia Mihailovna Cartaleanu, născută în 1931[41].

O bună parte din „biserica catacombelor" în RSSM o alcătuiau Martorii lui Iehova.

Aceştia refuzau orice contact cu autorităţile statului sovietic, pe motivul că statul sovietic era considerat o construcţie a satanei.

În tabelul de mai jos ,vedem cum a evoluat numărul comunităţilor religioase ale Organizaţiei „Martorii lui Iehova" în RSSM pe parcursul primului deceniu postbelic (1944-1965) (Fuştei 2013, 86, 99)[42].

Anii	1944	1947	1950	1952	1965
Numărul comunităţilor	18	18	4	13	49

Concluzii

Crearea şi extinderea numărului comunităţilor religioase clandestine în ţară era, în mare măsură, „opera mâinilor" autorităţilor de stat, ale politicii greşite faţă de cultele religioase. În acelaşi timp, trebuie să menţionăm că fenomenul „catacombelor" religioase (nonconformiştilor religioşi) demonstrează nu doar o abilitate deosebită, ci şi o tendinţă de autoreproducere şi creştere pe seama convertiţilor.

Cercetătorul D. Konstantinov, pe bună dreptate, menţiona că „spre anul 1966, toată ţara a fost acoperită de o reţea de comunităţi religioase nelegale... În acest sens, în ultimi ani, a dispărut diferenţa între partea legală a Bisericii Ortodoxe şi cea a Catacombelor. Atât una, cât şi cealaltă se aflau în situaţie de ilegalitate, persecutate aspru de autorităţi. Diferenţa din „crezul" lor canonic, în condiţiile unei persecuţii aprige, şi-a pierdut intensitatea, deoarece pericolul, nenorocirile comune, întotdeauna şi pretutindeni, îi apropie pe oameni, mai ales, pe cei de o credinţă (Константинов 1967, 12).

Bibliografie

Fuştei 2013: N. Fuştei, Persecutarea organizaţiei religioase „Martorii lui Iehova". Operaţia „Sever" (1951) în RSSM (Chişinău 2013).

Анисимов 1965: С. Анисимов, Нравственный прогресс и религия (Москва: Мысль 1965).

Беглов 2008: А. Беглов, В поисках «безгрешных катакомб» (Москва 2008).

Каргашинский 1948: Д. Каргашинский, Из Краснодарской епархии. Журнал Московской Патриархии 1, 1948, 76-77.

Константинов 1967: Д.В. Константинов, Религиозное движение сопротивления в СССР. К пятидесятилетию советской диктатуры (Лондон (Канада) 1967).

Одинцов 1994: М.И. Одинцов, Государство и церковь в России. XX век (Москва 1994).

Одинцов 1995: М.И. Одинцов, Религиозные организации в СССР в годы Великой Отечественной войны (1943-1945 гг.). В сб.: Материалы «круглого стола», посвященного 50-летию Победы, 13 апреля 1995 г. (Москва 1995), 61-72.

Шкаровский 1999: М.В. Шкаровский, Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939-1964 годах) (Москва 1999).

[37] AOSPRM, F. 51, inv. 23, d. 220, f. 80-81.
[38] AOSPRM, F. 51, inv. 23, d. 220, f. 81.
[39] AOSPRM, F. 51, inv. 27, d. 100, f. 116.
[40] AOSPRM, F. 51, inv. 68, d. 47, f. 16.
[41] AOSPRM, F. 51, inv. 68, d. 47, f. 18.
[42] AOSPRM, F. 51, inv. 28, d. 94, f. 98.

The Catacomb Church

Keywords: Church, state, religious communities, priests, catacombs.

Abstract: The anti-religious policy of the Soviet state pushed part of society beyond the legal field. As a result, a religious phenomenon arose, which in the specialized literature of the post-Soviet space is known under the general name "catacomb church". Initially, the "catacomb church" meant movements born within the Orthodox Church, but which rejected Soviet power. During the interwar period, the concept of "catacomb church" referred specifically to these groups. In the post-war period, the situation changed, and the "catacomb church" began to include all religious groups that were openly or secretly in opposition to the Soviet state, as well as to the top leadership of the respective cults. Thus, we can talk about the "catacomb church" in the Moldavian SSR. It included all religious communities that operated secretly or semi-secretly. The main ideology of the catacomb communities was anti-communist with religious overtones. From the very beginning, the idea of Soviet power as the power of the Antichrist, who they considered Lenin, was ingrained among the catacombers. The five-pointed star was seen as the seal of the Antichrist. For this reason, the catacombers avoided registering their religious communities, obtaining Soviet passports, participating in elections, joining collective farms, serving in the Soviet army, and official employment. Another cornerstone of the catacombers' ideology was an irreconcilable attitude towards the Moscow Patriarchate, which in their mystical vision was interpreted as "the whore of Babylon riding the red beast".

List of illustrations:

1. Maria Sârbu, an Inochentist (in the center), with two sisters in faith.
2. Prayer in a secret church in the house of priest Gherasim Păduraru in Munceşti, Chişinău.
3. A ravine in the village of Durleşti near Chişinău, where Inochentists gathered for secret prayers.
4. Archimandrite Varlaam Chiriţă from Călăraşi, religious dissident.

Катакомбная церковь

Ключевые слова: Церковь, государство, религиозные общины, священнослужители, катакомбы.

Резюме: Антирелигиозная политика советского государства вытолкнула часть общества за пределы правового поля. В результате возник религиозный феномен, который в специальной литературе постсоветского пространства известен под общим названием «катакомбная церковь». Первоначально под «катакомбной церковью» подразумевались движения, зародившиеся внутри Православной Церкви, но отвергавшие советскую власть. В межвоенный период понятие «катакомбная церковь» относилось именно к этим группам. В послевоенный период ситуация изменилась, и к «катакомбной церкви» стали относиться все религиозные группы, открыто или тайно находившиеся в оппозиции к советскому государству, а также к высшему руководству соответствующих культов. Таким образом, можно говорить о «катакомбной церкви» и в Молдавской ССР. В нее входили все религиозные общины, действовавшие тайно или полутайно. Основная идеология катакомбных общин была антикоммунистической с религиозным оттенком. С самого начала у катакомбников укоренилась идея о советской власти как власти антихриста, которым они считали Ленина. Пятиконечная звезда рассматривалась как печать антихриста. По этой причине катакомбники уклонялись от регистрации своих религиозных общин, получения советских паспортов, участия в выборах, вступления в колхозы, службы в Советской армии и официального трудоустройства. Еще одним краеугольным камнем идеологии катакомбников было непримиримое отношение к Московской Патриархии, которая в их мистическом видении трактовалась как «вавилонская блудница, сидящая на красном звере».

Список иллюстраций:

1. Мария Сырбу, иннокентьевка (в центре), с двумя сестрами по вере.
2. Моление в тайной церкви в доме священника Герасима Пэдурару на Мунчештах, г. Кишинёв.
3. Овраг в селе Дурлешты под Кишинёвом, где иннокентьевцы собирались на тайные моления.
4. Архимандрит Варлаам Кирицэ из г. Калараш, религиозный диссидент.

30.04.2022

Dr. Nicolae Fuştei, Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova, str. Academiei nr. 3/2, MD 2029, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-2530-3852, e-mail: nicolae1409@gmail.com

CARASOVENII – ETHNIC ENCLAVES IN BANAT

Maria Hadiji

Keywords: Serbo-Croatian ethnic group, enclave, colonization, ethno-linguistic identity.

Among other European states, Romania has a special characteristic. In our country, especially in Transylvania, Banat and Dobrogea, it was possible to achieve the coexistence and interference of several nations and cultures, in a long period of almost a millennium, so that each of them kept its own individuality, taking over at the same time from related or completely foreign neighboring populations and cultures and offering, in turn, numerous characteristics of material and spiritual culture. As Kós Karoly mentioned "for almost a millennium, no people and no culture could, but neither did they want to assimilate the others. There were such attempts by external forces, but all proved futile" (Köning 1999, 5).

Such an ethnic group, which has managed to preserve its ethnic identity exceptionally well, is represented by the Caraşoveni settled in the mountainous area of Banat, whose origin and place of departure have been and still are the occasion for extensive discussions. The answer to these questions was made difficult by the absence of written or oral testimonies, adding to all this the controversial question, were they Catholics when they arrived in Banat, or later converts? Their special features have attracted the attention of researchers from different fields (linguistic, historical, ethnographic). As a result, numerous studies were published, even a dialectal monograph, in the content of which issues related to the origin, national belonging, religion, the period of emigration and the places of origin were debated, and many contradictory hypotheses were formulated.

According to the documentary information and statistics at our disposal, it seems that this ethnic group settled in the Banat lands in three different stages, as if intended to always refresh this small but vigorous enclave.

The first and oldest wave of Croats settled on the current territory of Romania, in the 13th-14th centuries, is best known as Caraşoveni. They will be grouped around the localities: Caraşova, Lupak, Clocotici, Nermet, Rafnic, Vodnic and Iabalcea – Caraş-Severin county.

The second wave of Croatian emigrants in the 16th century arrived in the localities of Lipova (Arad county) and Recaş (Timiş county), currently their number has decreased significantly; other ethnic Croats arrived near the town of Jimbolia.

The third wave arrives in this territory in the middle of the 18th century. In 1801, they are reported in the localities of Checea and Cernei, coming from the Turopolje area and especially coming from noble families forced to leave their native areas, because the military interests of the Austro-Hungarian Empire demanded it.

Apart from the mentioned localities, the people of Caraşov lived in smaller or larger numbers in other localities, for example: Dognecea, Slatina Timiş, etc. It seems that in the Calina locality there were once Caraşov residents, today assimilated (Vărădean 1892). Thus, in 1892 in Calina there were only 137 houses with 572 Orthodox and a few Catholic Caraşov residents.

The Caraşov residents are remembered in the town of Tirol (Caraş-Severin county), according to the locality Monograph, which indicates that in 1828, Caraşov residents from the Caraş county arrived in the town, representing a third of the commune's inhabitants, grouped in the southern part of the town and forming a neighborhood of their own. The information provided by the priest Theodor Catici from Caraşova (deceased in 1993) also matches the above, who, probably based on documents from the parish archive, claimed that several families from Vodnic, Rafnic and Lupac left for Tyrol approximately between the years 1830-1860.

Apart from Banat, more or less compact groups of Carašovans also lived in several localities in the Serbian Banat, namely: Banatski Karlovać, Ulmja, Ibište and Kutrica. According to the latest

research and field studies in some of these localities (Ulmja and Ibište), it is possible that due to their numerical inferiority, they either gradually identified with their Serb compatriots, the majority, or became Germanized in the localities where they predominated German Catholics[1] (Radan 2000, 17-22).

The same fate was not shared by the Caraşovs from the mountainous area of Banat, who, thanks to a complex of favorable factors, managed to preserve their ethnic identity and ensure its survival.

The Southern Banat and the Upper Caraş Valley presented an ethnocultural compatibility for the Caraşov ethnic group, there were occupations similar to those of the newcomers or quickly acquired (animal husbandry, subsistence agriculture practiced on small plots, fruit growing, wood processing) which led to last resort, customs, beliefs and specific practices different from those of other Slavic ethnic groups (pastoral customs of Sângiorz, measuring and raking – spread both in the Romanian villages of Banat and in Oltenia or Bistriţa Năsăud). In this context, it should be mentioned that, probably not by chance, they settled or were settled in a mining area (Anina, Doman, Dognecea, Calina) because according to one hypothesis they were originally from Bosnia-Argentina where there were famous mines of silver. At the same time, they did not find here a superior ethno-cultural environment, the adoption of which could lead to the loss of what was specific. Thus, the coexistence took place above the ethnicity (which did not feel threatened) based on the occupations and interests common to the ethnic groups in the area.

But along with analogical factors, there are also other common ones related to ontology (from the ornament on popular shirts called brazi to the impression of Romanianness left by both the dress and the physiognomic features) reported by Romanian and foreign researchers (Deleanu 1999, 40-41).

If this enclave managed to preserve itself so well, the fact is largely due to the character and the particularly conservative way of life (for example, marriages are still made today only between members of the community, the exceptions being very rare, and then only with persons of Romanian origin, etc.).

A problem as serious as assimilation is: the numerical decrease of the population in these villages, which, although current, has been reported since the interwar period by numerous sociologists (members of the Banat-Crişana Social Institute), on the one hand due to on the economic situation and, on the other hand, the tradition grounded in Banat of having a single heir.

For the period of the 1930s-1940s, the information provided by V. Tufescu is instructive:

Villages	1930	1941				
		Total	Romanians	Germans	Others	Caraşova
Caraşova	2,940	2,875	90	97	110	2,570
Clocotici	1,074	1,058	8	4	46	1,000
Iabalica	339	332	14	-	18	300
Lupac	826	898	14	48	16	720
Nermet	646	646	-	2	4	640
Rafnic	716	648	22	-	16	610
Vodnik	489	444	2	-	2	440
Total	7,030	6,901	250	151	220	6,280

It can therefore be noted for this period a decrease in the population of each village apart from the locality of Lupac where a certain increase is recorded and Nermet where the number of inhabitants is constant. Faced with this not gratifying situation, V. Tufescu expressed his concern, showing that: "in this way the small group of Caraşovans, which proved so much ethnic rigor by not denaturalizing itself for several centuries, is now threatened with disappearance due to the numerical decline in which it entered" (Tufescu 1941, 508-509).

The later censuses prove that times have evolved in this direction.

[1] M. N. Radan, following the field investigation in 1998, brings new precious data about the fate of Caraşov residents from Ulmja and Ibište.

The census of 05.01.1977:

Commune	Population
Caraşova	3,829
Lupac	3,419
Total	**7,248**
%	100

The census of 07.01.1992:

Commune	Villages	The total stable population
Caraşova	Caraşova Iabalcea Nermet	2.629 277 644
Lupac	Lupac Clocotici Rafnic Vodnic	1.084 1.013 642 482
Total 6.771 From which autochthonous population (caraşoveni) 6.138 = 90,65%		

For a detailed picture, the following scheme is instructive:

No. crt.	The year	Number of inhabitants /Villages							Total population
		K	N	J	Kl	L	R	V	
1.	1831	3.729	649	524	1.329	933	958	699	8.866
2.	1851	3.959	640	500	1.320	937	982	663	9.001
3.	1865	3.870	649	513	1.200	621	920	538	8.311
4.	1896	3.339	679	512	1.161	866	728	473	7.758
5.	1927	3.028	670	400	1.200	821	750	600	7.469
6.	1930	2.945	643	344	1.073	850	720	493	7.068
7.	1977	2.815	698	316	1.096	1.112	733	479	7.248
8.	1992	2.629	644	277	1.013	1.084	642	482	6.771

Based on the scheme, it can be concluded that the number of Caraşov residents is continuously decreasing and although in the last two censuses the situation seems to have stabilized, it must be taken into account that these figures do not faithfully reflect the demographic situation of the last decades, as they also include citizens of other origins: Hungarians (27), Slovaks especially Roma (187), Germans (29), Ukrainians (5), Runtenians (1), Czechs (4), Macedonian-Romanians (2), Greeks (1), Russians (1), i.e. a total of 258 (3.81%) adding the Romanians results in a total of 633 (9.35%), figures valid for the census of 01.07.1992. However, it should be noted that compared to the census of 05.01.1977 (which in total included a number of 375 Romanians – 5.18% and 336 –4.63% other ethnicities. Total 711 – 9.81%) there is a certain decrease in the share of other nationalities. Consequently, according to data from 1992, the estimated number of Croatians in Romania was approximately 4,200 people, i.e. 0.02 of the Romanian population, of which 3,682 in Caraş-Severin county and 299 in Timiş county (Radan 2000, 14-32).

For the year 2007, according to the data obtained from the Local Council of Carşova Commune, we have the following situation:

Commune	Villages	Population	Men	Women
Caraşova	Caraşova	2437	1223	1214
	Iabalcea	227	121	106
	Nermet	596	292	304
Total		**3260**	**1636**	**1624**

It can therefore be observed for the year 2007 a continuous decrease in the population of all three localities (3260 total inhabitants) compared to the 1992 census (3550 total inhabitants).

Regarding the language of the people of Caraşov, the situation is even more complex, since it is not a unitary one, in all seven villages there are different dialects, Romanian is spoken more in the village of Iabalcea, although the inhabitants claim that they are from Caraşov. Miletič, a Slavist of Bulgarian origin, is the one who shed some light in this regard, emphasizing for the first time the fact that the Karašov language is not Bulgarian but Serbo-Croatian, namely from the Kosovo-Reseva dialect group. However, this dialect area is quite vast, stretching from the Danube, between Timoc and Morava, to the Albanian border. Also here to the southwest of Prizren and Câmpia Mierlei there were many Catholics (Petrovici 1935, 1-18).

Regarding nationality, as in the 19th century, the Caraşovs were automatically categorized by the authorities as Bulgarians, in the 20th century they were usually considered as Croats, a fact confirmed by the 1977 census, when 6,453 Croats and 84 Serbs were counted in the Caraşov localities. In fact, until 1990, there was not even the possibility to declare themselves from Caraşov (there was no such column), and the vast majority were not even asked about their origin, being automatically registered as Croats and only if they insisted, some were reviewed as Serbs or other nationalities. It should be emphasized that the number of those opting for Croatian nationality is increasing, the fact being due, on the one hand, to the special attention and the numerous facilities (the most important being the granting of Croatian citizenship and implicitly the Croatian passport with which they could travel without visas in the west Europe) granted by the Croatian state in order to attract this ethnicity, and on the other hand due to the lack of interest or lack of a strategy on the part of the Serbian state regarding this matter. In addition, if we consider the economic context in Romania in the 1990s, it is explainable why more and more people have started to declare themselves Croats, even if they are not fully convinced of belonging to this ethnicity (Radan 2000, 14-32).

Also as a consequence of the events that led to the disintegration of Yugoslavia, at the beginning of 1992, ethnic Croats (Simu 1939, 139) formed their own organization: the Union of Croats from Romania, whose president and representative in the Parliament is Mihai N. Radan.

Therefore, the ethno-linguistic affiliation of the Caraşov group in the mountainous area of Banat is still a matter of wide debate, but it is certain that they consider themselves Caraşov and in relation to the Serbs, they claim to be Croats. From a historical point of view, the researchers could not elucidate the place of origin nor the exact period in which they settled in Banat. Corroborations with language facts, more indirect information, allowed for several hypotheses, and their number could increase if the complexity of the languages under discussion is taken into account.

Regardless of the hypothesis that will be chosen, it cannot be generally valid, for the simple fact that the Caraşov dialects do not present a complete unity. There is no doubt, however, that the research based on the study of the existing documents (Rozkos 1999, 69) has a grain of truth, remaining as future research, (an important role belongs to the in-depth study of the history of the Middle Ages for the approximate areas from where they emigrated and also to the clarifications and additional linguistic arguments – obtained only through in-depth research on the Croatian dialects from the entire territory of the former Yugoslavia) to elucidate the many problematic aspects. Last but not least, a greater significance must be given to seemingly insignificant facts, but which became telling from the perspective of time, a special place being held by the correspondence carried on by the scholars of these villages (at the beginning of the 20th century) with interested foreign or Romanian researchers, edifying correspondence in regarding the morals, customs, but especially the oral tradition preserved in connection with their settlement in this area.

Bibliography

Deleanu 1999: M. M. Deleanu, Însemnări despre caraşoveni. Interferenţe lingvistice şi culturale specifice Europei Centrale (Reşiţa 1999).

Köning 1999: C. Köning, Prefaţă. In: (Red. E.R. Colta) Minorităţile între identitate şi integrare (Arad: Ed. Trinom 1999), 5-7.

Petrovici 1935: E. Petrovici, Graiul caraşovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională (Bucureşti 1935).

Radan 2000: M. N. Radan, Graiurile caraşovene azi. Fonetica şi fonologia (Timişoara 2000).

Rozkoš 1999: P. Rozkoš, Minorităţi etnice slave din vestul României. In: (Red. E.R. Colta) Minorităţile între identitate şi integrare (Arad: Ed. Trinom 1999), 67-68.

Simu 1939: T. Simu, Originea caraşovenilor. Studiu istoric şi etnografic (Lugoj 1939).

Tufescu 1941: V. Tufescu, O măruntă populaţie balcanică: Caraşovenii. Balcanica IV, 1941, 503-529.

Vărădean 1892: V. Vărădean, Datele unei statistici maghiare (1892).

Caraşovenii – enclavă etnică în Banat

Cuvinte-cheie: grup etnic sârbo-croat, enclavă, colonizare, identitate etno-lingvistică.

Rezumat: Grupul etnic sârbo-croat situat în regiunea muntoasă a Banatului reprezintă un model de urmat pentru conservarea fiinţei etnice într-un mediu nou şi, oarecum, ostil. Din punct de vedere istoric, această enclavă este consecinţa a trei colonizări în trei etape istorice diferite, stabilindu-se în şapte sate, cu centrul administrativ şi cultural al localităţii Caraşova. Din perspectivă lingvistică, limba locuitorilor nu este unitară, deoarece există un dialect diferit pentru fiecare sat. Din punct de vedere al numărului de locuitori, se constată o scădere a populației, problemă care a fost identificată încă din perioada dintre cele două războaie mondiale.

Карашовцы – этнический анклав в Банате

Ключевые слова: сербско-хорватский этнос, анклав, колонизация, этнолингвистическая идентичность.

Резюме: Сербско-хорватская этническая группа, проживающая в горной местности Баната, является образцом в плане сохранения собственной этнической идентичности и традиций в инородной и даже враждебной среде. Анклав, включающий в себя семь деревень с культурно-административным центром в Карашова, возник в результате трех колонизаций на трех разных исторических этапах. Язык его жителей неоднороден, так как в каждой деревне говорят на своем диалекте. В межвоенный период обозначилась проблема сокращения населения анклава, сохраняющаяся по сей день.

19.03.2024

Prof. Dr. Maria Hadiji, Banat Village Museum of Timisoara, Romania, https://orcid.org/0009-0008-3254-4770; e-mail: maria.hadiji@muzeulsatuluibănătean.ro

POVESTEA REGINEI MARIA A ROMÂNIEI TRANSPUSĂ ÎNTR-UN EXERCIȚIU CULTURAL

Monica Cîrstea

Chiar din copilărie eram înzestrată cu o vie imaginație, și îmi plăcea să spun povești surorilor mele. Mai târziu, începui să spun povești copiilor mei. Atât de limpede vedeam tot ce povesteam, încât făceam pe ascultătorii mei să rătăcească împreună cu mine...
(Regina Maria a României, 2011)

Cuvinte-cheie: povestea reginei Maria, România, poporul român, suverana iubită, exercițiu cultural.

Pornind de la certitudinea că poveștile plac tuturor, iar „istoria este cea mai frumoasă poveste care s-a spus vreodată", ca specialist al Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova din Ploiești, am inițiat și am desfășurat proiecte educaționale cu povești din istoria locală și națională. A spune și a asculta povești este un lucru benefic și pozitiv – atât pentru povestitor, cât și pentru ascultător. Povestitorul îmbogățește cunoștințele ascultătorului, îi stârnește imaginația, îi oferă posibilitatea de a pune întrebări și de a găsi răspunsuri, iar ascultătorul aduce bucurie povestitorului prin entuziasmul manifestat la finalul poveștii.

„În lumea muzeală actuală, devine o necesitate ca muzeele să lanseze programe educaționale care să coreleze experiențele muzeale ale elevilor cu cele de la clasă. Cercetătorii din domeniul educației sunt de părere că potențialul educativ al muzeului sporește atunci când vizitele la muzeu au loc în cadrul unui proiect, astfel încât activitățile muzeale să creeze legături cu experiența și cunoștințele lor" (Vreau să povestesc 2023, 6).

Pentru a apropia tânăra generație de istoria noastră, am realizat proiecte având ca subiect evenimentele, personalitățile și momentele ce au lăsat urme remarcabile în istoria României. Una din marile personalități feminine ce au marcat istoria noastră și a cărei poveste merită a fi dezvăluită copiilor de la vârste cât mai fragede este regina Maria a României. Aceasta a dat dovadă de o imaginație debordantă și adora să inventeze și să spună cu plăcere povești încă din copilărie, iar la maturitate a fost o talentată autoare de povești. Având-o exemplu pe regina Maria, m-am gândit să fiu, la rândul meu, un povestitor și să le spun copiilor povești frumoase și adevărate din istoria României.

Din multele povești ce alcătuiesc trecutul nostru istoric, cea a reginei Maria este printre cele mai frumoase și pline de învățăminte pentru tânăra generație. Maria a fost și a rămas până în zilele noastre suverana cea mai iubită de poporul său. De ce a fost și a rămas atât de iubită?

Regina Maria a României s-a afirmat în istoria noastră drept una dintre cele mai importante personalități feminine la nivel politic, social și cultural. Această femeie, remarcabilă prin devotamentul ei față de România, s-a bucurat de o prețuire statornică până la sfârșitul vieții din partea poporului său. „Am România în gând, inimă și suflet"[1], mărturisea regina Maria.

Maria Alexandra Victoria de Saxa-Coburg-Gotha, prințesă a Marii Britanii și a Irlandei, s-a născut la 29 octombrie 1875 în Eastwell-Park, comitatul Kent, și a fost fiica lui Alfred, duce de Edinburg, fiul reginei Victoria a Angliei, și a Mariei Alexandrovna Romanov, mare ducesă a Rusiei, unica fiică a țarului Alexandru al II-lea. În copilărie, principesei Maria i se spunea Missy, conform obiceiului folosirii diminutivelor ce era la modă în Europa la sfârșitul secolului al XIX-lea (Gauthier 2000, 7). Principesa Maria a venit în țara noastră în urma căsătoriei cu Ferdinand de Hohenzollern-Sigmaringen, prințul moștenitor al României, la 10 ianuarie 1893. A devenit regină a României, țara de adopțiune, la 10 octombrie 1914, când soțul său a preluat tronul în urma morții regelui Carol I.

Pentru a afla de unde provine admirația, respectul și iubirea poporului român pentru această englezoaică, putem lectura însemnările diplomaților,

[1] https://reginamaria.org

politicienilor şi scriitorilor vremii, în care este prezentată într-o lumină favorabilă. Presa de pretutindeni a scris articole despre Regina Maria, aceasta fiind cea mai admirată şi mediatizată dintre monarhii României. De asemenea, jurnalul reginei (*Însemnări zilnice*) – format din 100 de caiete scrise în limba engleză, început la moartea regelui Carol I, la 27 septembrie/10 octombrie 1914, atunci când devenise regină, şi abandonat la câteva zile, apoi reluat în august 1916, în care a continuat să scrie zilnic până în iulie 1938, – este un document istoric deosebit, ce conţine poveşti din viaţa suveranei. Pe lângă toate aceste însemnări, obiectele de patrimoniu spun, la rândul lor, poveşti care – peste timp – ne amintesc de această suverană îndrăgită.

Referitor la primele ei încercări literare, regina notează: „Nu ştiam nimic despre scris, despre stil şi compoziţie ori despre regulile jocului, dar ştiam să conjur frumuseţea şi emoţia. Şi mai aveam şi un vast depozit de cuvinte" (Mandache 2007, XIII). În afară de autobiografia ei, publicată în trei volume, însemnările zilnice şi jurnalul de război ce sunt adevărate documente istorice, regina Maria a scris romane, nuvele, poezie şi literatură pentru copii (poveşti şi basme), dovedindu-se a fi un scriitor prolific.

Din însemnările contemporanilor descoperim că Maria a fost o femeie frumoasă, elegantă, inteligentă, plină de farmec şi curaj, eficientă, dar şi cea mai influentă regină a României. Despre toate acestea nota, în amintirile lui politice, marele om politic Ion G. Duca: „Este strălucitoare la fizic, ca şi moral, încât îţi ia văzul, nimeni nu o poate întrece. Frumoasă de o frumuseţe încântătoare, nu cred să fi fost în Europa multe femei care să se fi putut asemui cu dânsa. Inteligentă, fermecătoare, plină de talent pentru pictură, pentru călărie, pentru scris, o conversaţie sclipitoare, vervă, humor, spontaneitate de gândire, originalitate de expresie, curaj... Dragostea de adevăr, de frumos, de bine – nimic nu i-a lipsit. Adăugaţi la aceasta o sinceritate împinsă până la cinism, o hotărâre neşovăielnică, o bunătate izvorâtă dintr-o reală pricepere a naturii omeneşti şi o indulgenţă pe care experienţa o dă tuturor sufletelor alese" (Duca 1981, 122).

De la venirea pe meleagurile româneşti, regina Maria şi-a mărturisit dragostea faţă de România şi poporul său prin fapte, însemnări, articole şi cărţi, dar a făcut-o şi printr-o ultimă scrisoare adresată poporului român, aceasta fiind testamentul său, scris încă din anul 1933: „Ţării mele şi Poporului meu, [...] Te binecuvântez, iubită România, ţara bucuriilor şi durerilor mele, frumoasă ţară, care ai trăit în inima mea şi ale cărei cărări le-am cunoscut toate. Frumoasă ţară pe care am văzut-o întregită, a cărei soartă mi-a fost îngăduit s-o văd împlinită. Fii tu veşnic îmbelşugată, fii tu mare şi plină de cinste, să stai veşnic falnică printre naţiuni, să fii cinstită, iubită şi pricepută [...]"[2].

Răsfoindu-i cele trei volume ale autobiografiei intitulate „Povestea vieţii mele", descoperi un om cu o fire sensibilă, cu o frumuseţe sufletească aparte, devotat poporului român, pe care a învăţat să-l iubească şi pe care l-a iubit foarte mult până la sfârşitul vieţii. La începutul autobiografiei, regina Maria nota despre cum se identifica ea cu România, ţara sa de adopţie: „Povestea vieţii mele! Adesea mi s-a cerut s-o scriu şi am stat în cumpănă dacă s-o fac, din multe pricini. [...] M-am întrebat totdeauna sub ce unghi voi privi, pentru a povesti, propria mea viaţă, ştiind că, până la un punct oarecare, trebuie să-mi cântăresc cuvintele şi totuşi să fiu cât se poate de sinceră şi atât de precisă pe cât se poate. [...] Mi se pare că am găsit acum unghiul sub care pot privi povestirea vieţii mele: unghiul care mă înfăţişează pe mine în legătură cu România – fie România şi eu, fie eu şi România – e cam acelaşi lucru" (Maria 1990, 5).

În timpul Primului Război Mondial şi după încheierea lui, regina Maria şi-a arătat cu prisosinţă dragostea faţă de poporul român, îmbrăţişând cu drag aspiraţiile lui. Conform spuselor Contelui de Saint-Aulaire, ministrul francez în România, „Regina a îmbrăţişat cauza războiului precum alţii – o religie" (Saint Aulaire 1953, 399). Mulţumită efortului, curajului, tăriei morale şi devotamentului de care a dat dovadă în Primul Război Mondial, regina Maria a rămas în istoria noastră ca ctitoră a României întregite. „Surâsul său luminos a strălucit în tenebrele Primului Război Mondial. Maria a României s-a remarcat prin eroism şi majestate. Ea a fost mama răniţilor şi sufletul României"[3].

Prezenţa ei în majoritatea momentelor cruciale – pe linia frontului, până la tranşeele cele mai avansate, aproape de poziţiile inamice şi vizitele în spitale – au atras simpatia soldaţilor români. În

[2] https://historia.ro/sectiune/general/testamentul-reginei-maria-583732.html
[3] https://reginamaria.org/regina-si-frontul/

aceste vizite, regina încerca să aline suferinţele, să ofere mângâiere şi încurajare soldaţilor.

„Toţi mă salută cu o bucurie emoţionantă, de aceea cred că vizitele mele nu sunt inutile. Le aduc flori, dulciuri şi ţigări. Cu cei grav răniţi stau mai mult. Nu se plâng mai deloc. Un lucru mă zguduie mai mult decât aş putea spune şi îmi aduce lacrimi în ochi: când îi întreb dacă suferă, îmi spun «Da, sufăr, dar nu contează – fie să ajungi Domnia Ta împărăteasa tuturor românilor», acesta e refrenul etern, fiecare viaţă măruntă şi umilă e gata să-şi dea şi ultima picătură de sânge, numai să ajung eu «Împărăteasa tuturor românilor» ...Domnul să le binecuvânteze strădania şi suferinţa şi fie să nu fie în zadar!" (Maria 2014, 129). Acest refren – „să ajungi împărăteasa tuturor românilor" – o urmăreşte pe regină peste tot în spitalele în care merge. Tot în spitale soldaţii răniţi îi spun „Mama Regina", care, într-un fel generalizat, reprezintă toate mamele României (Maria 2014, 161).

Pentru toate acestea regina a ocupat un loc special în memoria Armatei Române, ce i-a păstrat un respect deosebit până la sfârşitul vieţi. Legătura specială cu soldaţii români i-a atras şi supranumele de „Mama răniţilor" sau „Regina-soldat".

„Ofiţerii şi soldaţii noştri de la Mărăşti şi Mărăşeşti nu o vor uita nici pe pământ, nici în cer pe Regina Maria a României, mama celor răniţi şi descurajaţi în acele momente, nu o vor uita şi o vor slăvi veşnic, pentru că ea le-a alinat durerile fizice şi le-a micşorat suferinţele morale; pentru aceasta întregul neam românesc trebuie să poarte marii Regine o recunoscătoare şi caldă dragoste, iar generaţiile viitoare – o veşnică amintire" (Nistor 2003, 311).

Despre faptele reginei din perioada războiului marele om politic Ion G. Duca nota, în memoriile sale, următoarele: „Regina era plină de curaj, cum a fost, de altminteri, în tot timpul războiului, şi plină de iniţiative. Orice greşeli ar fi comis înainte şi după, în timpul războiului atitudinea ei a fost admirabilă. Se ocupa de răniţii instalaţi în spitalul ei din Palatul Regal, ceea ce o silea să vie şi să fie mereu la Bucureşti. Optimismul ei era comunicativ, pe unde trecea, descurajările dispăreau şi speranţele renăşteau" (Duca 1994, 27).

Tot el nota: „Regina, cu o energie mai presus de orice laudă, ajutată de fiicele ei, mergea din spital în spital. Cu un dispreţ desăvârşit faţă de pericol, nu pregeta să se arate unde epidemia era mai violentă. Nu mii, zeci de mii de soldaţi răniţi şi bolnavi au văzut-o în acele luni la căpătâiul lor. Ea a trăit atunci cea mai frumoasă pagină a vieţii ei. O pagină pentru care... România îi datoreşte o admirativă recunoştinţă" (Duca 2015, 157).

Munca începută la Bucureşti a fost continuată de regina Maria şi la Iaşi, unde se dedică în totalitate poporului său. Despre asta povesteşte şi Contele Saint-Aulaire: „În fiecare dimineaţă, Regina, în uniformă de infirmieră, însoţită de o doamnă de onoare şi de un grup de brancardieri voluntari, se ducea la gară, pentru a-i primi pe răniţi. Uneori, când se deschidea uşa unui vagon, se constata că nimeni nu mai mişca. Soldaţii răniţi sau refugiaţii bolnavi au murit de frig. Regina înfruntă moartea şi – ceea ce este, fără îndoială, cel mai greu – depăşeşte oboseala unei zile nu de opt ore, ci a unei zile care se întinde până noaptea târziu, cu şaisprezece, şaptesprezece sau optsprezece ore de muncă – pe cât de respingătoare, pe atât de periculoasă – în mijlocul emanaţiilor infecte ale cangrenelor. Când este vorba de Regină, nu ne referim la curaj. Curajul presupune teamă şi energia de a o învinge. Sentiment necunoscut pentru o suverană a cărei îndrăzneală aduce a invulnerabilitate" (Saint Aulaire 1953, 360).

Despre Iaşi aminteşte, în memoriile sale, şi omul politic Constantin Arhgetoianu: „La Iaşi, fiindcă vorbim de Iaşi, Regina şi-a îndeplinit cu prisosinţă îndatoririle ei. A fost cât a putut mai mult în mijlocul celor care aveau nevoie de mângâiere, de o îmbunătăţire a soartei sau a traiului. O găsim în tranşee printre combatanţi, în rândurile înaintate; o găsim în spitale şi în toate posturile sanitare; printre răniţi, printre bolnavi, o găsim de faţă la toate adunările care încercau să facă puţin bine. N-a cunoscut frica de gloanţe şi de bombe, cum n-a cunoscut teama şi scârba de molimă sau nerăbdarea faţă de eforturile, aşa de des inutile, provocate de dorinţa ei de mai bine. Regina Maria şi-a îndeplinit datoria pe toate fronturile multiplei sale activităţi, dar, înainte de toate, pe acela al îmbărbătării şi al ridicării morale a celor ce trăiau în jurul ei şi aveau să hotărască, în cele mai tragice clipe, soarta ţării şi a neamului. Se poate afirma că, în răstimpul pribegiei noastre în Moldova, Regina Maria a întrupat, şi a întrupat frumos, aspiraţiunile cele mai înalte ale conştiinţei româneşti" (Argetoianu 2008, 92).

Toate aceste însemnări lăsate de contemporanii vremii ne arată dragostea reginei faţă de Româ-

Fig. 1. Aspecte din cadrul proiectelor educaţionale.

Fig. 2. Ateliere realizate în cadrul proiectelor educaţionale.

nia, de unde i s-a întors toată prețuirea și iubirea poporului român.

Despre curajul, devotamentul și tăria de caracter de care a dat dovadă regina Maria în toată acea perioadă grea pentru România și poporul său găsim însemnări și la alți contemporani, precum: istoricul Nicolae Iorga, mareșalul Alexandru Averescu. Principesa Ileana de România (fiica cea mică a reginei), omul politic Alexandru Marghiloman, diplomatul Raoul Bossy și mulți alții.

Se pot povesti multe despre personalitatea și viața reginei Maria de la venirea în țara noastră și până la sfârșitul vieții ei, însă mă rezum aici doar la o infimă parte din tot ceea ce ea a realizat cu atâta dragoste pentru poporul român, pentru că acesta este un articol dedicat activităților de pedagogie muzeală despre această suverană mult iubită.

Folosind însemnările contemporanilor, începând din anul 2015 și până în prezent, am inițiat și am desfășurat la sediul muzeului, al școlilor și grădinițelor, proiecte educaționale ce au avut ca subiect complexa personalitate și fascinanta poveste a reginei Maria a României.

Scopul acestor proiecte este de a îmbogăți bagajul de cunoștințe al copiilor și de a-i împrieteni cu trecutul nostru. Proiectele sunt organizate sub formă de lecții de istorie altfel decât se derulează la școală, iar desfășurarea este structurată în două părți: una științifică, în care copiilor li se povestește despre femeia și regina Maria, și una practică, în care copii sunt implicați activ în proiect, aceasta fiind partea în care ei își arată talentul artistic sau istețimea. De asemenea, am organizat și alte activități pe această temă, precum: matinee muzeale, proiecte de vacanță și proiecte expoziționale. Informațiile transmise copiilor participanți în cadrul activităților educaționale organizate sunt adaptate fiecărei categorii de vârstă.

Din activitățile organizate amintesc aici: proiectele educaționale: „Familia regală a României și Marea Unire"; „Regii și reginele României"; „Castele, palate și conace românești"; „Regi și regine"; „Reginele României – istorie și cultură"; „Centenarul Marii Uniri"; „Regina Maria a României" (fig. 1-2); proiecte expoziționale: „Maria, regina tuturor românilor" (fig. 3), expoziție realizată, în colaborare, de Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova și Colegiul de Artă „Carmen Sylva" din Ploiești, profesori coordonatori Liliana Marin,

CONSILIUL JUDEȚEAN PRAHOVA
MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE PRAHOVA
COLEGIUL DE ARTĂ „CARMEN SYLVA" PLOIEȘTI
Expoziția lunii iulie
Vineri, 29 iunie 2018, ora 11
Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova
Ploiești, str. Toma Caragiu, nr. 10
Maria,
Regina tuturor Românilor
Marie

Fig. 3. Afișul expoziției
Maria, Regina tuturor românilor.

Cristina Galai, Adriana Brăileanu, Rita Bădulescu, Iulia Ignat și Mădălina Gheorghe-Tănase (fig. 4); „Ferdinand și Maria, Regii României Mari" (fig. 5) – proiect organizat în colaborare cu Școala Gimnazială „Nicolae Iorga" din Ploiești, profesor coordonator Nicoleta Camelia Bucurică; proiecte de vacanță: „Povestea reginei Maria a României"; „Ne jucăm, învățăm și rebus completăm" (fig. 6); matineu muzeal – „100 de ani de la Încoronarea Regilor României Mari" (fig. 7).

În majoritatea proiectelor menționate mai sus, componenta principală a poveștii este personalitatea reginei Maria, datorită rolului deosebit ce l-a avut atât în viața internă, cât și în politica externă, aceasta fiind un diplomat de excepție al României. În unele activități, personajul istoric regina Maria este integrat în poveste alături de celelalte personaje care au o legătură strânsă cu ea.

Cum menționam la începutul articolului, drept sursă de inspirație în realizarea tematicii acestor activități am avut mărturiile contemporanilor, autobiografia reginei Maria (Povestea vieții mele), jurnalul ținut de regină (Însemnări zil-

Fig. 4. Aspecte din cadrul expoziţiei *Maria, Regina tuturor românilor*.

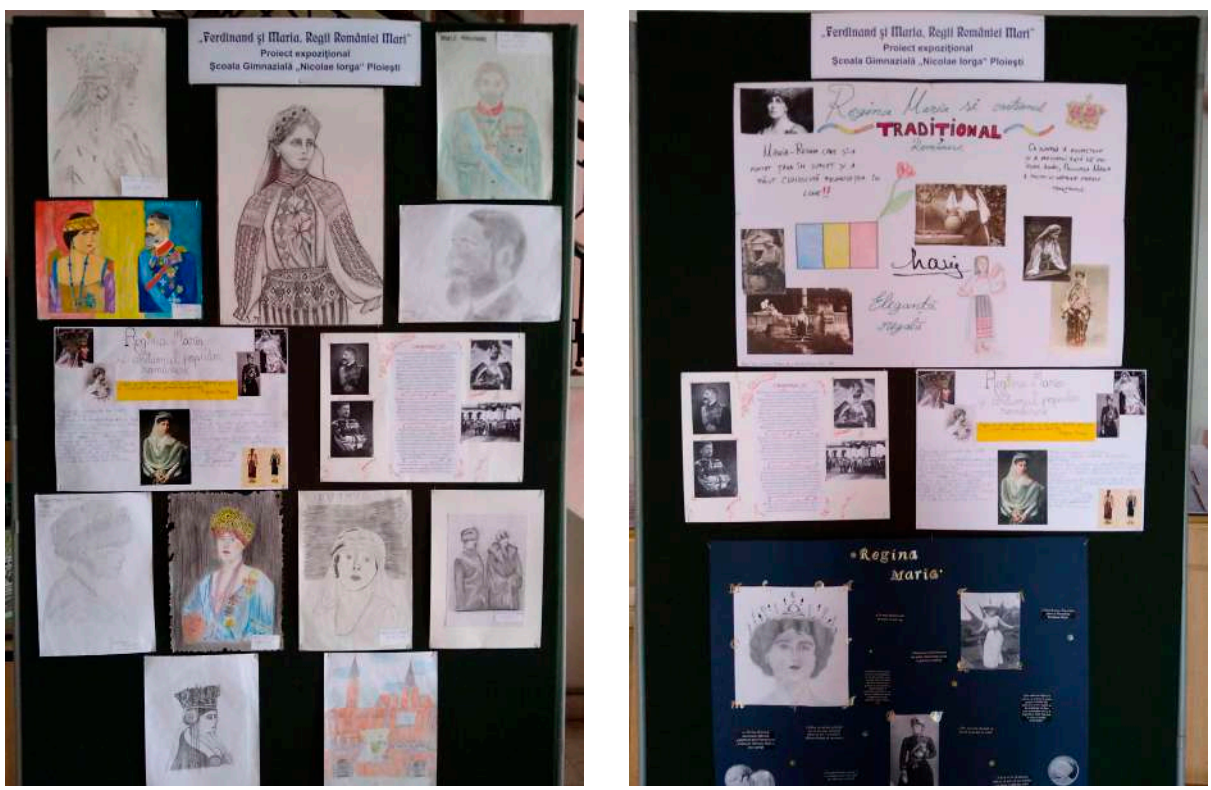

Fig. 5. Aspecte din cadrul expoziţiei *Ferdinand şi Maria, Regii României Mari*.

Fig. 6. Ateliere realizate în cadrul proiectelor de vacanţă.

nice), Jurnalul de război din timpul Primului Război Mondial şi obiectele de patrimoniu: fotografii, cărţi poştale, documente, publicaţii. De asemenea, pasiunile reginei – scrisul, pictura, călăria, designul de interior şi grădinăritul – au fost o altă sursă importantă în creionarea poveştilor spuse copiilor despre viaţa îndrăgitei regine şi despre realizările ei pentru România şi poporul român.

Revenind la proiectele dedicate reginei Maria, se impune a răspunde la întrebarea: Cum s-au desfăşurat acestea pentru fiecare categorie de vârstă?

După povestirea părţii ştiinţifice, în care am istorisit copiilor informaţii despre personalitatea şi viaţa reginei Maria, a urmat partea practică, în care: preşcolarii au colorat sau au pictat imagini cu regi şi regine; elevii din învăţământul primar şi gimnazial au completat rebusuri cu răspunsuri din informaţiile povestite în prima parte a proiectului sau au realizat colaje cu text şi imagini ce au făcut parte ulterior din proiecte expoziţionale organizate la muzeu; elevii de liceu şi-au arătat talentul artistic, participând cu lucrări în proiecte expoziţionale, ce au avut ca sursă de inspiraţie chipul reginei imortalizat în numeroase fotografii, cărţi poştale şi tablouri.

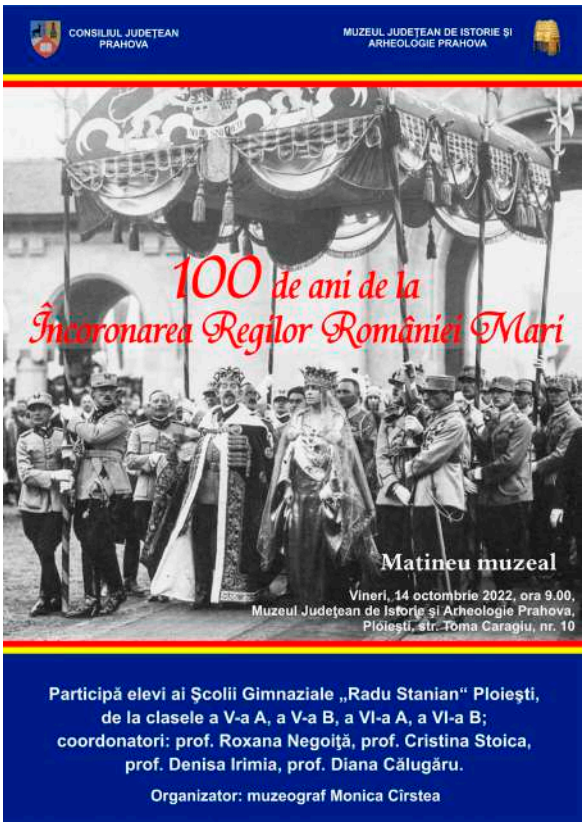
CONSILIUL JUDEȚEAN PRAHOVA
MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE PRAHOVA
100 de ani de la Încoronarea Regilor României Mari
Matineu muzeal
Vineri, 14 octombrie 2022, ora 9.00,
Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova,
Ploiești, str. Toma Caragiu, nr. 10
Participă elevi ai Școlii Gimnaziale „Radu Stanian" Ploiești,
de la clasele a V-a A, a V-a B, a VI-a A, a VI-a B;
coordonatori: prof. Roxana Negoiță, prof. Cristina Stoica,
prof. Denisa Irimia, prof. Diana Călugăru.
Organizator: muzeograf Monica Cîrstea

Fig. 7. Afişul matineului muzeal *100 de ani de la Încoronarea Regilor României Mari*.

Fig. 8. Interpretări artistice în cadrul Muzeului Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova.

Dintre toate categoriile de vârstă menţionate poate părea un pic mai greu să captezi atenţia preşcolarilor cu informaţii ştiinţifice, însă, primind solicitări din partea cadrelor didactice de a desfăşura activităţi cu temă istorică, am acceptat provocarea şi am realizat activităţi şi pentru ei. Aceasta este vârsta când le poţi capta uşor atenţia cu ajutorul poveştilor, de data aceasta poveşti cu adevăr istoric despre eroi, regi şi regine, prinţi şi prinţese. Este nevoie de multă creativitate, iar informaţiile trebuie să fie simple şi atractive. Poveştile spuse copiilor de 3-6 ani au fost însoţite de imagini cu personaje istorice, castele, palate adevărate, pentru a întregi şi a susţine, sugestiv şi inspirat, adevărul istoric din poveste. După informaţiile transmise, adaptate vârstei lor, preşcolarii au trecut la partea cu atelierele de colorat sau de pictat. Prin joc şi poveste i-am ajutat pe cei mici să-şi dezvolte creativitatea, imaginaţia şi să asimileze mai bine informaţiile cu personaje istorice. Uneori, am avut plăcuta surpriză să fiu primită de aceştia costumaţi în prinţi şi prinţese, prin aceasta arătând că întâlnirile noastre erau aşteptate cu entuziasm de cei mici. Întâlnirile

cu preşcolari au avut loc în mediul lor de activitate, adică la grădiniţă, iar desfăşurarea lor a fost un moment de poveste ce mi-a rămas în suflet.

Activităţile cu elevii de 7-18 ani se desfăşoară atât la muzeu, cât şi la sediul şcolilor, iar informaţiile sunt transmise tot sub formă de poveste, însă o poveste mai detaliată, prin care am încercat să-i împrietenesc cu istoria, să-i fac curioşi şi dornici de a cunoaşte şi a îndrăgi personalităţile şi momentele ce au marcat istoria României.

Uneori proiectele cu elevii din ciclul primar se încheiau cu programe artistice (fig. 8), desfăşurate de ei, iar cele cu elevi de la ciclul gimnazial şi liceal – cu completarea de rebusuri realizate de mine, prin care le-am testat atenţia. Alteori, elevii de liceu au transpus pe hârtie personalitatea reginei Maria, finalizând, astfel, întâlnirile noastre printr-un deosebit proiect expoziţional.

În cadrul proiectelor de vacanţă, copii de 6-10 ani au ascultat poveşti despre regina Maria, apoi au pictat chipul reginei sau şi-au arătat isteţimea prin jocuri de cuvinte cu răspunsuri din poveştile istorisite în timpul vizitei prin expoziţia dedicată familiei regale a României.

Matineele muzeale dedicate reginei Maria au fost organizate cu ocazia aniversării unor momente importante din viaţa ei sau din istoria României, precum: ziua de naştere sau încoronarea regilor României Mari.

Concluzii

Toate aceste activităţi au fost pentru elevi un prilej de a o descoperi pe regina Maria şi de a ne reaminti cu toţii de lecţia uriaşă, lăsată de ea poporului român, şi anume dragostea de ţară. Regina Maria a ştiut să se identifice cu interesele şi aspiraţiile poporului român, rămânând, astfel, nemuritoare în inimile românilor.

Concluzionând, pot spune că povestea reginei Maria a avut un impact pozitiv asupra tuturor copiilor. Cei mici şi-au manifestat bucuria în timpul poveştilor şi al atelierelor de pictură, iar cei mari şi-au demonstrat/arătat isteţimea prin dialogul purtat cu ei în timpul activităţilor, prin jocurile de cuvinte de la finalul întâlnirilor şi prin minunatele/deosebitele lucrări realizate în cadrul proiectelor expoziţionale. Pornind de la povestea reginei Maria, copiii au rescris cu succes propria lor poveste într-un minunat exerciţiu cultural.

Bibliografie

Argetoianu 2008: C. Argetoianu, Memorii, vol. III-V, partea a V-a: 1916-1918 (Bucureşti: Editura Machiavelli 2008).

Duca 1981: I.G. Duca, Amintiri politice, vol. I. Colecţia „Memorii şi mărturii" (München: Jon Dumitru-Verlag 1981).

Duca 2015: I.G. Duca, Memorii, vol. II (Bucureşti: Editura ISPRI 2015).

Duca 1994: I.G. Duca, Memorii, vol. III (Bucureşti: Editura Machiavelli 1994).

Gauthier 2000: G. Gauthier, Missy Regina României (Bucureşti: Editura Humanitas 2000).

Mandache 2007: D. Mandache, Regina Maria a României. Capitole târzii din viaţa mea. Memorii redescoperite, volumul IV, continuarea seriei: Regina Maria – „Povestea vieţii mele" (Bucureşti: Editura ALLFA 2007).

Maria 1925: Maria, Regina României, Dinainte şi după războiu (Bucureşti: Extras din „Convorbiri Literare" 1, 1924 şi 1, 1925, Librăria SOCEC & Co. S. A. 1925).

Maria 1990: Maria, Regina României, Povestea vieţii mele, vol. I (Iaşi: Editura Moldova 1990).

Maria 2014: Maria, Regina României, Jurnal de război, vol. I: 1916-1917 (Bucureşti: Editura Humanitas 2014).

Nistor 2003: I. Nistor, Istoria românilor, vol. II (Bucureşti: Editura Biblioteca Bucureştilor 2003).

Regina Maria a României 2011: Regina Maria a României, Poveştile Reginei Maria a României (Bucureşti 2011).

Saint Aulaire 1953: Auguste Félix Charles de Beaupoil, conte de Saint Aulaire, Confession d'un vieux diplomate (Paris: Flamarion 1953).

Vreau să povestesc 2023: Vreau să povestesc, Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova (Bucureşti: Editura Didactica Publishing House 2023).

The story of Queen Marie of Romania translated in a cultural exercise

Keywords: the story of Queen Marie, Romania, the Romanian people, the most beloved sovereign, cultural exercise.

Abstract: In order to bring the younger generation closer to the Romanian history, we have created educational projects at the Prahova County Museum of History and Archaeology, Ploiesti, having as subject the events, personalities and moments that marked the history of Romania. One of the great women of our history, whose story deserves to be revealed to children from an early age, is Queen Marie of Romania. Queen Marie of Romania

remained in our history as one of the most important female personalities at political, social and cultural level. This remarkable woman, through her devotion to Romania, enjoyed a constant appreciation until the end of her life from her people. Queen Mary was and remains until this day the sovereign most loved by the people. To find out where the admiration, respect and love of the Romanian people for this Englishwoman comes from, we can read the notes of diplomats, politicians and writers of the time who give her the most positive characteristics. Having read her autobiography, you discover a woman with a sensitive heart, gifted with a special beauty of soul, devoted to the Romanian people, whom she learned to love and loved until the end of her life. These museum pedagogy activities gave students the opportunity to discover the personality of Queen Mary and remind everyone of the great lesson that she taught the Romanian people, showing how to love their country. Queen Maria knew how to identify herself with the interests and aspirations of the Romanians, gaining immortality in their hearts. The queen's autobiography and diary entries, testimonies from contemporaries and heritage objects formed the basis of a methodology that allowed children to immerse themselves in the world of history through a wonderful cultural exercise.

List of illustrations:

Fig. 1. Aspects of educational projects.

Fig. 2. Creative workshops at the educational projects.

Fig. 3. Poster of the exhibition "Maria, Queen of all Romanians".

Fig. 4. Photos from the exhibition "Maria, Queen of all Romanians".

Fig. 5. Photos from the exhibition "Ferdinand and Marie, Kings of Great Romania".

Fig. 6. Creative workshops at the holiday projects.

Fig. 7. Poster of the museum matinee "100 years since the Coronation of the Kings of Great Romania".

Fig. 8. Artistic performances at Prahova County Museum of History and Archaeology.

История королевы Румынии Марии, представленная с использованием культурных практик

Ключевые слова: история королевы Марии, Румыния, румынский народ, любимица подданных, культурная практика.

Резюме: Чтобы заинтересовать молодое поколение в изучении истории своей страны, специалистами Музея истории и археологии жудеца Прахова (Плоешть) были разработаны образовательные проекты, посвященные наиболее ярким событиям и деятелям Румынии. Одной из великих женщин нашей истории является королева Мария, о которой, безусловно, следует рассказывать детям с раннего возраста. Королева Румынии Мария вошла в историю как выдающаяся личность, оставившая след в области политики, общества и культуры. Эта замечательная женщина, известная своей преданностью Румынии, до конца жизни пользовалась неизменной любовью своего народа. Королева Мария была и остается до сих пор любимицей нации. Чтобы узнать об истоках восхищения, уважения и любви румынского народа к этой англичанке, следует прочитать заметки дипломатов, политиков и писателей того времени, которые дают ей самую лестную характеристику. Ознакомившись с ее автобиографией, открываешь для себя женщину с чутким сердцем, одаренную особой красотой души, преданную румынскому народу, который она научилась любить и любила до конца жизни. Музейно-педагогические мероприятия дали учащимся возможность открыть для себя личность королевы Марии и напомнить всем тот великий урок, который она преподала румынскому народу, показав, как надо любить свою страну. Королева Мария умела отождествлять себя с интересами и чаяниями румын, обретя бессмертие в их сердцах. Автобиография и дневниковые записи королевы, свидетельства современников и предметы наследия легли в основу методики, позволившей детям погрузиться в мир истории посредством культурно-практических мероприятий.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Аспекты образовательных проектов.

Рис. 2. Творческие мастерские в рамках образовательных проектов.

Рис. 3. Плакат выставки «Мария, королева всех румын».

Рис. 4. Фотографии с выставки «Мария, королева всех румын».

Рис. 5. Фотографии с выставки «Фердинанд и Мария, король и королева Великой Румынии».

Рис. 6. Творческие мастерские в рамках праздничных проектов.

Рис. 7. Афиша музейного утренника «100 лет со дня коронации короля и королевы Великой Румынии».

Рис. 8. Художественные выступления в Музее истории и археологии жудеца Прахова.

28.03.2024

Monica Cîrstea, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova, str. Toma Caragiu, nr. 10, 100042, Ploiești, România, https://orcid.org/0009-0009-1380-6760, e-mail: monica1_2006@yahoo.com

HOROMAYR MONASTERY: RECENT STUDIES AND DISCOVERIES

Vahagn Ayvazyan

Keywords: Horomayr, monastery, Upper, Lower, rock-cut architecture, chronology, origins, restoration, archaeology, river, gorge, Fresco.

One of the most breathtaking marvels of the Armenian highlands is the Debed River gorge, resembling a masterful brushstroke upon the plain nestled between the mountains. Over centuries, beneath the steep rocks and on the canyon's edge, the yields of Armenian architectural ingenuity have emerged. On the mountain slopes, along riverbanks, within the serene forests and across the plains, villages, castles, and spiritual structures, adorned with flourishing gardens, proudly ascended. Here, Armenians crafted rock-hewn dwellings, erected churches, inhabited, embraced eremitic traditions and enriched this land with their presence. The Debed River valley lies in the northern region of the Republic of Armenia, surrounded by the Virahayots, Gugarats and Bazum Mountain ranges, within the Lori plateau, stretching from the city of Tashir to Dsegh, and further northward from Dsegh to Odzun. This mountainous world has become home to many important monuments such as the 6th century church of Odzun, a masterpiece of Armenian medieval architecture; Tziranavor-Tzaghkavank Church built in the 5th century; Kobayr monastery built in the 12th century; Bardzrakash monastery built between the 10th and 13th centuries, as well as the Kulet fortress located on the opposite slopes of the gorge, and many other architectural masterpieces that are equally worthy of mentioning and high evaluation. Among these monuments is the Horomayr monastery.

About the Motivation of Writing This Article

Our small student "squad" from NUACA[1] visited the Debed gorge in the region of Lori to study Horomayr monastery and work out a restoration project sketch for it. The group members were students, Mari Lalayants, Mineh Nazaryan, Grigor Poghosyan, and the author of this article. Our lecturer was architect Armen Abroyan.

The monastery is one of the important monuments of Armenian medieval architecture. It has always attracted special interest due to its location, mysteriousness, and architecture created by a close and harmonious connection with nature, strengthened over the centuries. Locals have a strong mental connection with the complex, they associate many legends and miracles with the Monastery.

Horomayr has unique khachkars[2], and many inscriptions, which play an important role in the study of the history and architecture of the monastery, as well as in learning more about the property, and traditions of the people of those times. The monastery has always been an educational and cultural center, and especially a hermitage, shelter, and refuge.

According to the study sequence, we had already studied the available scientific literature as well as the documents, studies, archival, statistical and photographic materials relating to the monastery to have a certain basis for our research. Until this, there have been no comprehensive studies on the monastery. The chronological information of the structures has not been analyzed in detail, they have not been compared with the lithographic inscriptions, and with the constructive, dimensional, stratigraphic situation of the monastery on the spot. The existing murals, their status, as well as the architectural and constructive interventions made at different times were not mentioned or described in detail. Some documents are not available, including the restoration project of Lower Horomayr monastery, which is kept in the organization of The Protection of Historical Environment and Cultural Museum-Reservations (SNCO). Our group regularly visited Horo-

[1] National University of Architecture and Construction of Armenia. The conservation and evaluation of monuments is one of the subjects on which the students of the university prepare term papers.

[2] Typical Armenian stone monument, comprising a slab carved with a cross, often with additional motifs.

mayr, made an inventory of the structures of the complex, documented the seismic state of the structures, and carried out a chronological analysis, stratigraphy, measurement, and photography. Later I continued the research on my own, collecting and arranging the available information and revealing more data regarding the history, chronology, architecture, and constructive details of the monastery. These studies inspired me to write this article which will raise further awareness of the monastery, and also serve as a comprehensive resource for its study, preservation, and restoration. The article is also quite relevant and informative for the proper and accurate implementation of the monastery's planned conservation restoration project this year (2024).

The following sections of the article will provide a thorough description of the monastery, including its location, structure, and historical background. The materials that have been studied in relation to the monastery will be examined. Furthermore, the accepted description of the monastery up to this point will be presented. By comparing this with the new data collected and conducting analysis, certain findings that have emerged will be highlighted.

Location

Horomayr Monastery consists of two separately located architectural complexes, which have always been regarded as one whole monastery led by a prior. It is situated in the Tashir region (gavar) of the Gugark province (nahang) within the historical Kingdom of Greater Armenia. Presently, it rests between the villages of Odzun and Aygehat, adorning the left bank of the Debed River in the Lori region of the Republic of Armenia. Upper Horomayr is located on the edge of the gorge, while Lower Horomayr is about 60 meters below in the same direction, under vertical rocks. Today, access to the upper complex is available by car from the village of Aygehat on the highway leading to Odzun, from the road (approx. 250 meters) that turns to the gorge. Formerly, the lower part used to have a direct connection with the upper one (we shall discuss this later). It can now be approached from Aygehat and Odzun villages[3].

Located in an open plain, Upper Horomayr, or Dzorayezri vank (Monastery at the top of the Gorge), is perceived as a complex of monumental structures, while Lower Horomayr, or Dzoramiji vank (Monastery of the Gorge), with one facade plunging to the steep rocks, leaves a cozy, mysterious impression.

A Brief Description (fig. 1)

The main parts of the Upper complex are two churches, a gavit (narthex) that connects them, and a cemetery around the monastery. There are three neighboring churches in the Lower complex, and north of them, a church stands separately. There are rock-cut chapels and numerous caves where monks lived. There is a cemetery around the structures, the ruins of some buildings.

Historical Facts

There are several legends about the monastery. Jalalyants, Sargis Archbishop mentions a legend[4] reported by Vardan Areveltsi Vardapet (Vardan the Archimandrite) (Jalalyants 2016, 90-98; Areveltsi 1861, 110-112; Barkhudaryan, Ghafadaryan, Saghumyan 2012, 281)[5]. According to it, in the 7th-8th centuries, a Greek Prince Vasid/Vasil[6] arrives in Armenia as a delegate representing Emperor Leo, seeking to engage in dialogue with Catholicos Hovannes (Ioannes) Odznetsi. His mission is to comprehend the reasons behind the Catholicos's staunch opposition to the Chalcedonian faith within Armenia. But here he started suffering a severe disease which was cured by Catholicos. After this miracle, he decided to stay in Armenia and began living in a cave like a hermit. After his death, the sanctuary got the name Horomayr. According to Archbishop Jalalyants, the bones of Prince Vasil are placed in the cave. According to Yervand Lalayan's writing in *Ethnological Journal*, it is mentioned as follows: "In 1833, a body was found in one of the caves here, to which the people came for pilgrimage as bones of Hovhannes Odznetci" (Lalayan 1901, 376-378). By order

[3] Some steps built next to a chapel in a glade, in the east of the village of Aygehat, lead under vertical cliffs from which begins a narrow path leading towards the lower complex of the monastery of Horomayr. Then the path continues to the village of Odzun, rising near some rocks and approaching the church of Tsiranavor-Tzaghkavank. Otherwise, the lower complex can be approached from the bottom of the gorge, from the highway along the Debed river, by climbing the slopes to under the rocks.

[4] Jalalyants mentioned as follows: "According to Haysmavurk (ritual book), Vardan the historian and conversations of the old people it is said..."

[5] It was probably first recorded by Vardan Vardapet, Armenian historian, after which it was later spread among subsequent historians and researchers.

[6] Some confuse Vasid with the Byzantine emperors named Basil. The dates of Basil I /Vasil "the Macedonian" (867-886), or Basil II Porphyrogenitus /Vasil/ "the Bulgar Slayer" (976-1025) contradict the century mentioned in the legend.

Fig. 1. The Upper and Lower complexes of Horomayr (photo by Vahe Aghamyan).

of archbishop Simeon, this body was moved to Holy Etchmiadzin and was buried in the monastery of Saint Gayane.

This legend can be found in various sources with different interpretations. According to one of the sources (Manucharyan 1979) the first church of the monastery was built by Emperor Herakles in the first half of the 7th century. Thus, the name Horomayr consists of the words "Horom" (the word has many explanations, according to which, it means Greek, Catholic Armenian, or a representative of the Byzantine Empire) and "ayr" meaning man or cave.

Another mention from the 8th century, in his *History of the Armenian Nation*, Kirakos Gandzaketsy mentions David of Horomayr: "At that time, in the year "ՍԻՌ" (the year 773 in Armenian letter values), among the unique and enlightened archimandrites of the land of Armenia were Yeprem, Anastas, Khachik and David of Horomayr..." (Gandzaketsi 1961, 72).

It is also known about a miracle worked by Petros Getadardz (Jalalyants 2016, 92-98). In 1025 he made the river Chorokh flow against its course, leaving the Byzantine emperor Vasil (Basil II Porphyrogenitus "the Bulgar Slayer") in total amazement. Afterwards, the miracle-working holy cross was brought to monastery, and many of its buildings got the name "Sourb Nshan" (Holy Sign)[7].

According to *9th volume of the Corpus of Armenian Epigraphy* it is mentioned that the village of Horomayr could have been situated east of the monastery: "Near the present-day road, there are some ruined buildings as well as small bushes where (or in the vicinity of Upper Horomayr) the village could have been located. It was totally devastated during the invasion of Omar Khan in 1783" (Barkhudaryan, Ghafadaryan, Saghumyan 2012, 281). According to Jalalyants "in the cave there were golden ledgers, which, in the year "ՈՒՍԼԴ" (1785), the lawless Omein Khan cut into small pieces and eliminated them" (Jalalyants 2016, 92-98). We also know the names of several

[7] Here are excerpts from several other sources about the Holy Sign, Horomayr:
Below follows a quotation from the colophon of a mashtots written by Priest Ohan in 1658 (Hakobyan, 1984; 836): "Glory..: This holy Mashtots was written and the Gospel was completed in the year "ՈՃԸ" (1658), in the days of His Holiness Hakob, in the land of Lori, in a village called Horomayr, in the church of Sourb Nshan, which has seen a lot of blood, by a servant of the holy monastery, Bishop Poghos".
From Colophons of Armenian Manuscripts of the 5th to 12th centuries (Matevosyan 1988): "He who steals this Gospel or any other book from Horomayr will be cursed by the Holy Gospel. Amen. This Gospel was written in the year "ՈԼԱ" (1182) on the order of the monk Christapor, in memory of his brother Sargis. May those who read it remember Sargis and Christapor in their prayers".

monks who served in the monastery (Barkhudaryan, Ghafadaryan, Saghumyan 2012, 281).

Thus, the earliest historical information relating to the monastery dates from the 7th-8th centuries. However, it can be assumed that the caves and rock-cut abodes were used much earlier. In this region there are rock-cut structures, shelters, in the vicinity of Alaverdi, Odzun, Akner, Haghpat (the famous medieval cave-fortress complex of Zarni-Parni). It can also be assumed from the fact that rock-cut monuments can also be found in other parts of the Armenian Highland such as, for instance, the Khosrov Reserve. The rock-cut monuments of the reserve and its neighborhood were documented by the prominent architectural historian: Samvel Karapetian between 1984 and 1986, when he was working for the Service for the Protection of Historical Environment and Cultural Museum-reservations (State Non-commercial Organization)[8]. According to him, there are rock-cut monuments dated from the 7th century. This area has been relatively less studied, so it needs comprehensive research. Similar monuments can also be found in the Vorotan River gorge and in the neighborhood of Goris. All these rock-cut structures trace back to the period before Christ.

Returning to Horomayr, let me note that its spiritual and cultural development could have been promoted by Catholicos Hovhannes Odzneci III (717-728), who was born in Odzun. Excavations should be carried out throughout the monastery, both in the Upper and Lower complexes, to find anything from this period. The main structures which are still preserved date from a later period.

In the 11th to 12th centuries, the kingdom of Bagratid Armenia collapsed. The northeastern part of Armenia Maior remained in a relatively more stable conditions, and the Zakarians[9] began reigning there. The main structures of Horomayr monastery that have reached our days were built in the days of the Zakarians.

Our studies as well as the available archival materials have shown that the monastery was destroyed, repaired and restored many times over centuries. The archaeological expedition of Alaverdi visited Horomayr in August-September 1938. The National Archives of Armenia keep their diaries and registration cards.

In 1945 to 1946, the monastery was measured by the architect Hovhannes Hakobyan. In the 1980s, the architect Gagik Shirinyan measured the monastery: his measurements are preserved in The *Service* for The *Protection* of *Historical Environment* and *Cultural Museum-Reservations (SNCO)*. Certain measurements of the general plan were made by the staff of the Research on *Armenian Architecture* (RAA) Foundation[10]. The above-mentioned and several other authors referred to Horomayr, its architecture, history, inscriptions (see the list of the bibliography). No excavations have been carried out in the monastery. Noteworthy is that in 2017 the architect Suren Abovyan restored Upper Horomayr.

Architectural, Composition, Constructive, Chronological and Stratigraphic Analysis

Now let us discuss the Upper and Lower complexes in detail. Studying the architectural composition of the monuments in Lower Horomayr, their volumes, different chronological, construction layers and materials as well as the lapidary inscriptions, we can make several conclusions.

Among the three adjacent structures of the gorge, the northern one which has a rotunda, and the middle one have the perpendicular cliffs as their western façade (fig. 2).

The western facade of the smaller structure adjacent to them from the south is about 1-2 meters ahead of the cliff, while its eastern facade is in the same plane as those of the other two (fig. 3). South of it, there are foundations of walls of a rectangular perimeter. Here, there is a room directly in the vertical rock, and in front of the cave, there is a wall with a window laid of rough stone. South of this, there is also a larger rock-cut cave; beyond it, to the south there are arched passageways carved into the rock, along with rooms featuring rock-cut openings. All these structures are interconnected.

The Middle and South structures are rectangular in appearance and have gable roofs. Inwardly, they are single-nave and vaulted. The southern structure is built of finely dressed basalt stones, has a low bema, with the altar jutting out of the

[8] All research is stored in the archive of that organization.

[9] Zakaryans (Zakarid), a ruling family in Armenia in the 11th-14th centuries, who played important role in the history of Armenia and the Georgian kingdom.

[10] Research on Armenian Architecture (RAA) Foundation. Measurements of the general plan of the Horomayr Monastery. RAA. All research is stored in the archive of RAA.

Fig. 2. The Lower Horomayr (photo by Vahe Aghamyan).

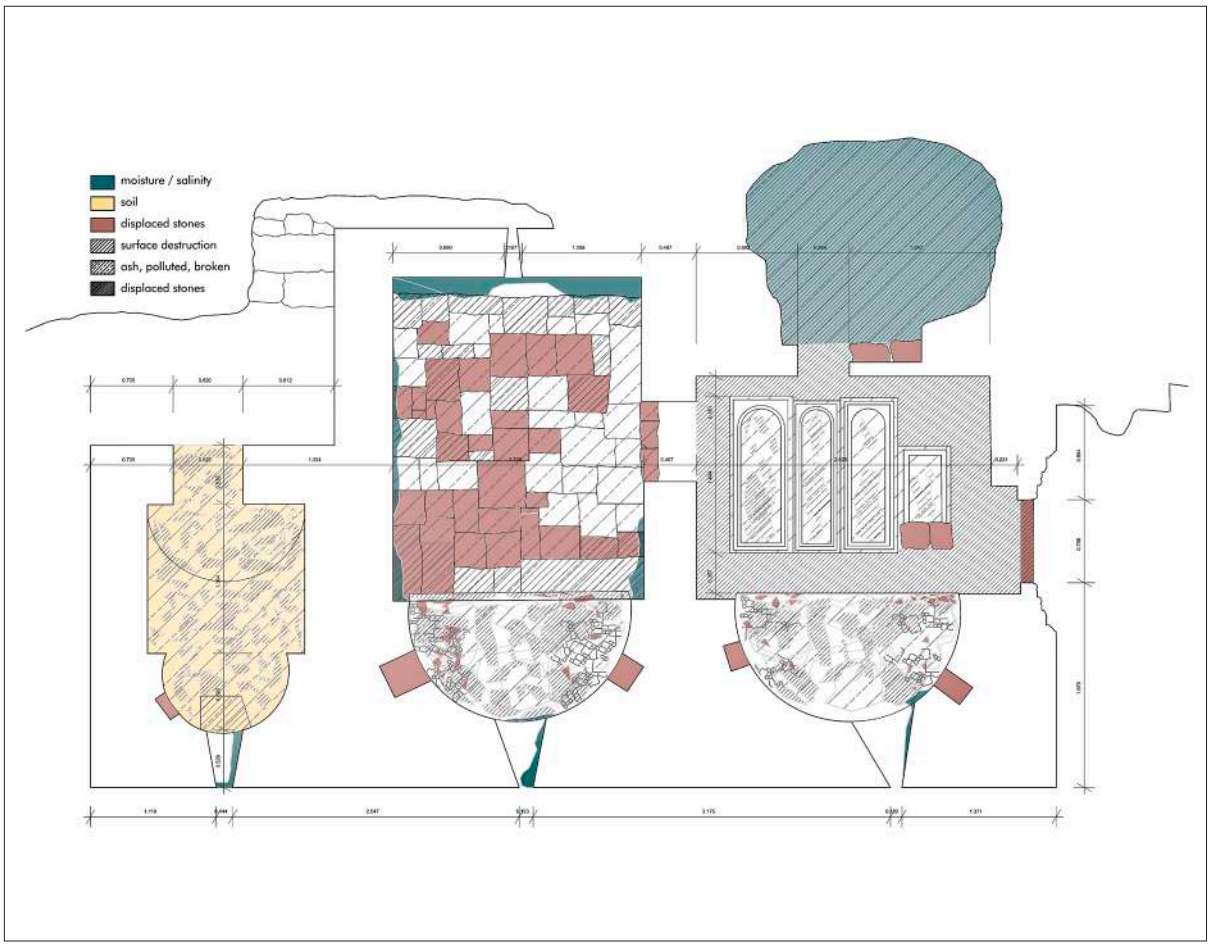

Fig. 3. Floor plan of Lower Horomayr (drawing by Mari Lalayants, Mineh Nazaryan).

Fig. 4. The Sargis church and it's reddish slabs (photo by Vahagn Ayvazyan).

wall. The eastern façade has a window which is in the middle of the altar; it is externally asymmetrical, which indicates that it was built later than the middle structure, and the northern wall was made thinner, being attached to the southern wall of the middle structure (fig. 4). The entrance is from the west, being now half blocked by earth. There are traces of collapse here, and it is noteworthy that Yervand Lalayan notes that "The third chapel communicates through a cave with a small wood-covered gavit (narthex) containing tombstones without epitaphs" (Lalayan 1901, 376-378). I mentioned above that there are also traces of walls to the south of this church, it is possible that this is the gavit. The collapsed filled earth by the western entrance of the church is the small cave mentioned by Lalayan, which has been destroyed (archive photo shows the cave that has not been destroyed yet (fig. 5)[11].

According to an inscription on its tympanum, this church was built in 1201 by the brothers Sargis and Zakare[12], the sons of Hacob and Khalina. It is also called "Sargis" Church. According to an inscription on the second row of the eastern wall, the church has been repaired in 1245. The other inscriptions which were studied on the spot, mainly commemorate acts of donation and have been published in the *9th volume of the Corpus of Armenian Epigraphy*. (Barkhudaryan, Ghafadaryan, Saghumyan 2012, 280-321).

The slabs of the church roof have fallen, and the roof is covered with vegetation. The reddish slabs of the roof lying near the walls and one left on his place, on the roof made it possible to confirm that they belong to Sargis Church (fig. 4). The northern structure is outwardly rectangular, with one row of 8-sided volumes. It is surmounted by an octagonal rotunda. It is built of finely dressed basalt stones which are rather massive downward. The arrow-

[11] Archive photo shows the cave that has not been destroyed yet (fig. 5). Archival photos of Horomayr Monastery from The Service for the Protection of Historical Environment and Cultural Museum-Reservations (SNCO).

[12] They were Armenian princes and court officials of the Kingdom of Georgia; they were members of the Zakarid dynasty and rulers of feudal lands in the Kingdom of Georgia.

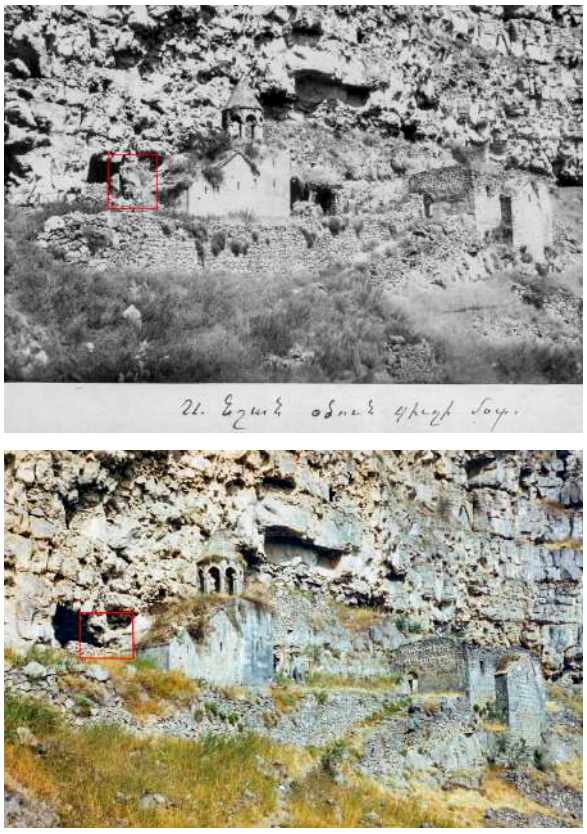

Fig. 5. Demolished cave near Sargis church (archival photos of different periods).

shaped entrance is from the northern façade: it is decorated with several rows of woven ornaments, with angels on the right and left sides, and Christ with laurel leaves above the doorway. Above them, there is a khachkar built into the wall. On the eastern wall, in the upper northern corner, a circular floral ornament adorns the surface, while the southern part of the plinth features several carved khachkars. Additionally, the cornerstones of the facades are sculpted cylindrically. The rotunda has alternating quadrilateral and octagonal columns; its arrow-shaped arches are made of yellow felsite stone, and the spire is built, in a pyramid shape, of roughly cut brick-shaped stones which were plastered, perhaps up to the cornices (the plastered parts can still be seen here and there (fig. 6). The cornices do not have the typical protrusions intended for supporting the slabs of the roof, which would hold them on the slope of the roof. No slabstones have been found. The octagonal floor of the rotunda and the straight rectangular roof a row below were also plastered. Here also no slabs have been found. It can be assumed that the structure did not have any slabs and was simply plastered (after the excavations, this argument will be easier to verify).

Fig. 6. The rotunda (photo by Edgar Tamazyan).

Inside, there is a hall with a curved vault resting on four built-in-wall arches. It has a relatively high altar. It has a window from the eastern side and is built of finely dressed yellowish and basalt hewn stones. There are four tombstones in the prayer hall: they are placed almost all across the prayer hall (the last one is broken). These were probably placed here later. The southernmost tombstone has an inscription: “Vardan, son of Kharaden”.

Fig. 7. The three adjacent structures west section (drawing by Vahagn Ayvazyan).

The western wall is laid of stone, being immediately adjacent to the rock. A low entrance below leads to an adjacent cave (fig. 7). There are two delicately sculpted khachkars with geometric ornaments in the northern part of the entrance. There are two stones decorated with vegetable ornaments to the north of them, in the corner (fig. 8), probably, they belong to an earlier period than the other two khachkars. A similar conclusion can be made about the khachkar with a semi-circular upper part adorned with larger plant ornaments: it is placed south to north from the entrance of the cave. These could perhaps be the remains of the still undiscovered Horomayr Monastery from the 8th century built before the Zakarians. The two rows of stones, with a cylindrical shape in the corner, in the southern part of the entrance of the cave, give the impression of further intervention There are traces of moisture on the inside and outside of the walls, the walls have bulges in some places inside, there are traces of blackened ash, and there are broken stones and cracks on the outside (fig. 9).

The middle structure is built of relatively rougher stones and differs from the other two with its rich inscriptions which are typical of an earlier period. This is a single-nave vaulted hall with a window in the altar, and a small window on the western wall adjacent to the rock. There are small niches on the right and left sides of the altar. There are traces of moisture on the inside and outside of the walls in the lower south corner of the west-

Fig. 8. Khachkar and vegetable ornament (photo by Vahagn Ayvazyan).

ern wall, a section of natural rock became part of the wall. The inside is blackened with ash, and there are broken stones on the outside. The only entrance is from the north, leading into the structure with a rotunda.

The study of the middle and the northern structures shows that the middle one was built earlier. If we pay attention to the structure with the rotunda, we will see that it does not have its own wall on the south side; it rests on the north wall of the middle structure. This also reveals the cornice of the northern wall of the middle church and an inscription in the corner closed by the altar of the northern structure (only the endings of the words of the 6 lines of the inscription are visible) (fig. 10; 11).

According to the only inscription on the tympanum of the northern entrance, which so far has been mistakenly attributed to the structure with the rotunda, the middle church of the "Holy Sign" was built by Amirspasalars (Commander-in-Chief) Zakare and Ivane from Zakaryd in 1187, and from it the name was later spread to the other structures.

The structure with the rotunda could not have been built in 1187 with a flat roof (there are no traces of a gable roof on it), and in 1290, about 100 years later, the bell tower or rotunda could not have been added[13]. The arrangement of the stones of this structure, the work of the craftsman and the shape show that it was built at once. And finally, there is an inscription that remained under the northern wall of the structure with the rotunda: only the date of the inscription can be read: "ՌՉԼԵ" (1286) (fig. 11).

In other words, at least until this year, there was no wall there. Therefore, the inscription about the bell tower or church-bell tower (before this, intentionally called it "the structure with a rotunda") becomes trustworthy. It says: "In ԼՌ (1290), by God's will, I, Sargis Chochents, my spouse Arzukhatun, united around the Holy Sign and built the bell tower, cutting (built) the seghanatun's (altar) stone, I dedicated my native houses…". Thus, the oldest of the three adjacent structures is the Holy Sign Church in the middle dating from 1187, then the small Sargis Church from 1201 in the southern part, and the church-Bell Tower from 1290 attached to the north.

The lowest rows 2, 3, 4 in the corner of the northern and eastern walls of the belfry were demolished at the end of the 19th century. It can be seen in archival photos and measurements of the architect Gagik Shirinyan. Then that demolished part was improperly lined up with other stones and a piece of reddish khachkar without any project. The true pieces of that part are now lying in front of that corner (fig. 12).

[13] Until this, in all official sources, in the diaries of the archaeological expedition of 1938, in the references of Shakhkyan (Shakhkyan 1986), Manucharyan and all other authors (see the list of bibliography) incorrectly indicated the chronological sequence of the monastery.

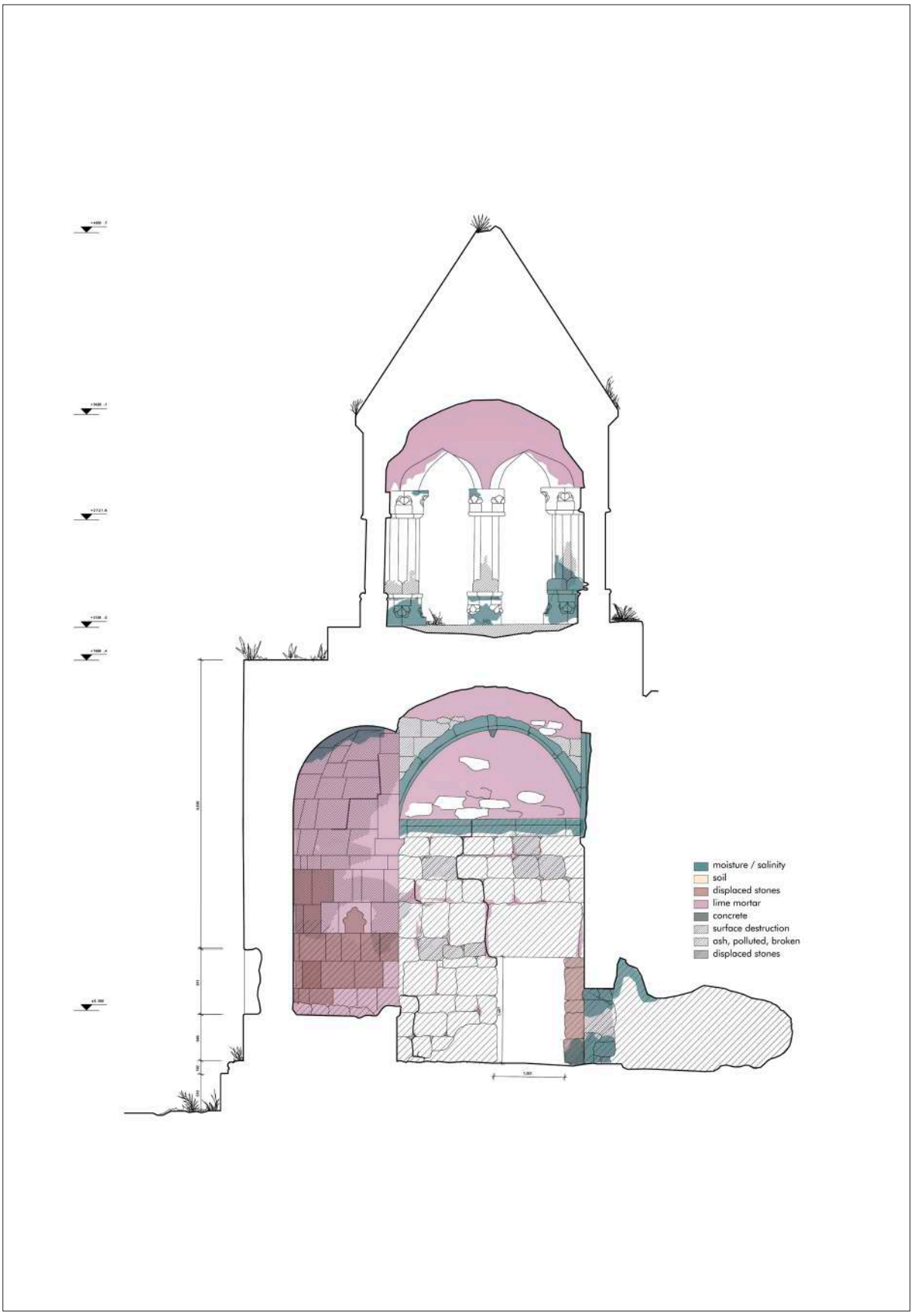

Fig. 9. Church-bell tower north section (drawing by Grigor Poghosyan).

Fig. 10. Cornice of the northen wall of Holy sign in church-belle tower (photo by Vahagn Ayvazyan).

Fig. 11. Church-bell tower, inscription in the corner closed by the altar wall and another one that remained under the northern wall (photos by Vahagn Ayvazyan).

The date in a five-line inscription carved on the northern wall of the church of Sourb Nshan (namely, in the bell tower), next to the large inscription on the tympanum (inscription *No. 632, Corpus of Armenian Epigraphy, vol. 9*), was read incorrectly as "ՈԼԵ" (1186), which is a year earlier than the year of the construction of the church (1187). With the help of light, we more clearly read "ՈԼԷ" (1188), which no longer contradicts the year of the construction (fig. 12).

Fig. 12. Demolished part was improperly lined up with other stones and 5-line inscription carved on the northern wall of the church Holy sign (photos by Vahagn Ayvazyan).

Fig. 13. Gavit (narthex) of 19th century (archival photos).

Fig. 14. The Khachkar Terunakan (photo by Vahagn Ayvazyan).

A large part of the upper section of the eastern facade of Sourb Nshan Church, near the window, was also demolished after the measurements of the 1980s. It is now completely destroyed and in an emergency condition. The pitched roof has been greened. Of the two types of the roof slabs already mentioned, the white one belongs to this church. Adjacent to the bell tower from the north, presumably, in the 19th century, there was a gavit (narthex) of rough stones, wooden constructions and an earthen roof north of the belfry. This is also confirmed by archival photos (fig. 13). Here are also the inscriptions that remained under the wall of the church-bell tower, the inscriptions of 1290, which are already known to us.

Fig. 15. The Sourb Astvatsacin (Holy Mother of God) church. The eastern façade (photos by Vahe Aghamyan, Edgar Tamazyan).

There is also a Khachkar called Terunakan in front of the church-bell tower, on the pedestal of which there are several inscriptions (fig. 14). According to one of them, the khachkar was erected in 1201 by Grigor's son Arakel. It is also mentioned on the inscriptions that Arakel built a gavit there, but this is not the gavit of the 19th century; its foundations should be found during further excavations.

There are different khachkars, tombstones with figures on horseback and reliefs of musical instruments here. There is a separately standing rectangular structure to the north of the three structures: on its eastern façade, it has an altar of a gable roof which is externally rectangular and internally circular (the eastern wall of the altar is at a lower level than its main floor). The western wall of the structure is a vertical rock where remnants of stonework can be seen. The roof is not preserved (fig. 15). This is one of the least studied structures of the lower group of monuments.

Fig. 16. The arch and altar of the Sourb Astvatsacin (Holy Mother of God) church.
The last letter of the inscription on arch (archival photo, photo by Vahagn Ayvazyan).

According to an inscription on the arch of its altar, it is a church (but many researchers mistakenly called it gavit because its resemblances to it) named Sourb Astvatsacin (Holy Mother of God) built by Ignatius in 1301 or 1321. The last letter of the inscription is not read well: I have read it as "ՉՕ" (1301) (fig. 16).

The stratigraphy of the church is quite complicated. Below there are more finely dressed stones, where, for example, near the altar, there are interventions from later times. After the 1980s, the window on the southern side of the eastern facade, which had been repaired with a wooden tympanum, was demolished. The upper rows are rough and almost devoid of mortars. Garnik Shakhkyan assumes that it had a gable roof; possibly it was a wooden structure. The same was written by the members of the 1938 expedition, looking at the slope of a small wall immediately adjacent to the western rock. However, the span of the structure is very large, and without excavations, the foundations of the columns have not been found. On the other hand, there are no traces of a gable roof on the eastern façade (fig. 16).

The church is in a state of emergency. At this moment, it is only possible to say that it has been reconstructed at least once. In the altar of the church, under the paving stones of the bema, there is a hole about 90 cm wide, length equal to the diameter of the altar, and about 1 meter deep. It needs to be excavated and studied: there we saw remains of garbage, filled stones, and probably, the skull of a recently slaughtered animal (fig. 17).

The mural painting of the altar, lost in soot and rubble, has not been studied at all. Here, from the only window of the altar to the arch of the altar, a body of male features is depicted with a halo; his eyes, eyebrows, nose, and hand can be discerned. Below, near the legs which reach the upper right and left parts of the window, a red dress can be seen. Lower than this, to the left, there is the figure of a woman with a headscarf; the face of a child is visible in her hand. Another woman's face can be seen, asymmetrical to the last one, on the right, but this is hardly legible. It is necessary to clean the mural from the dirt, after which it will be more readable, and indeed, it should be restored (fig. 18).

The foundations of rectangular walls, khachkars and tombstones are preserved between this church and the three adjoining churches. According to some sources, a little further in the northern side, down to the gorge is situated the Arakyal (Apostle) Chapel (dated 1216), or its foundations. It is interesting that the locals tell a story about

Fig. 17. A hole in the altar of the Sourb Astvatsacin (Holy Mother of God) church, the skull of a recently slaughtered animal in the hole (photos by Vahagn Ayvazyan).

a structure called "Trav Vank" (flying monastery) which was destroyed by stones torn from the rocks (here is the reason for the name given by the locals).

The structures listed above are all located almost on the same plane, under a vertical rock. There are retaining walls along their entire length, in front of them. They continuously go down the slope, as a terrace. It can be assumed that these were the gardens of the monastery, spreading on the slope: they would have created a wonderful environment for this territory (fig. 19). There are caves, cave chapels, rooms, hermitages on the horizontal rocks a little higher, on a level almost equal to the level of the rotunda from south to north. Particularly, there is a cave hermitage (considering its isolated, difficult position and the rectangular opening) in the south built of rough stones from the north and west; the upper part is destroyed. There are three more small caves next to each other a little above of it (fig. 20).

There is a chapel in the rock to the south of the rotunda, immediately above the three adjoining churches (with the rock as the northern wall (fig. 20)). It was probably completely plastered outside; the plaster of the east facade is preserved now; there is a small window of reddish stone on that side. The entrance is from the south: in front of it, there is a flattened place for one or two people to stand. There is a rock-cut room behind the chapel which has a small window on the east wall leading to that room. The room and the hermitage are connected by a difficult, flattened path on the rock where only a man can pass (probably the path was once wider, now it has been destroyed). There are also cave rooms between the two of them.

Equal to the height of the rotunda, there is also a flat place to the north, where there are retaining walls of rough stonework and rocky rooms extending to the north (fig. 20). In front of one of the rooms, there is a circular hole with a diameter of 5-10 cm on a flat stone on the ground, proba-

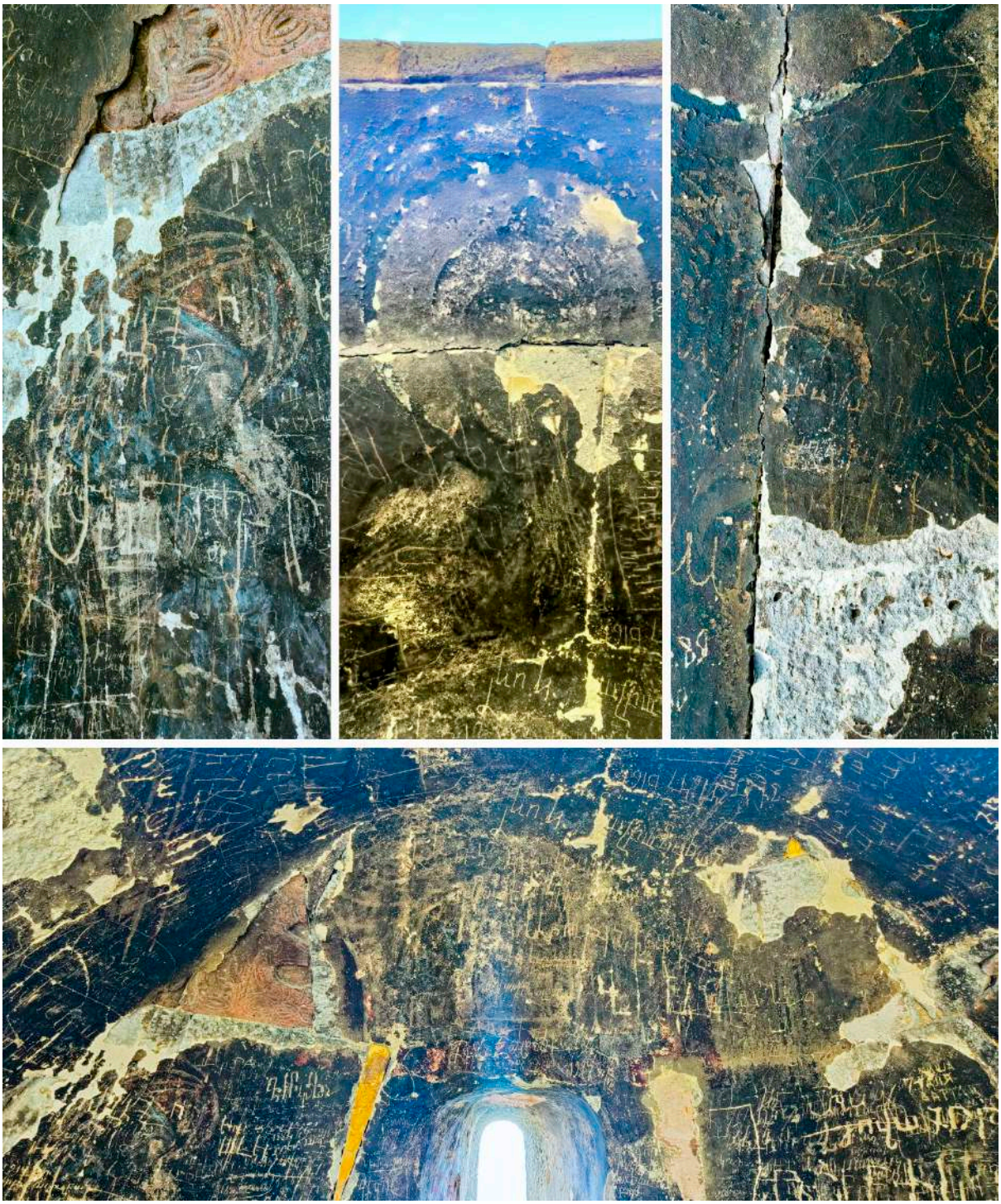

Fig. 18. The mural painting of the altar (photos by Vahagn Ayvazyan).

bly there was a wall in front of it and this is the hole intended for the rotation of the wooden door (fig. 20). There is another rock-cut hermitage here, the eastern wall of which is made of rough stone. It has a door and a window. There are also caves on higher levels.

The structures of the Upper Monument Group, in contrast to the Lower one which also served as a hiding place, are more visible, standing on a larger scale, on the edge of the gorge guarding the valley (fig. 21).

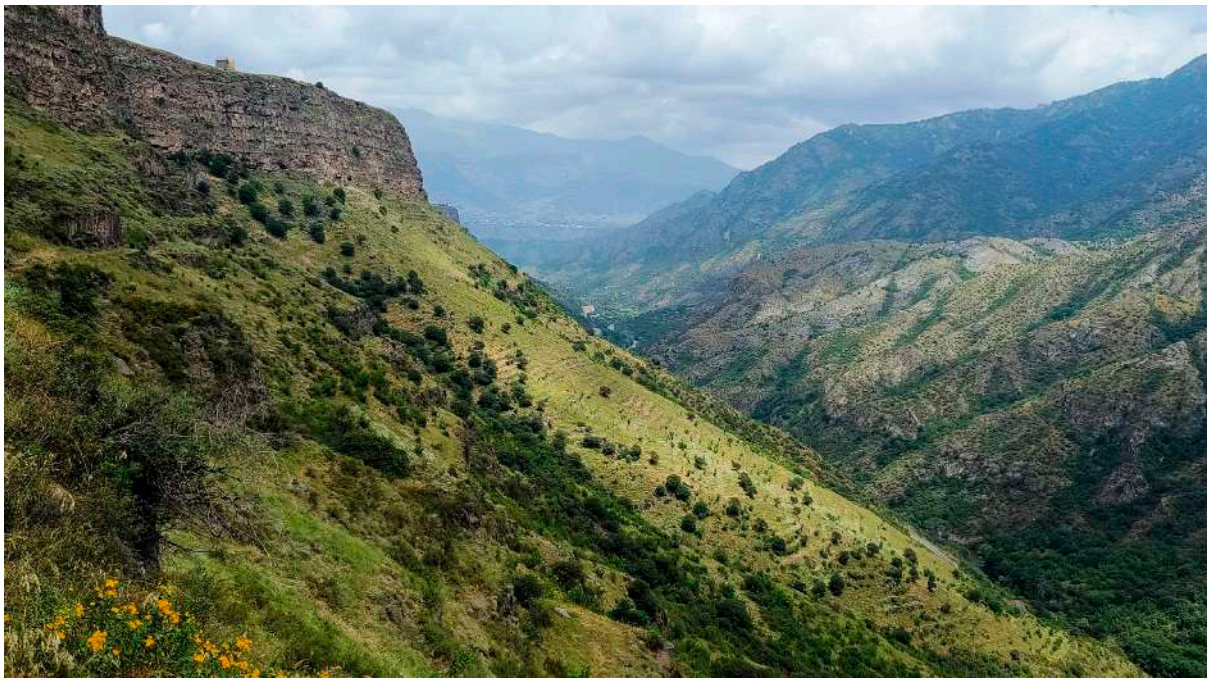

Fig. 19. The gardens of the monastery, spreading on the slope (photo by Edgar Tamazyan).

The church built of black stones in the southern part has a single-nave hall of a gable roof. The altar is bordered with a simple ornament. Two doves are carved on the upper part of the east window on the outside, and there is an inscription on the inside. The northern church, which is similarly a single-nave hall, and the gavit were built at the same time, with yellow felsite, in the 13th century, according to different researchers. It can be seen from the absence of a seam between them, the layout and the color of the stone. The Church and gavit were later connected to the southern structure. This can be seen from the seam between them, from the juxtaposition of the facade of the southern church and the plan, looking at the northern wall, which also has a porch opening to the gavit attached to it, with finely dressed stones on the northern side, which serves as the southern wall for the gavit (fig. 22).

The southern church was built in 1206 by the monk of the monastery, Samuel, according to the inscription on its entrance wall. The craftsman, who might be also the architect, was the master named Grigor, according to the above-mentioned inscription on the eastern window (fig. 22). According to A. A. Manucharyan, this inscription, where there is written "Grigor Stonemason ՅՂԹ" refers to the construction of the church ("ՅՂԹ" can be read either "Yaghotes" (my prayer) or as a date "ՅՂ թ." 941 year or "ՅՂԹ" 950 year) (Manucharyan 1979). In this case, the southern church becomes the oldest preserved structure in the entire upper and lower complexes. The portal of the southern church was added together with the gavit and the northern church, therefore an inscription of 1206 refers to them. It might be that later the record of the construction of the gavit and the northern church was written on the wall arch of the southern one.

However, these arguments are not convincing. Firstly, the studies of the portal showed that it was built at the same time as the southern church. This is evidenced by the fact that the portal and the church are made of the same basalt stone, the unity of the arrangement of the stones. It is clearly seen that the western wall of the gavit touched the portal (fig. 23). The only argument left is that the inscription could have been added directly to the arch. It is unlikely that when building the new church and gavit they would have carved their inscription on the old church instead of carving it on the new ones (despite the fact that the yellow felsite is a more fragile stone, khachkars were carved on the western wall).

Fig. 20. The cave hermitage, the chapel, the rock-cut hermitage in the north, the hole intended for the rotation of the wooden door, the retaining walls of rough stonework and rocky rooms extending to the north (photos by Edgar Tamazyan, Vahagn Ayvazyan).

Fig. 21. The Upper Horomayr (photo by Vahe Aghamyan).

In that case, the only record of the construction of the southern church would be inside – the record of the stone above the window, and only the name of the stonemason and the date of construction would be mentioned, without mentioning the commander, even if they were the abbots of the monastery. It should also be noted that the tympanum of the gavit was not found: no excavations were done. In *the 9th volume of the Corpus of Armenian Epigraphy* the preference is given to the version "Yaghotes" (my prayer) and the record of the construction of the southern church is considered to be 1206. Suren Abovyan 's (the architect who restored the upper complex) opinion is that the record of the construction of the southern church is the Grigor stonemason, and the church is architecturally similar to the style of the 10th century (Barkhudaryan, Ghafadaryan, Saghumyan 2012, 320). The date 1206 is the date of the gavit and the northern church.

There are two more groups of inscriptions in the upper complex, which have been deciphered in *the 9th volume of the Corpus of Armenian Epigraphy*. The gavit, which has a pair of arches extending diagonally from the pylons and intersecting at the top in the center, is the most remarkable structure (fig. 23).

According to Suren Abovyan[14], "the gavit could have had a small rotunda specific to the gavites of its time, but we did not restore it due to the lack of stones" (fig. 23). On the eastern wall of the gavit there are three khachkars, which are supposed to belong to an earlier period due to their composition. The southern one is smaller and has a cross sculpture similar to the other two, but it differs in an arrow-shaped frame. It has a tail for placing it on the pedestal. This gave me a reason to think that these were existing khachkars (perhaps on the site of gavit) and they were placed on the eastern wall during construction (fig. 23).

Taking into account the excavated caves that were used at the time, at different levels of the rock, the fact that the groups of the two complexes were parts of one congregation, one complete complex, and the paths visible from top to bottom on the rock, the passages. It is logical to assume that there was a road connecting the groups of two complexes here. It could be implemented with some rock steps, narrow passages, with the use of ropes, etc. This kind of trail could start about 60m directly north of the Astvatsatsin Church, under

[14] The author of the article personally discussed Horomayr monastery and its chronology with Suren Abovyan (restorer of Upper Horomayr).

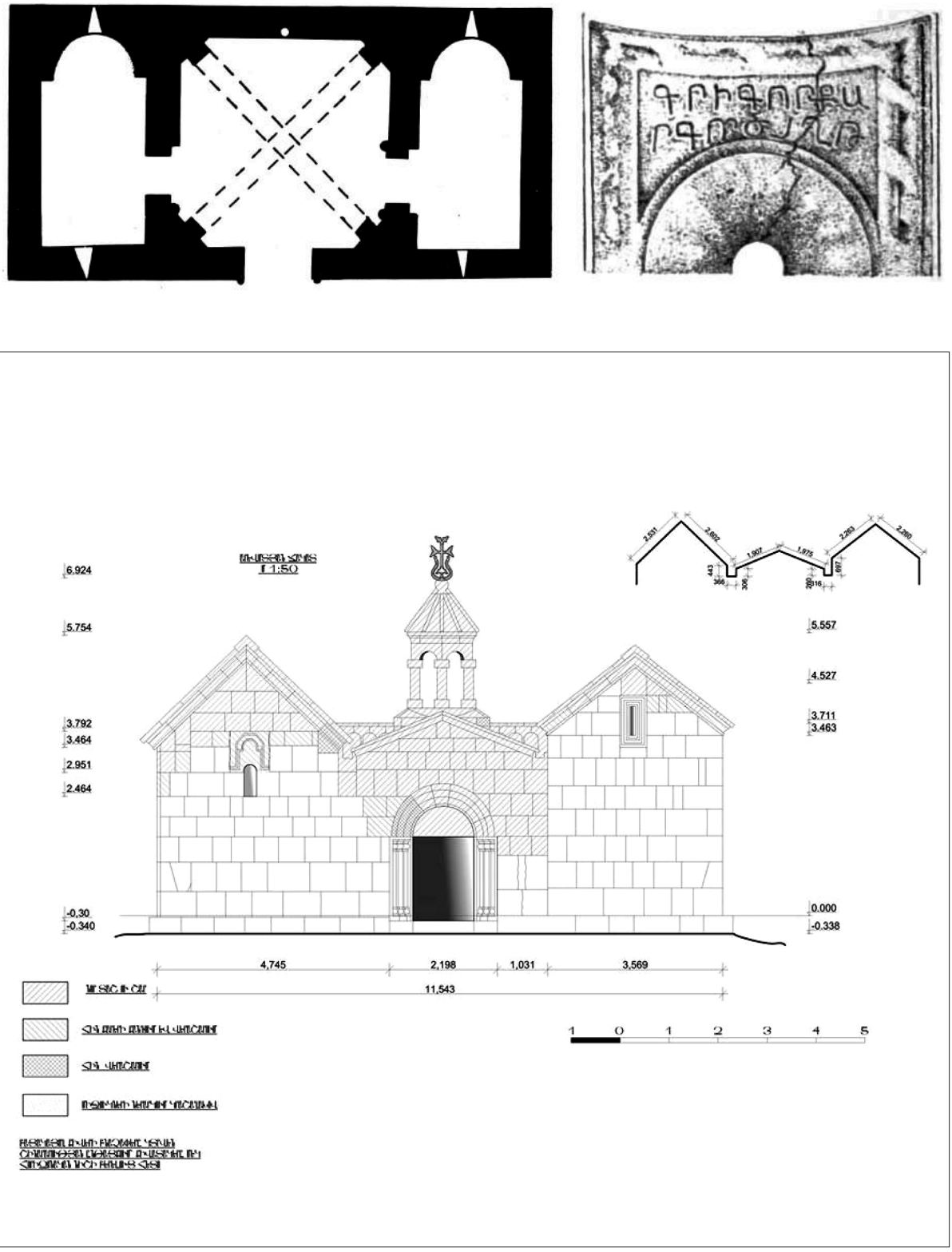

Fig. 22. Archival drowing of the Upper Horomayr floor plan. Manucharyan's illustration inscription on the eastern window of the south church. Upper Horomayr, restoration (drawing by Suren Abovyan).

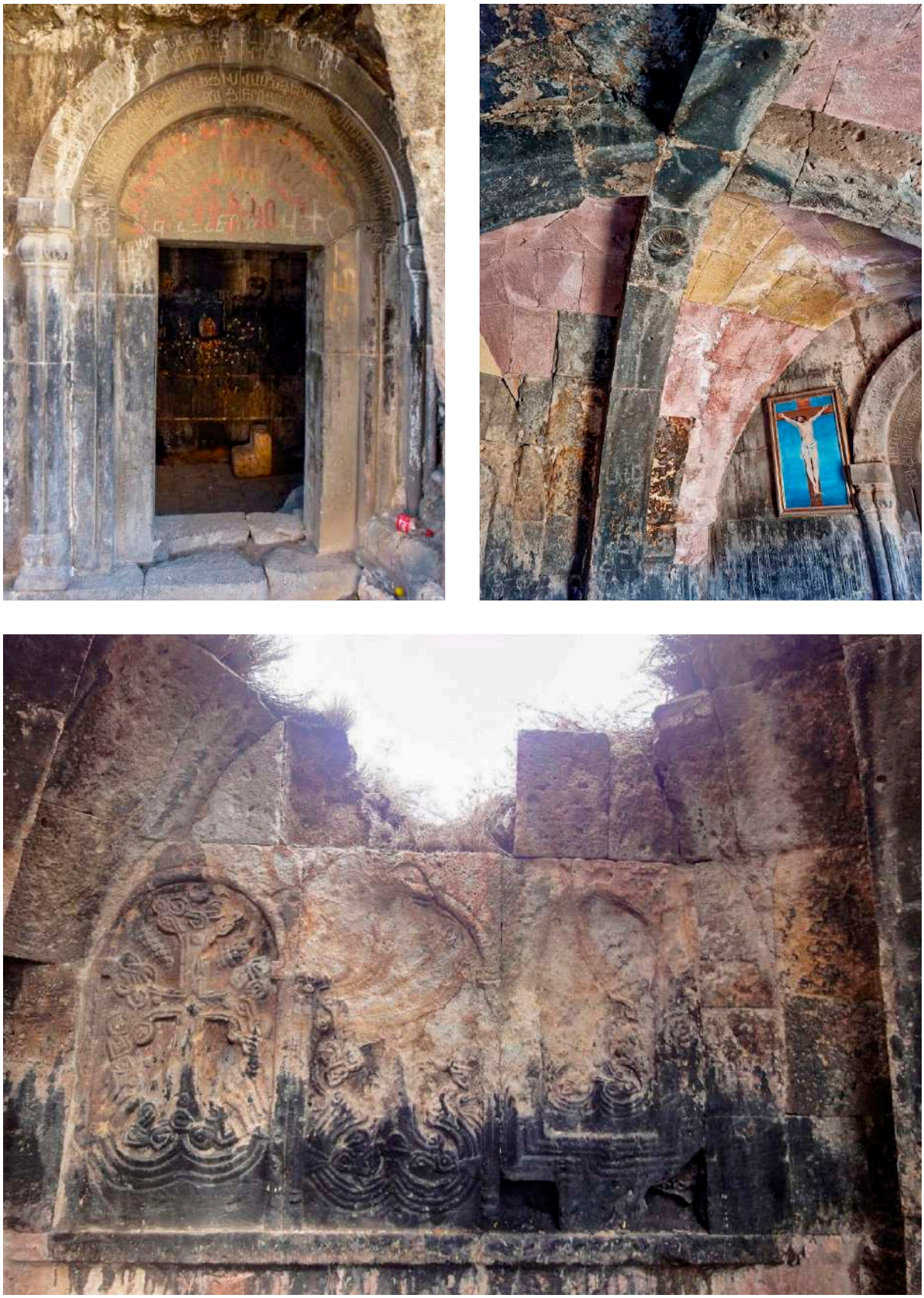

Fig. 23. Western wall of the gavit touched the portal, the khachkars, diagonally arches (archival photos).

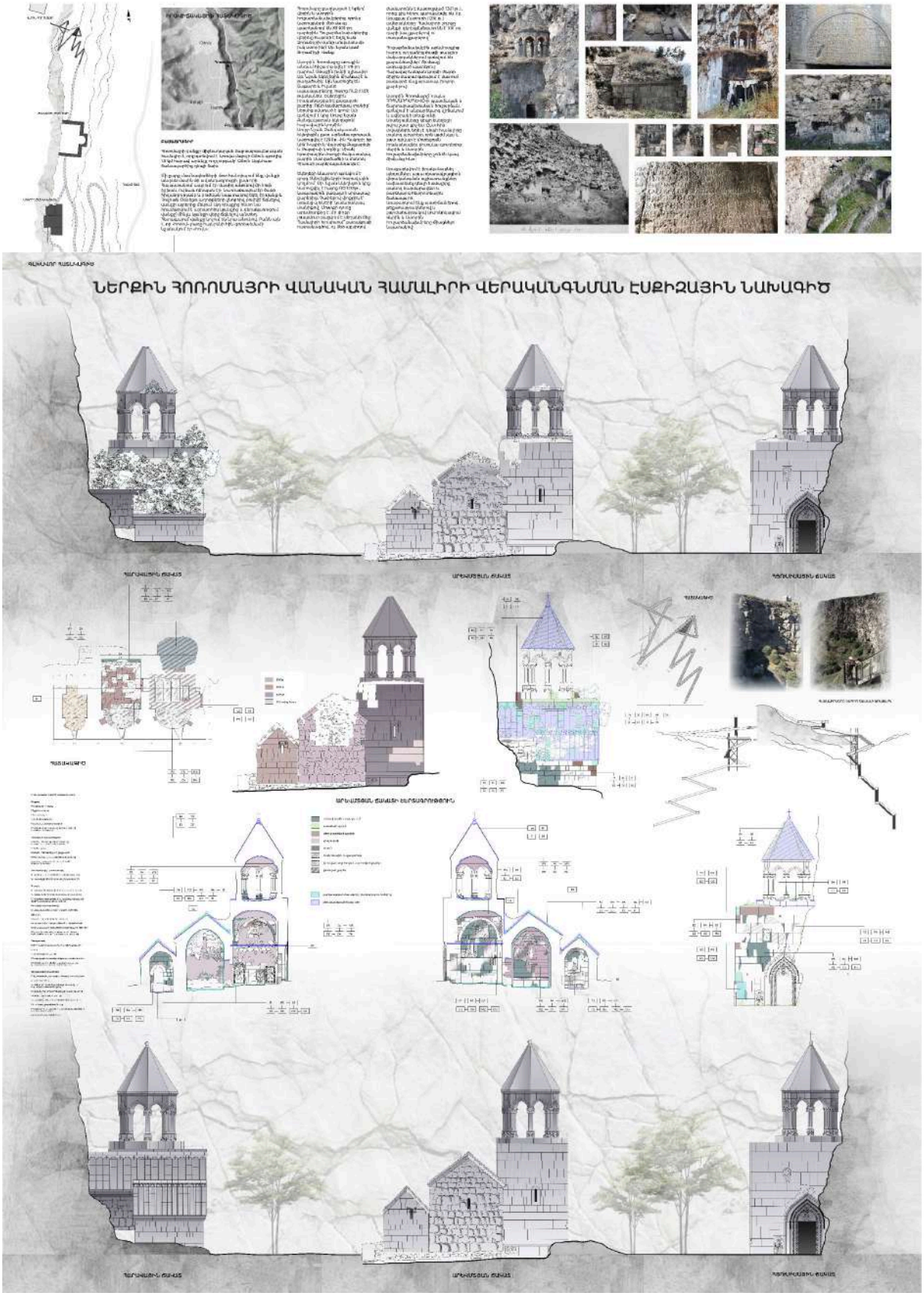

Fig. 24. Horomayr restoration, renovation project (architectural presentation by Vahagn Ayvazyan, Mari Lalayants, Mineh Nazaryan, Grigor Poghosyan).

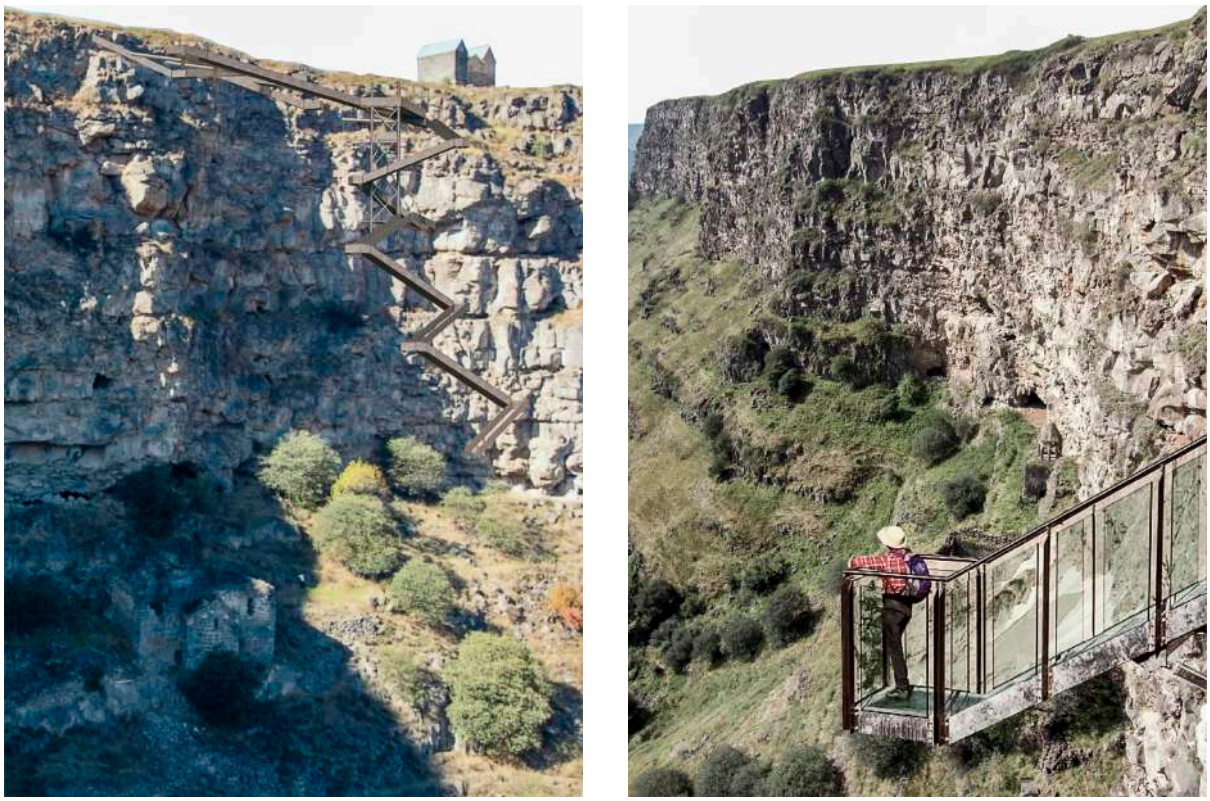

Fig. 25. Horomayr restoration, renovation project, the stairs (illustration by Vahagn Ayvazyan, Mari Lalayants, Mineh Nazaryan, Grigor Poghosyan).

the steep rocks, on a small flat area, and go up to the upper complex.

In conclusion when studying all these churches, we took into account similar monasteries of the same period: Kobair, which is also a complex hidden in the rocks facing the gorge with vaulted gable halls and a similar rotunda (1117). Bardzrakash, which looks like Horomayr, but has more massive columns and similar ornaments (1204); the Ardvi church of the 8th century with similar vaulted halls and rotunda of the 17th century, and the Geghard monastery (1215) as one of the brightest examples of Armenian rock-cut architecture.

Our student group and I have also proposed a draft project proposal related to the restoration of the complex (fig. 24). We have considered all the above-mentioned details, developing an option to transform the complex into a small educational and cultural center. We have planned to build steps leading from the Upper complex to the Lower one with light metal constructions: (fig. 25) this will be a temporary, pavilion-type structure specific to the ideas of today's architecture. This will allow the visitor to have a more accessible connection between the two completely unified complexes, providing wonderful views of the monastic structures and of the Debed gorge, but at the same time, being located between the rocks about 60 meters north of the Lower complex (in lieu of the presumed former pathway that we believe existed), without spoiling the appearance of the complex. We have planned to improve the whole area and make a landscape project, bringing back to life cascading gardens.

All this information relating to Horomayr Monastery, the verified chronological data, the discovery of certain constructive and architectural solutions (concerning the roofs, masonry of walls and strata), combined with a detailed analysis of the frescoes, bringing attention to negligent interventions while emphasizing historical facts, will serve as the foundation for future restoration efforts, fostering public recognition of the monuments and a strong counter-argument for those doubting their authenticity.

Bibliography

Areveltsi 1861: V. Areveltsi, Tiezerakan Patmutyu ("Cosmic" Collection of History) (written 13th century) (Moscow 1861) / Վ. Արեւելցի, «Տիեզերական Պատմություն» (13-րդ դար) (Մոսկով 1861).

Barkhudaryan, Ghafadaryan, Saghumyan 2012: S.G. Barkhudaryan, K.G. Ghafadaryan, S.T. Saghumyan, 9th volume of the Corpus of Armenian Epigraphy (Yerevan 2012) / Ս.Գ. Բարխուդարյան, Կ.Գ.Ղաֆադարյան, Ս.Տ. Սաղումյան, Դիվան հայ վիմագրության 9-րդ պրակ (Երևան 2012).

Gandzaketsi 1961: K. Gandzaketsi, History of Armenia (written 13th century) (Yerevan 1961) / Կ. Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց (13-րդ դար) (Երևան 1961).

Hakobyan 1984: V. Hakobyan, 17th century records of Armenian manuscripts (1641-1660), volume 3 (Yerevan 1984) / Վ. Հակոբյան, «Հայերեն ձեռագրերի ԺԷ դարի հիշատակարաններ (1641-1660), հատոր Գ» (Երևան 1984).

Hakobyan et al. 2023: Z. Hakobyan, L. Mikaelyan, A. Asryan, T.Avetisyan, Sculptural decoration of fallen and little-studied church structures of Armenia from the 12th-14th centuries (Yerevan 2023) / Զ. Հակոբյան, Լ. Միքայելյան, Ա. Ասրյան, Տ. Ավետիսյան, Հայաստանի 12-14-րդ դարերի խոնարհված և քիչ ուսումնասիրված եկեղեցական կառույցների քանդակային հարդարանքը (մաս առաջին) (Երևան 2023).

Inchichian 1822: G. Inchichian, Storagrutiun hin Hayastaneayts (Geographical description of ancient Armenia) (Venice 1822) / Ղ. Ինճիճեան, Ստորագրություն հին Հայաստանեայց (Վենետիկ 1822).

Jalalyants 2016: S. Jalalyants, A Journey to Great Armenia, parte A, B (1877) (Yerevan 2016) / Ս. Ջալալյանց, Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան» մաս Ա, Բ (1877) (Երևան 2016).

Lalayan 1901: Y. Lalayan, Azgagrakan Handes (Ethnographic Journal). In: Famous monasteries A. Armenian, book VII-VIII (Tbilisi 1901), pp. 376-378 / Ե. Լալայան, Ազգագրական հանդես, գիրք VII-VIII, Նշանավոր Վանքեր Ա. Հայոց (Թբիլիսի 1901), 376-378.

Manucharyan 1979: A. Manucharyan, Upper Horomayr monastery (1979) / Ա. Մանուչարյան, Հոռոմայրի վերին հուշարձանախումբը (1979).

Matevosyan 1988: A.S. Matevosyan, 5th-12th centuries records of Armenian manuscripts (Yerevan 1988) / Ա.Ս. Մաթևոսյան, Հայերեն ձեռագրերի Ե-ԺԲ դարերի հիշատակարաններ (Երևան 1988).

Shakhkyan 1986: G. Shakhkyan, The pages of Lori's History etched in stone (Yerevan 1986) / Գ. Շախկյան, Լոռիի պատմության քարակերտ էջերը (Երևան 1986).

Voskean 1960: H.H. Voskean, Gugark monasteries (Vienna 1960) / Հ. Հ. Վոսկեան, Գուգարքի վանքերը» (Վիեննա 1960).

Yeghiazaryan 1952: H. Yeghiazaryan, Cultural monuments of Alaverdi region (Yerevan 1952) / Հ. Եղիազարյան, Ալավերդու շրջանի կուլտուրայի հուշարձանները (Երևան 1952).

Zarbhanalean 1897: G. Zarbhanalean, History of the ancient Armenian Bibliography (Venice 1897) / Գ. Զարբհանալյան, Հայկական Հին Դպրութեան պատմութիւն (Վենետիա 1897).

Mănăstirea Horomayr: studii şi descoperiri recente

Cuvinte-cheie: Horomayr, mănăstire, Superioară, Inferioară, arhitectură rupestră, cronologie, origini, restaurare, arheologie, râu, defileu, frescă.

Rezumat: Una dintre cele mai uluitoare minuni ale înălţimilor armene este defileul râului Debed, iar mănăstirea Horomayr, situată în el, reprezintă unul dintre monumentele importante ale arhitecturii medievale armene. Până în prezent, nu au existat studii cuprinzătoare asupra mănăstirii Horomayr. Informaţiile cronologice ale structurilor nu au fost analizate în detaliu, nu au fost comparate cu inscripţiile litografice şi nici cu situaţia constructivă, dimensională şi stratigrafică a mănăstirii la faţa locului.

Toate aceste noi informaţii, colectate în acest articol, referitoare la Mănăstirea Horomayr, datele cronologice verificate, descoperirea anumitor soluţii constructive şi arhitecturale (în ceea ce priveşte acoperişurile, zidăria pereţilor şi straturile), combinate cu o analiză detaliată a frescelor, neefectuată anterior, atrăgând atenţia asupra intervenţiilor neglijente şi subliniind faptele istorice, vor servi drept fundaţie pentru eforturile viitoare de restaurare. Aceste eforturi vor promova recunoaşterea publică a monumentelor şi vor constitui un contraargument puternic pentru cei care pun la îndoială autenticitatea lor.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Complexele Superior şi Inferior de la Horomayr (foto de Vahe Aghamyan).

Fig. 2. Horomayr Inferior (foto de Vahe Aghamyan).

Fig. 3. Planul etajului al Horomayr Inferior (desen de Mari Lalayants, Mineh Nazaryan).

Fig. 4. Biserica Sargis şi plăcile sale roşiatice (foto de Vahagn Ayvazyan).

Fig. 5. Peştera demolată de lângă biserica Sargis (fotografii de arhivă din perioade diferite).

Fig. 6. Rotonda (foto de Edgar Tamazyan).
Fig. 7. Secţiunea vestică a celor trei structuri adiacente (desen de Vahagn Ayvazyan).
Fig. 8. Khachkar şi ornamentul vegetal (foto de Vahagn Ayvazyan).
Fig. 9. Secţiunea nordică a bisericii-clopotniţă (desen de Grigor Poghosyan).
Fig. 10. Cornişa peretelui nordic al bisericii-clopotniţă (foto de Vahagn Ayvazyan).
Fig. 11. Biserica-clopotniţă: inscripţie în colţul închis de peretele altarului şi alta rămasă sub peretele nordic (fotografii de Vahagn Ayvazyan).
Fig. 12. Partea distrusă şi restaurată incorect cu alte pietre şi inscripţia din cinci rânduri, realizată pe peretele nordic al bisericii Semnului Sfânt (fotografii de Vahagn Ayvazyan).
Fig. 13. Gavit (nartex) din secolul al XIX-lea (fotografii de arhivă).
Fig. 14. Khachkar Terunakan (foto de Vahagn Ayvazyan).
Fig. 15. Biserica Sourb Astvatsacin (Sfânta Maică a Domnului), faţada estică (fotografii de Vahe Aghamyan, Edgar Tamazyan).
Fig. 16. Arcul şi altarul bisericii Sourb Astvatsacin (Sfânta Maică a Domnului). Ultima literă a inscripţiei de pe arc (fotografie de arhivă, fotografie de Vahagn Ayvazyan).
Fig. 17. Gaură în altarul bisericii Sourb Astvatsacin (Sfânta Maică a Domnului). Craniul unui animal sacrificat recent depus în gaură (fotografii de Vahagn Ayvazyan).
Fig. 18. Pictura murală a altarului (fotografii de Vahagn Ayvazyan).
Fig. 19. Grădinile mănăstirii, întinzându-se pe versant (foto de Edgar Tamazyan).
Fig. 20. Sihăstria din peşteră, capela, sihăstria tăiată în stânca din nord, gaura destinată rotirii uşii din lemn, zidurile de susţinere din piatră brută şi camerele săpate în stâncă ce se extind spre nord (fotografii de Edgar Tamazyan, Vahagn Ayvazyan).
Fig. 21. Horomayr Superioară (foto de Vahe Aghamyan).
Fig. 22. Plan de arhivă al Horomayr Superioară. Inscripţia lui Manucharyan pe fereastra estică a bisericii sudice. Horomayr Superioară, restaurare (desen de Suren Abovyan).
Fig. 23. Peretele vestic al gavitului atins de portal, khachkar-urile, arcele diagonale (fotografii de arhivă).
Fig. 24. Restaurarea Horomayr, proiect de renovare (prezentare arhitecturală de Vahagn Ayvazyan, Mari Lalayants, Mineh Nazaryan, Grigor Poghosyan).
Fig. 25. Restaurarea Horomayr, proiect de renovare, scările (ilustraţie de Vahagn Ayvazyan, Mari Lalayants, Mineh Nazaryan, Grigor Poghosyan).

Монастырь Оромайр: последние исследования и открытия

Ключевые слова: Оромайр, монастырь, Верхний, Нижний, скальная архитектура, хронология, происхождение, реставрация, археология, река, ущелье, Фреска.

Резюме: Одним из самых захватывающих чудес Армянского нагорья является ущелье реки Дебед и расположенный в нем монастырь Оромайр, один из важных памятников армянской средневековой архитектуры.

До этого комплексных исследований монастыря Оромайр не проводилось. Хронологическая информация построек подробно не анализировалась, не сравнивалась с литографическими надписями, их подробным изучением, с конструктивным, размерным, стратиграфическим положением монастыря на месте.

Вся эта новая информация, касающаяся монастыря Оромайр, собранная в этой статье, проверенные хронологические данные, обнаружение некоторых конструктивных и архитектурных решений (касающихся крыш, кладки стен и слоев) в сочетании с ранее не проводившимся детальным анализом монастыря. фрески, привлекающие внимание к небрежным вмешательствам и одновременно подчеркивающие исторические факты, послужат основой для будущих усилий по реставрации, способствуя общественному признанию памятников и сильным контраргументом для тех, кто сомневается в их подлинности.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Верхний и Нижний комплексы Оромайра (фото Ваэ Агамяна).
Рис. 2. Нижний Оромайр (фото Ваэ Агамяна).
Рис. 3. План этажа Нижнего Оромайра (чертёж Мари Лалаянц, Мине Назарян).
Рис. 4. Церковь Саргиса и ее красные плиты (фото Ваагна Айвазяна).
Рис. 5. Разрушенная пещера возле церкви Саргиса (архивные фотографии разных лет).
Рис. 6. Ротонда (фото Эдгара Тамазяна).
Рис. 7. Три смежных структуры, разрез на запад (чертёж Ваагна Айвазяна).

Рис. 8. Хачкар и растительний орнамент (фото Ваагна Айвазяна).

Рис. 9. Северный разрез церкви-колокольни (чертёж Григора Погосяна).

Рис. 10. Карниз северной стены церкви-колокольни (фото Ваагна Айвазяна).

Рис. 11. Церковь-колокольня: надпись в углу, закрытом стеной алтаря, и другая, оставшаяся под северной стеной (фото Ваагна Айвазяна).

Рис. 12. Разрушенная часть с неправильной реставрацией и пятистрочная надпись, вырезанная на северной стене церкви Святого Знамения (фото Ваагна Айвазяна).

Рис. 13. Гавит (приходская часть) XIX века (архивные фотографии).

Рис. 14. Хачкар Терунакан (фото Ваагна Айвазяна).

Рис. 15. Церковь Сурб Аствацацин (Святой Богоматери), восточный фасад (фото Ваэ Агамяна, Эдгара Тамазяна).

Рис. 16. Арка и алтарь церкви Сурб Аствацацин (Святой Богоматери), последние буквы надписи на арке (архивное фото, фото Ваагна Айвазяна).

Рис. 17. Дыра в алтаре церкви Сурб Аствацацин (Святой Богоматери), с черепом недавно заколотого животного (фото Ваагна Айвазяна).

Рис. 18. Фреска алтаря (фото Ваагна Айвазяна).

Рис. 19. Сады монастыря, раскинувшиеся на склоне (фото Эдгара Тамазяна).

Рис. 20. Пещерный скит, часовня, высеченное в скале скиты на севере, отверстие для поворота деревянной двери, поддерживающие стены грубой кладки и скальные комнаты, простирающиеся на север (фото Эдгара Тамазяна, Ваагна Айвазяна).

Рис. 21. Верхний Оромайр (фото Ваэ Агамяна).

Рис. 22. Архивный план Верхнего Оромайра, надпись на восточном окне южной церкви, план реставрации Верхнего Оромайра (чертёж Сурена Абовяна).

Рис. 23. Западная стена гавита, хачкары, диагональные арки (архивные фотографии).

Рис. 24. Проект реставрации Оромайра, реновация (архитектурная презентация Ваагна Айвазяна, Мари Лалаянца, Мине Назаряна, Григора Погосяна).

Рис. 25. Проект реставрации Оромайра, лестницы (иллюстрация Ваагна Айвазяна, Мари Лалаянц, Мине Назарян, Григора Погосяна).

04.05.2024

Vahagn Ayvazyan, Lumière University Lyon 2, 124 Cr. Gambetta, 69007 Lyon, France / National University of Architecture and Construction of Armenia, 5 Avetis Aharonyan St. Yerevan, Armenia, https://orcid.org/0009-0008-8911-8748, e-mail: v.ayvazyan48@gmail.com

CONSIDERAȚII PRIVIND CONSTITUIREA, DEZVOLTAREA ȘI PROMOVAREA COLECȚIEI DE DOCUMENTE ȘI CĂRȚI VECHI A MUZEULUI JUDEȚEAN ARGEȘ

Mioara Burlușanu

Cuvinte-cheie: patrimoniu, colecţie, expoziţie, documente, carte veche şi rară, restaurare.

Începuturile muzeografiei în Argeș

Începuturile timide ale activităţii muzeografice în Piteşti datează de la sfârşitul anului 1928, când un grup de oameni de cultură piteşteni, în frunte cu institutoarea Tatiana Bobancu, înfiinţează Ateneul Popular „Gh. Ionescu Gion" (Opriș 2015, 44). Această societate culturală coordona – pe lângă diverse activităţi socioculturale – şi două secţii cu caracter permanent: un muzeu şi o bibliotecă publică. Muzeul avea o expoziţie de istorie şi etnografie, care a funcţionat în localul Şcolii de băieţi nr. 1. Din păcate, în anul 1946, Ateneul Popular „Gh. Ionescu Gion" a fost desfiinţat şi, implicit, şi muzeul.

Peste aproximativ zece ani, în aprilie 1955, Comitetul Executiv al Consiliului Popular al Regiunii Argeş a decis să reînfiinţeze muzeul, sub denumirea de Muzeul Regional Argeş. Acesta era unul destul de modest, cuprinzând două încăperi în sediul Palatului Culturii (sediul fostului Tribunal Argeş). În 1957, muzeul a fost mutat într-o clădire mai mare (o locaţie cu zece camere) de pe Bulevardul Republicii, astăzi fiind sediul Şcolii Populare de Artă. Tot aici s-au deschis şi primele expoziţii permanente de Istorie şi Ştiinţele Naturii. Instituţia muzeală argeşeană a primit, mai târziu, în 1968, denumirea pe care o păstrează şi astăzi, aceea de Muzeul Judeţean Argeş.

Întrucât colecţiile creşteau continuu si deveneau tot mai diversificate, se impunea, desigur, o altă locaţie, mult mai spaţioasă şi mai adecvată, deoarece spaţiul alocat era insuficient. Astfel, în august 1970, factorii decizionali oferă un alt sediu muzeului – în incinta Palatului Administrativ (Prefectura, sau Consiliul Regional), actualul sediu al Muzeul Judeţean Argeş.

Clădirea muzeului, aflată în zona centrală a oraşului Piteşti, este declarată monument istoric şi este construită în stil eclectic de factură neoclasică. Iniţial, clădirea a funcţionat ca sediu al Palatului Administrativ, fiind construită între anii 1898-1899 după planurile unui celebru arhitect, Dimitrie Maimarolu, pe locul fostului schit Buliga, ridicat în anul 1745 şi demolat mai apoi, pentru a face loc actualei clădiri.

Amplasarea sediului Muzeului Judeţean Argeş într-o clădire de patrimoniu a redimensionat valoarea patrimonială a instituţiei, conferindu-i o semnificaţie la nivel naţional. Instituţia pune în valoare, prin obiectele muzeistice remarcabile pe care le deţine, locul şi rolul zonei Argeşului în contextul istoriei naţionale.

Constituirea şi dezvoltarea colecţiilor

Funcţia de constituire şi dezvoltare a patrimoniului muzeal însumează o serie de activităţi componente: cercetarea ştiinţifică şi colecţionarea patrimoniului, evidenţa ştiinţifică a patrimoniului muzeal, dar şi documentarea ştiinţifică de muzeu (Florescu 1994, 38).

Constituirea şi dezvoltarea colecţiilor de istorie, arheologie, botanică, zoologie, mineralogie, artă plastică şi, nu în ultimul rând, colecţia de documente şi cărţi vechi au impus cu timpul proceduri specifice de evidenţă, cercetare, conservare şi restaurare. De-a lungul vremii, a apărut necesitatea creării laboratoarelor de restaurare cu specializări diferite, a depozitelor adaptate fiecărei colecţii, a delimitării spaţiului expoziţional de cel administrativ, dar şi a unui spaţiu rezervat expoziţiilor temporare.

În concordanţă cu obiectivele muzeului, aşa cum sunt ele definite în literatura de specialitate, o importanţă aparte a fost acordată atât constituirii şi dezvoltării colecţiilor, cât şi restaurării şi con-

servării obiectelor aflate în patrimoniul muzeal. În acest sens, în urma acreditării şi modernizării Secţiei de Restaurare şi Conservare Patrimoniu Mobil, în conformitate cu rigorile în domeniu, au fost restaurate o serie de obiecte de patrimoniu, care au constituit baza unor numeroase expoziţii permanente şi temporare, desfăşurate la Muzeul Judeţean Argeş sau în alte locaţii din ţară sau străinătate.

Obiectele care au fost achiziţionate prin cumpărare, donaţie, împrumut sau schimb şi care constituie colecţiile proprii, în speţă colecţia de documente şi cărţi vechi, au fost verificate, pentru a se obţine un statut valid, făcându-se dovada proprietăţii legale. Conform normelor în vigoare, proveniența obiectelor e foarte importantă. Prin urmare, înainte de achiziţionarea acestora, instituţia muzeală s-a asigurat de legalitatea deţinerii tuturor cărţilor şi documentelor, stabilind întreaga istorie a bunurilor achiziţionate, începând cu producerea sau descoperirea lor.

Principiul de bază al constituirii patrimoniului muzeal l-a reprezentat semnificaţia istorică şi culturală a obiectului, unicitatea şi raritatea pieselor achiziţionate, criteriile de selectare aplicate fiind reprezentativitatea şi starea de conservare. În ceea ce priveşte fondul de documente şi cărţi vechi din colecţia muzeului, principalele surse de completare a patrimoniului muzeal au fost:

– donaţiile de carte venite din partea membrilor societăţii civile sau a unor instituţii publice sau private;
– cercetările arheologice din incinta unor mănăstiri, acolo unde a existat şi un fond de carte religioasă, care a fost achiziţionat de către muzeu;
– cercetarea de teren, constând în deplasări şi expediţii de cercetare şi documentare la biblioteci şi arhive locale sau naţionale.

S-a acordat o mare atenţie dezvoltării tuturor colecţiilor, iar referitor la fondul de carte putem afirma că este unul destul de valoros şi diversificat, cu atât mai mult, cu cât o parte a pieselor achiziţionate au aparţinut unor personalităţi care au marcat cultura şi istoria naţională. Un exemplu concludent îl constituie *Albumul de familie* ce a aparţinut familiei Brătianu, care cuprinde inedite şi valoroase fotografii cu numeroşi membri ai familiei, aflaţi în stadii diferite de vârstă. Se impune precizarea că, din cauza stării de degradare şi a condiţiilor improprii de păstrare, acest *Album* a necesitat operaţiuni profesionale de restaurare, care au fost executate în laboratorul de Restaurare carte veche şi documente din cadrul instituţiei.

Menţionăm, în continuare, doar câteva dintre bunurile culturale care fac parte din colecţia de documente şi cărţi vechi ce au necesitat proceduri specifice de restaurare, dar şi un ansamblu de măsuri care au avut drept scop contracararea efectelor degradărilor fizice, chimice şi biologice. Aceste proceduri au respectat în totalitate normele de conservare şi restaurare a bunurilor culturale mobile clasate, aşa cum rezultă din legislaţia de specialitate[1].

Ceaslov – este o carte bisericească, rezervată cultului religios din cadrul bisericii ortodoxe române. Reprezintă un volum achiziţionat de la Theodor Cioflan, la 22 noiembrie 1995, tipărit la Bucureşti în anul 1802, având un număr de 305 pagini. Hârtia folosită ca suport de scris este manuală, având o compoziţie de fibre textile vegetale. Filele sunt din hârtie manuală cu şapte linii de apă dispuse orizontal. Se remarcă prezenţa filigranului având modele diferite la unele file şi fiind dispus în zonele de pliere a filelor. Pagina de titlu este încadrată într-un chenar de compoziţie tipografică. Însemnările de pe fila de titlu verso au fost făcute cu cerneală tipografică. Volumul are mai multe însemnări manuscrise cu alfabet chirilic.

Psaltirea Împăratului şi Proorocului David – reprezintă o carte religioasă, rezervată cultului religios din cadrul bisericii ortodoxe române din Transilvania, scrisă în limba română cu caractere chirilice. Cartea a fost achiziţionată de către Muzeul Judeţean Argeş, la 23 iunie 1979, prin cumpărare de la Iacobici Maria, contra sumei de 300 lei (Achiziţia nr. 250/1979). Pagina de titlu este încadrată într-un chenar de compoziţie tipografică, podoabele textului reducându-se la viniete şi iniţiale.

Un alt volum, intitulat *Cuvinte puţine oarecare din cele multe ale celor întru sfinţi părinţilor noştri. Vasile celui Mare şi Grigorie Cuvântătoriului de Dumnezeu,* apărut în anul 1827, aparţine, de asemenea, cultului ortodox. Conform

[1] Hotărârea nr. 1546 din 18 decembrie 2003 pentru aprobarea Normelor de conservare şi restaurare a bunurilor culturale mobile clasate, în temeiul art. 108 din Constituţia României, republicată, şi al art. III din Ordonanţa de urgenţă a Guvernului nr. 16/2003 pentru modificarea şi completarea Legii nr. 182/2000 privind protejarea patrimoniului cultural naţional mobil.

Fig. 1. Ceaslov – carte veche românească, tipărită în 1802, scrisă în limba română cu caractere chirilice, aflată în colecţia Muzeului Judeţean Argeş, nr. inv. IMC. 7584.

Registrului de evidenţă, este o achiziţie de la F. Fometescu, datată cu 22 noiembrie 1996. Capitolele volumului încep cu iniţiale frumos realizate, iar deasupra fiecărui capitol avem un decor cu motive vegetale, frontispicii şi viniete. Paginile sunt numerotate cu slovocifre si prezintă note de subsol în tot cuprinsul cărţii.

Alte piese de o valoare deosebită, care urmează să fie clasate la categoria *Tezaur,* sunt cele trei volume intitulate *Expositio Patrum Græcorum in Psalmos*, avându-l ca autor pe Balthasare Corderio. Acestea fac parte din categoria *Carte veche străină*, anul apariţiei fiind 1646. Aşa cum rezultă din Registrul informatizat pentru evidenţa analitică a bunurilor culturale, aceste trei volume au fost achiziţionate de la Iacob Radu, la 3 octombrie 1996. Volumele conţin epistole pe care autorul le dedică lui Leopold-Wilhelm de Habsburg. Indexul este redat alfabetic şi este împărţit în: *Index rervm et verborvm memoriabilivm*, *Index locorvum s. scriptvrae, Index concionatorivs in Evangelia totivs anni.*

Documentul din secolul al XVIII-lea, intitulat *Zapis prin care Cârstoian din Ciocănescu, Mozăceni, vinde soacrei sale 18 stânjeni de moşie*[2], a fost achiziţionat de către muzeu de la Ghencea Victor contra sumei de 100 RON, la data de 27 noiembrie 2013. Din anamneza obiectului reiese că documentul a fost expertizat de expertul medievalist Spiridon Cristocea.

Promovarea colecţiilor

Patrimoniul muzeal reprezintă un factor esenţial pentru păstrarea identităţilor valorilor culturale şi naţionale. Colecţiile deţinute de muzeu ne oferă informaţii esenţiale legate de istoria comunităţii şi a personalităţilor zonale. Scoaterea din depozite şi expunerea obiectelor muzeale, având drept scop ieşirea lor din anonimat, au avut ca rezultat valorificarea acestora prin expoziţii destinate specialiştilor, dar şi publicului larg. Dincolo de funcţia expoziţională a muzeului, având ca

[2] *Zapis* – document, dovadă scrisă, act de cumpărare sau de vânzare (între răzeşi).

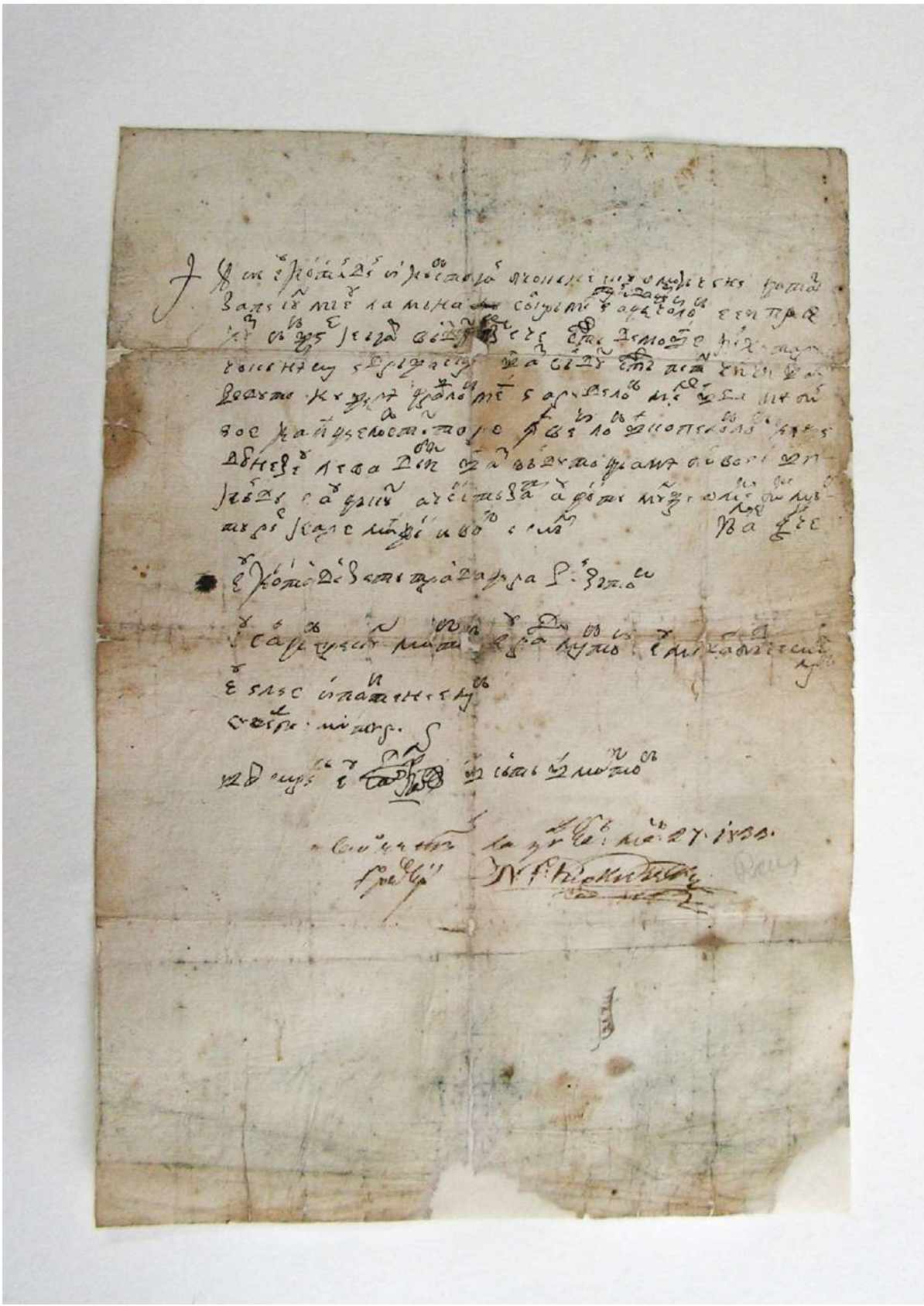

Fig. 2. Zapis – document manuscris, anul apariţiei 1 iulie 1795, scris în limba română cu caractere chirilice, aflat în colecţia Muzeului Judeţean Argeş, nr. inv. IMC. 668.

obiectiv transmiterea de informaţii culturale, s-a urmărit şi crearea unei conexiuni între muzeu şi public, aceasta realizându-se prin expoziţii, ateliere, vizite ghidate, sesiuni etc.

În cadrul expoziţiilor realizate – fie permanente, temporare sau itinerante –, dincolo de valoarea estetică a pieselor, s-a urmărit „tot mai mult să se adauge informaţie de context, care să explice obiectul, să pună în valoare particularităţile acestuia, modul de funcţionare, semnificaţia, rolul social, evoluţia în timp, originea şi modul de producere" (Oberländer-Târnoveanu 1998, 24). Promovarea întregului patrimoniu muzeal a dus la o creştere constantă a numărului de vizitatori, realizarea de legături culturale cu alte asociaţii sau instituţii, dar şi la o intensificare a turismului cultural local.

O atenţie aparte a fost acordată promovării obiectelor restaurate în cadrul laboratoarelor proprii, care s-a făcut prin intermediul expoziţiilor temporare, organizate de muzeografi în colaborare cu specialiştii secţiei de Restaurare-Conservare Patrimoniu Mobil. Ele s-au desfăşurat la intervale de timp diferite şi cu exponate ce au cuprins diverse specialităţi: carte rară şi veche, ceramică romană şi porţelan, metale, pictură, lemn şi taxidermie. Această acţiune a reprezentat o premieră pentru muzeografia argeşeană.

Aceste acţiuni au avut drept scop atingerea obiectivelor stipulate în Legea muzeelor, în care se precizează că instituţia muzeală „conservă, cercetează, restaurează, comunică şi expune, în scopul cunoaşterii, educării şi recreerii, mărturii materiale şi spirituale ale existenţei şi evoluţiei comunităţilor umane, precum şi ale mediului înconjurător"[3].

Deschiderea primei expoziţii temporare de restaurare a avut loc la 21 iunie 2017, la ea participând oameni de specialitate, istorici, membri ai comunităţii locale, dar şi elevi ai unor licee din oraş. Titlul expoziţiei de restaurare a fost unul sugestiv – *Sub lupa restauratorului* – evidenţiind activitatea laborioasă, atentă şi responsabilă a „doctorilor de obiecte" din diferite specializări.

Fiecare piesă, restaurată cu truda şi priceperea specialistului în domeniu, a intrat în laborator cu o poveste care ne-a oferit informaţii indirecte despre trecutul său – fie că este vorba despre carte veche sau documente, fie de ceramică, pictură, metal, lemn sau taxidermie. Migăloasa muncă a oamenilor care restaurează în laboratoarele instituţiei obiecte de patrimoniu a fost imortalizată cu ajutorul unor panouri, cu imagini din timpul activităţii de restaurare. Aceste panouri au fost expuse pe simeză, exemplificând diverse tehnici de lucru şi etape de restaurare.

Cărţile şi documentele expuse în cadrul acestei expoziţii au fost atent selectate, acestea fiind etalate într-o vitrină exclusivistă, conţinând documente vechi care au evidenţiat aspectele sociale ale zonei argeşene în perioada secolelor XVIII-XIX. Enumerăm documentele din cadrul acestei expoziţii: Copie a hrisovului slavon emis de Vladislav III, document manuscris datând din perioada 1723-1753; Zapis prin care Cârstoian din Ciocănescu, din Mozăceni, vinde soacrei sale 18 stânjeni de moşie, document din secolul la XVIII-lea; Copie de pe jalba înaintată de Gheorghe Rădoicu la judecătoria judeţului Argeş referitoare la stăpânirea a 18 stânjeni de moşie, fiind un document întocmit în anul 1833.

Cea de-a doua expoziţie temporară, intitulată *Restaurarea – dincolo de uşile închise,* a avut aceeaşi tematică şi a fost organizată pe 19 noiembrie 2019. Scopul acestei expoziţii a fost ca vizitatorul, indiferent de vârstă, să înţeleagă activitatea care se desfăşoară în „culisele muzeului", în spatele uşilor închise, acolo unde publicul nu are acces. Expoziţia a urmărit prezentarea unor aspecte esenţiale ale activităţii specialiştilor din cadrul instituţiei care, de altfel, reprezintă o funcţie de bază a muzeelor, şi anume restaurarea bunurilor de patrimoniu. Deşi se desfăşoară departe de ochii publicului, restaurarea pieselor cu valoare istorică reprezintă un pas important pentru valorificarea expoziţională a bunurilor culturale.

Diversele şi numeroasele obiecte de patrimoniu au fost expuse atât în vitrine special adaptate, cât şi pe postamente. Pe panouri au fost prezentate imagini din timpul activităţii de restaurare, cu evidenţierea tehnicilor de lucru, dar şi fotografii din timpul activităţii de conservare. Prin această expoziţie, instituţia muzeală a dorit să aducă în atenţia vizitatorilor eforturile şi dificultăţile întâmpinate de specialiştii din acest domeniu.

Un mare interes pentru vizitatorii cunoscători ai domeniului şi pentru publicul larg l-a constituit exponatul lunii octombrie 2022 al

[3] Legea muzeelor şi a colecţiilor publice nr. 311/2003, capitolul I, art. 2, a fost publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 927 din 15 noiembrie 2006.

Muzeului Judeţean Argeş. Panoul informativ, care a fost aşezat lângă exponatul lunii, redă destul de amplu, în termeni specifici restaurării, atât informaţii despre exponat, cât şi paşii parcurşi de specialistul restaurator. Este vorba de o carte religioasă, intitulată *Psaltirea Împăratului şi Proorocului David,* exemplar restaurat în cadrul laboratorului de restaurare al instituţiei în cursul anului 2018. Volumul a fost tipărit la Sibiu, în anul 1826, în tipografia lui Ioan Bart, având 115 pagini, fiind a doua ediţie a traducerii efectuate de episcopul Gherasim Adamovici. Acesta are mai multe însemnări manuscrise cu alfabet chirilic. Hârtia folosită ca suport de scris este manuală, având o compoziţie de fibre textile vegetale. Textul este scris pe două coloane, filele fiind din hârtie manuală cu şapte linii de apă dispuse orizontal.

Sprijinirea activităţii ştiinţifice şi de prezentare şi popularizare a colecţiilor din Muzeul Judeţean Argeş constă şi în editarea prin intermediul ediurii proprii a anuarului ştiinţific „Argesis – Studii şi comunicări", Seria Istorie şi Seria Ştiinţele Naturii. Periodicul *Argesis*, editat anual, începând cu anul 1995, este destinat valorificării patrimoniului cultural naţional mobil şi imobil, publicării unor lucrări de interes general şi de specialitate privind activităţi de muzeologie şi de cercetare – dezvoltare.

De asemenea, în paginile acestei reviste se regăsesc, pe lângă articole de istorie a culturii, recenzii, note bibliografice, şi articole legate de cărţile şi documentele supuse procesului de restaurare, cu descrierea completă şi complexă a tuturor etapelor şi procedeelor de restaurare, însoţite de fotografii-martor. *Restaurarea Psaltirii Împăratului şi Proorocului David* reprezintă un articol regăsit în paginile anuarului ştiinţific, tipărit în anul 2017. De asemenea, menţionăm alte articolele, precum *Restaurarea cărţii Uşa pocăinţei, tipărită la Braşov în anul 1812*, apărut în anul 2018*,* dar şi *Istoria restaurării Apostolului, 1774,* apărut în anul 2019.

Cercetători, muzeografi, conservatori sau restauratori fac cunoscute rezultatele cercetărilor lor în cadrul numeroaselor sesiuni de comunicări ştiinţifice, desfăşurate anual. Această acţiune reprezintă o însemnată manifestare ştiinţifică a muzeului, care reuneşte specialişti de la prestigioase instituţii muzeale, universitare şi academice sau institute de cercetare din România. Lucrările acestei sesiuni naţionale, ajunsă la a LII-a ediţie, în anul 2023, denumită *Ecosinteze şi etnosinteze carpatine,* au o tematică diversă şi sunt susţinute în cadrul mai multor secţiuni, care corespund domeniilor de activitate ale instituţiei organizatoare: Istorie, Botanică şi Zoologie şi, desigur, Conservare şi Restaurare.

Muzeele din România dispun şi conservă un variat şi important patrimoniu, „ele sunt distribuite armonios în teritoriu, dar inegal ca tematică şi profil" (Opriş 2006, 12). Specialiştii muzeului au ca obiectiv derularea în continuare a unui program divers prin creşterea colecţiilor, asigurarea condiţiilor de conservare şi restaurare, cercetarea ştiinţifică a patrimoniului, valorificarea expoziţională a acestuia, deschiderea de noi direcţii de cercetare pe teren (arheologie, biologie, ecologie) şi valorificarea rezultatelor pentru publicul larg şi pentru specialişti.

Bibliografie

Florescu 1994: R. Florescu, Bazele muzeologiei (Bucureşti 1994).

Oberländer-Târnoveanu 1998: I. Oberländer-Târnoveanu, Publicul înainte de toate. Regândirea muzeului în lumea contemporană. Revista muzeelor 1, 1998, 15-30.

Opriş 2006: I. Opriș, Muzeosofia (București: Editura Oscar Print 2006).

Opriş 2015: I. Opriș, Muzee și colecții – Museums and Collections România (București 2015).

On the establishment, development and promotion of the collection of old documents and books of the Argeş County Museum

Keywords: heritage, collection, exhibition, documents, old and rare books, restoration.

Abstract: The article presents the beginnings of museum work in Pitești, Argeș County (Romania). In 1928, a group of people of culture from Pitesti led by teacher Tatiana Bobancu founded the Gh. Ionescu Gion People's Athenaeum, a cultural society coordinating various sociocultural activities, a museum and a public library.

This paper describes the activities of the staff of the Argeş County Museum in creating and developing a collection of old documents and books. The Museum has legal ownership of objects acquired through purchase, donation or exchange. The Museum's book collection is quite valuable and diverse. Its development and promotion are carried out through exhibitions, symposiums, round tables and publications in the scientific yearbook "Argesis: Studies and Communications". The purpose of this periodical of the Argeş County Museum is to promote the movable and immovable national cultural heritage, publish materials on museum studies and scientific research, as well as highlight restoration and conservation activities.

The article focuses on objects from the collection of old documents and books, exhibited at two temporary exhibitions. Some of the exhibits did not require complex restoration processes.

List of illustrations:

1. Ceaslov (the Orthodox book of hours), an old Romanian book from the collection of the Argeş County Museum, printed in Romanian in Cyrillic, 1802 (Accession No. IMC 7584).
2. Document from the collection of the Argeş County Museum, dated July 1, 1795, written in Romanian in Cyrillic (Accession No. IMC 668).

О создании, развитии и популяризации коллекции старых документов и книг Музея жудеца Арджеш

Ключевые слова: наследие, коллекция, выставка, документы, старая и редкая книга, реставрация.

Резюме: Статья посвящена зарождению музейного дела в городе Питешть жудеца Арджеш (Румыния). В 1928 году усилиями группы питештских деятелей культуры во главе с педагогом Татьяной Бобанку был основан Народный Атенеум имени Г. Ионеску-Джиона – культурное сообщество, координирующее различные социокультурные мероприятия, музей и публичную библиотеку.

В данной работе описывается деятельность сотрудников Музея жудеца Арджеш по созданию и развитию коллекции старых документов и книг. Музей обладает законным правом собственности на предметы, приобретенные путем покупки, дарения или обмена. Книжный фонд музея достаточно ценен и разнообразен. Его освоение и популяризация осуществляется путем выставок, симпозиумов, круглых столов и публикаций в научном ежегоднике «Арджесис: исследования и доклады». Цель этого периодического издания Музея жудеца Арджеш – продвижение движимого и недвижимого национального культурного наследия, публикация материалов по музейному делу и научно-исследовательских работ, а также освещение реставрационной и консервационной деятельности.

Основное внимание в статье уделяется предметам коллекции старых документов и книг, экспонировавшимся на двух временных выставках. Некоторые из экспонатов не требовали сложных процессов реставрации.

Список иллюстраций:

1. Часлов (часослов) – старинная румынская книга из собрания Музея жудеца Арджеш, напечатанная на румынском языке кириллицей в 1802 году (инв. № IMC 7584).
2. Документ из собрания Музея жудеца Арджеш, датированный 1 июля 1795 г., написанный на румынском языке кириллицей (инв. № IMC 668).

28.03.2024

Dr. Mioara Burluşanu, Muzeul Judeţean Argeş, str. Armand Călinescu, nr. 44, Piteşti, România, https://orcid.org/0009-0008-6859-6652, e-mail: mioara_b2009 @yahoo.com

MUZEUL VIRTUAL – O EVOLUȚIE NECESARĂ ÎN CONTEXTUL ACTUAL AL CONSERVĂRII PATRIMONIULUI CULTURAL[1]

Ana Maria Rusnac

Cuvinte-cheie: Muzeu virtual, patrimoniul cultural, conservare, eră digitală.

În era digitală în care trăim, muzeul virtual devine tot mai relevant şi mai esenţial în conservarea şi promovarea patrimoniului muzeal. Odată cu progresele tehnologice, conceptul de *muzeu* s-a extins dincolo de zidurile fizice ale instituţiilor tradiţionale, oferind oportunităţi fără precedent pentru accesul la cultură şi pentru conservarea patrimoniului cultural.

Plecând de la actualitatea acestui subiect, ne propunem să analizăm necesitatea utilizării muzeului virtual în contextul conservării patrimoniului cultural, dar şi al atragerii vizitatorilor.

Muzeul oferă o experienţă unică pentru fiecare dintre vizitatori, îi dă posibilitatea de a descoperi şi a învăţa lucruri noi, captivante despre trecut şi despre civilizaţiile din diferite epoci istorice. Vizita la muzeu, de cele mai multe ori, poate să fie însoţită de multe provocări, de la timpul acordat drumului până la muzeu şi aglomeraţia din cadrul muzeului până la călătoria prin sălile mari ale muzeului şi alegerea exponatelor prioritare pentru încadrarea într-un timp prestabilit al turului. Pentru a oferi vizitatorului o experienţă mai interactivă, multe muzee recurg la integrarea tehnologiilor imersive (Immersive Technology) în experienţa de explorare a patrimoniului muzeal.

Muzeul, pe lângă faptul că are scopul de a atrage publicul larg spre vizitarea acestei instituţii, mai are obligaţia de a păstra, a conserva obiecte de valoare culturală şi istorică. Deci muzeul este acea instituţie care achiziţionează, conservă bunuri ce sunt parte a patrimoniului cultural (Ploşniţa 2011, 106). Dar se cunoaşte faptul că aceste bunuri de patrimoniu sunt adesea fragile, vulnerabile şi supuse dispariţiei – din diverse motive (Kovacs 2018).

În acest context, muzeul virtual apare ca o necesitate pentru conservarea mai sigură a bunurilor din patrimoniul cultural (muzeal). De asemenea, muzeul virtual devine un instrument al muzeelor de a atrage cât mai mulţi vizitatori, oferindu-le o experienţă imersivă şi mai captivantă.

Muzeul virtual foloseşte tehnologii moderne de informaţie şi comunicare, pentru a prezenta colecţiile unui muzeu (tradiţional). De asemenea, un muzeu virtual este definit ca fiind o colecţie, interactivă şi accesibilă tuturor, de reprezentări tridimensionale (3D), complete sau copii, ale monumentelor existente fizic, integrate într-o lume virtuală (Skalska-Cimer, Kadłuczka 2022, 3). O altă definiţie a muzeului virtual îl prezintă drept o entitate digitală, ce utilizează caracteristicile muzeului tradiţional, în vederea completării, îmbunătăţirii sau augmentării experienţei muzeale prin intermediul personalizării, interactivităţii şi bogăţiei de conţinut (Polycarpou 2018). Pe scurt, muzeul virtual presupune a prezenta vizitatorilor săi un mediu generat virtual, un loc virtual în care sunt expuse/prezentate bunuri ale patrimoniului muzeal în formă de fotografii, text, înregistrare video, audio şi care poate fi explorat în diferite feluri. Muzeul virtual ne oferă şansa de a observa în mediul online exponatele şi de a afla mai multe informaţii despre artefactele expuse, din orice loc al lumii şi la orice oră. Utilizarea tehnologiilor moderne constituie o modalitate viabilă de a spori performanţele instituţiilor culturale. De asemenea, prin intermediul acestor tehnologii, muzeele au posibilitatea de a gestiona şi controla mai bine colecţiile şi de a oferi o experienţă interactivă şi mai captivantă vizitatorilor.

Tehnologiile moderne au adus schimbări semnificative în muzeologie. Aceasta influenţează metodele şi practicile de gestionare a colecţiilor, pre-

[1] Articolul a fost elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 18.01.01 „Patrimoniul istorico-arheologic muzeal: sistematizare şi valorificare ştiinţifico-culturală”, la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei.

cum și interacțiunea cu un public tot mai diversificat. Utilizarea tehnologiilor informaționale și ale comunicării (și tehnologiile imersive) afectează modalitățile de expunere, cercetare și comunicare, implicând aspecte legate de putere și autoritate, proprietate și controlul asupra accesului la patrimoniu și informații, atât în plan fizic, cât și virtual.

După cum a fost menționat mai sus, muzeele nu sunt doar instituții culturale care adună, depozitează și expun artefacte cu valoare semnificativă estetică, istorică, culturală sau științifică, ci și spații în care, în decursul timpului, artefactele își schimbă semnificația ca urmare a interacțiunii triunghiulare dintre artefact, modalitatea de expunere și reacția afectivă și cognitivă a publicului. Faptul că muzeele din prezent, în special cele situate în societățile postindustriale, funcționează într-o cultură digitală sugerează că acest proces de atribuire a semnificației implică o diversitate în creștere a utilizării tehnologiilor informaționale (Akker, Legêne 2016, 7).

Pornind de la definiția muzeului virtual și contextul implementării tehnologiilor moderne în domeniul muzeografic, ne propunem să continuăm cu un scurt istoric al apariției conceptului de muzeu virtual. Ideea muzeului virtual a fost pusă în circulație pentru prima dată de *André Malraux* în 1947. El a prezentat noțiunea unui muzeu imaginar (le musée imaginaire), un muzeu fără pereți, locație sau limite spațiale, similar unui muzeu virtual, în care conținutul și informațiile înconjoară obiectele și pot fi accesate în întreaga lume. Un muzeu virtual este „o colecție de imagini înregistrate digital, fișiere audio, documente text și alte date de interes istoric, științific sau cultural, accesate prin intermediul media electronice" (Edson 2000, 250).

Deci un muzeu virtual reprezintă o entitate digitală ce utilizează caracteristicile muzeului tradițional, în vederea completării, îmbunătățirii sau augmentării experienței muzeale prin intermediul personalizării, interactivității și bogăției de conținut. Muzeele virtuale pot acționa fie ca extensii digitale ale muzeelor fizice, fie ca entități independente, păstrând, în același timp, statutul autoritar conferit de ICOM în definiția sa dată muzeului (ICOM 2022). În conformitate cu misiunea ICOM pentru muzeul fizic, muzeul virtual se angajează și el în furnizarea accesului public atât la sistemele de cunoștințe încorporate în colecții, cât și la organizarea sistematică și coerentă a expunerii acestora, precum și la conservarea pe termen lung. Asemenea muzeului tradițional, muzeul virtual poate fi format în jurul unor obiecte specifice (așa cum se întâlnește în cazul muzeelor de artă sau de istorie naturală) sau poate să fie creat în baza unor expoziții noi, concepute de la zero (similar expozițiilor din muzeele de știință). În plus, un muzeu virtual poate face referire la ofertele tradiționale ale muzeelor, cum ar fi expunerea reprezentărilor digitale ale colecțiilor sau expozițiilor, fie pe site-ul propriu, pe dispozitive mobile sau pe World Wide Web. De asemenea, muzeul virtual poate fi creat pe baza unui nou conținut digital, creat de la zero, cum ar fi arta pe internet, realitatea virtuală și arta digitală (Hazan, Hermon 2014, 30).

Definiția ICOM dată muzeului spune că muzeul, o instituție non-profit și permanentă, servește societatea prin colectarea, conservarea, cercetarea, valorificarea și expunerea mărturiilor materiale ale oamenilor și mediului, având scopuri educative, de cercetare sau de divertisment (ICOM 2022). De aici pornind, menționăm că un muzeu real este o instituție care întreține o colecție de exponate fizice, în opoziție cu muzeul virtual, care păstrează o colecție sau mai multe colecții de exponate virtuale. Prin termenul *exponat virtual* se face referire la o expunere multimedia a unui obiect real, care este creată în jurul imaginii acestuia. În esență, imaginea obiectului este însoțită de, cel puțin, o descriere (text), dar poate include, de asemenea, aspecte sonore, alte imagini fixe, animații, secvențe video și altele (Matei, Donciulescu 1996, 22).

Prin urmare, în cazul în care un muzeu fizic reprezintă o instituție, un muzeu virtual poate fi considerat o publicație, de obicei, produsă de unul sau mai multe muzee reale sau de alte instituții culturale. În absența acestora, muzeul virtual păstrează multe dintre caracteristicile definitorii ale muzeului real: este destinat publicului, transmite și expune dovezi ale vieții oamenilor și ale mediului lor, în scopuri educative și de cercetare sau pentru simpla plăcere estetică.

Actualmente, sunt câteva suporturi uzuale pentru un muzeu virtual și acestea sunt CD-ROM-ul (compact-discul informatic) și World Wide Web. S-a convenit de către un grup de cercetători din România ca să numească *web-muzeu* un muzeu virtual care are drept suport web-ul, iar un *web-exponat* – reprezentarea multimedia a unui obiect

în mediul online, realizată prin intermediul unui document sau fişier HTML, care poate include şi alte elemente, precum imagini, scripturi Java, controale ActiveX şi altele similare (Matei, Donciulescu 1996, 22).

Deci, în conformitate cu gradul de tehnologie utilizat, prezenţa virtuală a muzeelor poate lua diverse forme. În general, există trei tipuri principale de muzee online:

– Muzeul digital, care este o reprezentare a muzeului fizic. Aceasta este versiunea online a unei colecţii reale de exponate.
– Muzeul virtual (muzeu online, muzeu electronic, muzeu web). Acesta poate prezenta fie copii digitale ale operelor, fie opere care nu există într-o formă tangibilă.
– Muzeul virtual care găzduieşte opere existente doar în spaţiul virtual.

Primul tip de reprezentare online a unui muzeu sprijină şi completează colecţiile unui muzeu fizic, având funcţii de prezentare, promovare şi publicitate. Aceste site-uri web sunt, de fapt, baze de date, unde sunt stocate şi prezentate copii digitale ale exponatelor, fotografii, materiale audio, video şi alte elemente multimedia corespunzătoare. Ultimul tip este un muzeu ale cărui exponate sunt create exclusiv pentru mediul online (Petrova 2015, 46).

Muzeul virtual prezintă o serie de avantaje remarcabile în comparaţie cu muzeul tradiţional, transformând modul în care publicul interacţionează cu arta, istoria şi cultura. Unul dintre cele mai semnificative beneficii ale muzeului virtual este capacitatea sa de a permite accesul la distanţă. Această caracteristică democratizează experienţa muzeală, eliminând „discriminarea geografică", care există adesea între vizitatorii din zonele rurale şi cei din zonele urbane. Prin eliminarea barierelor legate de distanţă şi de costurile asociate cu deplasarea, muzeul virtual devine accesibil unui public mult mai larg, indiferent de locaţia geografică sau de resursele financiare. În plus, muzeul virtual depăşeşte trei dintre limitările fundamentale ale unui muzeu fizic. În primul rând, nu există „limite naturale" ale colecţiei. În timp ce un muzeu tradiţional este restricţionat de spaţiul fizic disponibil pentru expunere, colecţia unui muzeu virtual poate fi vastă şi diversificată, incluzând exponate din diverse locaţii sau chiar piese virtuale care nu mai există în realitate (Matei, Donciulescu 1996, 23). Aceasta înseamnă că vizitatorii pot experimenta o gamă mult mai largă de artefacte şi opere de artă, unele dintre ele fiind inaccesibile în mod normal. Un alt avantaj major este că în muzeul virtual „marginile naturale" ale spaţiului de expunere sunt eliminate. Într-un muzeu real, o mare parte din colecţie este adesea depozitată şi nu este expusă publicului din lipsă de spaţiu. În contrast, muzeul virtual poate expune întreaga colecţie, oferind acces nelimitat la toate piesele sale. În cele din urmă, muzeul virtual depăşeşte limitările spaţiului fizic şi psihologic pentru textul însoţitor al fiecărei piese. Într-un muzeu real, spaţiul limitat împiedică adesea prezentarea unor informaţii ample despre fiecare exponat, iar vizitatorii pot avea dificultăţi în a citi texte lungi în timp ce se află în faţa unei opere de artă. Muzeul virtual elimină aceste constrângeri, permiţând integrarea de texte detaliate şi materiale educative, care pot fi consultate în ritmul propriu al fiecărui vizitator. Astfel, muzeul virtual reprezintă o evoluţie semnificativă în domeniul cultural, oferind accesibilitate sporită, o gamă mai largă de exponate şi o experienţă educaţională îmbunătăţită, fără constrângerile fizice şi psihologice ale unui spaţiu muzeal tradiţional (Matei, Donciulescu 1996, 23). Un alt avantaj al Muzeelor virtuale este că nu se confruntă cu o problemă comună a muzeelor tradiţionale, şi anume conservarea exponatelor. Aici ne referim la reducerea degradării naturale, protecţia împotriva consecinţelor circumstanţelor de forţă majoră, inclusiv dezastre naturale.

Cu toate acestea, deşi muzeul virtual are multe avantaje, experienţa oferită poate fi diferită de cea a unui muzeu tradiţional. Aprecierea artefactelor şi interacţiunea fizică cu exponatele pot fi elemente care se pierd în mediul virtual.

Putem menţiona şi alte provocări cu care se confruntă muzeele virtuale. Aceste provocări ţin de conectivitate, accesibilitate, autenticitate, securitatea datelor şi, desigur, costuri şi resurse. Pentru a avea o experienţă de calitate, utilizatorii trebuie să aibă acces la internet de înaltă viteză. În regiunile în care conectivitatea este scăzută sau costisitoare, poate fi dificil să se atingă un public larg.

De asemenea, unul dintre dezavantajele semnificative ale muzeelor virtuale este absenţa interacţiunii personale. Formatul digital nu poate reda pe deplin conexiunea umană şi interacţiunile spontane întâlnite în cadrul vizitelor fizice. Lipsa comunicării faţă în faţă poate

Fig. 1. Clasificarea după criteriul tematic a materialelor muzeului virtual.

duce la neînţelegeri sau la o lipsă de implicare. Participanţii riscă să nu perceapă nuanţele subtile ale informaţiilor despre un anumit bun de patrimoniu expus în cadrul expoziţiilor online (Globalexpo). Când este vorba de artefacte istorice, autenticitatea este o problemă importantă. În mediul virtual, există riscul ca exponatele să fie supuse unor falsificări sau ca informaţiile să fie prezentate în mod eronat. De asemenea, conservarea digitală a unor artefacte fragile sau vechi poate fi o provocare tehnică. Muzeele virtuale, în timpul navigării vizitatorilor, pot colecta date despre utilizatori, cum ar fi preferinţele de vizitare, feedback-ul şi informaţiile personale. Protejarea acestor date şi asigurarea confidenţialităţii sunt aspecte esenţiale. O altă provocare ar putea fi costurile şi resursele necesare pentru dezvoltarea şi menţinerea unui muzeu virtual, costuri semnificative, inclusiv pentru tehnologie, design, securitate şi personal specializat.

În pofida faptului că muzeul virtual are şi câteva dezavantaje, pe lângă multele beneficii, este evident că, în epoca digitalizării şi a accesului global la informaţie, muzeul virtual devine o punte între trecutul cultural şi tehnologia modernă, oferind o experienţă educaţională şi interactivă fără precedent. Astfel, muzeul virtual nu doar deschide noi orizonturi în accesibilitatea artei şi a istoriei, dar reprezintă şi o soluţie inovatoare pentru păstrarea şi diseminarea patrimoniului cultural în zilele noastre.

În Republica Moldova, în contextul erei digitale, la fel ca şi în alte state, conceptul de *muzeu virtual* a intrat în circuitul muzeelor. În anul 2015, în cadrul proiectului „Pe cărările istoriei”, a fost deschis un muzeu virtual[2], dedicat istoriei evreieşti (Jewish Museum 2015). Acest muzeu are o structură specifică unei pagini web (muzeelor virtuale). Materialele sunt organizate şi clasificate în conformitate cu criteriul tematic şi cronologic (fig. 1). Fiecare fotografie a obiectului este însoţită de un text consistent despre istoricul bunului din patrimoniul acestui muzeu virtual (fig. 2). Există mai multe categorii tematice, inclusiv rubrica video.

Un alt muzeu virtual din Republica Moldova, creat recent, este Muzeul virtual al Bibliotecii Naţionale a Republicii Moldova. Scopul creării acestui muzeu a fost păstrarea şi conservarea mărturiilor documentare ale Bibliotecii Naţionale a Republicii Moldova. Muzeul include diverse documente, date, imagini şi informaţii (Muzeul BNRM).

[2] www.jewishmuseum.md

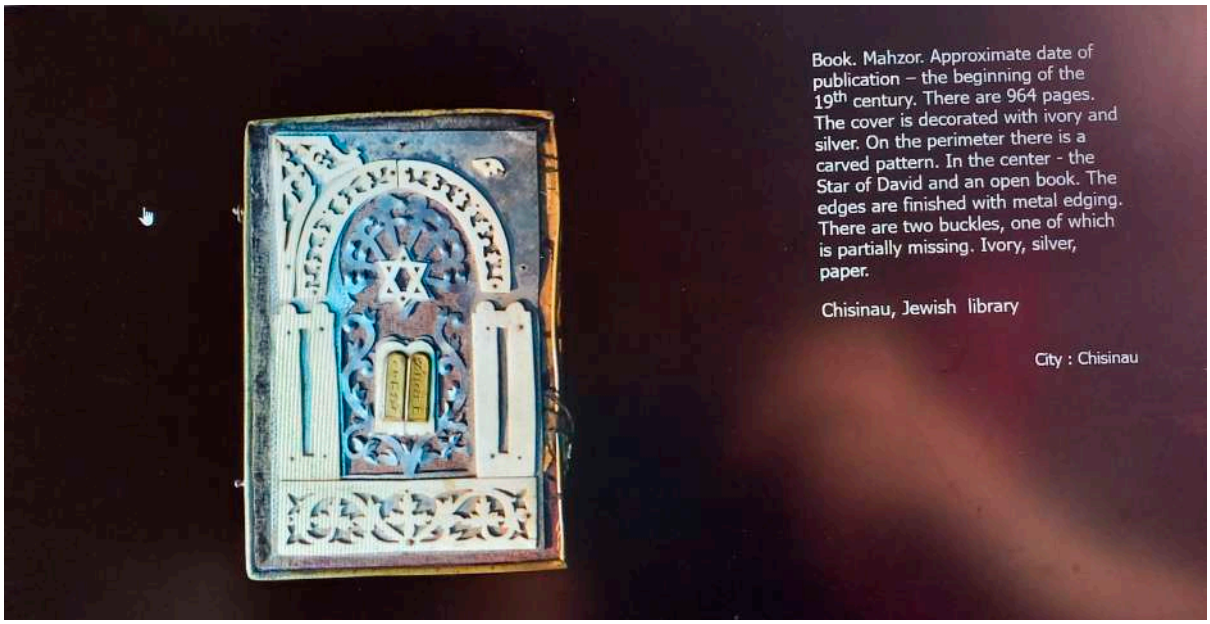
Book. Mahzor. Approximate date of publication – the beginning of the 19th century. There are 964 pages. The cover is decorated with ivory and silver. On the perimeter there is a carved pattern. In the center - the Star of David and an open book. The edges are finished with metal edging. There are two buckles, one of which is partially missing. Ivory, silver, paper.
Chisinau, Jewish library
City : Chisinau

Fig. 2. O carte (Mahzor) şi descrierea ei.

Deşi numărul muzeelor virtuale în Republica Moldova este, deocamdată, limitat, perspectiva unui viitor în care vor apărea mai multe astfel de muzee (în mediul online) este promiţătoare, aducând cu sine oportunităţi crescute pentru accesul online la cultură şi la patrimoniu.

În concluzie, muzeul virtual reprezintă o evoluţie esenţială în conservarea şi promovarea patrimoniului cultural în era digitală. Transformarea muzeelor din spaţii fizice în experienţe virtuale disponibile oricând şi oriunde a revoluţionat modul în care publicul interacţionează cu istoria şi cultura. Printre principalele avantaje ale muzeului virtual se numără nu doar accesibilitatea şi programul flexibil de vizitare, dar şi contribuţia acestuia la protejarea artefactelor fragile şi la diversificarea experienţelor educative şi interactive.

Pe măsură ce tehnologiile imersive şi informaţionale continuă să avanseze, muzeele virtuale devin tot mai sofisticate, oferind experienţe tridimensionale şi personalizate, care îmbogăţesc cunoaşterea şi aprecierea patrimoniului cultural. În plus, ele permit o gestionare mai eficientă a colecţiilor, facilitând cercetarea şi documentarea acestora într-un mod mai detaliat şi mai accesibil.

Totuşi, este important să recunoaştem că muzeele fizice şi cele virtuale nu se exclud reciproc, ci se completează. În timp ce muzeele fizice oferă experienţe tangibile şi directe, cele virtuale aduc un plus de interactivitate şi accesibilitate globală. În concluzie, integrarea armonioasă a ambelor tipuri de muzee poate oferi publicului o experienţă culturală completă şi inovatoare, adaptată nevoilor şi preferinţelor contemporane.

Bibliografie

Akker, Legêne 2016: C. Akker, S. Legêne, Museums in a Digital Culture. How Art and Heritage Become Meaningful (Amsterdam University Press 2016).

Edson 2000: R. da S. Edson, La Tête d'obsidienne. Malraux beyond forms. In: (Eds. G.T. Harris, A. Malraux) Across Boundaries (Amsterdam: Brill Rodopi 2000), 247-272.

Globalexpo: What Are The Advantages And Disadvantages Of Virtual Exhibition? https://globalexpo.ca/what-are-the-advantages-and-disadvantages-of-virtual-exhibition/#:~:text=Virtual%20exhibitions%20offer%20a%20range,personal%20interaction%20and%20technical%20challenges (vizitat 27.02.2024)

Hazan, Hermon 2014: S. Hazan, S. Hermon, On defining the Virtual Museum. A V-Must research project. In: Cappellini, V (Florence: EVA Florence 2014), 30-35.

ICOM 2022: International council of museums (ICOM), Museum Definition. https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/ (vizitat 28.02.2024).

Jewish Museum 2015: Virtual Museum of Judaica in Moldova "on the trails of history". www.jewishmuseum.md (vizitat 15.01.2024).

Kovacs 2018: I. Kovacs, Patrimoniul, între protejare şi distrugere. In: ABC-ul Patrimoniului, 2018. https://patrimoniu100.ro/abc-ul-patrimoniului/patrimoniul-intre-protejare-si-distrugere/ (vizitat 27.02.2024).

Matei, Donciulescu 1996: D. Matei, D. Donciulescu, Studiu de fundamentare pentru realizarea unui muzeu virtual al ştiinţei şi tehnologiei în România. Elaborarea conceptului-cadru (Bucureşti: Editura Scientconsult 1996).

Muzeul BNRM: Muzeu Virtual. Biblioteca Naţională a Republicii Moldova. http://moldavica.bnrm.md/biblielmoMuzeu?a=d&c=muzeu_html&d=Jweboteca (vizitat 20.02.2024).

Petrova 2015: Y. Petrova, Virtual Museum as an Environment for Visual Representation of Urban Planning Concepts and Lost Architectural Objects. In: Conference on Computer Graphics, Visualization and Computer Vision, 45-48. https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/29565/1/Petrova.pdf (vizitat 18.10.2023).

Ploşniţa 2011: E. Ploşniţa, Muzeul, societatea şi salvgardarea patrimoniului imaterial. Akademos 3 (22), 2011, 106-109.

Polycarpou 2018: C. Polycarpou, The vimm definition of a virtual museum, 2018. https://www.vi-mm.eu/2018/01/10/the-vimm-definition-of-a-virtual-museum/ (vizitat 27.02.2024)

Skalska-Cimer, Kadłuczka 2022: B. Skalska-Cimer, A. Kadłuczka, Virtual Museum. Museum of the Future?. In: Technical Transactions No. 2022/004 (Cracow: University of Technology Press 2022), 1-6.

The virtual museum as a necessary evolution in the current context of cultural heritage preservation

Keywords: virtual museum, cultural heritage, preservation, digital transformation.

Abstract: The digital revolution has had an impact on various areas of public life. It also affected the area of culture. The work of museums, like other cultural institutions, today is connected with digital technologies. Over time, museums have performed various functions: storage and restoration of cultural and historical heritage items; development of collections for scientific, cultural and educational purposes, organization of cultural leisure for a wide audience of visitors. These basic functions were carried out in different ways, depending on the development of society, the needs, level of knowledge, education and age of visitors. Today, museums are greatly assisted in carrying out their cultural and educational activities by the means and techniques of communication specific to the digital age. A virtual museum is a digital space that allows people from any corner of the world to get acquainted with exhibitions and individual exhibits that have special cultural and historical value.

List of illustrations:

1. Classification of virtual museum materials according to thematic criteria.
2. A book (machzor) and its description.

Виртуальный музей – необходимая эволюция в современном контексте сохранения культурного наследия

Ключевые слова: виртуальный музей, культурное наследие, консервация, преобразование в цифровой формат.

Резюме: Цифровая революция оказала влияние на различные сферы общественной жизни. Затронула она и область культуры. Работа музеев, как и других культурных учреждений, сегодня связана с цифровыми технологиями. На протяжении времен музеи выполняли различные функции: хранение и реставрация предметов культурно-исторического наследия; освоение коллекций в научных и культурно-образовательных целях, организация культурного досуга для широкой аудитории посетителей. Эти базовые функции осуществлялись по-разному, в зависимости от развития общества, от потребностей, уровня знаний, образования и возраста посетителей. Сегодня музеям в осуществлении их культурно-просветительной деятельности очень помогают средства и приемы коммуникации, присущие эпохе цифровых технологий. Виртуальный музей — это цифровое пространство, позволяющее людям из любого уголка мира ознакомиться с выставками и отдельными экспонатами, имеющими особую культурно-историческую ценность.

Список иллюстраций:

1. Классификация материалов виртуального музея по тематическим критериям.
2. Книга (махзор) и ее описание.

11.03.2024

Ana Maria Rusnac, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 august, 121-A, MD-2012, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0009-0000-3315-5795, e-mail: rusnacanamaria2@gmail.com

PLEDOARIE PENTRU MUZEUL MEMORIAL[1]

Elena Ploşniţa

Cuvinte-cheie: patrimoniu, muzeificare, erou, personalitate, tipologie, memorialitate, muzeu memorial.

Patrimoniul cultural însumează mărturii excepţionale ale creativităţii umane de-a lungul secolelor. Ioan Opriş susţine că „patrimoniul cultural este bun al naţiunii şi parte a avuţiei naţionale", el „reprezintă cel mai de preţ produs identitar, obligând la buna sa păstrare şi susţinere pe seama generaţiilor de acum şi a celor viitoare". Noţiunea de *patrimoniu* este una în permanentă redefinire şi expansiune, iar cunoscutul antropolog Gérard Lenclud consideră că, de fapt, conceptul de *patrimoniu* astăzi s-a lărgit atât de mult, încât tinde „să înglobeze totalitatea experienţelor umane, moştenirea culturală în ansamblu, dar şi legăturile omului cu natura şi cu mediul înconjurător". Este destul de mare şi diversitatea formelor de patrimoniu, iar în societatea contemporană are loc un proces continuu de instituţionalizare şi dezinstituţionalizare a bunurilor de patrimoniu. Oricum am defini patrimoniul, oricum am stabili tipurile şi categoriile de patrimoniu, este cert că patrimoniul în toată lumea este înglobat în câteva categorii principale – patrimoniu cultural şi patrimoniu natural, patrimoniu mobil şi imobil, patrimoniu material şi imaterial. Noi ne vom referi la patrimoniul mobil şi imobil, inclusiv la monumentele istorice. Monumentul istoric este o categorie de obiecte învestite cu valoare de către societate, în funcţie de interesele şi necesităţile ei. Societatea, la diverse etape de dezvoltare, selectează acele monumente care răspund noilor cerinţe ale epocii. Din punct de vedere structural, monumentele sunt grupate în patru categorii, în funcţie de natura lor:

– monumente arheologice;
– monumente de arhitectură;
– monumente de for public;
– monumente memoriale şi funerare (case memoriale, locuri memoriale, situri istorice memoriale).

Interesul nostru se axează pe monumentele memoriale – case memoriale şi locuri memoriale – şi pe patrimoniul mobil memorial – Tezaur şi Fond. Patrimoniul memorial, din punct de vedere valoric, poate fi de interes naţional şi local, este un patrimoniu greu de identificat, cercetat şi valorificat. Iar efectul globalizării mondiale duce la restabilirea interesului faţă de cultura locală, faţă de identitatea locală, acolo unde constatăm multe monumente memoriale. Este foarte important în societatea contemporană să cercetăm şi să cunoaştem patrimoniul memorial. Anume el poate deveni o resursă importantă pentru dezvoltarea durabilă. Dar acest patrimoniu poate răspunde nevoilor sociale şi culturale ale societăţii, ale comunităţii numai în cazul în care nu ne vom opri doar la identificarea şi conservarea lui. Patrimoniul este necesar a fi păstrat şi valorificat. Aceasta este una dintre cele mai importante componente ale activităţii unei societăţi, reprezentând un proces continuu care necesită o permanentă activitate, dirijare şi perseverenţă. Patrimoniul valorificat asigură continuitatea identităţii, devine parte a vieţii noastre, a economiei culturale, iar dezvoltarea economiei culturale înseamnă dezvoltarea comunităţii, a societăţii, a turismului. Valorificarea patrimoniului presupune cheltuieli, dar cheltuielile de protejare şi valorificare a patrimoniului trebuie percepute ca investiţii capitale în conştientizarea de către cetăţeanul ţării a apartenenţei sale naţionale, a mândriei pentru ţara sa, pentru oamenii care au fost, pentru comunitatea sa. O bună parte a patrimoniului memorial o constituie muzeele memoriale. Muzeografia memorialistică reprezintă „muzeografia marilor personalităţi sau eroi, care cuprinde, în principal, muzeele şi casele memoriale dedicate prezentării unor creatori sau eroi naţionali" (Opriş 2000, 230). Ea s-a afirmat în Republica Moldova pe parcursul secolului XX, mai bine zis, în a doua jumătate a secolului

[1] Articolul a fost elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 18.01.01 „Patrimoniul istorico-arheologic muzeal: sistematizare şi valorificare ştiinţifico-culturală", la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei.

al XX-lea. În Imperiul Rus, până la 1917, au fost organizate 20 de muzee memoriale, majoritatea din iniţiativă privată, iar în Basarabia, oficial, nu a fost înregistrat niciun muzeu memorial, deşi încercări de a realiza o asemenea instituţie au fost înregistrate. Primele experienţe de memorializare în ţinutul dintre Prut şi Nistru au avut loc la începutul secolului al XX-lea: este vorba de încercările de eternizare a ostaşilor căzuţi în Primul Război Mondial. Oficial, la nivel de stat, primul muzeu memorial urma să fie deschis în anul 1940, conform decretului regal. Prin decretul regal nr. 887 din 15 martie 1940, ruinele capelei şi ale casei în care s-a născut marele scriitor B.P. Hasdeu din satul Cristineşti, judeţul Hotin, au fost declarate monumente istorice care urmau a fi restaurate şi în care se preconiza crearea unui muzeu memorial (Decret 1940). Dar vremurile de restrişte venite după iunie 1940 nu au făcut posibilă realizarea muzeului. Iar primul muzeu memorial public în ţinutul dintre Prut şi Nistru va fi înregistrat doar în anul 1946.

Muzeul memorial formează un grup tipologic aparte de instituţie muzeală, are particularităţi specifice şi un caracter dublu: el reprezintă, în acelaşi timp, un monument istoric şi o instituţie socioculturală. Pe parcursul istoriei, conceptul de *muzeu memorial* şi însuşi muzeul au evoluat, au suportat mari modificări, muzeul s-a schimbat radical, transformându-se treptat dintr-un loc de păstrare a memoriei unor personalităţi sau evenimente ce transmiteau istorii personale într-un spaţiu multifuncţional care construieşte chipul, imaginea istorică a epocii. Astfel, are loc un proces de ieşire din spaţiul privat al personalităţii sau al evenimentului. Muzeul memorial contemporan se străduie să reconstituie, să reproducă un strat mai larg al realităţii istorice, şi nu doar să prezinte, pur şi simplu, ambianţa, istoria personalităţii sau a evenimentului. Astăzi, muzeul memorial are un rol deosebit în conştientizarea continuităţii spirituale a generaţiilor, înlăturând graniţele spaţialităţii şi ale îngustimii temporale ale experienţei umane. Numărul muzeelor memoriale în lume este în permanentă creştere, oferind repere de identificare oricărei culturi, iar publicul are o predilecţie aparte faţă de aceste instituţii. Şi în Republica Moldova există muzee memoriale, marea majoritate fiind deschise în perioada regimului sovietic. Primul muzeu memorial a fost instituit prin Hotărârea CC al PC şi a Consiliului Miniştrilor al RSSM „Despre crearea Muzeului G. Kotovski" la Chişinău din 29 iulie 1946. În anii 1948-1950 vor mai apărea două muzee memoriale: unul consacrat arhitectului A. Şciusev şi altul – poetului rus A.S. Puşkin. Scopul muzeului memorial, ca, de fapt, şi a muzeului de istorie – în prima jumătate a secolului al XX-lea – era de a păstra trecutul, memorialitatea în formele lor autentice. Dar în a doua jumătate a secolului XX, situaţia s-a schimbat. Necesitatea formării istoriei oficiale sovietice, reflectarea evenimentelor revoluţiei şi ale războiului civil, glorificarea eroilor Marelui Război pentru Apărarea Patriei (al Doilea Război Mondial) au avut drept consecinţă crearea unui număr mare de muzee memoriale. Este important să menţionăm că, în perioada sovietică, muzeele memoriale consacrate personalităţilor politice se făceau, în primul rând, ca instituţii de propagandă. Anumite acte normative au reglementat procesul de muzeificare a monumentelor memoriale şi au determinat condiţiile obligatorii pentru organizarea muzeului, printre care şi crearea pe loc a muzeului memorial, cu prezenţa obiectelor memoriale. Şi muzeele memoriale din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească au susţinut memoria despre trecutul sovietic, despre eroii războiului civil din Rusia, despre scriitorii ruşi, despre personalităţile marcante ale Rusiei. În pofida revizuirii trecutului sovietic muzeografic începând cu 1993, chipurile memoriale ale trecutului s-au păstrat în sistemul muzeal al republicii (în mod special, privind eroii Marelui Război pentru Apărarea Patriei). Şi astăzi avem asemenea muzee care susţin memoria despre trecutul sovietic, despre eroi şi conducători. Unele muzee memoriale au fost închise, dar altele noi, consacrate unor personalităţi notorii din domeniul culturii şi istoriei naţionale, întârzie să apară. Ne întrebăm dacă suntem atât de săraci în personalităţi istorice, artistice, ştiinţifice, încât nu avem ce şi pe cine reflecta în instituţii muzeale memoriale. Poate este cazul să discutăm despre ceea ce reprezintă muzeul memorial din Republica Moldova, despre rolul şi locul lui în sistemul muzeal, despre categoriile de muzee memoriale, despre necesitatea reglementării normative a conceptului de muzeu memorial, despre criteriile de creare a muzeului memorial, despre titulatura deocheată a unor muzee memoriale. Este necesar să facem acest lucru, pentru că o integrare europeană la care tindem presupune şi un sistem de valori individuale, care sunt concretizate şi în instituţia muzeală memorială. Şi să

nu uităm că patrimoniul memorial este astăzi o marcă a identităţii culturale, de aceea peste tot în lume are loc muzeificarea monumentelor istorice ce reflectă viaţa şi activitatea unor personalităţi marcante, muzeificarea locurilor memoriale legate de anumite evenimente istorice. Iar în fostele republici unionale ale URSS, un loc aparte îl ocupă muzeificarea locurilor, a caselor memoriale ce păstrează memoria victimelor represiunilor politice. Patrimoniul memorial mobil şi imobil necesită valorificare, pentru că un monument, oricât de valoros, spectaculos, interesant ar fi, nu înseamnă nimic în lipsa unei comunităţi care să-l valorizeze, să-l protejeze, să-l promoveze. Iar casele memoriale pot înmagazina referinţe privind personalităţi artistice, culturale şi politice. Este necesară promovarea memoriei celor care le-au locuit sau le-au deţinut, a evenimentelor legate de acestea şi a întâmplărilor semnificative. Pentru că muzeul memorial este un tip aparte de instituţie muzeală, al cărei scop este punerea în atenţia societăţii a locului memorial legat de un eveniment istoric important sau de viaţa şi activitatea unei personalităţi marcante. În acest muzeu, pentru vizitator este importantă nu informaţia, ci emoţia – posibilitatea de a se adânci în atmosfera evenimentului sau în viaţa personalităţii căreia îi este consacrat muzeul. Organizarea unei case memoriale implică numeroşi factori, iar „absenţa unora dintre ei face ca demersul muzeografic să nu fie plenar, casa să nu poată fi acel loc unde totul vorbeşte despre personalitatea celuia care a trăit şi a creat acolo. De asemenea, nu se poate face abstracţie de încărcătura emoţională ce se obţine prin intermediul pieselor originale şi, în special, al obiectelor care au fost folosite zilnic de personalitate" (Opriş 2000, 340). Este clar că personalităţile au ocupat şi ocupă un loc important în mentalitatea societăţii oricărei ţări, indiferent de regimul social-economic sau politic. Acest fapt este confirmat şi de numărul mare de muzee memoriale din lumea contemporană.

Am menţionat că muzeul memorial formează un grup tipologic aparte şi are particularităţi specifice. În perioada regimului sovietic, aceste particularităţi specifice ale muzeului memorial erau încadrate în anumite reglementări normative. Este cunoscut faptul că, în 1967, a fost adoptat documentul intitulat *Положение о мемориальных музеях системы Министерства культуры* („Regulamentul despre muzeele memoriale din sistemul Ministerului Culturii"), care, într-o anumită măsură, a reglementat procesul de muzeificare a monumentelor memoriale şi a determinat condiţiile obligatorii pentru organizarea muzeului, printre care şi crearea muzeului pe locul memorial şi cu prezenţa obiectelor memoriale. Anume în acest Regulament, reieşind din situaţia la zi, au fost propuse câteva categorii de muzee memoriale şi a fost definită tipologia muzeului memorial. Au fost analizate tipurile de muzee memoriale conform spaţiului – casă-muzeu, conac-muzeu, atelier-muzeu, cabinet-muzeu, tipografie-muzeu, apartament-muzeu, cameră-muzeu – şi au fost specificate trăsăturile esenţiale ale expoziţiei muzeului memorial. Expoziţia muzeului memorial, în Uniunea Sovietică şi în Rusia contemporană, cuprinde două părţi distincte: partea memorială şi partea istorico-biografică. Corelaţia dintre aceste părţi şi nivelul autenticităţii părţii memoriale a expoziţiei depinde de păstrarea ambianţei originale, de clădire, de prezenţa obiectelor, a materialelor memoriale. Elementul, parametrul esenţial este memorialitatea. Procesul acesta de divizare a expoziţiei muzeului memorial în două părţi a devenit determinantă în anii '50 ai secolului XX; fiecare parte a expoziţiei era creată şi funcţiona conform legilor proprii, speciale, dar, oricum, centrul expoziţiei, cea mai atractivă parte a expoziţiei rămânea cea memorială. De fapt, muzeele memoriale sunt organizate în clădiri, case, unde s-a născut sau a locuit o anumită personalitate sau a avut loc un anumit eveniment. Ea, memorialitatea, se exprimă ca o caracteristică a personalităţii sau a evenimentului, ca o particularitate a obiectului muzeal care demonstrează că a aparţinut unei anumite personalităţi sau eveniment, ca o particularitate a expoziţiei – de a corespunde ambientului iniţial. Până în anii '60 ai secolului XX, în muzeografia sovietică, la categoria de muzee memoriale erau atribuite majoritatea celor consacrate evenimentelor istorice şi unor personalităţi marcante. Această concepţie este reflectată şi în lucrarea *Основы советского музееведения,* apărută la Moscova în 1955. Pentru mulţi specialişti muzeul memorial era asociat cu clădirea memorială, unde s-a păstrat sau a fost reconstituită atmosfera memorială în care a trăit omul sau a avut loc evenimentul. Astfel, dominanta muzeului memorial era persoana sau evenimentul, clădirea memorială sau locul memorial, colecţia de obiecte memoriale, expoziţia memorială. Iar în ultimele două decenii de

existenţă a URSS, în muzeografia sovietică a persistat tendinţa de a accepta şi a folosi conceptul de muzeu memorial, în sens larg, pentru toate muzeele. Nu se punea accent pe atmosfera, ambianţa memorială, importantă era existenţa clădirii, a casei memoriale. Astăzi, în muzeografia rusă sunt numite muzee memoriale „toate cele care sunt create în memoria unui eveniment important sau a unei personalităţi, sunt amplasate în locuri sau clădiri memoriale, cu o ambianţă memorială sau cu una întâmplătoare, semirevelatoare sau puternic revelatoare" (Дмитриева 2005, 356-357).

Dar conceptul *memorial* obligă la multe. De multe ori, termenul este atribuit monumentelor şi muzeelor care nu au nimic comun cu veritabilele obiective memoriale. Denumirea şi caracterul muzeului memorial este o chestiune deosebit de importantă, este o chestiune de principiu. Au fost propuneri ca un muzeu consacrat unei personalităţi sau unui eveniment istoric, dar care nu este amplasat pe un loc memorial, să fie numit *muzeu personal* sau *muzeu monografic*. A face muzee memoriale este deosebit de dificil, „fiind necesar un mare efort de cercetare şi documentare. Dar atunci când se reuşeşte, rezultatul satisface în mare măsură, fiind exerciţiul de recuperare cel mai îndrăzneţ şi stimulant pentru exemplele şi modelele pe care le propune" (Opriş 2000, 231). Muzeele memoriale sunt instituţii mai speciale, „ele cer recrearea de atmosferă, o anume intimitate, care să releve omul cu universul său: artistul cu atelierul, scriitorul cu biroul său de lucru, învăţatul cu biblioteca sau laboratorul, diplomatul, militarul... Atâtea ipostaze şi tot atâtea cazuri muzeistice" (Opriş 2000, 239). Şi pentru că monumentele memoriale sunt mai întâi identificate, cercetate, conservate şi restaurate, este important să menţionăm că muzeograful trebuie să fie prezent la toate etapele de restaurare a monumentului care urmează a fi muzeificat, transformat în instituţie muzeală, şi să nu uităm că piesele memoriale sunt baza expoziţiei muzeului memorial.

În Republica Moldova avem muzee memoriale şi nememoriale. Instituţia muzeală face obiectul unei legi speciale, unul din articolele căreia stipulează că muzeul este o „instituţie de cultură, aflată în serviciul societăţii, care achiziţionează, conservă, cercetează şi valorifică, în special prin expunere, patrimoniul material şi imaterial, în scopul cunoaşterii, educării şi al recreării publicului larg" (Legea 2017, 48). Această definiţie are două carenţe vizibile, în lege lipsesc două caracteristici definitorii ale instituţiei muzeale: a) muzeul este o instituţie non-profit şi b) muzeul este o instituţie permanentă. Nu sunt respectate recomandările UNESCO şi nu a fost modificată, deocamdată, legea conform definiţiei date la Conferinţa ICOM de la Praga din 2022. Iar în articolul 5 al legii, intitulat Clasificarea muzeelor, punctul 8 prevede că „din punctul de vedere al specificului patrimoniului muzeal, se disting următoarele tipuri de muzee: de arheologie, de istorie, de artă, de literatură, de ştiinţă şi tehnică, de arhitectură, memoriale, de istorie naturală şi altele" (Legea 2017, 48-49). Deci existenţa şi funcţionarea muzeului memorial este legiferată în Republica Moldova. Un alt act normativ – *Regulamentul-cadru de organizare şi funcţionare a muzeelor* –, publicat în Monitorul Oficial nr. 229-233, din 11 septembrie 2020, stabileşte condiţiile generale pentru organizarea şi funcţionarea instituţiei muzeale în Republica Moldova. Ar fi raţional să fie elaborat un Regulament aparte pentru muzeul memorial, pentru că muzeul memorial nu este categorie de muzeu, el este un tip aparte de muzeu. Ar trebui să avem elaborate criteriile de memorialitate, categoriile de muzee memoriale, tipologia expoziţiei muzeului memorial etc. Existenţa unui Regulament pentru muzeul memorial ar aduce claritäţi şi în titlurile unor muzee memoriale. Dacă un muzeu memorial întruneşte criteriile de memorialitate, ar trebui să fie acceptată în denumirea muzeului noţiunea de *casă memorială* sau *muzeu memorial*. Spre exemplu, în oraşul Chişinău funcţionează un muzeu cu titlul *Casa-muzeu A.S. Puşkin*, pe când corect ar trebui să fie *Casa memorială „A.S. Puşkin"*. Denumirea deocheată de *casă-muzeu* (tip de muzeu memorial conform spaţiului) fortifică dubiile majorităţii care crede că Puşkin nu are nicio treabă cu respectiva casă. Şi mai deocheată este titulatură *Casa-muzeu Conacul familiei Lazo*, pe care o folosesc unii neştiutori ai muzeografiei, dar cu funcţii în domeniu.

Muzeele memoriale consacrate unor personalităţi prezintă, de fapt, omul şi faptele sale. Avem puţine personalităţi reprezentate prin organizarea Caselor memoriale. Reflectarea personalităţilor literaturii prin muzee a avut loc în perioada sovietică. Muzeul Literaturii Române de la Chişinău a influenţat, a acordat ajutor direct în proiectarea unor muzee memoriale, consacrate scriitorilor

basarabeni în diverse localităţi ale republicii. Importante deschideri de muzee memoriale au avut loc în centrul republicii. Dar marea majoritate a localităţilor Republicii Moldova, din care au pornit multe personalităţi culturale, artistice, sunt lipsite de reflectări ale muzeografiei memorialistice. Eroizarea şi personalizarea a zeci de fruntaşi ai vieţii publice nu s-a realizat în muzee memoriale. După 1991, s-a făcut prea puţin în acest sens, este necesară o deschidere mai largă a Ministerului Culturii, a administraţiei locale spre instituţia muzeală, în general, şi, în special, spre muzeul memorial. Este imperativ să respectăm sistemul de valori individuale. Astăzi în sistemul muzeal al republicii sunt înregistrate mai multe muzee memoriale, majoritatea dintre ele fiind organizate în perioada regimului sovietic. Sunt muzee memoriale literare, consacrate războiului, unor personalităţi culturale, din domeniul arhitecturii. Dar nu avem muzee consacrate unor personalităţi politice, parlamentarilor, oamenilor de artă, sculptorilor, pictorilor. Anual, în Republica Moldova apar noi muzee, numărul de muzee creşte, iar numărul de vizitatori scade. Creşte şi numărul de muzee memoriale. Nu demult, în peisajul muzeistic al Moldovei a apărut Casa memorială „Adrian Păunescu", care a fost inaugurată în ziua de 26 august 2020 la baştina poetului, Copăceni. A fost reconstruită din temelii, graţie unui proiect al Asociaţiei Euroregiunea Siret-Prut-Nistru, în colaborare cu fundaţia locală Copăceni-VDR. Sunt prezentate diverse obiecte de pe timpul copilăriei poetului: leagănul în care a crescut, mobilier vechi, dar şi opera poetică, jurnalistică şi de militant pentru drepturile poporului român. Dar este, de fapt, un muzeu monografic, consacrat unei personalităţi marcante, el nu se încadrează în tipologia muzeului memorial.

Astăzi muzeul memorial trebuie să se extindă numeric şi tematic. Multe personalităţi basarabene – oamenii politici ai anului 1917, cei care au făurit Unirea – au rămas în afara muzeelor, nu avem un muzeu consacrat familiei Gore, deşi există casa familiei la Chişinău, lipseşte un muzeu al lui Pelivan, nu există muzee ai oamenilor politici ai Basarabiei, lipseşte un muzeu al lui Ioan Sârbu, nu avem niciun muzeu consacrat unor academicieni sau artişti plastici, cum ar fi Al. Plămădeală, sau o casă memorială a lui Emil Loteanu. Avem foarte puţine muzee memoriale şi foarte puţine au o titulatură adecvată, nu putem vorbi despre existenţa unei reţele de muzee memoriale. La categoria reprezentărilor memorialistice nu ne putem compara cu nicio ţară vecină, nemaivorbind de ţările europene dezvoltate. Muzeele memoriale sunt necesare, mai ales, în raioane, poate, este cazul să renunţăm la muzeele de istorie şi etnografie, formate toate pe o faţă, alcătuite pe criterii strict cronologice şi tematice, cu multă etnografie şi fără istorie. Rolul preponderent în localităţile rurale ar trebui să revină muzeelor memoriale, celor ce reconstituie atmosfera de epocă a unor evenimente istorice importante, celor care, prin puterea sugestivă a obiectelor originale, reconstituie momente din istoria civilizaţiei noastre, a ambientului, a mediului economic-social din diverse epoci şi zone, a arhitecturii urbane şi rurale. Va trebui să se apeleze la componenta emoţională, la puterea sugestivă, intuitivă şi inteligenţa publicului. Publicul de astăzi este dornic să vadă muzee memoriale, să admire obiecte originale, să afle detalii despre viaţa privată a personalităţilor care ne-au marcat istoria şi cultura, să fie introdus în atmosfera memorială cu ajutorul unor exponate edificatoare. Muzeele memoriale sunt muzeele viitorului. Ele sunt necesare astăzi şi vor fi solicitate şi mâine, pentru că muzeul memorial distruge graniţele spaţialităţii şi ale îngustimii temporale ale experienţei umane. Considerăm că Ministerul Culturii trebuie să elaboreze şi să adopte un Regulament aparte pentru muzeul memorial sau în cadrul Regulamentului general să introducă un compartiment consacrat muzeului memorial, în care, pentru a evita confuziile, să fie definite foarte clar criteriile de memorialitate şi categoriile de muzeu memorial, altfel vom continua să avem muzee memoriale în clădiri nememoriale, cu titulatură deocheată şi expoziţii create conform principiilor muzeografiei sovietice. Iar instituţiile educaţionale şi culturale trebuie să educe membrii comunităţilor locale în cultul trecutului şi al protejării memoriei celor care au creat istoria şi cultura locală, naţională. Multe din muzeele memoriale ale Republicii Moldova nu sunt instituţii independente, nu sunt entităţi juridice. Dar un muzeu memorial trebuie să dispună de statutul unei instituţii independente. Aceasta ar permite un management adecvat şi utilizarea marketingului în activităţile de bază ale muzeului. Nu mai putem să ne permitem crearea de micromuzee, camere-muzeu, când vorbim de reprezentarea memorialistică a unor personalităţi sau a unor evenimente care ne-au marcat istoria şi cul-

tura naţională. Este timpul să muzeificăm monumentele istorice memoriale şi să creăm instituţii muzeale moderne. Muzeificarea monumentelor istorice presupune sensibilizarea comunităţilor locale pentru cercetarea, cunoaşterea şi preţuirea acestui patrimoniu. Este nevoie de a face inventarierea tuturor monumentelor memoriale, de a adăuga, de a modifica informaţia corespunzătoare pentru fiecare monument înscris în Lista monumentelor istorice, de a adăuga informaţia privind memorialitatea monumentului. Republica Moldova are nevoie de o hartă digitală care ar cuprinde localizarea şi o scurtă prezentare a fiecărui monument memorial şi instituţie muzeală memorială. Este timpul să demarăm noi proiecte de cercetare şi valorificare a patrimoniului, pentru a explora în continuare acest subiect, pentru a identifica, a valorifica, a patrimonializa noi monumente memoriale, pentru promovarea memorialisticii locale. Este necesar să identificăm modalităţi şi posibilităţi de a utiliza patrimoniul memorial, inclusiv muzeul memorial, ca resursă culturală şi economică pentru dezvoltarea unei societăţii durabile. Avem nevoie de mai multe muzee memoriale. Muzeele memoriale sunt un imperativ al vremii, pentru că „existenţa muzeelor memoriale şi, mai ales, predilecţia publicului faţă de ele justifică îndemnurile de a înmulţi această clasă de instituţii, care oferă repere de identificare oricărei culturi. Acolo unde, numeric, muzeele memoriale sunt puţine, sărăcia culturală este neîndoielnică”.

Bibliografie

Decret 1940: Decret regal nr. 887 din 15 martie 1940. In: Monitorul Oficial al României, nr. 4 (Bucureşti 1940), 1614.

Legea 2017: Legea muzeelor nr. 262 din 07.12.2017. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 7-17 din 23.01.2018 (Chişinău 2018), 47-54.

Opriş 2000: I. Opriş, Trasnsmuseographia (Bucureşti 2000).

Дмитриева 2005: Е.К. Димитриева, Мемориальный музей. В: Российская музейная энциклопедия (Москва 2005), 356-357.

In defense of a memorial museum

Keywords: heritage, museumification, hero, personality, typology, memoriality, memorial museum.

Abstract: Memorial museology, related to the preservation and popularization of personal heritage and covering museums and memorial houses dedicated to certain figures or national heroes, established itself in the Republic of Moldova in the second half of the 20th century. Memorial museums constitute a separate typological group; they have their own specific characteristics and dual nature, being both historical monuments and sociocultural institutions. Over time, the concept of a memorial museum has developed, like the museum itself, and has undergone great changes: the museum has changed radically, gradually turning from a place for preserving the memory of personalities or events, dedicated to personal histories, into a multifunctional space that builds the face of the era, its historical image. Thus, the process of leaving the private space of a person or event occurs. A modern memorial museum strives not only to restore the moral and everyday environment of the life of a particular person or the atmosphere of an event, but also to reconstruct a broader layer of historical reality. A museum of this type, expanding the boundaries of space and time, has a special role in understanding the continuity of the spiritual experience of generations. The number of memorial museums in the world is constantly growing, and these institutions are of particular interest to the public, providing guidance in the identification of any culture. The Republic of Moldova also has memorial museums, the vast majority of which were founded during Soviet period. But the first experiences of memorialization in the Prut-Dniester region took place at the beginning of the 20th century. The purpose of creating a memorial museum in the first half of the 20th century was to preserve the past; it was memoriality in its authentic forms. After 1944 the situation changed. The need to form official Soviet history, reflect the events of the revolution and civil war, and perpetuate the memory of the heroes of the Second World War led to the emergence of a large number of memorial museums. It is important to note the fact that during the Soviet period, museums dedicated to political figures were created primarily as propaganda institutions. The process of museumification of memorial sites had separate regulations that determined the mandatory conditions for the creation of museums, including their establishment at the sites of memorable events, with the presence of memorial objects. Memorial museums of the Republic of Moldova preserve the memory of the Soviet past, the heroes of the civil war, Russian writers, and outstanding figures of Russia. Despite the revision of attitudes towards the Soviet past that began in 1993, its images have been preserved in the museums of the republic. Some memorial museums have closed, but

new ones are in no hurry to appear. The question arises: don't we have figures of history, culture, science, whose memory should be preserved in museums? The place and role of a memorial museum in the museum system of the Republic of Moldova, the need to develop a regulatory framework defining the concept and conditions for its creation, the development of a classification of museums of this profile, the issue of revising outdated names, the need to identify and develop memorial sites, the creation and support of memorial museums – these are the topics discussed in this article, which need to be studied, taking into account the fact that European integration also presupposes a system of individual values, to which memorial museums are related.

В защиту мемориального музея

Ключевые слова: наследие, музеефикация, герой, личность, типология, мемориальность, мемориальный музей.

Резюме: Мемориальное музееведение, связанное с сохранением и популяризацией персонального наследия и охватывающее музеи и мемориальные дома, посвященные тем или иным деятелям или национальным героям, утвердилось в Республике Молдова во второй половине XX века. Мемориальные музеи составляют отдельную типологическую группу, имеют свои специфические особенности и двойственную природу, являясь одновременно историческими памятниками и социокультурными учреждениями. На протяжении времен концепция мемориального музея развивалась, как и сам музей, и претерпевала большие изменения – музей менялся радикально, постепенно превращаясь из места сохранения памяти о личностях или событиях, посвященного персональным историям, в многофункциональное пространство, выстраивающее лицо эпохи, ее исторический образ. Таким образом, происходит процесс выхода из частного пространства личности или события. Современный мемориальный музей стремится не только восстановить морально-бытовую обстановку жизни той или иной личности или атмосферу какого-либо события, но и реконструировать более широкий пласт исторической реальности. Музею этого типа, расширяющему границы пространства и времени, принадлежит особая роль в осмыслении преемственности духовного опыта поколений. Количество мемориальных музеев в мире постоянно растет, и эти учреждения представляют особый интерес для общественности, давая ориентиры в идентификации любой культуры. В Республике Молдова тоже есть мемориальные музеи, подавляющее большинство из которых было основано во времена советской власти. Но первые опыты мемориализации в Пруто-Днестровском крае имели место еще в начале XX века. Целью создания мемориального музея в первой половине XX века было сохранение прошлого – мемориальность в ее аутентичных формах. После 1944 года ситуация изменилась. Необходимость формирования официальной советской истории, отражения событий революции и гражданской войны, увековечения памяти героев Великой Отечественной войны обусловила появление большого количества мемориальных музеев. Важно отметить тот факт, что в советский период музеи, посвященные политическим деятелям, создавались, прежде всего, как пропагандистские учреждения. Процесс музеефикации мемориальных памятников регламентировался отдельными нормативными актами, определявшими обязательные условия создания музеев, в том числе их учреждение на местах памятных событий, с наличием мемориальных объектов. Мемориальные музеи Республики Молдова хранят память о советском прошлом, о героях Гражданской войны, писателях и исторических деятелях России. Несмотря на начавшийся в 1993 году пересмотр отношения к советскому прошлому, его образы сохранились в музеях республики. Некоторые мемориальные музеи закрылись, но новые появляться не спешат. Возникает вопрос, разве мало у нас деятелей истории, культуры, науки, память о которых следовало бы сохранять в музеях? Место и роль мемориального музея в музейной системе Республики Молдова, необходимость разработки нормативной базы, определяющей понятие и условия его создания, разработка классификации музеев этого профиля, вопрос пересмотра устаревших названий, необходимость выявления и использования мемориальных памятников, создание и поддержка мемориальных музеев – вот темы, рассматриваемые в этой статье, которые необходимо изучать и обсуждать, принимая во внимание тот факт, что европейская интеграция предполагает также систему индивидуальных ценностей, к которым имеют непосредственное отношение мемориальные музеи.

27.02.2024

Dr. hab. Elena Ploşniţa, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0001-9061-3369, e-mail: rackayskaine@yahoo.com

VIFORUL – 113 ANI DE LA PREMIERA ABSOLUTĂ: PREZENȚE FOTO-DOCUMENTARE ÎN CARTEA POȘTALĂ

Amalia Daniela Nicoară

Cuvinte-cheie: Delavrancea, Viforul, carte poştală, Duratzo, premieră.

Drumul pe care un obiect îl parcurge de la apariţie până la a deveni un bun de patrimoniu cultural poate fi lung şi mereu cu acelaşi deznodământ, dar „...nu tot ceea ce încadrăm azi în categoria obiect cultural, mobil sau imobil, a avut această calitate de la crearea sa [...], iniţial...el a fost realizat ca un obiect oarecare şi numai timpul, care i-a adăugat, pe lângă patină, şi aura vechimii, l-a învestit cu calitatea de patrimoniu cultural al unei ţări" (Opriş 1986, 10). Succesiunea epocilor, începând cu cele mai vechi timpuri, ajungând până în contemporaneitate, perioadă ce este mult mai aproape de înţelegerea celor din prezent, se poate studia prin intermediul diverselor izvoare, fie că vorbim de cele nescrise, unelte, vase, sau de cele documentare, scrise, care să ateste – cât mai aproape de realitate – progresul omului şi al comunităţilor umane. Astfel, fără colecţionarea şi cercetarea patrimoniului cultural, al mărturiilor ce atestă „progresul uman", nu putem vorbi despre „a avea o privire, cât de cât reală asupra multelor faţete ale diverselor epoci şi domenii" (Opriş 1986, 11).

Instituţia cu un rol determinant în „cercetarea, colectarea, conservarea, interpretarea şi expunerea patrimoniului material şi imaterial este muzeul"[1]. Lui îi revine obligaţia de a disemina către public informaţii cu şi despre patrimoniul cultural, acesta aflându-se în rândul instituţiilor de încredere în ceea ce priveşte istoria şi păstrarea memoriei istorice. „Întoarcerea spre trecut" a publicului este un fenomen exprimat la nivelul individului de o dorinţă de cunoaştere intrinsecă a valorilor trecutului: „muzeele sunt primele depozitare şi păstrătoare ale patrimoniului esenţial; [...] ele sunt ambasadorii internaţionali şi multiculturali ...demni de încredere în furnizarea istoriei şi memoriei" (Lowenthal 2005, 81).

Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova gestionează un patrimoniu imobil şi mobil important, acesta fiind reprezentat de 14 clădiri, monumente istorice clasate în Listă[2], precum şi un număr aproximativ de 292 000 de piese muzeale, ce se regăsesc grupate în colecţii de arheologie, artă, etnografie, istorie, ştiinţă şi tehnică.

Colecţia de istorie cuprinde bunuri culturale din categoriile documente, fotografii, cărţi şi mărci poştale, toate acestea totalizând un număr de aproximativ 80 000 de piese muzeale. Muzeul ploieştean se poate mândri cu o colecţie de cartofilie, iniţiată în anii `60 ai secolului trecut de profesorul Nicolae Simache, fondatorul muzeelor prahovene şi primul director al Muzeului regional Ploieşti, ce a ajuns, în prezent, să numere 20 487 de cărţi poştale. Acest fond de carte poştală a fost mărit prin achiziţii, dar cea mai mare parte a fost constituită prin donaţiile făcute de diverse personalităţi, precum prof. Ioan Opriş sau prof. Paul D. Popescu. La momentul debutului colecţiei, aceste bucăţi de carton simplu sau ilustrat erau încă în vogă, cei mai mulţi dintre noi, la acea vreme, le trimiteam, le primeam sau le constituiam în colecţii cu diverse teme. În prezent, cartea poştală a devenit un veritabil document de epocă, care, într-un stil concis, ne prezintă evenimente, oameni, epoci.

Istoria cărţii poştale se pierde în secolul al XIX-lea, în anul 1869, când serviciul austriac poştal emite prima carte poştală (Ursac, Dan 1996, 23),

[1] https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/, accesat la 24 martie 2024; text original "A museum is a not-for-profit, permanent institution in the service of society that researches, collects, conserves, interprets and exhibits tangible and intangible heritage. Open to the public, accessible and inclusive, museums foster diversity and sustainability. They operate and communicate ethically, professionally and with the participation of communities, offering varied experiences for education, enjoyment, reflection and knowledge sharing". - approved in Prague, on 24 August 2022, the Extraordinary General Assembly of ICOM.

[2] Lista Monumentelor Istorice (LMI) a fost realizată în 2004, în baza prevederilor art. 60 alin. (1) din Legea nr. 422/2001, după care a fost actualizată în anii 2010 şi 2015.

succesul fiind garantat de preţul accesibil, practic, la jumătate din cel necesar expedierii unei scrisori. Cartea de corespondenţă, la început fără imagine, a evoluat, ajungând ca la începutul secolului al XX-lea să apară primele cărţi poştale ilustrate color (Ursac, Dan 1996, 25), acestea fiind uneori singurele informaţii ce ne-au parvenit dintr-un trecut care, deşi nu atât de îndepărtat, nu ne este familiar. Imaginile pe care le regăsim reprezintă peisaje urbane sau rurale, monumente, gări, scene din staţiuni, imagini diverse, ce plăceau fotografilor şi artiştilor, care, la rândul lor, le prezentau societăţilor ce le comandau sau le tipăreau pentru publicul de atunci. Motivele introducerii acestora pot fi numeroase, dar cel mai pertinent este acela conform căruia fotografia, devenind tot mai populară, capătă şi un rol publicitar, mai ales fiind imprimată pe cartea poştală, care are o circulaţie mai puternică în rândul oamenilor din diverse clase sociale. Documentarea societăţii prin imaginile publicate a intrat, fără un scop declarat iniţial, în rândul suvenirurilor, care au ajuns după zeci, iar în unele cazuri, după o sută de ani de la editare, să evidenţieze aspecte culturale, economice, sociale sau chiar politice. Evoluţia acestor obiecte de papetărie a fost strâns legată de apariţia interesului pentru colecţionare, având la bază diverse tematici, precum: sărbători, copilărie, artă, profesii, peisaje. Fotografii de la începutul secolului XX devin, astfel, martori ai istoriei, rodul muncii lor fiind azi apreciat ca un adevărat act cultural, ce a traversat timpul. Editorii autohtoni sau străini ne-au lăsat adevărate comori, întrucât imaginile filmate au apărut mai târziu, iar conservarea lor nu a fost la fel de optimă în timp. Avem ocazia să vedem, la nivel de câteva secvenţe fotografice, imagini de la premierele pieselor de teatru, fotografii cu actorii acelor vremuri, astfel putem să creionăm imagistic o epocă ce a clocotit de emoţie artistică, dar care ne este mai familiară prin intermediul cuvântului şi mai puţin al imaginii. Tocmai acest aspect am dorit să-l aduc în prim-plan prin articol, care se opreşte la a studia o infimă parte din colecţia de cartofilie dedicată unui eveniment cultural deosebit, petrecut acum 113 ani, respectiv premiera absolută, la 26 noiembrie 1909, a celei de-a doua părţi a *Trilogiei Moldovei* a lui Barbu Delavrancea, „Viforul”.

Personalitate polivalentă, Delavrancea reprezintă tipul de scriitor de la intersecţia veacurilor, a generaţiilor, cel care străbate un timp al sincronizării literaturii române cu cea europeană, a istoriei noastre moderne cu cea universală printr-o largă deschidere spre teme diferite, prin abordări diverse. Spirit prin excelenţă polemic, Delavrancea are un discurs deschis, uneori ironic, la adresa vieţii culturale, publicistica sa abundând de comentarii sarcastice, care, odată dezlănţuite, nu i se pot contracara. Constatăm implicarea sa, încă din anii studenţiei la Facultatea de Drept din Bucureşti, în viaţa publicistică prin articolele apărute în „România literară” (1880), care au continuat, pentru aproape patru decenii, la „Voinţa naţională”, „Epoca”, „Românul”, „Democraţia”, „Lupta”, „Viaţa”, „Lupta literară”, „Flacăra”, „Convorbiri literare”, până în 1918 – la ziarul „România” de la Iaşi. Stilul elevat, observaţia, „verbul avântat şi polemic” (Cubleşan 1982, 13) sunt calităţi pe care le-a confirmat în viaţa de scriitor şi publicist. Spirit înflăcărat, cu o capacitate de control asupra mulţimilor, graţie puterii sale oratorice, apreciată atât de prieteni, cât, mai ales, de adversari, ar fi putut face parte din revoluţionarii de la 1848, unioniştii de la 1859 sau luptătorii în războiul de independenţă: „Cine ştie? Poate şi el ca şi alţii din osul lui ar fi fost, la vremuri hotărâtoare, un conducător de oameni, din robia Eghipetului în Ţara Făgăduinţei, şi aceasta cu vorba lui, dar şi cu dreptatea lor” (Iorga 1967, 140).

Una din principalele cauze pentru care a pledat întreaga sa viaţă a fost cea naţională, prezentă, de altfel, în opera sa literară, mai ales în teatrul de inspiraţie istorică. Cel mai evident aspect al acesteia a fost grija pe care a acordat-o limbii române, păstrând-o în rândurile scrierilor sale simplă şi pe înţelesul tuturor, o „limbă populară în accepţiunea cea mai generoasă şi mai nobilă a cuvântului, declarându-se deschis împotriva oricăror tentative de prelucrare sau purificare abuzivă a graiului strămoşesc” (Cubleşan 1982, 31).

După 15 ani de tăcere literară, Delavrancea se întoarce la istorie ca la un argument decisiv în cultivarea sentimentului patriotic şi naţional, militând pentru crearea unei solidarităţi între românii din regat şi mişcarea memorandistă: „patria nu e pământul pe care trăim din întâmplare, ci e pământul plămădit cu sângele şi întărit cu oasele înaintaşilor noştri [...]. Părinţii, moşii şi strămoşii, ne sunt patria noastră; ei care au vorbit aceeaşi limbă, cari au avut acelaşi dor, aceleaşi suferinţe, aspiraţiuni, e adevărata noastră patrie!” (Delavrancea 1915, 353-354). *Trilogia* lui Delavrancea apare după ce Al. Davila publicase, în 1902, „Vlaicu-Vodă” într-un concept foarte modern.

Redactarea celor trei părţi ale *Trilogiei* a durat, în mod paradoxal, doar doi ani, aceştia cuprinzând o documentare temeinică asupra domniei lui Ştefan cel Mare şi a urmaşilor săi, lucrarea acoperind mai bine de 35 de ani din istoria Moldovei. Informaţia istorică porneşte de la cronici: *Letopiseţele moldoveneşti,* publicate de M. Kogălniceanu, mai ales, *Letopiseţul Ţării Moldovei* al lui Grigore Ureche şi *O samă de cuvinte* de Ion Neculce; documentele publicate de B.P. Haşdeu în *Arhiva istorică a României*, 1864, 1865; C. Esarcu, *Ştefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele de la Veneţia*, 1874: scrisoarea din colecţia veneţiană a lui Marino Sanudo, din 21 august 1504; N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor, adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, vol. I-III, 1895-1897 şi *Istoria lui Ştefan cel Mare*, 1904; I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare din istoria românilor*, 1895; A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*. Cu un asemenea fond documentar, scriitorul şi-a îngăduit libertăţi, fără a afecta sensul istoriei, dar a păstrat evenimente, precum complotul boierilor, numele atestate istoric, Şandru, Costea, Tăut, Toader, Sima.

Având toate aceste date, cu dorinţa de a pune în pagini ceea ce gândise ani la rând, se retrage în vara anului 1908 la Goeşti, iar la 22 noiembrie, acelaşi an, citeşte *Apus de soare* la întrunirea convorbiriştilor de la Emanuel Miclescu, de faţă fiind şi Titu Maiorescu. Premiera are loc la 4 februarie 1909 la Teatrul Naţional din Bucureşti, în prezenţa intelectualităţii, iar comentariile nu au încetat să apară. Totuşi cea mai emoţionantă este analiza lui Alexandru Vlahuţă, care, la două săptămâni de la premieră, scria: „...prin uriaşa sa putere de evocare, prin puterea magică a cuvântului, trezeşte cetatea Sucevei din zilele marelui Ştefan. Se redeschid gurile amuţite de patru sute de ani şi-şi reiau firul vorbei de unde l-au lăsat..."[3].

Cea de-a doua piesă a *Trilogiei*, „Viforul", a avut un timp de redactare furibund, însemnările dramaturgului prezente pe manuscris confirmând faptul că a fost scris între 8 iulie şi 1 august 1909. Dramă istorică în patru acte, ce prezintă conflictul dramatic în mai multe faţete, piesa este considerată aproape în unanimitate superioară primei prin teatralitatea situaţiilor. Intriga şi comportamentul eroilor abundă de elemente naturaliste, Delavrancea construind conflictul pe o bază motivaţională, aceasta regăsindu-se, mai ales, în edificarea eroului central Ştefăniţă, care are o seamă de defecte: tiran, gelos, cinic, crud. Cu o acţiune tipic romantică, piesa are o dinamică care aminteşte de eroii shakespearieni: ca un Richard, Ştefăniţă doreşte să-i ucidă pe toţi urmaşii lui Luca Arbore. Scena durerii bătrânului are multe similitudini cu suferinţa regelui Lear: „drama e acumulativă, pletorică, retorică, încărcată de scene de prisos, deşi pitoreşti, cu figuri măreţe, epice (Luca Arbore, Cărăbăţ) şi în genul pieselor shakespeariene, împletită cu scene de umor aproximativ (Mogârdici), cu femei nebune pe scenă (Oana e o reminiscenţă a Ofeliei), în aceeaşi limbă liturgică, arhaică, uşor muntenizată" (Lovinescu 1937, 329). Textul dramatic abundă în tirade oratorice, deşi retorica fusese categoric condamnată de autor în anii de publicist şi cronicar teatral.

În toamna lui 1909, la 6 noiembrie, cronicarul ziarului „Viitorul" anunţă lecturarea piesei de către Delavrancea la Teatrul Naţional, catalogând-o ca „o dramă atât de puternică"[4], chiar directorul general al teatrelor, Pompiliu Eliade, declarând la final că „piesa ...este o adevărată minune. Mi-a citit-o acum. Şi cum mi-a citit-o! [...] Ştefăniţă „Viforul" este figura artistică cea mai mare şi cea mai completă din repertoriul tragic universal". Fără a beneficia totuşi de o construcţie perfect echilibrată, ca „Apus de soare", cu scene trenante, „Viforul" rămâne cea mai interesantă piesă sub aspect regizoral, pentru că oferă posibilitatea unei largi game de montări conflictuale, în diversele variante scenice posibile.

La 26 noiembrie 1909, la Teatrul Naţional din Bucureşti are loc premiera absolută a piesei „Viforul", tratată ca o superproducţie: costumele comandate la Viena, la celebra casă Wintervitz, care s-au ridicat la suma de nouă mii de lei, scenografia realizată de pictorul profesor Costin Petrescu[5], iar din distribuţie au făcut parte Petre Liciu în rolul lui Ştefăniţă, Ion Petrescu în Cărăbăţ şi Constantin I. Nottara în Luca Arbore, aşa cum putem lesne afla din afişul de debut. Succesul a

[3] Al. Vlahuţă despre „Apus de soare", în: Universul, XXVII, nr. 46, 17 februarie 1909, p. 1.

[4] Viitorul, III, nr. 654, 6 noiembrie 1909, p. 1, „Indiscreţii teatrale. Viforul de Delavrancea, impresii de la prima lectură: *impresia generală, până acum în literatura noastră dramatică nu s-a scris o dramă atât de puternică.*

[5] Albina, anul XIII, nr. 9, 29 noiembrie 1909, Cronica teatrală: *joi seara s-a jucat la Teatrul Naţional „Viforul", piesă datorită măestrei pene a cunoscutului nostru scriitor Barbu Delavrancea. Decorurile sunt făcute sub privegherea colaboratorului şi amicului nostru profesor Costin Petrescu.*

fost aplaudat de un public numeros, din care au făcut parte reprezentanţi ai guvernului, intelectualitatea bucureşteană, alături de o mulţime formată din oameni din toate straturile societăţii.

Cronicile nu au întârziat să apară, cele mai multe dintre ele fiind elogioase. Săptămânalul bucureştean „Universul literar", la *Notele săptămânii* rezervă o coloană, în care cuvintele parcă nu pot reda ceea ce gândeşte cronicarul: „Intr'o sală pe care o cinstise cu prezenţa Lor AA. LL. RR. Principele şi Principesa moştenitoare; într'o sală ...s'a jucat joui seară întâia oară la Teatrul Naţional piesa d-lui Delavrancea „Viforul" ...cea mai aleasă şi mai de preţ comoară a literaturii noastre dramatice... la cele mai înalte culmi; triumf al limbei româneşti"[6]. Din rândul al X-lea, cronicarul ziarului „Minerva" scria „...admirabilă, acţiunea concentrată, creşte fulgerător. Scene mari, clasice, stăpânesc culmile acţiunii. Poezia cea mai senină şi tragicul cel mai sângeros se amestecă armonios. Dialog scurt, concentrat, zguduitor..."[7]. Const. Rîuleţ recomandă celor care nu regăsesc vechile canoane ale dramaturgiei „...să judeci cu ochii, să judeci cu inima, să judeci cu mintea, dar nu cu metrul şi cu cântarul pedanţilor"[8]. Apar şi detractorii, în persoana lui Ilarie Chendi, care îl consideră pe Delavrancea „un pretins dramaturg". Acesta face parte din admiratorii Teatrului Modern, reprezentat de Al. Davila, de altfel, deschis de curând, şi căruia îi făcea o concurenţă covârşitoare Naţionalul prin piesele lui Delavrancea. „Noua Revistă Română" rezervă un spaţiu amplu în paginile sale, de fapt, două pagini şi jumătate, în care, cu obiectivitate, subliniază atât plusurile, cât şi eventualele minusuri ale acestei opere dramatice: „...doar în câteva scene din „Viforul" d-l Delavrancea a scris dramă adevărată, atingând chiar puterea tragicului; în complexul ei însă, a doua piesă a d-sale – deşi din punct de vedere literar, e o lucrare de preţ, ca operă dramatică e nesusţinută, are multe scăderi şi unele greşeli care o fac pe alocuri de o cruzime greu de suportat"[9]. Cronica se încheie cu o apreciere completă asupra distribuţiei actoriceşti: „interpretarea a fost... foarte bună şi în stilul piesei. ...d-l Liciu a făcut tot ce a putut face în rolul lui Ştefăniţă ...în Luca Arbore, d-l Nottara a jucat cu toată demnitatea cerută ...d-na Olimpia Bârsan a interpretat cu talent şi inteligenţă rolul nebunei Oana ...cam declamatorie d-ra Tina Barbu în Doamna Tana. Foarte bine d-l Ion Petrescu în rolul lui Cărăbăţ, d-l Brezeanu în Mogârdici - deşi îl şarjează peste măsură - şi ceilalţi artişti în părţi secundare"[10].

În timpul primei stagiuni, piesa s-a jucat de 28 de ori, cele mai multe din cronici fiindu-i favorabile: „după cum am prevăzut, piesa „Viforul" ...continuă a ţine afişul Teatrului Naţional şi credem că îl va mai ţine încă. La toate reprezentaţiile sala a fost cu desăvârşire plină. [...] Vom da în numerele viitoare scene din piesele „Apus de soare" şi „Viforul", cu ilustraţiuni"[11].

Patrimoniul Muzeului Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova deţine 15 cărţi poştale ilustrate, din totalul de 20 tipărite, tema fiind piesa dramatică „Viforul", jucată la Teatrul Naţional Bucureşti, în stagiunea 1909-1910, iar pentru a le ilustra color s-au folosit clişeele fotografului Hr. Duratzo.

Evoluţia fotografiei pe teritoriul României, la începutul secolului al XX-lea, este bine cunoscută, atelierele de profil fiind prezente în oraşele importante. Astfel, apare colaborarea acestora cu teatrul, iar creaţiile lor reprezintă, pentru cercetătorii din prezent, surse inepuizabile de informaţie şi analiză a spaţiului teatral. Decorurile de atelier sau scenografiile din teatru, costumele, recuzita, machiajul devin elemente de observaţie şi analiză, artistul de atunci imortalizând fotografic personaje şi oameni celebri, noi, cei de acum, având posibilitatea de a intra în contact cu o lume prea puţin documentată la nivel imagistic. Rolurile actorilor, care au intrat în galeria marilor personalităţi ale teatrului, au fost surprinse tocmai pentru a oferi publicului emoţia actului dramatic şi farmecul scenei de teatru.

Avem certitudinea că întreaga *Trilogie a Moldovei* a fost documentată fotografic de Hr. Duratzo, dovadă în acest sens stând cărţile poştale ilustrate, care se pot accesa pe pagina web www.

[6] Universul literar, anul XXVI, nr. 49, 30 noiembrie 1909, Notele săptămânii, p. 2, cronicar Alecsandrescu-Dorna.

[7] Stal X – „Viforul de d-l Delavrancea. Premiera de aseară", în Minerva, I, nr. 345, 28 noiembrie, p. 1.

[8] Const. Rîuleţ, „Teatrul Naţional: întâia reprezentaţie a Viforului, piesă în 4 acte de d-l Barbu Delavrancea, în Voinţa naţională, XXVI, nr. 7321, 1 decembrie 1909, p. 1.

[9] Noua Revistă Română, nr. 8, vol. 7, 13 decembrie 1909, Literatură şi teatru. Teatrul Naţional: „Viforul", cronicar Eugen Porn, p. 123.

[10] Noua Revistă Română, nr. 8, vol. 7, 13 decembrie 1909, Literatură şi teatru. Teatrul Naţional: „Viforul", cronicar Eugen Porn, p. 125.

[11] Albina, revista populară, anul XIII, nr. 12-13, 20-27 decemvrie 1909, Cronica teatrală, p. 375.

imagoromaniae.ro. Cele din colecţia muzeului ploieştean (Catalog, 1-15) au fost achiziţionate, în anul 1995, de la ofertantul domn Cremenescu din Ploieşti, la preţ de 60 lei/exemplar, lotul fiind într-o stare de conservare bună, deşi au circulat în prima jumătate a anului 1913, ca efect de corespondenţă al domnişoarei Nicoreanu, aşa cum reiese din textul olograf prezent pe avers. Acestea poartă următoarea însemnare tipărită pe avers, în colţul dreapta sau stânga jos: *Foto: Hr. Duratzo - Bucureşti. Reproducerea oprită*. Din documentele vremii descoperim că Hr. Duratzo a activat în Bucureşti în prima decadă a secolului XX, dovadă stând numărul impresionant de fotografii realizate pentru Teatrul Naţional bucureştean, la *Trilogia Moldovei* adăugându-se *Înşiră-te, mărgărite*, *Modelul*, *Judecătorul din Zalomea*, *Bestia*, *Rivala*, doar pentru a enumera câteva dintre spectacole. Cert este că în anul 1910 acesta solicită un certificat care să ateste statutul său de fotograf al Teatrului, răspunsul primit de la directorul Pompiliu Eliade confirmând că „dl. Duratzo a fost şi este singurul fotograf care s-a ocupat de când se joacă piesa...şi până în prezent cu scoaterea de clişee reprezentând diferite scene şi roluri din piesele care s-au jucat în acest interval”[12]. Certificatul, primit la data de 24 martie 1911, atestă faptul că artistul fotograf a activat la teatrul bucureştean, cel puţin, trei ani, dacă luăm în calcul anul 1909, premiera spectacolului „Apus de soare” şi cea a eliberării actului doveditor.

Clişeele fotografice s-au folosit la ilustrarea cărţilor poştale atâta timp cât spectacolul s-a jucat pe scena teatrului, iubitorii de artă teatrală având, astfel, ocazia să colecţioneze suveniruri cu această temă. Realizate monocrom sepia pe carton, la Editura Depozitul Universal Scharaga, Bucureşti, aceste efecte de cartofilie reprezintă singura cale de a vedea propriu-zis scenele, actorii, care au dat viaţă pentru prima dată operei dramatice a lui Barbu Delavrancea.

Catalog

1. Carte poştală ilustrată, Viforul, piesă istorică de B. Delavrancea, Actul I. Nr. inv. 34-60123. Editura Depozitul Universal Scharaga Bucuresci. Foto: Hr. Duratzo. Pe verso, în colţ dreapta, marcă poştală cu efigia regelui Carol I. Color; circulată în 1913.

2. Carte poştală ilustrată, Viforul, piesă istorică de B. Delavrancea, Actul I. Nr. inv. 34-60126. Editura Depozitul Universal Scharaga Bucuresci. Foto: Hr. Duratzo. Color; circulată în 15 martie 1913.

3. Carte poştală ilustrată, Viforul, piesă istorică de B. Delavrancea, Actul I. Nr. inv. 34-60124. Editura Depozitul Universal Scharaga Bucuresci. Foto: Hr. Duratzo. Color; circulată în 15 martie 1913.

4. Carte poştală ilustrată, Viforul, piesă istorică de B. Delavrancea, Actul I. Nr. inv. 34-60127. Editura Depozitul Universal Scharaga Bucuresci. Foto: Hr. Duratzo. Pe verso, în colţ dreapta, marcă poştală cu efigia regelui Carol I. Color; circulată în 1913.

5. Carte poştală ilustrată, Viforul, piesă istorică de B. Delavrancea, Actul II. Nr. inv. 34-60118.

Editura Depozitul Universal Scharaga Bucuresci. Foto: Hr. Duratzo. Color; circulată în 1913.

6. Carte poştală ilustrată, Viforul, piesă istorică de B. Delavrancea, Actul II. Nr. inv. 34-60122. Editura Depozitul Universal Scharaga Bucuresci. Foto: Hr. Duratzo. Pe verso, în colţ dreapta, marcă poştală cu efigia regelui Carol I. Color; circulată în 9 martie 1913.

7. Carte poştală ilustrată, Viforul, piesă istorică de B. Delavrancea, Actul III. Nr. inv. 34-60121. Editura Depozitul Universal Scharaga Bucuresci. Foto: Hr. Duratzo. Color; circulată în 4 aprilie 1913.

8. Carte poştală ilustrată, Viforul, piesă istorică de B. Delavrancea, Actul III. Nr. inv. 34-60120. Editura Depozitul Universal Scharaga Bucuresci. Foto: Hr. Duratzo. Pe verso, în colţ dreapta, marcă poştală cu efigia regelui Carol I. Color; circulată.

9. Carte poştală ilustrată, Viforul, piesă istorică de B. Delavrancea, Actul III. Nr. inv. 34-60119.

Editura Depozitul Universal Scharaga Bucuresci. Foto: Hr. Duratzo. Pe verso, în colţ dreapta, marcă poştală cu efigia regelui Carol I. Color; circulată.

10. Carte poştală ilustrată, Viforul, piesă istorică de B. Delavrancea, Actul III. Nr. inv. 34-60133. Editura Depozitul Universal Scharaga Bucuresci. Foto: Hr. Duratzo. Pe verso, în colţ dreapta, marcă poştală cu efigia regelui Carol I. Color; circulată.

11. Carte poştală ilustrată, Viforul, piesă istorică de B. Delavrancea, Actul IV. Nr. inv. 34-60132. Editura Depozitul Universal Scharaga Bucuresci. Foto: Hr. Duratzo. Pe verso, în colţ dreapta, marcă poştală cu efigia regelui Carol I. Color; circulată în 27 aprilie 1913.

[12] Arhivele Naţionale din Bucureşti, fondul Teatrul Naţional, dosarul 24/1910, pag. 26.

Viforul
Piesă istorică de B Delavrancea. Actul I.

#1

Viforul
Piesă istorică de B Delavrancea. Actul I.

#2

Viforul
Piesă istorică de B Delavrancea. Actul I.

#3

Viforul
Piesă istorică de B Delavrancea. Actul I.

#4

Viforul
Piesă istorică de B Delavrancea. Actul II.

#5

Viforul
Piesă istorică de B Delavrancea. Actul II.

#6

Viforul
Piesă istorică de B Delavrancea. Actul III.

#7

Viforul
Piesă istorică de B Delavrancea. Actul III.

#8

#9

#10

#11

#12

#13

#14

#15

12. Carte poştală ilustrată, Viforul, piesă istorică de B. Delavrancea, Actul IV. Nr. inv. 34-60131. Editura Depozitul Universal Scharaga Bucuresci. Foto: Hr. Duratzo. Pe verso, în colţ dreapta, marcă poştală cu efigia regelui Carol I. Color; circulată în 12 mai 1913.

13. Carte poştală ilustrată, Viforul, piesă istorică de B. Delavrancea, Actul IV. Nr. inv. 34-60130. Editura Depozitul Universal Scharaga Bucuresci. Foto: Hr. Duratzo. Color; circulată în 7 aprilie 1913.

14. Carte poştală ilustrată, Viforul, piesă istorică de B. Delavrancea, Actul IV. Nr. inv. 34-60117. Editura Depozitul Universal Scharaga Bucuresci. Foto: Hr. Duratzo. Color; circulată.

15. Carte poştală ilustrată, Viforul, piesă istorică de B. Delavrancea, Actul IV. Nr. inv. 34-60116. Editura Depozitul Universal Scharaga Bucuresci. Foto: Hr. Duratzo. Pe verso, în colţ dreapta, marcă poştală cu efigia regelui Carol I. Color; circulată în 26 mai 1913.

Bibliografie

Cubleşan 1982: C. Cubleşan, Opera literară a lui Delavrancea (Bucureşti: Editura Minerva 1982).

Delavrancea 1915: B. Delavrancea, Patrie şi patriotism. Discursuri (Bucureşti: Institutul Grafic Universala 1915).

Iorga 1967: N. Iorga, Ultima cuvântare a lui Delavrancea. In: Oameni cari au fost, vol. II, ediţie îngrijită şi note de I. Roman (Bucureşti: EPL, Biblioteca pentru Toţi 1967).

Lovinescu 1937: E. Lovinescu, Barbu Delavrancea. In: Istoria literaturii române contemporane, 1900-1937 (Bucureşti: Editura Socec 1937).

Lowenthal 2005: D. Lowenthal, Natural and cultural heritage. International Journal of Heritage Studies 11(1), 2005, 81-92.

Opriş 1986: I. Opriş, Ocrotirea patrimoniului cultural. Tradiţii, destin, valoare (Bucureşti: Editura Meridiane 1986).

Ursac, Dan 1996: M. Ursac, M. Dan, Colecţionarea vederilor (Braşov 1996).

"The Blizzard" ("Viforul") – 113 years since the theatrical premiere: photo-documentary presence in illustrated postcards

Keywords: Barbu Delavrancea, "The Blizzard" ("Viforul"), postcard, Duratzo, premiere.

Abstract: Since December 1887, in the Bogdan Petriceicu Hasdeu's journal "Revista nouă" ("New Review"), a new spirit of Romanian literature was born, which can be expressed by George Călinescu's formulation "small provincial and rural romanticism". One of the main representatives of "pre-Sămănătorism" (an ideological and literary movement that arose at the beginning of the twentieth century around the magazine "Sămănătorul") is Barbu Ştefănescu Delavrancea (1858-1918).

Writer, playwright, orator and journalist, Barbu Stefănescu Delavrancea made his debut as a poet in 1877 with a poem published in "Romania liberă". He was also involved in politics, being a member of parliament for Prahova in 1894, a member of the Conservative Party in 1898, and Mayor of Bucharest from 1899 to 1901. His political activities were devoted to issues of national revival and the peasantry. At the outbreak of World War I, Delavrancea favored entry into the war, and the separate peace with Germany, which he considered humiliating, caused him to resign from government.

After a period of wandering, he returns to his true passion, literature. Delavrancea's prose is pathetic, with echoes of Hasdeu's work. The characters in his short stories are represented by types: Vucea is a villain; Hagi Tudose is a miser, the grandparents are idyllic characters.

The dramatic works of Barbu Ştefănescu Delavrancea are included in "The Trilogy of Moldavia": "The Sunset" ("Apus de soare") (1909), "The Blizzard" ("Viforul") (1910), "The Morning Star" ("Luceafărul") (1910). The writer, inspired by the chronicles of Grigore Ureche and Ion Neculce, as well as the documents published by Bogdan Petriceicu Hasdeu in the "Historical Archive of Romania" ("Arhiva istorică a României"), dedicated these plays to the rulers of the Principality of Maldavia, Stephen the Great, Ştefăniţă (Stephen IV) and Petru Rares (Peter IV).

The article presents most of the series of postcards dedicated to the historical drama "The Blizzard" ("Viforul"), which premiered at the Bucharest National Theater on November 26, 1909. The Ploiesti Museum has 15 postcards out of 20 issued in Bucharest (Depozitul Universal Scharaga). The photographs were taken by H. Duratzo and illustrate scenes from the four acts of the drama. They also depict the actors who were part of the main cast: Ion Brezeanu, Petre Liciu and Constantin Nottara.

List of illustrations:

1. Illustrated postcard, “Viforul”, historical play by B. Delavrancea, Act I (Accession No. 34-60123).
2. Illustrated postcard, “Viforul”, historical play by B. Delavrancea, Act I (Accession No. 34-60126).
3. Illustrated postcard, “Viforul”, historical play by B. Delavrancea, Act I (Accession No. 34-60124
4. Illustrated postcard, “Viforul”, historical play by B. Delavrancea, Act I (Accession No. 34-60127).
5. Illustrated postcard, “Viforul”, historical play by B. Delavrancea, Act II (Accession No. 34-60118).
6. Illustrated postcard, “Viforul”, historical play by B. Delavrancea, Act II (Accession No. 34-60122).
7. Illustrated postcard, “Viforul”, historical play by B. Delavrancea, Act III (Accession No. 34-60121).
8. Illustrated postcard, “Viforul”, historical play by B. Delavrancea, Act III (Accession No. 34-60120).
9. Illustrated Postcard, “Viforul”, historical play by B. Delavrancea, Act III (Accession No. 34-60119).
10. Illustrated postcard, “Viforul”, historical play by B. Delavrancea, Act III (Accession No. 34-60133).
11. Illustrated postcard, “Viforul”, historical play by B. Delavrancea, Act IV (Accession No. 34-60132).
12. Illustrated postcard, “Viforul”, historical play by B. Delavrancea, Act IV (Accession No. 34-60131).
13. Illustrated postcard, “Viforul”, historical play by B. Delavrancea, Act IV (Accession No. 34-60130).
14. Illustrated postcard, “Viforul”, historical play by B. Delavrancea, Act IV (Accession No. 34-60117).
15. Illustrated postcard, “Viforul”, historical play by B. Delavrancea, Act IV (Accession No. 34-60116).

«Буран» – 113 лет со дня премьеры: иллюстрированные почтовые открытки как фотодокументальные свидетельства

Ключевые слова: Барбу Делавранча, «Буран» (“Viforul”), почтовая открытка, Дурацо, премьера.

Резюме: С декабря 1887 года в журнале «Новое обозрение» (“Revista nouă”) Богдана Петричейку Хашдеу зарождается новый дух румынской литературы, который может быть выражен формулировкой Дж. Кэлинеску «малый провинциальный и деревенский романтизм». Одним из главных представителей «пресэмэнэторизма» (идейно-литературного движения, возникшего в начале XX века вокруг журнала «Сеятель» (“Sămănătorul”)) является Барбу Штефэнеску Делавранча (1858-1918).

Писатель, драматург, оратор и журналист, Барбу Штефэнеску Делавранча дебютировал как поэт в 1877 году стихотворением, опубликованном в «Свободной Румынии» (“Romania liberă”). Он также участвовал в политической жизни: был депутатом от уезда Прахова в 1894 году, членом Консервативной партии в 1898 году, мэром Бухареста в 1899–1901 годах. Занимался вопросами национального возрождения и крестьянства. В начале Первой мировой войны Делавранча выступал за вступление в войну, и заключение договора о мире с Германией, которое он считал унизительным, заставило его уйти из правительства.

После периода странствий он возвращается к своей настоящей страсти — литературе. Проза Делавранчи носит пафосный характер, с отголосками творчества Хашдеу. Персонажи новелл представлены типажами: господин Вуча – злодей; Хаджи Тудосе – скряга, дедушка и бабушка – идиллические персонажи.

Драматургические произведения Барбу Штефэнеску Делавранчи входят в «Молдавскую трилогию»: «Закат солнца» (“Apus de soare”) (1909), «Буран» (“Viforul”) (1910), «Утренняя звезда» (“Luceafărul”) (1910). Писатель, вдохновленный летописями Григоре Уреке и Иона Некулче, а также документами, опубликованными Богданом Петричейку Хашдеу в «Историческом архиве Румынии», посвятил эти пьесы правителям Молдавского княжества Стефану Великому, Штефаницэ и Петру Раришу.

В статье представлена большая часть серии открыток, посвященных исторической драме «Буран», премьера которой состоялась в Бухарестском национальном театре 26 ноября 1909 года. Плоештский музей располагает 15 открытками из 20-ти, выпущенных в Бухаресте (Depozitul Universal Scharaga). Фотографии были сделаны Х. Дурацо и иллюстрируют сцены из четырех актов драмы. На них запечатлены актеры, входившие в основной состав: Ион Брезяну, Петре Личиу и Константин Ноттара.

Список иллюстраций:

1. Иллюстрированная открытка, «Буран», историческая пьеса Б. Делавранчи, акт I (инв. № 34-60123).
2. Иллюстрированная открытка, «Буран», историческая пьеса Б. Делавранчи, акт I (инв. № 34-60126).
3. Иллюстрированная открытка, «Буран», историческая пьеса Б. Делавранчи, акт I (инв. № 34-60124).
4. Иллюстрированная открытка, «Буран», историческая пьеса Б. Делавранчи, акт I (инв. № 34-60127).
5. Иллюстрированная открытка, «Буря», историческая пьеса Б. Делавранчи, акт II (инв. № 34-60118).
6. Иллюстрированная открытка, «Буран», историческая пьеса Б. Делавранчи, акт II (инв. № 34-60122).
7. Иллюстрированная открытка, «Буран», историческая пьеса Б. Делавранчи, акт III (инв. № 34-60121).
8. Иллюстрированная открытка, «Буран», историческая пьеса Б. Делавранчи, акт III (инв. № 34-60120).

9. Иллюстрированная открытка, «Буран», историческая пьеса Б. Делавранчи, акт III (инв. № 34-60119).
10. Иллюстрированная открытка, «Буря», историческая пьеса Б. Делавранчи, акт III (инв. № 34-60133).
11. Иллюстрированная открытка, «Буря», историческая пьеса Б. Делавранчи, акт IV (инв. № 34-60132).
12. Иллюстрированная открытка, «Буран», историческая пьеса Б. Делавранчи, акт IV (инв. № 34-60131).
13. Иллюстрированная открытка, «Буран», историческая пьеса Б. Делавранчи, акт IV (инв. № 34-60130).
14. Иллюстрированная открытка, «Буран», историческая пьеса Б. Делавранчи, акт IV (инв. № 34-60117).
15. Иллюстрированная открытка, «Буря», историческая пьеса Б. Делавранчи, акт IV (Инв. № 34-60116).

28.03.2024

Amalia Daniela Nicoară, Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova, str. Toma Caragiu, nr. 10, Ploieşti, România, https://orcid.org/0009-0006-9817-5934, e-mail: amalianicoara@yahoo.com

EDITORUL A.F. GREKULOV. CREIONĂRI DE PORTRET[1]

Elena Ploşniţa

Cuvinte-cheie: personalitate, editor, revistă, muzeografie, pedagogie, excursie.

Un filosof grec afirma că omul este măsura tuturor lucrurilor. Omul, sau personalitatea – două noţiuni aproape identice, dar, dacă am încerca să facem o abordare filosofică a acestor noţiuni, am identifica şi diferenţe. Suntem înclinaţi să considerăm că personalitatea este omul cu aptitudini şi însuşiri deosebite, cu autoritate şi prestigiu, care aduce o contribuţie valoroasă în domeniul social, politic, cultural, ştiinţific etc. Omul este creatorul a tot ceea ce există în jurul nostru. Anume spiritul creativ defineşte o personalitate. Avem personalităţi importante care au marcat trecutul Basarabiei, au rămas în paginile de istorie ale ţării cu contribuţii semnificative în diverse domenii. Este datoria noastră să cunoaştem şi să promovăm aceste personalităţi, să fim obiectivi şi să acceptăm şi alte opinii, alte viziuni despre o personalitate sau alta, care a fost în istoria şi cultura naţională, pentru că fiecare personalitate care a intrat în istorie, în activitatea sa, în creaţia sa a reflectat epoca, într-un fel sau altul, nu altceva. Când cercetăm viaţa şi activitatea personalităţilor care au fost facem, de fapt, un gest simbolic, menit a întări aprecierea noastră pentru cei care au fost, scopul fiind de a trezi interesul pentru promovarea unor personalităţi ale istoriei şi culturii, prin care ne recunoaştem adevărata noastră identitate. Istoria a înregistrat nume sonore de personalităţi în diferite domenii, care fac cinste neamului nostru, personalităţi complexe ale culturii, ştiinţei, dar sunt şi nume mai puţin cunoscute. Important de menţionat este faptul că realizările acestor personalităţi au o valoare intrinsecă autonomă şi independentă, de aceea portretul creionat al fiecăreia dintre ele este unul inedit. Unele personalităţi au avut o contribuţie imensă la dezvoltarea ţinutului dintre Prut şi Nistru, precum şi la păstrarea identităţii culturale, chiar la definirea identităţii naţionale. Altele au contribuţii mai modeste, dar elocvente, fără de care n-ar fi fost posibilă dezvoltarea unui domeniu sau altuia. Oricum, este necesar să cercetăm şi să apreciem fiecare personalitate, să înţelegem şi să acceptăm ideea că nu orice personalitate poate fi abordată, văzută la intersecţia dintre destinul personal şi destinul naţional. Oricât ne-am strădui, nu putem cunoaşte şi trata o personalitate în toate manifestările sale. Important este să nu le dăm uitării, ele trebuie amintite oricând şi oriunde, de fiecare dată când avem ocazia, despre ele trebuie să se vorbească cu voce tare peste tot. Unele sunt cunoscute, altele urmează a fi identificate, despre unele s-a scris şi s-a vorbit, despre altele scriem primele rânduri, oricum, toate personalităţile care au fost în istoria şi cultura naţională merită atenţia noastră.

În cele ce urmează, vom încerca să creionăm portretul celui care a fost Alexandr Fiodorovici Grekulov, personalitate multilaterală, complexă, care şi-a adus o contribuţie valoroasă la dezvoltarea pedagogiei, a muzeologiei, a fotografiei în Basarabia. Dar a fost, în primul rând, un pasionat al cărţii, al scrisului. A fost un editor cunoscut în societatea basarabeană a epocii moderne. A fost o personalitate cu preocupări care au atins nivelul unui enciclopedist, cu realizări excepţionale în mai multe domenii. În pofida acestui fapt, nu au fost identificate articole, studii, cărţi, consacrate acestei personalităţi, ci doar anumite informaţii. Asupra vieţii şi activităţii lui A.F. Grekulov nu s-au aplecat cercetătorii nici din Republica Moldova şi nici din Rusia. Este o personalitate din istoria Basarabiei moderne, despre viaţa şi activitatea căreia nu s-a scris aproape nimic, deşi există materiale, documente inedite la Arhiva de Stat a Rusiei şi la Biblioteca de Stat a Rusiei. În colecţiile publice şi private din Republica Moldova s-au păstrat cărţile şi revistele editate de

[1] Articolul a fost elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 18.01.01 „Patrimoniul istorico-arheologic muzeal: sistematizare şi valorificare ştiinţifico-culturală”, la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei.

A.F. Grekulov. Vom încerca să înlăturăm această carenţă, scoţând în relief, în primul rând, activitatea lui de editor şi de pedagog, Tangenţial, vom pune în lumină pasiunea lui pentru fotografie, legăturile lui directe şi indirecte cu politicul Basarabiei anilor 1917-1918, arestarea lui la Moscova, în 1924, reabilitarea, în 2003. Informaţiile, deşi lapidare, despre această personalitate, identificate în diverse izvoare, pot fi interesante pentru cei curioşi şi, în acelaşi timp, pot servi ca o resursă valoroasă pentru cercetătorii experimentaţi.

A.F. Grekulov este născut la Moscova. În 1905, părinţii se stabilesc la Odesa, iar din 1907 familia lui A.F. Grekulov trece cu traiul în Basarabia, pentru început, la Bender, iar mai târziu, la Chişinău. A activat la Bender, Chişinău, Odesa.

În primele decenii ale secolului al XX-lea, în societatea rusă se discuta intens problema reformării sistemului educaţional. În centrele guberniale ale Imperiului Rus au ieşit de sub tipar zeci de publicaţii privind necesitatea şi utilitatea reformei învăţământului general şi superior. În acest proces s-a inclus şi Basarabia, în mod special, presa din provincie. Printre editorii basarabeni preocupaţi de această problemă s-au remarcat Nicolae Alexandri şi A.F. Grekulov. Ne interesează A.F. Grekulov şi, în special, activitatea lui ca editor. A fost editor-redactor al primei reviste de pedagogie şi muzeografie din Basarabia – *Вестник школьных экскурсий и школьного музея –,* care din a doua jumătate a anului 1913 se va numi *Школьные экскурсии и школьный музей* („Excursii şcolare şi muzeul şcolar”). A fost responsabil şi de activitatea editorială a Zemstvei guberniale, membru al redacţiei revistei *Вестник Бессарабского земства* („Mesagerul Zemstvei din Basarabia”). A fost editorul culegerii *Новая школа* („Şcoala nouă). S-a remarcat în mod deosebit în redactarea şi editarea uneia dintre cele mai profesionale publicaţii periodice din Basarabia – revista *Excursii şcolare şi muzeul şcolar*, publicaţie originală, importantă în peisajul presei imperiale. Era o revistă de pedagogie şi muzeografie, care a apărut în anii 1913-1917. Primele numere ale revistei au fost tipărite la tipografia „Energhia” din Odesa, proprietarul tipografiei fiind V.M. Sagal. Începând cu numărul cinci, anul 1913, publicaţia va apărea la tipografia „D.A. Natenzon” din Tighina (Bender). A.F. Grekulov, ca redactor-şef, s-a dovedit a fi un profesionist desăvârşit, pasionat de instituţia muzeală. Revista a apărut şi în perioada Primului Război Mondial. În anul 1916, editorul A.F. Grekulov scria că „în pofida greutăţilor provocate de război, când cu fiecare lună este tot mai complicat de lucrat, când tot ce se referă la tipar – hârtie, tipar, fotografie etc. – se scumpeşte în fiecare zi, redacţia va continua să editeze revista. Atitudinea şi simpatia cititorilor ne conving că revista este necesară şi utilă. Redacţia va depune în continuare efort pentru a păstra revista şi va acorda o atenţie deosebită problemelor practice de organizare a instituţiei muzeale” (Грекулов 1916, 3). La cârma revistei a vegheat permanent A.F. Grekulov, care a reuşit să realizeze o publicaţie de calitate, originală şi unică în felul ei în toată Rusia, o revistă care i-a adus satisfacţie personală, recunoaştere din partea specialiştilor, a colegilor, aprecieri din partea cititorilor. Astăzi această publicaţie se mai păstrează în colecţii publice şi colecţii private, fiind un document autentic al timpului, valoros pentru cercetarea istoriei presei şi a muzeografiei. Revista a avut în epocă o circulaţie demnă de invidiat şi astăzi. Timp de cinci ani, publicaţia s-a aflat la loc de frunte în bibliotecile locale, în orice familie unde erau copii de şcoală, profesori, specialişti în domeniul muzeografiei sau al turismului. Era o revistă de specialitate, ce avea drept scop informarea pedagogilor, a muzeografilor, a elevilor, a tuturor celor interesaţi de organizarea muzeelor şi de promovarea excursiilor. Subiectele abordate se refereau la diverse activităţi: colectare, păstrare, conservare, educaţie, public etc. În afară de aceste teme, erau prezentate şi cronicile unor lucrări importante de muzeologie. Este necesar să subliniem că în paginile revistei şi-au găsit locul şi activitatea unor muzeografi din Rusia şi din ţările europene, care împărtăşeau din experienţa lor. Revista este un crâmpei de muzeografie din epoca modernă. A fost un instrument util în activitatea specialiştilor din muzee şi un bun instrument de educaţie. A fost o publicaţie ce a pus mereu în lumină problema muzeului basarabean. Revista surprinde prin varietatea materialului şi a ilustraţiilor. Majoritatea articolelor erau înnobilate de fotografii originale din natură. Din toată presa Basarabiei de până la 1918, anume această revistă conţine cele mai multe fotografii. Era o revistă citită şi cunoscută în tot Imperiul Rus. A fost propusă pentru programele şcolare din toată Rusia. Autorii revistei o caracterizau în faţa cititorilor ca pe

Годъ изданія четвер

Школьныя Экскурсіи
и Школьный Музей.

СОДЕРЖАНІЕ:

Проф. К. Сентъ-Илеръ. О развитіи въ Россіи дѣла изготовленія наглядныхъ пособій.
П. Васильевъ. Экскурсіи къ береговому обрыву.
Н. Подосинниковъ. Геологическія экскурсіи.
Прив.-доц. Н. Лигнау. Съ зоологической экскурсіи.
В. Смирновъ. Лекціонная дѣятельность Крымско-Кавказск. Горнаго Клуба.
Е. Молчановъ. По поводу устройства экскурсій.
ИЗЪ ТЕКУЩЕЙ ЛИТЕРАТУРЫ.
Объявленія.

Книжка 3-я. 1916 г.

Fig. 1. Copertă revistei *Excursii şcolare şi muzeul şcolar*, 1916.

„o revistă ilustrată şi populară pentru învăţătorii care se interesează de excursii şi de amenajarea muzeului şcolar cu mijloace proprii”. Domeniul muzeografic oglindit în revistă a vizat mai multe aspecte: înfiinţarea de nuclee muzeale şcolare, organizarea de expoziţii şi excursii, activitatea unor colecţionari şi aportul lor la dezvoltarea instituţiilor muzeale, opinia publică despre rolul şi locul muzeului în societate. În paginile revistei au fost publicate şi materiale care promovau turismul local, regional. Cititorii revistei erau permanent anunţaţi despre organizarea excursiilor la Odesa, la anumite fabrici şi uzine, în laboratoarele ştiinţifice ale Universităţii Novorossiisk din Odesa. Revista promova şi turismul local, propunând cititorilor diverse rute care cuprindeau mănăstirile Suruceni, Condriţa, Căpriana, Hâncu, Hârbovăţ, Reciula, Frumoasa, Ţigăneşti. La Chişinău erau organizate tururi pietonale ghidate, ce propuneau vizitarea diverselor obiective ale oraşului aflate la distanţe mici: Valea Trandafirilor, Ialoveni, Costiujeni, Buiucani, Pădurea de la Durleşti, Şcoala de vinificaţie, Grădina arhierească, Bariera Sculeni, Schinoasa etc.

A F. Grekulov a avut curajul să accepte şi să publice materiale critice privind situaţia muzeului public din Imperiul Rus, inclusiv din Basarabia. În acest sens, menţionăm studiul *Muzeografie,* publicat în nr. 1, 1914, autor fiind M. Novoruskii, care face o prezentare exhaustivă a instituţiei muzeale de la începutul secolului XX, subliniind următoarele: „Muzeografia – iată un domeniu de izbelişte, lăsat în voia sorţii, neglijat de toţi, şi aceasta nu surprinde pe nimeni. Ce plictiseală! Cel mai plictisitor domeniu! Nimeni nu vede în această ocupaţie nici pasiune, nici farmec, nici interes pentru minte şi nici alinare pentru suflet. A captiva pe cineva, a atrage pe cineva în activitatea muzeografică e aproape cu neputinţă. Până la asemenea nivel această activitate pare neînsemnată, nesemnificativă şi aflându-se departe de orice interese stringente, majore. Tipurile de muzee existente în provincie, majoritatea din ele sunt de aşa calitate, încât nu pot să ademenească pe nimeni; şi nimeni nu doreşte să investească bani în asemenea morminte. Prin situaţia lor neprezentabilă, ele nu pot să aprindă în nimeni măcar un spirit de iniţiativă creatoare. De obicei, muzeul este ceva static, cu un aer greu, cu diverse obiecte grele, aruncate peste tot sau adunate într-o grămadă. Nici culori vii, nici chipuri atrăgătoare. Nimic ce ar bucura ochiul vizitatorului, ce l-ar îndemna să privească. Prietenii muzeelor privesc cu durere în suflet la muzeul care se risipeşte pe zi ce trece, la acest domeniu cultural pustiu, şi aşteaptă timpul când şi la noi, ca în ţările dezvoltate, problema muzeului va deveni o problemă a întregii societăţi şi va reţine atenţia tuturor” (Новоруский 1914, 21). Fiecare număr al revistei cuprindea un variat material muzeografic, diverse bibliografii, note informative despre diferite manifestări culturale şi ştiinţifice, ce se desfăşurau în Basarabia, în Imperiul Rus şi în străinătate, radiografiind activitatea celor ce aveau ca preocupare de bază muzeul şi muzeografia. Redacţia revistei era adăpostită de Atelierul de materiale didactice de pe lângă Zemstva Bender, atelier înfiinţat în 1913. Anual, erau publicate opt numere, preţul abonamentului pe un an de zile era de patru ruble. Revista era pusă în vânzare în magazinele specializate din toată Basarabia, inclusiv la Chişinău se vindea cu 5 ruble în magazinul *Образование* de pe strada Aleksandrovskaia.

La Bender şi Chişinău, A.F. Grekulov a reuşit să publice mai multe studii, manuale, printre care menţionăm *Приготовление препаратов*

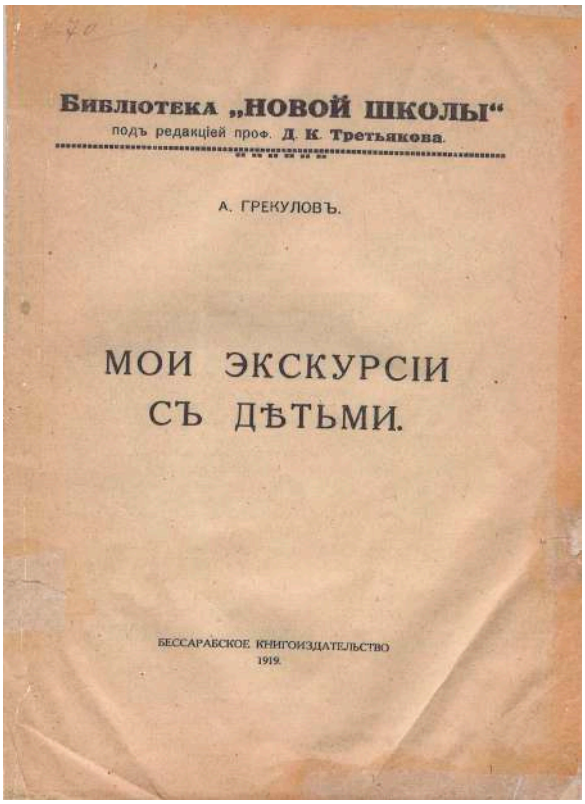

Fig. 2. Carte: A. Grekulov, *Excursiile mele cu copii*, Odesa: Editura basarabeană de carte, 1919.

(„Pregătirea preparatelor”), 1915; *Как готовить прозрачные препараты* („Pregătirea preparatelor transparente”), 1916; *По берегу моря* („Pe malul mării”), 1916; *Фотографические работы на ботанической экскурсии* („Lucrări fotografice în cadrul excursiei botanice”), 1917; *Чабаны. Пособия для зкскурсий по Бессарабии* („Ciobanii. Culegere metodică pentru excursii prin Basarabia”), 1917; *Устройство новой школы* („Organizarea şcolii noi”), 1917; *Мои экскурсии с детьми* („Excursiile mele cu copiii”), 1919. În prefaţa cărţii *Excursiile mele cu copii*, intitulată *Din partea autorului* şi scrisă în noiembrie 1918, A.F. Grekulov notează: „este prima carte din seria gândită şi propusă de redacţia Şcoala Nouă – lucrări despre excursii şi, în mod special, despre excursiile «de muncă». După o pauză de lungă durată, este necesar cât mai repede să ne întoarcem la ocupaţiile paşnice, despre necesitatea cărora în timpul războiului am cam uitat, dar care astăzi, când viaţa revine la normal, ne cheamă cu toată puterea semnificaţiei lor” (Грекулов 1919, 4). Unele din publicaţiile autorului se păstrează în colecţii private şi publice din Republica Moldova şi Rusia. În 1916, avându-l drept coautor

pe A. Kristofovici, a publicat lucrarea *Нефть, ее происхождения, добывания и обработки* („Petrolul – proveniență, dobândire şi prelucrare"). A susţinut editarea cărţii baronului, doctorului în filosofie A.F. Stuart – *Виноградарство Бендерского уезда* („Viticultura judeţului Bender"), carte apărută la Bender în 1916, cu 400 de pagini şi 50 de fotografii şi desene. A iniţiat şi o serie de lecţii publice privind reforma şcolii şi apoi publicarea lor ca scrieri individuale. A avut un rol aparte în cadrul Asociaţiei editorilor din Basarabia, militând pentru publicarea manualelor, a cărţii pedagogice, iniţiind o serie nouă – „Școala nouă".

Ca editor, a întreţinut o corespondenţă intensă cu Nicolae Alexandri şi Paul Gore, tema principală fiind reformarea şcolii, necesitatea predării în limba română în şcoala basarabeană. A.F. Grekulov a apreciat şi a promovat scrierile acestor intelectuali basarabeni. Din corespondenţa sa cu N. Alexandri, menţionăm o scrisoare din septembrie 1917, în care solicită acordul, permisiunea de a publica într-o broşură aparte lecţia lui publică *Наука и свобода* („Ştiinţa şi libertatea"), prezentată la şedinţa de organizare a Asociaţiei libere a ştiinţelor pedagogice. Astfel, A.F. Grekulov scria: „Ne puteţi transmite spre publicare orice alt material şi indica suma pe care o consideraţi necesar s-o plătim. Editura noastră urmăreşte un singur scop: să dăm, să oferim în aceste vremuri grele, când cartea este atât de necesară şi când este atât de greu să o obţii, să dăm şcolii şi populaţiei carte bună. Avem la dispoziţie resurse de hârtie bună, avem la dispoziţie tipografia gubernială şi avem resurse financiare. Avem nevoie doar de o susţinere din partea autorilor. *Устройство новой школы* („Organizarea şcolii noi") va fi o culegere în care eu am de gând să adun tot ce este important şi necesar pentru reformarea şcolii noastre. Sper să găsiţi ceva interesant, să scrieţi ceva util şi interesant, să vă exprimaţi opinia privind învăţământul şcolar mediu. Ştiu că sunteţi foarte ocupat, dar sper să găsiţi timp pentru a elabora o scriere şi pentru culegerea noastră, cel puţin, sper să ne permiteţi să tipărim în broşură separată lecţia *Ştiinţa şi libertatea*"[2]. A.F. Grekulov îi aduce aminte lui N. Alexandri că el, Grekulov, este responsabil de activitatea editorială a Zemstvei guberniale şi că este redactorul revistei *Школьные экскурсии и школьный музей* („Excursii şcolare şi muzeul şcolar") şi îi propune să lucreze la această revistă, să vină cu anumite contribuţii. Scrisoarea este adresată din numele societăţii culturale *Бессарабское книгоиздательство*. A.F. Grekulov, la sfârşitul scrisorii, îşi notează şi adresa de serviciu: Chişinău, Uprava Zemstvei Guberniale. Scrisoarea aceasta este o confirmare a faptului că A.F. Grekulov şi-a propus şi spera să realizeze editarea unei culegeri de articole cu un titlu general – *Устройство новой школы* („Organizarea şcolii noi"), sub redacţia generală a profesorului D.R. Tretiakov. Este interesantă corespondenţa lui A. Grekulov şi cu P. Gore, când acesta se afla în fruntea Muzeului Zemstvei. Este cunoscut faptul că P. Gore a militat permanent pentru dezvoltarea colecţiei etnografice a muzeului, el a insistat, în 1911, asupra achiziţiei a 40 de covoare vechi moldoveneşti. Iar A.F. Grekulov, în 1911, i-a propus luii P. Gore editarea unei lucrări consacrate colecţiei de covoare. P. Gore va refuza, dar, oricum, ideea lui A.F. Grekuklov a fost realizată de muzeu în 1912, prin editarea unui album-catalog de covoare – *Альбом узоров молдавских ковров*. A.F. Grekulov a întreţinut o corespondenţă şi cu Albina Osterman. Corespondenţa aceasta se referă, în linii mari, la fotografie, A.F. Grekulov realizând şi publicând multe fotografii din natură. El a lăsat o moştenire bogată de fotografii. Era un fotograf iscusit, preferând să facă fotografie documentară, multe din ele fiind depozitate în fondurile Muzeului Zemstvei din Bender. El a manifestat interes pentru fotografia executată pe teren, pentru ocupaţiile zilnice ale ţăranului. Fotografia lui are un stil documentar. Multe dintre imaginile sale fotografice au servit ca fototipuri pentru o serie de cărţi poştale editate de Zemstva judeţeană Bender. În 1916, cu sprijinul lui A.F. Grekulov, sunt publicate două albume – *Prin Basarabia* şi *Ciobanii* cu cele mai interesante fotografii documentare ale sale din Basarabia. Aceste două albume însumează fotografii frumoase, cu o tematică originală, cu tipuri de ciobani şi viaţa lor, fotografii care ilustrează tehnica producerii brânzei de oi, fotografii care reflectă viaţa rurală din judeţele Basarabiei, cu texte accesibile diverselor categorii de cititori. Albumele au apărut sub redacţia lui G.I. Tanfilev, profesor la Universitatea din Odesa, fiind tipărite pe hârtie cretată şi montate pe carton fin. A.F. Grekulov a colaborat la diverse reviste ruseşti de specialitate, consacrate fotografiei. În revista basarabeană *Excursii şcolare*

[2] Архив Российской Академии Наук, Ф. 543, опись 4, д. 482, стр. 3.

şi muzeul şcolar a publicat materiale interesante cu privire la fotografie – *Fotografia în timpul excursiilor, Lucrări fotografice în timpul excursiei botanice*. El a fost fotograful care insista şi a dovedit necesitatea studierii fotografiei în şcoală. A.F. Grekulov este primul fotograf din Basarabia care a realizat fotografii de revistă. Fermecătoarele sale fotografii din natură, realizate în timpul excursiilor şcolare, ce aveau ca obiectiv cercetări botanice, zoologice sau geologice, au fost prezentate în presa basarabeană şi în presa rusă din alte gubernii. La Bender, pe lângă Zemstva judeţeană, exista un atelier de materiale didactice. Acest atelier propunea carte poştală cu caracter etnografic, materialul fotografic fiind executat de A.F. Grekulov şi A. Sokolov. Era un pasionat al fotografiei. Se pronunţa pentru utilizarea cât mai largă a acesteia ca ilustraţie de carte.

A fost membru al Sfatului Ţării. În Lista deputaţilor, alcătuită după procesele-verbale ale şedinţelor în plen ale Sfatului Ţării şi publicată de I. Ţurcanu, sub numărul 84 este indicat numele Grekulov A.F., prezent şi la şedinţa din 27 martie 1918. Ion Ţurcanu face o notă: „procesele verbale nu oferă nicio informaţie relativ la durata activităţii acestui deputat în Parlament. Numele lui se întâlneşte doar în şedinţa din 27 martie 1918, de unde se vede că avea mandat în regulă. Din unele surse ar reieşi că ar fi avut mandat de la 9 martie 1918 până la 27 martie 1918, dar procesele-verbale nu confirmă o astfel de situaţie. Ancheta lui personală nu a putut fi descoperită, deşi documentele de acest gen au fost completate tocmai în momentul în care, conform surselor menţionate, el intrase în Parlament" (Ţurcanu 2018, 804). A.F. Grekulov a fost prezent la şedinţa Sfatului Ţării din 27 martie 1918 şi a avut cuvânt din partea Ligii culturii ruse, menţionând că unirea Basarabiei cu România în mod urgent nu poate fi rezolvată. Poate să fie rezolvată această problemă doar de Adunarea Constituantă a Moldovei. Deputatul A.F. Grekulov s-a abţinut de la votarea unirii Basarabiei cu România în şedinţa Sfatului Ţării din 27 martie 1918 (Ţurcanu, Papuc 2017, 91). A.F. Grekulov a fost ales şi membru al Comisiei de lichidare a Sfatului Ţării, din partea Ligii culturii ruse, dar nu a fost confirmat.

În 1920, îl găsim la Odesa, la 3 ianuarie 1924 este arestat pe motive politice şi judecat la Moscova, la 28 februarie 1924, reabilitat fiind în octombrie 2003.

În concluzie, este necesar să subliniem că este prima încercare de a creiona un portret veridic al celui care a fost A.F. Grekulov. Este doar un început. În speranţa că vom reuşi să cercetăm fondurile de arhivă din Republica Moldova şi din Rusia şi să identificăm noi informaţii referitor la viaţa şi activitatea lui A.F. Grekulov, vom mai reveni la această personalitate din Basarabia epocii moderne.

Bibliografie

Ţurcanu 2018: I. Ţurcanu, Sfatul Ţării (Chişinău: Editura Ştiinţa 2018).

Ţurcanu, Papuc 2017: I. Ţurcanu, M. Papuc, Basarabia în cadrul Marii Uniri de la 1918 (Chişinău: Editura Ştiinţa 2017).

Грекулов 1916: А.Ф. Грекулов, О журнале. Школьные экскурсии и школьный музей 3, 1916, 3.

Грекулов 1919: А.Ф. Грекулов, Мои экскурсии с детьми (Одесса: Бессарабское книгоиздательство 1919).

Новорусский 1914: Н. Новорусский, Музееведение. Школьные экскурсии и школьный музей 1, 1914, 1-23.

Publisher A.F. Grekulov. Sketches for the portrait

Keywords: figure, publisher, magazine, museology, pedagogy, excursion.

Abstract: The article sheds light on A.F. Grekulov, a multifaceted and complex figure, who made a significant contribution to the development of pedagogy, museology and photography in Bessarabia. But above all, he was a keen bibliophile. It was a famous publisher in Bessarabia of the Modern era. He can be called a polymath who had outstanding achievements in several fields of activity. However, he is one of those Bessarabian figures of the Modern era about whose life and works almost nothing has been written, although the archives contain a lot of unpublished materials about him. Public and private collections of the Republic of Moldova contain books and magazines published by A.F. Grekulov. This article attempts to sketch a portrait of A.F. Grekulov, highlighting, first of all, his activities as a publisher and educator and simultaneously touching on the topics of his passion for photography, his direct and indirect relationship to the politics of Bessarabia in 1917-1918, arrest in Moscow in 1924 and rehabilitation in 2003.

He was the publisher and editor of Bessarabia's first magazine on pedagogy and museum studies, "Школьные экскурсии и школьный музей" ("School Excursions and the School Museum"), a member of the Association of Bessarabian Publishers, a member of the editorial board of the journal "Вестник Бессарабского земства" ("Bulletin of the Bessarabian Zemstvo") and editor of the collection "Новая школа" ("New School"). The magazine "Школьные экскурсии и школьный музей" ("School Excursions and the School Museum") was a professional periodical that occupied an important place in the Empire's press. This museum and pedagogical magazine was published in 1913-1917. The purpose of this specialized publication was to inform teachers, museum workers, students and everyone interested in organizing museums and conducting excursions. The topics covered various types of activities: collecting, storage, restoration, teaching, working with visitors, etc. In addition to these topics, chronicles of important museum events were also published here. On the pages of the magazine, one could find materials about the activities of museum workers in Russia and European countries. It was a useful tool in the work of museums and a good educational aid.

A.F. Grekulov conducted an intensive correspondence with Bessarabian intellectuals regarding the need to reform the education system. His discussions with Nicolae Alexandri and Paul Gore were focused on the need for teaching in the Bessarabian school in Romanian. A.F. Grekulov highly appreciated and promoted the works of these Bessarabian intellectuals. Within the Association of Bessarabian Publishers, he advocated the publication of textbooks and educational literature, and laid the foundations for the "New School" series. He published several textbooks, including "Приготовление препаратов" ("Preparation of Drugs") (Bendery, 1915), "Устройство новой школы" ("Establishment of a New School") (Chişinău, 1917), "Мои экскурсии с детьми" ("My Excursions with Children") (Odessa, 1919), which are kept today in private and state collections of the Republic of Moldova and Russia. He also initiated public lectures on school reform, and later published them as separate works.

This, although fragmentary, information from various sources, included in our article, may be of interest to history buffs, as well as serve as a valuable resource for professional researchers. This is just the beginning and deserves to be continued.

List of illustrations:

1. Cover of the magazine "School excursions and the school museum", 1916.
2. Book by A. Grekulov "My excursions with children", Bessarabian Publishing House, Odessa, 1919.

Издатель А.Ф. Грекулов. Наброски к портрету

Ключевые слова: деятель, издатель, журнал, музееведение, педагогика, экскурсия.

Резюме: Статья посвящена А.Ф. Грекулову – личности многосторонней и сложной, человеку, внесшему значительный вклад в развитие педагогики, музейного дела и фотографии в Бессарабии. Но прежде всего он был увлеченным библиофилом. Это был известный издатель в Бессарабии Нового времени. Его можно назвать энциклопедистом, добившимся выдающихся достижений в нескольких сферах деятельности. Однако он относится к тем бессарабским деятелям Нового времени, о жизни и трудах которых почти ничего не писалось, хотя в архивах имеется немало неопубликованных материалов о нем. В государственных и частных коллекциях Республики Молдова хранятся книги и журналы, изданные А.Ф. Грекуловым. В этой статье сделана попытка набросать портрет А.Ф. Грекулова, осветив, прежде всего, его деятельность как издателя и педагога и попутно затронув темы его увлечение фотографией, его прямое и косвенное отношение к политике Бессарабии 1917-1918 годов, арест в Москве в 1924 году и реабилитацию в 2003 году.

Он был издателем и редактором первого в Бессарабии журнала по педагогике и музейному делу «Школьные экскурсии и школьный музей», членом Ассоциации бессарабских издателей, членом редколлегии журнала «Вестник Бессарабского земства» и редактором сборника «Новая школа». Журнал «Школьные экскурсии и школьный музей» был профессиональным периодическим изданием, занимавшим важное место в прессе империи. Этот музейно-педагогический журнал выходил в 1913–1917 годах. Целью этого специализированного издания было информирование педагогов, музейщиков, учащихся и всех, кто интересуется организацией музеев и проведением экскурсий. Рассматриваемые темы касались различных видов деятельности: коллекционирования, хранения, реставрации, обучения, работы с посетителями и т. д. Помимо этих тем, здесь также публиковались хроники важных музейных событий. На страницах журнала можно было найти материалы о деятельности музейных работников России и стран Европы, делившихся своим опытом. Это был полезный инструмент в работе музейщиков и педагогов.

А.Ф. Грекулов вел интенсивную переписку с представителями бессарабской интеллигенции по поводу необходимости реформирования системы образования. Его дискуссии с Николаем Александри и Павлом Горе были посвящены необходимости преподавания в бессарабской школе на румынском языке. А.Ф. Грекулов высоко ценил и продвигал работы этих бессарабских интеллектуалов. На заседаниях Ассоциации бессарабских издателей он ратовал за издание учебников, образовательной литературы, заложил основы серии

«Новая школа». Издал несколько учебников, среди них «Приготовление препаратов» (Бендеры, 1915 г.), «Устройство новой школы» (Кишинев, 1917 г.), «Мои экскурсии с детьми» (Одесса, 1919 г.), имеющиеся сегодня в частных и государственных коллекциях Республики Молдова и России. Он также был инициатором публичных лекций по школьной реформе, а затем опубликовал их как отдельные произведения.

Эти, хотя и отрывочные, сведения из различных источников, вошедшие в нашу статью, могут быть интересны любителям истории, а также послужить ценным ресурсом для профессиональных исследователей. Это только начало, которое заслуживает продолжения.

Список иллюстраций:

1. Обложка журнала «Школьные экскурсии и школьный музей», 1916 г.
2. Книга А. Грекулова «Мои экскурсии с детьми», Бессарабское книжное издательство, Одесса, 1919 г.

19.03.2024

Dr. hab. Elena Ploşniţa, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0001-9061-3369, e-mail: rackayskaine@yahoo.com

COLECȚIA ACADEMICIANULUI ANTONIE ABLOV ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI[1]

Vera Serjant

Cuvinte-cheie: Patrimoniu, colecţie, exponat, învăţământ, chimie, ştiinţă.

Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei deţine un număr mare de colecţii ale personalităţilor marcante din domeniul ştiinţei şi al învăţământului. Printre ele remarcăm colecţia lui Antonie Ablov (1905-1978), doctor habilitat în ştiinţe chimice, profesor universitar, membru titular al Academiei de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti, unul dintre fondatorii Universităţii de Stat din Chişinău. Constituirea colecţiei a început îndată după moartea academicianului. Prima care a transmis muzeului – pe atunci Muzeul Republican al Gloriei Militare – materiale legate de activitatea savantului a fost soţia lui, Claudia. Prin actul nr. 379 din 7 decembrie 1978, au fost donate muzeului documente, fotografii, decoraţii şi lucruri personale ale academicianului, în total 25 de piese. Pe parcursul anilor 1985-2007, colecţia s-a completat cu piese din diverse domenii şi categorii, acestea fiind transferate de la alte muzee din Chişinău sau donate de unii colegi şi discipoli ai savantului (D. Batîr, L. Ciapurina, N. Proschina, Ţ. Cononova, E. Leviţchi, V. Şafranschi, A. Dobrov).

Activitatea şi viaţa privată a savantului sunt bine cunoscute graţie mai multor publicaţii, care au văzut lumina tiparului în ultimele decenii (Батыр 1986, 219; Lupaşcu, Malcoci, Xenofontov 2021, 83-90; Malcoci, Xenofontov 2020, 45-49). De asemenea, s-a scris şi despre activitatea ştiinţifică a lui Antonie Ablov, plecând de la colecţia de materiale păstrate în patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, la începutul anilor 2000 (Pereteatcu 2003, 309-314).

Subiectul cercetării de faţă are drept scop punerea în circuitul muzeografic şi ştiinţific a întregii

1. Academicianul Antonie Ablov, anii ’60 ai secolului al XX-lea.

colecţii, formate de la începuturi până în prezent. Ea reprezintă o colecţie mare de bunuri culturale, semnificative prin valoarea lor ştiinţifică, istorică, memorială şi muzeală. În acest context, ea este sistematizată conform criteriilor muzeografice, punându-se accent pe domeniul din care fac parte piesele, totodată, fiind alcătuită o listă a tuturor pieselor/exponatelor cu indicii de bază caracteristici bunului cultural.

Academicianul Antonie Ablov (în toate documentele sovietice din patrimoniul muzeului figurând cu prenumele de Anton) s-a născut la 3 august 1905, în Odesa, în familia lui Vasile Ablov, de origine greacă, şi a Avdotiei Staricova, rusoaică de naţionalitate. Tatăl său a fost un om întreprinzător: locuind în Manciuria, între anii 1906-1910, se ocupa de producerea şi livrarea vinurilor moldoveneşti din Olăneşti în Extremul Orient. Mai apoi, când vor locui în Belgorod-Dnestrovsk, tatăl va lucra muncitor la construcţia căii ferate

[1] Articolul a fost elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 18.01.01 „Patrimoniul istorico-arheologic muzeal: sistematizare şi valorificare ştiinţifico-culturală”, la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei.

Odesa – Belgorod-Dnestrovsk, iar din 1918 – la fabrica de peşte din oraş. Mama lui, provenind dintr-o familie de negustori odesiţi, a avut o educaţie aleasă (Lupaşcu, Malcoci, Xenofontov 2021, 84). Soarta nu prea l-a alintat, la vârsta de 15 ani îi moare tatăl şi, pentru ca familia să aibă surse de existenţă, este nevoit, împreună cu sora lui Ana (Niura), să dea lecţii particulare copiilor din familii asigurate. În anul 1923, a absolvit gimnaziul din Belgorod-Dnestrovsk. În acelaşi an, este admis la Facultatea de Chimie, Fizică şi Matematică a Universităţii „A. I. Cuza" din Iaşi, pe care a absolvit-o cu menţiune în 1927. În 1931 obţine diploma de inginer, absolvind Institutul Chimico-Tehnologic din Iaşi. Activitatea de cercetător o începe în calitate de asistent în laboratorul de chimie anorganică a Universităţii „A.I. Cuza" din Iaşi (1927-1939). În această perioadă, susţine teza de doctorat cu titlul: „Influenţa substituenţilor în baze şi în anioni asupra numărului de coordinaţie a metalului", avându-l coordonator pe profesorul universitar Nicolae Costăchescu. Teza a fost publicată în 1932 la Iaşi, un exemplar al acesteia se păstrează în patrimoniul muzeului.

Cu studii obţinute în România, el a încercat să implementeze aceste cunoştinţe sub regimul sovietic, desfăşurând o amplă activitate ştiinţifică, didactică şi publică. Deşi a avut o ofertă de a activa în SUA, în cadrul Companiei britanico-olandeze „Royal Dutch Shell", unde a lucrat în perioada 1939-1940, în calitate de inginer-chimist cercetător, Antonie Ablov vine la Chişinău, unde este numit în funcţia de şef de catedră la Institutul Agricol „M.V. Frunze" (Lupaşcu, Malcoci, Xenofontov 2021, 85), institut care, între anii 1941-1944, va fi evacuat în Sverdlovsk, unde îşi va continua savantul activitatea. Revenit în Moldova, în anul 1944, va participa activ la fondarea celor mai importante instituţii de învăţământ şi de cercetare de aici, inclusiv a Academiei de Ştiinţe din Moldova, punând bazele unei Şcoli ştiinţifice în domeniul Chimiei compuşilor coordinativi, căruia i-a dedicat întreaga viaţă şi activitate, recunoscută în întreaga lume (Batîr 2005, 79). Sub îndrumarea savantului, 65 de persoane au susţinut teza de doctor, iar 10 – teza de doctor habilitat în ştiinţe.

Antonie Ablov a reuşit să îmbine cu succes munca de cercetare ştiinţifică cu cea didactică, de conducere şi chiar cu cea obştească. A fost un pedagog înnăscut, un lector extraordinar, putea să-i atragă pe studenţi prin prelegerile sale consistente de analiză şi sinteză, în timpul cărora punea în discuţie subiecte cu privire la dezvoltarea chimiei în viitor. A activat la mai multe instituţii superioare de învăţământ din Chişinău: Institutul Pedagogic de Stat Moldovenesc, Institutul Agricol, Institutul de Stat de Medicină şi Universitatea de Stat din Moldova. A fost o fire perseverentă şi exigentă, uneori impulsivă. Printre asistenţii lui circula o expresie: „Ceea ce trebuia să explodeze în timpul experimentului, neapărat trebuia să explodeze, altfel exploda însuşi profesorul Ablov" (Батыр 1986, 6). El spunea: „Chimistul trebuie să lucreze în laborator astfel, ca să nu rămână pete pe halat". Cu toate acestea, a fost un om corect, generos şi nerăzbunător. Perseverenţa, curajul în luarea deciziilor cu o perspectivă largă în ştiinţele legate de chimie, l-au plasat în rândurile celor mai mari oameni de ştiinţă din lume.

Antonie Ablov a fost căsătorit cu Claudia Grossul, născută în Akkerman, în familia învăţătorului Filip Grossul şi a Eudochiei Kijoglo, care provenea dintr-o familie de mic-burghezi. Împreună au avut două fiice, Mariana, născută în anul 1940, şi Ludmila (1947-1993). Cele două fiice au absolvit Universitatea de Stat din Chişinău. Ludmila a absolvit Facultatea de Fizică, iar Mariana a mers pe urmele tatălui său, dedicându-şi viaţa şi activitatea cercetărilor în domeniul chimiei. În prezent, locuieşte la Moscova. Cu toate că A. Ablov „s-a repatriat" la Chişinău, surorile şi mama sa au locuit în România (Lupaşcu, Malcoci, Xenofontov 2021, 89). Academicianul Antonie Ablov a decedat la 18 mai 1978, la Chişinău, şi a fost înmormântat la Cimitirul Central din Chişinău.

Fiind omul timpului, savantul a fost nevoit să se adapteze cerinţelor lui. Deşi în colecţie nu se regăseşte carnetul de membru al Partidului Comunist, al cărui membru a devenit în 1947, adeverinţa de deputat al muncitorilor în Sovietul Raional „Armata Roşie" din Chişinău, ales pentru perioada 1947-1950 sau alte documente, precum cel de absolvire a Universităţii marxist-leniniste, alte mărturii cu „aură" sovietică din colecţie justifică loialitatea lui faţă de regimul comunist. Este ştiut că, fără această loialitate, era imposibilă o activitate şi o viaţă liniştită sub regimul totalitar comunist. Mai ales că savantul îşi făcuse studiile şi îşi începuse activitatea ştiinţifică în România interbelică, motiv pentru care a fost mereu suspectat şi ţinut în vizorul organelor de supraveghere, moment care i-a marcat atât viaţa pri-

vată, cât şi pe cea de conducător al instituţiilor de învăţământ superior şi de cercetare ştiinţifică (Lupaşcu, Malcoci, Xenofontov 2021, 87).

Pentru ca publicul, interesat de activitatea savantului să facă cunoştinţă cu toate mărturiile depozitate în această colecţie, conform actelor de intrare şi indicilor muzeografici, s-a alcătuit o listă a tuturor pieselor/exponatelor. Însă, înainte de a familiariza cititorii cu lista respectivă, vom face o succintă prezentare a colecţiei pe domenii.

Domeniul *Documente* include: diplome acordate pentru succese remarcabile, obţinute în domeniul cercetărilor ştiinţifice[2], şi pentru merite deosebite în activitatea didactică[3] şi cea obştească[4]; adeverinţe de academician al Academiei de Ştiinţe din RSSM[5], de Om emerit în ştiinţă din RSSM[6], de participant la Expoziţia de realizări în domeniul economiei naţionale din URSS[7]; certificate, unul dintre care confirmă că pe 25 iulie 1944 Antonie Ablov, în cadrul şedinţei Consiliului Ştiinţific al Universităţii de Stat din Kazan, şi-a susţinut teza de doctor habilitat în ştiinţe chimice[8]; extrase din procesele-verbale, hotărâri şi ordine cu privire la numirea lui Antonie Ablov în diverse funcţii, precum cele de şef al Catedrei de Chimie anorganică şi biologică a Institutului Agricol din Sverdlovsk (1942)[9], şef de Catedră a chimiei anorganice a Universităţii de Stat din Moldova (1947)[10], director al Institutului de Chimie din RSSM (1960)[11]; scrisori adresate lui din partea unor profesori şi oameni de ştiinţă cunoscuţi[12], drept exemplu o avem pe cea de recomandare a lui Antonie Ablov din partea academicianului A.V. Nicolaev (1975)[13]; invitaţii-programe, bilete de participant la diverse congrese[14], conferinţe[15], simpozioane naţionale şi internaţionale şi la aşa-zisele Lecturi, organizate de Academia de Ştiinţe şi Institutul de Chimie din RSSM în memoria academicianului Antonie Ablov[16]; caiete cu însemnări[17], cu planuri de activitate în cadrul Universităţii de Stat din Moldova pentru cursul „Chimia anorganică" pe anii 1964-1965, 1965-1966[18], cu conspectul lecţiei „Образование неорганических комплексов в растворах и их устойчивость" („Formarea complexelor anorganice în soluţii şi stabilitatea acestora")[19]; carnete de membru al unor societăţi, printre ele fiind şi Societatea pentru răspândirea cunoştinţelor politice şi ştiinţifice din RSSM[20], al cărei preşedinte al consiliului de conducere a fost în perioada 1948-1950; brevete la diverse decoraţii /distincţii de stat (medalii, ordine, insigne, însemne), conferite pentru merite deosebite în activitatea din perioada interbelică şi cea sovietică[21]. Nu putem să nu menţionăm şi alte documente extrem de importante din această colecţie: lista lucrărilor ştiinţifice şi a rezumatelor academicianului Antonie Ablov, dactilografiate pe 56 de pagini[22]; teza de doctor (habilitat) în ştiinţe chimice, cu titlul „O природе связей и о стереохимии комплексных соединений" („Despre esenţa legăturilor chimice şi stereochimia compuşilor complecşi"), susţinută la Kazan în 1944 şi dactilografiată pe 239 de file[23]; stenogramele a două lecţii, ţinute de profesorul Antonie Ablov în cadrul Universităţii de Stat din Chişinău între anii 1948-1951[24].

Domeniul *Carte* include cărţi şi broşuri din biblioteca savantului, toate având subiecte dedicate chimiei, semnate de autori sovietici şi străini[25]. Menţionăm „Практикум по общей химии" („Îndrumarul în domeniul chimiei generale") de E.L. Utevskaia (1947)[26] cu sigiliul bibliotecii lui A. Ablov şi „Краткий справочник химика" („Ghidul succint al chimistului"), editat la Moscova în 1948[27]. În patrimoniul muzeului nostru se păstrează şi una dintre cele două monografii, scrise împreună cu discipolii săi: „Номенклатура неорганической химии" („Nomenclatorul chimiei anorganice"), editată la editura „Ştiinţa", Chişinău, 1962 (coautor Dumitru Batîr)[28]. Anto-

[2] FB-4283-1; FB-8947-3, 4; FB-21068-3.
[3] FB-13879-1.
[4] FB-21068-2.
[5] FB-4283-7.
[6] FB-4283-8.
[7] FA-1963-9.
[8] FA-1963-5.
[9] FA-1963-2.
[10] FB-8947-13.
[11] FB-8947-17.
[12] FB-8947-8; FB-13884-5; FB-13884-10; FB-23075-11; FB-23075-16.
[13] FB-14121.
[14] FB-13884-6, 7.
[15] FA-5502-11; FB-13884-12; FB-23075-6.
[16] FA-10461-13; FB-13879-2, 3, 4; FA-10461-14.
[17] FB-23075-7; FB-13884-18.
[18] FB-13884-16.
[19] FB-13884-17.
[20] FB-8947-2.
[21] FB-4282-2, 4, 6; FB-15938-1 (b); FB-15938-10 (b); FB-15941-2; FB-15942.
[22] FA-5548.
[23] FB-23075-1.
[24] FB-23075-4; FA-10461-3.
[25] FB-23075-32.
[26] FB-23075-34.
[27] FB-23075-35.
[28] FB-13884-2.

nie Ablov l-a avut în calitate de coautor pe discipolul său D. Batîr şi la altă lucrare, depozitată în patrimoniul muzeului[29]. Distinsul cercetător Dumitru Batîr este autorul unei cărţi, consacrate vieţii şi activităţii profesorului lui[30], pe care o deţine muzeul. În domeniul *Carte* este înregistrată şi monografia discipolului său Isaac Bersuker „Строение и свойства координационных соединений" („Structura şi proprietăţile compuşilor coordinativi")[31], cu dedicaţia autorului pentru profesorul său, în care îi mulţumeşte pentru îndrumările făcute la scrierea şi editarea cărţii.

Menţionăm şi două broşuri: „Influenţa substituenţilor în baze şi în anioni asupra numărului de coordinaţie al unui metal" – teza pentru obţinerea gradului de doctor în chimie de către Antonie Ablov, publicată în 1932 la Iaşi[32] şi „Всесоюзное совещание по химии комплексных соединений кобальта и никеля" („Conferinţa Unională în domeniul chimiei compuşilor complecşi de cobalt şi nichel") – tezele rapoartelor Conferinţei Unionale de Chimie din 10-13 octombrie 1960), editată la editura „Ştiinţa" din Chişinău[33].

La domeniul *Periodice* atribuim un număr mare de extrase ale articolelor ştiinţifice, semnate de unul singur sau împreună cu alţi autori, publicate în revistele: „Analele Ştiinţifice ale Universităţii A.I. Cuza din Iaşi", „Buletin de la Société chimique de France", care au apărut în perioada interbelică[34], precum şi într-o serie de publicaţii ale Academiei de Ştiinţe a Uniunii Sovietice[35]. Conform informaţiilor disponibile, numărul total al lucrărilor ştiinţifice publicate de academicianul Ablov se ridică la 762 (Батыр 1986, 10).

Alte surse documentare de cercetare a activităţii şi vieţii academicianului sunt fotografiile, prezente în această colecţie. Din domeniul *Fotografie* evidenţiem un număr mare de fotografii portret ale savantului la diferite etape ale vieţii, de dimensiuni diverse, cele mai mari ajungând până la lungimea de 30 cm şi lăţimea de 23 cm[36]. Academicianul Ablov este imortalizat în diferite ipostaze ale activităţii sale: împreună cu colegii şi studenţii în laboratorul Catedrei Chimiei anorganice de la Universitatea de Stat din Chişinău, 1952[37], printre profesori şi studenţi de la Universitatea de Stat din Chişinău [38], de unul singur în laboratorul Institutului de Chimie din cadrul Academiei de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti[39] şi în timpul unei lecţii la Universitatea de Stat din Chişinău (1976), printre delegaţi şi participanţi la diverse manifestări ştiinţifice[40]. O fotografie l-a surprins în timpul unei discuţii cu Iachim Grossul, primul preşedinte al Academiei de Ştiinţe din Moldova, 1961[41], iar alta – împreună cu discipolul său N. Gârbălău în laboratorul Institutului de Chimie, 1968[42]. Chipul profesorului A. Ablov poate fi văzut şi în alte imagini din colecţiile altor personalităţi marcante, depozitate în patrimoniul muzeului nostru, în special a celor care au avut tangenţe în activitatea lor cu cea a lui Antonie Ablov. În acest context, menţionăm imaginile, deja publicate, ale savantului pedolog Nicolae Dimo (Serjant 2022, 317-331) şi cele din colecţia academicianului Iurie Lealicov[43]. Cu regret, dar muzeul nu deţine fotografii care ar reflecta viaţa privată a savantului.

O mare valoare memorială o au piesele utilizate în timpul cercetărilor de către savant, care au fost transmise muzeului de colegii şi discipolii lui: cele două exsicatoare[44], stereomicroscopul[45], eprubete cu catalizatori, cu reactive şi alte substanţe chimice[46]. În anul 1996, Elena Levîţchi, laboranta Catedrei de Chimie anorganică a Universităţii de Stat din Moldova, a transmis muzeului obiecte personale, un exsicator, eprubete, ampule, fotografii şi o colecţie de minerale (79 de unităţi), care au aparţinut academicianului. Dintre obiectele personale menţionăm un pahar, o farfurioară, o linguriţă, un cuţit pentru tăierea hârtiei, un prespapier, o cutie pentru ceai şi altele (vezi lista), piese incluse în domeniul *Istorie*.

Activitatea multilaterală a academicianului Antonie Ablov a fost înalt apreciată. Despre aceasta ne convingem cercetând distincţiile, depozitate în patrimoniul muzeului şi incluse în domeniul

[29] FB-13884-3.
[30] FB-13884-4.
[31] FB-23075-37.
[32] FB-23075-33.
[33] FA-10461-36.
[34] FB-13879-5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20.
[35] FB-13879-21, 22, 26; FA-5501-23, 24, 25, 27, 28, 29.
[36] FA-11259-61.
[37] FB-23075-22.
[38] FB-23071-21.
[39] FB-23075-30.
[40] FB-23075-25, 26, 29.
[41] FB-23075-28.
[42] FB-23075-31.
[43] FB-23109-4.
[44] FB-13880; FB-23076-3.
[45] FB-14442.
[46] FB-13881, FB-13882.

Medalistică. Piesele din acest domeniu cuprind: medalii comemorative, insigne, însemne şi un ordin. Pentru „munca glorioasă" în timpul războiului purtat de Germania fascistă împotriva Uniunii Sovietice (1941-1945), Antonie Ablov a fost decorat cu medalia „За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941-1945"[47]. În 1975, savantul este decorat cu o altă medalie, consacrată celor 30 de ani de la victoria asupra fascismului[48]. În perioada anilor 1941-1944, A. Ablov s-a aflat la Sverdlovsk, unde era evacuat Institutul Agricol „M.V. Frunze" din Chişinău, la care activa în calitate de şef al Catedrei de Chimie. O altă medalie comemorativă cu care a fost apreciată activitatea savantului este cea dedicată celor 800 de ani de la întemeierea oraşului Moscova (1948)[49]. Pentru activitatea desfăşurată în cadrul Universităţii din Iaşi (1932-1939), a fost distins, în anul 1960, cu medalia comemorativă „A.I. Cuza şi M. Kogălniceanu –întemeietorii Universităţii din Iaşi. 1860-1960"[50] şi insigna „Universitatea A.I. Cuza Iaşi – 100 ani"[51]. Nu lipsesc din colecţie şi distincţiile sovietice, acordate cu prilejul unor aniversări, legate de formarea Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti şi întemeierea Partidului Comunist al Moldovei[52] sau pentru merite în „întrecerea socialistă"[53]. Munca ştiinţifică şi didactică a fost apreciată cu semne distinctive de „Om emerit din RSS Moldovenească"[54] şi „Eminent al învăţământului"[55]. Două insigne constituie mărturii ale participării savantului la manifestările ştiinţifice, organizate la Leningrad (1959) şi Alma-Ata (1975)[56]. Antonie Ablov a reprezentat republica noastră la peste 100 de congrese, conferinţe, simpozioane unionale şi internaţionale (Malcoci, Xenofontov 2020, 45-49). Cea mai înaltă distincţie primită de savant a fost ordinul „Revoluţia din Octombrie"[57], al doilea ordin după importanţă din URSS, instituit în 1967, cu prilejul celor 50 de ani de la Revoluţia din octombrie 1917.

O singură piesă, şi anume tabloul cu portretul lui Antonie Ablov, pictat în ulei pe pânză de un autor necunoscut (1980)[58], face parte din domeniul *Artă Plastică*.

Din cele menţionate mai sus conchidem că colecţia academicianului Antonie Ablov din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei este nu numai numeroasă, dar şi foarte valoroasă. Ea include mărturii inedite, în baza cărora se poate reliefa rolul primordial al savantului şi profesorului Antonie Ablov în realizarea unor etape importante în dezvoltarea ştiinţei chimice (în special, chimia compuşilor coordinativi) în Moldova, în cercetarea ei nu doar în instituţiile academice, ci şi universitare, mărturii care reprezintă surse importante în cercetarea istoriei ştiinţei şi a învăţământului în spaţiul dintre Prut şi Nistru.

Lista pieselor[59] din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei care au aparţinut lui Antonie Ablov:

Actul nr. 379 din 7 septembrie 1978, col. 213-214

- Medalia „За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941-1945", 1946. Metal, email, D – 32 mm. FB-4282-1.
- Brevet la medalia „За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941-1945", 1946. Hârtie, imprimare, scriere manuală, L – 13 cm, LA – 8 cm. FB-4282-2.
- Medalia comemorativă „Тридцать лет победы в Великой Отечественной войне 1941-1945", 1975. Metal, D – 36 mm. FB-4282-3
- Brevet la medalia comemorativă „Тридцать лет победы в Великой Отечественной войне 1941-1945", 1975. Hârtie, imprimare, scriere manuală, L – 13 cm, LA – 8 cm. FB-4282-4.
- Insigna „Победитель социалистического соревнования 1974 года", 1974. Metal, email, D-35 mm. FB-4282-5.
- Brevet la însemnul „Победитель социалистического соревнования 1974 года", acordat lui Anton[60] Ablov din partea Academiei de Ştiinţe din RSSM şi Comitetul Republican al Sindicatelor din domeniul învăţământului, 1975. Hârtie, imprimare, scriere manuală, L – 13 cm, LA – 8 cm. FB-4282-6.
- Insigna „XI Менделеевский съезд. Алма-Ата. 1975". Metal, D – 30 mm. FB-4282-7.

[47] FB-4282-1.
[48] FB-4282-3.
[49] FB-15938-1a.
[50] FB-4282-10.
[51] FB-4282-9.
[52] FB-15941-1; FB-15938-8.
[53] FB-15938-10a; FB-15938-7.
[54] FB-15938-4.
[55] FB-15938-5.
[56] FB-15938-3; FB-15938-6
[57] FB-15940-1.
[58] FB-23077.
[59] În listă, pentru redarea dimensiunilor pieselor, sunt utilizate următoarele abrevieri: L – lungime; LA – lăţime; H – înălţime; D – diametru; Gr – greutate.
[60] Aici şi în continuare prenumele (Anton) este dat conform actelor emise în perioada sovietică.

– Invitaţie la al XI-lea Congres de Chimie generală şi aplicativă „D.I. Mendeleev”, organizat la Alma-Ata, adresată lui Anton Ablov, 1975. Hârtie, imprimare, L – 16 cm, LA – 7,5 cm. FB-4282-8.
– Insigna „Universitatea A.I. Cuza Iaşi – 100 ani”. Metal, email, D – 23 mm. FB-4282-9.
– Medalia comemorativă „A.I. Cuza şi M. Kogălniceanu – întemeietorii Universităţii din Iaşi. 1860-1960”. Metal, D – 60 mm, Gr – 91,20 g. FB-4282-10.
– Diplomă de onoare acordată lui Anton Ablov din partea Prezidiumului Sovietului Suprem al RSS Moldoveneşti pentru succese deosebite în domeniul cercetărilor ştiinţifice, pregătirii de cadre ştiinţifice şi în legătură cu împlinirea a şaizeci de ani din ziua naşterii, 1965. Hârtie, imprimare, scriere manuală, L – 28,5 cm, LA – 21,5 cm. FB-4283-1.
– Hotărârea Comitetului Unional al Şcolii Superioare de pe lângă Consiliul Comisarilor Norodnici al Uniunii Sovietice cu privire la numirea lui Anton Ablov în funcţia de şef al Catedrei de Chimie anorganică şi biologică a Institutului Agricol din Sverdlovsk, URSS, Tomsk, 1942. Hârtie, dactilografiere, L – 20,5 cm, LA – 9,5 cm. FA-1963-2.
– Hotărârea Comitetului Unional al Şcolii Superioare de pe lângă Sovietul Comisarilor Norodnici al Uniunii Sovietice cu privire la numirea lui Anton Ablov în funcţia de şef al Catedrei de Chimie anorganică şi analitică a Institutului Agricol din Sverdlovsk, URSS, Moscova, 1943. Hârtie, imprimare, dactilografiere, scriere manuală, L – 20,5 cm, LA – 9,5 cm. FA-1963-3.
– Certificat eliberat lui Anton Ablov, care confirmă decorarea lui cu Diploma de Onoare din partea Consiliului orăşenesc Sverdlovsk pentru cercetările şi succesele obţinute în laboratorul Grădinii Botanice din acest oraş, 1944. Hârtie, dactilografiere, L – 20 cm, LA – 17 cm. FB-4283-4.
– Certificat prin care se confirmă că pe 25 iulie 1944 Anton Ablov, în cadrul şedinţei Consiliului Ştiinţific al Universităţii de Stat din Kazan şi-a susţinut teza de doctor (habilitat) în ştiinţe chimice, 1944. Hârtie, dactilografiere, L – 15,5 cm, LA – 12 cm. FA-1963-5.
– Extras din procesul-verbal al Comisiei Superioare de Atestare a Consiliului Unional în problemele şcolilor superioare de pe lângă Consiliul Comisarilor Norodnici cu privire la confirmarea titlului de doctor (habilitat) în ştiinţe chimice al lui Anton Ablov, 1944. Hârtie, imprimare, dactilografiere, L – 20,5 cm, LA – 15 cm. FA-1963-6.
– Adeverinţă de academician al Academiei de Ştiinţe din RSSM, eliberată lui Anton Ablov, 1963. Hârtie, dermatină, imprimare, scriere manuală, L – 10,5 cm, LA – 7,5 cm. FB-4283-7.
– Adeverinţă de Om emerit în ştiinţă din RSSM, eliberată lui Anton Ablov, 1966. Hârtie, dermatină, imprimare, scriere manuală, L – 9 cm, LA – 6,5 cm. FB-4283-8.
– Adeverinţă de participant la Expoziţia de realizări în domeniul economiei naţionale (EREN) din URSS, acordată lui Anton Ablov, 1974. Hârtie, imprimare, scriere manuală, L – 10 cm, LA – 7,5 cm. FA-1963-9.
– Extrasul articolului „Две неопубликованные фотографии Д.И. Менделеева”, semnat de Anton Ablov şi publicat în *Ученные записки*, vol. XIV, Chişinău, 1954. Hârtie, imprimare, L – 25,5 cm, LA-16,5 cm. FA-1963-10.
– Carnet de note al participantului Anton Ablov la Congresul al XI-lea de Chimie generală şi aplicativă, organizat la Alma-Ata şi dedicat lui Mendeleev, 1975. Hârtie, carton subţire, scriere manuală, L – 20,5 cm, LA – 13, 5 cm. FA-4283-11.
– Fotografie de portret: Anton Ablov, 1940-1944. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 13, 5 cm, LA – 8,5 cm. FB-4283-12.
– Fotografie de portret: Anton Ablov, 1950-1960. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 17 cm, LA – 12 cm. FB-4283-13.
– Fotografie documentară. Cabinetul de lucru al lui Anton Ablov, 1978. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 17,5 cm, LA – 12 cm. FA-1963-14.

Actul nr. 676 din 30 octombrie 1985, col. 315

– Insignă de participant la Expoziţia de realizări în domeniul economiei naţionale din URSS (EREN), 1973. Metal, FB-8947.
– Adeverinţă de participant la Expoziţia de realizări în domeniul economiei naţionale (EREN) din URSS, 1973. Hârtie, imprimare, L – 10,5 cm, LA – 8 cm. FB-8947-1.
– Carnet de membru al Societăţii pentru răspândirea cunoştinţelor politice şi ştiinţifice din RSSM, eliberat lui Anton Ablov, 1947. Hârtie, carton, dermatină, imprimare, scriere de mână, L – 9 cm, LA – 6 cm. FB-8947-2.

– Diplomă acordată lui Anton Ablov de Prezidiumul Direcţiei republicane din RSSM a Societăţii Unionale de Chimie „D.I. Mendeleev” pentru o serie de lucrări la tema: „Cercetări privind magnetochimia compuşilor de coordonare, care conţin clustere de schimb”, care au obţinut locul II la concursul republican de chimie generală şi aplicativă din 1976. Hârtie, imprimare, dactilografiere, L – 29 cm, LA – 22 cm. FB-8947-3.
– Diplomă de înscriere în „Cartea de Aur de Onoare” a RSS Moldoveneşti, acordată directorului Institutului de Chimie al Academiei de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti, Anton Ablov, 1967. Hârtie, imprimare, dactilografiere, L – 31 cm, LA – 23 cm. FB-8947-4.
– Invitaţia la Congresul al XI-lea „Mendeleev” de chimie generală şi aplicativă, organizat între 22 şi 27 septembrie 1975 la Alma-Ata, pe numele lui Anton Ablov, 1975. Carton subţire, imprimare, scriere manuală, L – 16,5 cm, LA – 10,5 cm. FB-8947-5.
– Bilet de participant la Congresul al XI-lea „Mendeleev” de chimie generală şi aplicativă, organizat între 22 şi 27 septembrie 1975 la Alma-Ata, pe numele lui Anton Ablov, 1975. Carton subţire, imprimare, L – 11 cm, LA – 7 cm. FB-8947-6.
– Bilet de participant la Congresul al XX-lea Internaţional de chimie teoretică şi aplicativă de la Moscova din iulie 1965, pe numele lui Anton Ablov. Carton subţire, imprimare, L – 9 cm, LA – 6 cm. FB-8947-7.
– Scrisoare adresată profesorului Anton Ablov din partea lui Surapong Suvachittanont, şeful Catedrei de Chimie anorganică a Universităţii din Melbourne, Australia, 1977. Hârtie, scriere manuală, L – 29,5 cm, LA – 20,5 cm. FB-8947-8.
– Extras al articolului „Комплексные соединения трехвалетного кобальта C1, 10-фенантролином”, semnat de Anton Ablov şi publicat în *Журнал неорганической химии*, vol. VI, ed. 2, editată de Academia de Ştiinţe din URSS, 1961. Hârtie, imprimare, L-26 cm, LA-16 cm. FA-4485-9.
– Textul raportului prezentat de Anton Ablov în cadrul Secţiei de biologie şi chimie a Academiei de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti, 1965. Hârtie, dactilografiere, L – 30 cm, LA – 21 cm. FB-8947-10.
– Caiet cu însemnări ale academicianului Anton Ablov, anii ’60-’70 ai sec. XX. Hârtie, scriere manuală, L – 20,5 cm, LA – 17 cm. FB-8947-11.
– Extras din ordinul Ministrului învăţământului din URSS din 3 decembrie 1961 cu privire la aprobarea candidaturii lui Anton Ablov, şeful Catedrei de chimie anorganică, în Consiliul Universităţii de Stat din Chişinău, 1961. Hârtie, dactilografiere, L – 22,5 cm, LA – 16,5 cm. FA-4485-12
– Ordinul nr. 495 al Direcţiei Principale a Universităţilor de pe lângă Ministerul Învăţământului Superior din Uniunea Sovietică cu privire la aprobarea profesorului Anton Ablov în funcţia de şef al Catedrei de Chimie anorganică a Universităţii de Stat din Moldova, 1947. Hârtie, dactilografiere, L – 21 cm, LA – 19,5 cm. FB-8947-13.
– Extras din ordinul nr. 229 din 21 decembrie 1946, emis de rectorul Universităţii de Stat din Chişinău I. Leonov, prin care îşi exprimă gratitudinea faţă de efortul depus de Anton Ablov în organizarea şi deschiderea Universităţii din Chişinău. Hârtie, dactilografiere, L – 19,5 cm, LA – 13 cm. FB-8947-14.
– Ordinul nr. 1265 din 8 august 1947 al Ministrului Învăţământului Superior din URSS cu privire la aprobarea profesorului, doctorului în ştiinţe chimice Anton Ablov în funcţia de decan al Facultăţii de Chimie a Universităţii de Stat din Chişinău. Hârtie, imprimare, dactilografiere, L – 21 cm, LA – 15 cm. FB-8947-15.
– Extras din ordinul nr. 86 din 14 septembrie 1946, emis de rectorul Universităţii de Stat din Chişinău I. Leonov cu privire la numirea organizatorilor responsabili de începutul anului de studii în persoana decanilor facultăţilor, inclusiv a decanului Facultăţii de Chimie Anton Ablov. Hârtie, dactilografiere, L – 22 cm, LA – 20,5 cm. FA-4485-16.
– Hotărârea nr. 357 din 22 aprilie 1960 a Prezidiumului Academiei de Ştiinţe din URSS cu privire la aprobarea doctorului în ştiinţe chimice Anton Ablov în funcţia de director al Institutului de Chimie din RSSM, 1960. Hârtie, imprimare, dactilografiere, L – 29,5 cm, LA – 20,5 cm. FB-8947-17.
– Demers adresat directorului Institutului Agricol din oraşul Sverdlovsk din partea şefului Consiliului Unional în problemele Şcolii Superioare de pe lângă Comitetul Comisarilor Noro-

dinici din URSS cu privire la trimiterea a trei profesori de la institut, printre care şi Anton Ablov, la dispoziţia Comisarului Norodnic din RSSM, pentru a fi antrenaţi în organizarea activităţii Institutului Agricol din Chişinău, 1944. Hârtie, imprimare, dactilografiere, L – 29,5 cm, LA – 21 cm. FA-4485-18.

– Fotografie de portret: academicianul Anton Ablov, anii ’60 ai secolului al XX-lea. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 14 cm, LA – 8 cm. FB-8947-19.

Actul nr. 22 din 30 decembrie 1988, col. 8

– Diplomă acordată academicianului Anton Ablov din partea Comitetului Central al ULCT din Moldova pentru participare activă la organizarea şi conducerea conferinţei a VI-a a tinerilor oameni de ştiinţă din Moldova, 1968. Hârtie, imprimare, dactilografiere, L – 32 cm, LA – 24,5 cm. FB-13879-1.
– Invitaţie-program la şedinţa organizată de Academia de Ştiinţe şi Institutul de Chimie din RSSM în memoria academicianului Anton Ablov, 1982. Hârtie, imprimare, L – 15,5 cm, LA – 10 cm. FB-13879-2.
– Invitaţie-program la şedinţa organizată de Academia de Ştiinţe şi Institutul de Chimie din RSSM, consacrată celor 80 de ani de la naşterea academicianului Anton Ablov, 1985. Hârtie, imprimare, L – 15 cm, LA – 10 cm. FB-13879-3.
– Invitaţie-program la şedinţa organizată de Academia de Ştiinţe şi Institutul de Chimie din RSSM în memoria academicianului Anton Ablov, 1986. Hârtie, imprimare, L – 15 cm, LA – 10 cm. FB-13879-4.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de N. Costăchescu şi A. Ablov „Influence des substituants dans les bases et les anions sur l’indice de coordination d’un métal”, publicat în *Annales scientifiques de l’Université de Iassy* (Analele Ştiinţifice ale Universităţii „A.I. Cuza” din Iaşi), vol. XVI, pag. 515-525, 1930. Hârtie, imprimare, L – 23 cm, LA – 15,5 cm, 20 pag. FB-13879-5.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de N. Costăchescu şi A. Ablov „Influence des substituants dans les bases et les anions sur l’indice de coordination d’un métal”, publicat în *Annales scientifiques de l’Université de Iassy* (Analele Ştiinţifice ale Universităţii „A.I. Cuza” din Iaşi), vol. XVII, pag. 149-172, 1931. Hârtie, imprimare, L – 23 cm, LA – 15,5 cm, 24 pag. FB-13879-6.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov „Contribution à l’étude des sels complexes de la 8-oxy-quinléne”, publicat în *Annales scientifiques de l’Université de Iassy* (Analele Ştiinţifice ale Universităţii „A.I. Cuza” din Iaşi), vol. XVII, pag. 173-187, 1931. Hârtie, imprimare, L – 23 cm, LA – 15,5 cm, 16 pag. FB-13879-7.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov „Contribution à l’étude des sels complexes de la 8-oxy-quinoléine”, publicat în *Annales scientifiques de l’Université de Iassy* (Analele Ştiinţifice ale Universităţii „A.I. Cuza” din Iaşi), vol. XVIII, pag. 98-106, 1932. Hârtie, imprimare, L – 23 cm, LA – 16 cm, 10 pag. FB-13879-8.
– Extrasul articolului ştiinţific „Contribution à l’étude des sels complexes de la 8-oxy-quinoléine”, semnat de A. Ablov, publicat în *Buletin de la Société chimique de France*, seria 4, vol. 53, pag. 234, 1932. Hârtie, imprimare, L – 23 cm, LA – 16 cm, 7 pag. FB-13879-9.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov „Influence des substituants dans les bases et les anions sur l’indice de coordination d’un métal”, publicat în *Annales scientifiques de l’Université de Iassy* (Analele Ştiinţifice ale Universităţii „A.I. Cuza” din Iaşi), vol. XX, pag. 98-109, 1934. Hârtie, imprimare, L – 23 cm, LA – 16 cm, 12 pag. FB-13879-10.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov „Influence des substituants dans les bases et les anions sur l’indice de coordination d’un métal. Les produits d’addition de la benzylamine et de la phénylhydrazine avec les sels de nickel de acides acétiques substitués”, publicat în *Annales scientifiques de l’Université de Iassy* (Analele Ştiinţifice ale Universităţii „A.I. Cuza” din Iaşi), vol. XX, pag. 110-115, 1934. Hârtie, imprimare, L-23 cm, LA-15,5 cm, 6 pag. FB-13879-11.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov „Influence des substituants dans les bases et les anions sur l’indice de coordination d’un métal. Les produits d’addition de la pyridine avec les sels de nickel de acides acétiques substitués”, publicat în *Buletin de la Société chimique de France*, seria 5, vol. 1, pag. 731, Paris, 1934. Hârtie, imprimare, L – 21 cm, LA – 13,5 cm, 8 pag. FB-13879-12.

– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov „Influence des substituants dans les bases et les anions sur l'indice de coordination d'un métal. VI. Les produits d'addition de la benzylamine et de la phénylhydrazine avec les sels de nickel de acides acétiques substitués", publicat în *Buletin de la Société chimique de France*, seria 5, vol. 1, pag. 1489, Paris, 1934. Hârtie, imprimare, L – 21 cm, LA – 13,5 cm, 6 pag. FB-13879-13.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov „Influence des substituants dans les bases et les anions sur l'indice de coordination d'un métal. VII. Influence du moment électrique sur le nombre de molécules de base fixées par un sel (1), publicat în *Buletin de la Société chimique de France*, seria 5, vol. 2, pag. 1724, Paris, 1935. Hârtie, imprimare, L – 21 cm, LA – 13,5 cm, 13 pag. FB-13879-14.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov „ Action des amines aromatiques primaires sur le chlorure de 1.6-dichloro-diéthylénediamine-cobalt III", publicat în *Buletin de la Société chimique de France*, seria 5, vol. 3, pag. 2270, Paris, 1936. Hârtie, imprimare, L – 21 cm, LA – 13,5 cm, 10 pag. FB-13879-15.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov „ Influence du moment électrique sur le nombre de molécules de base fixées par un sel (II), publicat în *Buletin de la Société chimique de France*, seria 5, vol. 3, pag. 1673, Paris, 1936. Hârtie, imprimare, L – 21 cm, LA – 13,5 cm, 10 pag. FB-13879-16.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov „Sur le sels complexes dipolaires", publicat în *Buletin de la Société chimique de France*, seria 5, vol. 4, pag. 1220, Paris, 1937. Hârtie, imprimare, L – 21 cm, LA – 13,5 cm, 10 pag. FB-13879-17.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov „Action des amines primaires sur le bromure de 1.6-dibromo-di- éthylénediamine-cobalt III", publicat în *Buletin de la Société chimique de France*, seria 5, vol. 4, pag. 1783, Paris, 1937. Hârtie, imprimare, L – 21 cm, LA – 13,5 cm, 12 pag. FB-13879-18.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov „Sur le trichloracétate de cobalt basique" , publicat în *Buletin de la Société chimique de France*, seria 5, vol. 6, pag. 491, Paris, 1939. Hârtie, imprimare, L – 21 cm, LA – 13,5 cm, 4 pag. FB-13879-19.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de N. Costăchescu şi A. Ablov „Influence des substituants dans les bases et les anions sur l'indice de coordination d'un métal", publicat în *Annales scientifiques de l'Université de Iassy* (Analele Ştiinţifice ale Universităţii „A.I. Cuza" din Iaşi), vol. XXV, 1939. Hârtie, imprimare, L – 23 cm, LA – 15,5 cm, 10 pag. FB-13879-20.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov şi N.I. Lobanov „О различии в поведении геометрических изомеров кобальтиаминов", publicat în *Известия сектора платины*, ediţia 31, pag. 95-100, Moscova, 1955. Hârtie, cerneală neagră, L – 26 cm, LA – 17 cm, 6 pag. FB-13879-21.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov şi D. Batîr „Комплексные медные соли а-оксикислот II. Тримезотартратотетракупроаты", publicat în *Журнал неорганической химии*, publicaţie a Academiei de Ştiinţe a Uniunii Sovietice, vol. I, ediţia 2, pag. 251-256, Moscova, 1956. Hârtie, imprimare, L – 26,5 cm, LA – 16,5 cm, 6 pag. FB-13879-22.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov şi N.M. Samus „О сильном трансвлиянии гидроксогруппы у диоксиминов трехвалентного кобальта", publicat în *Доклады Академии наук СССР*, nr. 6, vol. 113, pag. 1265-1268, 1957. Hârtie, imprimare, L – 26 cm, LA – 16,5 cm, 4 pag. FA-5501-23.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov, G.B. Bokii, T.I. Malinovski „Строение дигалогенидов-диаминов кобальта", publicat în *Кристаллография*, vol. I, ediţia I, pag. 49-52. Hârtie, imprimare, L – 26,5 cm, LA – 16,5 cm, 4 pag. FA-5501-24.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov, N.M. Samus şi M.S. Popov „Изороданонитро-и изороданогалогенобис-диметилглиоксимокобальткислоты", publicat în *Доклады Академии наук СССР*, nr. 4, vol. 106, pag. 665-668, 1956. Hârtie, imprimare, L – 26 cm, LA – 16,5 cm, 4 pag. FA-5501-25.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov şi G.P. Sîrtsova „Соединения кобальта (III) с диметилглиоксимом и цианид-ионом", publicat în *Журнал неорганической химии*, ediţia 9, vol. X, pag.1980-1985, Moscova, 1965. Hârtie, imprimare, L – 26 cm, LA – 16,5 cm, 8 pag. FB-13879-26.

– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov, G.P. Sîrtsova şi L.N. Corlăteanu „Реакция замещения ацидосульфито-бисдиметилглиоксиматокобальтиатов”, publicat în *Журнал неорганической химии*, ediţia 5, vol. XI, pag.1124-1129, Moscova, 1966. Hârtie, imprimare, L – 25,5 cm, LA – 16,5 cm, 6 pag. FA-5501-27.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov, V.I. Goldanski, E.F. Makarov şi R.A. Stukan „Мёссбауэровские спектры дитиоцианатотетрапиридинжелеза”, publicat în *Доклады Академии наук СССР*, nr. 3, vol. 173, pag. 595-598, Moscova, 1967. Hârtie, imprimare, L – 26 cm, LA – 16,5 cm, 4 pag. FA-5501-28.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov şi D. Batîr „О предпологаемой изометрии дитиоцианатотетрапиридинжелеза” (II), publicat în *Журнал неорганической химии*, ediţia 3, vol. XIII, pag. 727-729, Moscova, 1968. Hârtie, imprimare, L – 25,5 cm, LA – 16,5 cm, 4 pag. FA-5501-29.
– Raport prezentat de Anton Ablov la Conferinţa internaţională privind chimia coordinativă, Bratislava, 1-5 decembrie 1969. Hârtie, imprimare, dactilografiere, L – 20,5 cm, LA – 28,5 cm, 6 pag. FA-5501-30.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov, D. Batîr şi M. Staryş „Транс-диоксимины кобальта (III) с метанолом”, publicat în *Журнал неорганической химии*, ediţia 6, vol. XV, pag. 1713-1715, Moscova, 1970. Hârtie, imprimare, L – 26 cm, LA – 16,5 cm, 2 pag. FA-5501-31.
– Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov, A. Kon, I. Burştein, T. Malinovski şi Z. Levitskaia „Молекулярная структура Pb (CIO 4)² 4 phen”, publicat în *Доклады Академии наук СССР*, nr. 6, vol. 217, pag. 1317-1320, Moscova, 1974. Hârtie, imprimare, L – 25 cm, LA – 15,5 cm, 2 pag. FA-5501-32.

Act nr. 23 din 14 septembrie 1988, col. 9

– Exsicator, URSS, anii ’50-’70 ai sec. XX, sticlă. FB-13880.
– Eprubetă cu acetilacetonat de cobalt (II). FB-13881.
– Eprubetă cu clor-octobis dimetil glucoximat de cobalt (III). FB-13882.
– Eprubetă cu reactivul Di-iso-butylamine. FB-13883.
– Atestat de participant la Expoziţia de realizări în domeniul economiei naţionale a RSS Moldoveneşti, eliberat lui Anton Ablov, directorul Institutului de Chimie al Academiei de Ştiinţe din RSSM, pentru cercetări fundamentale în domeniul chimiei anorganice şi pregătirea cadrelor ştiinţifice, 1967. Hârtie, imprimare, dactilografiere, L – 24 cm, LA – 18 cm. FB-13884-1.
– Carte: A. Ablov, D. Batîr, *Номенклатура неорганической химии*, Chişinău, 1962. Hârtie, imprimare, carton, L – 20,5 cm, LA – 15 cm, 115 pag. FB-13884-2.
– Carte: A. Ablov, D. Batîr, A. Şamturin, *M.B. Ломоносов и его слово о пользе химии*, Chişinău, 1962. Hârtie, imprimare, L – 16 cm, L – 12,5 cm, 48 pag. FB-13884-3.
– Carte: D. Batîr, *A.B. Аблов. Страницы жизни и творчества*, Chişinău, 1986. Hârtie, carton, imprimare, L – 17 cm, LA – 11 cm, 220 pag. FB-13884-4.
– Scrisoare adresată lui Anton Ablov din partea organizatorilor Conferinţei a şaptea internaţionale privind chimia coordinativă, Stockholm, 16 mai 1962. Hârtie, imprimare, dactilografiere, L – 29,5 cm, L – 21 cm. FB-13884-5.
– Programul Conferinţei a şaptea internaţionale privind chimia coordinativă, organizată pe 25-29 iunie 1962 la Stockholm, Suedia. Hârtie, imprimare, L – 21,5 cm, LA – 15 cm, 8 pag. FB-13884-6.
– Lista participanţilor la al şaptelea Congres şi Simpozion internaţional al cristalografilor, organizat la Moscova, 12-21 iulie 1966. În lista participanţilor, din partea Uniunii Sovietice – Anton Ablov. Hârtie, imprimare, L – 21 cm, LA – 14 cm, 38 pag. FB-13884-7.
– Bilet de participant la Congresul al XIII-lea internaţional „GIHS” , organizat la Moscova în 1971, eliberat pe numele lui Anton Ablov. Hârtie, imprimare, dactilografiere, L – 15, LA – 8 cm. FB-13884-8.
– Programul Congresului al V-lea internaţional în domeniul Chimiei metalurgice, la care a participat Anton Ablov, organizat la Moscova, 16-21 august 1971. Hârtie, carton subţire, imprimare, L – 21,5 cm, LA – 16,5 cm, 42 pag. FA-5502-9.
– Scrisoare/aviz (însoţită de biletul de avion), adresată lui Anton Ablov, cu care s-a prezentat la Conferinţa a XIV-a internaţională, dedicată

Chimiei coordinative de la Toronto, Canada, 22-28 iunie 1972. Hârtie, imprimare, dactilografiere, L – 27,5 cm, LA – 21 cm. FB-13884-10.
– Programul Conferinţei a XIV-a internaţionale, dedicate Chimiei coordinative, organizată între 22-28 iunie 1972 la Toronto, Canada. Hârtie, carton subţire, imprimare L – 22,5 cm, LA – 15,5 cm, 15 pag. FA-5502-11.
– Programul Conferinţei a XV-a internaţionale, consacrate Chimiei coordinative, organizată la Moscova între 25-30 iunie 1973, la care a participat Anton Ablov. Hârtie, imprimare, L – 21 cm, LA – 14,5 cm, 58 pag. FB-13884-12.
– Fotografie de portret: academicianul Anton Ablov în laboratorul de Chimie anorganică al Institutului de Chimie din cadrul Academiei de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti, 1968. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 30 cm, LA – 23,5 cm. FA-5502-13.
– Fotografie de portret: profesorul Anton Ablov în timpul unei lecţii la Universitatea de Stat din Chişinău, 1976. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 30 cm, LA – 23,5 cm. FA-5502-14.
– Fotografie de portret: academicianul Anton Ablov în laboratorul de Chimie anorganică al Institutului de Chimie din cadrul Academiei de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti, 1968. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 30 cm, LA – 23,5 cm. FA-5502-15.
– Caiet cu planurile de activitate ale profesorului Anton Ablov în cadrul Universităţii de Stat din Chişinău pentru cursul „Chimia anorganică" pentru anii 1964-1965, 1965-1966. Hârtie, scriere manuală, L – 20,5 cm, LA – 16,5 cm, 48 pag. FB-13884-16.
– Caiet cu conspectul lecţiei „Образование неорганических комплексов в растворах и их устойчивость" (Formarea complexelor anorganice în soluţii şi stabilitatea acestora) a profesorului Anton Ablov, 1953. Hârtie, scriere manuală, L – 20,5 cm, LA – 17 cm, 48 pag. FB-13884-17.
– Caiet cu notiţe asupra unor cărţi şi articole ale academicianului Anton Ablov, 1963. Carton, hârtie, dermatină, scriere manuală, L – 20,5 cm, LA – 17,5 cm, 48 pag. FB-13884-18.

Actul nr. 75 din 18 ianuarie 1988

– Broşură: „Influenţa substituenţilor în baze şi în anioni asupra numărului de coordinaţie al unui metal" – teza pentru obţinerea titlului de doctor în chimie a lui Antonie Ablov, Iaşi, 1932. Hârtie, imprimare, L – 23,5 cm, LA – 16 cm, 82 pag. FB-14120.
– Lista lucrărilor ştiinţifice şi a rezumatelor academicianului Anton Ablov. Hârtie, dactilografiere, L – 30 cm, LA – 21 cm, 56 pag. FA-5548.
– Scrisoare de recomandare academicianului Anton Ablov din partea academicianului A.V. Nicolaev, 11 iulie 1975. Hârtie, imprimare, scriere manuală, L – 21 cm, LA – 15 cm. FB-14121.
– Hotărârea Comitetului Expoziţiei de realizări în domeniul economiei naţionale a Uniunii Sovietice din 26 noiembrie 1975 cu privire la decorarea participanţilor – pavilionul „Chimie" al Academiei de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti. Hârtie, dactilografiere, scriere manuală, L – 29 cm, LA – 20,5 cm, 2 pag. FA-5549.
– Eprubetă cu o substanţă chimică. FA-5550.
– Borcan cu pastile „Vikasol", FA-5551.
– Cutie de lame, FA-5552.
– Cutie pentru cretă/creioane. FA-5553.

Act nr. 178 din 3 august 1988

– Stereomicroscop, URSS, anii '60-'70, sec. XX, FB-14442.

Act nr. 561, 1989, col. 233

– Medalia comemorativă „В память 800-летия Москвы", 1948. Metal, D – 4 cm. FB-15938-1(a).
– Brevet la medalia comemorativă „В память 800-летия Москвы", 1948. Carton subţire, imprimare, scriere manuală, L – 11 cm, LA – 8 cm. FB-15938-1 (b).
– Medalia de aur „ВДНХ СССР". Metal, D – 23 mm. FB-15938-2.
– Insigna: „Федоровская сессия по кристаллографии. Ленинград 1959. А.В. Аблов". Metal, email, 2,0×4,7 cm. FB-15938-3.
– Însemn: „Om emerit din RSSM". Metal, email, D – 2,5 cm. FB-15938-4.
– Însemn: „Eminent al învăţământului". Metal, email, 2,0×3,5 cm. FB-15938-5.
– Insigna: „XI Менделеевский съезд. Алма-Ата 1975". Metal, email, D – 3,5 cm. FB-15938- 6.
– Insigna: „Slavă muncii". Metal, 3,0×3,5 cm. FB-15938-7.
– Insigna: „50 ani de la înfiinţarea Partidului Comunist al Moldovei", 1974. Metal, email, D – 3,5 cm. FB-15938-8.
– Jeton: „Оргкомитет), URSS, anii '60, sec. XX. Metal, email, 1,0×3,5 cm. FB-15938-9.

– Însemn: „Победитель социалистического соревнования 1976 года”. Metal, email, D – 3 cm. FB-15938-10 (a).
– Brevet la însemnul „Победитель социалистического соревнования 1976 года”. Carton subţire, L – 11 cm, LA – 8 cm. FB-15938-10 (b).
– Fotografie de portret: academicianul Anton Ablov, 1971. Hârtie fotografică, alb negru, L – 17 cm, LA – 12 cm. FB-15939.
– Carnet de note al delegatului Conferinţei Unionale al Societăţii „Uniunea Sovietică - Franţa” Anton Ablov, organizată la Moscova, 28 noiembrie 1972. Hârtie, scriere manuală, L – 14,5 cm, L – 9,5 cm. FA-6397.
– Ordinul „Октябрской революции”. Metal (argint, aur), 4,3×2,2 cm. FB-15940-1.
– Carnet la ordinul „Октябрской революции”. Carton subţire, dermatină, imprimare, scriere manuală, L – 10,5 cm, LA – 7,5 cm. FB-15940-2.
– Medalia comemorativă „40 лет образования Молдавской СССР и создания Компартии Молдавии”, 1964. Metal, D – 6 cm. FB-15941-1.
– Brevet la medalia comemorativă „40 лет образования Молдавской СССР и создания Компартии Молдавии”, 1964. Hârtie, imprimare, scriere manuală, L – 8 cm, LA – 7 cm. FB-15941-2.
– Brevet la medalia comemorativă „50 лет образования Молдавской СССР и создания Компартии Молдавии 1924-1974”. Carton subţire, imprimare, dactilografiere, L – 18 cm, LA – 11 cm. FB-15942.
– *Actul nr. 1382 din 28 noiembrie 1991, col. 943*
– Ordin nr. 1139 al Ministrului Învăţământului Superior din Uniunea Sovietică din 23 noiembrie 1955 cu privire la exprimarea gratitudinii profesorului, şefului Catedrei de Chimie anorganică Anton Ablov, în legătură cu aniversarea a 10-a de la înfiinţarea Universităţii de Stat din Moldova, pentru merite mari în pregătirea cadrelor şi cercetările ştiinţifice efectuate, 1955. Hârtie, imprimare, dactilografiere, L – 29,5 cm, LA – 21 cm. FB-21068-1.
– Diplomă de onoare, acordată lui Anton Ablov din partea Comitetului Păcii din URSS, pentru activitate rodnică în domeniul promovării păcii între popoare, 1959. Hârtie, imprimare, scriere manuală, L – 30 cm, LA – 23 cm. FB-21068-2.
– Diplomă de onoare, acordată lui Anton Ablov din partea Prezidiumului Sovietului Suprem al RSS Moldoveneşti, pentru succesele obţinute în domeniul dezvoltării ştiinţei, 1947. Hârtie, imprimare, scriere manuală, L – 29 cm, LA – 22,5 cm. FB-21068-3.
– Diploma de „Om emerit al ştiinţei din RSS Moldovenească”, acordată lui Anton Ablov din partea Prezidiumului Sovietului Suprem al RSS Moldoveneşti, 1966. Hârtie, imprimare, scriere manuală, L – 29 cm, LA – 22,5 cm. FB-21068-4.
– Fotografie de portret: delegaţii Colocviului unional în domeniul chimiei. În primul rând, primul din dreapta – Anton Ablov, Chişinău, 1963, Hârtie fotografică, prelucrare alb-negru, L – 17 cm, LA – 10,5 cm. FA-9540-5.
– Fotografie de portret: academicianul Anton Ablov în laborator, Chişinău, 1974. Hârtie fotografică, prelucrare alb-negru, L – 16 cm, LA – 11 cm. FA-9540-25.

Actul nr. 26 din 28 mai 1996

– Teza de doctor (habilitat) în ştiinţe chimice a lui Anton Ablov, cu tema: „О природе связей и о стереохимиии комплексных соединений” („Despre esenţa legăturilor chimice şi stereochimia compuşilor complecşi”), URSS, Cazan, 1944. Hârtie, dactilografiere, L – 33 cm, LA – 20 cm, 239 f. FB-23075-1.
– Carnet de note cu însemnări privind literatura citită, 1944. Hârtie, scriere manuală, L – 15 cm, LA – 9,5 cm, 44 f. FB-23075-2.
– Stenograma lecţiei profesorului Anton Ablov pe tema: „Современная алхимия/ ядерная химия”, 1948. Hârtie, dactilografiere, L – 29 cm, LA – 21 cm, 25 pag. FA-10461-3.
– Stenograma lecţiei profesorului Anton Ablov, ţinute în cadrul Universităţii de Stat din Chişinău, cu tema: „Колоидные системы”, 1951. Hârtie, dactilografiere, L – 29 cm, LA – 21 cm, 15 pag. FB-23075-4.
– Aviz la lucrarea lui M. Şpritsman „К познанию солеобразования аминокислот”, semnat de profesorul, doctorul în ştiinţe chimice Anton Ablov, în care autorul lucrării este recomandat să i se acorde gradul de candidat în ştiinţe chimice, fără susţinerea tezei, anii ’50, sec. XX. Hârtie, dactilografiere, L – 29 cm, LA – 21 cm, 1 f. FB-23075-5.
– Programul Conferinţei ştiinţifice „XXV лет МССР” (25 de ani de la formarea RSS Moldoveneşti), organizată de Universitatea de Stat din Chişinău, 26-28 octombrie 1949. În programul secţiei *Chimie,* primul rapor-

tor – Anton Ablov, cu comunicarea: „Критика теории Бильца валентных изобаров”. Hârtie, imprimare, L – 21 cm, LA – 15 cm, 8 pag. FB-23075-6.

– Caiet cu note/însemnări ale lui Anton Ablov, URSS, Minsk, 1952. Hârtie, scriere manuală, L – 20,5 cm, LA – 16,5 cm, 48 f. FB- 23075-7.
– Planul individual al aspirantului Mihail Popov, conducător ştiinţific Anton Ablov, Universitatea de Stat din Moldova, 1956-1957. Hârtie, dactilografiere, L – 29 cm, LA – 20,5 cm, 2 f. FB-23075-8.
– Textul raportului prezentat de academicianul Anton Ablov la Şedinţa anuală a Academiei de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti din 22 februarie 1965. Tema raportului: „Новые физические методы исследования строения неорганических соединений”. Hârtie, scriere manuală, L – 29,5 cm, LA – 21 cm, 6 pag. FB 23075-9.
– Lista studenţilor vietnamezi, anul 5, Facultatea de Chimie a Universităţii de Stat din Moldova cu notele semnate de profesorul Anton Ablov, Chişinău, 1966. Hârtie, scriere manuală, L – 20 cm, LA – 16 cm, 1 f. FB-23075-10.
– Scrisoare adresată directorului Institutului de Chimie al AŞ a RSSM, academicianului Anton Ablov, din partea directorului adjunct al Institutului de cercetări ştiinţifice în domeniul metalelor polimere, V. Moşev, prin care este înştiinţat despre rezultatele muncii efectuate de Institutul condus de A. Ablov, conform contractului încheiat, 1973. Hârtie, imprimare, dactilografiere, L – 29,5 cm, LA – 20,5 cm. FB-23075-11.
– Agendă de lucru/ zilnic al academicianului Anton Ablov pentru luna octombrie 1974. Hârtie, scriere manuală, L – 21 cm, LA – 15 cm, 2 f. FB-23075-12.
– Invitaţie-program la Şedinţa I-a, consacrată memoriei academicianului A. Ablov (I чтение имени академика А.В. Аблова), organizată la 25 mai 1979 de Academia de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti şi Institutul de Chimie. Carton subţire, imprimare, L – 15 cm, LA – 10,5 cm. FA-10461-13.
– Invitaţie-program la Şedinţa a X-a consacrată memoriei academicianului A. Ablov (X чтение имени академика А.В. Аблова), organizată la 2-3 iunie 1988 de Academia de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti şi Institutul de Chimie. Carton subţire, imprimare, L – 15 cm, LA – 10 cm. FA-10461-14.
– Scrisoare. L.G. Adamovich către profesorul universitar Anton Ablov, în care i se aduc mulţumiri pentru fotocopiile unei lucrări trimise, URSS, Harkov, 1958. Hârtie, scriere manuală, L – 20,5 cm, LA – 13 cm. FB-23075-15.
– Scrisoare. S.A. Kovalevski către profesorul Anton Ablov, în care profesorul de la Universitatea din Cernăuţi acceptă de a se transfera cu lucrul la Universitatea din Chişinău, URSS, Cernăuţi, 1947. Hârtie, scriere manuală, L – 20 cm, LA – 17 cm. FB-23075-16.
– Scrisoare. V. Klimenko către Anton Ablov, în care profesorul de la Universitatea din Cernăuţi îl roagă pe A. Ablov să solicite acordul Rectorului Universităţii din Chişinău cu privire la angajarea lui la această universitate, URSS, Cernăuţi, 17.03.1947. Hârtie, scriere manuală, L – 27 cm, LA – 17 cm. FB-23075-17.
– Fotografie/copie a extrasului din ziarul *Уральский Рабочий* nr. 55 din 9 martie 1943, în care se anunţa despre acordarea diplomelor din partea Consiliului orăşenesc al lucrătorilor Grădinii botanice din oraş (printre ei – Anton Ablov), pentru cercetările ştiinţifice în domeniul cultivării plantelor sălbatice şi de cultură, care conţin vitamina C. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 18 cm, LA – 12 cm. FA-10461-18.
– Fotografie/copie a extrasului din ziarul *Красная Татария*, nr. 143, 1944, cu anunţul despre susţinerea tezei de doctor (habilitat) în ştiinţe chimice a lui Anton Ablov, preconizată pentru 25 iulie 1944, în localul Universităţii de Stat din Kazan, auditoriul nr. 6. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 18 cm, LA – 12 cm. FA-10461-19.
– Fotografie de portret: profesorul Anton Ablov, RSSM, 1949. Hârtie fotografică, prelucrare alb-negru, L – 18 cm, LA – 12 cm. FA-10461-20.
– Fotografie de portret: profesorul Anton Ablov printre profesori şi studenţi de la Universitatea de Stat din Moldova, RSSM, Chişinău, 1952. Hârtie fotografică, prelucrare alb-negru, L – 18 cm, LA – 13 cm. FB-23071-21.
– Fotografie de portret: Anton Ablov împreună cu colegi şi studenţi, în laboratorul Catedrei de Chimie anorganică de la Universitatea de Stat din Chişinău, RSSM, Chişinău, 1952. Hârtie fotografică, prelucrare alb-negru, L – 18 cm, LA – 12,5 cm. FB-23075-22.
– Fotografie de portret: promoţia anilor 1947-1952 a Facultăţii de Chimie a Universităţii

de Stat din Chişinău. Hârtie fotografică, prelucrare alb-negru, L – 30,5 cm, LA – 24 cm. FB-23075-23.

– Fotografie de portret: prima promoţie de specialişti în domeniul chimiei şi biologiei din Republica Democratică Vietnam ai Universităţii de Stat din Chişinău 1962-1967. Carton, hârtie fotografică, prelucrare alb-negru, L – 40 cm, LA – 29,5 cm. FB-23075-24.
– Fotografie de portret: participanţii Conferinţei Unionale de Chimie, cu tema: „Compuşii complecşi de cobalt şi nichel". În primul rând, al doilea din stânga – academicianul Anton Ablov, RSSM, Chişinău, 1960. Hârtie fotografică, prelucrare alb-negru, L – 24 cm, LA – 18 cm. FB-23075-25.
– Fotografie de portret: secvenţă din timpul recepţiei de la Conferinţa Unională de Chimie, cu tema: „Compuşii complecşi de cobalt şi nichel", Chişinău, 1960. Hârtie fotografică, prelucrare alb-negru, L – 18 cm, LA – 11,5 cm. FB-23075-26.
– Fotografie de portret: Anton Ablov împreună cu colegul I. Rusu lângă mormântul lui Ion Creangă, Iaşi, 1960. Hârtie fotografică, prelucrare alb-negru, L – 11,5 cm, LA – 7,5 cm. FB-23075-27.
– Fotografie de portret: academicianul Anton Ablov şi Iachim Grossul, primul preşedinte al Academiei de Ştiinţe din Moldova, Chişinău, 1961. Hârtie fotografică, prelucrare alb-negru, L – 17,5 cm, LA – 13 cm. FB-23075-28.
– Fotografie de portret: profesorii Anton Ablov şi Ţilea Kononov în timpul Conferinţei Unionale de la Taşkent, 1963. Hârtie fotografică, prelucrare alb-negru, L – 17 cm, LA – 12 cm. FB-23075-29.
– Fotografie de portret: Anton Ablov în laboratorul Institutului de Chimie, Chişinău, 1968. Hârtie fotografică, prelucrare alb-negru, L – 18 cm, LA – 12 cm. FB-23075-30.
– Fotografie de portret: Anton Ablov împreună cu discipolul său N. Gârbălău în laboratorul Institutului de Chimie, Chişinău 1968. Hârtie fotografică, prelucrare alb-negru, L – 23,5 cm, LA – 18 cm. FB-23075-31.
– Carte: *Traité de chimie organique*, autor Julius Schmidt, Paris, 1928. Hârtie, carton, imprimare, 922 pag. FB-23075-32.
– Broşură: *Influenţa substituenţilor în baze şi în anioni asupra numărului de coordinaţie al unui metal*, autor Antonie Ablov. Teza pentru obţinerea gradului de doctor în chimie, susţinută la 20.02. 1932, Iaşi, 1932. Hârtie, imprimare, L – 23,5 cm, LA – 16 cm, 82 pag. FB-23075-33.
– Carte: *Практикум по общей химии*, autor E.L. Utevskaia, Kiev - Lvov, 1947. Hârtie, imprimare, L – 19,5 cm, LA – 13,5 cm, 296 pag. FB-23075-34.
– Carte: *Краткий справочник химика*, Moscova, 1948. Hârtie, carton, dermatină, imprimare, L – 15,5 cm, LA – 11 cm, 423 pag. FB-23075-35.
– Broşură: Tezele rapoartelor Conferinţei Unionale cu tema: „Комплексные соединения кобальта и никеля" („Compuşii complecşi de cobalt şi nichel"), organizată la Chişinău, 10-13 octombrie 1960. Hârtie, imprimare, L – 20 cm, LA – 14 cm, 74 pag. FA-10461-36.
– Carte: *Строение и свойства координационных соединений*, autor I.B. Bersuker, Leningrad, 1971 (cu autograful autorului). Hârtie, carton, dermatină, 312 pag. L – 22 cm, LA – 14,5 cm. FB-23075-37.
– Extrasul necrologului lui Anton Ablov din *Журнал неорганической химии* al Academiei de Ştiinţe din URSS, semnat de N. Gărbălău şi N. Proskina, Moscova, 1979. Hârtie, imprimare, L – 26 cm, LA – 16 cm, 4 pag. FA-10461-38.
– Chitanţe (4 unităţi) pentru achitarea studiilor la gimnaziul din Cotiujenii Mari, România, Basarabia, 1931-1932. Hârtie, L – 23, LA – 16,5 cm. FB-23075-39.
– Fişier ştiinţific (conţine 13 fişe cu note/teze asupra unor cărţi si reviste cercetate, făcute de Anton Ablov), 1950-1976. Carton, hârtie, scriere manuală, L – 13 cm, LA – 9 cm. FB-23075-41.
– Eprubetă cu cobalt, Basarabia, 1937. Sticlă, plută, cobalt, H – 6 cm. FB-23076-1.
– Flacon cu reactive, Basarabia, 1938. Sticlă, plută, H – 4,5 cm, D – 4 cm. FB-23076-2.
– Exsicator, URSS, 1950. Sticlă, L – 16 cm. FB-23076-3.
– Cuţit pentru tăierea hârtiei, URSS, sec. XX. Lemn, L – 23 cm. FB-23076-4.
– Prespapier, URSS, sec. XX. Lemn, L – 16 cm, LA – 8 cm. FB-23076-5.
– Pahar, URSS, sec. XX. Sticlă, H – 9 cm. FB-23076-6.
– Linguriţă, URSS, sec XX. Metal, L – 15 cm. FB-23076-7.

– Farfurioară, URSS, Ciudovo, sec. XX. Faianţă, D – 14 cm, FB-23076-8.
– Cutiuţă de ceai, URSS, sec. XX. Metal, L – 8 cm LA – 6 cm. FB-23076-9.
– Fiolă cu vitamina B 12. FA-10462-10.
– Eprubete cu catalizatori (4 unităţi). FA-10462-11.
– Colecţie de minerale (79 de unităţi). FB-23076-12.
– Cutie de ţigări „Kazbek". FA-10462-13.
– Cutiuţă de la bomboane diabetice. FA-10462-14.
– Tablou: portretul lui Anton Ablov, autor necunoscut, RSSM, 1980. Pânză, ulei, L – 50 cm, LA – 40 cm. FB-23077.

Actul 110, 2007

– Diplomă comemorativă, acordată lui Anton Ablov din partea Institutului de Chimie generală şi anorganică al Academiei de Ştiinţe din URSS cu prilejul aniversării a 100-a de la naşterea lui Lev Alexsandrovici Chiugaev (1873-1922), pentru rezultatele obţinute în domeniul chimiei compuşilor complecşi, URSS, 1973. Carton subţire, imprimare, L – 26,5 cm, LA – 16,5 cm. FB-27456-1.
– Fotografie de portret: Antonie Ablov, 1932. Carton, hârtie fotografică, L – 28,5 cm, LA – 21,5 cm. FA-11259-58.
– Fotografie de portret: Antonie Ablov, 1935. Carton, hârtie fotografică, L – 27 cm, LA – 20 cm. FA-11259-59.
– Fotografie de portret: Antonie Ablov, 1944. Carton, hârtie fotografică, L – 28 cm, LA – 22,5 cm. FA-11259-60.
– Fotografie de portret: Anton Ablov, 1947. Carton, hârtie fotografică, L – 30 cm, LA – 23 cm. FA-11259-61.
– Fotografie de portret: Anton Ablov, 1948. Carton, hârtie fotografică, L – 28 cm, LA – 22 cm. FA-11259-62.
– Fotografie de portret: Anton Ablov, 1960. Carton, hârtie fotografică, L – 28,5 cm, LA – 22 cm. FA-11259-63.
– Fotografie de portret: Anton Ablov, 1965. Carton, hârtie fotografică, L – 28,5 cm, LA – 21 cm. FA-11259-64.
– Fotografie de portret: Anton Ablov, 1966. Carton, hârtie fotografică, L – 28 cm, LA – 21,5 cm. FA-11259-65.
– Fotografie de portret: Anton Ablov, 1971. Carton, hârtie fotografică, L – 29 cm, LA – 23,5 cm. FA-11259-66.
– Fotografie de portret: Anton Ablov, 1976. Carton, hârtie fotografică, L – 28 cm, LA – 22 cm. FA-11259-67.

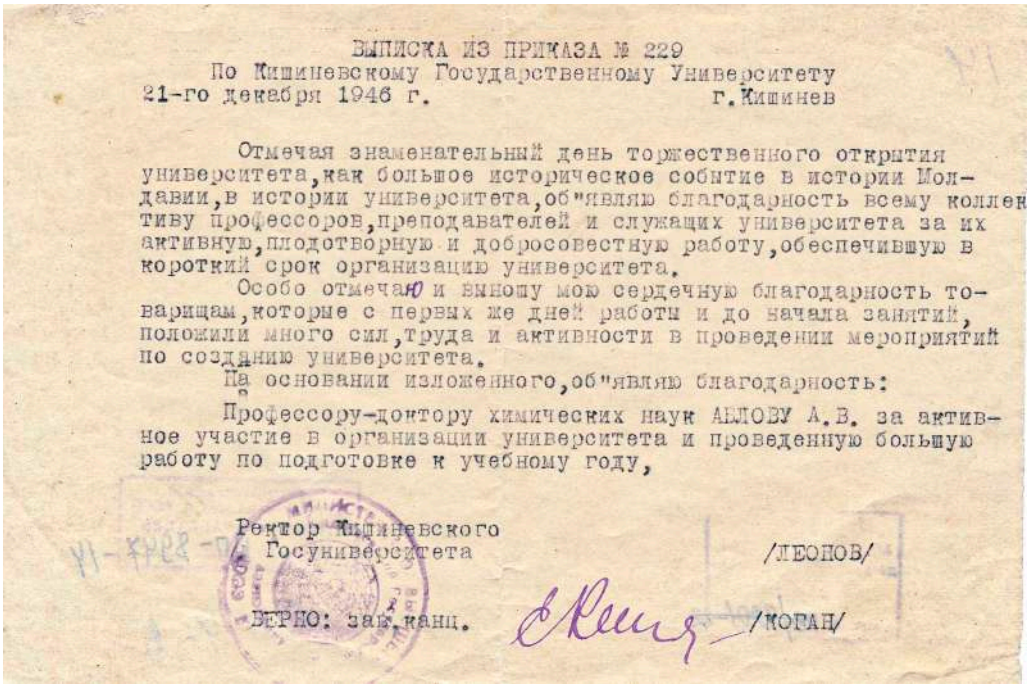

ВЫПИСКА ИЗ ПРИКАЗА № 229
По Кишиневскому Государственному Университету
21-го декабря 1946 г. г.Кишинев

Отмечая знаменательный день торжественного открытия университета,как большое историческое событие в истории Молдавии,в истории университета,об"являю благодарность всему коллективу профессоров,преподавателей и служащих университета за их активную,плодотворную и добросовестную работу,обеспечившую в короткий срок организацию университета.

Особо отмечаю и выношу мою сердечную благодарность товарищам,которые с первых же дней работы и до начала занятий, положили много сил,труда и активности в проведении мероприятий по созданию университета.

На основании изложенного,об"являю благодарность:

Профессору-доктору химических наук АБЛОВУ А.В. за активное участие в организации университета и проведенную большую работу по подготовке к учебному году,

Ректор Кишиневского
Госуниверситета /ЛЕОНОВ/

ВЕРНО: зав.канц. /КОРАН/

2. Extras din ordinul nr. 229, emis de rectorul Universităţii de Stat din Chişinău I. Leonov cu privire la exprimarea gratitudinii lui Antonie Ablov pentru efortul depus în organizarea şi deschiderea Universităţii de Stat din Chişinău, 21 decembrie 1946.

Экз. №_____

МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СССР

ПРИКАЗ №1265/к

Гор. Москва „8" августа 1947 г.

Утвердить доктора химических наук, профессора АБЛОВА Антона Васильевича деканом химического факультета Кишиневского государственного университета.

Заместитель Министра
Высшего Образования СССР / А.Топчиев /

Разослать: ун-ту, проф.Аблову А.В., Гл.упр.ун-тов. УВШ при Совете Министров УССР, отделу учета - 2 экз.

Подлинный приказ хранится в Управлении кадров МВО СССР.
Верно-инспектор по учету номенклатурных работников.-

мпп-503

3. Ordinul nr. 1265, emis de Ministrul Învăţământului Superior din URSS cu privire la aprobarea profesorului, doctorului în ştiinţe chimice Anton Ablov în funcţia de decan al Facultăţii de Chimie a Universităţii de Stat din Chişinău, 8 august 1947.

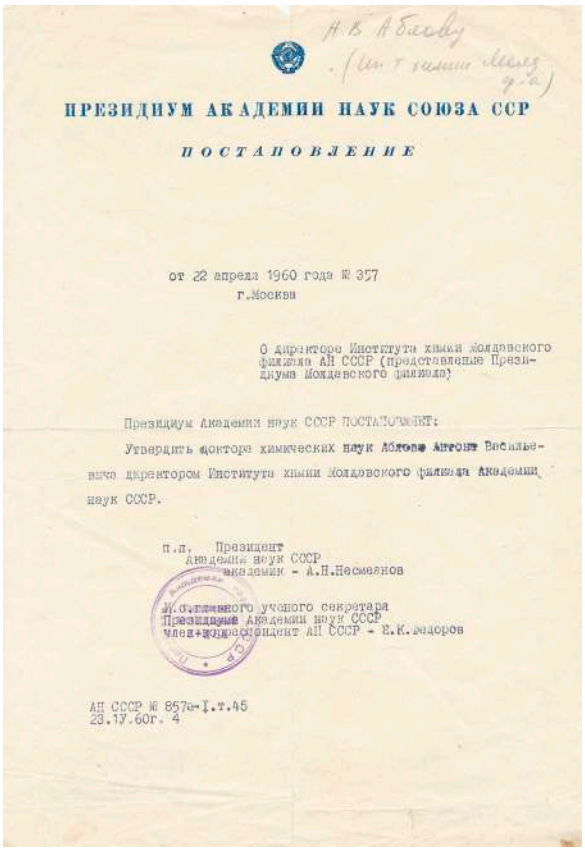

ПРЕЗИДИУМ АКАДЕМИИ НАУК СОЮЗА ССР

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

от 22 апреля 1960 года № 357
г.Москва

О директоре Института химии Молдавского филиала АН СССР (представление Президиума Молдавского филиала)

Президиум Академии наук СССР ПОСТАНОВЛЯЕТ:

Утвердить доктора химических наук Аблова Антона Васильевича директором Института химии Молдавского филиала Академии наук СССР.

п.п. Президент
Академии наук СССР
академик - А.Н.Несмеянов

И.о.главного ученого секретаря
Президиума Академии наук СССР
член-корреспондент АН СССР - Е.К.Федоров

АН СССР № 857с-I.т.45
28.IV.60г. 4

4. Hotărârea Prezidiumului Academiei de Ştiinţe din URSS cu privire la aprobarea doctorului în ştiinţe chimice Anton Ablov în funcţia de director al Institutului de Chimie din RSSM, 22 aprilie 1960.

Пролетарь дин тоате цэриле, унициць-вэ!
Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

Комитетул Централ ал УЛКТ дин Молдова

ВЛКСМ

ГРАМОТЭ ДЕ ЧИНСТЕ

Почетная грамота ЦК ЛКСМ Молдавии

АБЛОВ А.В.,
академик АН МССР, награждается за активное участие в руководстве и проведении VI-й юбилейной конференции молодых ученых Молдавии.

19.XI.-68 г.

Секретарь Комитета ЛКСМ ал УЛКТ дин Молдова
Секретарь ЦК ЛКСМ Молдавии

5. Diplomă acordată academicianului Anton Ablov din partea Comitetului Central al ULCT din Moldova pentru participare activă la organizarea şi conducerea conferinţei a VI-a a tinerilor oameni de ştiinţă din Moldova, 1968.

АДЕВЕРИНЦА № 16

Тов. Аблов Антон Васильевич при Указул Президиумулуй Советулуй Супрем ал РСС Молдовенешть дин 22 ноември 1966 и с'а конферит титлул де онорае де Ом емерит ал штиинцэ дин РСС Молдовенеск

Председателе Президиумулуй Советулуй Супрем ал РССМ

Секретар Президиумулуй Супрем ал РСС

УДОСТОВЕРЕНИЕ № 16

Тов. Аблову Антону Васильевичу Указом Президиума Верховного Совета Молдавской ССР от 22 ноября 1966 г. присвоено почетное звание заслуженного деятеля науки Молдавской ССР

Председатель Президиума Верховного Совета МССР

Секретарь Президиума Верховного Совета МССР

6. Adeverinţă de „Om emerit în ştiinţă din RSSM”, eliberată lui Antonie Ablov, 1966.

XX МЕЖДУНАРОДНЫЙ КОНГРЕСС
ПО ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ И ПРИКЛАДНОЙ ХИМИИ

IUPAC XX 1963 MOSCOW

Билет участника Конгресса

Congress Participant Card

Carte du participant au Congrès

Kongressteilnehmerkarte

XX INTERNATIONAL CONGRESS
ON PURE AND APPLIED CHEMISTRY

Moscow, July 1965

7. Bilet de participant la Congresul al XX-lea Internaţional de Chimie teoretică şi aplicativă de la Moscova, pe numele lui Anton Ablov, 1965.

XI Менделеевский съезд по общей и прикладной химии

XI МЕНДЕЛЕЕВСКИЙ СЪЕЗД АЛМА-АТА 1975

БИЛЕТ

УЧАСТНИКА СЪЕЗДА

г. Алма-Ата, 1975 г. Сентябрь

Аблов А. В. ОРГКОМИТЕТ

8. Bilet de participant la Congresul al XI-lea „Mendeleev” de Chimie generală şi aplicativă, pe numele lui Anton Ablov, organizat între 22 şi 27 septembrie 1975 la Alma-Ata.

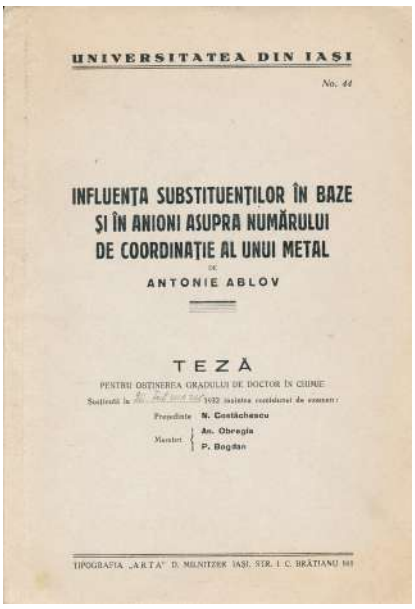
UNIVERSITATEA DIN IAŞI

No. 44

INFLUENŢA SUBSTITUENŢILOR ÎN BAZE ŞI ÎN ANIONI ASUPRA NUMĂRULUI DE COORDINAŢIE AL UNUI METAL

DE

ANTONIE ABLOV

TEZĂ

PENTRU OBŢINEREA GRADULUI DE DOCTOR ÎN CHIMIE

Susţinută la [illegible] 1932 înaintea comisiunei de esamen:

Presidinte N. Costăchescu

Membri An. Obregia, P. Bogdan

TIPOGRAFIA „ARTA” D. MELNITZEK IAŞI, STR. I. C. BRĂTIANU 161

9. Coperta broşurii *Influenţa substituenţilor în baze şi în anioni asupra numărului de coordinaţie al unui metal*, autor Antonie Ablov. Teza pentru obţinerea gradului de doctor în chimie, Iaşi 1932.

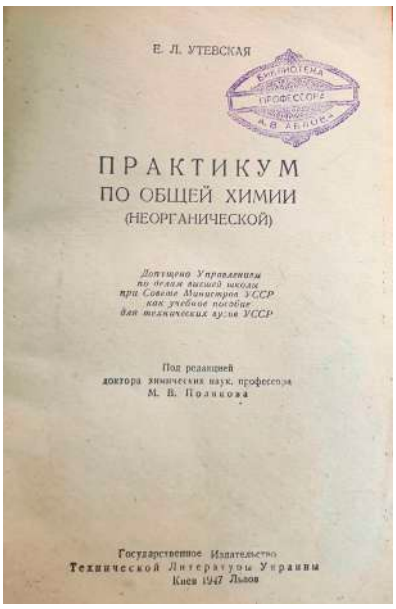
Е. Л. УТЕВСКАЯ

ПРАКТИКУМ
ПО ОБЩЕЙ ХИМИИ
(НЕОРГАНИЧЕСКОЙ)

Допущено Управлением по делам высшей школы при Совете Министров УССР как учебное пособие для технических вузов УССР

Под редакцией доктора химических наук, профессора М. В. Полякова

Государственное Издательство Технической Литературы Украины
Киев 1947 Львов

10. Foaia de titlu a cărţii *Практикум по общей химии*, autor E.L. Utevskaia, Kiev-Lvov, 1947, cu sigiliul bibliotecii lui A. Ablov.

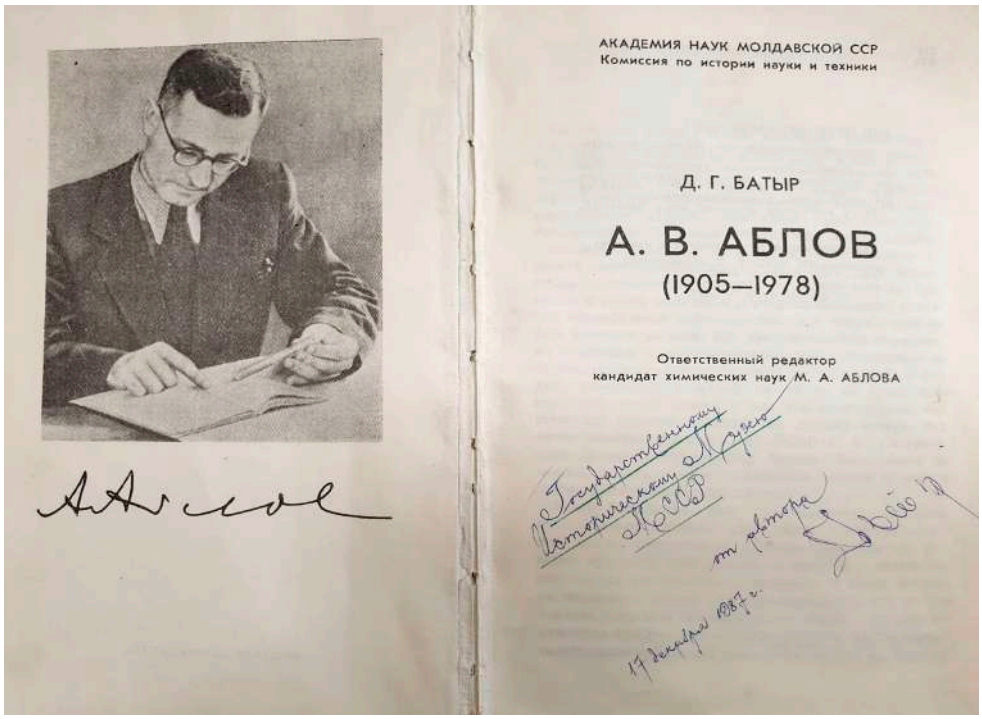

11. Foaia de titlu a cărţii lui D. Batîr *А.В. Аблов. Страницы жизни и творчества*, Chişinău, 1986, cu autograful autorului.

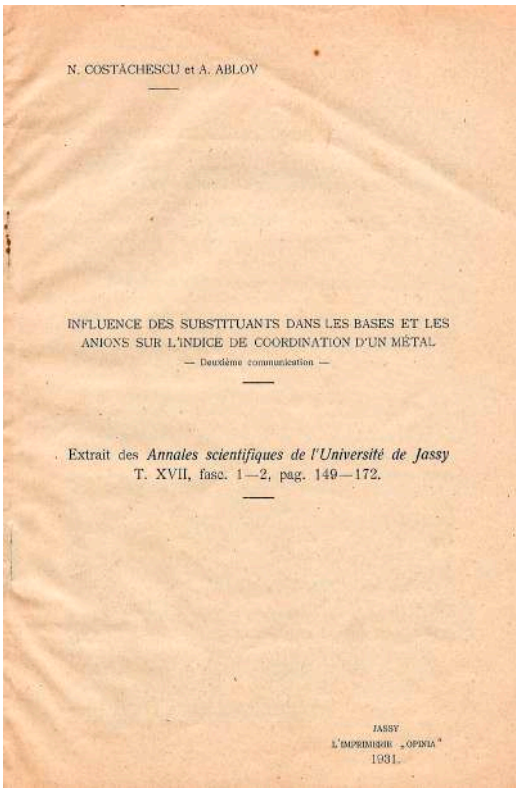
N. COSTĂCHESCU et A. ABLOV
INFLUENCE DES SUBSTITUANTS DANS LES BASES ET LES ANIONS SUR L'INDICE DE COORDINATION D'UN MÉTAL
— Deuxième communication —
Extrait des *Annales scientifiques de l'Université de Jassy*
T. XVII, fasc. 1—2, pag. 149—172.
JASSY
L'IMPRIMERIE „OPINIA"
1931.

12. Extrasul articolului ştiinţific semnat de N. Costăchescu şi A. Ablov „Influence des substituants dans les bases et les anions sur l'indice de coordination d'un métal", publicat în revista *Annales scientifiques de l'Université de Iassy*, 1931.

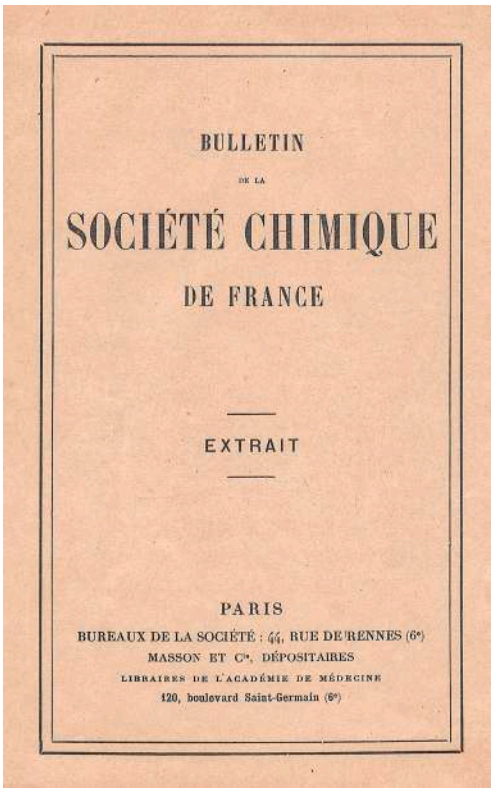

13. Extrasul articolului ştiinţific „Contribution à l'étude des sels complexes de la 8-oxy-quinoléine", semnat de A. Ablov, publicat în revista *Buletin de la Société chimique de France*, seria 4, vol. 53, Paris, 1932.

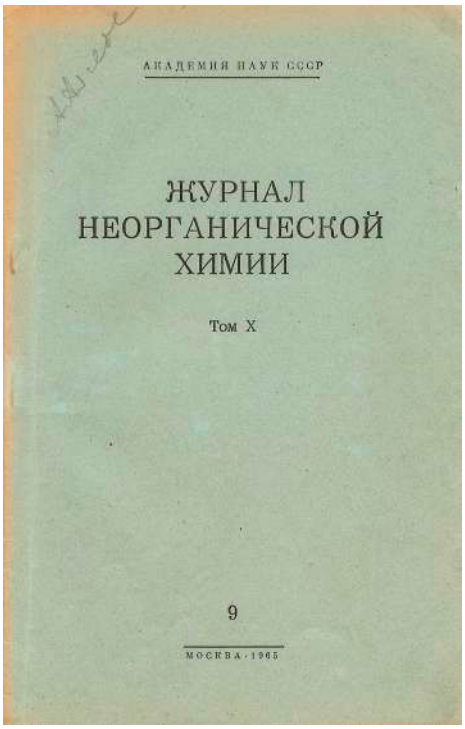

14. Extrasul articolului ştiinţific semnat de A. Ablov şi G. P. Sîrtsova „Соединения кобальта (III) с диметилглиоксимом и цианид-ионом”, publicat în revista *Журнал неорганической химии*, vol. X, Moscova, 1965.

15. Antonie Ablov, anii ’1940-1944.

16. Anton Ablov printre profesorii şi studenţii de la Universitatea de Stat din Chişinău. Chişinău, 1952.

17. Anton Ablov, împreună cu colegi şi studenţi, în laboratorul Catedrei Chimiei anorganice de la Universitatea de Stat din Chişinău, Chişinău, 1952.

18. Promoţia anilor 1947-1952 a Facultăţii de Chimie a Universităţii de Stat din Chişinău.
Printre profesori – Anton Ablov.

19. Participanţii la Conferinţa Unională de Chimie cu tema: „Compuşii complecşi de cobalt şi nichel”.
În primul rând, al doilea din stânga – academicianul Anton Ablov, Chişinău, 1960.

20. Academicianul Anton Ablov, împreună cu discipolul său N. Gârbălău, în laboratorul Institutului de Chimie, Chişinău, 1968.

21. Flacon şi eprubetă cu substanţe chimice, România, anii ’30, sec. XX.

22. Exsicator, URSS, anii ’50-’70, sec. XX.

23. Stereomicroscop, URSS, anii ’60-’70, sec. XX.

24. Medalia comemorativă „Alex. Ioan Cuza şi M. Kogălniceanu – întemeietorii Universităţii din Iaşi. 1860-1960”.

25. Insigna „Федоровская сессия по кристалографии. Ленинград, 1959. А.В. Аблов”.

26. Insigna „XI Менделеевский съезд. Алма-Ата, 1975.

Bibliografie

Batîr 2005: D. Batîr, Antonie Ablov, spirit ce naşte comori. Intellectus 3, 2005, 78-80.

Lupaşcu, Malcoci, Xenofontov 2021: T. Lupaşcu, Iu. Malcoci, I. Xenofontov, Academicianul Antonie Ablov (1905-1978) între viaţa privată şi activitatea ştiinţifică. Akademos 1, 2021, 83-90.

Malcoci, Xenofontov 2020: Iu. Malcoci, I. Xenofontov, Academicianul Antonie Ablov (1905-1978), specialist repatriat de la Ploieşti în anul 1940. Evrika! XXX/1-2-3, 2020, 45-49.

Pereteatcu 2003: E. Pereteatcu, Activitatea ştiinţifică a lui Anton Ablov (în baza colecţiei MNIM). Tyragetia XII, 2003, 309-314.

Serjant 2022: V. Serjant, Colecţia savantului pedolog Nicolae Dimo în patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Tyragetia s.n. XVI/2, 2022, 317-331.

Батыр 1986: Д. Батыр, А.В. Аблов. Страницы жизни и творчества (Кишинев 1986).

Collection of Academician Anton Ablov from the holdings of the National Museum of History of Moldova

Keywords: heritage, collection, exhibition, education, chemistry, science.

Abstract: The National Museum of History of Moldova houses a large number of collections of objects that belonged to prominent figures in the field of science and education. Among them, noteworthy is the collection of Anton Ablov (1905-1978), Doctor of Chemical Sciences, university professor, full member of the Academy of Sciences of the Moldavian SSR, one of the founders of Chisinau State University. The formation of the collection began immediately after the academician's death; the first exhibits were transferred to the then Republican Museum of Military Glory in 1978. From 1985 to 2007, the collection was replenished with objects transferred from other Chisinau museums or donated by colleagues and students of the outstanding scientist (D. Batîr, L. Chapurina, N. Proshina, Ts. Kononova, E. Levitsky, V. Shafransky, A. Dobrov).

Through this article, those interested can familiarize themselves with the entire collection. The work is supplemented by a complete list of the objects. These material evidence emphasize the primary role of Academician Anton Ablov in the development of chemical science in Moldova and are important sources in the study of the history of science and education in the Prut-Dniester region.

List of illustrations:

1. Academician Anton Ablov, 1960s.
2. Excerpt from order No. 229 of December 21, 1946, signed by the rector of the Chisinau State University I. Leonov, expressing gratitude to Anton Ablov for his efforts in organizing and opening the Chisinau State University.
3. Order of the Ministry of Higher Education of the USSR No. 1265 of August 8, 1947 on the appointment of Doctor of Chemical Sciences Anton Ablov as dean of the Faculty of Chemistry of Chisinau State University.
4. Decision of the Presidium of the USSR Academy of Sciences dated April 22, 1960 on the appointment of Doctor of Chemical Sciences Anton Ablov as director of the Institute of Chemistry of the Academy of Sciences of the MSSR.
5. Diploma awarded to Academician Anton Ablov by the Central Committee of the Komsomol of Moldova for active participation in the organization and leadership of the VI Conference of Young Scientists of Moldova, 1968
6. Certificate "Honored Scientist of the MSSR" for Anton Ablov, 1966.
7. Anton Ablov's Participation Card for the XX International Congress of Theoretical and Applied Chemistry in Moscow, 1965.
8. Anton Ablov's Participation Card for the XI Mendeleev Congress on General and Applied Chemistry, held on September 22-27, 1975 in Alma-Ata.
9. Cover of the brochure "Influenţa substituenţilor în baze şi în anioni asupra numărului de coordinaţie al unui metal" by Anton Ablov. Dissertation for the degree of Doctor of Chemical Sciences, Iasi, 1932.
10. Title page of the book "Практикум по общей химии" by E.L. Utevskaya, Kyiv - Lvov, 1947, with the seal of A. Ablov's library.
11. Title page of D. Batîr's book "А.В. Аблов. Страницы жизни и творчества", Chisinau, 1986, with the autograph of the author.
12. Reprint of the scientific article by N. Costăchescu and A. Ablov "Influence des substituants dans les bases et les anions sur l'indice de coordination d'un métal", published in the journal "Annales scientifiques de l'Université de Iassy", 1931.
13. Reprint of A. Ablov's scientific article "Contribution à l'étude des sels complexes de la 8-oxy-quinoléine", published in the journal "Buletin de la Société chimique de France", series 4, volume 53, Paris, 1932.

14. Reprint of the scientific article by A. Ablov and G. Syrtsova "Соединения кобальта (III) с диметилглиоксимом и цианид-ионом", published in the Journal of Inorganic Chemistry (Журнал неорганической химии), Volume X, Moscow, 1965.
15. Anton Ablov, 1940-1944.
16. Anton Ablov among teachers and students of Chisinau State University, 1952.
17. Anton Ablov with colleagues and students in the laboratory of the Department of Inorganic Chemistry of the Chisinau State University, 1952.
18. Students from the Faculty of Chemistry of the Chisinau State University, who studied from 1947 to 1952. Among the teachers is Anton Ablov.
19. Participants of the All-Union Chemical Conference "Complex compounds of cobalt and nickel." In the first row, second from left is Academician Anton Ablov. Chisinau, 1960.
20. Academician Anton Ablov and his student N. Gârbălău in the laboratory of the Institute of Chemistry. Chisinau, 1968.
21. Flask and test tube with chemicals. Romania, 1930s.
22. Desiccator. USSR, 1950s-1970s.
23. Stereo microscope, USSR, 1960s-1970s.
24. Commemorative medal "A. I. Cuza and M. Kogalniceanu, the founders of Iasi University. 1860-1960".
25. Badge "Fedorov Session on Crystallography. Leningrad 1959. A.V. Ablov".
26. Badge "XI Mendeleev Congress. Alma-Ata 1975".

Коллекция академика Антона Аблова в фондах Национального музея истории Молдовы

Ключевые слова: наследие, коллекция, выставка, образование, химия, наука.

Резюме: В Национальном музее истории Молдовы хранится большое количество коллекций предметов, принадлежавших выдающимся деятелям в области науки и образования. Среди них следует отметить коллекцию Антона Аблова (1905-1978), доктора химических наук, профессора университета, действительного члена Академии наук Молдавской ССР, одного из основателей Кишиневского государственного университета. Формирование коллекции началось сразу после смерти академика, первые экспонаты были переданы тогдашнему Республиканскому музею воинской славы в 1978 году. С 1985 по 2007 год коллекция пополнялась предметами, переданными из других музеев Кишинева или подаренными коллегами и учениками выдающегося ученого (Д. Батыр, Л. Чапурина, Н. Прошина, Ц. Кононова, Е. Левицкий, В. Шафранский, А. Добров).

Благодаря этой статье интересующиеся могут ознакомиться со всей коллекцией. Работа содержит полный список содержащихся в ней предметов. Эти материальные свидетельства подчеркивают первостепенную роль академика Антона Аблова в развитии химической науки в Молдове и являются важными источниками в исследовании истории науки и образования в Пруто-Днестровском регионе.

Список иллюстраций:

1. Академик Антон Аблов, 60-е годы XX века.
2. Выдержка из приказа № 229 от 21 декабря 1946 года, подписанного ректором Кишиневского государственного университета И. Леоновым, о выражении благодарности Антону Аблову за усилия по организации и открытию Кишиневского государственного университета.
3. Приказ Министерства высшего образования СССР № 1265 от 8 августа 1947 г. о назначении доктора химических наук Антона Аблова деканом химического факультета Кишиневского государственного университета.
4. Решение Президиума Академии наук СССР от 22 апреля 1960 года о назначении доктора химических наук Антона Аблова директором Института химии АН МССР.
5. Диплом, присужденный академику Антону Аблову ЦК ЛКСМ Молдавии за активное участие в организации и руководстве VI Конференцией молодых ученых Молдавии, 1968 г.
6. Удостоверение «Заслуженный деятель науки МССР» на имя Антона Аблова, 1966 г.
7. Билет участника XX Международного конгресса теоретической и прикладной химии в Москве, на имя Антона Аблова, 1965 г.
8. Билет участника XI Менделеевского съезда по общей и прикладной химии, проходившего 22-27 сентября 1975 года в Алма-Ате, выдан на имя Антона Аблова.

9. Обложка брошюры «Влияние заместителей в основаниях и анионах на координационное число металла», автор Антон Аблов. Диссертация на соискание степени доктора химических наук, Яссы, 1932 г.
10. Титульный лист книги «Практикум по общей химии» Е.Л. Утевской, Киев – Львов, 1947 г., с печатью библиотеки А. Аблова.
11. Титульный лист книги Д. Батыра «А.В. Аблов. Страницы жизни и творчества», Кишинев, 1986 г., с автографом автора.
12. Отдельный оттиск научной статьи Н. Костэкеску и А. Аблова «Influence des substituants dans les bases et les anions sur l'indice de coordination d'un métal», опубликованной в журнале «Annales scientifiques de l'Université de Iassy», 1931 г.
13. Отдельный оттиск научной статьи А. Аблова «Contribution à l'étude des sels complexes de la 8-oxy-quinoléine», опубликованной в журнале «Buletin de la Société chimique de France», серия 4, том 53, Париж, 1932.
14. Отдельный оттиск научной статьи А. Аблова и Г. Сырцовой «Соединения кобальта (III) с диметилглиоксимом и цианид-ионом», опубликованной в «Журнале неорганической химии», том X, Москва, 1965 г.
15. Антон Аблов, 1940-1944 гг.
16. Антон Аблов среди преподавателей и студентов Кишиневского государственного университета, 1952 г.
17. Антон Аблов с коллегами и студентами в лаборатории кафедры неорганической химии Кишиневского государственного университета, 1952 г.
18. Выпуск студентов химического факультета Кишиневского государственного университета, прошедших обучение с 1947 по 1952 г. Среди преподавателей – Антон Аблов.
19. Участники Всесоюзной химической конференции «Комплексные соединения кобальта и никеля». В первом ряду второй слева – академик Антон Аблов. Кишинев, 1960 г.
20. Академик Антон Аблов и его ученик Н. Гырбэлэу в лаборатории Института химии. Кишинев, 1968 год.
21. Колба и пробирка с химикатами. Румыния, 30-е гг. XX века.
22. Эксикатор. СССР, 50-70-е гг. XX века.
23. Стереомикроскоп, СССР, 60-70-е годы XX века.
24. Памятная медаль «А. И. Куза и М. Когэлничану – основатели Ясского университета. 1860-1960».
25. Значок «Федоровская сессия по кристаллографии. Ленинград 1959. А.В. Аблов».
26. Значок «XI Менделеевский съезд. Алма-Ата 1975».

23.04.2024

Vera Serjant, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-2758-8724, e-mail: serjantvera@gmail.com

CHIPUL MÂNTUITORULUI ÎN COLECȚIA DE ICOANE A MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI. TIPOLOGII ICONOGRAFICE [1]

Adelaida Chiroșca

Cuvinte-cheie: Mântuitorul Iisus Hristos, patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, colecţia de icoane, compoziţii iconografice, chipul evanghelic, chipul lui Hristos în slavă, chipul nefăcut de mână, chipul liturgic, chipul simbolic al Mântuitorului.

Patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei deţine mai bine de cinci sute de icoane, dintre care circa o sută păstrează în câmpul lor chipul Mântuitorului Iisus Hristos. Una dintre calităţile colecţiei de icoane examinate este diversitatea tipurilor iconografice în care se încadrează. Această varietate de modele a impus structurarea colecţiei pe tipuri generale care, la rândul lor, au necesitat şi o clasificare pe categorii. Astfel, întregul material iconografic cu subiect hristologic a fost sistematizat în cinci categorii distincte: 1. Chipul Mântuitorului Iisus Hristos inspirat din Sfintele Evanghelii; 2. Chipul lui Hristos în slavă; 3. Chipul nefăcut de mână al Mântuitorului; 4. Chipul simbolic al Mântuitorului; 5. Chipul liturgic al Mântuitorului.

Primul compartiment – Chipul istoric al Mântuitorului – însumează cele mai multe modele iconografice, acestea înfăţişând, în fond, etapele vieţii lui Iisus Hristos – de la naştere până la crucificare. Cel dintâi subiect evocat este consacrat Naşterii Domnului, această icoană dezvăluind însăşi esenţa evenimentului – faptul incontestabil al Întrupării. Din alt punct de vedere, icoana „Naşterii Domnului" exprimă consecinţa acestui eveniment în viaţa firească a lumii sau, după cum spunea Sfântul Grigorie Teologul, Naşterea lui Hristos nu este o sărbătoare a creaţiei, ci o sărbătoare a recreării lumii, a unei reînnoiri, care sfinţeşte întreaga lume (Uspensky, Lossky 2011, 164). În cele şapte imagini muzeale, compoziţiile iconografice reprezintă, în mare parte, momentele de Închinare a Magilor şi de Vizitare a Pruncului de către păstorii din Betleem, compoziţiile variind prin arhitectura de fundal, prin poziţionarea personajelor, prin accesoriile întrebuinţate, diversă fiind şi paleta cromatică. Dintre toate scenele dedicate subiectului menţionat, se distinge icoana care include în compoziţia sa iconografică momente ce s-au petrecut atât înainte, cât şi după naşterea Pruncului (fig. 1)[2]. Astfel, în partea de jos a icoanei, se evidenţiază episodul central, în care este redată peştera luminată de steaua din Betleem, ce străbate grosimea bolţii grotei şi coboară chiar deasupra Pruncului, luminând totul în jur. Alături, asistaţi de doi păstori, îngenunchează Iosif şi Maria. Această scenă luminată este umbrită de imaginile de mai jos, ce reproduc pasajele evanghelice „Omorârea pruncilor" şi „Fuga în Egipt" (Matei 2:13-18). Mai sus – păstorii din Betleem ascultă îngerul ce le vesteşte Naşterea Domnului şi cei trei magi: o dată îndreptându-se spre Ierusalim şi altă dată – închinându-se Pruncului născut. Şi mai sus, în cerul deschis, patru serafimi aduc laude miracolului Întrupării, Dumnezeu-Tatăl binecuvântând cu ambele mâini deschise. În colţurile registrului superior, se disting scenele „Răstignirea Domnului" şi „Învierea Domnului". Icoana a fost pictată la Ierusalim, în perioada 1870-1880, şi face parte din obiectele de cult aduse de creştini din pelerinajele săvârşite în locurile sfinte. Icoana conţine pe spate o inscripţie de mână în limba rusă, din care aflăm că aceasta a fost adusă din Ierusalim în anul 1903 şi donată bisericii „Adormirea Maicii Domnului" din s. Etulia (Vulcăneşti) de enoriaşii Mihail şi Stepanida Cadjaev. Împreună cu aceasta, în colecţiile muzeului a mai intrat o icoană adusă, la fel, din Ierusalim, care păstrează pe spate două ştampile ovale ce confirmă proveniența ei din locurile sfinte.

[1] Articolul a fost elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 18.01.01 „Patrimoniul istorico-arheologic muzeal: sistematizare şi valorificare ştiinţifico-culturală", la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei.

[2] MNIM, inv. nr. 22918-134.

1. Icoana „Naşterea Domnului”, Ierusalim, 1870-1880, din colecţia MNIM.

Icoana are factura şi dimensiunile asemănătoare cu precedenta şi reprezintă tipul iconografic „Adormirea Maicii Domnului”. Este o compoziţie iconografică constituită, la fel, pe axă verticală, în care doar faţa şi mâinile Maicii Domnului sunt pictate în tempera pe lemn, corpul fiindu-i încadrat în veşminte tivite cu fir de argint şi ornamentate cu pietre scumpe. Prezenţa acestor icoane în incinta unei biserici nu este întâmplătoare, specialiştii în domeniu menţionând că modelele iconografice „Naşterea Domnului” şi „Adormirea Maicii Domnului” erau amplasate în programele iconografice ale bisericilor în naos – una în faţa alteia sau, cel puţin, una în apropierea alteia. Paralela ilustrativă a acestor două compoziţii din naosul bisericilor se datora Liturghiei ce se oficia aici. Compoziţiile iconografice separate ale scenelor menţionate oferă argumente complementare în interpretarea lor liturgică, mai ales confruntându-le cu textele omiletice, imnografice şi liturgice. Mai mult ca atât, tradiţia de cinstire a locurilor sfinte din Palestina, asociate cu Naşterea lui Hristos şi Adormirea Maicii Domnului, oferă date suplimentare despre corelaţia dintre iconografia compoziţiilor respective şi a simbolismului euharistic. Semnalând asocierea vizuală

2. Icoana „Naşterea Domnului”, Basarabia, sf. sec. al XIX-lea, din colecţia MNIM.

a compoziţilor Naşterii Domnului şi Adormirii Maicii Domnului din naosul bisericilor, s-au subliniat şi similitudinile iconografice de structură, detalii şi colorit. Acestea sunt confirmate prin asemănarea Pruncului înfăşat din iesle şi sufletul Maicii Domnului, patul mortuar al Maicii Domnului etc. (Этингофф 2000, 206-217). În una din compoziţii se evidenţiază atitudinea neobişnuită a personajelor centrale – Preacurata Fecioară şi Sfântul Iosif sunt redaţi cu ochii aproape închişi, mioara păstorilor căzută la pământ. Această scenă ar putea reflecta un episod relatat în una din scrierile apocrife, în care se spune că în aşteptarea Întrupării Cuvântului, totul în jur încremenise: şi natura, şi omul (Protoevanghelia lui Iacob XVIII, 2). Cei doi păstori, intraţi să-L salute pe Pruncul Iisus, înmărmuriră şi ei, văzându-L (fig. 2)[3].

Următoarele trei icoane evocă în câmpul lor sărbătoarea „Întâmpinarea Domnului”, ce aminteşte despre aducerea Pruncului Hristos la Templul din Ierusalim în a patruzecea zi după naştere, pentru a fi înfăţişat înaintea Domnului şi pentru a fi adusă ca jertfă o pereche de turturele sau doi pui de porumbei, după cum este poruncit în Legea Domnului (Luca 2:22, 24). Tradiţia mărturiseşte că, la intrarea în Templu, Pruncul este întâmpinat de bătrânul Simeon, cel care a fost înştiinţat că nu va muri înainte să vadă pe Hristosul Domnului, precum şi de profeta Ana, cea care l-a slujit pe Domnul cu post şi cu rugăciuni zi şi noapte (Luca

[3] MNIM, inv. nr. 10550-4.

2:22-38). Această întâlnire dintre Pruncul Hristos cu Dreptul Simeon și Profeta Ana reprezintă nu doar împlinirea proorocirilor veterotestamentare, dar și legătura dintre Legea Nouă și Legea Veche. Iconografia „Întâmpinarea Domnului" este mai timpurie decât instituirea sărbătorii, printre primele imagini considerându-se scena din bazilica Santa Maria Maggiore din Roma, datată din secolul al V-lea, care se remarca prin multiplele personaje, vestimentații și accesorii luxoase. Iconografia sărbătorii se va definitiva abia în secolele IX-X, compozițiile devenind mai modeste și de o profunzime spirituală mai accentuată. În icoane este înfățișat momentul în care Preacurata Fecioară transmite Pruncul Sfântului Simeon, dreptul Iosif ținând în mâini jertfa stabilită prin lege, uneori poate fi reprezentat și fără aceasta. Maica Domnului este redată, tradițional, în atitudine de rugăciune, pentru că ea l-a adus la Templu pe Cel care a venit pe lume pentru a salva neamul omenesc. Această postură de rugătoare se atestă și în scenele în care Maica Domnului ține Pruncul, înainte de a-L transmite Bătrânului Simeon. Un alt personaj al compozițiilor este și Profeta Ana, reprezentată, în cele mai multe cazuri, sub arcadele Templului. În aceste icoane, Pruncul este înfățișat ca Hristos Emanuel, care îl binecuvântează pe bătrânul Simeon. El poate fi redat în fașe albe sau îmbrăcat într-o cămașă scurtă, cu picioarele dezgolite. În aceste icoane, locul Întâmpinării este reprezentat prin multiple detalii, precum bolțile clădirii, pereții, perdeaua roșie care despărțea intrarea în Sfânta Sfintelor și treptele pe care este înfățișat, de obicei, bătrânul Simeon. În cele mai multe icoane este redat și Tronul prefigurând Tronul Etimasiei. În două dintre cele trei compoziții muzeale, consacrate acestui subiect, Pruncul a fost deja transmis bătrânului Simeon, în preajmă aflându-se și Profeta Ana. Iosif și Maria, emoționați de importanța momentului, privesc cercetător la bătrânul Simeon, cele spuse de el uimindu-i profund. Acțiunea se desfășoară, într-un caz, la intrare și, în altul, în interiorul Templului, despre aceasta mărturisind una din arcadele pridvorului și perdeaua ce separă Sfânta Sfintelor de restul Templului. În cea de-a treia compoziție iconografică este înfățișat doar dreptul Simeon și micul Iisus pe brațele lui. Sfântul Simeon privește împăcat spre înaltul cerului, că a ajuns să-L vadă pe Hristosul Domnului.

Sărbătoarea „Botezul Domnului" este reprezentată în patru icoane muzeale, acestea înfățișând

3. Icoana „Botezul Domnului", Basarabia, sec. al XIX-lea, din colecția MNIM.

în compozițiile lor un eveniment de majoră semnificație. Sursele bibliografice amintesc că Iisus Hristos venea din Galileea la Iordan, la Sfântul Ioan, pentru a primi botezul și nimeni dintre cei adunați nu-I da importanță. Hristos s-a botezat cel din urmă. Intrând în apă dezbrăcat, primi botezul și ieși, fără să se mărturisească, „căci era singurul fără de păcat". La ieșirea din apă, s-au deschis cerurile și Duhul Sfânt în chip de porumbel S-a coborât deasupra Lui. Imediat se auzi și glasul lui Dumnezeu-Tatăl: „Acesta este Fiul Meu preaiubit în Care îmi găsesc plăcerea (Matei 3:17)" (Bacoianis 2014, 76-77). Botezul Domnului, relatat de cei patru evangheliști (Matei 3:13-17; Marcu 1:9-11; Luca 3:21-22; Ioann 1:29-34), a fost reprodus în imagini de timpuriu, scenele inițiale fiind laconice și fără mare exigență față de realitățile istorice. Treptat, tradiția înfățișării personajelor centrale se va reduce la o uniformitate accentuată, evoluând detaliile de peisaj și elementele alegorice. Icoanele din colecția muzeului, asemănătoare la prima vedere, se deosebesc între ele prin numărul de personaje prezente, prin poziționarea și atitudinea lor, la fel și prin detaliile de peisaj și accesoriile utilizate. Iisus Hristos, acoperit cu pânză albă de la jumătate în jos, este redat în apele râului Iordan, cu mâinile încrucișate la piept, asistat de Ioan

4. Icoana „Iisus şi cei doisprezece ucenici”, Basarabia, înc. sec. al XX-lea, din colecţia MNIM.

Botezătorul şi de unul sau de doi îngeri ce ţin pe mâini pânză albă sau roşie. În partea superioară a compoziţiei – cer deschis şi, într-un şuvoi de lumină, un porumbel alb coboară spre Hristos. În una dintre compoziţii se distinge în mod deosebit solemnitatea momentului, transmisă de personajele centrale prin trăirile lor intense, dar şi prin gesturile fine ale îngerilor prezenţi (fig. 3)[4]. În altă imagine, Sfântul Ioan Botezătorul este poziţionat în partea dreaptă a Mântuitorului, astfel de scene reprezentând imaginile timpurii ale sărbătorii. Compoziţiile iconografice muzeale sunt inspirate din imaginea „Botezul Domnului”, realizată de pictorul T.A. Neff (1804-1876) pentru biserica „Naşterea Domnului” din or. Moscova. Anume această imagine s-a dovedit a fi foarte populară la începutul secolului XX, graţie litografiei executate de pe icoană, dar şi popularităţii pictorului, înalt apreciat la curtea ţarului Nicolai I. Unele elemente compoziţionale ar putea fi preluate şi din scena „Botezul Domnului”, realizată de M. Nesterov (1890-1894) pentru baptisteriul catedralei „Sfântul Întocmai cu Apostolii Cneazul Vladimir” din Kiev.

După ce primeşte botezul, Iisus se retrage în pustiu, unde trece prin multe ispite, întărindu-se de puterea duhului (Luca 4:14). Revenind în lume, îşi va începe perioada de predică, străbătând Ţară Sfântă – sat cu sat, oraş cu oraş – timp de aproape trei ani şi jumătate. Îi plăcea să predice mai mult în aer liber, unde mulţimile se puteau desfăşura în voie. Este perioada în care au loc întâmplări dintre cele mai semnificative: marea furtunoasă se supune poruncii Domnului şi se linişteşte, peştii şi pâinile se înmulţesc, apa din amforele de piatră se preschimbă în vin, bolile se vindecă prin atingerea cu mâna sau prin puterea cuvântului. Se va spune, mai târziu, că minunile aveau loc pentru că era credinţă. Faima taumaturgului Iisus Hristos a fost foarte mare, mulţimile erau dornice de învăţătura Sa şi de minunile despre care auziseră. Se ştie că vorbea ore în şir şi că se dăruia atât de mult predicii, încât n-avea timp nici să mănânce, până şi apa o bea pe apucate, predica Sa fiind o mare jertfă, o cruce înainte de patimi (Bacoianis 2014, 90-93). La Nazaret însă, lucrurile s-au petrecut altfel, aici era cunoscut ca unul de-al lor, ca feciorul teslarului. Cei din Nazaret n-au crezut în El şi nu L-au primit ca pe un Mesia. Din cauza necredinţei lor, n-a făcut multe minuni, dar şi despre cele puţine nu s-au păstrat date. Nici măcar să predice cuvântul n-a încercat la Nazaret (Rezuş 1994, 69-79). Perioada de activitate a lui Iisus Hristos este reprezentată în icoanele „Iisus

[4] MNIM, inv. nr. 10538-81.

5. Icoana „Binecuvântarea copiilor”, sudul Rusiei, sec. al XIX-lea, din colecţia MNIM.

şi cei doisprezece ucenici” şi „Binecuvântarea copiilor”. În prima icoană, realizată în Basarabia, s-ar putea regăsi mai multe pasaje evanghelice ce amintesc despre alegerea celor doisprezece ucenici „ca să-I aibă cu Sine şi să-I trimită să propovăduiască” (Marcu 3:14), despre cum să se poarte cu oamenii (Marcu 6:8-11), despre puterea cu care i-a înzestrat să poată tămădui oamenii şi alunga duhurile rele (Matei 10:1, Marcu 6:8), despre cum să fie „înţelepţi ca şerpii şi fără răutate ca porumbeii” (Matei 10:16). În imagine, Învăţătorul este trist, ridică mâna dreaptă în gest de luare aminte, cu stânga arată spre unul dintre ucenici, poate, spre Iuda, spunându-le că Fiul omului va fi dat în mâinile oamenilor (Luca 9:45) sau, poate, întrebându-i de nu vor să-L părăsească şi ei, cum au făcut-o alţi ucenici, neînţelegând vorbele Lui la Capernaum (Ioan 6:67) (fig. 4)[5]. Cealaltă icoană îl reprezintă pe Iisus Hristos binecuvântând copilaşii. Reprezentarea copiilor în prim-plan nu este deloc întâmplătoare, Hristos menţionând deseori inocenţa şi curăţenia lor, calităţi ce trebuie să fie urmate şi de cei maturi, pentru a putea intra în Împărăţia cerurilor (Matei 19:13-15; Marcu 10:13-16; Luca 18:15-17). În această icoană, o mamă îşi aduce cei patru copilaşi la Iisus, ca acesta să-i binecuvânteze şi să se roage de sănătatea lor. Iisus priveşte dojenitor spre unul dintre apostoli, care încerca s-o oprească pe femeie, ca să nu-L deranjeze, Mântuitorul punându-şi ocrotitor mâinile peste ei (fig. 5)[6].

Perioada de predică a cuvântului Domnului se încheie odată cu „Intrarea Domnului în Ierusalim”, momentul fiind reflectat în trei icoane din colecţia muzeului. Intrarea Mântuitorului în Ierusalim marchează, de fapt, începutul unei noi etape a vieţii Mântuitorului – perioada Patimilor lui Hristos. Compoziţia iconografică a sărbătorii a fost inspirată din textele evanghelice, care descriu detaliat evenimentele premergătoare şi cele care s-au petrecut la intrarea Mântuitorului în Ierusalim. Aceste imagini, ce se caracterizează printr-un accent solemn, conţin şi note ce prevestesc momentele supliciului. În una dintre icoane Iisus Hristos, călare pe un asin, urmat de apostoli, este reprezentat la intrare în cetate, aici fiind întâmpinat de saduchei, oameni simpli şi câţiva copii. În altă icoană, procesiunea se desfăşoară, la fel, la intrarea în oraş, unde mulţimea emoţionată îl întâmpină cu crenguţe de finic, aşternându-i pânze albe la picioare. Hristos priveşte atent mulţimea, salutând-o cu mâna dreaptă. În cea de-a treia icoană este omisă arhitectura din fundal – Zidurile Ierusalimului – prezentă, de obicei, în aceste scene. Mântuitorul, urmat de ucenici, se află în mijlocul mulţimii ieşite să-L întâmpine. Mâna dreaptă o ţine în dreptul inimii, parcă s-ar adresa Celui din înalturi: „Tată, proslăveşte Numele Tău” ... şi din cer s-a auzit un glas care zicea: „L-am proslăvit, şi-L voi mai proslăvi!” (Ioan 12:28). Apostolii, auzind glasul de sus, rămân în mare mirare, feţele lor exprimând tensionare şi nedumerire. Mai mulţi din mulţime aruncă sub copitele asinului veşmintele lor şi îngenunchează în faţa Mântuitorului. Un bătrân se întinde peste mulţime înmânându-I ramuri de finic. Lângă el – doi farisei, veniţi şi ei să-L întâmpine cu mlădiţe în mână. Slăvirea şi ovaţiile aduse Mântuitorului le trezeau sentimente de umilinţă şi frică, totodată. În imagine se atestă agitaţia mulţimii şi forfota creată la venirea Lui la Ierusalim. În acest sens, menţionăm dinamismul plastic, redat prin gesturile şi comportamentul personajelor, precum şi prin contrastul cromatic şi liniile haotice din drapajul veşmintelor (fig. 6)[7].

[5] MNIM, inv. nr. 22918-138.

[6] MNIM, inv. nr. 22918-147.

[7] MNIM, inv. nr. 10538-95.

6. Icoana „Intrarea Mântuitorului în Ierusalim”, Basarabia, sf. sec. al XIX-lea, din colecţia MNIM.

După Intrarea triumfală a Mântuitorului în Ierusalim, Învăţătorul împreună cu apostolii vor sărbători Paştele iudaic, eveniment reflectat în compoziţiile iconografice „Cina cea de Taină”. Şase icoane din colecţie reproduc ultima cină a Mântuitorului înainte de a fi trădat, cinci dintre acestea redând scene complexe, iar în a şasea icoană Mântuitorul fiind înfăţişat singur, binecuvântând pâinea şi vinul. Icoanele reprezintă, la prima vedere, scene similare, în care Iisus este prezentat în mijlocul compoziţiei, însoţit la stânga şi la dreapta de câte şase apostoli. O examinare atentă a compoziţiilor muzeale ne dezvăluie mai multe diferenţe în redarea arhitecturii de fundal, a ţinutei şi atitudinii personajelor, a elementelor de decor s.a. Trebuie să menţionăm, totodată, că în aceste scene se disting diferite episoade din cadrul Cinei. În unele compoziţii, este surprins momentul în care Hristos îi anunţă despre trădarea care va urma şi apostolii, miraţi, gesticulează aprins (fig. 7)[8], în altele este interpretat momentul transformării pâinii şi a vinului în trupul şi sângele Lui, în aceste imagini ucenicii fiind reprezentaţi în atitudine de mare trăire a momentului care se săvârşea. Una dintre icoane păstrează în registrul inferior urciorul şi vasul cu apă, în care Iisus a spălat picioarele ucenicilor Săi, la fel şi ştergarul cu care le-a şters picioarele, arătându-le un exemplu de slujire, de iubire şi de smerenie. O privire atentă în colţul stâng de jos indică asupra unui fragment din pictura veche a icoanei, care n-a fost acoperit în timpul intervenţiilor de restaurare. Se vede clar o mână ce ţine, probabil, o pungă cu bani. Acest detaliu ne sugerează ideea că pictura timpurie reprezenta acelaşi subiect iconografic – Cina cea de taină – mâna ce ţine punga ar indica locul unde era zugrăvit apostolul Iuda.

Imediat după Cina cea de Taină, Mântuitorul împreună cu apostolii se vor retrage în grădina Ghetsimani, unde obişnuiau să meargă pentru a se ruga. Rugăciunea din grădina Ghetsimani este mărturia unei mari drame prin care a trecut Mântuitorul înainte de moartea Sa. În compoziţiile celor cinci icoane muzeale, care ilustrează acest subiect, se disting câteva interpretări distincte. Trei dintre icoanele menţionate Îl înfăţişează pe Iisus Hristos în genunchi, cu mâinile întinse sau rezemate pe o piatră masivă. În momentul rugăciunii, îşi strânge puternic palmele, degetele împletindu-se între ele. În altă icoană, Hristos, îngenuncheat la poalele unui povârniş, se roagă

[8] MNIM, inv. nr. 25842.

7. Icoana „Cina cea de Taină”, sudul Rusiei, înc. sec. al XIX-lea, din colecția MNIM.

cu palmele deschise spre cer, mai jos trei apostoli așezați la pământ, cei pe care Iisus i-a rugat să-L însoțească și să vegheze (fig. 8)[9]. În ultima icoană din această categorie, Hristos, în genunchi, își ține mâinile împreunate la piept. Ține capul aplecat, privind în jos. Din bolta cerească apare un înger, care Îi întinde cupa. Este singura icoană în care este înfățișat îngerul venit să-L susțină în momentul rugăciunilor Sale.

Momentul despre perioada arestului și judecata Mântuitorului este reprodus în icoanele „Hristos în temniță”, „Hristos la judecata lui Pilat” și „Hristos cu cununa de spini”. Icoana în care Hristos este adus în fața lui Ponțiu Pilat este realizată în Basarabia, despre aceasta mărturisind inscripția din registrul superior al icoanei. Corpul Mântuitorului este acoperit cu un lințoliu alb, pe cap poartă cununa de spini, care îi provoacă răni sângerânde. Unul din centurioni îi ține hlamida roșie. De aceeași nuanță este și veșmântul dregătorului roman, doar că cea a lui Hristos semnifică umilință și derâdere, cea a judecătorului – putere și influență. Două icoane muzeale conservă în

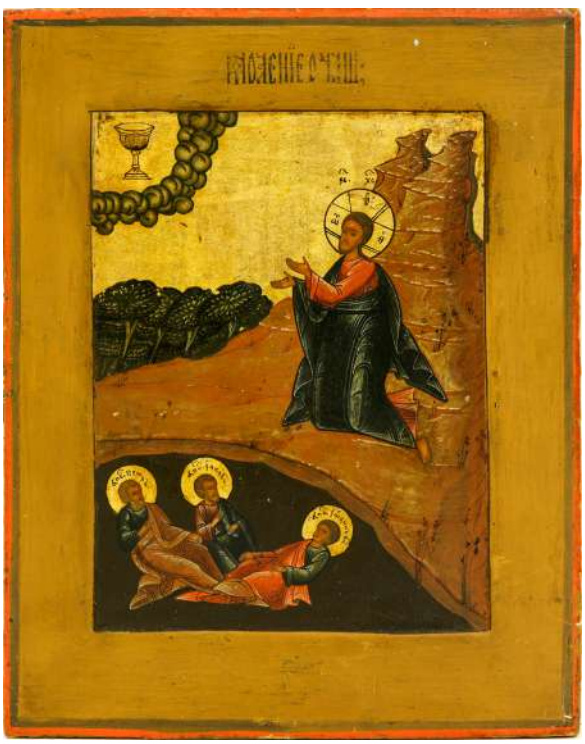

8. Icoana „Rugăciunea din grădina Ghetsimani”, Rusia, sec. al XIX-lea, din colecția MNIM.

[9] MNIM, inv. nr. 23384-65.

9. Icoana „Drumul Crucii”, sudul Rusiei, sf. sec. al XIX-lea, din colecţia MNIM.

10. Epitaf „Punerea în mormânt”, sudul Rusiei, a II-a jum. a sec. al XIX-lea, din colecţia MNIM.

câmpul lor imagini în care Mântuitorul, redat bust, poartă cununa de spini ce-i provoacă răni din care curg picăturile de sânge. Faţa îndurerată a Mântuitorului exprimă şi o detaşare totală. În una dintre icoane are gura întredeschisă, ridicându-şi ochii mari spre cer. Cealaltă icoană îl reprezintă pe Hristos purtând mantie roşie, umărul stâng fiindu-i descoperit, ţinând în mâna dreaptă trestia cu care a fost lovit. Are faţa crispată, privirea fiindu-i rigidă. În icoană ar putea fi redat episodul în care Pilat l-a scos pe Iisus în faţa mulţimii furioase, zicând „Iată Omul!”

Drumul spre Golgota este reprezentat în compoziţia intitulată „Drumul Crucii” (fig. 9)[10]. Pe fundalul maroniu al icoanei, Mântuitorul, în hlamidă roşie, redat până la brâu, duce în spate o cruce de mari dimensiuni, mâinile slăbite abia de o susţin. Are fruntea însângerată de la spinii din cunună, chipul fiindu-i detaşat şi resemnat. Altă icoană, în care Hristos, redat în plină statură ducând o cruce de mari dimensiuni, a fost atribuită, la fel, iconografiei date. Ulterior, am remarcat pe mâinile şi pe piciorul dezgolit ale lui Hristos răni sângerânde, detalii ce sugerau prezenţa altui tip iconografic. Mântuitorul cu crucea în mâna stângă este reprezentat deseori în icoanele consacrate Învierii Domnului. Cu toate că în icoana muzeală Iisus Hristos ţine o cruce masivă, stigmatele menţionate mai sus ar include-o printre aceste icoane.

Episodul „Răstignirii Domnului” este reprezentat pe o icoană de mici dimensiuni, sculptată în lemn, ce datează din anul 1917, şi pe alta, din secolul al XIX-lea, de dimensiuni mai mari, în realizarea căreia se atestă câteva tehnici distincte – pictarea pe lemn, turnarea în bronz şi emailarea metalului. Ultima icoană din capitolul „Scene din viaţa Mântuitorului” reprezintă epitaful „Punerea în mormânt”. Pe o pânza de mari dimensiuni, s-a zugrăvit în tempera chipul lui Hristos, culcat pe pânza albă, ţinută la extremităţi de Iosif din Arimatea şi de Nicodim. Maica Domnului, care-l deplânge, este asistată de apostolul Ioan, de Maria Magdalena şi de doi îngeri (fig. 10)[11].

Compartimentul „Chipul lui Hristos în slavă” include trei tipuri iconografice – „Schimbarea la faţă”, „Învierea Domnului” şi „Înălţarea Domnului”, subiecte care au avut loc la distanţe diferite unul de altul. „Schimbarea la faţă”, inclusă în perioada de predică a Mântuitorului, este descrisă în cele trei evanghelii sinoptice. Ele amintesc că, alături de Iisus Hristos, au fost prezenţi apostolii Petru, Ioan şi Iacob, care l-au văzut pe Hristos transfigurat, „faţa Lui strălucind ca soarele”. Ei s-au învrednicit să-i vadă pe Moise şi pe profetul Ilie stând de vorbă cu Învăţătorul lor. Auzind un glas din ceruri zicând că „Acesta este Fiul Meu prea iubit ...de El să ascultaţi ,... apostolii au căzut cu feţele la pământ şi s-au înspăimân-

[10] MNIM, inv. nr. 22918-71.

[11] MNIM, inv. nr. 17236.

11. Icoana „Învierea Domnului”, Basarabia, înc. sec. al XX-lea, din colecţia MNIM.

tat foarte tare” (Matei 17:2, 5, 6). Acest eveniment este oglindit în două icoane muzeale, una reprezentând un fragment de iconostas ce datează de la sfârşitul secolului al XIX-lea, alta – pictată la comandă, în 1851, este şi cea în care atitudinea personajelor, expresiile artistice redau mai fidel textul evanghelic. Subiectele „Învierea Domnului”, la fel şi „Înălţarea Domnului”, evenimente produse la a 3-a zi după moarte şi la a 40-a zi după Învierea Mântuitorului, sunt interpretate în şapte şi, respectiv, în două icoane din colecţia muzeului. În primul caz, am evidenţia icoana ce reprezintă un pomelnic-pliabil, imaginea centrală înfăţişându-L pe Iisus Hristos deasupra sarcofagului, pe părţile laterale fiind înscrise numele celor vii şi celor răposaţi (fig. 11)[12]. Altă icoană îl reprezintă pe Mântuitorul păşind cu piciorul drept pe lespedea de mormânt, purtând o cruce mare pe umărul drept. Mâinile şi piciorul Lui păstrează urmele pironirii, aureola radiată luminează cerul siniliu (fig. 12)[13]. În icoanele „Înălţarea Domnului” se atestă două concepţii separate în interpretarea subiectului, una având o compoziţie mai sobră (fig. 13)[14], alta mai fastuoasă.

12. Icoana „Învierea Domnului”, sudul Rusiei, înc. sec. al XX-lea, din colecţia MNIM.

[12] MNIM, inv. nr. 10538-88.
[13] MNIM, inv. nr. 22928-19.
[14] MNIM, inv. nr. 11186.

13. Icoana „Înălţarea Domnului”, sudul Rusiei, sf. sec. al XIX-lea, din colecţia MNIM.

14. Icoana Iisus Hristos „Pantocratorul”, Rusia, sec. al XIX-lea, din colecţia MNIM.

Chipul nefăcut de mână al Mântuitorului îl reprezintă icoanele „Mahrama regelui Abgar” şi „Mahrama Veronicăi” – cele două icoane înfăţişând achiropiitele, imagini care au întipărit în mod miraculos chipul Mântuitorului. Prima reprezentare este considerată „Faţa bizantină”, sau orientală, a Domnului, întipărită pe mahrama trimisă regelui Abgar, a doua este numită şi „Faţă romană”, sau occidentală, redând chipul pătimind al Domnului de pe năframa Veronicăi (Boghiu 2001, 27).

Chipul simbolic al Mântuitorului se regăseşte în imaginea „Blândul Păstor”, interpretat în două icoane muzeale. Acest chip, luat chiar din Evanghelie, din cuvintele şi pildele Mântuitorului, este pe cât de profund, pe atât de sublim şi pur în spiritualitatea sa.

Compoziţiile Iisus Hristos „Viţa-de-vie”, Iisus Hristos „Pantocratorul”, Iisus Hristos „Marele Împărat” şi Iisus Hristos „Marele Arhiereu” întruchipează chipul liturgic al Domnului. Icoanele Iisus Hristos „Viţă-de-vie”, consacrate Sfintei Euharistii, datează din anii ’20-’30 ai secolului trecut, toate fiind de dimensiuni mari şi toate repetând, în linii generale, aceeaşi schemă. Reprezentarea alegorică Hristos „Viţă-de-vie” a fost foarte populară în spaţiul creştinismului românesc, aceasta păstrându-se în conca altarului din cadrul paraclisului Sfinţilor Apostoli de la mănăstirea Hurezu (1700), în biserica mănăstirii Cozia (1704-1705), la Arnota (1706), la Vădeni-Tg. Jiu (1732), în bisericuţa bolniţei de la mănăstirea Polovragi (1737), la Poroiniţa-Mehedinţi ş.a.

Tipul iconografic Iisus Hristos „Pantocratorul” este reprodus în circa 40 de icoane din colecţia muzeului, dintre acestea remarcându-se icoanele realizate de zugravii ruşi, icoanele placate cu argint, la fel şi cele de factură populară. În aceste icoane, Îl vedem pe Hristos stând pe tron în veşminte împărăteşti, având în mâini însemnele puterii sau binecuvântând Evanghelia. S-au păstrat multiple icoane cu imaginea solitară reprezentată până la brâu, în care El este înfăţişat Judecător, Mântuitor şi Iubitor de oameni (fig. 14)[15].

În compoziţiile Iisus Hristos „Marele Împărat”, Mântuitorul este reprezentat ţinând în mâini

[15] MNIM, inv. nr. 23384-100.

15. Icoana Iisus Hristos „Marele Împărat”, Basarabia, sf. sec. al XIX-lea, din colecţia MNIM.

16. Icoana „Deisis”, sudul Rusiei, sf. sec. al XIX-lea, din colecţia MNIM.

globul cruciger şi sceptrul (fig. 15)[16], în cele intitulate Iisus Hristos „Marele Arhiereu”, El poartă veşminte arhiereşti, mitră cruciată, în mâini poate să ţină Evanghelia deschisă. Icoanele în care Mântuitorul este asistat de Născătoarea de Dumnezeu şi de Sfântul Ioan Botezătorul formează compoziţia Deisis (fig. 16)[17], una dintre cele mai frecvente subiecte iconografice. Cele mai timpurii reprezentări de acest fel se consideră a fi cea din catedrala mănăstirii „Sfânta Ecaterina” de pe Muntele Sinai, ce datează din secolul al VI-lea, cea din pictura murală a bisericii „Santa Maria Antiqua” din Roma, din secolul al VII-lea ş.a.

Încadrate cronologic în perioada dintre începutul secolului al XIX-lea - mijlocul secolului al XX-lea icoanele păstrează particularităţile iconografice specifice epocii în care au fost create.

Bibliografie

Boghiu 2001: S. Boghiu, Chipul Mântuitorului în iconografie (Bucureşti 2001).

Boghiu 2018: S. Boghiu, Caut Faţa Domnului (Bucureşti 2018).

Chiroşca 2017: A. Chiroşca, Mesajul iconografic al compoziţiilor „Cina cea de taină” din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Tyragetia s.n. XI/2, 2017, 307-320.

Chiroşca 2018: A. Chiroşca, Icoanele „Rugăciunea din Grădina Ghetsimani” din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Tyragetia s.n. XII/2, 2018, 273-282.

Dionisie 2000: Dionisie din Furna, Erminia picturii bizantine (Bucureşti 2000).

[16] MNIM, inv. nr. 22918-20.
[17] MNIM, inv. nr. 10538-77.

Gheaţău 2010: M. Gheaţău, Teofania. Scurtă incursiune biblică şi artistică în istoria icoanei „Botezul Domnului" (Iaşi 2010).

Rezuş 1994: P. Rezuş, Domnul Iisus Hristos (Galaţi 1994).

Stăniloae 2016: D. Stăniloaie, Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos (Bucureşti 2016).

Tofană 2010: S. Tofană, Istoricitatea persoanei lui Iisus Hristos (Cluj-Napoca 2010).

Uspensky 2009: L. Uspensky, Teologia Icoanei (Bucureşti 2009).

Uspensky, Lossky 2011: L. Uspensky, V. Lossky, Călăuziri în lumea icoanei (Bucureşti 2011).

Этингоф 2000: О. Этингоф, Образ Богоматери. Очерки византийской иконографии XI-XIII веков (Москва 2000).

Image of the Savior in the icon collection of the National Museum of History of Moldova: Iconographic typology

Keywords: Jesus Christ the Savior, holdings of the National Museum of History of Moldova, collection of icons, iconographic compositions, gospel image, image of Christ in glory, image not made by human hand, liturgical image, symbolic image of Christ the Savior.

Abstract: The collections of the National Museum of History of Moldova contain more than five hundred icons, of which about a hundred depict the image of Jesus Christ. This collection of icons contains a diversity of iconographic models, which necessitated its classification into general types, and then into categories. Most of the compositions represent the stages of the Savior's earthly life: "Nativity of Christ", "The Holy Encounter", and "The Baptism of Jesus". The preaching period of Christ's life is reflected in the icons "Jesus and the Twelve Disciples", "Blessing the Children" and "The Entry of Jesus into Jerusalem". The Savior's arrival in Jerusalem actually marked the beginning of the Passion of Christ, a great drama that was preceded by several important events reflected in the scenes of the Last Supper and Prayer in the Garden of Gethsemane. Episodes of detention and trial are reproduced in the icons "Christ in Prison", "Christ at Pilate's Court", "Christ Wearing the Crown of Thorns" and "Carrying the Cross". The compositions "Crucifixion of Jesus Christ" and the shroud "Entombment" complete this chapter. The image of Christ in glory is reflected in three iconographic compositions: "Transfiguration", "Resurrection of Jesus Christ" and "Ascension of Jesus Christ". The creation of these iconographic types, designed to depict events that represent an incomprehensible mystery for a common man, was an extremely difficult task for the clergy and icon painters, who were able to develop a pictorial formula that made it possible to reveal the spiritual greatness of Christ in glory. The image of the Savior not made by human hand includes the icons "The Mandylion of King Abgar" and "The Veil of Veronica"; these are acheiropoieta, the miraculously created images of Jesus Christ**.** The symbolic image of the Savior is rendered in two museum icons known as the "Good Shepherd", the most appropriate representation to depict Christ in his immense love for people. The liturgical image of the Lord can be found in the iconographic types "Jesus Christ the True Vine", "Jesus Christ Pantocrator", "Jesus Christ the King of Kings" and "Jesus Christ the High Priest". The collection under consideration is distinguished by a diversity of painting techniques, materials and forms of realization of works, of categories and styles of interpretation – all this gives it authenticity and individuality. Created between the mid-19th and early 20th centuries, these works retain the iconographic features characteristic of that time.

List of illustrations:

1. Icon "Nativity of Christ". Jerusalem. 1870-1880s. From the collection of NMHM.
2. Icon "Nativity of Christ". Bessarabia. Late 19th century. From the collection of NMHM.
3. Icon "Baptism of Jesus". Bessarabia. 19th century. From the collection of NMHM.
4. Icon "Jesus Christ and the Twelve Disciples." Bessarabia. Early 20th century. From the collection of NMHM.
5. Icon "Blessing the Children". Southern Russia. 19th century. From the collection of NMHM.
6. Icon "Entry into Jerusalem". Bessarabia. Late 19th century. From the collection of NMHM.
7. Icon "Last Supper". Southern Russia. Early 19th century. From the collection of NMHM.
8. Icon "Prayer in the Garden of Gethsemane". Russia. 19th century. From the collection of NMHM.
9. Icon "Carrying the Cross". Southern Russia. Late 19th century. From the collection of NMHM.
10. Shroud "Entombment". Southern Russia. 2nd half of the 19th century. From the collection of NMHM.
11. Icon "Resurrection of the Lord". Bessarabia. Early 20th century. From the collection of NMHM.
12. Icon "Resurrection of the Lord". Southern Russia. Early 19th century. From the collection of NMHM.
13. Icon "Ascension of the Lord". Southern Russia. Late 19th century. From the collection of NMHM.
14. Icon "Jesus Christ Pantocrator". Russia. 19th century. From the collection of NMHM.
15. Icon "Jesus Christ the King of Kings." Bessarabia. Late 19th century. From the collection of NMHM.
16. Icon "Deesis". Southern Russia. Late 19th century. From the collection of NMHM.

Лик Спасителя в коллекции икон Национального музея истории Молдовы: Иконографическая типология

Ключевые слова: Иисус Христос Спаситель, фонды Национального музея истории Молдовы, собрание икон, иконографические композиции, евангельский образ, образ Христа во славе, нерукотворный образ, литургический образ, символический образ Христа Спасителя.

Резюме: В фондах Национального музея истории Молдовы хранится более пятисот икон, из которых около ста посвящены образу Иисуса Христа. Это собрание икон отличается разнообразием иконографических образцов, что обусловило необходимость его классификации по общим типам, а затем по категориям. Большинство композиций представляют этапы земной жизни Спасителя – «Рождество Господне», «Сретение Господне», «Крещение Господне». Проповеднический период жизни Христа отражен в иконах «Иисус и двенадцать учеников», «Благословение детей» и «Вход Господень в Иерусалим». Приход Спасителя в Иерусалим фактически ознаменовал начало страстей Христовых, великой драмы, которой предшествовали несколько важных событий, отраженных в сценах «Тайной вечери» и «Молитвы в Гефсиманском саду». Эпизоды взятия под стражу и суда воспроизведены на иконах «Христос в темнице», «Христос на суде Пилата», «Христос в терновом венце» и «Несение креста». Композиции «Распятие Господне» и плащаница «Положение во гроб» завершают эту главу. Образ Христа во славе отражен в трех иконографических композициях – «Преображение», «Воскресение Господне» и «Вознесение Господне». Создание этих иконографических типов, призванных отобразить события, представляющие непостижимую тайну для простого человека, было чрезвычайно трудной задачей для духовенства и иконописцев, которые сумели выработать изобразительную формулу, позволяющую раскрыть духовное величие Христа во славе. К нерукотворным изображениям Иисуса Христа относятся иконы «Убрус царя Авгаря» и «Плат Вероники» — так называемые *ахиропиита*, чудесным образом запечатлевшие его лик. Символический образ Спасителя отражен в двух музейных иконах, известных как «Добрый Пастырь», которые изображают Христа в Его безмерной любви к людям. Литургический, сакральный образ Господа мы находим в иконографических типах «Иисус Христос Виноградная Лоза», «Иисус Христос Вседержитель», «Иисус Христос Царь царей» и «Иисус Христос Великий Архиерей». Рассматриваемую нами коллекцию отличает разнообразие техник живописи, материалов, форм и стилей исполнения – все это придает ей оригинальность и индивидуальность. Созданные в период с середины XIX до начала XX века, эти произведения сохраняют характерные для своей эпохи иконографические особенности.

Список иллюстраций:

1. Икона «Рождество Господне». Иерусалим. 1870-1880-е гг. Из коллекции НМИМ.
2. Икона «Рождество Господне». Бессарабия. Конец XIX в. Из коллекции НМИМ.
3. Икона «Крещение Господне». Бессарабия. XIX в. Из коллекции НМИМ.
4. Икона «Иисус Христос и двенадцать учеников». Бессарабия. Начало XX в. Из коллекции НМИМ.
5. Икона «Благословение детей». Юг России. XIX в. Из коллекции НМИМ.
6. Икона «Вход Господень в Иерусалим». Бессарабия. Конец XIX в. Из коллекции НМИМ.
7. Икона «Тайная Вечеря». Юг России. Начало XIX в. Из коллекции НМИМ.
8. Икона «Гефсиманское моление». Россия. XIX в. Из коллекции НМИМ.
9. Икона «Крестный путь». Юг России. Конец XIX в. Из коллекции НМИМ.
10. Плащаница «Положение во гроб». Юг России. 2-я половина XIX в. Из коллекции НМИМ.
11. Икона «Воскресение Господне». Бессарабия. Начало XX в. Из коллекции НМИМ.
12. Икона «Воскресение Господне». Юг России. Начало XIX в. Из коллекции НМИМ.
13. Икона «Вознесение Господне». Юг России. Конец XIX в. Из коллекции НМИМ.
14. Икона «Иисус Христос Вседержитель». Россия. XIX в. Из коллекции НМИМ.
15. Икона «Иисус Христос Царь царей». Бессарабия. Конец XIX в. Из коллекции НМИМ.
16. Икона «Деисус». Юг России. Конец XIX в. Из коллекции НМИМ.

24.04.2024

Adelaida Chiroșca, Muzeul Național Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chișinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0002-7332-9419, e-mail: adelaidachirosca@gmail.com

EXPOZIȚIE ANIVERSARĂ „ACADEMICIANUL ALEXEI ȘCIUSEV. VIAȚA ȘI OPERA. 150 ANI DE LA NAȘTERE”

Anatol Povestca

Cuvinte cheie: academician, arhitect, artist plastic, istorie.

În data de 28 septembrie 2023, la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, cu ocazia aniversării a 150-a de la naşterea academicianului arhitect Alexei Şciusev, a avut loc vernisarea expoziţiei temporare *Academicianul Alexei Şciusev. Viaţa şi Opera,* dedicată Zilelor Europene ale Patrimoniului (fig. 1).

Expoziţia tematică *Academicianul Alexei Şciusev. Viaţa şi Opera. 150 ani de la naştere* reprezintă rezultatul cercetării şi valorificării ştiinţifice a colecţiei de lucrări plastice din patrimoniul muzeului. Demersul expoziţional a fost transmis prin intermediul celor circa 150 de piese muzeale autentice, cu valoare ştiinţifică, istorică, memorialistică, artistică şi estetică: opere de artă, fotografii, documente, cărţi, piese de numismatică şi filatelie, alte relicve care au constituit fondul de bază al expoziţiei, menite să reconstituie pagini inedite din viaţa şi activitatea celebrului arhitect.

Toată această gamă variată de materiale a fost expusă în vitrine orizontale închise, în rame pe pereţi şi în mod liber (fig. 2-6).

Ne-am bucurat să avem alături, la deschiderea evenimentului, persoane remarcabile din viaţa culturală, didactică şi ştiinţifică din Republica Moldova: de la Universitatea Tehnică a Moldovei, Agenţia Naţională a Arhivelor, Uniunea Arhitecţilor din Republica Moldova, Grupul Civic pentru Patrimoniu Cultural, vizitatori şi oaspeţi ai capitalei.

La evenimentul de deschidere, cu un cuvânt de salut a venit Livia Sîrbu, director adjunct, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, care a reiterat eforturile depuse de muzeu, în vederea valorificării patrimoniului şi a promovării activităţii Casei Memoriale „Alexei Şciusev”.

Dr. hab. prof. universitar Ion Gumenâi, de la Agenţia Naţională a Arhivelor, şi Alexandru Corduneanu, din partea Grupului Civic pentru Patrimoniu Cultural, au relatat despre biografia, viaţa şi istoria omului Alexei Şciusev. Preşedintele Uniunii Arhitecţilor din Republica Moldova Iurie Povar a accentuat rolul lui Alexei Şciusev în planificarea oraşului Chişinău. Decanul facultăţii de arhitectură a Universităţii Tehnice a Moldovei dr. Sergiu Tronciu s-a axat pe importanţa şi semnificaţia arhitecturii naţionale şi universale, promovate de profesori elevilor şi studenţilor în cadrul orelor de curs.

Fig. 1. Afişul expoziţional *Academicianul Alexei Şciusev. Viaţa şi Opera.*

Fig. 2-4. Foto. Lucrări din expoziţie, expuse în vitrine orizontale închise, în rame pe pereţi şi în mod liber.

Fig. 5-6. Foto. Lucrări din expoziţie, expuse în vitrine orizontale închise, în rame pe pereţi şi în mod liber.

La final, Anatolie Povestca, şeful filialei Casa Memorială „Alexei Şciusev", a prezentat publicului larg conceptul expoziţional şi, ulterior, a ghidat oaspeţii prin expoziţie.

Mesajul expoziţional a fost completat cu informaţii despre studiile şi activitatea profesională desfăşurate de-a lungul timpului. Viitorul arhitect şi academician s-a născut pe 26 septembrie 1873. A absolvit Gimnaziul de băieţi nr. 2 din Chişinău (1891) şi Academia Imperială de Arte Frumoase din S. Petersburg (1897). Graţie restaurării cu succes a Catedralei „Sfântul Vasile" din oraşul ucrainean Ovruci, la vârsta de 37 de ani, i se acordă titlul de Academician în arhitectură (1910).

A activat ca profesor la Şcoala Superioară de Arte VHUTEMAS (1918-1926). A fost preşedinte al Societăţii de Arhitectură (1921-1929) şi director al Galeriei de Artă „Tretiakov" din Moscova (1926-1929). Între 1946-1949, a fost director la Muzeul Arhitecturii Ruse din Moscova, care astăzi îi poartă numele. În anul 1947, în casa unde s-a născut şi a copilărit, a fost deschis Muzeul de Arhitectură şi Tehnici de Construcţie din Chişinău, redenumit, după decesul arhitectului, în Casa Memorială „Alexei Şciusev".

Un capitol aparte din viaţa şi creaţia arhitectului îl constituie activitatea sa de proiectare, refacere şi reconstrucţie a mai multor oraşe şi centre administrative, distruse în anii celui de-al Doilea Război Mondial.

Între anii 1945-1949, arhitectul a participat la reconstrucţia şi replanificarea oraşului său natal, distrus în proporţie de 75-80%. Schiţele de proiect *Parcul Catedralei*, *Teatrul din Chişinău*, *Casa Guvernului*, *Cartierul Universităţii de Stat*

Fig. 7. Schiţă. *Casa Guvernului*, autor Alexei Şciusev, 1947, hârtie, acuarelă, creion. MNIM, FB-20757-22.

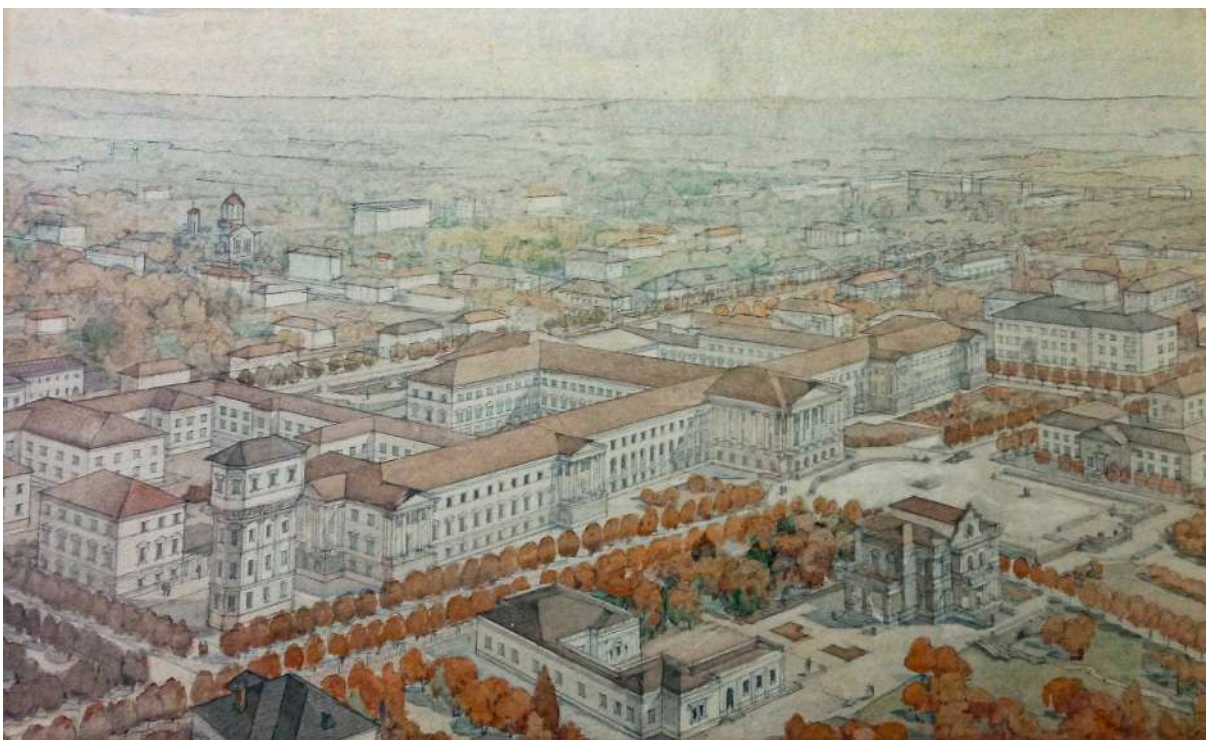

Fig. 8. Schiţă. *Cartierul Universităţii de Stat din Moldova*. Vedere aeriană, autor Alexei Şciusev, 1947, carton, creion, acuarelă. MNIM, FB-20757-13.

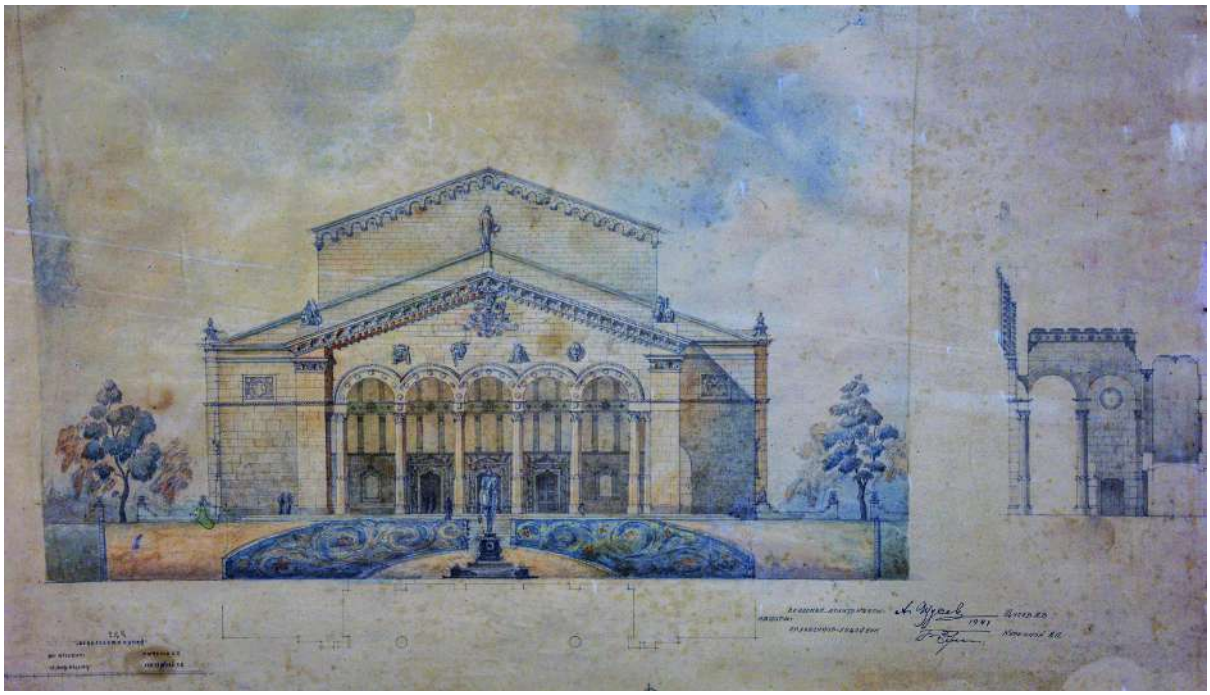

Fig. 9. Schiţă. *Teatrul din Chişinău. Faţada centrală*, autor Alexei Şciusev, 1941, hârtie, acuarelă. MNIM, FB-20757-11.

din Moldova, *Colinele Măzărache* şi *Râşcani, Riviera râului Bâc,* expuse în premieră pentru publicul vizitator, constituie doar câteva dintre proiectele elaborate de academicianul Alexei Şciusev şi urmau a fi implementate în cadrul Planului urbanistic de reconstrucţie şi restabilire a oraşului Chişinău în perioada postbelică.

Astfel, pe locul fostelor edificii distruse în anii celui de-al Doilea Război Mondial ale Mitropoliei Basarabiei şi a clădirii eparhiale Casa Serafimov, amplasate în centrul capitalei, Alexei Şciusev propune construcţia unui bloc cu două etaje – Casa Guvernului, în stilul clasicismului francez (fig. 7).

În regiunea Universităţi de Stat din Moldova urma să fie realizat un vast proiect al Cartierului Universităţii (fig. 8), bine armonizat cu clădirea Turnului de Apă, actualul Muzeu al Oraşului Chişinău, şi Casa Pronin, care a fost ulterior demolată.

Au existat trei locaţii ale edificiului Universităţi de Stat din Moldova. Potrivit proiectului academicianului arhitect Alexei Şciusev, se prevedea ca Universitatea să fie amplasată în fosta clădire a Şcolii Eparhiale, o clădire frumoasă, situată la intrarea în oraşul Chişinău, în regiunea gării feroviare. Prin realizarea acestui plan se creau mai multe impedimente. Pentru reconstruirea blocurilor distruse ale clădirii era nevoie de, cel puţin, doi ani, iar problemele stringente ale economiei şi culturii naţionale necesitau soluţionarea urgentă a deschiderii Universităţii. Calea ferată din apropiere genera incomodităţi în desfăşurarea normală a procesului didactic din cadrul Universităţii. Amplasarea Universităţii la periferia oraşului crea şi alte dificultăţi: deplasarea anevoioasă în centrul oraşului făcea dificilă colaborarea cu alte instituţii guvernamentale şi de cultură.

Pentru amplasarea sediului Universităţii a fost ales cartierul între străzile Kiev (31 august 1989), Podolia (Bucureşti), Puşkin (A. Puşkin) şi Gogol (mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni), pe perimetrul căruia se aflau două clădiri mari ale fostului gimnaziu de băieţi nr.1 din Chişinău cu câteva anexe. Deoarece în una din clădiri era amplasat sediul CC al PC(b) al Moldovei, iar alta era avariată, administraţia Universităţii a fost nevoită să se dezică de acest cartier.

În final, administraţia a decis amplasarea Universităţii în cartierul încadrat între străzile Pirogov (M. Kogălniceanu), Livezilor (A. Mateevici), Puşkin (A. Puşkin) şi Gogol (mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni). În acest cartier s-a păstrat una dintre cele mai frumoase clădiri din

Fig. 10. Schiţă. *Teatrul din Chişinău. Aspect general*, autor Alexei Şciusev, 1946, hârtie, acuarelă. MNIM, FB-20757-9.

Fig. 11. Schiţă. *Colina Măzărachi*, autor Alexei Şciusev, 1947, hârtie, acuarelă. MNIM, FB-20756-17.

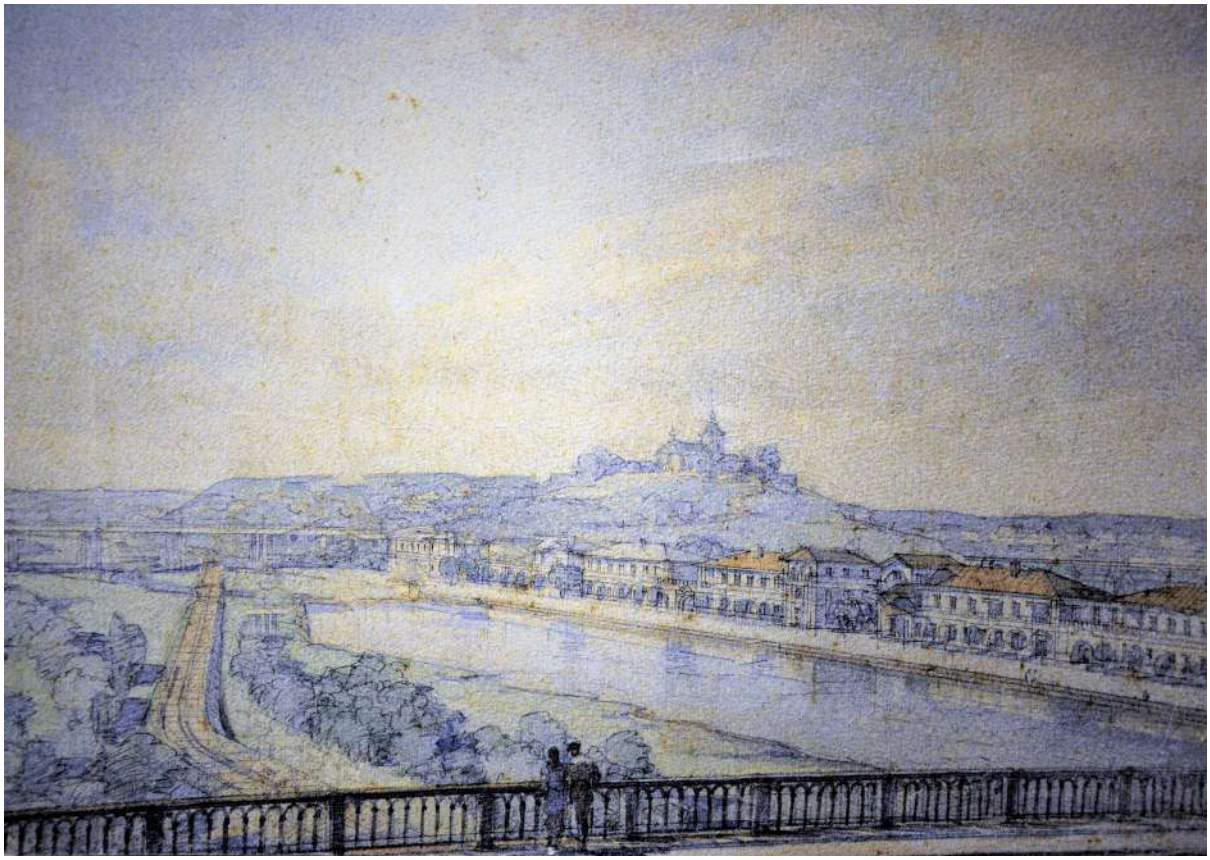

Fig. 12. Schiţă. *Zona riverană a râului Bâc*, autor Alexei Şciusev, 1947, carton, acuarelă. MNIM, FB- 20756-18.

oraş, fosta Şcoală Reală din Chişinău, cu câteva clădiri auxiliare de pe strada Pirogov nr. 65 care erau la balanţa Institutului Pedagogic din Chişinău, şi edificiul de pe strada Gogol nr. 2, care aparţinea Ministerului de Interne al RSS Moldoveneşti (Istoria Universităţii 2016, 21-22).

Pe locul actualului Teatru de Operă şi Balet „Maria Bieşu" se preconiza realizarea edificiului Teatrului din Chişinău (fig. 9-10), prevăzut pentru 800 de locuri, în stil Renascentist italian. Cu această ocazie, au fost explorate motivele arhitecturii locale clasice, analogic cu construcţia edificiului Teatrului de Operă şi Balet „Alisher Navoiy" din Taşkent, realizat în anul 1948 (Щусев 2011, 218-219).

Cartierul Albişoara era preconizat pentru construcţia de clădiri şi centre socioculturale cu două sau trei niveluri. Colina Măzărache şi biserica cu acelaşi nume trebuia să fie scoasă în evidenţă ca fiind cel mai timpuriu lăcaş bisericesc, edificat în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, ce a stat la baza transformării oraşului Chişinău dintr-un un mic sătuc provincial în actualul oraş contemporan european (fig. 11).

La poalele colinei Râşcanu urma să se dezvolte un parc de odihnă şi agrement pentru locuitorii urbei. Amenajarea iazurilor şi adâncirea cursului râului Bâc au devenit sarcini absolut prioritare şi necesare. Ambele maluri ale râului trebuiau să fie căptuşite cu plăci din marmoră şi granit. Toată splendoarea arhitecturală a oraşului urma să se reflecte în apele râului Bâc (fig. 12). La locul de revărsare a râului Bâc în râul Nistru urma să fie construit un splendid port naval (Povestca 2023, 230).

Expoziţia constituie un loc al informării, al dezvoltării creativităţii şi al imaginaţiei, locul în care vizitatorul îşi poate crea propriul său univers, jonglând cu informaţia primită (Marinescu-Tonu 2011, 25).

Graţie acestor proiecte, Alexei Şciusev se prezintă drept un maestru talentat de referinţă, patrimoniul arhitectural al căruia şi astăzi continuă să ne bucure şi să ne uimească prin perfecţiunea formelor şi prin multilateralitatea ideilor formidabile din domeniul arhitecturii.

Bibliografie

Marinescu-Tonu 2021: L. Marinescu-Tonu, Dimensiunea interpretativă a expoziţiei muzeale. Tyragetia s.n. XV/2, 2021, 25-36.

Povestca 2023: A. Povestca, Alexei Şciusev (re)văzut prin prisma talentului de arhitect şi artist plastic. In: Conferinţa ştiinţifică internaţională „Patrimoniul cultural de ieri – implicaţii în dezvoltarea societăţii durabile de mâine", ediţia a VIII-a, Iaşi-Chişinău-Lviv, 26-27 septembrie 2023 (Chişinău 2023), 216-232.

Istoria 2016: Istoria Universităţii de Stat din Moldova. 70 de ani, I. Eremia (coord.) (Chişinău: CEP USM 2016).

Щусев 2011: П. Щусев, Страницы из жизни академика А. В. Щусева (Москва 2011).

Anniversary exhibition "Academician Alexey Shchusev: Life and works. To the 150th anniversary of his birth"

Keywords: academician, architect, artist, history.

Abstract: On September 28, 2023, on the occasion of European Heritage Days, the Alexey Shchusev House-Museum in Chisinau, a branch of the National Museum of History of Moldova, organized a temporary exhibition "Academician Alexey Shchusev: Life and Works. To the 150th anniversary of his birth". It was the result of the scientific exploration of a collection of objects donated to the Museum of Architecture and Construction Technology in 1947. Among these items are portraits of the architect's family members, country landscapes and other drawings and paintings on paper, cardboard and canvas, made in pencil, charcoal, watercolor, ink, and oil. A special place in the exhibition was given to projects presented to the public for the first time, which were to be implemented in accordance with the Plan for the Reconstruction and Restoration of Chisinau. The exhibition brought together about 150 original exhibits of scientific, historical, memorial, artistic and aesthetic value: works of art, photographs, documents, books, numismatics and philatelic objects. The target audience of the exhibition included both specialists – architects, builders, historians, and anyone interested in the life and work of the famous architect.

List of illustrations:

1. Poster for the exhibition "Academician Alexey Shchusev: Life and Works".
2-6. Photos: Exhibits located in closed horizontal display cases, in frames on the walls and separately.
7. Government House. Sketch by A. Shchusev. Paper, watercolor, pencil. NMHM, accession no. FB-20757-22.
8. Quarter of the Moldavian State University. View from above. Sketch by A. Shchusev. Cardboard, pencil, watercolor. NMHM, accession no. FB-20757-13.
9. Theater in Chisinau. Frontage. Sketch by A. Shchusev, 1941. Paper, watercolor. NMHM, accession no. FB-20757-11.
10. Theater in Chisinau. General view of the building. Sketch by A. Shchusev, 1946. Paper, watercolor. NMHM, accession no. FB-20757-9.
11. Mazarachi Hill. Sketch by A. Shchusev, 1947. Paper, watercolor. NMHM, accession no. FB-20756-17.
12. The Bac River bank area. Sketch by A. Shchusev, 1947 Cardboard, watercolor. NMHM, accession no. FB- 20756-18.

Юбилейная выставка «Академик Алексей Щусев: Жизнь и труды. К 150-летию со дня рождения»

Ключевые слова: академик, архитектор, художник, история.

Резюме: 28 сентября 2023 года, по случаю Дней европейского наследия, Дом-музей Алексея Щусева в Кишиневе, филиал Национального музея истории Молдовы, организовал временную выставку «Академик Алексей Щусев: Жизнь и труды. К 150-летию со дня рождения». Она явилась результатом научного освоения коллекции предметов, переданных в дар Музею архитектуры и строительной техники в 1947 году. Среди этих предметов — портреты членов семьи архитектора, загородные пейзажи и другие произведения графики и живописи: работы на бумаге, картоне и холсте, выполненные карандашом, углем, акварелью, тушью, маслом. Особое место на выставке было отведено впервые представленным вниманию общественности проектам, которые должны были быть воплощены в жизнь согласно Плану реконструкции и восстановления города Кишинева. Выставка объединила около 150 подлинных экспонатов, имеющих научную, историческую, мемориальную, художественную и эстетическую ценность: произведения искусства, фотографии, документы, книги, предметы нумизматики и филателии. Целевая аудитория выставки включала в себя как специалистов – архитекторов, строителей, историков, так и всех, кто интересуется жизнью и творчеством знаменитого архитектора.

Список иллюстраций:

1. Плакат выставки «Академик Алексей Щусев: Жизнь и труды».
2-6. Фотографии: Экспонаты выставки, расположенные в закрытых горизонтальных витринах, в рамах на стенах и отдельно.
7. Дом Правительства. Эскиз А. Щусева. Бумага, акварель, карандаш. НМИМ, инв. № FB-20757-22.
8. Квартал Молдавского Госуниверситета. Вид сверху. Эскиз А. Щусева. Картон, карандаш, акварель. НМИМ, инв. № FB-20757-13.
9. Театр в Кишиневе. Передний фасад. Эскиз А. Щусева, 1941 г. Бумага, акварель. НМИМ, инв. № FB-20757-11.
10. Театр в Кишиневе. Общий вид. Эскиз А. Щусева, 1946 г. Бумага, акварель. НМИМ, инв. № FB-20757-9.
11. Мазаракиевский холм. Эскиз А. Щусева, 1947 г. Бумага, акварель. НМИМ, инв. № FB-20756-17.
12. Прибрежная зона реки Бык. Эскиз А. Щусева, 1947 г. Картон, акварель. НМИМ, инв. № FB- 20756-18.

07.03.2024

Anatolie Povestca, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 august, 121-A, MD-2012, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0002-3462-6269, e-mail: a_povestca@mail.ru

ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИИ ОБРАЗОВАНИЯ В БЕССАРАБИИ ПОСРЕДСТВОМ ВЫСТАВКИ «ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ НАСЛЕДИЕ. УЧЕБНИКИ, ФОТОГРАФИИ И ШКОЛЬНЫЕ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ИЗ КОЛЛЕКЦИЙ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ИСТОРИИ МОЛДОВЫ»

Мария Евдокимова

Ключевые слова: образовательное наследие, учебник, гимназия, лицей, музейные коллекции.

Временная выставка «Образовательное наследие. Учебники, фотографии и школьные принадлежности из коллекций Национального музея истории Молдовы» была посвящена развитию образования на территории Бессарабии за последние 200 лет. Она была приурочена к Дням европейского культурного наследия и открыта для посещения с 22 сентября 2022 года по 4 июля 2023 года.

Хронологические рамки выставки охватывали пять периодов: Бессарабия в составе Российской империи (1812-1918); Бессарабия в составе Королевской Румынии (1918-1940); Молдавская Автономная Советская Социалистическая Республика (1924-1940); Молдавская Советская Социалистическая Республика (1944-1991); Республика Молдова с 1991 по настоящее время. Всего было представлено 453 музейных предмета, многие из которых в своем роде уникальны.

Раздел выставки, посвященный истории образования в Бессарабии в составе Российской империи, объединил 79 экспонатов, среди которых книги, фотографии, медали, документы и другие предметы. В первой витрине вниманию посетителей были представлены три открытки конца XIX - начала XX века с изображением зданий 1-й[1], 2-й[2] и 3-й[3] кишиневских мужских гимназий. Интересна история создания каждого из этих учебных заведений.

Торжественное открытие 1-й мужской областной гимназии (рис. 1) состоялось 12 сентября 1833 года в присутствии губернатора Бессарабии Павла Ивановича Аверина, архиепископа Димитрия (Сулимы), армянского архиепископа Нерсеса и других видных особ Кишинева. Директором гимназии был назначен Василий Петрович Озеров. Ее педагогическому составу могло бы позавидовать любое учебное заведение того времени (Лашков 1908, 12).

Гимназия разместилась в доме купца Старченко. Полномочный наместник Бессарабии и генерал-губернатор Новороссийского края граф М.С. Воронцов выделил на ремонт помещения и покупку новой мебели для классов 4369 рублей. В первый год были открыты три класса гимназии, в которых обучалось 42 ученика. В городе не было книжных магазинов, и было невозможно приобрести учебники и учебные пособия, а имеющихся на всех не хватало. На выписку книг и пособий было израсходовано 600 рублей, пожертвованных гимназии в день ее открытия. 60 томов разного содержания подарило гимназии правление Одесского Ришельевского лицея. В июне 1834 года бессарабский дворянин Карастаки пожертвовал гимназии 2723 книги на молдавском, французском, греческом, итальянском и других языках. Привести в порядок образовавшуюся библиотеку и составить ее каталог взялся преподаватель немецкого языка Магнус, посвятивший этому делу целый год. Согласно уставу 1828 года ежедневно в каждом классе было по четыре урока продолжительностью 1 1/2 часа, с 8 до 11 часов и с 14 до 17 часов. В первом классе ученики изучали Закон Божий, русский, латинский и немецкий языки, математику. Во втором классе –

[1] НМИМ, FB-21546-3.
[2] НМИМ, FB-17035-39.
[3] НМИМ, FB-21548-15.

1. Кишиневская 1-я мужская гимназия. Почтовая открытка, конец XIX в.

Закон Божий, русский, латинский и немецкий языки, математику, географию. В третьем классе – Закон Божий, русский, латинский, французский и немецкий языки, математику, географию, историю. Кроме этого, во всех трех классах преподавалось рисование, черчение и чистописание (Лашков 1908, 12-13).

Интересно, что в 1834 году, когда в городе свирепствовала эпидемия оспы, учащихся 1-й мужской гимназии по распоряжению врачебной управы обучали делать прививки, так как медики Кишинева не справлялись с огромным объемом работы (Тарнакин, Матей 2014, 75).

В сентябре 1834 года умер директор гимназии Василий Петрович Озеров, и в последующие годы на этом посту сменилось несколько человек, не проявивших особого рвения к делу. Так продолжалось до 1838 года, когда бразды правления учебным заведением принял Иван Александрович Нелидов, который во многих отношениях поднял работу на новый уровень. В 1839 году для учеников гимназии утвердили единую форму одежды: мундир синего сукна с воротником, фуражка с красным околышем и выпушкой и куртка. В 1848 году синие мундиры заменили на темно-зеленые. Летом ученики носили серые брюки, а с парадными мундирами – белые (Тарнакин, Матей 2014, 75).

В 1857 году гимназию посетил Николай Иванович Пирогов, занимавший в то время должность попечителя Одесского учебного округа. Уровень подготовки учеников произвел на него большое впечатление. На уроке латинского языка в 7 классе дети свободно переводили предложенные им случайные отрывки из классических произведений на латинском языке. Восхищенный Пирогов поблагодарил преподавателя латыни Евгения Белюгова, заметив: «Я вижу теперь, что ваши ученики в состоянии читать и Тацита» (Лашков 1908, 14).

В 1902 году 1-я мужская гимназия впервые организовала школьные экскурсии[4]. Детей знакомили с устройством и работой городского водопровода, с процессами производства на кирпичном и кафельном заводах. Учащиеся старших классов, под руководством воспитателей, выезжали на виноградники, где их обучали азам виноградарства и почвоведения[5].

За 75 лет своей деятельности 1-я мужская гимназия дала обществу многих известных деятелей, оставивших след в истории Бессарабии и России. Среди них – Александр Иванович

[4] НМИМ, FB-9722-11.
[5] НМИМ, FB-9722-11.

2. Кишиневская 2-я мужская гимназия. Почтовая открытка, конец XIX в.

Нелидов, действительный тайный советник, посол России во Франции (выпуск 1850 г.); Федор Иванович Крупенский, председатель окружного суда, завещавший земству имение стоимостью в два миллиона рублей (выпуск 1853 г.); Николай Дмитриевич Кодрян, действительный статский советник, директор Кишиневского реального училища (выпуск 1857 г.); Карл Александрович Шмидт, городской голова Кишинёва на протяжении 27 лет (выпуск 1863 г.); Сергей Юльевич Витте, граф, министр финансов, премьер-министр Российской империи, который в гимназии не учился, но сдал экзамены экстерном и получил аттестат (1866 г.); Анатолий Дмитриевич Коцовский, директор психиатрической лечебницы в Костюженах (выпуск 1883 г.); Фома Феодосьевич Чорба, врач-инфекционист, инициатор вакцинации населения, главный врач инфекционной больницы в Кишиневе (выпуск 1885 г.); Константин Мими, председатель Бессарабской губернской земской управы, винодел (выпуск 1887 г.); Пантелеймон Викторович Синадино, городской голова, гласный Кишинёвской городской думы, военный врач (выпуск 1894 г.); Сергей Георгиевич Лазо, дворянин, легендарный герой Гражданской войны в России (выпуск 1912 г.) (Тарнакин, Матей 2014, 85-86).

На выставке также были представлены уникальные учебники, которыми пользовались гимназисты – «Российско-румынская грамматика" 1827 года[6], изданная в Санкт-Петербурге, «Начертание правил валахо-молдавской грамматики» 1840 года[7] известного педагога и исследователя Я. Гинкулова, «Букварь Киево-Печерской Лавры»[8] 1847 года, «Русско-молдавский букварь»[9], отпечатанный в Кишиневе в 1863 году. В 1908 году в Кишиневской епархиальной типографии, располагавшейся на улице Харлампиевской, 42, был опубликован учебник иеромонаха Гурия на молдавском языке «Карте де инвэцэтура деспре лежея луй Думнезеу»[10]. Это первая из трех дидактических книг Гурия (Гросу), впоследствии архимандрита и архиепископа Бессарабии, она предназначалась для начальных классов и была рекомендована Комитетом школ г. Кишинёва для школьников Бессарабии.

Кишиневская 2-я гимназия (рис. 2) была образована 1 июля 1884 года на основе четырехклассной прогимназии. Директором гимназии с 1 июля 1886 года был назначен Нико-

[6] НМИМ, FB-23132.
[7] НМИМ, FB-17941-5.
[8] НМИМ, FB-23575.
[9] НМИМ, FB- 25300.
[10] НМИМ, FB-10216.

лай Степанович Алаев. В 1885-1886 учебном году преподаватели и учащиеся гимназии принимали участие в значимых событиях: праздновании тысячелетия со дня кончины Св. Мефодия, открытии памятника А.С. Пушкину в городском саду и торжестве по случаю открытия памятника императору Александру II (Тарнакин, Матей 2014, 103).

В начале 1885 года администрация гимназии подала ходатайство о повышении платы за обучение с целью создания специального фонда на строительство нового здания. В период с 1884 по 1889 годы от почетного попечителя гимназии Александра Бодеско и бывшего почетного попечителя Ивана Катаржи поступили пожертвования на сумму 8900 рублей. На эти средства директор гимназии Н.С. Алаев заказал у окружного архитектора Одесского учебного округа Мазурова проект и план строительства нового здания гимназии. С 1 июня 1895 года занятия проходили уже в величественном здании, построенном на углу улиц Александровской (ныне проспект Стефана Великого) и Немецкой (ныне ул. Сергея Лазо). Общее количество учащихся в 1896 году возросло до 305 человек. В марте 1889 года были введены уроки музыки, которые проводились ежедневно в послеобеденные часы. Один раз в неделю играл гимназический оркестр в составе 34 человек. Гимназия ввела общие занятия гимнастикой для всех желающих, а после уроков проводились занятия танцами за отдельную плату. Ученикам гимназии запрещалось заниматься журналистикой ввиду их политической незрелости (Лашков 1908, 18).

1 января 1903 года Н.С. Алаева наградили орденом Св. Станислава 1-й степени, а 1 июля 1903 года он вышел в отставку, прослужив в ведомстве 36 лет. 22 года он отдал 2-й мужской гимназии, судьбой которой продолжал интересоваться до конца своей жизни (Тарнакин, Матей 2014, 107-108).

Большой интерес у посетителей выставки вызвали подлинные программы по истории Греции и Рима[11], по географии[12], разработанные специально для Кишиневской 2-й мужской гимназии. На примере учебника «Природоведение»[13] видно, как обращались в те годы с школьной книгой: хозяин имел право надписывать на ее страницах то, что считал нужным, – разумеется, в познавательных целях. На первой странице этого экспоната черными чернилами сделана прописью надпись: «Учебникъ природовѣдѣния сост. М. Левинъ. Владислава Карчевскаго. Уч. 1 класса К. 2. Г.»[14] (Кишиневской 2-й гимназии). Этот учебник, составленный преподавателем Одесской гимназии им. М. Иглицкого и изданный в 1918 году в Одессе, выдержал «тридцать изданий без перемен и предназначается для первых трех классов мужских гимназий и первых двух классов реальных училищ Министерства народного просвещения России»[15]. Представлены учебники латинской грамматики (Москва, 1875 г.)[16], немецкого (Кишинев, 1904 г.)[17] и греческого (Петербург, 1890 г.)[18] языков, а также «Краткий учебник гармонии» Петра Ильича Чайковского (Москва, 1895 г.)[19]. В витринах были помещены оригинальные чернильницы того времени[20], перьевые ручки[21]. На выставке экспонировались уникальные серебряные медали, которые вручались отличившимся ученикам этих кишиневских учебных заведений: «За успешное окончание мужской гимназии»[22], «За усердие»[23], «За благонравие и успехи в науках»[24], «Prosperitate»[25], «Преуспевающему для мужских гимназий»[26]. На оборотной стороне уникальной виньетки первого выпуска этой гимназии (1898 г.) напечатаны фамилии 19 педагогов с названиями предметов, которые они преподавали, и фамилии 11 гимназистов, поступивших на определенные факультеты учебных заведений[27]. За время своей деятельности 2-я мужская гимназия выпустила немало выдающихся людей. Вот имена некоторых из них: Михаил Карчевский, директор

[11] НМИМ, FB-6987-2, 4.
[12] НМИМ, FB-6987-3.
[13] НМИМ, FB-11767-15.
[14] НМИМ, FB-11767-15.
[15] НМИМ, FB-11767-15.
[16] НМИМ, FB-9722.
[17] НМИМ, FB-6208-1.
[18] НМИМ, FB-11740.
[19] НМИМ, FB-9674.
[20] НМИМ, FB-19832-1, 2.
[21] НМИМ, FB-6908, FB-18155.
[22] НМИМ, FB-11160.
[23] НМИМ, FB-7408.
[24] НМИМ, FB-21143.
[25] НМИМ, FB-6903-2.
[26] НМИМ, FB-11176.
[27] НМИМ, FA- 9551-9.

3. Кишиневская 3-я мужская гимназия. Почтовая открытка, конец XIX в.

реального училища; Алексей Щусев, архитектор; Петр Щусев, врач, путешественник, член Русского географического общества (выпуск 1891 г.); Александр Ралли, крупный бессарабский землевладелец (выпуск 1892 г.); Георгий Каташи, окружной предводитель дворянства (выпуск 1893 г.); Лев Берг, этнограф, географ; Фёдор Семиградов, уездный предводитель дворянства (выпуск 1894 г.); Павел Щусев, крупный инженер (выпуск 1898 г.); Дмитрий Крупенский, предводитель дворянства (выпуск 1912 г.); Владимир Купча, известный винодел (выпуск 1919 г.) (Тарнакин, Матей 2014, 125-126).

30 мая 1900 года Бессарабское дворянское собрание приняло решение о создании в Кишиневе пансиона-приюта для детей умерших или разорившихся дворян. 22 июня 1908 года дворянство передало здание пансиона-приюта в собственность Министерства народного просвещения с условием, чтобы в нем было открыто учебное заведение исключительно для лиц христианского вероисповедания – так появилась Кишиневская 3-я мужская гимназия (рис. 3). Дом с двором и садом находился на ул. Садовой (ныне ул. А. Матеевича). 13 мая 1912 года 3-я мужская гимназия была переименована в гимназию имени императора Николая II (а 1-я мужская гимназия – в гимназию имени Александра I Благословенного). 27 марта 1918 года в здании Николаевской 3-й гимназии избранный совет «Сфатул Цэрий» заявил о намерении Бессарабии объединиться с Румынией. С 15 августа по 15 октября 1925 года на базе 3-й гимназии и на ее территории была открыта сельскохозяйственная выставка, которая получила огромный резонанс. 21 сентября 1926 года в газете «Бессарабская почта» (№ 1413) была опубликована статья об установлении копии статуи Капитолийской волчицы перед зданием бывшей 3-ей мужской гимназии. В 1933 году здесь был открыт филиал агрономического факультета Ясского университета (Vnorovschi 1999, 22-24). В 1940 году здание пострадало во время землетрясения, но позже было восстановлено по проекту архитектора Розы Спирер.

Часть экспонатов в первом разделе выставки относилась к истории женского образования. Первым в Кишиневе учебным заведением для девочек было Епархиальное женское училище для дочерей духовных лиц. Оно было открыто 3 мая 1864 года (Vnorovschi 1999, 22-24). Удобное двухэтажное каменное здание училища, с отдельной кухней, прачечной и кладовой, было выстроено на возвышенности между городом и предместьем, со всех сторон росли фруктовые сады и виноградники. Оно было рассчитано на 50 воспитанниц. На первом этаже находились классные комнаты, помещения для начальницы и воспитательниц, столовая с буфетом и гардеробная комната,

на втором этаже – спальни и больница. На должность начальницы училища была назначена Анастасия Дмитриевна Ризо, выпускница Одесского девичьего института, около 30 лет содержавшая в Кишиневе образцовый пансион благородных девиц. Анастасия Дмитриевна достойно управляла Епархиальным женским училищем в течение 10 лет[28]. По программе, утвержденной Министерством народного образования и Кишиневской епархией, здесь преподавались следующие предметы: 1. Закон Божий, священная история Ветхого и Нового Завета, история русской церкви; понятие о богослужении православной церкви; 2. Чтение на русском, славянском и молдавском языках; письмо на русском и молдавском языках; 3. Молдавская грамматика для правильного чтения и письма, понимания местного наречия, составление кратких описаний, писем; 4. Русская грамматика и общие понятия русской словесности, составление мелких сочинений в виде рассказа, писем, описаний; 5. Арифметика до тройного правила включительно; решения задач в уме и на доске, вычисления на счетах; 6. Всеобщая гражданская история, география в кратком виде и черчение географических карт; 7. Церковное пение; 8. Рукоделие: кройка, шитьё и вязание всего необходимого в семейном быту; шитьё по узорам нитками, гарусом, шелками, стеклярусом и золотом; кройка и шитьё священнических и церковных одежд; 9. Домашнее хозяйство: выпечка хлеба и просфор, приготовление еды, заготовка варенья и разных солений, уход за домашним скотом и домашней птицей, огородом[29]. В 1914 году в училище было 648 воспитанниц, которые обучались в 17 классах. Кабинеты физики и естествознания постоянно пополнялись оборудованием и необходимыми наглядными пособиями. Библиотека училища насчитывала 7414 томов различной литературы: 3955 книг – для учениц, 3459 книг – для преподавателей. Стоимость всей библиотеки оценивалась в 8 тысяч рублей. Примечательно, что во многих учебниках того времени есть наклейки, которые свидетельствуют о принадлежности к тому или иному учебному заведению или книжному магазину.

Выпускницы училища, становившиеся женами священников, в семейную жизнь вносили «разумение истиной веры Христовой и добрую нравственность». По окончании заведения у многих была возможность работать наставницами в сельских и городских школах. В этом заключалось главное значение Епархиального женского училища. В 30-е годы Епархиальное училище возглавляла Елена Алистар. Вот строки из воспоминаний о ней Клеопатры Вноровской: «Елена Васильевна Алистар была директором школы и преподавателем анатомии и физиологии человека. Мы, три сестры, окончили эту школу, и впоследствии две из нас преподавали в этой же школе. Она всегда была среди нас, следила за воспитанием учениц с утра до поздней ночи. У нас должна была быть хорошая осанка, аккуратный вид: черные нежные банты, белые вышитые воротнички, очень накрахмаленные, юбки-плиссе черного цвета, черные чулки, туфли без каблуков. Вечером перед сном она заходила в спальню проведать нас. Алистар была душой гимназии»[30].

История Кишиневской 1-й женской гимназии, длиной почти в полтора века, началась с инициативы француженки Жанетт Дюбуа, которая в 1864 году основала в Кишинёве частную школу для девочек из аристократических семей[31]. Но по законам того времени школой не могла руководить иностранка, поэтому первым директором стала дворянка Любовь Александровна Белюгова, для которой гимназическая работа была делом жизни. Разрешение Министра народного просвещения на открытие частного училища на правах гимназии было получено 23 декабря 1863 года, а 8 марта 1864 года оно начало свою деятельность. Были открыты два класса – первый и второй. В первый класс поступило 12 девочек, а во второй – 3; 8 из них за обучение не платили. Первый учебный год длился четыре месяца (БОВ 1871а). В гимназии обучали русскому и французскому языкам, арифметике, музыке, естественным наукам, географии, танцам, чистописанию, истории искусств, воспитанию детей, ведению домашнего хозяйства, этикету и т.д. Там работали лучшие преподаватели. Например, несколько лет историю искусств

[28] НМИМ, FA-11226.
[29] НМИМ, FA-9551-23.
[30] НМИМ, FB-23821.
[31] НМИМ, FB-17035-45.

4. Кишиневская Земская женская гимназия. Почтовая открытка, конец XIX в.

читал главный архитектор Кишинева Александр Осипович Бернардацци. Сама Белюгова преподавала музыку. Одна из её заслуг – пополнение фондов библиотеки учебниками и книгами, которые насчитывали 200 томов (Тарнакин, Матей 2014, 145).

В 1871 году Любовь Александровна, состояние здоровья которой стало ухудшаться, приняла решение о передаче гимназии в руки Земства. Газета «Бессарабские областные ведомости» от 24 июля 1871 года сообщала: «Бывшая в Кишиневе частная гимназия Любови Александровны Белюговой с нынешнего года перешла в ведение Бессарабского Земства. Гимназия помещается во 2-й части Кишинева, по Московской и Купеческой улицам, в доме Шмакова». Количество классов и учениц ежегодно увеличивалось, и Бессарабское Земство приняло решение построить новое здание для женской гимназии. Его строительство на углу улицы Губернской (ныне ул. Пушкина) и Подольской (ныне ул. Букурешть) было закончено 18 августа 1882 года (рис. 4). Подрядчиком работ выступил инженер-строитель Н.К. Апостолопуло, автором проекта был губернский архитектор А.А. Курковский (БОВ 1871б).

Благодаря образцовой учебно-воспитательной работе гимназия считалась одной из лучших в Бессарабии. Свой след в истории этого учебного заведения оставили возглавлявшие его в разные годы Матильда Федоровна Лазо, урожденная Фези, бабушка Сергея Лазо (с 1842 по 1883 год), и Александра Тимофеевна Лебедева, вдова действительного статского советника (с 1890 по 1906 год), директор 1-ой мужской гимназии Василий Львович Соловьёв, попечительницы Смарагда Дмитриевна Крупенская и Мария Егоровна Мазараки-Дебальцева, которая также была попечительницей Кишиневского Епархиального женского училища и детской больницы для бедных, построенной в Кишиневе по её инициативе (КЕВ 1872, 101-104).

На выставке представлены виньетка выпускниц 1908 года, серебряная медаль «Достойнейшим из окончивших курс в женских гимназиях»[32], а также открытка начала XX века[33], на которой запечатлено здание Земской женской гимназии, которое существует и поныне. С 1918 года, когда Бессарабия стала частью Румынии, гимназия была переименована в честь королевы Румынии Марии. Женская гимназия впоследствии стала первой молдавской средней школой, а сейчас часть этого здания занимает Теоретический лицей им. Г. Асаки.

[32] НМИМ, FB-7703.
[33] НМИМ, FB-17035-54.

В одной из витрин были выставлены экспонаты, относящиеся к истории Кишиневской 2-й женской гимназии[34], которой руководила княгиня Наталья Дадиани – она со своими гимназистками запечатлена на одной из виньеток. Наталья Григорьевна Дадиани, в девичестве Годлевская, родилась в 1865 году в селе Пугой Кишиневского уезда. Она окончила курс Земской женской гимназии с золотой медалью. 2-я женская гимназия находилось в центре города на углу улиц Киевской (ныне ул. 31 Августа 1989 г.) и Губернской (ныне ул. А.С. Пушкина). Ее торжественное освящение состоялось 30 августа 1901 года (Тарнакин, Матей 2014, 158). «Присутствующие восхищались широкими коридорами, высокими классными комнатами, их устройством и назначением, кухней, паровым отделением, а также рукодельными работами воспитанниц. Все здание отвечало санитарным требованиям учебных заведений», – писала газета «Бессарабские губернские ведомости» (nr. 185) 1 сентября 1901 года. Попечительницей 2-й женской гимназии была избрана Анна Николаевна Крупенская. Княгиня Н.Г. Дадиани была лучшей представительницей местного педагогического сообщества. Энергичная, отзывчивая, искренняя, она заслужила любовь и уважение своих учениц и их родителей. В ноябре 1903 года Наталья Григорьевна умерла от брюшного тифа. Это стало тяжелой утратой для всей общественности города. 1 июля 1916 года Министерство народного просвещения постановило присвоить гимназии название «Министерская восьмиклассная гимназия, учрежденная княгиней Дадиани». В период с 1918 по 1940 год гимназия продолжала свою учебную деятельность и носила имя княгини Н.Г. Дадиани (Тарнакин, Матей 2014, 161).

Еще один интересный экспонат в этом экспозиционном разделе – брошюра, посвященная Бессарабской школьной выставке, которая проходила с 27 сентября по 7 октября 1912 года[35]. Эпиграфом к выставке были взяты слова Вяземского: «Язык есть исповедь народа, в нем слышатся его природа, его душа и быт родной». Брошюра была издана типографией В.В. Якубовича, которая находилась на углу улиц Синадиновской и Киевской в Кишиневе. В разделе «Наглядные и учебные пособия по русскому языку и литературе» было 9 отделов с перечислением названий всех представленных книг. Например, в отделе «Пушкиниана» было представлено 86 книг, в том числе полное собрание сочинений великого русского поэта в 10 томах, книга Борзаковского «О Пушкине. Кишинев времен Пушкина»[36].

В пяти витринах второго раздела нашей выставки, освещающего историю образования в Бессарабии в составе Румынии (1918-1940 гг.), были представлены книги, фотографии, документы и прочие предметы – всего 81 экспонат. Самый большой интерес вызывало репринтное издание 1990 года букваря Иона Крянгэ, изданного в Бухаресте в 1868 году[37].

В одной из витрин экспонировались миниатюрные издания – румынско-французский[38], русско-французский[39], румынско-русский[40] словари, отпечатанные в Лейпциге. Здесь же была представлена книга “Schiţă istorică a Gimnaziului de băieţi nr. 1 din Chişinău (1829-1928)” («Очерк истории Кишиневской 1-й мужской гимназии (1829-1928)»), изданная в Кишиневе в 1929 году к 100-летнему юбилею этого учебного заведения[41]. Ее автор, Иосиф Ника, директор гимназии и преподаватель религии, обозначил четыре периода истории развития одного из старейших учебных заведений Бессарабии: уездная школа № 1 – 1828-1901 гг.; городская школа № 1 – 1901-1913 гг.; лицей – 1913-1918 гг.; школа для мальчиков – 1918-1928 гг. В последней части издания указаны фамилии и имена выпускников лицея с 1846 по 1928 год, а также фамилии почетных директоров и преподавателей с указанием преподававшихся ими дисциплин[42].

Очень интересны небольшая деревянная доска[43], размером с книгу, на которой ученики писали мелом, деревянный пенал для ручек и карандашей 30-х годов XX века[44] и малень-

[34] НМИМ, FB-21087-21.
[35] НМИМ, FB-6298-7.
[36] НМИМ, FB-6298-7.
[37] НМИМ, FA-9491.
[38] НМИМ, FA-10915-1.
[39] НМИМ, FB-29749.
[40] НМИМ, FB-19388-60.
[41] НМИМ, FB-25882.
[42] НМИМ, FB-25882.
[43] НМИМ, FB-24141.
[44] НМИМ, FB-13335.

5. Разведение тутового шелкопряда в детском доме для круглых сирот. Кишинев, 30-е гг. XX в.

кая точилка для карандашей, выпущенная в межвоенное время фирмой «Johann Fabew. Alligator»[45].

О Кишиневском детском доме для круглых сирот «Casa copiilor», организованном Александрой Георгиевной Ременко, напомнили три фотографии 30-х годов XX в. На первой фотографии[46] запечатлены члены попечительского совета детского дома среди его воспитанников: А. Добындэ – преподаватель гимназии им. М. Еминеску, А.Г. Ременко – директор, Т. В. Маковей – воспитательница детского дома, В. Маковей – преподаватель гимназии им. М. Еминеску, Д.И. Ременко – известный бессарабский журналист. На второй фотографии[47] (рис. 5) дети в национальных костюмах, подкладывая листья шелковицы на столы в просторной комнате с плакатами на стенах, наблюдают за гусеницами тутового шелкопряда. На третьей фотографии около тридцати мальчиков и девочек 4-5 лет в шортах и панамках присутствуют на спортивном празднике на городском стадионе.

В 1921 году кишиневское издательство «Гласул Цэрий», которое находилось на улице Пушкина, 48, выпустило книгу «40 poveşti cu animale şi păsări alese şi potrivite pentru copii de Apostol D. Culea» («40 историй для детей о животных и птицах» Апостола Д. Кули)[48] для учащихся начальных классов. На последней странице автор указал: «В некоторых из них я использовал рассказы, которые можно найти в детских книгах на всех языках, не зная, кто их автор»[49]. И хотя бумага не лучшего качества, в книге очень добрые черно-белые рисунки. На первой странице имеются библиотечные штампы двух учебных заведений города Клуж[50]. Эта книга заняла достойное место в нашей выставке.

Учебник «Abecedar pentru oraş» («Букварь для города»)[51], изданный в 1938 году, знакомил городских детей с азбукой и с тем, как живут и чем занимаются сельские ребята. На титульном листе черными чернилами написана прописью на румынском языке фамилия владельца книги – D. Sorohin semn 1939[52].

В одной из витрин – ученический билет[53] (рис. 6) с печатью кишиневской Школы изящных искусств (Belle-Arte) и подписью ее директора – Александра Плэмэдялэ, известного

[45] НМИМ, FB-20558-1.
[46] НМИМ, FB-22480-9.
[47] НМИМ, FB-22480-19.
[48] НМИМ, FB-22418.
[49] НМИМ, FB-22418.
[50] НМИМ, FB-22418.
[51] НМИМ, FA-4980-4.
[52] НМИМ, FA-4980-4.
[53] НМИМ, FB-17445-3.

6. Билет ученика Школы изящных искусств «Belle Arte» Леонида Фитова. Кишинев, 1935 г.

художника и скульптора, автора памятника молдавскому господарю Стефану Великому в Кишиневе. Билет был выдан ученику 4 класса Леониду Фитову, впоследствии известному молдавскому скульптору, на период обучения с 15 октября 1936 года по 15 октября 1937 года. Здесь же, на фотографии 1935 года – группа учащихся школы Belle-Arte и преподаватели: А.П. Бальер, А. Плэмэдялэ, П.С. Цуркан, Д.К. Соболевский.

Этот раздел выставки был дополнен большим количеством фотографий учебных заведений из других городов Бессарабии.

В третьем разделе были представлены 26 учебников и других книг, изданных в типографиях Молдавской Автономной Советской Социалистической Республики – в городах Балта и Тирасполь. Причём 11 книг, вышедших в период с 1932 по 1936 год, напечатаны на латинице. Например, «Abecedar pentru şcoala de vârstnici»[54] (Тирасполь, 1935 г.), «Catalogul cărţilor tipărite cu grafie latină în anii 1932-1934»[55] (Тирасполь, 1935 г.), «Programele şcolii medii. Biologia şi chimia»[56] (Балта, 1935 г.), «Algebra. Manual pentru şcoala medie»[57] (Балта, 1936 г.). В 1936 году в Тирасполе были изданы на латинице сказки Иона Крянгэ[58] (рис. 7) и Г. Х. Андерсена[59]. 13 книг, представленных

7. Обложка книги И. Крянгэ «Коза с тремя козлятами». Тирасполь, 1936 г.

в одной из витрин, напечатаны кириллицей, на так называемом молдавском приднестровском языке. Например, в 1930 году выпущен разговорник «Кувынтельник русо-молдовеняск»[60], в 1939 году – «Грамматика линдьий молдовенешть»[61]. В 1927 году в Балте издана книга на кириллице «Ла лунины. Карти ди четири пентру група а 3-я»[62] (рис. 8), в которой было опубликовано стихотворение Алексея Матеевича «Наш язык», слова которого взяты для государственного гимна современной независимой Республики Молдова. Из 10 четверостиший стихотворения приведем первые 4 строчки, опубликованные в МАССР: «Лимба ноастры-й о комоары, Ын адынкурь ынфундаты; Ун шэраг ди кятры рары, Пин Молдова рэвэрсаты»[63].

В четвертом разделе, посвященном образованию в Молдавской Советской Социалистической Республике (1944-1991), был представлен

[54] НМИМ, FB-23344-92.
[55] НМИМ, FB-23347-51.
[56] НМИМ, FB-23351-46.
[57] НМИМ, FB-23351-49.
[58] НМИМ, FB-23352-86.
[59] НМИМ, FB-23407.
[60] НМИМ, FB-20030-2.
[61] НМИМ, FB-23343-53.
[62] НМИМ, FB-23352-59.
[63] НМИМ, FB-23352-59.

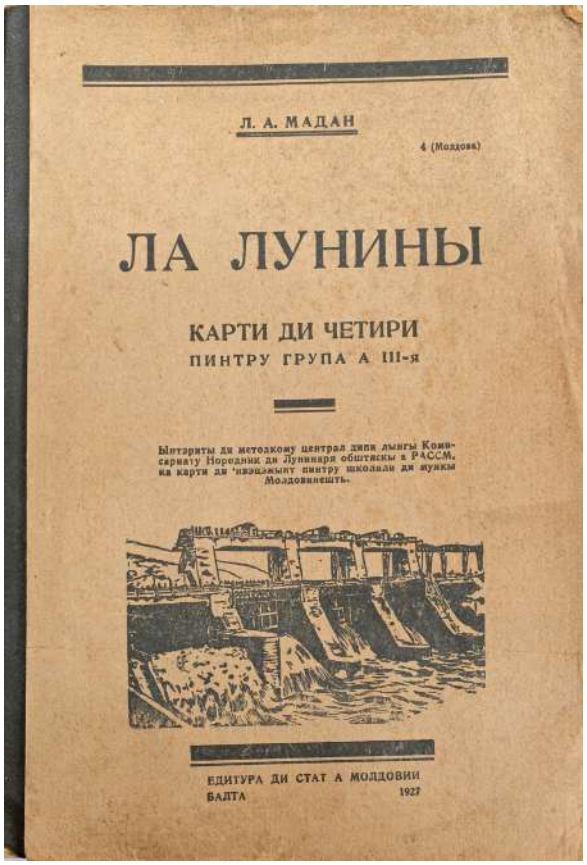

8. Обложка книги для чтения «К свету». Балта, 1927 г.

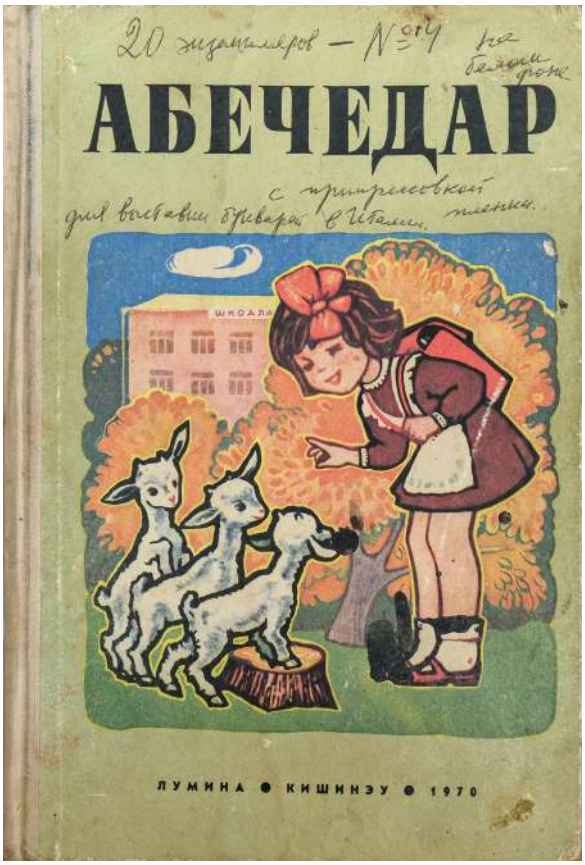

9. Обложка учебника «Букварь». Кишинев, 1970 г.

71 экспонат (книги, фотографии, предметы нумизматики и прочее). Букварь «Абечедар»[64] (рис. 9) на молдавском языке, выпущенный в Кишинёве издательством «Лумина» в 1970 году тиражом 67000 экземпляров, был оформлен заслуженным деятелем искусств МССР Игорем Виеру. Яркие цветные рисунки на темы семьи, природы, мира животных, времен года, иллюстрации к народным молдавским сказкам помогали ученикам первого класса осваивать грамоту и познавать окружающий мир, учили любить родную землю.

Книга известного молдавского поэта Емилиана Букова «Андриеш»[65] (рис. 10), изданная в Ленинграде на русском языке в 1946 году тиражом 25000 экземпляров, была популярна не только на территории нашего края, но и всего Советского Союза. Это сказка о храбром и добром пастушке, который борется с силами зла. Перевод с молдавского был выполнен Владимиром Державиным, который бывал в солнечной Молдавии, слышал певучий молдавский язык. Черно-белые трогательные рисунки с молдавским национальным колоритом создал В. Таубер.

При переходе к стендам, отражающим более близкие нам времена, можно было увидеть фотографии детей в пионерских галстуках, знакомой школьной форме, учебники советского периода, подлинные золотые и серебряные медали выпускников школ[66]. Впечатление на посетителей производила огромная коробка с цветными карандашами[67] 1960 года (48 штук) – детский набор для рисования. В одной из витрин были представлены чернильница (такие стояли когда-то на каждой школьной парте)[68], колокольчик, который возвещал о начале и конце учебного года[69],

[64] НМИМ, FB-14375-19.
[65] НМИМ, FB-14507.
[66] НМИМ, FB-28845-1, 2.
[67] НМИМ, FB-12136.
[68] НМИМ, FB-24455.
[69] НМИМ, FB-21959.

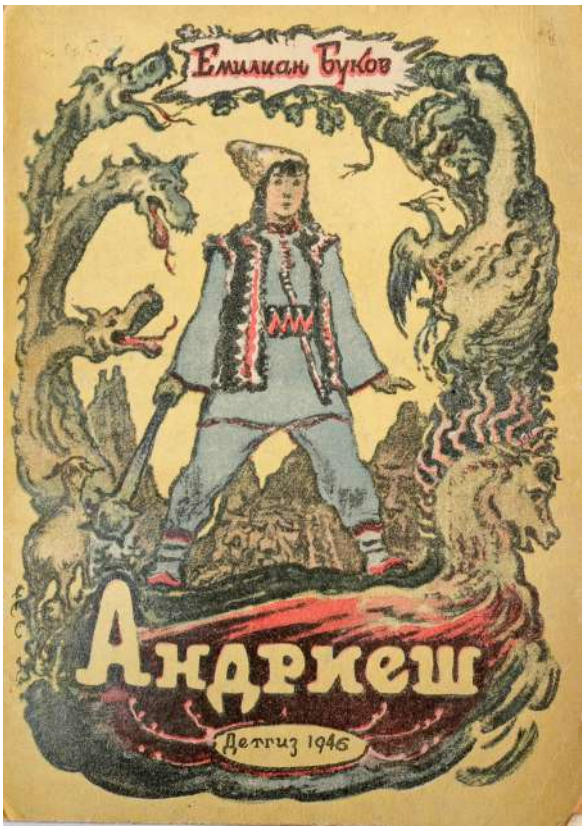

10. Обложка книги Е. Букова «Андриеш». Ленинград, 1946 г.

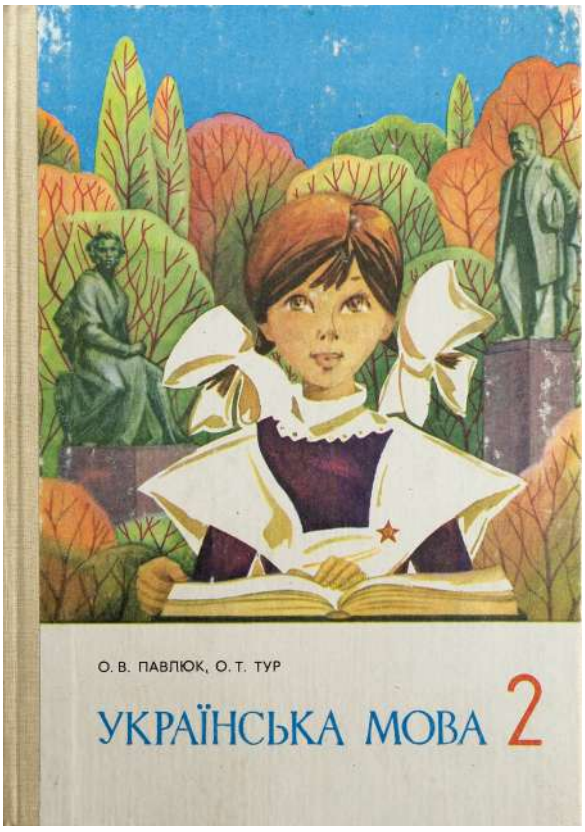

11. Обложка учебника «Украинский язык» для 2-го класса. Киев, 1989 г.

медаль «Заслуженный учитель МССР»[70], знак «Отличник народного образования»[71]. В советские времена на уроках музыки изучали гармонию – об этом свидетельствовал двухтомный учебник, изданный в Москве в 1950 году[72]. А за школьную парту 80-х годов XX века можно было присесть и сфотографироваться.

Последний и самый объёмный раздел был посвящён периоду современного образования в Молдове. Он объединял 172 экспоната. Этот раздел открывали 129 иллюстраций Игоря Виеру к сказке Иона Крянгэ «Свекровь с тремя невестками»[73], к книге Спиридона Вангели «Шапка Гугуцэ»[74] и букварю[75] Григория Виеру. Также здесь была представлена большая ранняя работа художника «Мальчик из Покровки» 1952 года, изображающая ученика начальных классов в детской кушме, направляющегося в школу с котомкой[76].

Достойное место на выставке занял «Пушкинский букварь»[77], составленный известным молдавским пушкинистом Виктором Кушниренко и изданный в Кишинёве в 2003 году. В нём есть замечательные страницы о пребывании Александра Сергеевича Пушкина в Кишинёве, о Бессарабии. Экспонировались также современные учебники по румынскому языку и литературе, по всеобщей истории и истории румын. Представлены были учебники, программы и пособия для русских школ, а также школ национальных меньшинств: болгарских, украинских, гагаузских и т.д.; например, учебники «Буквар»[78] 1987 г., «Читанка»[79] 1986 г., «Українська мова»[80] для 1 и 2 классов (рис. 11) 1989 г., изданные в Киеве, переданы были украинской стороной в Молдову спе-

[70] НМИМ, FB-6203-7.
[71] НМИМ, FB-15694.
[72] НМИМ, FB-23951-28, 29.
[73] НМИМ, FB-14318-1-6.
[74] НМИМ, FB-14318-38-45.
[75] НМИМ, FB-14318-193-306.
[76] НМИМ, FB-14366.
[77] НМИМ, FB-26995-10.
[78] НМИМ, FB-15665.
[79] НМИМ, FB-15666.
[80] НМИМ, FB-15667, 15668.

циально для украинских школ. «Буквар за първи клас»[81], изданный в Болгарии, в Софии, использовался учениками болгарских школ в Молдове. Учебники на гагаузском языке «Буквалык»[82], «Синтаксис гагаузского языка»[83] были изданы в Кишиневе в 1989 году. Некоторые учебные пособия для молдавских школ, изданные в 1996-1998 годах, были переданы в дар Румынией: «Caiet de vacanţa», «Caiet pentru ştiinţe», «Caiet de matematica»[84].

В 2009 году кишинёвский Теоретический лицей имени Г. Асаки праздновал 145-летие. Это учебное заведение занимает часть старинного здания бывшей Земской женской гимназии, которое было построено для ее размещения в XIX веке, и это единственное сохранившееся здание в Кишиневе, которое 145 лет использовалось по изначальному назначению: как школа или как лицей. На выставке экспонировались два значка, выпущенные в 2009 году: эмблема лицея[85] и значок к 145 годовщине с момента основания учебного заведения[86]. Предприятие «Почта Молдовы» в 2014 году, к 150-летию, выпустило конверты с изображением здания лицея[87] тиражом 10000 экземпляров.

Стены экспозиционного зала, по всему периметру временной выставки, украшали 22 большие чёрно-белые фотокопии, сделанные с оригиналов из фондов музея. Эти документальные свидетельства гармонично дополняли представленные в витринах подлинные материалы.

Обобщая вышеизложенное, отметим, что выставка «Образовательное наследие. Учебники, фотографии и школьные принадлежности из коллекций Национального музея истории Молдовы» имела большое познавательное значение и способствовала популяризации уникальных фондовых материалов, относящихся к истории образования.

Библиография

Бессарабия 1903: Бессарабия. Сборник (Кишинев 1903).

БОВ 1871а: Бессарабские областные ведомости, № 97, 8 декабря (Кишинев 1871).

БОВ 1871б: Бессарабские областные ведомости, № 101, 22 декабря (Кишинев 1871).

КЕВ 1872: Кишинёвские Епархиальные Ведомости, № 4 (Кишинев 1872).

Крачун 1985: Т.А. Крачун, Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии (Кишинев 1985).

Лашков 1908: Н.В. Лашков, Кишиневская областная, впоследствии губернская, ныне первая гимназия (Кишинев 1908).

Лашков 1914: Н.В. Лашков, Празднование столетнего юбилея присоединения Бессарабии к России 1812-1912 (Кишинев 1914).

Пирогов 1953: Н.И. Пирогов, Избранные педагогические сочинения (Москва 1953).

Тарнакин, Матей 2014: В. Тарнакин, З. Матей, Учебные заведения Кишинёва XIX-го - начала XX веков (Кишинёв 2014).

Vnorovschi 1999: C. Vnorovschi, O viaţă închinată învăţământului (Chişinău 1999).

Vnorovschi 2003: L. Vnorovschi, Amintirile unei basarabence (Chişinău 2003).

Reflectarea istoriei învăţământului din Basarabia prin intermediul expoziţiei „Patrimoniul educaţional. Manuale, fotografii şi rechizite şcolare din colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei”

Cuvinte-cheie: moştenire educaţională, manual, gimnaziu, liceu, colecţii muzeale.

Rezumat: Expoziţia temporară „*Patrimoniul educaţional. Manuale, fotografii şi rechizite şcolare din colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei*” a fost deschisă în sala nr. 4 a muzeului, în perioada 22 septembrie 2022 - 4 iulie 2023. A avut drept scop valorificarea şi promovarea patrimoniului educaţional din colecţiile Muze-

[81] НМИМ, FB-17519-2.
[82] НМИМ, FB-17520-1.
[83] НМИМ, FB-18997-1.
[84] НМИМ, FB-24221-3, 5, 6.
[85] НМИМ, FB-30458.
[86] НМИМ, FB-30459.
[87] НМИМ, FB-29734-30.

ului Național de Istorie a Moldovei și a fost organizată cu prilejul Zilelor Europene ale Patrimoniului. Expoziția temporară reunește circa 453 de piese patrimoniale: manuale școlare, cărți, programe, fotografii, viniete, rechizite, distincții și uniforme școlare, datate cu sf. sec. XIX - înc. sec. XXI. Piesele sunt expuse în ordine cronologică și structurate în cinci compartimente tematice convenționale: piese patrimoniale din perioada țaristă (1812-1918), interbelică (1918-1940), RASS Moldovenească (1924-1940), sovietică (1944-1991) și perioada ce a urmat proclamării independenței Republicii Moldova.

Expoziția debutează cu un set de manuale școlare editate la sf. sec XIX și viniete ale promoțiilor unor instituții de învățământ din Chișinău, cum ar fi Gimnaziile nr. 1, nr. 2 de Băieți, Seminarul Teologic, Școala Eparhială, Gimnaziul de Fete din Chișinău, și continuă cu un compartiment ce include diverse manuale și imagini fotografice ale unor cunoscute gimnazii și licee din Basarabia interbelică: „Regina Maria", „Principesa Elena", „Natalia Dadiani" ș.a. Urmează un set de manuale și cărți editate în limba română în Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (1932-1938) și un alt set de manuale tipărite în așa-zisa *limbă moldovenească transnistreană*, ca urmare a anulării grafiei latine și revenirii la politica oficială de deznaționalizare și rusificare, promovată de autorități în raioanele din stânga Nistrului. Diverse ca conținut, design, aspect tipografic sau influențe ideologice, manualele expuse oferă vizitatorului posibilitatea de a analiza și a face anumite concluzii privind starea învățământului în Basarabia românească și RASS Moldovenească, de a compara și a identifica diferențele evidente dintre cele două sisteme de învățământ, românesc și sovietic. Alte două compartimente ale expoziției se referă la învățământul din RSS Moldovenească (1944-1991) și perioada ce a urmat proclamării independenței Republicii Moldova.

Lista ilustrațiilor:

1. Carte poștală. Gimnaziul nr. 1 de băieți, Chișinău, sf. sec. XIX.
2. Carte poștală. Gimnaziul nr. 2 de băieți, Chișinău, sf. sec. XIX.
3. Carte poștală. Gimnaziul nr. 3 de băieți, Chișinău, sf. sec. XIX.
4. Carte poștală. Gimnaziul nr. 1 de fete al Zemstvei din Basarabia, sf. sec. XIX.
5. Fotografie. Micuții de la orfelinatul „Casa Copilului", antrenați la creșterea viermilor de mătase, Chișinău, 1930.
6. Carnet de identitate al elevului Leonid Fitov, Chișinău, 1936.
7. Carte. Ion Creangă, Capra cu trei iezi, Tiraspol, 1936.
8. Carte. Карти де четири „Ла Лунины", Балта, 1927.
9. Carte. Абечедар, Кишинёв, 1970.
10. Carte. E. Bucov, Андриеш, Ленинград, 1946.
11. Carte. Украинска мова. Кл. 2, Киев, 1989.

Reflecting the history of education in Bessarabia by means of the exhibition "Educational heritage. Textbooks, photographs and school accessories from the collections of the National Museum of History of Moldova"

Keywords: educational heritage, textbook, gymnasia, lyceum, museum collections.

Abstract: The temporary exhibition "Educational heritage. Textbooks, photographs and school accessories from the collections of the National Museum of History of Moldova" had been opened in museum room no. 4 between September 22, 2022 and July 4, 2023. It was organized on the European Heritage Days and its purpose was to develop and promote the educational heritage from the collections of the National Museum of History of Moldova. The temporary exhibition brought together about 453 museum pieces: school textbooks, books for children, schedules, photographs, collections of alumns' portraits in vignettes, writing utensils, school awards and uniforms, dated the 19th-21st centuries. The objects were exhibited in chronological order and divided into five conventional thematic compartments: the tsarist period (1812-1918), the interwar period (1918-1940), the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic (1924-1940), the Moldavian Soviet Socialist Republic (1944-1991) and the period that following the proclamation of the independence of the Republic of Moldova.

The exhibition began with a set of school textbooks published at the end of the 19th century and photos of graduates of some educational institutions in Chisinau such as Gymnasia no. 1 and Gymnasia no. 2 for boys, the Theological Seminary, the Diocesan School and the Gymnasia for Girls. The following compartment included textbooks and photos of famous schools in interwar Bessarabia, named after Queen Maria, Princess Elena, Natalia Dadiani, and others. Next comes a set of textbooks and books published in Romanian in the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic (1932-1938) and another set of textbooks printed in the so-called *Transnistrian Moldavian language*, as a result of the cancellation of the Latin script and the return to the official policy of denationalization and Russification promoted by the authorities in the districts to the left of the Dniester. Diverse in content, typographical design or ideological influence, the exhibited textbooks offered the visitor the opportunity to analyze and make certain conclusions regarding the state of education in Romanian Bessarabia and the Moldavian SSR, to compare

and identify obvious differences between the two educational systems, Romanian and Soviet. Two other sections of the exhibition refer to education in the Moldavian SSR (1944-1991) and the period that followed the proclamation of the independence of the Republic of Moldova.

List of illustrations:

1. Chişinău 1st Gymnasia for Boys. Postcard, late 19th century.
2. Chişinău 2nd Gymnasia for Boys. Postcard, late 19th century.
3. Chişinău 3rd Gymnasia for Boys. Postcard, late 19th century.
4. Chişinău Zemstvo Gymnasia for Girls. Postcard, late 19th century.
5. Breeding silkworms in the Chişinău Orphanage. 1930s.
6. The Belle Arte School student card issued to Leonid Fitov. Chişinău, 1935.
7. Cover of the book "A Goat with Three Kids" by I. Creangă. Tiraspol, 1936.
8. Cover of the reading book „Towards the Light". Balta, 1927.
9. Cover of the primer book. Chişinău, 1970.
10. Cover of the book "Andrieş" by E. Bukov. Leningrad, 1946.
11. Cover of the textbook "Ukrainian language" for 2nd grade. Kyiv, 1989.

05.04.2024

Мария Евдокимова, Национальный музей истории Молдовы, ул. 31 августа, 121-А, MD-2012 Кишинэу, Республика Молдова

ÎNSEMNE TERITORIALE ÎNREGISTRATE ÎN ARMORIALUL GENERAL AL REPUBLICII MOLDOVA ÎN ANUL 2023[1]

Silviu Andrieș-Tabac

Cuvinte-cheie: heraldică, vexilologie, stemă teritorială, drapel teritorial, Republica Moldova.

În anul 2023, prin decrete prezidențiale, au fost înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova stemele și drapelele noi ale următoarelor unități teritoriale: satul *Dubăsarii Vechi*, rn. Criuleni (Decretul nr. 779-IX din 10 ianuarie); satul *Coșcalia*, rn. Căușeni (nr. 780-IX din 10 ianuarie); satul *Ruseni*, com. Ruseni, rn. Edineț (nr. 807-IX din 23 ianuarie); satul *Măcărești*, com. Măcărești, rn. Ungheni (nr. 867-IX din 23 martie); orașul *Căinari*, rn. Căușeni (nr. 1065-IX din 7 august); satul *Sociteni*, rn. Ialoveni (nr. 1099-IX din 1 septembrie); satul *Cubolta*, com. Cubolta, rn. Sângerei (nr. 1119-IX din 25 septembrie); satul *Cucoara*, com. Cucoara, rn. Cahul (nr. 1150-IX din 23 octombrie); satul *Sămășcani*, rn. Șoldănești (nr. 1151-IX din 23 octombrie); satul *Roșu*, rn. Cahul (nr. 1227-IX din 7 decembrie); satul *Izvoare*, com. Izvoare, rn. Florești (nr. 1238-IX din 13 decembrie); satul *Pociumbăuți*, rn. Râșcani (nr. 1241-IX din 14 decembrie).

În cele ce urmează, vom prezenta însemnele noi, în ordinea înregistrării lor în Armorialul General al Republicii Moldova, cu descrierea și explicarea semnificațiilor simbolice. Ca și în cazul altor publicații similare cu caracter de totalizare, reiterăm două observații de ordin general. Prima ține de faptul că scutul fiecărei steme este timbrat de o coroană specială, care arată statutul localității în conformitate cu normele heraldice naționale și nu comportă o semnificație specială proprie pentru stema dată. Explicațiile referitoare la coroanele de timbru au fost omise. Cea de-a doua observație se referă la faptul că regula generală presupune că drapelele au fost elaborate în baza stemelor respective și păstrează semnificațiile însemnului heraldic. Unele particularități ce țin de coroanele de timbru sau de drapele vor fi menționate totuși în cazurile când va fi necesar.

I. Stema și drapelul satului Dubăsarii Vechi, raionul Criuleni

Simbolurile heraldice ale satului Dubăsarii Vechi au fost adoptate în mandatul primarului Vitalie Casian. Stema și drapelul (autor: Silviu Andrieș-Tabac; pictor: Andrei Gaidașenco) au fost avizate prin Decizia Comisiei Naționale de Heraldică de pe lângă Președintele Republicii Moldova (în continuare – CNH) nr. 120-VI.01 din 10 noiembrie 2022 și aprobate prin Decizia Consiliului Sătesc Dubăsarii Vechi nr. 4.11 din 13 decembrie 2022. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 779-IX din 10 ianuarie 2023 (MORM 2023, nr. 3-4, 13 ianuarie, partea I, art. 15, p. 84).

Stema satului Dubăsarii Vechi are următoarea blazonare: în câmp de azur, pe valuri angrelate de argint, sub o cometă de același metal trecând spre senestra în capul scutului, un dubăsar în dubasul său, vâslind din picioare cu o singură vâslă, spre senestra, totul de aur, și transportând pe proră un coș împletit, de același metal, plin cu roșii naturale; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 1).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată albastră, cu talpa albă (1/4 h), purtând în mijloc, așezat pe talpă, sub o cometă albă trecând spre senestra în partea superioară a pânzei, un dubăsar în dubasul său, vâslind din picioare cu o singură vâslă, spre senestra, totul galben, și transportând pe proră un coș împletit, de aceeași culoare, plin cu roșii naturale (fig. 2).

Explicația simbolurilor este următoarea:

Toponimul Dubăsari provine de la arhaismul *dubas* – luntre mare, servind la pescuit și la trecerea de pe un țărm pe celălalt al unei ape (Dicționarul 1956, 175). Acest vechi cuvânt românesc ne-a venit din slavonă și la baza lui a stat cuvântul *дубъ*, care, la ruși și ucraineni, în afara arborelui, mai avea și sensul de luntre mare confecționată dintr-un

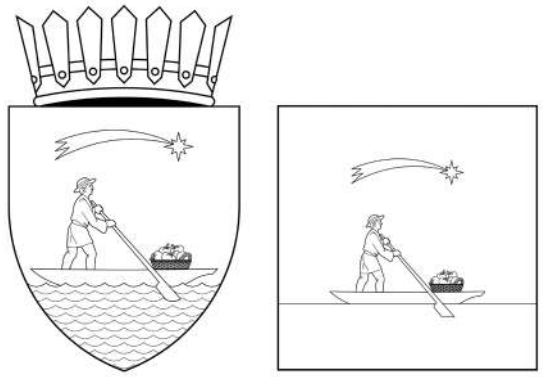

Fig. 1-2. Stema şi drapelul satului Dubăsarii Vechi, raionul Criuleni.

trunchi de stejar, în românește – *dubă, duboaie* (Eremia 1970, 121). Un fragment dintr-o astfel de barcă-monoxilă, scobită dintr-un stejar, a fost descoperit în septembrie 1992 la malul stâng al Nistrului, puțin mai jos de plaja orașului Tighina, datată cu 1420 ± 30 de ani și se păstrează actualmente în muzeul orașului Tighina. Se estimează că dubasul întreg de aici ar fi avut lungimea totală de 9 m (Бендерский музей 1994, 38). O altă monoxilă, de data aceasta din ulm, de circa 5 m și datând de la sfârșitul secolului IX - începutul secolului X, a fost descoperită în râul Prut, lângă satul Măcărești (raionul Ungheni), în toamna anului 2012, și se păstrează astăzi la Muzeul de Istorie și Etnografie din Ungheni (Bodean, Iucal 2014; Bodean, Kashina 2022).

Astfel, numele topic *Dubăsari* reprezintă o formă derivată cu sufixul *-ari* de la apelativul românesc *dubas*, având sensul „cei care fac dubasuri" sau „cei care supraveghează poduri, construite din dubasuri" (Eremia 1970, 121), „pontonieri" (Scriban 1939, 450). Se mai presupune că localitatea Dubăsari, actuala Dubăsarii Vechi, de la care se trage, în cele din urmă, numele orașului transnistrean și a raionului omonim, a apărut pe locul unde Nistrul putea fi trecut pe un pod de luntri (părerea lui Ion Nistor menționată de M. Serghievski: Сергиевский 1936, 31). Existența din vechime a unui pod de dubasuri lângă satul natal, frontiera moșiei cu Nistrul fiind de peste 22 km, este bănuită și de localnici[1]. Pornind de la această etimologie, în stema satului, în calitate de mobilă principală cu sensul de armă grăitoare, apare un dubăsar în dubasul său.

Talpa scutului, din valuri angrelate de argint, simbolizează râul Nistru.

La cadrul natural se referă și azurul câmpului heraldic, care este culoarea cerului. Cerul apare ca spațiu natural al cometei ce traversează câmpul heraldic în capul scutului. Cometa – o figură heraldică mai puțin uzitată – se referă la Observatorul astronomic al lui Nicolae N. Donici (* 1/3 noiembrie 1874, Chișinău, Petricani – † 22 noiembrie 1960, Puget-Theniers, Franța) (Stavinschi 2015) din localitate (Donici 1933), păstrat parțial și azi.

Pe prora dubasului se regăsește un coș împletit din lozie (în graiul local – *coboc, coboace*), marcând meseria respectivă. La rândul său, coșul este plin cu roșii coapte, marcând ocupația de bază din ultimii 50-70 de ani a dubăsărenilor – creșterea legumelor timpurii în sere, preponderent a tomatelor, de unde s-au ales și cu porecla colectivă de „pătlăgicari"[2].

II. Stema și drapelul satului Coșcalia, raionul Căușeni

Simbolurile heraldice ale satului Coșcalia au fost adoptate în mandatul primarului Elena Eșanu. Stema și drapelul (autor: Silviu Andrieș-Tabac; pictor: Andrei Gaidașenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 121-VI.01 din 10 noiembrie 2022 și aprobate prin Decizia Consiliului Sătesc Coșcalia nr. 7/23 din 9 decembrie 2022. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 780-IX din 10 ianuarie 2023 (MORM 2023, nr. 3-4, 13 ianuarie, partea I, art. 16, p. 85).

Stema satului Coșcalia are următoarea blazonare: în câmp de azur, o găleată de lemn, din care ies un bârghidău în pal, flancat de un tăujer în bandă și o lingură mare în bară, toate uneltele de asemenea din lemn, totul de aur; capul scutului cusut, roșu, încărcat cu un cap de bour, de aur; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 3).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată albastră, purtând în mijloc o găleată de lemn, din care ies un bârghidău în pal, flancat de un tăujer în bandă și o lingură mare în bară, toate uneltele, de asemenea, din lemn, totul galben (fig. 4).

[1] Arhiva curentă a Comisiei Naționale de Heraldică (în continuare – Arhiva CNH), Dosarul satului Dubăsarii Vechi, Chestionarul heraldic, alcătuit de primarul Vitalie Casian (în continuare – Chestionarul heraldic Dubăsarii Vechi).

[2] Chestionarul heraldic Dubăsarii Vechi.

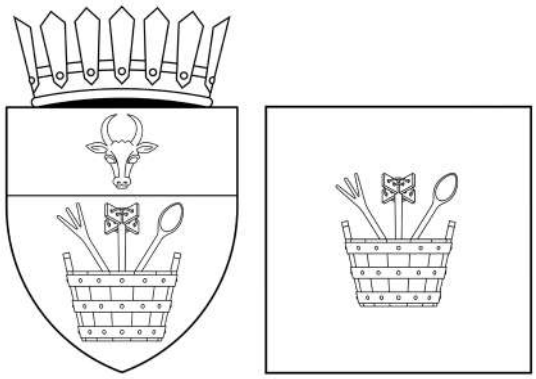

Fig. 3-4. Stema și drapelul satului Coșcalia, raionul Căușeni.

Explicația simbolurilor este următoarea:

Pe bună dreptate, toponimul *Coşcalia/Caşcalia* este simţit ca unul de origine turanică, cel mai probabil, tătărească, la fel ca și altele din aceeași familie toponimică atestată în sudul Basarabiei. El trebuie să se refere la un grup de oameni uniţi printr-o anumită particularitate, etnică sau profesională, fizică, simbolică etc. Rădăcina *coşca/ caşca* ar trebui să desemneze această particularitate, poate chiar o danga pentru marcarea cailor și a altor bunuri în acea colectivitate (chirghizii au, de exemplu, dangaua „Kaș tamga (munguș)", a cărei semnificaţie nu am putut-o stabili). Din păcate însă, filologii moldoveni nu au explicat până astăzi toponimul dat, acesta neavând nici similitudini ușor de depistat cu alte spaţii de toponimie turanică. În mai multe limbi turanice (cazahă, chirghiză, tătară) există cuvântul *kaşka,* care, printre numeroasele sensuri primare, le are și pe cele de „cal, berbec sau alt animal cu pată/ stea în frunte", „om sau animal cu chelie". Se mai fac apropieri și de apelativele turanice *kaş* – „sprânceană" (*kaşkalî* putând fi înţeles ca un fel de „sprâncenat", „încruntat") sau *kaşkaval* – „caşcaval". Or, o explicaţie ştiinţifică acceptabilă a toponimului nostru nu a fost propusă.

Suplinirea golurilor ştiinţifice, ca și în toate cazurile similare, revine etimologiei populare. Astfel, de vreo două secole, localnicii simt în denumirea satului apelativul *caş* – „brânză proaspătă dulce (de oi)". Două legende locale sunt menite să susţină această etimologie populară. Tradiţia locală, bazându-se pe faptul real că satul este situat într-o vâlcică pitorească cu o pădure frumoasă și cu „multe stâne, unde locuitorii iubesc că crească și să aibă multe oi, capre, să prelucreze laptele, să facă caşuri", a dat naștere la două legende etimologice în acest sens. Conform primei legende, un cioban de oi sărac s-ar fi instalat aici ca prim locuitor și s-ar fi întreţinut din comercializarea caşului. O a doua legendă, mai dezvoltată, afirmă că satul a aparţinut unui boier înstărit, care avea în posesie nenumărate turme de oi. Turmele erau păscute de ciobanii din împrejurimi. „Pentru ca să nu piardă timpul cu sosirea la lucru, boierul i-a aşezat cu traiul pe teritoriul actualului sat cu tot cu familii. Familiile ciobanilor și-au întemeiat mici bojdeuci, pe care le-au numit căşării. De atunci, locul acesta a fost numit Căşăria, apoi modificat în originalul Caşcalia". Ideea este accentuată de realitatea zilelor noastre: „Până în prezent această îndeletnicire s-a transmis din neam în neam, din generaţie în generaţie. Oamenii satului, harnici, iubesc să se ocupe cu oieritul". Se arată și faptul că fermierul local Ion Leuntean creşte oi de rasă și este renumit prin brânza pe care o produce[3].

Acest ataşament viu faţă de meseria creşterii vitelor de lapte și a prelucrării laptelui pentru caş și brânză a fost pus la baza alcătuirii stemei și a determinat alegerea mobilelor din câmpul de bază: găleata de lemn, bârghidăul, tăujerul și lingura mare – vas și unelte ce se utilizează la mulsul oilor și la prelucrarea laptelui pentru brânză, urdă și unt (Фуртунэ 1989, 35-43).

Capul scutului a fost determinat de următoarele considerente istorice. La recensământul din 1817, satul Coşcalia (Кѡшкалъꙗ) se număra printre cele 19 sate de pe moșia Hotărniceni, moșie aflată în proprietatea lui Ioan Balș și făcând parte din ocolul Hotărniceni al ţinutului Codrului (Халиппа 1907, 200-201). Apariţia ţinutului (ulterior – ocol) Hotărniceni se datorează evenimentelor politice de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. După Pacea de la Kuciuk-Kainargi (21 iulie 1774), Ţara Moldovei reintră în posesia părţii nordice a fâșiei „Celor 2 Ceasuri", din care se creează o nouă unitate administrativ-teritorială – ţinutul Hotărniceni. Proprietar al acestui ţinut, practic, depopulat la acea dată, devine Domnul Ţării (Năstase 1933). Ulterior, ţinutul va fi răscumpărat de la domnie de familia Balș. Această subordonare a satului Coşcalia ţinutului Hotărniceni, care constituie o particularitate istorică de seamă,

[3] Arhiva CNH, Dosarul satului Coşcalia, Chestionarul heraldic, alcătuit de primarul Elena Eșanu.

a fost marcată în stema sătească prin capul scutului heraldic. Culoarea roşie a capului scutului este aici culoarea domniei şi consemnează faptul că acest ţinut, după 1775, a intrat în posesia domnilor Moldovei, iar capul de bour face trimitere la bourii de hotar – semnele de marcare a graniţei în Moldova medievală (Burlacu 1994).

III. Stema şi drapelul satului Ruseni, comuna Ruseni, raionul Edineţ

Simbolurile heraldice ale satului Ruseni au fost adoptate în mandatul primarului Denis Usturoi. Stema şi drapelul (autor: Silviu Andrieş-Tabac; pictor: Andrei Gaidaşenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 122-VI.01 din 10 noiembrie 2022 şi aprobate prin Decizia Consiliului Comunal Ruseni nr. 8/12 din 8 decembrie 2022. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 807-IX din 23 ianuarie 2023 (MORM 2023, nr. 21-22, 26 ianuarie, partea I, art. 50, p. 6).

Stema satului Ruseni are următoarea blazonare: în câmp negru, trei pui de leu, de aur, limbaţi şi armaţi roşu; bordură dublă, roşie şi de argint; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 5).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată neagră, cu bordură (1/5 h) dublă, roşu-alb, purtând în mijloc un pui de leu, galben, limbat şi armat roşu (fig. 6).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

După părerea etimologiştilor, toponimul *Ruseni* este unul etnonimic, având ca rădăcină primară etnonimul *rus* (Iordan 1963, 281-283; Eremia 1970, 104) (de la *Русь – Rusia*), ce desemna populaţia slavă de nuanţă ucraineană din Imperiul Austro-Ungar (în special din Galiţia), cunoscută în limbile europene cu anumite variante fonetice: în ucraineană şi rusă *русин*; în poloneză *rusin*; în germană *Ruthenen*; în română: *rus, rusnac, rutean*.

Şi în tradiţia populară locală se păstrează ideea că primii care s-au aşezat cu traiul aici „au fost *«rusanii»* din veacul XV, care au venit din părţile Pocuţiei”[4].

În acelaşi timp, o carte domnească de la Petru Şchiopu, din 2 mai 1575, se pare că documentează chiar prima menţiune a locului unde s-a fondat viitorul sat Ruseni în formula „un loc din pustie pe Ciuhur, între Grumăzeni şi între Rujinţi, *în faţa Rusului* [«против(ъ) Русина»], însă pe această parte a Ciuhurului dinspre ţinutul Iaşului” (DRH 2012, nr. 97, p. 126-128. În această ediţie, traducerea românească este greşită: „în faţa Rusinei”). Acest document arată că etnonimul *rus* s-a transformat în antroponimul Rusu, care, la rândul său, a stat la baza toponimului Ruseni, de ultimul fiind, probabil, legat şi antroponimul Rusanovschi, un nume frecvent în satul nostru.

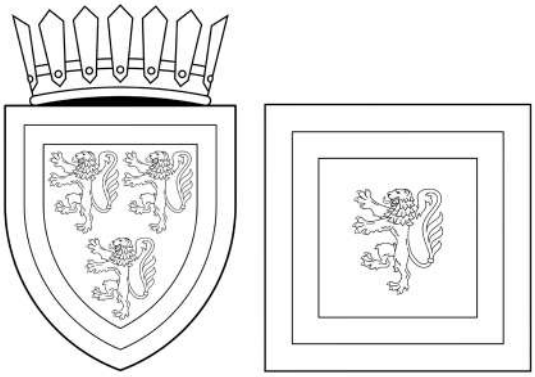

Fig. 5-6. Stema şi drapelul satului Ruseni, comuna Ruseni, raionul Edineţ.

Sursele heraldice medievale, în special armoriale şi sigilii, consemnează o stemă politică a acestui teritoriu al Ruteniei/ Regatului Rusiei, cristalizată cu denumirea contemporană „leul rutean/ rusesc” (în ucraineană „руський лев”). În formula clasică, se are în vedere stema cu blazonarea „în câmp de azur, un leu de aur”, o versiune a căruia a generat şi stema Liovului (Гречило, Завітій 2018, 36-91).

Printre sursele la care ne referim, un loc aparte îi revine Armorialului lui Conrad von Grünenberg de la circa 1480, culegere de arme în care aceeaşi stemă a Regatului Ruteniei („das Land von Rüsen”) apare într-o soluţie originală: în câmp negru, un leu de aur, limbat şi armat roşu; bordură de argint (Гречило, Завітій 2018, 48; Das Wappenbuch Conrads von Grünenberg, Ritters und Bürgers zu Constanz (um 1480)) (fig. 7).

Această stemă insolită a fost aleasă ca bază pentru elaborarea stemei satului Ruseni prin procedeul heraldic al armelor brizate. Putem considera că brizarea de la stema de bază s-a făcut în trei trepte. În primul rând, a fost aleasă nu stema principală consacrată a Ruteniei, ci o variantă a acesteia, care poate fi deja tratată ca una derivată.

[4] Arhiva CNH, Dosarul satului Ruseni, Chestionarul heraldic.

Fig. 7. Stema Ruteniei în Armorialului lui Conrad von Grünenberg, circa 1480.

Al doilea grad de brizare s-a realizat prin multiplicarea figurii principale: dintr-un leu am obţinut trei pui de leu, sau leișori, după cum li se mai spune în heraldică. Am păstrat însă toate smalturile: negrul câmpului de bază, aurul și roșul leilor, argintul bordurii. Cea de-a treia treaptă a brizării a fost realizată prin dublarea bordurii originale de argint, substituind-o printr-o bordură dublă, roșie și de argint.

Această cale a fost aleasă din două considerente esenţiale. Primul a constat în îndepărtarea voită cât mai mare faţă de stema ruteană arhicunoscută și de smalturile ei, specifice culorilor Ucrainei contemporane. Cel de-al doilea considerent a fost dictat de dorinţa de a marca tradiţia răzeșească a moșiei Ruseni, atestată din vechime (a se vedea, cel puţin: Халиппа 1907, 23). În acest scop, a fost păstrat câmpul negru al scutului, negrul fiind culoarea heraldică a pământului. Or, tocmai proprietatea asupra pământului, chiar dacă în comun, este esenţa răzeșiei. De asemenea, introducerea bordurii suplimentare roșii – roșul fiind culoarea heraldică supremă și specifică elitelor sociale – a avut sarcina de a marca răzeșia odată în plus.

În consecinţă, bordura dublă simbolizează cele două părţi componente ale moșiei satului Ruseni. Roșul este culoarea părţii „La Mazili”, adică a mazililor. Argintul este smaltul părţii „La Huţeni”, adică a „Huţenarilor”, consideraţi azi ţărani, dar care, probabil, descind dintr-un strămoș comun Guţu/Huţu, la origini, poate, și el răzeș.

IV. Stema și drapelul satului Măcărești, comuna Măcărești, raionul Ungheni

Simbolurile heraldice ale satului Măcărești au fost adoptate în mandatul primarului Sergiu Manciu, care a fost ajutat în demersul său de profesorul de istorie Corneliu Prepeliță din Costuleni. Stema și drapelul (autor: Silviu Andrieș-Tabac; pictori: Mariana Șlapac, Andrei Gaidașenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 130-VI.01 din 29 decembrie 2022 și aprobate prin Decizia Consiliului Comunal Măcărești nr. 1/12 din 23 martie 2023. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 867-IX din 23 martie 2023 (MORM 2023, nr. 100, 27 martie, partea I, art. 161, p. 30).

Stema satului Măcărești are următoarea blazonare: în câmp de azur, un leu de aur, limbat și unghiat roșu, ducând în laba dreaptă anterioară un cocostârc natural; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 8).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată albastră, care poartă în mijloc un leu galben, limbat și unghiat roșu, ducând în laba dreaptă anterioară un cocostârc natural (fig. 9).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Satul Măcărești, după cum se afirmă în istoriografia națională, altădată s-a numit Boroseşti, iar în secolul al XVIII-lea – și Golășei. Vechea moșie Măcărești se întindea pe ambele maluri ale Prutului și era răzeșească. La 20 aprilie 1704, vornicul de poartă Mihail Măcărescul și-ar fi ales partea sa de moșie, pe care era și vatra satului, și astfel ar fi apărut denumirea Măcărești (Nicu, Ţopa 2008, 245).

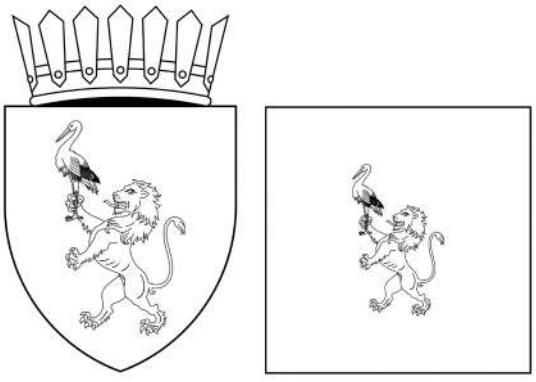

Fig. 8-9. Stema și drapelul satului Măcărești, comuna Măcărești, raionul Ungheni.

La începutul secolului al XIX-lea, după cum consemnează Zamfir Arbore la 1904, vistiernicul Grigoraş Sturdza a cumpărat Boroseştii (partea basarabeană) şi ar fi extins numele satului şi moşiei din dreapta Prutului, pe care, de asemenea, o stăpânea la acea dată, asupra părţii şi satului basarabean de vizavi (Arbore 2012, 286). Astfel, Grigoraş Sturdza este trecut drept proprietarul moşiei basarabene Măcăreşti la recensământul funciar din 1817, în sat locuind şi 15 familii de mazili (Халиппа 1907, 107). Tot el este şi ctitorul bisericii de lemn pe temelie de piatră cu hramul „Sf. Grigore Teologul", construită în 1808 (Arbore 2012, 286)[5]. Această contribuţie ctitoricească a boierilor Sturdza a fost marcată în stema satului Măcăreşti prin preluarea unor elemente din stema de familie.

Stema familiei Sturdza, aşa cum s-a cristalizat ea în secolul al XIX-lea, îmbina într-un scut despicat cele două tradiţii de arme heraldice ale familiei, precum şi deviza „Utroque clarescere pulchrum" („Este frumos să străluceşti în una ca în cealaltă", în traducerea propusă de heraldistul Jean-Nicolas Mănescu). În partiţiunea întâia a scutului heraldic apare o compoziţie, în baza tradiţiei sigilare atestate de pe la cumpăna secolelor XVI şi XVII, în soluţia: pe roşu, o cruce latină (încoronată), de aur, în jurul căreia se încolăceşte un şarpe negru conturnat. Partiţiunea a doua relua armele conferite în 1679 de principele Transilvaniei Mihail Apaffy marelui vornic Ilie Sturdza, modificate în soluţia: pe azur, un leu (rampant) de aur, limbat roşu, încoronat de acelaşi metal, ţinând în laba dreaptă anterioară o spadă ridicată de argint, înconjurată de o ramură de măslin verde (Iftimi 2020, 101-125).

Din stema familiei Sturdza au fost alese pentru stema satului Măcăreşti câmpul de azur, care este culoarea cerului şi a cadrului natural, şi leul rampant de aur în calitate de mobilă principală.

Individualizarea simbolică a acestui domeniu fost sturdzesc s-a realizat printr-o armă heraldică ce-şi are originile în tradiţia etnografică deosebită a satului basarabean Măcăreşti. În cadrul sărbătorilor de iarnă, printre spectacolele teatrale cele mai importante şi cu valoare de unicat, aici se remarcă „Cocostârcul". Legenda obiceiului este următoarea: „Pe vremuri, în satul Măcăreşti erau multe cuiburi de cocostârci. Veneau primăvara şi se opreau aici, în Valea Prutului, unde aveau hrană din plin... Toamna plecau de pe aceste locuri. Câte unul din anumite motive nu putea zbura şi rămânea singur în apa Pruteţului. Când apa îngheţa, gospodarul din preajma Pruteţului îl prindea şi îl aducea în gospodărie [ca să-l salveze de la pieire]. La sărbătorile de Anul Nou, după ce primeau urătorii şi având o dispoziţie bună, se duceau la vecini ca să îi ure. Puneau cocostârcul într-un coş de papură şi îl luau cu ei. Aşa a apărut obiceiul [de] a «umbla cu cocostârcul», [iar] când nu aveau cocostârc viu, confecţionau o mască din pene de gâscă"[6]. Deşi în prezent au rămas doar cinci cuiburi de cocostârci locuite, satul Măcăreşti este totuşi cel mai bogat în cuiburi de cocostârc din întreg raionul Ungheni[7].

V. Stema şi drapelul oraşului Căinari, raionul Căuşeni

Simbolurile heraldice ale oraşului Căinari au fost adoptate în mandatul primarului Maria Ghelan. Stema şi drapelul (autor: Silviu Andrieş-Tabac; pictor: Andrei Gaidaşenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 160-VI.01 din 20 aprilie 2023 şi aprobate prin Decizia Consiliului Orăşenesc Căinari nr. 2/17 din 6 iulie 2023. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 1065-IX din 7 august 2023 (MORM 2023, nr. 302-305, 11 august, partea I, art. 547, p. 11-12).

Stema oraşului Căinari are următoarea blazonare: în câmp de aur, chipul Sfântului Apostol Matei, în picioare, în semiprofil spre senestra, purtând hiton violet şi imation verde şi citind într-o Evanghelie deschisă, însoţit în capul scutului, la dextra, de un cap de bour roşu, iar la senestra, de o stea cu şapte raze, de aceeaşi culoare; scutul timbrat de o coroană murală de argint cu trei turnuri (fig. 10).

Drapelul reprezintă o pânză rectangulară (2:3), bipartită vertical (2:1); în mijlocul ghidantului pătrat galben apare chipul Sfântului Apostol Matei, în picioare, în semiprofil spre senestra, purtând hiton violet şi imation verde şi citind într-o Evanghelie deschisă; treimea-batant este fasciată galben-roşu în unsprezece brâie (fig. 11).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

[5] Arhiva CNH, Dosarul satului Măcăreşti, Chestionarul heraldic, elaborat de profesorul Corneliu Prepeliţă din satul Costuleni (în continuare – Chestionarul heraldic Măcăreşti).

[6] Chestionarul heraldic Măcăreşti.

[7] Chestionarul heraldic Măcăreşti.

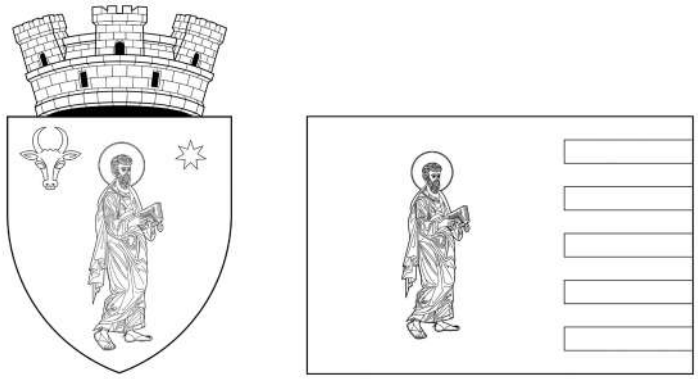

Fig. 10-11. Stema și drapelul orașului Căinari, raionul Căușeni.

Mobila principală a simbolurilor orașului Căinari este reprezentată de chipul Sfântului Apostol Matei. Chipul sfânt face aluzie la faptul că în Căinări, la 16/28 martie 1888, s-a născut preotul-poet Alexe Mateevici, autorul versurilor imnului de stat al Republicii Moldova „Limba noastră". Din punct de vedere etimologic, numele Mateevici este înțeles ca „fiul lui Matei".

La recensământul din 1817, găsim satul Căinarii printre cele 19 sate de pe moșia Hotărniceni, moșie aflată în proprietatea lui Ioan Balș și făcând parte din ocolul Hotărniceni al ținutului Codrului (Халиппа 1907, 200), la fel ca și satul Coșcalia, despre care am relatat mai sus. Această subordonare a satului Căinari ținutului Hotărniceni constituie o particularitate istorică de seamă și a fost marcată în stema orașului Căinari prin capul de bour roșu, așezat în cantonul dextru al capului scutului heraldic și făcând trimitere la bourii de hotar. Culoarea roșie a bourului este aici culoarea domniei și consemnează faptul că acest ținut, după 1775, a intrat în posesia domnilor Moldovei, de la care a fost răscumpărat de Bălșești.

Cea de-a treia mobilă heraldică – steaua cu șapte raze amplasată în cantonul senestru al capului scutului – face referință la stema familiei Balș. Stema veche și bine-cunoscută a familiei Balș reprezenta în câmp roșu o stea de argint cu șapte raze, după cum se poate vedea dintr-un sigiliu heraldic în ceară roșie chiar al lui Iancu Balș, proprietarul de la 1817 al Căinarilor, sigiliu aplicat pe un document din 1819[8]. Ulterior însă, începând cu 1813, steaua va fi reprezentată mai ales și aproape preponderent de aur, cu cinci, șase, șapte sau opt raze (Hagi-Moscu 1918, [pl. I]; Cernovodeanu 1977, 414-415, pl. CIV, fig. 2, 4, 6; 420-421, pl. CVII, fig. 5; Tiron f.a.). În stema urbană a Căinarilor a fost păstrată formula veche cu șapte raze, deoarece tocmai aceasta este atestată ca fiind utilizată chiar de posesorul locului. S-a schimbat doar smaltul în roșu, din considerente tehnice, dar trebuie menționat faptul că roșul este culoarea obișnuită a câmpului stemei familiei Balș, deci nestrăină heraldicii Bălșeștilor.

În drapelul elaborat în baza stemei, a fost păstrată culoarea câmpului (aur în stemă = galben în drapel) și chipul Sfântului Apostol Matei ca mobilă principală. Capul de bour și steaua, care nu au fost incluse în drapel pentru o mai bună lizibilitate de la distanță, sunt substituite într-un fel de fasciile roșii din batantul însemnului vexilologic.

VI. Stema și drapelul satului Sociteni, raionul Ialoveni

Simbolurile heraldice ale satului Sociteni au fost adoptate în mandatul primarului Victor Goloman, care a fost asistat în demersul său de bibliotecara Veronica Moldovanu. Stema și drapelul (autor: Silviu Andrieș-Tabac; pictor: Andrei Gaidașenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 178-VI.01 din 20 iunie 2023 și aprobate prin Decizia Consiliului Sătesc Sociteni nr. 3/2 din 20 iulie 2023. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 1099-IX din 1 septembrie 2023 (MORM 2023, nr. 338-340, 5 septembrie, partea I, art. 601, p. 21).

[8] Agenția Națională a Arhivelor (în continuare ANA), F. 88, inv. 1, d. 32, f. 31v, 114v.

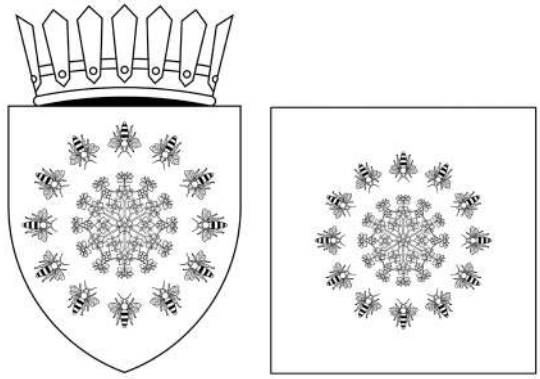

Fig. 12-13. Stema şi drapelul satului Societeni, raionul Ialoveni.

Stema satului Societeni are următoarea blazonare: în câmp roşu-vişiniu, o floare de soc negru (*Sambucus nigra*), de argint, înconjurată de douăsprezece albine zburând spre ea, de aur; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 12).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată roşu-vişiniu, purtând în mijloc o floare de soc negru, albă, înconjurată de douăsprezece albine zburând spre ea, galbene (fig. 13).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Câmpul roşu-vişiniu al scutului heraldic şi al pânzei drapelului personifică râul Işnovăţ, apă în al cărei bazin este aşezat satul Societeni. Râul Işnovăţ este amintit pentru prima oară într-un act de la Alexandru cel Bun din 10 februarie 1429 (DRH 1975, nr. 84, p. 124-125), în varianta „*Vâşneveţ*". Hidronimul provine de la apelativul ucrainesc *vâşnea* – „vişin, vişină" şi înseamnă „valea crescută cu vişini" (Dron 2001a, 300; Dron 2001b, 63-84). Din spusele localnicilor se ştie că în locul unde izvorăşte Işnovăţul, lângă mănăstirea Căpriana, există copaci de vişini crescând sălbatic şi în zilele noastre. Vom menţiona şi faptul că în documentul deja citat din 1429 mănăstirea Căpriana apare cu numele „*mănăstirea Vâşneveţ, unde este egumen Chiprian*".

Culoarea vişinie nu este o culoare heraldică clasică, ci una cu totul individuală şi a fost folosită cu succes în Republica Moldova în simbolurile heraldice şi vexilologice ale mai multor localităţi aşezate pe râul Işnovăţ: oraşul Ialoveni (2002), comuna Băcioi (2018), satele Băcioi (2018), Brăila (comuna Băcioi, 2018), Dănceni (2013), Frumuşica (comuna Băcioi, 2018), Malcoci (2018), Nimoreni (2012), Scoreni (2016), Străisteni (comuna Băcioi, 2018). Acest smalt poate fi considerat ca o armă heraldică grăitoare, căci vişinul şi fructul său – vişina – au dat limbii române şi denumirea râului, şi denumirea acestei nuanţe de roşu.

Şi mobilele heraldice din scut fac parte din categoria armelor grăitoare.

Socul se referă la etimologia populară, dedusă din denumirea actuală a satului – Societeni. La începutul secolului al XIX-lea, denumirea acestui sat răzeşesc a fost consemnată ca „Săcitenii" (Халиппа 1907, 147), mai mulţi istoriografi reţinând şi varianta „Secetenii". Încă în 1970, toponimistul moldovean Anatol Eremia includea toponimul Societeni în categoria celor poligene, adică a celor ce par a avea o etimologie multiplă (Eremia 1970, 125). Este probabilă etimologia care ar avea ca rădăcină primară verbul vechi slav *сѣкѫ, сѣшти* – „a tăia (pădurea)" şi care a dat substantivul rus *сечь* / ucrainean *січь* – „tabăra întărită a cazacilor zaporojeni" (Фасмер 1971, 593, 615). De la acelaşi verb avem şi românescul *prisacă* (înrudit cu cuvintele din limbile slave: **пресѣка, присѣка, просѣка, пасѣка*) – „loc într-o pădure unde s-au tăiat copacii; poiană rămasă după tăierea copacilor" şi „loc unde sunt aşezaţi stupii, unde se cresc albinele" (Scriban 1939, 1053; DLR, s.n., VIII, 5, 1499-1500). Totuşi, etimologia populară cu trimitere la copacul de soc are o întărire psihologică prin faptul că aici, în sat, există o pădure de soci reală[9].

În acelaşi timp, satul este foarte cunoscut şi cu cea de-a doua denumire a sa – Prisaca, atestată încă în 1639 (Schiţco, Ţopa 2014, 385). Albinăritul a reprezentat şi reprezintă la Societeni-Prisaca o meserie tradiţională seculară, aici făcându-se comerţ nu doar cu miere, ci şi cu ceară, mai ales pentru lumânări[10]. Astfel, albinele ce înconjoară floarea de soc simbolizează vechea denumire şi vechea meserie.

VII. Stema şi drapelul satului Cubolta, comuna Cubolta, raionul Sângerei

Simbolurile heraldice ale satului Cubolta au fost adoptate în mandatul primarului Alexandru Sârbu. Stema şi drapelul (autor: Silviu Andrieş-

[9] Arhiva CNH, Dosarul satului Societeni, Chestionarul heraldic, alcătuit de Veronica Moldovanu (în continuare – Chestionarul heraldic Societeni).

[10] Chestionarul heraldic Societeni.

Tabac; pictor: Andrei Gaidașenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 210-VI.01 din 22 august 2023 și aprobate prin Decizia Consiliului Comunal Cubolta nr. 3/5 din 29 august 2023. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 1119-IX din 25 septembrie 2023 (MORM 2023, nr. 366-369, 27 septembrie, partea I, art. 638, p. 10-11).

Stema satului Cubolta are următoarea blazonare: în câmp roșu, două suluri de argint, încrucișate în săritoare și însoțite sus de marca familiei Ureche (un lambel cu trei pandante rectangulare labate, având pandantul din mijloc cruciat, de asemenea labat), de aur, iar jos de un leu rampant, de același metal; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 14).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată roșie, purtând în mijloc două suluri albe, încrucișate în săritoare și însoțite sus de marca familiei Ureche (un lambel cu trei pandante rectangulare labate, având pandantul din mijloc cruciat, de asemenea labat), galbenă, iar jos de un leu rampant, de aceeași culoare (fig. 15).

Explicația simbolurilor este următoarea:

Satul Cubolta se remarcă prin tradiția culturală deosebită, iar această tradiție culturală se datorează, în mare parte, proprietarilor de cândva ai moșiei. Moșia Cubolta a fost stăpânită de reprezentanți de seamă ai mai multor neamuri boierești, dar stemele lor familiale nu sunt întotdeauna cunoscute. Dintre acele ce s-au putut stabili, prima mobilă heraldică introdusă în stema satului Cubolta este marca familiei Ureche (un lambel cu trei pandante rectangulare labate, având pandantul din mijloc cruciat, de asemenea labat) (despre stema Ureche vezi: Andrieș-Tabac 2014). Preluarea acestei steme este justificată de faptul că, la 16 mai 1604, „o seliște la gura pârâului Cuboltei, pe amândouă părțile Cuboltei, ce este în ținutul Sorocii" a fost cumpărată de Nestor Ureche, marele vornic al Țării de Jos (Stavilă, Țurcanu 2006, 22; DIR 1952, nr. 213, p. 149), tatăl cronicarului Grigore Ureche. Această seliște de la gura Cuboltei se referă la satul Cubolta de azi.

Câmpul roșu a fost preluat din stema familiei Balș, deoarece la recensământul funciar de la 1817 satul Cubolta se afla pe moșia lui Iancu Balș (Халиппа 1907, 67), familie a cărei stemă veche, după cum am arătat mai sus, reprezenta în câmp roșu o stea de argint cu șapte raze.

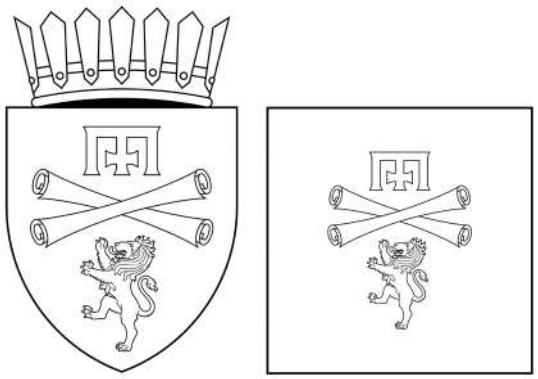

Fig. 14-15. Stema și drapelul satului Cubolta, comuna Cubolta, raionul Sângerei.

Ultima mobilă cu referire la stăpânitorii pământului este leul rampant. El se referă simbolic la familia Leonard (Stavilă, Țurcanu 2006, 125-128). În 1832, moșia Cubolta a fost cumpărată de nobilul Ștefan Leonard (1800-1860) (Stavilă, Țurcanu 2006, 23). Deși am depistat două sigilii cu caracter heraldic provenind de la familia Leonard, niciunul dintre ele nu are scutul lizibil[11] și, din păcate, nu știm astăzi (nici noi, dar nici alți cercetători) care au fost armele heraldice de asumpțiune ale acestei familii. Pentru că referirea la familia Leonard nu putea să lipsească din stema satului Cubolta, care datorează mult acestui neam, am apelat la crearea unei arme grăitoare simbolice. Numele de familie Leonard a fost la origine un nume de botez, care reproduce un vechi nume personal germanic *Léonhart*, atestat încă din secolul al VI-lea sub forma latinizată *Leonárdus*. La origine, era un compus din cuvintele germanice *leo*, *lewo* – „leu" (germ. *löwe*, engl. *lyon*) și *hart* – „tare, puternic" (germ. *hart*, engl. *hard*) (Ionescu 1993, 189). Astfel, leul nos-

[11] Din sigiliul mareșalului nobilimii ținutului Iași Alecu P. Leonard (1795-1830), rotund, aplicat în ceară roșie pe documente din 14 decembrie 1827, se deslușesc: un scut francez ilizibil, timbrat de un coif cu cinci gratii, încoronat de o coroană deschisă cu cinci fleuroane, cu lambrechini nu foarte bogați și cu susținători în chip de două patrupede ridicate, cu capetele conturnate, poate, lei (?) și, poate, însemnul unui ordin sub scut (ANA, F. 89, inv. 1, d. 1a, f. 7, 9, 16v). Din sigiliul moșierului Nicolae Leonard (nu am stabilit care anume), rotund (ø 28 mm), aplicat în ceară roșie pe un document din 12 decembrie 1835, acum două decenii se putea încă deslușI un scut mai curând francez, ilizibil, timbrat de o coroană nu foarte clară din punct de vedere tipologic și susținut de două patrupede cu capetele conturnate, câini sau lei (ANA, F. 88, inv. 1, d. 862, f. 83v; actualmente ceara s-a deteriorat simțitor și nimic nu mai poate fi citit).

tru rampant, sugerând un „leu puternic”, evocă numele boierilor Leonard.

Este de remarcat şi faptul că un leu rampant de aur în câmp de azur poate fi văzut şi în stema familiei de Thorenc, scutul căreia este completat de un cap de aur încărcat cu trei stele (de smalturi diferite în diferite surse) cu cinci raze în fascie[12]. Faptul este semnificativ, deoarece una dintre proprietarele Cuboltei (despre stăpânirea la Cubolta a familiei de Thorenc, deşi cu implicaţii genealogice greşite, vezi în: Colesnic, Moroşanu, Nicu 2005, 305) a fost şi Ecaterina (Catinca) Balş († 5 august 1831 (Opaschi 2003, 142)), sora lui Ioan (Iancu) Balş, moşierul de la 1817, care a fost căsătorită a doua oară (probabil, în 1815) cu baronul francez Sebastian de Riouffe de Thorenc (* 1795) (Bezviconi 1943, 85).

În inima scutului heraldic apar ultimele două mobile – două suluri de argint, încrucişate în săritoare. Ele simbolizează lupta istorică pentru tradiţia proprie şi drepturile noastre naţionale. În primul rând, se referă la cei doi fraţi Halippa născuţi la Cubolta – marele istoric şi arheograf Ioan Halippa (1871-?1966) şi marele publicist şi om politic Pantelimon Halippa (1883-1979) (Stavilă, Ţurcanu 2006, 129-132). Iată de ce sulurile sunt două. Sunt încrucişate în crucea sfântului Andrei pentru a arăta proveniența fraţilor Halippa dintr-o familie de clerici. În acelaşi timp, sulurile în sine se pot referi la tradiţia culturală şi şcolară în genere: de la Pavel Şt. Leonard (1823-1981) şi Sergiu Grossu (1920-2009) la contemporanii noştri.

VIII. Stema şi drapelul satului Cucoara, comuna Cucoara, raionul Cahul

Simbolurile heraldice ale satului Cucoara au fost adoptate în mandatul primarului Tatiana Denisenco. Stema şi drapelul (autor: Silviu Andrieş-Tabac; pictor: Andrei Gaidaşenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 211-VI.01 din 22 august 2023 şi aprobate prin Decizia Consiliului Comunal Cucoara nr. 06/02 din 6 octombrie 2023. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 1150-IX din 23 octombrie 2023 (MORM 2023, nr. 399-400, 25 octombrie, partea I, art. 689, p. 54-55).

Stema satului Cucoara are următoarea blazonare: în câmp de azur, o cucoară (*Grus grus*) de argint, ciocată şi membrată de aur, ţinând în gheara dreaptă o floare de tei, de asemenea de aur; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 16).

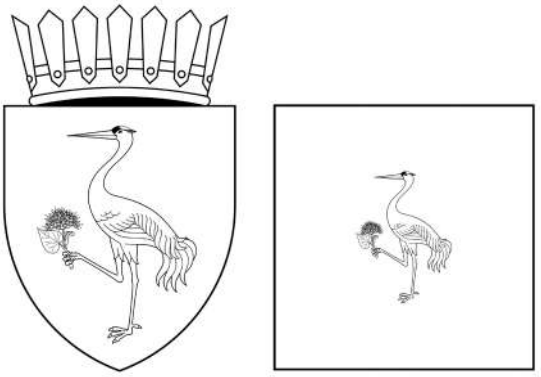

Fig. 16-17. Stema şi drapelul satului Cucoara, comuna Cucoara, raionul Cahul.

Drapelul reprezintă o pânză pătrată albastră, purtând în mijloc o cucoară albă, ciocată şi membrată galben, ţinând în gheara dreaptă o floare de tei, de asemenea galbenă (fig. 17).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Cuvântul *cucoară* (cu varianta *cocoară*) are în limba română două accepţiuni: a) femela cocorului (*Cocorul mare*) – o pasăre migratoare cu ciocul ascuţit, cu gâtul şi picioarele lungi, cu penele cenuşii, cu o pată roşie pe cap (*Grus grus*), care zboară, de obicei, în stoluri, alcătuind un unghi ascuţit; b) regionalism pentru cocor.

După cum observa toponimistul Anatol Eremia, originar din această zonă geografică, denumirea localităţii Cucoara, cel mai probabil, „a luat fiinţă prin transfer onimic, adică prin desemnarea aşezării după numele unui lac *Cucoara* din apropiere, toponimul însemnând la origine «locul (balta) cucoarelor (cocorilor)»” (Eremia 2005, 321).

De comun acord cu autoritatea locală, am ales versiunea cu sensul de femelă a cocorului mare, ca una mai expresivă din punctul de vedere al gândirii simbolice. Acest sens feminin este susţinut şi de microtoponimul local „Râpa Cucorii”[13]. Astfel, cucoara este în stema satului o armă heraldică grăitoare.

[12] Comunicat de heraldista Cătălina Opaschi din Bucureşti.

[13] Arhiva CNH, Dosarul satului Cucoara, Chestionarul heraldic.

Culoarea albastră a câmpului heraldic a fost desemnată ca simbol heraldic al cerului, referindu-se la cadrul natural al zburătoarelor.

În sfârșit, floarea de tei ca element individualizator a fost propusă de autoritatea locală prin consultarea consilierilor. Pe lângă teii reali din sat, acest copac are și o încărcătură poetică forte, specifică literaturii române.

IX. Stema și drapelul satului Sămășcani, raionul Șoldănești

Simbolurile heraldice ale satului Sămășcani au fost elaborate în mandatul primarului Constantin Nasu (* 9 mai 1960 – † 3 iunie 2023), care a fost sprijinit de filologa Jana Ciolpan, consultant în cadrul Aparatului Președintelui Republicii Moldova, originară din localitate. După decesul subit al primarului, lucrările au fost continuate și duse la bun sfârșit de primarul interimar Silvia Vlas. Stema și drapelul (autor: Silviu Andrieș-Tabac; pictor: Andrei Gaidașenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 181-VI.01 din 20 iunie 2023 și aprobate prin Decizia Consiliului Sătesc Sămășcani nr. 6/7 din 11 septembrie 2023. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 1151-IX din 23 octombrie 2023 (MORM 2023, nr. 399-400, 25 octombrie, partea I, art. 690, p. 55).

Stema satului Sămășcani are următoarea blazonare: în câmp roșu, un pod de piatră cu două arce ieșind din vârful scutului, de aur, însoțit sub fiecare arc de câte un izvor heraldic și surmontat de o cruce greacă ancorată, de aur, asuprind o semilună de argint, cantonată în cantonul senestru superior de o stea cu șase raze, de același metal, și flancată de câte un corn de vânătoare, de aur, cu accesoriile de argint, al doilea conturnat; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 18).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată roșie, cu o talpă (1/3 h) tăiată în două brâie, alb și albastru, purtând în mijloc o cruce greacă ancorată, galbenă, asuprind o semilună albă, cantonată în cantonul senestru superior de o stea cu șase raze, de aceeași culoare, și flancată de câte un corn de vânătoare galben, cu accesoriile albe, al doilea conturnat (fig. 19).

Explicația simbolurilor este următoarea:

Stema satului Sămășcani a fost elaborată printr-o îmbinare complexă de procedee și figuri heraldice.

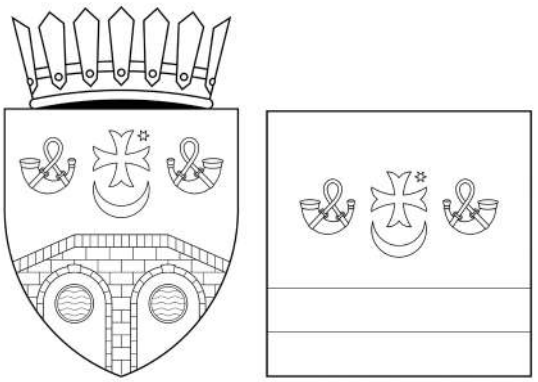

Fig. 18-19. Stema și drapelul satului Sămășcani, raionul Șoldănești.

Prima mențiune a locului unde este așezat astăzi satul Sămășcani ține de o carte domnească din 20 decembrie 1437 și apare în formula „încă satul, la obârșia Rezinei, unde șade Țigan” („еще село, на верхъ Резины, где Циган сидит[ъ]”) (DRH 1975, nr. 175, p. 245-247). Satul de la 1437 a fost întărit marelui boier Mihail de la Dorohoi, unul dintre cei mai mari stăpânitori de moșii din epocă în Țara Moldovei (Stoicescu 1971, 278; Costăchescu 1927, 351; Zahariuc 1994).

La intrarea în epoca modernă rusească, după cum arată recensământul din 1817, moșia Sămășcanii din ocolul Câmpului, ținutul Orheiului, era stăpânită, în părți, de [Teodor Makei] Râșleacov, de paharnicul Petrache Catargiu și de răzeși, ultimii deținând mai puțin (Халиппа 1907, 122). Râșleacov avea în proprietate partea sa din Sămășcani, la fel ca și din moșia vecină Fuzăuca, în calitate de zestre din căsătoria cu Ana D. Șatanolu (Bezviconi 1940, 174-176; Bezviconi 1943, 61, 151). Iar Petrache Catargi, reprezentant al unei familii influente, era în epocă unul dintre marii proprietari ai zonei, stăpânind la Poiana Cunicea, Cușmirca de Jos, Tarasova, Cobâlnea Veche, Cunicea, Hăsnășenii de Jos, Sămășcanii și Fuzăuca (Bezviconi 1943, 27; Bezviconi 1936). Până și după această dată, la Sămășcani sunt menționați și alți proprietari, mai mult sau mai puțin importanți, dar moștenirea familiei Catargi va rămâne însemnată în continuare.

Pentru stema satului am ales elemente din două steme boierești istorice – cea a lui Mihail de la Dorohoi și cea a familiei Catargi.

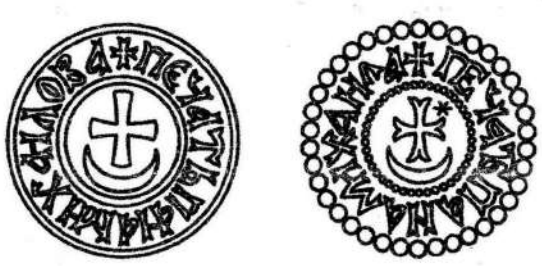

Fig. 20-21. Sigilii cu stema panului Mihail de la Dorohoi: 1395 şi 1421.

Stema lui Mihail de la Dorohoi ne este cunoscută de pe un sigiliu ataşat cel mai devreme la un document din 1395 şi reprezintă o cruce greacă uşor labată, asuprind o semilună (fig. 20) (Однороженко 2008, 41-42. Din păcate, crucea patriarhală (dublă), semnalată în locul celei greceşti de Leon Şimanschi (Şimanschi 1980, 154, fig. 17), nu se confirmă documentar). În cel de-al doilea sigiliu al său, ajuns până în zilele noastre şi ataşat cel mai timpuriu la un document din 1421, compoziţia heraldică este păstrată, doar că acea cruce echilaterală apare ancorată şi cantonată în cantonul senestru superior de o stea cu şase raze (fig. 21) (Однороженко 2008, 41-42), steaua putând fi bănuită şi pe primul său sigiliu la o analiză mai atentă a originalului.

Astfel, mobilele din stema lui Mihail de la Dorohoi, model 1421, apar în prim-planul stemei Sămăşcanilor.

Cel mai cunoscut blazon al familiei Catargi în spaţiul românesc rămâne a fi cel inserat în armorialul lui Emanoil Hagi-Moscu din 1918 (Hagi-Moscu 1918): pe roşu, un pod de piatră pe patru piloni de argint; în capul de aur al scutului, o inimă roşie înălţată de o cruce de aceeaşi culoare şi flancată de două acvile heraldice afrontate negre, ciocate şi membrate roşu (fig. 22). Această stemă a fost preluată de Traian Larionescul în armorialul său din 1976 (Larionescul 1976, pl. 19, fig. 221) şi de Dan Cernovodeanu, cu adăugarea unei coroane deschise decorative pe scut, în teza sa apărută postum în 2005 (Cernovodeanu 2005, pl. LII, fig. 3), dar o explicaţie a semnificaţiilor încă nu s-a dat (mai în detaliu despre stema familiei Catargi vezi: S. Andrieş-Tabac 2022, 103-113).

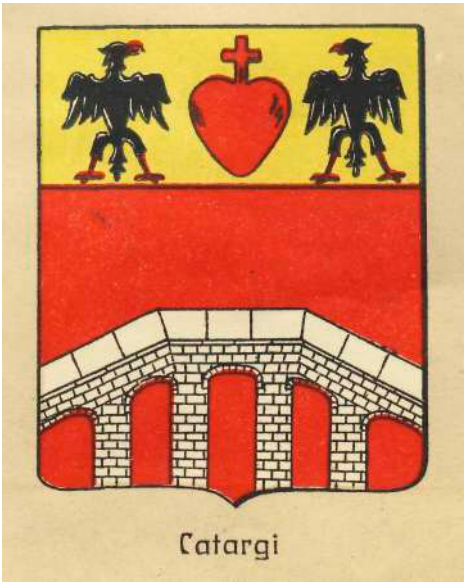

Fig. 22. Stema familiei Catargi, după Emanoil Hagi-Moscu.

Din stema Catargi, în stema Sămăşcanilor a fost preluat podul de piatră. Acest pod este justificat şi prun faptul că el aminteşte de podul local de peste pârâul Sămăşcani/Sămaşca. Pârâul Sămăşcani porneşte chiar din satul Sămăşcani, pe fundul unei văi mai mari – Valea Sămăşcani –, care, la rândul ei, începe din pădurile mănăstirii Dobruşa şi merge spre est până în valea Rotarilor, descriind o curbă, iar lângă oraşul Rezina se varsă în fluviul Nistru (Arbore 2012, 362)[14].

Podul de piatră în stema Sămăşcanilor este reprezentat într-un anumit fel, încât să se vadă două arce ale lui, în cadrul lor apărând două izvoare heraldice. Aceste mobile, la fel ca şi podul în sine, se referă la bogăţia acvatică a zonei. Actualmente, pe teritoriul satului curg trei izvoare mari şi altele trei mai mici. Cele mai importante sunt însă două: cel din sus şi cel din partea de jos a satului. Izvorul din partea de jos a satului – „Izvorul Mare" – din 1998 are statutul de monument al naturii[15].

Alte două mobile însoţitoare sunt cei doi corni de vânătoare. Instrumentele se referă, în primul rând, la bogăţia forestieră a satului, căci vânătorile în tradiţia românească (dar şi în cea europeană generală) au loc, prin definiţie, în pădure. Într-al doilea rând, vânătoarea fiind o ocupaţie a

[14] Arhiva CNH, Dosarul satului Sămăşcani, Chestionarul heraldic, alcătuit de Viorica Creciun şi Maria Colin (în continuare – Chestionarul heraldic Sămăşcani).
[15] Chestionarul heraldic Sămăşcani.

elitelor sociale, cornii, la fel ca și culoarea roșie a câmpului scutului, îi simbolizează pe boierii și răzeșii din Sămășcani. În sfârșit, cornii apar și în calitate de arme grăitoare. *Sămășcani* constituie un toponim de origine antroponimică (Eremia 1970, 103). *Semașco* este un antroponim creat, după model rutean, de la numele calendaristic *Simion* (Редько 2007, 939), care este un nume devoțional de origine ebraică, ce trebuie înțeles ca „(Domnul) a auzit", „(Domnul) l-a auzit (în rugăciune)" (Petrache 2000, 86-87; Успенский 1962, 626). Astfel, cornul ca instrument muzical face apel la auz, simbolizând verbul-etimon *a auzi*.

Drapelul satului, elaborat în baza stemei, păstrează semnificațiile acesteia. Partea de jos a stemei, pentru o simplificare necesară și o mai bună lizibilitate de la distanță, în însemnul vexilologic a fost substituită de talpa constituită din cele două brâie: alb, care este culoarea heraldică a apei, și albastru, care este culoarea heraldică a cerului. Brâiele, prin urmare, preiau direct smalturile izvoarelor heraldice și se referă explicit la bogăția acvatică.

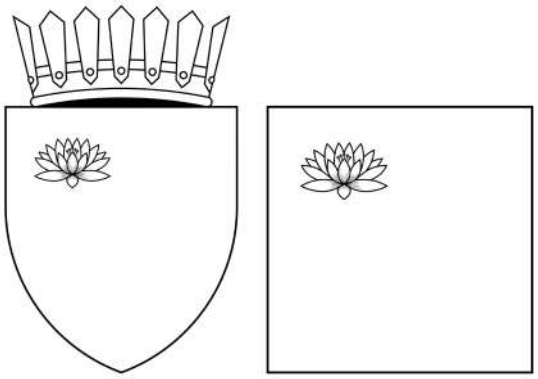

Fig. 23-24. Stema și drapelul satului Roșu, raionul Cahul.

X. Stema și drapelul satului Roșu, raionul Cahul

Simbolurile heraldice ale satului Roșu au fost elaborate în mandatul primarului Nicolae Savilencu. Stema și drapelul (autor: Silviu Andrieș-Tabac; pictori: Mariana Șlapac, Andrei Gaidașenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 176-VI.01 din 20 iunie 2023 și aprobate prin Decizia Consiliului Sătesc Roșu nr. 07/2 din 14 septembrie 2023. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 1227-IX din 7 decembrie 2023 (MORM 2023, nr. 474-476, 13 decembrie, partea I, art. 846, p. 56).

Stema satului Roșu are următoarea blazonare: un scut roșu, cu o floare de nufăr alb (*Nymphaea alba*), de argint, în cantonul liber; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 23).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată roșie, purtând în canton o floare de nufăr alb, albă (fig. 24).

Explicația simbolurilor este următoarea:

Logica evoluției compozițiilor heraldice este explicată de teoreticieni prin multiplicarea în timp a elementelor constitutive ale stemei. Cu toate că acest parcurs istoric nu a fost unul liniar și deși nu se poate documenta nici fiecare etapă, nici succesiunea lor, sistemul heraldic stabilizat răspunde în cea mai mare parte tocmai acestei logici, cu toate elementele de legendă însumate. Iată cum evocă procesul multiplicării componentelor stemelor, de exemplu, foarte cunoscutul heraldist francez Henri Gourdon de Genouillac (1826-1898):

„Armoariile cele mai puțin complicate, dacă nu sunt cele mai onorabile, sunt cele mai vechi, cel puțin, și această rațiune este foarte simplă. Primul soldat în armură care a dorit să-și facă remarcat scutul n-a trebuit în acest scop decât să și-l coloreze în albastru, în galben sau în roșu. Cel de-al doilea a ales o culoare diferită de cea luată de primul. Or, odată folosite cele șapte culori, cel de-al optulea soldat în armură, pentru a se distinge de ceilalți, și-a pictat scutul în două culori, partajându-l în două părți, presupun că pe orizontală; al nouălea a procedat la fel divizându-și propriul scut pe verticală, iar al zecelea și l-a tăiat în două pe diagonală. Ulterior, când aceste dispoziții au fost epuizate și când scuturile au fost împărțite în trei, apoi în patru, alternând culorile, a trebuit să se ajungă la o altă combinare. Și atunci, după pictarea scutului în albastru sau în alb, s-a reprezentat pe acest albastru sau pe acest alb fie o cruce, fie un leu, fie un căprior, de o altă culoare. Și numărul de figuri ce se reprezentau astfel a fost considerabil. Dar nici aceasta nu a fost deloc suficient, pentru că la origine s-au ales de preferință anumite piese, cărora li s-a dat numele de heraldice. Și așa cum existau oameni care țineau mult la aceste piese și care găseau de cuviință că reprezentarea unei flori, a unei catarame, a unei păsări nu trezește în spiritul celora ce priveau scutul lor o înaltă idee a gustului lor, ei au apelat tot la pie-

sele heraldice; numai că le-au dublat, le-au triplat sau le-au acompaniat de alte figuri, de importanţă mai mică" (Gourdon de Genouillac 1890, 17-18).

Reieşind din acest construct teoretic, heraldiştii şi oamenii iniţiaţi consideră şi în zilele noastre că stemele cele mai simple, cu un număr minim de componente heraldice, ar fi cele mai onorabile, sugerând o vechime primară. Acest procedeu minimalist a putut fi aplicat în cazul simbolurilor satului Roşu.

Toponimistul Anatol Eremia arată că denumirea satului Roşu „reprezintă la origine numele unui lac, şi anume numele lacului Roşu (Mare), care în documentele româneşti de limbă slavonă este tradus *Cer(v)lenoe*, adică tot Lacul Roşu" (Eremia 2013, 343; Eremia 1970, 62). Pornind de la această etimologie clară şi utilizând procedeul heraldic al armelor grăitoare, ajungem la o stemă care să aibă un scut roşu. În conformitate cu aceleaşi norme heraldice, în cazul de faţă am putea avea doar atât: *un scut roşu plin*, adică fără orice altă figură, la fel cum îşi au stemele mai multe familii occidentale: franceze (d'Albert din Béarn, du Vivier de Lansac din Languedoc ş.a., care au chiar roşu plin numai), germane sau engleze.

Totuşi, deşi Republica Moldova este *de facto* la început de cale heraldică, nu mai trăim în epoca heraldicii vii. În consecinţă, am considerat potrivit să introducem încă o mobilă heraldică, care să ocupe unul dintre locurile cele mai de onoare ale scutului. După mai multe posibilităţi şi consultaţii, a fost aleasă floarea de nufăr alb. Acest simbol accentuează trimiterea la originea hidronimică a toponimului Roşu, atât de simplu, de frumos şi de rar. A rezultat o compoziţie sobră şi deosebit de elegantă.

XI. Stema şi drapelul satului Izvoare, comuna Izvoare, raionul Floreşti

Simbolurile heraldice ale satului Izvoare au fost elaborate în mandatul primarului Vladimir Zgavordei. Stema şi drapelul (autor: Silviu Andrieş-Tabac; pictori: Andrei Gaidaşenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 177-VI.01 din 20 iunie 2023 şi aprobate prin Decizia Consiliului Comunal Izvoare nr. 5/3 din 26 iulie 2023. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 1238-IX din 13 decembrie 2023 (MORM 2023, nr. 477-479a, 14 decembrie, partea I, art. 848e, p. 7).

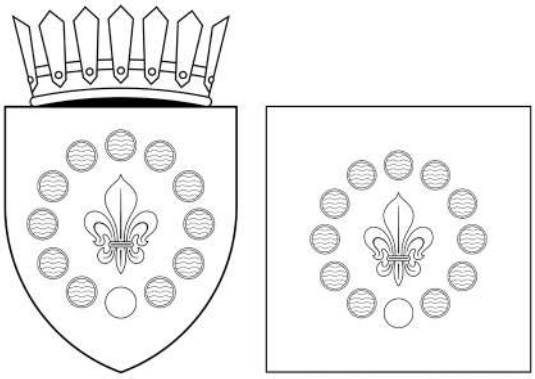

Fig. 25-26. Stema şi drapelul satului Izvoare, comuna Izvoare, raionul Floreşti.

Stema satului Izvoare are următoarea blazonare: în câmp roşu, o floare de crin, de aur, înconjurată de unsprezece izvoare heraldice şi un bezant de aur, aşezat la ora şase; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 25).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată roşie, purtând în mijloc o floare de crin galbenă, înconjurată de unsprezece izvoare heraldice şi un bezant galben, aşezat la ora şase (fig. 26).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Izvoarele (fântânile) heraldice din stema satului reprezintă arme grăitoare. Numărul de unsprezece al acestor mobile simbolizează complexul arhitectural-peisajer (amenajat în anii 1970-1980 de gospodăria colectivă locală) cu cele unsprezece izvoare din localitate, izvorând la poalele unei stânci abrupte pe care este aşezat satul şi apele cărora formează un pârâu ce se revarsă în râul Căinari[16].

Toponimul *Izvoare* este unul frecvent în spaţiul românesc. Pentru a marca individualitatea satului nostru, au fost utilizate alte două mobile. Prima dintre acestea – floarea de crin în jurul căreia oscilează izvoarele heraldice – marchează localizarea în raionul Floreşti, căci această floare se regăseşte în stema acestui raion (MORM 2019, nr. 261-268, 23 august, partea I, art. 381, p. 33), dar şi în cea a oraşului de reşedinţă (Andrieş-Tabac 2002).

[16] Arhiva CNH, Dosarul satului Izvoare, Chestionarul heraldic, alcătuit de Diana Spînu (în continuare – Chestionarul heraldic Izvoare).

Cea de-a doua mobilă este bezantul de aur așezat în același cerc de izvoare, la ora 6. Bezantul heraldic simbolizează în această stemă un disc sportiv – discul „de aur" al Liei Manoliu. Reputata atletă română, campioană olimpică la aruncarea discului, Lia Manoliu (* 25 aprilie 1932, Chișinău – † 9 ianuarie 1998, București) are o strânsă legătură cu satul Izvoare: aici s-a născut mama ei Alexandra/Alexandrina (părinții Liei, ambii profesori de filozofie, la acel moment, la Edineț, în 1933 s-au transferat la Botoșani, la Liceul Laurian), era cel mai mic copil din cei opt ai diaconului din sat. În memoria atletei, în 2019, stadionul național din București a fost denumit Stadionul Național „Lia Manoliu". În 2020, Consiliul Local Izvoare a decis să acorde numele Liei Manoliu complexului sportiv din sat[17] (Manoliu 2016; Epure 2016; Prescorniț oiu 2020). În fapt, bezantul întruchipează moneda în heraldică și evocă numele unei monede bizantine. Astfel, ca ban, este un simbol al bogăției și prosperității, aducător de noroc și siguranță.

Ultimul element al stemei este câmpul roșu. Acest smalt apare din trei considerente. În primul rând, este vorba de faptul că moșia Izvoare a fost una de răzeși (Халиппа 1907, 67). Într-al doilea rând, ca o culoare caldă (este culoarea heraldică a focului), roșul face referință la râul Căinari, pe care este situat satul. Hidronimele românești de tipul *Căinar* au ca etimon termenul turanic, probabil pecenego-cuman, *kainar/kainak* „izvor, sursă de apă; izvor puternic; izvor cu apă caldă" (Dron 2001, 293-294), „izvor; izvor cald; izvor puternic, clocotitor" (Eremia 1970, 62). Într-al treilea rând, roșul este și culoarea sângelui, inclusiv în heraldică. Astfel, în stema dată, roșul se referă la faptul că satul Izvoare este baștina a numeroși medici cunoscuți în Republica Moldova și peste hotarele ei[18].

XII. Stema și drapelul satului Pociumbăuți, raionul Râșcani

Simbolurile heraldice ale satului Pociumbăuți au fost elaborate în mandatul primarului Vitalie Țîței, care a fost sprijinit de activista locală Elena Crețu, și înregistrate în mandatul noului primar Lorenții Lisevici. Stema și drapelul (autor: Silviu Andrieș-Tabac; pictor: Andrei Gaidașenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 209-VI.01 din 22 august 2023 și aprobate prin Decizia Consiliului Sătesc Pociumbăuți nr. 04/03 din 18 septembrie 2023. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 1241-IX din 14 decembrie 2023 (MORM 2023, nr. 484-487, 20 decembrie, partea I, art. 857, p. 52).

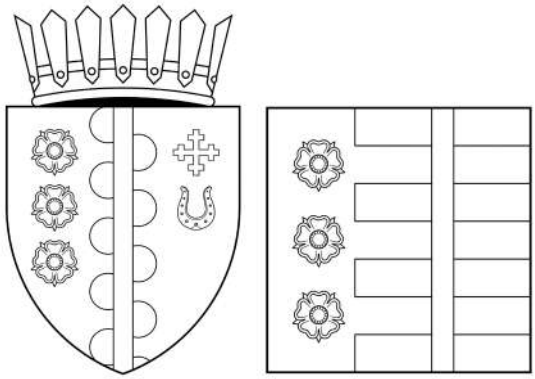

Fig. 27-28. Stema și drapelul satului Pociumbăuți, raionul Râșcani.

Stema satului Pociumbăuți are următoarea blazonare: scut despicat nebulos; în prima partiț iune, pe argint, trei roze heraldice în pal, roșii; în partiț iunea a doua, pe azur, o cruce recruciată, de aur, surmontând o potcoavă răsturnată, de argint; peste linia de despicare, un pal diminuat broșând, de aur; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 27).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată, despicată vertical (1:2), purtând în treimea de la hampă, albă, trei roze heraldice în pal, roșii, și având batantul (2/3) fasciat în șapte brâie, albastru și alb, cu un pal diminuat (1/12) broșând pe mijloc, galben (fig. 28).

Explicația simbolurilor este următoarea:

Scutul despicat nebulos consemnează fenomenul natural Toltrele Prutului, care se atestă și în teritoriul acestei localități[19].

În prima partiț iune este reflectată proprietatea familiei Rosetti asupra moșiei satului. Astfel, la 1817, la Pociumbăuți moșier era aga Nicolae Ruset (Rosetti-Roznovanu) (Халиппа 1907, 22; Bezviconi 1943, 62). Stema familiei Roset (Ruset, Rosetti) este: scut tăiat, de argint și de azur, cu un vas-urnă cu picior, din unul în altul, în care

[17] Chestionarul heraldic Izvoare.
[18] Chestionarul heraldic Izvoare.
[19] Arhiva CNH, Dosarul satului Pociumbăuți, Chestionarul heraldic, completat de Elena Crețu (în continuare – Chestionarul heraldic Pociumbăuți).

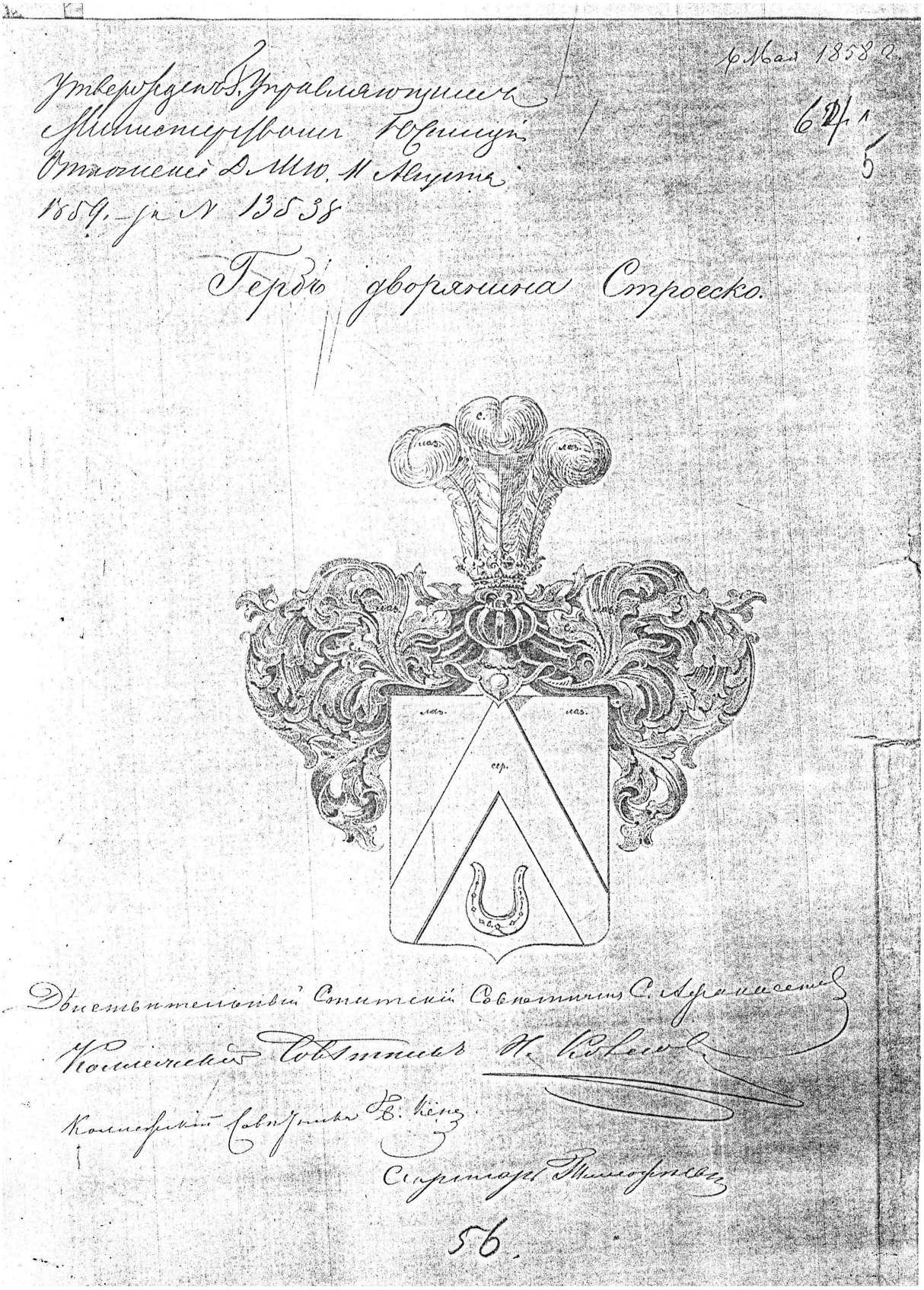

Fig. 29. Stema familiei Stroescu, 1867, ciorna finală.

stau trei flori de trandafir, roșii, cu tulpina și frunzele verzi (Hagi-Moscu 1918; Cernovodeanu 1977, 370-371; Cernovodeanu f.a., 127; Larionescul 1976, pl. 37, nr. 384). În locul trandafirilor naturali din stema familială, în stema satului au fost utilizaţi trei trandafiri heraldici, care se potrivesc mai bine în această compoziţie heraldică.

Partiţiunea a doua este rezervată contribuţiei familiei Stroescu la prosperitatea Pociumbăuţilor. În anii 1892-1893 proprietarul satului, Vasile Stroescu, a reconstruit din piatră biserica din sat (Cerga 2023, 184), donând 28.000 ruble[20].

Stema familiei Stroescu (Stroesco) a fost conferită de împăratul rus Alexandru al II-lea la 5 (sau 3[21]) iulie 1867, fiind inclusă în partea a 13-a a „Armorialului general al familiilor nobile din Imperiul Rus" (ОГ). Blazonarea acesteia este: În câmp de azur, un căprior de argint, însoţit dedesubt de o potcoavă [răsturnată], de acelaşi metal, cu cuie negre. Scutul este timbrat de un coif nobiliar [încoronat]. Cimier: trei pene de struţ, dintre care cea din mijloc – de argint, iar cele de la margini – de azur. Lambrechini de azur cu argint. (В лазуревом поле серебряное стропило, сопровождаемое внизу таковою же с черными гвоздями подковою [шипами вверх]. Щит увенчан дворянским [коронованным] шлемом. Нашлемник: три страусовых пера, из которых среднее – серебряное, а крайние – лазуревые. Намет лазуревый с серебром)[22] (Андриеш-Табак 1993, 345-346, 385).

La Sankt Petersburg, la Arhiva Istorică de Stat a Rusiei se păstrează desenul original al stemei inclus în „Armorialul general"[23] şi schiţa premergătoare realizată în serviciul heraldic (fig. 29)[24].

Din explicaţia anexată, se constată că figura căpriorului simbolizează vechimea provenienţei nobiliare, iar potcoava – exercitarea serviciului[25].

Din armele Stroescu a fost aleasă potcoava răsturnată de argint. În stema satului aceasta parcă ar susţine o cruce recruciată de aur, care simbolizează biserica din Pociumbăuţi, reconstruită prin suportul financiar semnificativ acordat de Vasile Stroescu.

Ultima mobilă heraldică ca descriere şi explicare formală, dar cea mai importantă din punctul de vedere al amplasării şi al interpretării semantice, este palul diminuat de aur care broşează peste linia de despicare. Avem de a face cu o armă grăitoare.

Toponimul *Pociumbăuţi* provine de la antroponimul *Pociumb* (la origine nume de poreclă), care, la rândul său, provine de la apelativul *pociumb* (Eremia 1970, 92, 147). Apelativul *pociumb* în dicţionarele explicative româneşti este consemnat rezumativ cu două sensuri mari: a) fiecare dintre parii lungi care servesc la susţinerea sau la fixarea unui gard, a unui perete, a unei plante etc. De la acest sens au derivat alte două sensuri: „lemnul în jurul căruia se învârteşte vârtelniţa" şi „parul din mijlocul unei arii de treierat cu caii, steajăr". În sfârşit, specialiştii în onomastică atestă aici şi sensul mai îngust de „par, ţăruş, pripon" (Eremia 1970, 92, 147); b) trunchi de copac rămas în pământ după tăiere, butuc. Cu acest sens, avem şi regionalismele de pronunţie „pocium" şi „pociung" (Dicţionar 1986, 249).

Astfel a fost ales palul ca mobilă heraldică simbolizând mai ales primul sens, căci anume acest sens este simţit mai aproape de sătenii din Pociumbăuţi[26], deoarece palul nu este altceva decât transpunerea heraldică a parului obişnuit. Cuvântul românesc *par*, la fel ca şi termenul heraldic francez şi românesc *pal*, provine de la apelativul latin *palus* – „par, ţăruş". A fost diminuat din raţiuni compoziţionale.

Concluzii

Specificul anului 2023, din punctul de vedere al heraldicii teritoriale, a fost determinat de faptul că acest an a fost unul electoral, cu alegeri locale: e vremea când primarii şi consiliile locale se grăbesc să-şi onoreze promisiunile făcute la câştigarea mandatului, să-şi încheie acţiunile planificate şi demarate, printre care şi elaborarea simbolicii locale, să lase o imagine pozitivă în urma activităţii, mai ales în cazul când nu vor câştiga un nou mandat. În aceste condiţii, la Comisia Naţională de Heraldică ajung să fie examinate, în vederea avizării mai multe dosare decât în alţi ani, printre care unele dificile, rămase din anii precedenţi. Nu toate dosarele avizate însă au ajuns la aprobare şi înregistrare în acest an, dat fiind că, odată cu apropierea alegerilor, lucrurile se precipită şi se îngreunează, mai ales pentru că se acutizează disensi-

[20] Chestionarul heraldic Pociumbăuţi.
[21] *Российский государственный исторический архив* (în continuare – RGIA), F. 1343, inv. 15, d. 24.
[22] RGIA, F. 1343, inv. 49, d. 1659, f. 6.
[23] RGIA, F. 1411, inv. 1, d. 78, nr. 84.
[24] RGIA, F. 1343, inv. 49, d. 1659, f. 5.
[25] RGIA, F. 1343, inv. 49, d. 1659, f. 2.
[26] Chestionarul heraldic Pociumbăuţi.

unile politice în consilii sau pentru că primarul şi aleşii sunt prinşi în activităţi urgente.

În ceea ce priveşte stemele şi drapelele înregistrate, metodele de elaborare a simbolurilor au fost cele tradiţionale, predominând procedeul armelor grăitoare şi marcarea particularităţilor naturale, economice sau culturale. Din punct de vedere geografic, interesul pentru elaborarea însemnelor rămâne în centrul şi sudul ţării. Principalii autori şi pictori de simboluri sunt aceiaşi: S. Andrieş-Tabac, Mariana Şlapac, Andrei Gaidaşenco şi alţii. Şi problemele întâmpinate au fost de acelaşi ordin ca şi în anii precedenţi: documentarea insuficientă a istoriei localităţii; lipsa unui consens asupra conceptului simbolurilor în consiliile locale; lipsa unui număr suficient de heraldişti teoreticieni şi pictori heraldici pregătiţi.

Bibliografie

Andrieş-Tabac 2002: S. Andrieş-Tabac, Stemele şi drapelele oraşelor Codru, Floreşti şi Otaci. Tyragetia XI, 2002, 255-262.

Andrieş-Tabac 2014: S. Andrieş-Tabac, Stema şi drapelul satului Dănceni, raionul Ialoveni. Archiva Moldaviae VI, 2014, 79-88.

Andrieş-Tabac 2022: S. Andrieş-Tabac, Contribuţii la cunoaşterea stemelor ruseşti ale unor familii nobile româneşti: Abaza, Barozzi, Cantacuzino, Catargi, Codreanu, Cristi. Heraldica Moldaviae IV (2021), 2022, 69-134.

Arbore 2012: Z. Arbore, Dicţionarul geografic al Basarabiei, reeditare (Bucureşti 2012).

Bezviconi 1936: Gh. Bezviconi, Boierii Catargi. Din trecutul nostru (Chişinău 1936), 36-39.

Bezviconi 1940: Gh. G. Bezviconi, Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru, [I]. Actele Comisiei pentru cercetarea documentelor nobilimii din Basarabia la 1821 (Bucureşti 1940).

Bezviconi 1943: Gh. G. Bezviconi, Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru, II (Bucureşti 1943).

Bodean, Iucal 2014: S. Bodean, V. Iucal, Monoxila de la Măcăreşti (r-nul Ungheni). Consideraţii preliminare. Arheologia preventivă în Republica Moldova 1-2, 2014, 177-180.

Bodean, Kashina 2022: S. Bodean, E. Kashina, The oldest logboat on the territory of the Republic of Moldova (the monoxylon from Măcăreşti). Pyretus VII, 2022, 21-23.

Burlacu 1994: Gh. Burlacu, Bourul Moldovei – semn de hotar. Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" (Iaşi) XXXI, 1994, 517-543.

Cerga 2023: A. Cerga, Bisericile Basarabiei. Dicţionar enciclopedic, V (Chişinău 2023).

Cernovodeanu 1977: D. Cernovodeanu, Ştiinţa şi arta heraldică în România (Bucureşti 1977).

Cernovodeanu 2005: D. Cernovodeanu, Evoluţia armeriilor Ţârilor Române de la apariţia lor şi până în zilele noastre (sec. XIII-XX) (Brăila 2005).

Cernovodeanu f.a.: D. Cernovodeanu, Vocabular heraldic, manuscris în posesia autorului.

Colesnic, Moroşanu, Nicu 2005: Iu. Colesnic, A. Moroşanu, V. Nicu, Cubolta. In: Localităţile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, 5 (Chişinău 2005).

Costăchescu 1927: M. Costăchescu, Mihail de la Dorohoi şi satele lui. In: Buletinul Muzeului Municipal „Ioan Neculce", 6 (Iaşi 1926-1927), 345-352.

Dicţionar 1986: Dicţionar dialectal (cuvinte, sensuri, forme), III (Chişinău 1986).

Dicţionarul 1956: Dicţionarul limbii române literare contemporane, II (Bucureşti 1956).

DIR 1952: Documente privind istoria României, Seria A. Moldova, veacul XVII, vol. I (1601-1605) (Bucureşti 1952).

DLR: Dicţionarul [-tezaur al] limbii române (Bucureşti).

Donici 1933: N. Donici, Observatorul de astronomie fizică situat în parcul din Dubosarii Vechi (Basarabia), 1908-1933 (Bucureşti 1933).

DRH 1975: Documenta Romaniae Historica, Seria A. Moldova, I (1387-1448) (Bucureşti 1975).

DRH 2012: Documenta Romaniae Historica, Seria A. Moldova, VII (1571-1584) (Bucureşti 2012).

Dron 2001a: I. Dron, Studii şi cercetări (Chişinău 2001).

Dron 2001b: I. Dron, Chişinău. Schiţe etnotoponimice (Chişinău 2001).

Epure 2016: A. Epure, Precizările fratelui marii campioane Lia Manoliu, Iacint: „Familia noastră s-a mutat în Vechiul Regat încă din 1933" (https://adevarul.ro/sport/precizarile-fratelui-marii-campioane-lia-manoliu-1705992.html, publicat 04.05.2016, accesat 13.06.2023).

Eremia 1970: A. Eremia, Nume de localităţi. Studiu de toponimie moldovenească (Chişinău 1970).

Eremia 2005: A. Eremia, Cucoara. In: Localităţile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, 5 (Chişinău 2005), 319-323.

Eremia 2013: A. Eremia, Roșu. In: Localităţile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, 11 (Chișinău 2013), 343-349.

Gourdon de Genouillac 1890: H. Gourdon de Genouillac, L'Art héraldique, nouvelle édition (Paris [1890]).

Hagi-Moscu 1918: [Em. Hagi-Moscu], Steme boiereşti din România (Bucureşti 1918).

Iftimi 2020: S. Iftimi, „Armis et legibus, utroque clarescere pulchrum". O nouă abordare a stemei familiei Sturdza. Heraldica Moldaviae III (2020), 2021, 101-125.

Ionescu 1993: C. Ionescu, Mică enciclopedie onomastică, reprint (Chișinău 1993).

Iordan 1963: I. Iordan, Toponimia românească (Bucureşti 1963).

Larionescul 1976: T. Larionescul, Armorialul Moldovei de Sus: Album heraldic (Bucureşti 1976).

LRM: Localităţile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat (Chișinău).

Manoliu 2016: I. Manoliu, „În copilărie, eu şi Lia voiam să înfiinţăm propriul club sportiv. În subsolul blocului!", interviu de A. Şerban (https://adevarul.ro/sport/interviu-iacint-manoliu-fratele-campioanei-1721481.html, publicat 09.07.2016, accesat 13.06.2023).

MORM: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, Chișinău.

Năstase 1933: Gh. I. Năstase, „Hotarul lui Halil Paşa" şi „cele 2 Ceasuri". Schiţarea unei probleme de geografie istorică şi politică moldovenească. Viaţa Basarabiei (Chișinău 1933), 4-5, 243-257; 6, 309-322.

Nicu, Ţopa 2008: V. Nicu, T. Ţopa, Măcăreşti. In: Localităţile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, 8 (Chișinău 2008), 245-252.

Opaschi 2003: C. Opaschi, O alianţă matrimonială franco-moldavă, Ecaterina Balş, baroană de Thorenc. Muzeul Naţional XV, 2003, 141-149.

Petrache 2000: T. Petrache, Dicţionar enciclopedic al numelor de botez, cu un tabel alfabetic al sfinţilor ortodocşi, ed. II (Bucureşti 2000).

Prescorniţoiu 2020: S. Prescorniţoiu, O mare campioană, de Cartea recordurilor (https://atletinfo.ro/articole/editoriale/588-o-mare-campioana-de-cartea-recordurilor/, publicat 25.04.2020, accesat 13.06.2023).

Schiţco, Ţopa 2014: N. Schiţco, T. Ţopa, Sociteni. In: Localităţile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, 12 (Chișinău 2014), 385-388.

Scriban 1939: A. Scriban, Dicţionaru limbii româneşti (etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provncializme) (Iaşi 1939).

Stavilă, Ţurcanu 2006: V. Stavilă, D. Ţurcanu, Cubolta (Chișinău 2006).

Stavinschi 2015: M. Stavinschi, Astronomul Nicolae Donici. Enigme descifrate (Bucureşti 2015).

Stoicescu 1971: N. Stoicescu, Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII) (Bucureşti 1971).

Şimanschi 1980: L. Şimanschi, Cele mai vechi sigilii domneşti şi boiereşti din Moldova (1387-1421). Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" (Iaşi) XVII, 1980, 141-158.

Tiron f.a.: T.-R. Tiron, Stemele familiei Balş, în curs de publicare, manuscris în posesia autorului.

Zahariuc 1994: P. Zahariuc, Mihail de la Dorohoi şi descendenţa sa. Arhiva Genealogică I (IV)/1-2, 1994, 177-182.

Андриеш-Табак 1993: С.Г. [Андриеш]-Табак, Молдавская геральдика XIX-XX вв.: дипломная работа студента V курса дневного отделения Факультета архивного дела, Российский государственный гуманитарный университет, Историко-архивный институт, Кафедра вспомогательных исторических дисциплин, научный руководитель Е. И. Каменцева (Москва 1993).

Бендерский музей 1994: Бендерский историко-краеведческий музей: Путеводитель ([Tighina 1994]).

Гречило, Завітій 2018: А. Гречило, Б. Завітій, Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення. Альбом (Київ 2018).

ОГ: Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи (https://gerbovnik.ru/arms/5048.html, accesat 22.08.2023).

Однороженко 2008: О. Однороженко, Родова геральдика Русо-Влахії (Молдавського господарства) кінця XIV - XVI ст. (Харків 2008).

Редько 2007: Ю. Редько, Словник сучасних українських прізвищ у двох томах, том другий. Н-Я (Львів 2007).

Сергиевский 1936: М. В. Сергиевский, Молдавские этюды (Москва-Ленинград 1936).

Успенский 1962: Л. Успенский, Ты и твое имя. В: Лев Успенский, Слово о словах. Ты и твое имя ([Ленинград 1962]).

Фасмер 1971: М. Фасмер, Этимологоческий словарь русского языка, III (Москва 1971).

Фуртунэ 1989: А.Т. Фуртунэ, Овцеводство у молдаван в XIX – начале XX в. (Историко-этнографический аспект) (Кишинев 1989).

Халиппа 1907: И. Н. Халиппа, Роспись землевладений и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года. Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии, т. 3 (Кишинев 1907).

Territorial symbols registered in the General Armorial of the Republic of Moldova in 2023

Keywords: heraldry, vexillology, territorial coat of arms, territorial flag, Republic of Moldova.

Abstract: The specificity of the year 2023, from the point of view of territorial heraldry, is determined by the fact that this year was an electoral year, with local elections. It is the time when the mayors and local councils rush to honour the promises they made when winning the mandate, to finish their planned and started actions, including the development of local symbolism, to leave a positive image after the activity, especially if they do not will win a new mandate. Under these conditions, at the National Committee of Heraldry under the President of the Republic of Moldova, more files end up being examined for approval than in other years, including some difficult ones, left over from previous years. However, not all approved files reached approval and registration this year, given that with the approach of the elections, things rush and become more difficult, especially because the political dissensions in the councils intensify or because the mayor and elected officials are caught up in urgent activities.

However, in 2023, by presidential decrees, the new coats of arms and flags of the following territorial units were registered in the General Armorial of the Republic of Moldova: Dubăsarii Vechi village, Criuleni district (Decree no. 779-IX of January 10); Coşcalia village, Căuşeni district (no. 780-IX of January 10); Ruseni village, Ruseni commune, Edineţ district (no. 807-IX of January 23); Măcăreşti village, Măcăreşti commune, Ungheni district (no. 867-IX of March 23); Căinari city, Căuşeni district (no. 1065-IX of August 7); Sociteni village, Ialoveni district (no. 1099-IX of September 1); Cubolta village, Cubolta commune, Sângerei district (no. 1119-IX of Septrember 25); Cucoara village, Cucoara commune, Cahul district (no. 1150-IX of October 23); Sămăşcani village, Şoldăneşti district (no. 1151-IX of October 23); Roşu village, Cahul district (no. 1227-IX of December 7); Izvoare village, Izvoare commune, Floreşti district (no. 1238-IX of December 13); Pociumbăuţi village, Râşcani district (no. 1241-IX of December 14).

The methods of developing the symbols remained traditional, predominating the process of the canting arms and the marking of natural, economic or cultural particularities. From a geographical point of view, interest in symbols development remains in the center and south of the country. The main authors and painters of symbols were the same (S. Andrieş-Tabac, Mariana Şlapac, Andrei Gaidaşenco and others). And the problems encountered were of the same order as in previous years: insufficient documentation of the locality's history; lack of consensus on the concept of symbols in local councils; the lack of a sufficient number of theoretical heraldists and trained heraldic painters.

List of illustrations:

Fig. 1-2. Coat of arms and flag of Dubăsarii Vechi village, Criuleni district.

Fig. 3-4. Coat of arms and flag of Coşcalia village, Căuşeni district.

Fig. 5-6. Coat of arms and flag of Ruseni village, Ruseni commune, Edineţ district.

Fig. 7. Coat of arms of Ruthenia in the Conrad von Grünenberg's Armorial, about 1480.

Fig. 8-9. Coat of arms and flag of Măcăreşti village, Măcăreşti commune, Ungheni district.

Fig. 10-11. Coat of arms and flag of Căinari city, Căuşeni district.

Fig. 12-13. Coat of arms and flag of Sociteni village, Ialoveni district.

Fig. 14-15. Coat of arms and flag of Cubolta village, Cubolta commune, Sângerei district.

Fig. 16-17. Coat of arms and flag of Cucoara village, Cucoara commune, Cahul district.

Fig. 18-19. Coat of arms and flag of Sămăşcani village, Şoldăneşti district.

Fig. 20-21. Seals of coat of arms of nobleman Mihail from Dorohoi: 1395 and 1421.

Fig. 22. Coat of arms of Catargi family, according to Emanoil Hagi-Moscu.

Fig. 23-24. Coat of arms and flag of Roşu village, Cahul district.

Fig. 25-26. Coat of arms and flag of Izvoare village, Izvoare commune, Floreşti district.

Fig. 27-28. Coat of arms and flag of Pociumbăuţi village, Râşcani district.

Fig. 29. Coat of arms of Stroescu family, 1867, the final draft.

Территориальные символы, зарегистрированные в Общем гербовнике Республики Молдова в 2023 году

Ключевые слова: геральдика, вексиллология, территориальный герб, территориальный флаг, Республика Молдова.

Резюме: С точки зрения территориальной геральдики специфика 2023 года определялась тем фактом, что в этом году проходили выборы в местные органы власти. Это время, когда мэры и местные советы спешат выполнить обещания, данные ими при получении мандата, завершить запланированные и начатые

действия, в том числе по развитию местной символики, и оставить положительное впечатление о своей деятельности, особенно если они не будут переизбраны. В Национальную комиссию по геральдике при Президенте Республики Молдова на рассмотрение поступает больше таковых дел, чем в другие годы, среди которых есть и сложные, оставшиеся с предыдущих лет. Однако не все одобренные комиссией проекты местных символов дошли до утверждения и регистрации в том же году: с приближением выборов накапливается много нерешенных дел, мэр и выборные должностные лица концентрируются на неотложных вопросах, а политические разногласия в советах усиливаются и мешают принятию решений.

В 2023 году указами президента в Общий гербовник Республики Молдова были зарегистрированы новые гербы и флаги следующих территориальных единиц: села *Дубэсарий Векь* района Криулень (Указ № 779-IX от 10 января); села *Кошкалия* района Кэушень (№ 780-IX от 10 января); села *Русень* коммуны Русень района Единец (№ 807-IX от 23 января); села *Мэкэрешть* коммуны Мэкэрешть района Унгень (№ 867-IX от 23 марта); города *Кэинарь* района Кэушень (№ 1065-IX от 7 августа); села *Сочитень* района Яловень (№ 1099-IX от 1 сентября); села *Куболта* коммуны Куболта района Сынджерей (№ 1119-IX от 25 сентября); села *Кукоара* коммуны Кукоара района Кахул (№ 1150-IX от 23 октября); села *Сэмэшкань* района Шолдэнешть (№ 1151-IX от 23 октября); села *Рошу* района Кахул (№ 1227-IX от 7 декабря); села *Извоаре* коммуны Извоаре района Флорешть (№ 1238-IX от 13 декабря); села *Почумбэуць* района Рышкань (№ 1241-IX от 14 декабря).

Методы разработки символов оставались традиционными: преобладали прием говорящих эмблем и прием отсылки к природным, экономическим или культурным особенностям. С географической точки зрения интерес к разработке геральдических знаков сохранился более высоким в центре и на юге страны. Основные авторы и художники символов были те же (С. Андриеш-Табак, Марьяна Шлапак, Андрей Гайдашенко и др.). Возникающие проблемы оставались того же порядка, что и в предыдущие годы: недостаточное документирование истории населенных пунктов; отсутствие консенсуса по концепции символов в местных советах; отсутствие достаточного количества геральдистов-теоретиков и подготовленных художников-геральдистов.

Список иллюстраций:

Рис. 1-2. Герб и флаг села Дубэсарий Векь района Криулень.

Рис. 3-4. Герб и флаг села Кошкалия района Кэушень.

Рис. 5-6. Герб и флаг села Русень коммуны Русень района Единец.

Рис. 7. Герб Галицкой Руси в Гербовнике Конрада фон Грюненберга, около 1480 г.

Рис. 8-9. Герб и флаг села Мэкэрешть коммуны Мэкэрешть района Унгень.

Рис. 10-11. Герб и флаг города Кэинарь района Кэушень.

Рис. 12-13. Герб и флаг села Сочитень района Яловень.

Рис. 14-15. Герб и флаг села Куболта коммуны Куболта района Сынджерей.

Рис. 16-17. Герб и флаг села Кукоара коммуны Кукоара района Кахул.

Рис. 18-19. Герб и флаг села Сэмэшкань района Шолдэнешть.

Рис. 20-21. Печати с гербом пана Михаила Дорохойского: 1395 и 1421 гг.

Рис. 22. Герб семьи Катарджи, согласно Эманоилу Хаджи-Моско.

Рис. 23-24. Герб и флаг села Рошу района Кахул.

Рис. 25-26. Герб и флаг села Извоаре коммуны Извоаре района Флорешть.

Рис. 27-28. Герб и флаг села Почумбэуць района Рышкань.

Рис. 29. Герб семьи Строеску, 1867 г., окончательный проект.

10.06.2024

Dr. Silviu Andrieș-Tabac, Cabinetul de heraldică, Aparatul Președintelui Republicii Moldova, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 154, MD-2073 Chișinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0001-7224-8716, e-mail: silviu_tabac@yahoo.fr

Helena Krasowska, POLACY W NADDNIESTRZU. ŚWIADECTWO ZANIKAJĄCEGO DZIEDZICTWA (Poles in Transnistria. A testimony to a disappearing heritage)

Wydawnictwo: Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 2024, 350 str. ISBN 978-83-67208-22-2

The monographic study elaborated by Professor Helena Krasowska, PhD, represents a true scientific event in contemporary Polish historiography.

Only an exceptional researcher could conduct research on such a large scale in such a complex area. This unique book that describes the fate of Poles in Transnistria is the only one in this form. Combining research methodology from the humanities and social sciences is not an easy task. The book under review is just like that.

Transnistria is a region named after the land situated along the Dniester River. Therefore, the name of this state can be translated as the "lands beyond the Dniester River". Transnistria is divided into seven administrative units: two cities (Tiraspol and Bender, both with the rights of a district) and five districts (Grigoriopol, Dubăsari, Camenca, Rîbniţa and Slobozia). Most of its territory lies on the left bank of the Dniester River, while the city of Bender is located on the right bank. Transnistria covers an area of 4,163 sqm. One of its parts, consisting, among others, of Slobozia-Raşcov and Raşcov, borders Ukraine.

Transnistria's population has been significantly decreasing, with 642,500 people in 2001 and only 465,200 residents in 2019. This region is home to representatives of various nationalities, including Moldovans, Russians, Ukrainians, Poles, Bulgarians, Belarusians, Germans, Jews and the Gagauz.

Also known at the Pridnestrovian Moldavian Republic, Transnistria has its own government, parliament, president, banks, currency, state symbols and education system. However, this state remains unrecognised on an international scene. Transnistria uses the redgreen-red flag of the Moldavian Soviet Socialist Republic and the Soviet coat of arms. The official languages are Russian, Ukrainian and Moldovan (written in Cyrillic).

Due to historical, political and social factors, the Polish minority in Transnistria is very diverse.

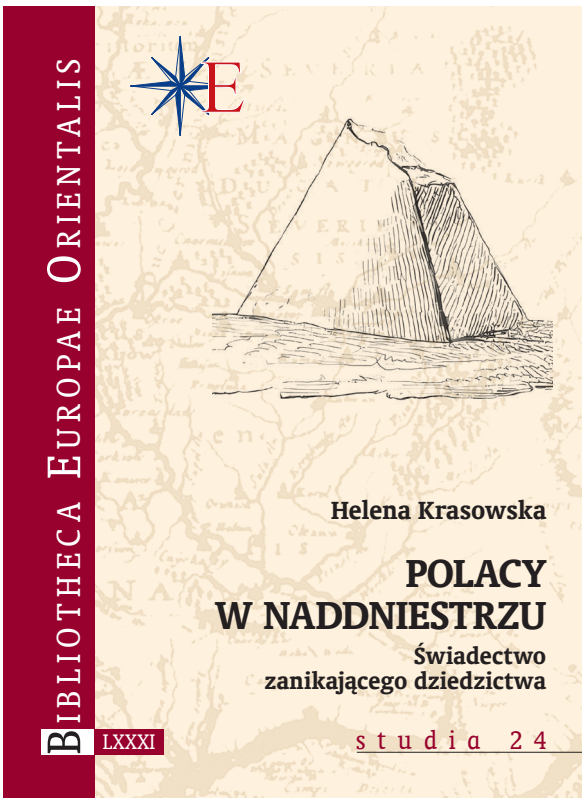

In the picturesque commune of Raşcov, Poles have lived since time immemorial. As a result of historical administrative changes, including those relating to the language of the state administration, the language used by the residents of Raşcov on a daily basis is Ukrainian, or rather its subdialect, known among the locals as the dialect of Raşcov, mixed dialect or "khokhols' language". In addition, all residents of Raşcov can speak Russian. They use it for official contacts and administrative matters, at school and to communicate with people who visit the commune. What is more, Raşcov is home to the oldest historical monument in the entire Moldova, i.e. the Roman Catholic Church of Saint Cajetan, which was built in 1749. Despite its tragic history and being closed for many years, the building was restored to its original function in the early 1990s. The

liturgy was performed by priests from Poland or local clergymen. As the Polish language was abandoned within the family and neighbourhood circles a long time ago, the language of the liturgy is Russian. The church also encompasses individuals who do not identify themselves as Poles. When it comes to private prayer, Poles still use the Polish language, but to a minimal extent. The home archives of the respondents include letters, books and documents written in Polish. In Raşcov, there is also a Polish cemetery from the 17th century, with wellpreserved inscriptions in Polish. The cemetery is still in use, with local Poles being buried there to this day.

In 2010, the "Jasna Góra" Association of Polish Culture, based in Tiraspol, opened a branch of the Polish organisation in Raşcov. In addition, the "Dom Polski Wołodyjowski" (the "Wolodyjowski Polish House") was established there in 2011 and has been operating since that date. Poles living in Raşcov are proud of their origin and are keen to show documents proving the Polish identity. A small number of such Polish residents even hold a Pole's Card.

In the vicinity of Raşcov, there is the district town of Camenca, which is home to a small group of Poles, who openly acknowledge their Polish identity. They use Russian in everyday official contacts and in the sphere of religion, but speak native language for private interactions. Polish traces can also be found in Iagorlîc, which used to lie on the PolishTurkish border. In 1699, following the signing of the Treaty of Karlowitz, a border post was placed in this village. In Iagorlîc, there is also a cemetery, where several gravestones feature visible inscriptions in Polish and thus constitute evidence of the Polish cultural heritage.

Poles living in Slobozia-Raşcov are extraordinary. Although there are no historical monuments in this village, its uniqueness arises from its inhabitants. Poles make up almost 50% of its population. They have lived in the village for ages and bear the distinctive names of the first settlers, such as Rogrebny, Prosiany, Olejnik, Sajewski, Malczuk and Cyran. Poles built a church in this village, but the building was destroyed by the communist authorities in 1977. What is more, Slobozia-Raşcov is the source of a large number of vocations. On a daily basis, Poles use the Sloboda dialect. However, when it comes to the religious sphere, they have retained the Polish language, especially in respect of private prayer. Thanks to Father Henryk Soroka, the local school in Slobozia-Raşcov begun teaching Polish in the 1990s and continues to offer that possibility to this day. Polish is taught as a foreign language, alongside English. As a result, a large number of the village's inhabitants hold a Pole's Card. The oldest generation, which makes up the largest proportion of respondents, decided to keep the old Soviet Union passports due to the lack of need for another document. In Slobozia-Raşcov, the national consciousness of Poles is very high. It is linked to the Catholic faith. Poles born in SloboziaRaşcov (and closely attached to it) also live in the nearby village of Caterinovca. In order to preserve their Polish identity in this dispersed place, they put a great emphasis on maintaining family contacts. Such Poles use the Sloboda language in the family sphere and Russian in their everyday communication.

Meanwhile, Poles living in Rîbniţa are a rather diverse group. In a vast majority, they are the scattered descendants of Poles who arrived in this town from historic Lesser Poland between the late 17th and early 19th centuries. Among the inhabitants, there are several Poles born in contemporary western Ukraine. Some Poles were also born in Slobozia-Raşcov, which further proves that the large, compact Polish community in Rîbniţa is very diverse. For as long as until the Second World War, Polish was spoken by many families in Rîbniţa and used in liturgical and private prayers. Before the war, there was also a school with Polish as the language of instruction. The language-related situation began to change due to political and social transformation, in particular to the repression and, subsequently, the period of communism. At that time, Poles, who were afraid of persecution, began to go into hiding. The Polish school was closed down and the Catholic church was destroyed.

The revival of Polish cultural life took place after 1990, under difficult circumstances. First, Father Tadeusz Magierowski commenced his activities, and many Poles began to gather around him. Thanks to him, the Polish community and religious scene started to regain shape – most of the first Catholics in 1990 were Polish. In those days, the liturgy was performed in Polish. What is more, the inhabitants continue to use Polish in their private prayers. After 2002, the Polish language started to be taught in the local Russian school. Thanks to teachers coming to Rîbniţa

from Poland, the Polish minority thrived in this town. Poles living in Rîbniţa were (and still are) recognised not only among the local community, but also more widely, in the entire region. However, Polish lost the status of a family language a long time ago, being replaced by Ukrainian and/or Russian. In Rîbniţa, Russian is the language of both day-to-day contacts of Poles as well as the Catholic liturgy. Said diverse subgroups of Poles in Rîbniţa are strongly attached to the Polish identity, mainly through their Catholic faith. Almost 50% of Polish respondents from this town have a Pole's Card. A significant number of young Poles have left Transnistria for Poland, and this trend continues to this day.

The Polish minority living in Tiraspol is also very diverse. A small number of such Poles were born in Slobozia-Raşcov, Raşcov or Rîbniţa, and moved to Tiraspol for work. The remaining part is made up mainly of Poles born in various Ukrainian regions, including the Khmelnytskyi, Kherson, Vinnytsia, Zhytomyr, Odesa, Luhansk and Kirovohrad Oblasts. Some respondents indicated Brest, Grodno, Latvia, Georgia, Chelyabinsk or Western Siberia as the place of birth. Most of the Poles currently living in Tiraspol settled there after 1945, as they came to the Moldavian Soviet Socialist Republic following the formation of the Soviet republics. At that time, such Poles were scattered across the region. In 2002, Father Piotr Kuszman came to Tiraspol, where he not only began to shape community life, but also organised a meeting of Poles, urging them to create a properly structured society. Thanks to him, the largest and most active Association of Polish Culture, "Jasna Góra", has been continuously operating in Tiraspol.

In general, Polish is not used as a family language. However, it is possible to learn Polish as part of language courses. More than 70% of the Polish respondents from Tiraspol hold a Pole's Card. Although such Poles speak Russian on a daily basis, both young and older respondents are eager to learn the Polish language and take part in events organised by the Polish organisation in Tiraspol. In addition, such persons attach importance to their own identity. Not all Poles who have declared their Polish origin are Catholics.

The Poles currently living in Bender differ in terms of both age as well as place of birth. Only a small group of them were born in this city. Other Poles residing in Bender were born in the Khmelnytskyi, Lviv, Zhytomyr, Vinnytsia and Ternopil Oblasts. There are also some who were born in SlobozіaRaşcov (mainly people born after 1970), Chişinău, Poland and the Vitebsk Region (born in 1932). In daily interactions, Poles living in Bender speak Russian. However, the vicinity of the capital city of Tiraspol allows them to learn Polish. What is more, the Catholic church operates in Bender, with a new building currently under construction. The majority of parishioners acknowledge their Polish origin. 50% of Polish respondents from Bender have a Pole's Card. In addition, Poles residing in this city closely cooperate with the Polish group in Tiraspol – they jointly participate in events, group outings and Christmas preparations.

As has been said, various groups of Poles live on the territory of the unrecognised state, Transnistria. They can be divided according to their place of birth, Polish identity as well as the use of dialect varieties of the Polish language. The following subgroups can be distinguished:

1. Poles born in SlobozіaRaşcov;
2. Poles born in Raşcov;
3. Poles born in Rîbniţa – descendants of Poles who came from Lesser Poland;
4. Poles born on the territory of modern Ukraine and Belarus (in various oblasts, often belonging to Poland at the time);
5. Poles born in other republics of the Soviet Union.

Due to the different places of birth of either the speakers or their parents, Poles residing in Transnistria do not use separate Polish subdialects anymore. The idiolects of individuals vary depending on their birthplace. Only a small group, representing the oldest generation, still speaks Polish, while the remaining people use Ukrainian, Russian, the dialect of Raşcov, or the Sloboda, khokhols' or mixed languages. When not learned as a native language, Polish has a different value and bears distinct phonetic, inflectional and grammatical features, which may become the subject of future research.

Thanks to support from various organisations in Poland, the Polish minority in Transnistria was able to revive after 1990. It was possible mainly due to the fact that at the time, there were far more Poles and speakers of the Polish language than

presently. The revival of Polish cultural life in the area after 1990 can be also attributed to activities of priests from Poland – first Father Henryk Soroka, and then Father Tadeusz Magierowski, Father Piotr Kuszman, Father Zdzisław Śmiertka and Father Marcin Januś. It was their contribution that led to the resurgence of the Polish identity and the establishment of Polish organisations in Transnistria. The priests were the originators and founders of Polish communities and associations. At the beginning, the roles of the priests also often involved teaching Polish. Later, they helped organise not only such education, but also means of obtaining assistance in Polish. These structures continue to function well to this day. Nowadays, priests still have their tasks and missions in this area, and always make sure to carry them out in an exemplary manner.

One of the special strengths of this volume is its exceptional illustrative design. The monograph contains 23 tables, 74 diagrams, 160 photographs and 19 archival documents.

In conclusion, we would like to note that the book "Poles in Transnistria. A testimony to a disappearing heritage" by the famous professor Helena Krasowska deserves the highest praise and will occupy a prominent place in modern historiography. This comprehensive scientific publication aims to fill the gap in the literature on this topic. In her valuable and important monograph, Professor Helena Krasowska again demonstrates her serious approach to solving scientific problems and professional depth in research. We unreservedly recommend this work to the reader and wish the author further success in her publications.

28.06.2024

Dr. hab. Lilia Zabolotnaia, The National Museum of History of Moldova, 31 August 1989 St., 121A, MD-2012, Chișinău, Republic of Moldova, https://orcid.org/0000-0001-9807-5809, e-mail: lilizab61@gmail.com

Lista abrevierilor

AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice. Academia Română, Bucureşti
ActaMM	Acta Moldaviae Meridionalis. Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui, Vaslui
ActaMN	Acta Musei Napocensis. Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
AIIAX	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol”, Iaşi
AIMSR	Arhiva Istorico-militară de Stat din Rusia, Sankt Petersburg
AISR	Arhiva Istorică de Stat din Rusia
AISRL	Arhiva Istorică de Stat a regiunii Leningrad
AMC	Arhiva Ministerului Culturii
ANRM	Arhiva Naţională a Republicii Moldova
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum	Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia, Alba-Iulia
ArhMold	Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie, Iaşi
ASRO	Arhiva de Stat din regiunea Odesa
AUB	Analele Universităţii Bucureşti, Bucureşti
Basarabia	Basarabia, Chişinău
BOR	Biserica Ortodoxă Română, nr. 8, 1903
BNRM	Biblioteca Naţională a Republicii Moldova
BBR	Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg
BDA	Buletinul de Documentare Arhivistică, Bucureşti
BRM	Bibliografia Românească Modernă
Byzantinobulgarica	Byzantinobulgarica, Sofia
CA	Cercetări arheologice, Bucureşti
Candela Moldovei	Candela Moldovei. Institutul cultural-misionar „Trinitas”, Iaşi
Carpica	Carpica. Muzeul de Istorie şi Artă, Bacău
CI	Cercetări Istorice, Iaşi
Cugetul	Cugetul. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
Cumidava	Cumidava. Muzeul judeţean Braşov, Braşov
Datini	Datini. Revistă de cultură, Bucureşti
Destin Românesc	Destin Românesc. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău-Bucureşti
Destin Românesc s.n.	Destin Românesc. Serie Nouă. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
FIASRO	Filiala din Ismail a Arhivei de Stat din regiunea Odesa
Magazin bibliologic	Magazin bibliologic, Biblioteca Naţională a Republicii Moldova, Chişinău
Marisia	Marisia. Studii şi materiale, Târgu Mureş
Mitropolia Olteniei	Mitropolia Olteniei, Craiova
MNAIM	Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei
MNIM	Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei
Ortodoxia	Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române, Bucureşti
Peuce	Peuce. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pyretus	Pyretus, Ungheni
Revista arheologică	Revista arheologică. Institutul de Arheologie şi Istorie Veche, Chişinău

Revista arheologică S.N.	Revista arheologică S.N. Institutul Patrimoniului Cultural, Chişinău
Revista Arhivelor	Revista Arhivelor. Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti
Revista Bistriţei	Revista Bistriţei. Muzeul Judeţean Bistriţa-Năsăud
Revista de etnologie	Revista de etnologie, Chişinău
Revista de filosofie	Revista de filosofie, Bucureşti
Revista de istorie	Revista de Istorie, Bucureşti
Revista de istorie a Moldovei	Revista de istorie a Moldovei, Chişinău
Revista Muzeelor	Revista Muzeelor, Bucureşti
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului, Timişoara
Tyragetia	Tyragetia. Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Chişinău
Viaţa Basarabiei	Viaţa Basarabiei, Chişinău
Ziridava	Ziridava. Muzeul judeţean Arad, Arad
Богословские Труды	Богословские Труды. Московская патриархия, Москва
ВИ	Вопросы истории, Москва
ЕАИВЕ	Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы
Етнография на България	Етнография на България, София
ЖМВД	Журнал Министерства Внутренних Дел (СПб.)
КЕВ	Кишиневские Епархиальные Ведомости, Кишинев
Киевская старина	Киевская старина, Киев
КСИЭ	Краткие сообщения Института Этнографии АН СССР, Москва
ПСЗРИ	Полное Собрание Законов Российской Империи
РА	Российская Археология, Москва
Русский Вестник	Русский Вестник, Москва
СЭ	Советская этнография, Москва
Труды ГИКМ	Труды Государственного Историко-Краеведческого Музея, Кишинев
УЗКГУ	Ученые Записки Кишиневского Государственного Университета (Кишинев)
Ученые записки	Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавского филиала АН СССР
ЗООИД	Записки Одесского Общества Истории и Древностей

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia”

Stimaţi colegi,

Revista prevede publicarea studiilor arheologice, istorice, muzeografice, rezultatele cercetărilor ştiinţelor interdisciplinare în domeniul arheologico-istoric, ocrotirea patrimoniului.

Articolele şi alte tipuri de lucrări ştiinţifico-muzeografice vor reflecta din punct de vedere geografic spaţiul balcanico-carpato-pontic şi teritoriile limitrofe.

Articolele pot fi prezentate în limbile română, rusă, engleză, germană, franceză.

Toate materialele prezentate spre publicare urmează a fi recenzate de membrii Colegiului de redacţie, precum şi de alţi specialişti în domeniu.

În cazul unui aviz negativ, Colegiul de redacţie nu este obligat să comenteze decizia sa.

Volumul manuscriselor nu va depăşi 100 mii caractere (aproximativ 2,5 c.a.), inclusiv bibliografia, rezumatele şi ilustraţiile. Textul lucrărilor trebuie prezentat în formă de manuscris şi în format electronic: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5*.

Articolele trebuie să fie însoţite de un rezumat în trei limbi: română; rusă; engleză (germană sau franceză).

Planşele (ilustraţiile), în format A4, se vor prezenta în formă grafică clară, cu numerotarea poziţiei fiecărui obiect. Materialul ilustrativ trebuie să fie însoţit de o lista a planşelor cu o legendă exhaustivă (tradusă şi în limbile rezumatului). Planşele (TIF, JPG – nu mai puţin de 300 dpi) şi lista lor (*Microsoft Word*) se vor prezenta şi în format electronic.

Notele bibliografice se prezintă în original în textul manuscrisului: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Explicaţiile, comentariile, precum şi referinţele la fonduri de arhivă, muzee etc. se vor face la subsolul paginii.

Bibliografia se prezintă în ordine alfabetică, la sfârşitul textului.

Modul de citare a monografiilor:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).
Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Modul de citare a articolelor publicate în culegeri de lucrări ştiinţifice:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.
Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Modul de citare a lucrărilor publicate în ediţii periodice (reviste, anuare etc):

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.
Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Modul de citare a materialelor publicate în volumele simpozioanelor şi conferinţelor ştiinţifice:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.
Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

În cazul utilizării unor prescurtări în text, precum şi în bibliografie, se anexează o listă de abrevieri.

La sfârşitul textului se anexează date despre autor: numele, prenumele; gradul ştiinţifico-didactic; funcţia; instituţia; adresa; telefon, fax, e-mail.

Anual, termenul de prezentare a materialelor este 1 martie

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal will apply

Dear Colleagues,

The journal provides publications on various aspects of archaeology, history, museology, results of scientific researches in interdisciplinary sciences in the field of archeology and history, protection of cultural heritage.

Contributions and other types of scientific-museological works should reflect the Balkan-Carpathian-Pontic regions and the neighboring territories from the geographic point of view.

Contributions should be submitted in Romanian, Russian, English, German and French.

All material presented for publication will follow review by the Editorial Board members and other specialists.

The Board is not obliged to comment negative reviews.

The volume of the manuscripts shouldn't exceed 100,000 signs, (approximately 2,5 ens), including bibliography, summaries and illustrations. The texts of the contributions should be submitted in the form of manuscripts and in electronic format: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5*.

Articles should be accompanied by a summary in three languages: Romanian, Russian, English (German or French).

Illustrations should be provided in A-4 format with all the objects supplied by numbers. The tables themselves should be numbered; a complete list of the tables should be offered and accompanied by relevant information (translated in the language of the summary).Tables (TIF, JPG - not less than 300 dpi) and lists (*Microsoft Word)* of illustrations should be provided in electronic format.

Bibliographical notes in the text of the manuscript should be presented in the original: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Bibliography should be provided at the end of a contribution in the alphabetical order.

Monographs:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Samples of articles published in scientific collections:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Articles published in journals:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Contributions to conference proceedings:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

If abbreviations are used, a list of them should be provided.

Personal data about the author should be provided at the end of the text: name, surname; academic degree; function; institution; address; phone and fax numbers and e-mail.

The deadline for contributions to be published: 1 March

Условия для публикации в журнале «Tyragetia»

Уважаемые коллеги,

В журнале будут опубликованы научные статьи по археологии, истории, музеологии, результаты междисциплинарных научных исследований в этих областях, а также работы по охране культурного наследия.

Статьи и другие типы научно-музееведческих работ должны отражать территорию балкано-карпато-понтийского региона и соседние территории.

Статьи могут быть представлены на румынском, русском, английском, немецком и французском языках.

Материалы представленные к публикации, рецензируются членами редакционной коллегии, а также другими специалистами.

Коллегия не обязана комментировать негативные рецензии.

Объем рукописи не должен превышать 100.000 знаков (примерно 2,5 авторских листа), включительно библиография, резюме и иллюстрации. Тексты статей должны быть представлены в виде рукописи и в электронном формате: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Статьи должны сопровождаться резюме на трех языках: румынском, русском, английском (немецком или французском).

Иллюстрации (таблицы) в формате А4 должны быть представлены в четкой графической форме с указанием номера каждого предмета. Иллюстрации должны сопровождаться списком таблиц с полной информацией (переведенным на языках резюме).

Таблицы (TIF, JPG- не менее 300 dpi) и списки (*Microsoft Word*) иллюстраций должны быть представлены в электроном формате.

Библиографические сноски представляются в тексте рукописи в оригинале согласно следующим критериям: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Библиография должна быть дана в конце текста статьи, в алфавитном порядке.

Примеры для монографий:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Примеры для работ, опубликованных в сборниках:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Примеры для работ, опубликованных в периодических изданиях:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Примеры для работ, опубликованных в материалах конференций и семинаров:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

Если в статьи использованы сокращения, тогда список сокращений прилагается.

В конце текста статьи прилагается также краткая информация об авторе: фамилия, имя, ученая степень, должность и место работы, адрес, телефон, факс, e-mail.

Ежегодно последний срок представления рукописей 1 марта

BONS

Casa Editorial-Poligrafică Bons Offices SRL
Chişinău, str. Feredeului 4/6, MD-2005
Tel./fax: +37322 50 08 94
Tel.: +37322 50 08 95, +37322 27 66 44
E-mail: bons@bons.md